

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 2 2020

Частина 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Сеітяг'ясва Таміла Решатівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 27.04.2020 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Соціальні комунікації» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15711-4182Р від 28.09.2009 року)

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України
від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)*

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2663-6069 (Print)
ISSN 2663-6077 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Арделян О. В., Ситник О. Ю.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА
ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ..... 1

Грабович М. В.

ІНТЕНЦІЙНІСТЬ. ЯВИЩЕ АВТОРСЬКОЇ МОТОРИКИ
В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В ІНТЕНЦІЙНОМУ АСПЕКТІ..... 9

Gulustani Zamina

AREAL FEATURES OF ETHNOTOPONYMS
OF TURKIC ORIGIN IN SOUTH AZERBAIJAN.....15

Канкаш Г. Д.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПІДСТИЛЮ
В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ..... 19

Копитіна А. С.

СЕМАНТИЧНІ ІННОВАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО ТА УКРАЇНОМОВНОГО
ЕЛЕКТРОННОГО ДИСКУРСІВ..... 26

Пономарьова О. А.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТАМИ
НА ПОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОФЕСІЙ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ОЦІННІ ХАРАКТЕРИСТИКИ..... 34

Романюк О. С.

ТАКТИЛЬНА ПОВЕДІНКА АМЕРИКАНСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК
ПІД ЧАС РОМАНТИЧНОГО ЗНАЙОМСТВА 40

Савчин Н. Б.

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ГРУПИ ДІЄСЛІВ РУХУ (НА ПРИКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО
ТВОРУ-ПЕРЕКЛАДУ ДЕНА БРАУНА «ЯНГОЛИ І ДЕМОНИ»)..... 46

Халилова Рена Камил гызы

ЯВЛЕНИЕ АНТОНИМИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОМ
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ, СВЯЗАННЫХ С МОРЕМ И СУДОХОДСТВОМ..... 51

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Ahicieva V. O.

COMIC AS LINGUISTIC CATEGORY:
CLASSIFICATION, PARAMETRES AND TRANSLATION..... 56

Бездітко А. Р.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МАРКЕРІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ
В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ КІНОФІЛЬМУ «ІГРИ РОЗУМУ»)..... 61

Воскобойник В. І., Сухачова Н. С.

СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ АНГЛОМОВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ..... 68

Дяченко М. Д.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ
АНГЛОМОВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ МЕТОДОМ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ... 74

Коваленко О. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ У ТЕКСТАХ НОВИН У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	80
Козачук А. М. НАРОДНІ ПІСНІ В ПЕРЕКЛАДІ ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ВЕЛИКИЙ ШУМ»: СТИЛЕМЕТРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	87
Крилова Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МЕТАФОРИЧНИХ ХУДОЖНІХ ПОРІВНЯНЬ.....	92
Нікіфорова О. М. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ.....	97
Tymchenko I. I., Badan A. A., Nedainova I. V. TEACHING EFFECTIVE INTERPRETERS' COMMUNICATION SKILLS IN MULTIMEDIA CLASSROOMS.....	103
Томнюк Л. М., Павлюк А. М. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ БУКОВИНИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	111

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Іваницька Н. Б. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ДІЄСЛІВНОЇ МІКРОКАТЕГОРІЇ «ФІЗИЧНЕ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	117
Кузєбна В. В., Усик Л. М. КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОЦІННИХ МОТИВАТОРІВ ТАКТИЛЬНИХ ВІДЧУТТІВ У НАЗВАХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН У НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	124
Лучечко Т. М. АСОЦІАТИВНІ ПАРАЛЕЛІ ЧЕРВОНОГО ТА ЗЕЛЕНОВОГО КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКИХ І АНГЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ.....	131
Orujova Mehriban Jabit gizi LEXIC STYLISTIC CHARACTERISTICS IN MODERN POETRY LANGUAGE (BASED ON SOHRAB TAHIR'S POEMS).....	137
Часнкова О. К. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ТУРЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	141
Шаповал І. А., Гошилик В. Б. СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОПТАТИВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОСУДУ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	147

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Шевкун А. В. ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СМЕРТІ АВТОРА У РОМАНІ М. КАННІНГЕМА «ГОДИНИ».....	154
---	-----

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Бондарєва Н. О.

«ЧИГИРИНСЬКИЙ КОБЗАР І ГАЙДАМАКИ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
ПРОБЛЕМИ СИНХРОННОЇ РЕЦЕПЦІЇ..... 159

Virych N. V.

THE PROBLEM OF EXISTENTIAL CHOICE IN THE PROSE OF V. NESTAİKO..... 165

Virych O. V., Virych N. V.

MAN IN THE ARTISTIC WORLD OF M. MATIOS..... 171

Дзюба Т. А.

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГРАМА М. ДРАГОМАНОВА В 70-ТІ РОКИ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 176

Капура О. М.

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ МОДЕРНІЗМУ В ПОЕЗІЇ..... 184

Кизилова В. В.

СПЕЦИФІКА ТРАНСЛЯЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ..... 189

Кириленко Н. І., Зякун А. О.

ЕТНОМЕНТАЛЬНІ МАРКЕРИ ДУХОВНО-БУТТЄВОГО УНІВЕРСУМУ УКРАЇНЦІВ
У РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК. СПОВІДЬ НА ПЕРЕВАЛІ ДУХУ»..... 195

Куманська Ю. О.

«АРНІКА» ЗІРКИ МЕНЗАТЮК: ЕКОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК
У КАЗКОВІЙ ІСТОРІЇ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИНИ..... 201

Назаренко Н. І.

ЕЛЕМЕНТИ ПОЕТИКИ ПІКАРЕСКИ В ОПОВІДАННІ
«АФОНСЬКИЙ ПРОЙДИСВІТ» І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО 207

Науменко Н. В.

СЕЦЕСІЙНИЙ ОБРАЗОТВОРЧИЙ СКЛАДНИК
В УКРАЇНСЬКІЙ МОДЕРНІСТСЬКІЙ ПОЕЗІЇ..... 211

Перцева В. А.

МЕХАНІЗМИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В НОВЕЛАХ ДЗВІНКИ ТОРОХТУШКО..... 218

Приліпко І. Л.

ОБРАЗ МИТЦЯ У ПРОЗІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА..... 224

Сірук В. Г.

ВІРШІ «ТАМПЛІЄРІВ» У КОНТЕКСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ С. ЖАДАНА..... 232

Шовкопляс Г. Є.

ХАРКІВСЬКИЙ ТЕАТР У СПОГАДАХ
ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА: КОМЕНТАРІ ТА ВИСНОВКИ.
ПРО ТЕАТР МОДЕРНИЙ І ТЕАТР НЕМОДЕРНИЙ..... 240

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Фокина С. А.

РИМСКИЕ РЕАЛИИ В АВТОРСКОМ МИФЕ АНДРЕЯ ШИРЯЕВА..... 246

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 252

CONTENTS

GENERAL LINGUISTICS

Ardelian O. V., Sytnyk O. Yu.

PHRASEOLOGICAL COMPETENCE AS A COMPONENT
OF FOREIGN COMMUNICATIVE COMPETENCE..... 1

Hrabovych M. V.

INTENSITY. THE PHENOMENON OF AUTHOR'S MOTILITY
IN THE ARTISTIC TEXT IN THE INTENTIONAL ASPECT..... 9

Gulustani Zamina

AREAL FEATURES OF ETHNOTOPONYMS OF TURKIC ORIGIN
IN SOUTH AZERBAIJAN.....15

Kankash H. D.

INVESTIGATION OF THE FEATURES OF DIPLOMATIC SUBSTYLE
IN UKRAINIAN LINGUISTICS..... 19

Kopytina A. S.

SEMANTIC INNOVATIONS OF ENGLISH AND UKRAINIAN ELECTRONIC DISCOURSES ... 26

Ponomarova O. A.

PHRASEOLOGICAL ITEMS WITH COMPONENTS DENOTING AGRICULTURAL
PROFESSIONS: STRUCTURAL-SEMANTIC AND EVALUATING FEATURES 34

Romaniuk O. S.

TOUCHING BEHAVIOR OF AMERICAN
AND UKRAINIAN FEMALES IN ROMANTIC ENCOUNTERS 40

Savchyn N. B.

SEMANTIC AND STRUCTURAL GROUPS OF MOTION VERBS (ON THE EXAMPLE
OF THE WORK-TRANSLATION "ANGLES AND DEMONS" BY DEN BROWN) 46

Halilova Rena Camille gizi.

PHENOMENON OF ANTONYMY OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS ASSOCIATED
WITH THE SEA AND NAVIGATION IN MODERN ENGLISH..... 51

TRANSLATION STUDIES

Ahieieva V. O.

COMIC AS LINGUISTIC CATEGORY:
CLASSIFICATION, PARAMETRES AND TRANSLATION..... 56

Bezditko A. R.

FEATURES OF THE LANGUAGE PERSONALITY TRAITS
IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION
(BASED ON THE FILM «A BEAUTIFUL MIND»)..... 61

Voskoboinyk V. I., Sukhachova N. S.

SEMANTIC DERIVATIVES OF ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM
AND PECULIARITIES OF THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN 68

Diachenko M. D.

THE FEATURES OF THE STUDY OF EQUIVALENCE OF TRANSLATION OF ENGLISH
PEDAGOGICAL DISCOURSE BY THE METHOD OF CONTENT ANALYSIS 74

Kovalenko O. V. PECULIARITIES OF ECONOMIC TERMS' TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN IN NEWS TEXTS IN INTERNET	80
Kozachuk A. M. FOLK SONGS IN TRANSLATION OF IVAN FRANKO'S <i>THE RAGING TEMPEST</i> NARRATIVE: THE STYLOMETRIC ASPECT	87
Krylova T. V. PECULIARITIES OF RENDERING SIMILES IN FICTION.....	92
Nikiforova O. M. LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF TRANSLATION OF INFORMATION-ANALYTICAL POLITICO-MILITARY TEXTS.....	97
Tymchenko I. I., Badan A. A., Nedainova I. V. TEACHING EFFECTIVE INTERPRETERS' COMMUNICATION SKILLS IN MULTIMEDIA CLASSROOMS.....	103
Tomniuk L. M., Pavliuk A. M. PECULIARITIES OF TRANSLATING BUKOVINA POETRY FROM GERMAN INTO UKRAINIAN LANGUAGES	111
COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS	
Ivanytska N. B. LEXICAL AND SEMANTIC PARADIGM OF THE VERBAL MICROCATEGORY "PHYSICAL DAMAGE TO THE OBJECT" IN UKRAINIAN AND ENGLISH.....	117
Kuzebna V. V., Usyk L. L. COGNITIVE ONOMASIOLOGICAL RECONSTRUCTION OF EVALUATIVE MOTIVATORS OF TACTILE MOTIVATION IN GERMAN AND ENGLISH NAMES OF MEDICINAL PLANTS	124
Luhechko T. M. ASSOCIATIVE BACKGROUND OF "RED" AND "GREEN" IN UKRAINIAN AND ENGLISH PROVERBS	131
Orujova Mehriban Jabit gizi LEXIC STYLISTIC CHARACTERISTICS IN MODERN POETRY LANGUAGE (BASED ON SOHRAB TAHIR'S POEMS).....	137
Chaenkova O. K. PRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENT HEAD (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN, TURKISH AND ENGLISH LANGUAGES)	141
Shapoval I. A., Goshylyk V. B. THE SEMANTIC-PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF THE OPTATIVE UTTERANCES WITH THE MEANING OF CONDEMNATION IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH	147
LITERARY STUDIES	
Shevkun A. V. ARTISTIC REALIZATION OF THE CONCEPT "THE DEATH OF THE AUTHOR" IN THE NOVEL "THE HOURS" BY M. CUNNINGHAM	154

UKRAINIAN LITERATURE

Bondarjeva N. O.

«KOBZAR FROM CHYHYRYN AND HAYDAMAKY» BY TARAS SHEVCHENKO:
SYNCHRONOUS REPETITIONS PROBLEMS 159

Virych N. V.

THE PROBLEM OF EXISTENTIAL CHOICE IN THE PROSE OF V. NESTAİKO..... 165

Virych O. V., Virych N. V.

MAN IN THE ARTISTIC WORLD OF M. MATIOS.....171

Dziuba T. A.

M. DRAHOMANOV'S LITERARY PROGRAM IN THE 1870s..... 176

Kapura O. M.

EUROPEAN MODEL OF MODERNISM IN POETRY..... 184

Kyzylova V. V.

SPECIFY OF THE TRANSMISSION OF HISTORICAL THEMES
IN UKRAINIAN LITERARY FAIRY TALE 189

Kyrylenko N. I., Ziakun A. S.

ETHNOMENTAL MARKERS OF SPIRITUAL AND EXISTENTIAL UNIVERSUM
IN THE NOVEL "VICHNYK. CONFESSION AT THE PASSOVER OF SPIRIT"
BY MYROSLAV DOCHYNETS..... 195

Kumanska Yu. O.

"ARNICA" BY ZIRKA MENZATYUK: ECOLOGICAL COMPONENT
IN THE FAIRY TALE OF A MEDICINAL HERB..... 201

Nazarenko N. I.

ELEMENTS OF PICARESQUE IN I. NECHUI-LEVYTSKY'S SHORT STORY
"ATHOS ROGUE" 207

Naumenko N. V.

THE SECESSION-ORIENTED IMAGE-MAKING COMPONENT
IN MODERNIST UKRAINIAN LYRICS..... 211

Pertseva V. A.

MECHANISMS OF COMIC CREATION IN NOVELS OF DZVINKA TOROKHTUSHKO..... 218

Prylipko I. L.

THE IMAGE OF ARTIST IN THE PROSE OF OLES HONCHAR..... 224

Siruk V. H.

POEMS OF TAMPLIERY (THE TEMPLARS) IN THE CONTEXT OF POETICAL
CREATIVITY OF SERHIY ZHADAN 232

Shovkopljas H. Ye.

THE KHARKIV THEATER IN THE MEMOIRS OF YURIY SHEVELIOV:
COMMENTARY AND CONCLUSIONS. ABOUT MODERN THEATER
AND ABOUT NONMODERN THEATER 240

RUSSIAN LITERATURE

Fokina S. A.

ROMAN REALITIES IN THE AUTHOR'S MYTH OF ANDREI SHIRYAEV 246

ABOUT THE AUTHORS 252

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 378:811
DOI

Арделян О. В.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

Ситник О. Ю.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті обґрунтовано необхідність набуття фразеологічної компетенції як складової частини іншомовної комунікативної компетенції в умовах імплементації компетентнісного підходу в систему вітчизняної освіти. Підкреслено пріоритетність компетентнісного підходу в організації навчально-виховного процесу на противагу традиційного «знаннєвого» та інноваційного підходів. Наведено різницю в трактуваннях понять «компетенція» і «компетентність» як базису компетентнісного підходу. Запропоновано визначення іншомовної комунікативної компетенції та досліджено її складники. Розглянуто роль фразеологічної компетенції як складової частини іншомовної комунікативної компетентності. Підкреслено значення формування саме фразеологічної компетенції як необхідного складника якісної крос-культурної взаємодії через властивість фразеологізмів мати риси національно-культурної специфіки. Надано визначення та окреслено складники фразеологічної компетенції, виокремлено поняття «фразеологічна одиниця». Авторами запропоновано модель формування фразеологічної компетенції як складової частини комунікативної компетенції, яка виходить зі змісту поняття фразеологічної компетенції, а також урахує педагогічні умови, необхідні для її якісного функціонування, і, як наслідок, спрямована на досягнення головного результату навчання – успішного формування фразеологічної компетенції особи, яка навчається іноземній мові. Наголошено на наявності прямого зв'язку між кількістю фразеологізмів іноземної мови, які вивчає учень чи студент, та рівнем формування іншомовної комунікативної компетенції. Запропоновано певну послідовність етапів та критерії і складники виміру результатів засвоєння фразеологічних одиниць. Таким чином, у статті розглядається необхідність формування фразеологічної компетенції як складової частини іншомовної комунікативної компетенції в сучасних умовах компетентнісного підходу.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетентність, комунікаційна компетентність, крос-культурна комунікація, фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічна компетентність.

Постановка проблеми. У сучасному постіндустриальному глобалізованому суспільстві, яке розвивається в умовах функціонування економіки знань, незаперечною є зростаюча потреба у встановленні ефективних комунікацій та співпраці між різними країнами світу, які вимагають крос-культурної взаємодії, яка передбачає не тільки опанування іноземних мов, але й знання суспільних звичаїв та культурних аспектів носіїв цих мов. Отже, головна мета навчання іноземним мовам передбачає формування в учнів та студентів іншомовної комунікативної компетенції. Актуаль-

ність формування й розвитку умінь іншомовного спілкування підкреслено і переліком ключових компетентностей (необхідних усім людям для підвищення особистого потенціалу й розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства), визначених Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу, чільне місце серед яких посідають мовна компетенція та компетенція культурної обізнаності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття комунікативної компетенції детально

розглянуто в роботах Д. Хаймза, С. Омельчука. На противагу їхнім роботам явище мовної та інших видів компетенцій у лінгвістичному аспекті розглядають у своїх дослідженнях Ю. Апресян, О. Кубрякова, Н. Хомський. Питанням визначення сутності мовної і мовленнєвої компетенцій присвячено праці М. Вятютнева, І. Горелова, Дж. Грін, Є. Пасова, Д. Слобіна та інших. Водночас попри значну увагу дослідників до окреслених вище питань більш детального студіювання потребує проблема формування фразеологічної компетенції як складової частини іншомовної комунікативної компетенції.

Постановка завдання. У сучасних умовах функціонування глобалізованого, ринкового, мультикультурного, постіндустріального суспільства іншомовна комунікативна компетенція є серед основних, які визначають успішність особи у втіленні своїх бажань й досягненні як особистісних, так і суспільних цілей. Опанування комунікативної компетенції передбачає розуміння культури і суспільних звичаїв інших народів, що актуалізує необхідність вивчення фразеологічної компетенції як складової частини іншомовної комунікативної компетентності. Метою статті є обґрунтування необхідності формування фразеологічної компетенції як складової частини іншомовної комунікативної компетенції в сучасних умовах компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Процеси інтернаціоналізації і глобалізації, які відбуваються у світі, продукують цілий ряд викликів особистісного і професійного характеру. Обов'язковою умовою для отримання можливості скористатися цими викликами є набуття іншомовної комунікативної компетенції. Тобто знання іноземних мов кардинально підвищує потенціал окремої людини, надаючи можливості для якісного навчання, кращого працевлаштування та в цілому підвищення рівня життя.

Доцільність дослідження особливостей формування іншомовної комунікативної компетенції також зумовлена імплементацією компетентнісного підходу в систему вітчизняної освіти, що пов'язано із загальноєвропейськими процесами реформування та розвитку освіти і концепцією «lifelong learning». Це актуалізує необхідність не тільки переорієнтування національної системи освіти на кінцевий результат, який відображає концепція компетентнісного підходу, але й зумовлює формування національної системи кваліфікацій, до складу якої має входити Національна рамка кваліфікацій, розроблена відповідно до Європейської

рамки кваліфікації, що має забезпечувати поступове зростання обсягів підготовки та підвищення її якісного рівня. Таким чином, використання компетентнісного підходу дозволяє не тільки підвищити якість освіти на всіх рівнях, але й узгоджує попит і пропозицію на ринку праці, призводячи до підвищення рівня конкурентоспроможності найманих працівників і продукції та послуг у цілому. Адже Україна наразі здійснює модернізацію своїх освітніх і професійних стандартів, формує відповідну законодавчо-нормативну базу, створює умови для залучення до процесів розбудови нової інноваційної Національної системи кваліфікацій (НСК) за сприяння Європейського фонду освіти (ЄФО) та зацікавлених сторін [6].

Наразі пріоритетність компетентнісного підходу в організації навчально-виховного процесу визначена в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., яка визначає кардинальні зміни, спрямовані на підвищення якості та конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір [7]. Компетентнісний підхід, на відміну від традиційного «знаннєвого» та інноваційного підходів, має такі риси: орієнтацію на практичний складник змісту навчання (замість простого обміну знаннями), який би забезпечував успішну життєдіяльність; продуктивний характер освітнього підходу; практику і самостійну роботу як домінуючі компоненти процесу навчання; комплексний контроль навчальних досягнень тощо [3]. Зазначимо, що сьогодні однією із ключових компетенцій під час навчання студентів і учнів є оволодіння саме іншомовною комунікативною компетенцією.

Слід додати, що трактування понять «компетенція» і «компетентність», як базису компетентнісного підходу, досі є предметом полеміки серед науковців. При цьому аналіз визначень поняття «компетентність» свідчить, що воно включає в себе: сукупність знань, умінь, навичок у певній сфері діяльності, вимоги та норми до результатів навчання; результат навчання, який досягається після опанування відповідної освітньої програми; сукупність компетенцій, які набула особа [2; 3; 11].

Згідно із Законом України «Про освіту» компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [8].

У свою чергу «компетенція» (від. лат. *competencia* – коло питань, з якими особа добре обізнана, володіє знаннями і досвідом) – це інтегрований результат опанування змісту певної предметної сфери, який виражається в готовності особи, яка навчається, використовувати засвоєні знання, уміння, навички, а також способи діяльності в конкретних життєвих ситуаціях для розв'язання практичних і теоретичних завдань.

Зауважимо, що іншомовна комунікативна компетентність – це комплекс знань, умінь, навичок, які дозволяють результативно використовувати іноземну мову як в особистому житті, так і в професійній діяльності. Варто підкреслити, що формування іншомовної комунікативної мовної (рис. 1) та мовленнєвої компетенції взаємопов'язано з процесом набуття соціокультурної компетенції – сукупності знань про країну досліджуваної мови, національно-культурні особливості соціальної та мовної поведінки носіїв мови і здатність користуватися такими знаннями в процесі спілкування, дотримуючись звичаїв, норм етикету, соціальних умов, стереотипів поведінки носіїв мови [1].

Слід зазначити, що національна логіка мислення – як колективна, так й індивідуальна – може бути досягнута за допомогою мовних одиниць, які мають лінгвокультурологічну значимість. До такого роду одиниць насамперед відносяться фразеологізми – мовні одиниці, які володіють національно-культурною специфікою. В. Телія зазначає, що фразеологічний склад мови – це «дзеркало, в якому суспільство ідентифікує свою національну самосвідомість» [9]. Фразеологізми виявляють подвійну співвіднесеність із культурою: «сама їхня зовнішня форма – це вже мова культури, оскільки «буквальне» її прочитання співвідносить образ зі стереотипним, еталонним або символічно значущим для даної лінгвокультурної спільності світобаченням, в якому відобразилася якась властивість, випадок, явище або ситуація – з одного боку, а з іншого – цей образ усвідомлюється та інтерпретується носіями цієї мови відповідно до їхньої компетенції в галузі культури» [там само].

Отже, набуття комунікативної компетенції повною мірою є неможливим без опанування фразеологічної компетенції, бо здатність тих, хто навчається висловлювати свої думки й комунікативні наміри на іноземній мові коректно, виразно, образно, включаючи все багатство мовних засобів, у тому числі й фразеологічних одиниць,

є однією з найважливіших характеристик іншомовної комунікативної компетенції.

Н. Баграмова визначає фразеологічну компетенцію як компонент комунікативної компетентності під час вивчення іноземної мови, зазначаючи, що це здатність реалізувати мовну, мовленнєву та соціокультурну компетенції в різних ситуаціях мовного спілкування, що має на увазі адекватне ситуаційне сприйняття й використання в мові фразеологічних одиниць іноземної мови вкупі зі здатністю користуватися знаннями в галузі лінгвістики, країнознавства, соціолінгвістики та культурології [2]. Т. Чепкова підкреслює, що фразеологічна компетенція – це знання фразеологічного складу мови та вміння ними користуватися в процесі спілкування [10].

Варто зазначити, що фразеологічна компетенція має зворотній зв'язок з такими складниками комунікативної компетенції, як мовний, мовленнєвий та соціокультурний, тобто вона одночасно є похідною від них та впливає на їх формування, які є її компонентами, оскільки фразеологія не тільки співвідноситься з лексичним складом мови, а і є важливим зосередженням багатомовних соціолінгвістичних знань народу у встановленій образній формі [11].

Таким чином, без знання фразеологічних одиниць будь-яка особа не стане повноцінним і рівноправним учасником крос-культурної комунікації, оскільки не зможе вільно оперувати цими знаннями в різних комунікативних ситуаціях. Знання фразеологізмів є важливим мірилом іншомовної компетенції, що виступає «якісним показником оволодіння мовою» [13, с. 99]. Цим і зумовлена потреба формування фразеологічної компетенції учнів, що включає знання: фразеологічного словника та здатність розуміти значне число фразеологічних одиниць; системи граматичних правил вживання фразеологічних одиниць у мові; функціональних обмежень вживання фразеологізмів у різних сферах діяльності; основних способів включення фразеологічних одиниць у контекст з метою досягнення адекватного сприйняття інформації.

Крім того, формування фразеологічної компетенції формує вміння: адекватно реагувати на повідомлення, утримуючий фразеологізм; орієнтуватися в ситуації спілкування, враховувати рівень загальних і лінгвістичних знань співрозмовника, його фразеологічну компетенцію, уникати комунікативних невдач; вести спілкування на рівні здогадки; використовувати фразеологічні одиниці в різних мовних жанрах [10]. Відзначимо,

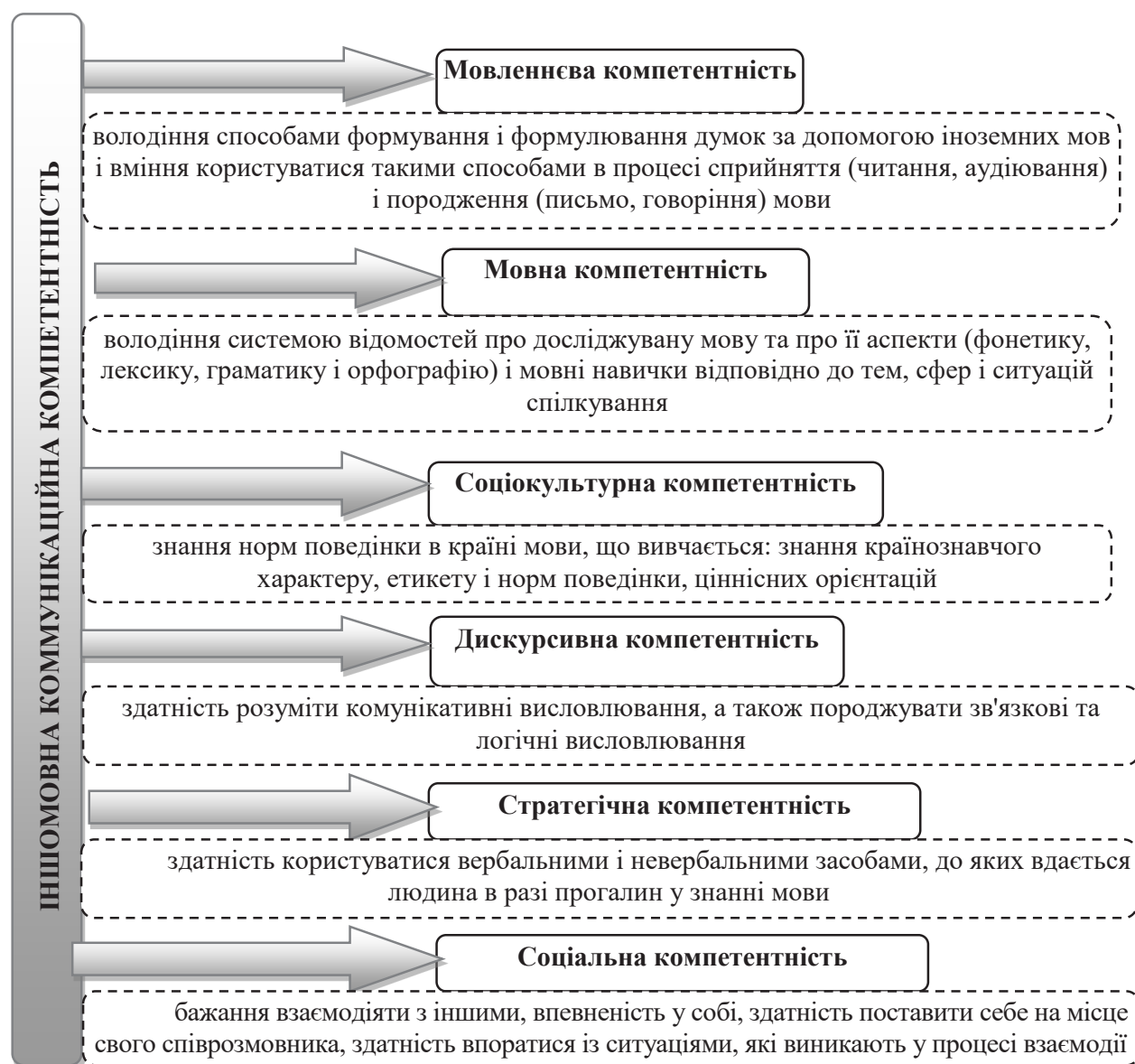

Рис. 1. Компоненти іншомовної комунікативної компетентності

Побудовано авторами з використанням джерел [2;5]

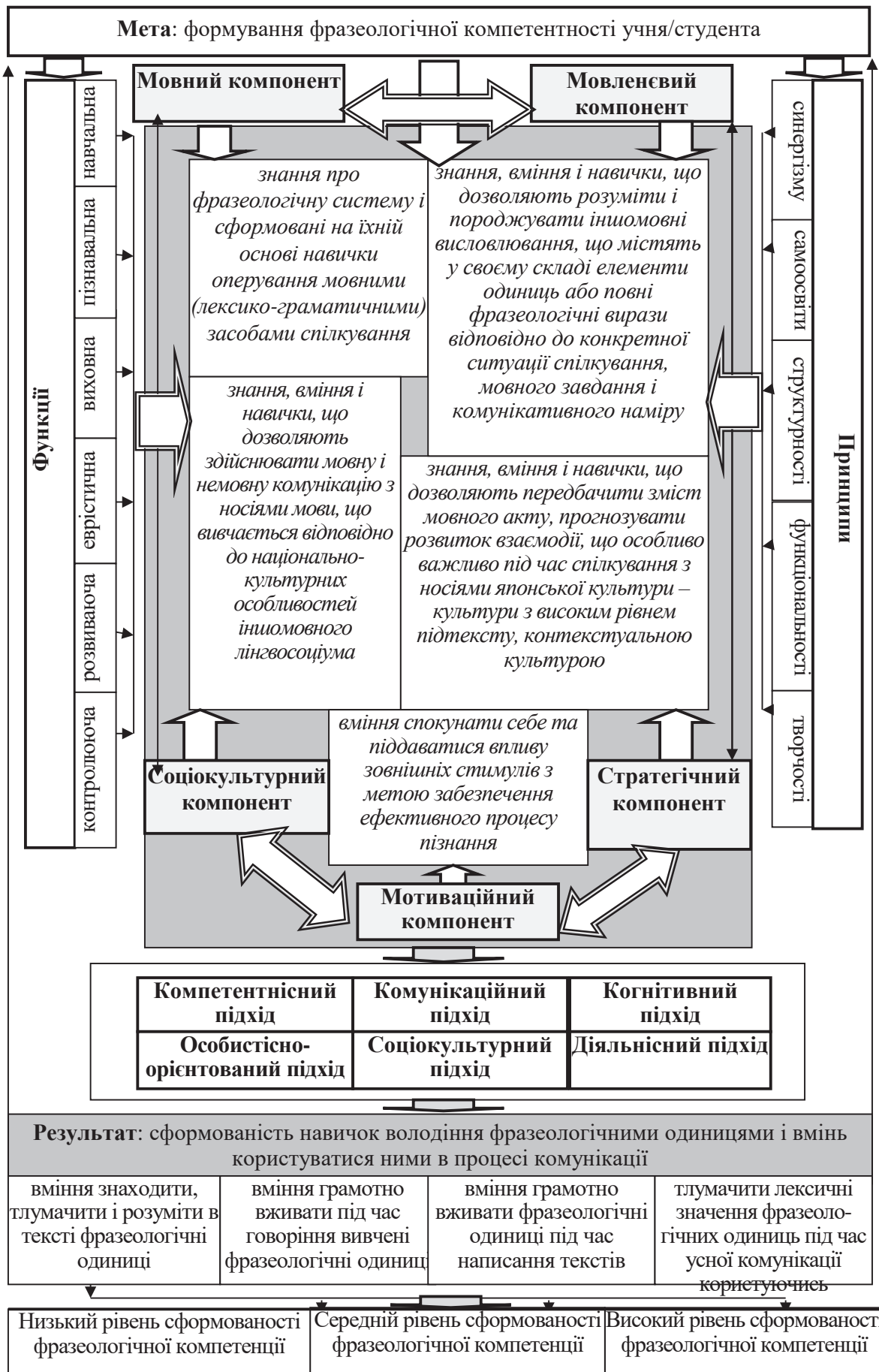
що ці знання і вміння, складаючи зміст фразеологічної компетенції, можуть виступати як об'єкти контролю у вимірюванні рівня сформованості даної компетенції.

Для глибшого розуміння фразеологічної компетенції необхідно з'ясувати поняття «фразеологічна одиниця». Натепер у лінгвістиці найбільш широке визнання одержало визначення фразеологічної одиниці О. Куніна, а саме: «фразеологічна одиниця – це окремо оформлена одиниця мови з повністю або частково переосмисленим значенням» [4].

Зазначимо, що фразеологічна одиниця суттєво відрізняється від слова. Тому О. Кунін пропонує замінити теорію еквівалентності «фразеологічна

одиниця – слово» теорією співвідношення «фразеологічна одиниця – словосполучення зі словом». В основу своєї теорії він поклав такі принципи: фразеологічна одиниця і слово є якісно різними утвореннями як у структурному, так і в семантичному відношенні; фразеологічна одиниця є сполученням слів, тобто окремо оформленими утвореннями з повністю або частково переосмисленими значеннями [4].

Зауважимо, що чим більше фразеологізмів знає особа, яка вивчає іноземну мову, тим вище її іншомовна комунікативна компетенція. Це здійснюється в межах вивчення адаптованої або оригінальної художньої літератури, досвідчені викладачі намагаються вводити фразеологічні вирази

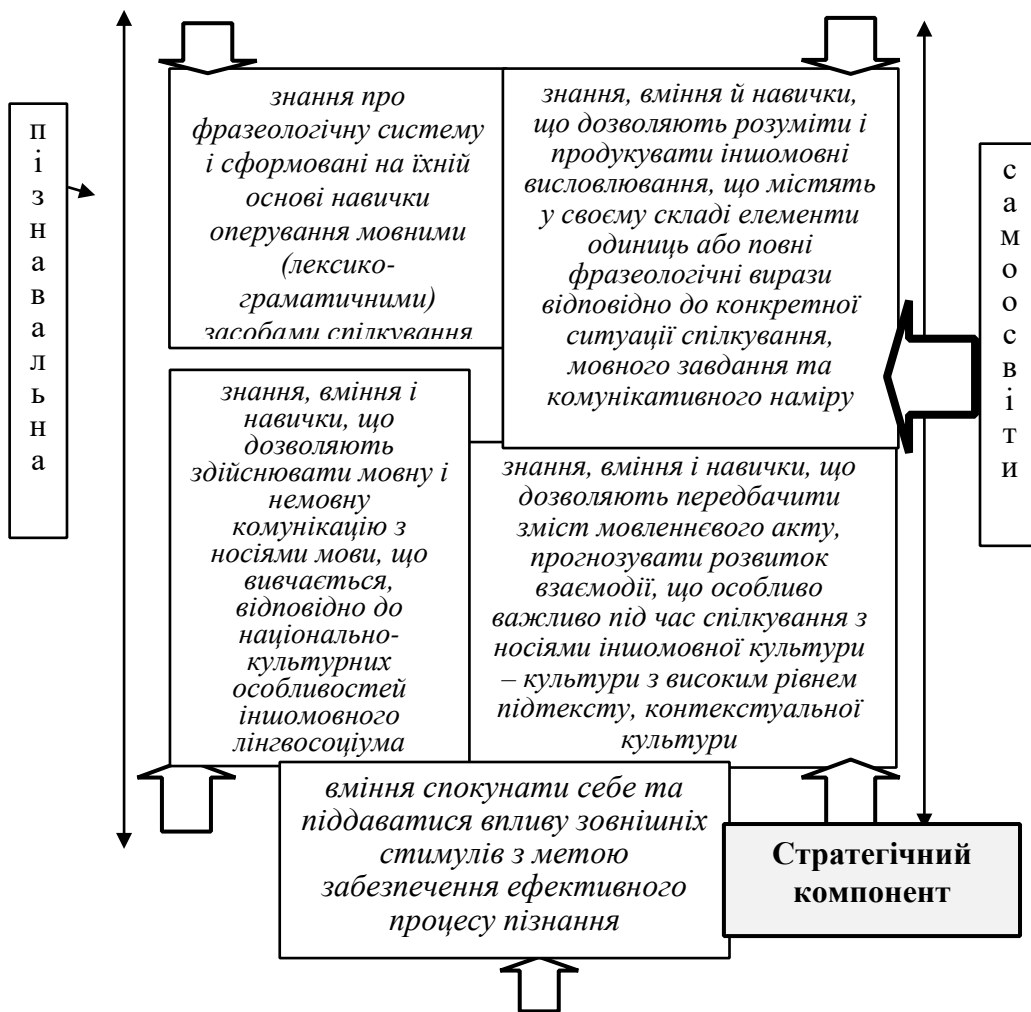

Рис. 2. Модель формування фразеологічної компетенції в учня/студента

Побудовано авторами з використанням джерел [2; 3; 11]

для вивчення і під час виконання граматичних, і умовно мовленнєвих вправ.

Моделювання процесу формування фразеологічної компетенції учня/студента викликано необхідністю подолання низки перешкод, з якими стикаються педагоги під час запровадження традиційного «знаннєвого» підходу до навчання. Запропонована шестикомпонентна модель формування фразеологічної компетенції виходить зі змісту поняття фразеологічної компетенції, а також урахує педагогічні умови, необхідні для її якісного функціонування, і, як наслідок, спрямована на досягнення головного результату навчання – успішного формування фразеологічної компетенції особи, яка навчається іноземної мови. Дана модель (рис. 2) є комплексом взаємопов'язаних блоків і містить у собі цілеорієнтований, структурно-змістовний, методологічний, оцінно-критеріальний, організаційно-практичний та результативний блоки.

Доцільно звернути увагу на триступеневий алгоритм для вивчення фразеологізмів, що запропонував П. Кюнн, який включає такі етапи: розпізнавання; виявлення значення за допомогою картинки, способу, через контекст або звернення до довідкового видання; оволодіння фразеологізмом з урахуванням ситуацій вживання [14].

Отже, в результаті застосування запропонованої моделі формування фразеологічної компетенції у студента/учня формуються такі вміння: знаходити й тлумачити в тексті фразеологічні одиниці та дізнаватися їхнє фразеологічне значення; розуміти фразеологічні одиниці й паремії, які вжиті в контексті; грамотно вживати під час говоріння вивчені фразеологічні одиниці, користуючись їхнім соціокультурним наповненням; грамотно вживати фразеологічні одиниці під час написання текстів; тлумачити фразеологічне значення мовних одиниць під час усної комунікації.

Висновки і пропозиції. У дослідженні розглянуто місце, роль і значення фразеологічної компетенції у складі іншомовної комунікативної компетентності, розглянуто визначення та структуру фразеологічної компетенції та її зв'язок з іншомовною комунікативною компетенцією, на основі чого запропоновано

модель формування фразеологічної компетенції учня/студента. Проведене дослідження дозволило дійти висновку, що формування фразеологічної компетенції, безумовно, повинно входити в число завдань комунікативного підходу в навчанні іноземної мови як у школі, так і у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва : ИКАР, 2010. 448 с.
2. Баграмова Н. В., Джура Н. В. Структура и место фразеологической компетенции в составе коммуникативной компетентности. URL: <http://www.emissia.org/offline/2015/2430.htm> (дата обращения: 10.04.2020).
3. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2009. № 2. С. 41–51.
4. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. Москва : Международные отношения, 1996. 183с.
5. Лобачук І. М. Розвиток іншомовної комунікативної компетенції в процесі навчання студентів нелінгвістичних вузів іноземної мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2014. № 41. С. 199–202.
6. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy> (дата звернення: 10.04.2020).
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/nsro_1221.pdf (дата звернення: 10.04.2020)
8. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 11.04.2020).
9. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический, лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры. 1996. 288с.
10. Чепкова Т. Формирование фразеологической компетенции иностранных студентов при обучении русскому языку. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-frazeologicheskoy-kompetentsii-inostrannyh-studentov-pri-obuchenii-russkomu-yazyku> (дата обращения: 28.04.2020).
11. Шейлз Дж. Коммуникативность в обучении современным языкам. Страсбург : Совет Европы Пресс, 1995.
12. Annex to the proposal for a council recommendation on key competences for lifelong learning URL: <https://ec.europa.eu> (дата звернення: 14.02.2020)
13. Ulbricht A. Idiomatiche Wendungen im Fremdsprachenunterricht Deutsch. *Deutsch als Fremdsprache*. 1989. № 26. S. 98–103.
14. Kuhn P. Pragmatische Phraseologie: Konsequenzen für die Phraseographie und Phraseodidaktik. Sandig : Europaphras, 1994.

Ardelian O. V., Sytnyk O. YU. PHRASEOLOGICAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF FOREIGN COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article substantiates the need to acquire phraseological competence as a component of foreign language communicative competence in the context of the implementation of the competency-based approach in the system of the Ukrainian education. The priority of the competency-based approach in organizing the educational process, as opposed to the traditional “knowledge” and innovative approaches, was emphasized. The difference in the interpretations of the concepts of “competence” and “competency” as the basis of the competency-based approach is given. The definition of foreign language communicative competence is proposed and its components are investigated. The role of phraseological competence as part of a foreign language communicative competence is considered. The importance of the formation of phraseological competence as a necessary component of a qualitative cross-cultural interaction, through the property of phraseological units to have features of national-cultural specifics, is emphasized. The definition of “phraseological competences” is given and the components of it is designated, the concepts of “phraseological unit” are highlighted. The authors proposed a model for the formation of phraseological competence as a component of communicative competence, which is based on the components of the phraseological competence, as well as the pedagogical conditions necessary for its high-quality functioning, and, as a result, it is aimed at achieving the main learning outcome –

the successful formation of the phraseological competence of a person studying foreign language. It is noted that there is a direct connection between the number of phraseological units of a foreign language that the student is studying and the level of formation of a foreign language communicative competence. A certain sequence of stages and criteria and components for measuring the results of assimilation of phraseological units are proposed. Thus, the article discusses the need for the formation of phraseological competence as a component of foreign language communicative competence in modern conditions of the competency-based approach.

Key words: *foreign language communicative competence, communication competence, cross-cultural communication, phraseology, phraseological unit, phraseological competence.*

УДК 811.111
DOI

Грабович М. В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІНТЕНЦІЙНІСТЬ. ЯВИЩЕ АВТОРСЬКОЇ МОТОРИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В ІНТЕНЦІЙНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено актуальній проблемі вираження явища авторської моторики в інтенційному аспекті. Розглянуто сучасні підходи до визначення поняття «інтенційність» у лінгвістиці, сформульовано типологію інтенційних дискурсів, виокремлено провідні закономірності реалізації авторської моторики в інтенційних дискурсах, зокрема в художніх текстах.

Зауважено, що окремі мовленнєві акти інтегруються у зв'язний текст на основі глобальної текстової інтенції. Глобальна інтенція формує інтенційність тексту. Отже, можна з упевненістю говорити про наявність інтенційності не лише в конкретних мовленнєвих актах, а й про інтенційність усього тексту.

Підкреслено, що під інтенційністю тексту розуміється здатність тексту до відображення авторського комунікативного наміру, разом із когезією – структурною зв'язністю тексту, когерентністю – змістовою цілістю та завершеністю тексту, інформативністю – вираженням у тексті якої-небудь інформації, діалогійністю – сприйняттям тексту як репліки в діалозі, інтертекстуальністю – зв'язком тексту з іншими текстами, зумовленого фонемними знаннями, декодованістю – розумінням тексту з боку адресата, а також прагматикою – спрямованістю на адресата.

Доведено, що інтенція стає не лише найважливішим текстовим параметром, а й бере участь у формуванні дискурсу. Дискурсна інтенція є одним із найважливіших критеріїв членування потоку комунікації на типи дискурсів і навіть дискурсні формації.

Відзначено, що рух, якому притаманна гранична універсальність, в умовах, пов'язаних з об'єктивною реальністю, певною мірою атрибує матерію, вводячи її до відповідних кордонів існування. Підкреслено, що час тексту, або семіотичний час, вступає у принципове протистояння з часом реальним: реалізуючи ознаки інформативності, адресованості й інтенційності, він рухається у часі в протилежному напрямі.

Ключові слова: інтенційність, моторика, авторська моторика, художній текст, дискурс.

Постановка проблеми. Поняття руху може характеризуватися наявністю дуже широкого змісту та розглядатися як будь-який розвиток, взаємодія, а також зміни у станах об'єктів, що спричиняють саме ці взаємодії. Через те, що рух характеризується універсальністю, він природно віддзеркалюється в людській свідомості та виражається багатим арсеналом, представленим мовними засобами, серед яких необхідно згадати про дієслово, що постає носієм ідеї про динамічність процесів. Саме воно з-поміж усіх частин мови характеризується найбільшою складністю та найзначнішим обсягом, оскільки володіє достатньо широкими можливостями, щоб яскраво описати життя, рух і розвиток якого є безперервними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексико-семантичній групі (ЛСГ) дієслів зі значенням руху та переміщення присвячено праці багатьох як закордонних, так і вітчизняних мовознавців. Семантична структура дієслів руху була предметом досліджень І. Л. Сульженко, А. Г. Безрукова,

Г. О. Конобєєвої (на матеріалі німецької мови), Л. П. Ковальнової, Р. З. Назарової, Ю. І. Костенко (на матеріалі англійської мови), Г. К. Венедиктова (на матеріалі болгарської мови), З. М. Стрелкової (на матеріалі польської мови), Є. В. Чешко, С. О. Кузнецова (на матеріалі російської мови). Дієслова руху, їх семантичну структуру та окремі лексикограматичні особливості в українському мовознавстві досліджували Т. П. Усатенко, В. С. Ільїн, М. П. Лєсюк, Є. К. Тимченко, З. І. Іваненко, В. Г. Войцехівська, А. П. Загнітко, В. М. Заханевич, В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець та ін. Однак багато особливостей семантики, словотворення і сполучуваності дієслів руху ще недостатньо висвітлені в українській мовознавчій літературі.

Постановка завдання. Отже, з огляду на стан розробленості залученої до аналізу проблеми та її очевидну актуальність у лінгвістичних студіях, завданнями дослідження постають:

1. розгляд сучасних підходів до визначення поняття «інтенційність» у лінгвістиці;

2. формування типології інтенційних дискурсів;
3. виокремлення закономірностей реалізації авторської моторики в інтенційних дискурсах, зокрема в художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в рамках галузей філологічного знання, що активно розвиваються, особливої актуальності набуває проблема розгляду і вивчення такої мовної одиниці, як текст. Проблема утворення, функціонування тексту виникає на перетині лінгвістики, поезики, літературознавства, семіотики й формує особливу галузь лінгвістичної науки, що отримала назву «лінгвістика тексту» або «теорія тексту», одним з основних завдань якої є розгляд тексту як особливої мовної одиниці, що має низку диференційних від інших одиниць мови й мови категорій.

Текст розглядається з-поміж опозицій: текст усний і текст письмовий, текст як мовленнєво-твірний процес і текст як реалізація мовних структур, текст як рівень мови і текст як рівень мовлення, текст і висловлення, текст і речення, текст і дискурс. Текст стає об'єктом семантичного, граматичного, прагматично і комунікативно орієнтованого і когнітивного підходів, кожен з яких робить свій внесок у розуміння тексту.

Постаючи структурованою одиницею мови, текст характеризується наявністю:

1) загальних ознак, що виражають його сутнісні властивості як об'єкта аналізу;

2) типологічних ознак, притаманних не всім текстам, але текстам як репрезентантам певних класів, типів, видів;

3) індивідуальних характеристик, притаманних окремим текстовим творам, що відображають їх своєрідність і оригінальність. Тобто текст розглядається як одиниця мови (текст узагалі), текст у системі таких самих текстів (культурна маркованість, належність до певного літературного напрямку, жанру, належність до певного типу дискурсу) і текст як вираження індивідуальної авторської інтенції.

Текст, постаючи специфічною одиницею мови, об'єктом дослідження окремої галузі мовознавства, становить багатоаспектну одиницю, що відзначає І. Р. Гальперін у роботі «Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження»: «Текст – це твір мовленнєво-твірною процесу, якому властиві завершеність, об'єктивованість у формі письмового документа; твір, що складається з назви (заголовка) й низки особливих мовних одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичної, граматичної, стилістичної поєднаності, що мають певну цілеспрямованість

і прагматичну установку» [8, с. 18]. Дослідник як ключові характеристики тексту з наголошенням його як особливої мовної одиниці вказує завершеність, зв'язність (граматичну і семантичну), інтенціональність.

Останні досягнення в галузі лінгвістики, зокрема когнітивні дослідження, значно доповнюють аналізоване поняття: текст розглядається не тільки як реалізація мови в письмовій формі, а й в усній. Загалом І. Р. Гальперін вказує на такі категорії тексту, як: інформативність, членованість, перспекція, ретроспекція, когезія, континуум, модальність, завершеність, підтекст [8, с. 27]. Особливу увагу дослідник приділяє категоріям завершеності й змісту тексту, відзначаючи, що завершеність – поняття абсолютне й лише зміст, який притаманний тексту, може бути завершеним (переривання контакту між співрозмовниками). Аналіз тексту в контексті «лінгвістики тексту», постструктуралізму, когнітивної лінгвістики, навпаки, свідчить про розмитість кордонів тексту і однією з головних характеристик тексту називає його відкритість, тобто відсутність будь-якої завершеності, можливість його багаторазового й різнобічного продовження [2; 7; 12; 16] за рахунок того, що «текст створюється й читається таким чином, що автор на всіх його рівнях усувається ... будь-який текст вічно пишеться тут і зараз» [2, с. 387], що й зумовлює виникнення інваріантності прочитання, нескінченності смислів.

Доповнюючи дослідження у сфері текстових категорій, учені вказують на те, що текст має формальні ознаки (слова, словосполучення, речення, що формують текст). Ц. Тодоров називав такі ознаки вербальними, а Н. Е. Енkvіст – фокусом, синтаксичними (тобто зв'язністю) й семантичними. З. Я. Тураєва виділяє таку категорію тексту, як хронотоп (художній час і простір) [12, с. 111], О. П. Воробйова – адресність [3, с. 30], В. І. Шаховський, О. Є. Філімонова – емотивність [13, с. 150].

Підсумовуючи наявний досвід дослідження тексту, Є. А. Гончарова та І. П. Шишкіна пропонують таке визначення тексту: «Текст становить завершену з погляду його творця, але в смисловому й інтенційному плані відкриту для множинних інтерпретацій лінійну послідовність мовних знаків, виражених графічним (письмовим) або звуковим (усним) способом, семантико-смислово взаємодія яких створює якусь композиційну єдність, підтримувану лексико-граматичними відносинами між окремими елементами структури, що виникла таким чином» [5].

Як автономне мовленнєво-мислене утворення текст має специфічну пропозиційну тематичну структуру. Текст реалізує певну комунікативну дію свого(іх) автора(ів); його основу становить якась комунікативно-прагматична стратегія або текстова(і) функція(ї), що виявляються через систему мовних і контекстуальних сигналів, які в силу їх формальної виразності пропонують адекватну реакцію адресата [4]. Лінгвісти звертають увагу на такі категорії тексту: завершеність із погляду автора і відкритість із позиції адресата; лінійність побудови й, відповідно, композиційна єдність, що реалізуються в умовах лексико-граматичної зв'язності; наявність теми, адресності, інтенціональність і спосіб вираження (усний і письмовий).

На увагу заслуговує закордонна практика дослідження конституційних категорій тексту. Найавторитетнішою й визнаною є модель текстуально-якісної визначеності тексту [6] В. Дресслера і Р.-А. Богранда, за якою виділяють такі категорії тексту:

- когезія (взаємозв'язок компонентів структури тексту: граматико-синтаксична, лексична, ритмічна, графічна);

- когерентність (лінійна семантико-когнітивна зв'язність). Є. В. Єрофєєва в рамках цього аспекту говорить про цілісність тексту, що визначає єдність інформаційного й тематичного полів останнього, яким властиві впорядкованість, організованість, відкритість інших текстів; співвідноситься зі сферою несвідомого [6]. Це комунікативний двобічний діалектичний процес між адресантом і реципієнтом;

- інтенціональність (комунікативна мета, що дає змогу адресату виводити закладені й можливі смисли, що знову підтверджує відкритість тексту, його процесуальність);

- адресність (комунікативна спрямованість);

- інформативність (наявність очікуваних/неочікуваних, відомих/невдомих смислових утворень);

- ситуативність (співвіднесеність із комунікативною ситуацією, породженою текстом);

- інтертекстуальність (відтворюваність у конкретному текстовому екземплярі інваріантних ознак, визначених моделлю його текстобудови – типу тексту) [6].

Істотною перевагою такої моделі текстуальності є не лише системні, семантичні, а й функційно орієнтовані підходи до розгляду поняття «текст».

Сучасний розвиток науки, розгляд мовного поняття в контексті не лише лінгвістики дають

змогу суттєво поглибити знання про досліджуваний об'єкт. Текст розглядається не лише як одиниця мови, а й як філософське поняття: «Текст – мережа генерації значень без мети і без центру (основної ідеї, загальної формули), зведення до якої визначало канони класичної критики і, ширше, філософії ... множинність сенсу, принципова відкритість, незавершеність значень, що не піддається визначенню та ієрархізації з боку владних структур і відсилає до сфери бажання, нетематизованої прикордонної області культури» [5].

Феномен тексту виключає ознаку лінійності, тому що текст (протиставлений реальності) може мати лише логічну лінійність із погляду адресата або адресанта або модальну лінійність залежно від того, в якому порядку описуються, сприймаються й оцінюються події тексту, що формують його семантику: «... події в оповіданні розвиваються не по прямій лінії, як це мало б місце в життєвому випадку, а розгортаються стрибками. Розповідь стрибає то назад, то вперед, поєднуючи й зіставляючи найвіддаленіші точки оповіді, переходячи часто від однієї точки до іншої, абсолютно несподіваної» [6].

Логічна й модальна лінійність формовані подіями, описаними автором, оповідачем, героєм, сприймаються читачем. Логічна і/або модальна лінійність побудови тексту формують єдину композицію тексту: «Побудова художнього твору: розташування і взаємозв'язок його частин, образів, епізодів відповідно до змісту, жанрової форми і задуму автора» [12]. Єдність композиції тексту створювана семантичними (єдність змісту: наявність ідеї, конфлікту, теми, проблеми) й лексико-граматичними (наявність єдиного лексико-семантичного поля; наявність синтаксичної особи, синтаксичного часу, що формує пропозицію і ретроспекцію; наявність граматичної зв'язності одиниць тексту: граматична сполучуваність слів, словосполучень, речень, надфразових єдностей) категоріями. Особливим чином актуалізується категорія синтаксичного часу тексту, протиставлена часу реальному.

Найважливішою властивістю фізичного часу є його анізотропність, тобто необоротний рух в один бік. Неможливо повернутися в минуле, так само як неможливо заглянути в майбутнє. Ще Святий Августин говорив про те, що «в душі нашій помітні три акти діяння: очікування, увага й пам'ять або спогад» [1, с. 363], що рівнозначно майбутньому, теперішньому й минулому. Час реальності є незалежним від нашого знання про нього.

Час тексту ж, семіотичний час, протилежний часу реальному: реалізуючи ознаки інформативності, адресованості й інтенціональності, він рухається в часі в протилежному напрямі. Текст у визначенні філософів «є сигнал, що передає інформацію і тим самим зменшує, вичерпує кількість ентропії в світі» [15]. На підтвердження цієї думки В. Руднев зазначає, що «минуле тексту повертається, оскільки кожен текст може бути прочитаний скільки завгодно разів; із позиції автора минуле тексту змінити можна, тому що автор є деміургом усього тексту; з позиції читача не можна змінити ні минуле, ні майбутнє тексту. Якщо читач утручається в текст, намагаючись змінити його майбутнє, то це свідчить про те, що він сприймає текст як дійсність у теперішньому часі; можна мати достовірні знання про майбутнє тексту» [11].

Отже, текст – це твір мовленнєво-мисленого процесу з комунікативною функційністю, що становить лінійну послідовність графічних або звукових знаків, має семантичну зв'язність (із позицій не лише адресанта, а й адресата) сукупно зі структурною зв'язністю, адресованістю, інформативністю, інтенційністю, ситуативністю, інтертекстуальністю.

Прийнято вважати, що семантичне поле моторики включає в себе три семантичні класи руху: поступовий, коливальний та обертальний. Для позначення моторики використовують дієслова, що позначають рухи людини, тварини або транспортної засоби, дієслівні вигуки, а також нерозчленовані словосполучення та фразеологізми з компонентом – дієсловом «рух».

У вітчизняній лінгвістиці існує безліч різних назв парних дієслів руху:

- моторно-кратні – моторно-некратні;
- кратні – некратні;
- спрямовані – не спрямовані;
- односпрямовані – не спрямовані;
- односпрямовані – не односпрямовані;
- односпрямовані – різноспрямовані;
- означеного – неозначеного руху;
- означено-моторні – неозначено-моторні;
- означено-спрямовані – неозначено-спрямовані;
- лінійні – моторно-кратні;
- лінійні – нелінійні [15].

Кожна назва становить зазвичай метонімічне перенесення з назви руху, позначеної дієсловом, на саме дієслово. «Кратні дієслова» постають як дієслова, що позначають «кратний рух», «односпрямовані» – як дієслова, що позначають «односпрямований рух», і т. ін [11].

Однак не завжди зрозуміло, що означають ці поняття. Зазначені типи руху ніде і ніколи, ні в якій науці – ні у фізиці, ні в геометрії, ні у філософії – невідомі. Вони становлять, так би мовити, продукт діяльності лінгвіста. Носію української мови вони стають зрозумілі лише тоді, коли йому покажуть мовні приклади. Іноземцю ця термінологія незрозуміла взагалі. І не випадково.

Річ у тому, що вітчизняна термінологія у сфері українських дієслів руху, на нашу думку, багата в чому умовна й суперечлива. Це не завжди помітно з першого погляду. Труднощі з розумінням і поясненням термінів виникають тоді, коли ці слова-терміни стають одиницями тлумачення значення дієслова в словниках або навчальній літературі для іноземців і, відповідно, відправними під час пояснення семантики парних дієслів руху.

Проведений аналіз вітчизняної термінології показав, що терміни не завжди відповідають реальності: рух, що позначений К-им дієсловом (тобто дієсловом із назвою К), може насправді не бути К-им; рух, що є К-им, може не позначатися К-им дієсловом; рух, що має назву К, може зовсім не існувати (наприклад, рух, іменований «ненаправленим»). На вибір дієслова III або номер однієї пари для позначення певного руху можуть впливати зовсім не ті ознаки, які були виділені авторами тих чи тих термінів як основні в диференціації парних дієслів руху (такі ознаки можуть бути супровідними, але не головними). У цьому разі нас цікавило, насамперед, «конкретно-процесне» вживання дієслів руху, тобто коли рух об'єкта є певним конкретним процесом, локалізованим у часі.

Так, наприклад, рух, позначений так званним «односпрямованим» дієсловом, може, по суті, іноді не бути «односпрямованим», якщо під «односпрямованим» рухом розуміти рух суб'єкта в одному напрямку (як, наприклад, у реченні *Машина їдуть дорогою* – якщо рух двобічний, машини рухаються в різних напрямках); або рух, здійснюваний в одному напрямку, може не позначатися «односпрямованим» дієсловом (як, наприклад, у реченнях *Стрілка бігає по циферблату*, *Місяць обертається навколо Землі*).

Подібні невідповідності зазвичай не помітні носіям української мови, в тому числі й україномовним лінгвістам. Володіння українською мовою нерідко заважає побачити недоліки термінології, подивитися на власну мову з боку і, таким чином, позбавляє лінгвістичне дослідження об'єктивності [7].

Об'єктивне дослідження семантики українських дієслів руху вимагає докладного вивчення реальної картини руху та її відображення у мові.

Для цього необхідно розглядати рух із позиції таких категорій, як «простір» і «час», «погляд об'єкта, що пересувається», «погляд спостерігача», «суб'єктивна оцінка ситуації мовцем», «рух як факт мови».

Будь-який рух (як, утім, і будь-яка дія), здійснюваний певним об'єктом, можна розглядати з двох позицій: з позиції об'єкта переміщення і з позиції спостерігача.

Виникає питання: який саме із цих аспектів має впливати на те, щоб якийсь рух було позначено дієсловом Ш або К2 однієї пари? Річ у тому, що характеристика руху щодо його «односпрямованості» або «неодноспрямованості», «означеності» й «неозначеності» і т. ін. може бути різною залежно від того, чи розглядається рух з погляду об'єкта, що переміщається, або з погляду спостерігача.

Так, якщо ми візьмемо терміни «означено-спрямований» і «неозначено-спрямований» рух, то з погляду об'єкта, що переміщується, будь-який здійснюваний цим об'єктом рух відбувається в певному напрямку. Із погляду спостерігача напрямок руху цього об'єкта може бути означеним і неозначеним.

Спроба розглянути рух і способи його позначення в мові з позиції позначених категорій і проведений нами аналіз вітчизняної термінології у цій галузі мотивували такі висновки.

1. Будь-який рух є спрямованим. Те, що рух нікуди не спрямований, суперечить здоровому глузду. Навіть у тому разі, якщо в мові рух позначено так званим «не спрямованим» дієсловом, він все одно відбувається в певному напрямку: пор. *Планети літають, Місяць обертається навколо Землі, Ваня ходить по кімнаті, Маятник бігає*. Про ці об'єкти можна запитати або сказати: *Місяць обертається навколо Землі за годинниковою стрілкою чи проти годинникової стрілки? Іванко ходить кімнатою назад-уперед, туди-сюди, колами, по периметру, по діагоналі...; Маятник бігає вперед-назад, праворуч-ліворуч, вгору-вниз, з одного боку в інший* і т. ін. Хіба у цих реченнях не позначений саме напрямок руху? Пор. також: *Місяць обертається* (дієслово обертатися – «ненаправлене») *навколо Землі, в якому напрямку – за годинниковою стрілкою або проти?*

2. Опозиції за ознаками «означена/неозначена спрямованість руху», «кратний» – «некратний», «лінійний» – «нелінійний» рух часто порушуються. Тому вони нечисленні або зовсім не характерні для

українських дієслів руху і, отже, не можуть становити основ їх розмежування.

Опозиція за ознакою «означена/неозначена спрямованість руху» порушується. З погляду об'єкта, що пересувається, будь-який здійснюваний в одному напрямку цим об'єктом рух, відбувається в певному напрямку (пор. неможливість або, зокрема, подив, викликає висловлення, зроблене об'єктом, що переміщується – людиною: **Я рухаюся в невизначеному напрямку*). З погляду спостерігача напрямок руху цього об'єкта може бути як означеним, так і неозначеним.

Коли в реченнях із так званим «безумовно-спрямованим» і «неозначено-спрямованим» дієсловом позначена мета, в обох випадках позначається рух виразно-спрямований (у всякому разі, так в один голос стверджуватимуть усі інформанти). Порівняйте: *Собака біжить по двору* і *Собака бігає по двору*. Згідно з обговорюваною тут термінологією, дієслово в першому з речень позначає рух в означеному напрямку, а в другому – в неозначеному, і це не викликає жодних сумнівів.

Однак і так звані «некратні» рух можна розбити на дрібніші фази-рухи, і, таким чином, «некратне» дієслово, яке їх позначає, виявиться «кратним» уже щодо чогось іншого, наприклад: *Петро йде в лікарню*: спочатку він йде в магазин, потім йде на ринок, а потім з усіма покупками йде в лікарню. Так Петро йшов до лікарні. Якщо рух Петра, здійснений ним від будинку до лікарні, уявити на малюнку, то він теж буде «подрібненим» (О. Шахматов) і «становити низку моментів» (В. Богородицький), тобто буде за визначенням «кратним», але, тим не менше, позначатиметься «некратним» дієсловом.

Під «лінійним» і «нелінійним» рухом зазвичай розуміється рух, що здійснюється за «неперервною або перервною лінією». Однак знову ж таки знайдуться факти, які проілюструють протилежне.

Висновки та пропозиції. Засоби реалізації моторних значень в інтенційних дискурсах характеризуються значною й не випадковою увагою до свого існування, що зумовлено особливостями їхньої семантики. Аналіз таких дієслів пов'язаний із теоріями міжособистісної комунікації, практичними потребами їх вирішення, що значною мірою пов'язано з диференціюванням внутрішніх глибинних смислів у висловленнях. Дієслова руху можуть складно засвоюватися через те, що їх уживання в різномовних контекстах є специфічним, навіть у тому разі, коли мовам властива спорідненість чи різносистемність (пор., наприклад, функціонування аналізованих дієслів в українській, німецькій та англійській мовах).

Список літератури:

1. Августин. Творения Блаженного Августина. Київ, 2003. 442 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
3. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста: одноязычная и межъязыковая коммуникация. Москва, 1993. 382 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 2008. 144 с.
5. Гончарова Е. А., Шишкина И. П. Интерпретация текста. Немецкий язык. Москва : Высшая школа, 2005. 368 с.
6. Ерофеева Е. В., Кудлаева А. Н. К вопросу о соотношении понятий текст и дискурс. *Проблемы социо- и психолингвистики* : сб. ст. / отв. ред. Т. И. Ерофеева ; Пермский университет. Пермь, 2003. Вып. 3. С. 28–36.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
8. Лукин В. А. Художественный текст. Москва : Ось-89, 2005. 560 с.
9. Макаров М. Л. Языковое общение в малой группе: опыт интерпретативного анализа дискурса : дис. ... д-ра филол. наук. Тверь, 1998. 443 с.
10. Милевская Т. В. Связность как категория дискурса и текста (когнитивно-функциональный и коммуникативно-прагматический аспекты) : дис. ... д-ра филол. наук. Ростов-на-Дону : РГУ, 2003. 390 с.
11. Руднев В. Философия языка и семиотика безумия: избранные работы. Москва : Территория будущего, 2007. 528 с.
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста. Текст: структура и семантика : учебное пособие. Москва : Просвещение, 1986. 127 с.
13. Филимонова О. Е. Категория эмотивности в английском тексте: когнитивный и коммуникативный аспекты. Санкт-Петербург, 2001. 320 с.
14. Шаховский В. И. Эмоционально-смысловая доминанта в естественной и художественной коммуникации. *Язык и эмоции: личностные смыслы и доминанты в естественной и художественной коммуникации*. Волгоград, 2004. С. 147–168.
15. Хэллидей М. А. К., Хасан Р. Когезия в английском языке. *Исследования по теории текста*. Москва, 1979. С. 108–115.

Hrabovych M. V. INTENSITY. THE PHENOMENON OF AUTHOR'S MOTILITY IN THE ARTISTIC TEXT IN THE INTENTIONAL ASPECT

The article deals with the actual problem of expressing the phenomenon of copyright motility in the intentional aspect. It examines modern approaches to defining the concept of "intentionality" in linguistics, formulates a typology of intentional discourses, identifies the leading patterns of realization of authorial motility in intentional discourses, in particular, in artistic texts.

It is noted that individual speech acts are integrated into coherent text based on global textual intent. Global Intensity shapes the intensity of the text. Therefore, one can fully speak of the presence of intentionality not only in specific speech acts, but also of the intensity of the whole text.

It is emphasized that the intensity of the text, which realizes the ability of the text to reflect the author's communicative intent, together with cohesion - the structural coherence of the text, coherence - content integrity and completeness and text, informativeness - the expressiveness of the text of any information, dialogical text - receptivity as replicas in dialogue, intertextuality - the connection of text with other texts, predetermined by background knowledge, decoding - understanding of the text by the addressee, as well as pragmatics - directed S on the recipient.

It is proved that intention becomes not only the most important text parameter, but also participates in the formation of discourse. Discourse intention is one of the most important criteria for dividing the flow of communication into types of discourses and even discourse formations.

It has been observed that motion, which is bounded by boundary universality, in conditions connected with objective reality, to some extent attributes matter by introducing it to the relevant boundaries of existence. It is emphasized that the time of the text, or the semiotic time, enters a principled confrontation with the real time: realizing the signs of informativeness, addressability and intentionality, it moves in time in the opposite direction.

Key words: *intentionality, motility, authorial motility, artistic text, discourse.*

UDC 81-2
DOI*Gulustani Zamina*

Mingachevir State University

AREAL FEATURES OF ETHNOTOPONYMS OF TURKIC ORIGIN IN SOUTH AZERBAIJAN

The territory of South Azerbaijan is one of the areas where different tribes live and become related. Research and descriptions show that most of the tribes and ethnic groups living in the area were of Turkish origin and are still Turks. Their language, anthropological features and traditions also give grounds to say so. The systematic, scientific study of ethnotoponyms of South Azerbaijan is very important to show that the Turks in that area have always been a local ethnos-people and to explain their role on the stage of history. Also, if you study any of the toponyms in the territory of South Azerbaijan, you will witness that they are of approximately ethnonymic origin. This shows that the study of ethnotoponyms there can lead to interesting scientific results. At the same time, we are witnessing that almost all ethnotoponyms registered in the area have interesting habitat features, which once again highlights the importance and significance of their study.

It is interesting that almost all ethnotoponyms registered in the territory of South Azerbaijan have an area. This is due to the migration of the ethnoses that naturally make them up, and from time to time they grow, divide and settle. The linear analysis of the ethnotoponyms Bayat and Demirchi also confirms the above. Demirchi oykonims were registered in Demirchi, Demirchi ruins in Ardabil district, Lower and upper Demirchi, Demirchili villages, Miyandab and Khojadeh provinces. There are many toponyms related to Demirchi ethnonym in the territory of Northern Azerbaijan, Karabakh, Ganjabasar, Western Azerbaijan, Shirvan Marin. Special names such as "Demirchiler" in Gubadli, Tartar district, "Garademirchi", "Demirchidam", "First and second demirchi", "Beydemirchi" in Barda, Gazakh, Kalbajar districts and etc. are associated with the Demirchi ethnonym.

Subsequent research on Azerbaijani toponymy and ethnonyms has shown that almost all the names of "Dəmirçi", "demirli" and related lands are of ethnonymic origin. One of the facts proving this is the area feature of the special name "Dəmirçi". Thus, the fact that there are other settlements in the villages "Dəmirçi", "Dəmirçilər", "Dəmirçidaş", "Temirçi", "Baytemir", "Şorlu Dəmirçi", "Dəmirçili", "Temürçə Zilgahi", "Temürçü Qurar" of Iran, Syria, Iraq, Afghanistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Bashkortostan, Western Azerbaijan, Georgia and Dagestan and the fact that the population is Turkish reinforces this fact.

Key words: ethnotoponyms, South Azerbaijan, Turkish origin, toponymy, Demirchi.

Introduction. Ethnonyms and ethnotoponyms play an exceptional role in the study of each nation, including the specific name system of that nation. E. Murzayev writes that ethnoses and toponyms formed on their basis are both ancient and, although they have been assimilated, they still leave their traces somewhere [17, p. 48–49].

In this sense, the systematic, scientific study of ethnotoponyms of South Azerbaijan is very important to show that the Turks in that area have always been a local ethnos-people and to explain their role on the stage of history. Also, if you study any of the toponyms in the territory of South Azerbaijan, you will witness that they are of approximately ethnonymic origin. This shows that the study of ethnotoponyms there can lead to interesting scientific results. At the same time, we are witnessing that almost all ethnotoponyms registered in the area have interest-

ing habitat features, which once again highlights the importance and significance of their study.

Discussion. There are countless toponyms of Turkic origin in the territory of South Azerbaijan, which are of ethnonymic origin, and there are some of them that have interesting area features. One of them is Bayat ethnotoponym. Bayat ethnotoponym differs from other ethnotoponyms primarily in terms of area quantity [18, p. 140–148].

V. I. Savina also substantiates their Turkic origin by mentioning the names of ethnotoponyms such as Bayar, Bayatlar, Bayatli, Bayatan, Giziltepe Bayat, Bayatansukhta and etc. in connection with the ethnotoponym Bayat in the territory of South Azerbaijan, in the regions of Zanjan, Leristan, Central Iran, Azerbaijan.

Based on V. I. Savina, M. Keyhan informs that Bayats are widespread in the Persian province

and settled from time to time. Bayat was the name of one of the two tribes of the Gashgay tribe located in the city of Shiraz and surrounding areas. It is also possible to name the descendants of 150 families Bayat Mastali and Bayat Shahverdili.

In his research, I. Chopin also emphasized that the Bayats living in the regions around Shiraz were of the leading tribes and showed that they were of Turkish origin and mixed with other non-Turkic Iranian-speaking tribes [27, p. 238].

Bayats, like other tribes and ethnic groups, play an important role in the ethnogenesis of our people. This tribe, like other ethnic groups, was not excluded from the policy of resettlement and sometimes migration to the countries of the Middle and Near East, especially in Azerbaijan from east to west, from north to south and vice versa, went to Syria, Lebanon, Iraq and other places. According to historical sources, during Amir Teymur's march to the east, most of the Bayats were returned to the territory of South Azerbaijan, some were located in Khorasan, and most were located between Hamadan and Tehran. Even today, most of the Bayats in South Azerbaijan live between Hamadan and Tehran.

O. Afandiyev notes that the Bayats played a special role in the coming to power of the Safavids [2, p. 136; 10, p. 38; 14, p. 67; 21, p. 34].

Ethnotoponyms such as Ashagi Bayat, Yukhari Bayat in the South Azerbaijan, Giziltepe Bayat in Zanjan, Bayats in Urmia, Bayatli in Bayana, Bayats in Miyana, Atesh Bayat in Makuda and etc. are the remains of Bayats.

Sources indicate that one of the gates of Derbent was named Bayat Gate [24, p. 48; 25, p. 31].

Well-known Turkmen onomatologist S. Ataniyazov argues that bayat in Turkish means "rich" and "noble" and that they live in Afghanistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, Azerbaijan, Iran, Turkey, Iraq and Syria considering the Bayat tribe to be one of the largest tribal associations of medieval Oghuz Turkmens [26, p. 54].

T. Ahmadov, E. Ahmadov, A. Bayramov, T. Shukurova and others, speaking about Bayat ethnonym and ethnotoponyms formed on its basis, note that it is of Turkish origin and was moved to the territory of Northern Azerbaijan from the south during the Safavid period [3, p. 31; 4, p. 48; 6, p. 131].

H. Mirzayeva, I. Bayramova and N. Asgarov also support the opinion that the ethnonym Bayat and the place-names formed on its basis reflect the name of the tribe, ethnos of the same name and from time to time they merged with other Turkic-Oghuz and Kipchak tribes [5, p. 41; 9, p. 61; 20, p. 57].

As a result of research, G. Geybullayev and N. Asgarov determined that the Bayat tribe was included in the ethnogenesis of the Azerbaijani Turks in such a way that examples such as Bayati-Shiraz, Bayati-Ajam, Bayati-Gachar, Bayati-Isfahan, Choban-Bayati will live forever in our folklore. The genre of "Bayati" as a genre of folklore has been proved to be associated with the name of the Bayat tribe. There are many aspects related to the Bayat tribe in the expressions "calling bayati" and "saying bayati" [14, p. 86–87].

Speaking about theonyms and ethnonyms in Turkish languages, I. Jafarsoylu notes that the ethnonym Bayat is of theonymic origin. In order to prove that the ethnonym Bayat is of theonymic origin, he believes that the ethnonym is related to the beliefs of the ancient Turks, citing Y. Balasagunlu, B. Ogel, F. Sumer, F. Rashidaddin and other sources [21, p. 46–48].

I. Jafarsoylu's general conclusion is that Bayat, which, like many ethnonyms, is considered an ethnonym of Turkish origin, became a theonym in the most ancient times, and then passed to the ethnonym, and from there to the ethnotoponym. This reasoning seems to us to be more correct and reasonable.

"Dəmirçi" ethnotoponym. Demirchi is one of the ethnotoponyms with an interesting and wide range in the territory of South Azerbaijan. T. Ibrahimov writes that one of the largest tribes among the nomadic Shahsevanli tribes of Meshgin is "Dəmirçi" [22, p. 34]. Demirchi oykonims were registered in Demirchi, Demirchi ruins in Ardabil district, Lower and upper Demirchi, Demirchili villages, Miyandab and Khojadeh provinces. There are many toponyms related to Demirchi ethnonym in the territory of Northern Azerbaijan, Karabakh, Ganjabasar, Western Azerbaijan, Shirvan Marin. Special names such as "Demirchiler" in Gubadlı, Tartar district, "Garademirchi", "Demirchidam", "First and second demirchi", "Beydemirchi" in Barda, Gazakh, Kalbajar districts and etc. are associated with the Demirchi ethnonym.

A. Akhundov writes: "The toponyms of both Demirchi and Demirchiler probably originated on behalf of the Turkic-speaking Demirchi tribe. The 13th century historian Shahabaddin Nasri showed that they were descendants of Genghis Khan". According to M. M. Khazani, who lived in the 19th century, they came during the reign of Panahali khan Javanshir, the first khan of the Karabakh khanate of Azerbaijan [1, p. 42].

M. Valiyev, I. Bayramov, P. Musayev, F. Khaligov, G. Mashadiyev, N. Asgarov and others also show that

the toponym Demirchi and Demirchiler is an ethno-toponym. However, S. Mollazadeh, speaking about the toponyms of the Northern group of Azerbaijan, explains the Oykonom of Demirchi registered in Gabala region in the sense of “the place where the blacksmith is” [23, p. 75].

Conclusions. Subsequent research on Azerbaijani toponymy and ethnonyms has shown that almost all the names of “Dəmirçi”, “demirli” and related lands are of ethnonymic origin. One of the facts proving this is the area feature of the special name “Dəmirçi”. Thus, the fact that there are other settlements in

the villages “Dəmirçi”, “Dəmirçilər”, “Dəmirçidaş”, “Təmirçi”, “Baytemir”, “Şorlu Dəmirçi”, “Dəmirçili”, “Təmürçə Zilgahı”, “Təmürçü Qurar” of Iran, Syria, Iraq, Afghanistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Bashkortostan, Western Azerbaijan, Georgia and Dagestan and the fact that the population is Turkish reinforces this fact. Examining the ethnotoponyms in the territory of South Azerbaijan, we see that almost all of them are of Turkish origin and have a wide distribution area. This was due to voluntary and forced migration, including resettlement and migration policies.

References

1. Axundov A. Torpağın köşkində tarixin izləri. Bakı, 1983. 1363 s.
2. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. III cild. Bakı, 1999. 4889 s.
3. Əhmədov T. Azərbaycanın paleotoponimiyası. Bakı, 1988. 1319 s.
4. Əhmədov E. Azərbaycan etnonimləri. Bakı, 2007. 1568 s.
5. Bayramov I. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, 2008. 696 s.
6. Bayramov A. “Kitabi-Dədə Qorqud” toponimləri və Qafqaz. Bakı, 2008. 405 s.
7. Cəlilov F. Qədim türk etnonimləri (Qamət/Kimmer). AOP. Seplusu. Bakı, 1886.
8. Əliyev V. Azərbaycan toponimiyası. Bakı, 1999.
9. Əsgərov N. Areal türk onomastik vahidlərinin lingvistik xüsusiyyətləri. Bakı, 2005. 485 s.
10. Əbdulqazi B. Şacereyi-tərqimə. Bakı, 2002. 194 s.
11. Sümər F. Oğuzlar. Bakı, 1992. 448 s.
12. Hüseynzadə Ə. Müasir Azərbaycan toponimiyasında tayfa adları. Bakı, 1988.
13. Xəliloğlu F. Folklor onomastikası. Bakı, 1998. 137 s.
14. Гейбуллаев Г. А. К этногенезу азербайджанцев : в 2 т. Баку, 1991. Т. 1. 549 с.
15. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomologiyası. Bakı, 1988.
16. Qumilyev L. Qədim türklər. Bakı, 1993.
17. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. Москва : Мысль, 1984. 653 с.
18. Савина В. Я. Этнонимы в топонимии Ирана. *Ономастика Востока*. Москва, 1980. С. 140–155.
19. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, 1993. 301 s.
20. Mirzəyev H. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı, 1997.
21. Cəfərsoylu I. Türk dillərinin teonim və etnonimləri. Bakı, 2010.
22. İbrahimov T. Qaşqaylar. Bakı, 1988.
23. Моллазаде С. М. Топонимия северных районов Азербайджана. Баку, 1979. 407 с.
24. Məşədiyev Q. Qafqaz ərazi və tayfalarının təsviri materialları “məsmuə” sində (SMOMPК) qeydə alınmış Azərbaycan (türk) mənşəli toponimlərin tarixi-lingvistik təhlili. Bakı, 1995.
25. Vəlili M. Azərbaycan (coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat). Bakı, 1993.
26. Атаниязов С. Словарь туркменских этнонимов / под ред. П. Азимова, М. Аннанепесова. Ашхабад, 1988. 180 с.
27. Шопен И. Новые заметки на древние истории Кавказа и его обитателей. Санкт-Петербург, 1866. 501 с.

Гулустані Заміна. ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОТОПОНІМІВ ТЮРКСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ПІВДЕННОМУ АЗЕРБАЙДЖАНІ

Територія Південного Азербайджану – одна з областей, де живуть і стають спорідненими різні племена. Дослідження показують, що більшість племен та етнічних груп, які мешкали в цій місцевості, були турецького походження, їхні жителі досі є турками. Їхня мова, антропологічні особливості й традиції також дають підстави для цього висновку. Систематичне наукове вивчення етнотопонімів Південного Азербайджану є дуже важливим для того, щоб показати, що турки в цій місцевості завжди були місцевим етносом, і пояснити їхню роль в історії. Крім того, якщо вивчати будь-який із топонімів на території Південного Азербайджану, то можна побачити, що вони мають приблизно етнімічне походження. Це свідчить про те, що дослідження етнотопонімів зазначеної місцевості може привести до цікавих наукових результатів. Водночас ми спостерігаємо, що майже всі

зареєстровані в районі етнотопоніми мають цікаві особливості з огляду на середовище проживання, що вкотре підкреслює важливість і значення їх вивчення.

Цікаво, що майже всі етнотопоніми, зареєстровані на території Південного Азербайджану, мають площу. Це пов'язано з міграцією етносів, які природно населяють їх, час від часу вони ростуть, діляться та осідають. Лінійний аналіз етнотопонімів Баят і Демірчі також підтверджує сказане. Демірчі ойконіми були зареєстровані в Демірчі, руїнах Демірчі в районі Ардабіл, Нижній і Верхній Демірчі, селах Демірчілі, Міяндаб та Ходжаде. На території Північного Азербайджану, Карабаху, Генджабасару, Західного Азербайджану, Ширвана Маріна є багато топонімів, пов'язаних з етнонімом Демірчі. Спеціальні назви, такі як «Демірчилер» у Губадлі (татарський район), «Гарадемірчі», «Демірчідам», «Перша і друга демірчі», «Бейдемірчі» в Бардському, Газахському, Калбаджарському районах тощо, пов'язані з етнонімом Демірчі.

Подальші дослідження азербайджанської топоніміки та етнонімів показали, що майже всі назви «Дмирмір», «Демірлі» та споріднених земель мають етнонімічне походження. Одним із фактів, що підтверджує це, є особливість області спеціального найменування «Dəmirçi». Таким чином, той факт, що в селах «Dəmirçi», «Dəmirçilər», «Dəmirçidaş», «Təmirci», «Baytəmir», «luorlu Dəmirçi», «Dəmirçili», «Təmürçə Zilgahı», «Təmürçü Qurar» є інші населені пункти Ірану, Сирії, Іраку, Афганістану, Узбекистану, Туркменістану, Башкортостану, Західного Азербайджану, Грузії та Дагестану, підтверджує факт посилення турецького населення.

Ключові слова: етнотопоніми, Південний Азербайджан, турецьке походження, топонімія, Демірчі.

УДК 821.161.2: 811.161.2:341.76:001.891
DOI

Канкаш Г. Д.

Сумський національний аграрний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПІДСТИЛЮ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті здійснено огляд лінгвістичних досліджень дипломатичного підстилю офіційно-ділового стилю, що охоплює дисертації, монографії, статті за період від 1953 року й до сьогодні. Це дало змогу оцінити стан дослідження дипломатичного підстилю української мови. Проблема дослідження особливостей дипломатичного підстилю української мови залишається й досі актуальною, адже давно на часі створення окремої комплексної аналітичної праці. Перелік досліджень подано у статті відповідно до часу їхнього написання.

Згідно з даними нашого дослідження найбільш продуктивним етапом вивчення дипломатичного підстилю треба вважати період діяльності канцелярії Богдана Хмельницького. Заслуговує на увагу праця Ф. Є. Ткача, в якій автор стверджує, що, незважаючи на структурну подібність усіх універсалів, немає і двох документів, у яких абсолютно дослівно повторювалися б мовностилістичні та фразеологічні формули, крім формули підпису та деякою мірою титулування. У пам'ятках відбилася жива народна мова, особливо там, де описуються події, які стали причиною видання певного документа.

Вагомим науковим здобутком, що вивчає мову цього періоду, є дослідження У. Я. Єдлінської, яка на основі листів Богдана Хмельницького в Росію розглядає питання історичного синтаксису української мови (способи вираження підмета, присудка, особливості вживання другорядних членів речення, аналіз складного речення, будова багаточленних речень як найхарактерніших одиниць синтаксису зазначеного хронологічного зрізу мови). О. П. Блик на матеріалі документів (універсали, грамоти, листи) досліджує види складнопідрядних речень. Подальші періоди розвитку дипломатичного підстилю активно не вивчалися, автори поодиноких праць звертали увагу на дипломатичний підстиль.

Здійснений нами аналіз дозволяє стверджувати, що відсутні дослідження розвитку дипломатичного підстилю у 50-60 роках ХХ століття, що створює перспективи для подальших наукових розвідок.

Ключові слова: дипломатія, дипломатичний підстиль, дипломатична документація, дисертації, монографії, статті, словники.

Постановка проблеми. Документи дипломатичного підстилю обслуговують сферу дії органів зовнішніх зносин. Це договори, декларації, меморандуми, комюніке, заяви, виступи, конвенції, ноти та інші. Кожний вид документів має свою історично сформовану структуру та мовне оформлення, які, проте, не були у фокусі пильної наукової уваги, як, власне, не цілком дослідженою є й історія становлення цього підстилю, що й зумовлює актуальність цієї розвідки.

Розвиток дипломатичного підстилю гальмувався через об'єктивні суспільно-політичні причини. Наша держава здобуває досвід дипломатичного спілкування, тому зростає інтерес та потреба вивчення особливостей дипломатичного підстилю, що стимулює розширення аспектів мовознавчих досліджень. Однак було досліджено лише окремі аспекти дипломатичного підстилю, комплексного аналізу специфіки

дипломатичного підстилю української мови досі немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовні риси документів канцелярії Б. Хмельницького досліджували О. П. Блик [1], У. Я. Єдлінська [3], Ф. Є. Ткач [16; 17;], О. П. Лахно [8], І. І. Ковалік [4].

О. Г. Цехмейстук [19] з'ясувала функціональні особливості та лексико-семантичне наповнення мовленнєвих актів в універсалах, дипломатичних листах та листах-наказах гетьманів. Н. О. Примушко [14] на матеріалі універсалів українських гетьманів (Б. Хмельницького, Івана Мазепи, Івана Виговського, Івана Самойловича) проаналізувала форми майбутнього часу. Н. С. Медвідь [10] виокремлює дипломатичну документацію Гетьманщини та з'ясовує структурно-формулярні особливості документів. А. А. Бурячок [2] досліджував процес формування фонду соціально-політичної

лексики східнослов'янських мов. Н. М. Поліщук [13] здійснила аналіз дипломатичної лексики як частини словникового складу української мови періоду УНР. О. М. Пазинич [12] досліджувала функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування за 80–90-ті роки ХХ сторіччя. О. М. Мацько [9] здійснила функціонально-стилістичний аналіз мовних формул дипломатичного мовлення (період 1990–2001 рр.). І. Д. Фаріон [18] мала об'єктом дослідження є суспільний статус староукраїнської (руської) мови на тлі суспільно-політичних обставин та ідейно-філософських вимірів часу.

Постановка завдання. Метою статті є огляд лінгвістичних досліджень дипломатичного підстилю офіційно-ділового стилю, утілених у дисертаціях, монографіях, статтях, що з'явилися від 1950 року ХХ століття й дотепер.

Виклад основного матеріалу. Від 50–60-х рр. ХХ ст. функціональна стилістика української мови розширює об'єкт дослідження й виходить за межі художнього стилю. Уже в перших загальних теоретичних працях [7] ідеться лише про шар ділової лексики, й чітко визначається сфера її використання – «канцелярська мова» та ділові документи.

Про офіційно-діловий стиль як функціональний різновид української літературної мови згадується й у двотомному академічному «Курсі історії української літературної мови» за редакцією І. К. Білодіда, де зазначається, що цей стиль вирізняється в системі структурних стилів, який названо «офіційно-документальним» [5, с. 9]; пізніше – «діловим стилем», «діловою мовою» [6, с. 386].

Дипломатичний різновид офіційно-ділового стилю української мови вперше у вітчизняному мовознавстві був виділений і схарактеризований на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях за зразками офіційних документів 1920–1970 рр. у праці «Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови», опублікованій у 1977 році [11, с. 200].

Але не тільки зразки офіційних документів 1920–1970 рр. ХХ століття належать до дипломатичного підстилю, але й документи інших історичних періодів України. Адже дипломатична діяльність України бере свій початок ще з часів перших київських князів Олега, Ігоря, Святослава, які укладали угоди з могутньою Візантією, з варягами, з кочовими народами Сходу.

Аналіз дисертаційних досліджень виявив ряд наукових праць, присвячених вивченню мови

дипломатичного підстилю. Перелік досліджень подано відповідно до часу їхнього написання.

Серед робіт з історичної лексикології української мови відзначимо наукові дослідження Ф. Є. Ткача: у його праці «Язык деловых документов канцелярии Богдана Хмельницкого (лексика и фразеология)» [17] досліджено лексику і фразеологію універсалів та «листів-наказів» Богдана Хмельницького. Автор проаналізував склад лексики, її походження, зробив велику кількість порівняльних таблиць слів, що використовувалися в універсалах. Цікавим є спостереження Ф. Є. Ткача про те, що в часи гетьманування Б. Хмельницького вживання українських слів як офіційно-юридичних термінів кількісно переважало вживання синонімічних іншомовних термінів. Зіставивши лексику документів Б. Хмельницького із сучасним словником української мови, дослідник з'ясував, що 74% цієї лексики досі належать до української літературної мови [13, с. 10]. Отже, можна констатувати, що значної потреби у введенні в українську дипломатичну мову великої кількості іншомовних запозичень немає.

У. Я. Єдлінська захистила в 1956 році дисертацію на тему «Синтаксис листів Богдана Хмельницького в Росію». Пізніше дослідниця написала монографію на основі дисертаційного дослідження. Філолог порушує питання історичного синтаксису української мови (способи вираження підмета, присудка, особливості вживання другорядних членів речення, аналіз складного речення, будова багаточленних речень як найхарактерніших одиниць синтаксису зазначеного хронологічного зрізу мови). Лінгвіст зауважує, що аналізовані листи не позбавлені полонізмів, «правда, кількість їх в окремих листах не однакова. Вплив польського діловодства виразніше проявляється в перших листах, у пізніших же <...> виразно зафіксована обізнаність автора листа з мовою російської канцелярії. <...> в тих випадках, де запозичена польська форма листування, більше граматичних та лексичних полонізмів. <...> Значно послідовніше виявлені полонізми в лексико-синтаксичних категоріях листів, таких, як дієслово-зв'язка *рачити* у складеному присудку, а також система сполучників і сполучних слів» [3, с. 102].

У дисертації О. П. Блика на матеріалі офіційних документів канцелярії Богдана Хмельницького (універсали, грамоти, листи епохи боротьби українського народу за звільнення від іга польської шляхти) досліджено види складнопідрядних

речень. Конкретні матеріали дали можливість виділити специфічні особливості синтаксису складного речення:

1) складні речення відрізняються чисельністю фаланг, великою кількістю ланок, які входять до складу фаланг, зв'язок між ланками є чітким;

2) кожна частина речення, не зважаючи на наявність поширених конструкцій, чітко виражає зв'язок з попередньою і наступною частиною, лаконічно і точно передає ту чи ту думку. Тому ланкові конструкції в мові текстів, що досліджуються, мовознавець розглядає як штучні, оскільки вони зазвичай складаються із чітко сформованих речень, які виступають цілком прийнятним засобом комунікації;

3) основні види СПР постають структурно оформленими. Але наявні речення, які відображають більш давній етап розвитку складних речень, коли в мові ще не існувало чіткої диференціації між сурядністю і підрядністю. Такі речення виявлені серед складних з підрядними частинами означальними, додатковими, підметовими, обставинними [1, с. 21–22].

У монографії А. А. Бурячка «Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов» (2) розглянуто в порівняльно-історичному та історико-зіставному аспектах лексико-тематичну групу слів на позначення назв відносин між державами, народами. Розкрито динаміку й частоту функціонування досліджуваних назв на різних етапах розвитку східнослов'янських мов, їхні словотвірні можливості, стилістичне забарвлення та найбільш характерну сферу вживання. У процесі аналізу лексичного матеріалу зіставляється розвиток співвідносних назв української, російської, білоруської мов, відзначаються збіг та розбіжності, виявляються їхні причини тощо [2, с. 31–32]. Опрацювання суспільно-політичної лексики А. А. Бурячок завершує в 1984 р. захистом докторської дисертації «Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов».

Одним із перших комплексних досліджень стала також дисертаційна праця Н. М. Поліщук «Українська дипломатична лексика періоду УНР» [13], у якій здійснено аналіз дипломатичної лексики як частини словникового складу української мови періоду УНР, з'ясовано джерела формування й поповнення словникового складу дипломатичної мови, зміни, які сталися в семантиці лексем, проаналізовано способи творення дипломатичної лексики, визначено особливості

синонімічних рядів тощо. Н. М. Поліщук визначає тематичні групи, що стосуються, зокрема, етикету, правового статусу, стану війни або миру:

1) назви дипломатичних осіб, що перебувають на дипломатичній службі; 2) лексика дипломатичних документів; 3) лексика дипломатичного етикету; 4) назви дипломатичних установ, організацій, делегацій за кордоном; 5) поняття правового статусу осіб, які тимчасово або постійно живуть за межами своєї батьківщини; 6) поняття, пов'язані з міжнародно-правовою діяльністю; 7) лексика, пов'язана з мирними і немирними відносинами між державами [13, с. 67].

Тексти дипломатичного листування стали предметом дослідження О. М. Пазинич [12]. Крім вивчення структурних особливостей текстів дипломатичного листування й аналізу його як особливого виду дискурсу, у роботі приділено велику увагу лексико-граматичним особливостям. Грунтуючись на дослідженні українських, російських й англомовних текстів дипломатичного листування за 80-90-ті роки ХХ сторіччя та на аналізі вербальних нот і текстів дипломатичного листування, автор зауважує, що досліджувані тексти насичені дипломатичною термінологією, термінологією міжнародного права, стандартизованими мовними зворотами, зокрема, вивчається використовувана в дипломатичній мові «висока» книжна лексика, завдяки якій документи набувають урочистого, піднесеного звучання. Звернуто увагу на етикетну й компліментну лексику, яку треба використовувати в дипломатичних документах згідно з правилами міжнародної ввічливості для створення особливої тональності дипломатичного документа.

Як формули мовного етикету автор розглядає різноманітні звертання, вітання, свідчення поваги, прохання, висловлення подяки тощо. Завдяки стандартизованим мовним зворотам і кліше, на думку дослідниці, «знімається напруження під час сприйняття тексту, пришвидшується процес укладання документа, завдяки їм визначається тон і стиль, встановлюється необхідний контакт і не витрачаються зайві зусилля на пошуки відповідних форм вислову» [12, с. 8].

О. М. Мацько [9] досліджувала тексти основних жанрів дипломатичного підстилю офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови (1990–2001 рр.). Її дисертація присвячена дослідженню мовних формул у дипломатичних текстах сучасної української мови. Визначено основні типи комунікативних стратегій, задіяних у дипломатичному текстотворенні, розроблено

класифікацію мовних формул дипломатичних текстів, виконано семантико-функціональний аналіз номінативних і предикативних мовних формул, описано їхні реалізації, функції, роль і значення у текстах основних жанрів дипломатичного підстилю.

Об'єктом дослідження О. Г. Цехмейструк є жанрово-стильова система української актової мови XVI–XVII ст. [19].

У дисертаційній роботі визначено діахронічні постійні та змінні маркери в системі мовленнєвих актів, що використовуються у староукраїнських ділових документах. Визначення і конкретизація прагматичної спрямованості офіційних документів XVI–XVII ст. допомагає зрозуміти особливості формування офіційно-ділового стилю в українській мові. Розглянуто традиційне функціонування експліцитних та імпліцитних фраз, покликаних впливати на адресата, у листах і актових документах. В основу типології покладено семантичні, синтаксичні та прагматичні характеристики досліджуваних іллокутивних дієслів і мовних формул, а саме: їхня комунікативна інтенція, відображення позиції мовця щодо слухача, категоричність звучання, емоційно-оцінний компонент. У роботі розкрито особливості зв'язності ділових текстів, оформлення документів відповідно до тогочасних жанрових норм.

Наукова новизна дисертаційного дослідження І. Д. Фаріон полягає в тому, що вперше об'єктом дослідження є суспільний статус староукраїнської (руської) мови на тлі суспільно-політичних обставин та ідейно-філософських вимірів часу. Джерелами дослідження є документи братств та гетьманських канцелярій Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Пилипа Орлика та інших. Науковець зазначає, що виникнення гетьманських канцелярій у вирі національно-визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького та його наступників стало неминучим способом затримати староукраїнську (руську) мову в урядовій царині, а також виявило місце староукраїнської (руської) мови у свідомості тодішнього політичного проводу. Канцелярія Богдана Хмельницького, за сьогоднішніми дослідженнями, нараховує 475 документів. Їхня мовна палітра містить 172 документи українською мовою. Понад 10 листів до московських адресатів дійшло до нас українською мовою. [18, с. 231–233].

Існує також ряд статей, у яких простежено характерні особливості дипломатичного підстилю.

О. П. Лахно також вивчав мову документів канцелярії Б. Хмельницького. Спостереження науковця над мовою універсалів свідчать, що словниковою основою мови документів канцелярії Б. Хмельницького є східнослов'янські елементи, успадковані від давньоруської мови. Із слів, раніше засвоєних тодішньою українською літературною мовою з інших літературних мов, є старослов'янізми (церковнослов'янізми). У документах Б. Хмельницького старослов'янізми використовуються порівняно широко, їхнє вживання було і позитивним явищем: вони витісняли дуже поширені на той час полонізми. Уживання церковнослов'янської мови було не тільки відновленням традиції, але і протестом проти насильницької асиміляції з боку польської шляхти. Слова старослов'янського походження використовувалися в діловій мові, зокрема в документах канцелярії Б. Хмельницького, як допоміжне знаряддя в справі культурного єднання українського народу. Документи канцелярії Б. Хмельницького рясніють також словами з тогочасної російської мови.

Мовознавець також зазначає, що в документах широко представлені складнопідрядні означальні та додаткові речення. Так, у документах канцелярії Б. Хмельницького означальні складнопідрядні речення з'єднуються такими сполучниками і сполучними словами, як *що, хто, котрий, який*, які вживані і в сучасній українській літературній мові, а також *якою, що, іж, же*, яких в сучасній літературній мові немає. В складнопідрядних додаткових реченнях головна і підрядна частини можуть поєднуватися такими сполучниками і сполучними словами, як *що, щоб, аби, хто, який*, вживаними в сучасній українській літературній мові, та *іж, же, яко, жеби, да, аби, аще*, вже не вживаними в сучасній мові [8, с. 7–13].

Ф. Є. Ткач досліджував документи канцелярії Б. Хмельницького, а саме універсали. Ці документи призначалися для загального відома й писалися за певною композиційною схемою. Автор зауважує, що, незважаючи на структурну подібність усіх універсалів, немає і двох документів, у яких абсолютно дослівно повторювалися б мовностилістичні та фразеологічні формули, крім формули підпису та деякою мірою титулування. У пам'ятках відбилася жива народна мова, особливо там, де описуються події, які стали причиною видання певного документа. Мовознавець також пише, що ще важливіше значення для дослідження української народної мови XVII століття мають «листи-накази» Б. Хмельницького,

оскільки завдяки відсутності в них канцелярських штампів вони ще ближче, ніж універсали, стоять до живої розмовної мови. Ф. Є. Ткач зазначає, що під час поверхового аналізу може скластися уявлення, ніби словниковий склад мови ділових документів канцелярії Б. Хмельницького строка-тий, але насправді лексика універсалів і «листів-наказів» у своєму складі є українською. Спостереження над мовою ділових документів канцелярії Б. Хмельницького дозволили науковцю зробити такі висновки: в основі словникового складу ділових документів лежить народна українська лексика; словниковий склад української мови середини XVII ст. був багатий, розвинений і забезпечував спілкування в усіх галузях людської діяльності; лексична система мови ділових документів канцелярії Б. Хмельницького близька до сучасної, що свідчить про стійкість основного словникового фонду української мови [16, с. 7–13].

Заперечні речення в листах та універсалах гетьмана Б. Хмельницького стали предметом дослідження І. І. Ковалика. Філолог виділяє основні структурні типи заперечних речень: загальнозаперечні і частковозаперечні. Часте вживання в загальнозаперечних реченнях заперечної частки не перед дієсловами зумовлене тим, що гетьман видавав державні постанови, розпорядження й рішення, які нормували тодішнє державне, економічне й культурне життя в Україні. У листах, універсалах і грамотах гетьман забороняє ті чи ті переслідування, шкоди, перешкоди та злочини. Частковозаперечних речень у листах та універсалах Б. Хмельницького небагато, у таких реченнях заперечна частка стоїть не тільки перед присудком, а перед будь-яким членом речення.

У текстах документів вживається чимало речень різних видів підсильних полінегативних заперечних синтаксичних конструкцій. Полінегативізм цих конструкцій полягає у тому, що в них наявні більш як один мовний знак заперечення: поруч заперечної частки не при присудку є ще такі заперечні показники, як *ніхто*, *ніщо*, *жадень*, *ні*, *ані* тощо. Такі підсильні конструкції Б. Хмельницький уживає в тих випадках, коли йдеться про те, щоб ніхто й на думці не мав порушити його розпорядження; у них з різною афективною силою виражена заборона виконувати будь-що, незгідне з його наказом. [4, с. 187–204].

У статті Н. О. Примушко на матеріалі універсалів українських гетьманів проаналізовано форми майбутнього часу. У процесі дослідження залучено дані інших пам'яток староукраїнської мови кінця XVII - початку XVIII ст. з території

Середньої Наддніпряни та сучасний діалектний матеріал. З'ясовано шляхи утворення форм майбутнього часу в українській мові.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що в XVII ст. у говорах Середньої Наддніпряни сталося кінцеве оформлення аналітичного та синтетичного майбутнього часу. У значенні майбутнього аналітичного часу вживалися часові конструкції *буду-*, дієприкметник на *-л-*, сполучення інфінітива з модальними дієсловами й форми *иму* + інфінітив та *бути* (*бути*) інфінітив; у значенні майбутнього синтетичного часу вживалися лексикалізовані форми, утворені поєднанням інфінітива з формами дієслова *яти* [14, с. 35].

Н. С. Медвідь [10] виокремлює дипломатичну документацію Гетьманщини та з'ясовує структурно-формулярні особливості документів. Мовознавець доходить висновку, що система міжнародного діловодства XVII-XVIII ст. заклала підґрунтя для формування дипломатичного підстилю української мови. Дипломатична документація Гетьманщини представлена системою жанрів, яка ще перебуває на етапі становлення. Окрім міжнародних договорів і листів, комплекс дипломатичної документації складала дипломатичні інструкції, записи дипломатичних переговорів, посольські звіти, донесення. Кожен різновид документів має індивідуальні особливості побудови та формуляр, що реалізується в певних формулах.

Велику допомогу в опануванні мови дипломатії надають словники.

Так, у словнику О. П. Сагайдака [15] подано основні терміни й поняття дипломатичного протоколу й етикету, історію їх виникнення та становлення.

Словник охоплює 155 дипломатичних одиниць. За даними цієї лексикографічної праці, значна частина термінів має іншомовне походження: латинське, французьке, грецьке та англійське. Термінів латинського походження зафіксовано приблизно 15% від загальної кількості (*меморандум*, *консул*, *інсуренція*, *інтернуцій*, *екзекватура*, *депонування*, *декларація*, *аудієнція дипломатична*, *визнання ad hoc*, *пактасунт серванта (договори повинні виконуватися)*, *альтернат*, *акт дипломатичний*, *архіви дипломатичні*, *ад інтерім (тимчасовий)*, *церемоніал*, *резидент*, *ратифікація*, *нотифікація*, *персона грата*, *персона нон грата*, *нунцій*, *акредитування*). Терміни французького походження мають також високий кількісний показник: 14% від загальної кількості (*комюніке*,

жур-фікс, етикет, дуаен дипломатичного корпусу, демарш, дезавування, вірчі грамоти, відкритий лист, валіза дипломатична, а ля фушет, агреман, тимчасово повірений у справах, посол, повірений у справах, кур'єр дипломатичний). Термінів англійського походження зафіксовано приблизно 3% від загальної кількості (неофіційний документ, емпатія, дисмисл, брифінг, коктейль). Термінів грецького походження лише три, це складає приблизно 2% (протокол дипломатичний, проксенія, автентичний текст). Результати підрахунків дозволяють зробити висновок про те, що слова французького та латинського походження становлять значний пласт у дипломатичній тер-

міносистемі. Терміни іншомовного походження складають 34% від загальної кількості зафіксованих у словнику слів.

Висновки і пропозиції. Дипломатичний підстиль офіційно-ділового стилю не має детального опису, розглянуто лише окремі аспекти. Більшість науковців вивчала мовні особливості документів канцелярії Богдана Хмельницького, поодинокими є дослідження зі стилістики. І зовсім немає досліджень дипломатичних документів 50–60-х років ХХ століття, коли активізувалась діяльність України на міжнародній арені та, відповідно, з'явилися документи сучасної дипломатії, мовний аналіз яких ми й пропонуємо в подальших розділах.

Список літератури:

1. Блик О. П. Синтаксис документов канцелярии Б. Хмельницкого (Сложноподчиненное предложение) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1960. 25 с.
2. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. Київ : Наук. думка, 1983. 248 с.
3. З.Єдліньська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови. На матеріалі листів Богдана Хмельницького. Київ : АН УРСР, 1961. 106 с.
4. Ковалик І. І. Заперечні речення в листах і універсалах гетьмана Богдана Хмельницького. *Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці*. Ч. II. Львів-Івано-Франківськ, 2008. С. 187–204.
5. Курс історії української літературної мови. Т. 1 (Дожовтневий період). Київ : Вид-во АН УРСР, Ін-тут мовозн. ім. О. О. Потебні, 1958. 415 с.
6. Курс історії української літературної мови. Т. 2 (Радянський період). Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 416 с.
7. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Рад. школа, 1951. 407 с.
8. Лахно О. П. Из спостережень над мовою документації канцелярії Богдана Хмельницького. *Українська мова в школі*. 1953. № 6. С. 7–13.
9. Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови: (Функціонально-стилістичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук. Київ, 2001. 26 с.
10. Медвідь Н. С. Дипломатичні документи Гетьманщини. *Південний архів. Філологічні науки*. 2018. Вип. 73. С. 26–30.
11. Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1977. 237 с.
12. Пазинич О. М. Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 18 с.
13. Поліщук Н. М. Українська дипломатична лексика періоду УНР : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – українська мова. Київ, 1994. 154 с.
14. Примушко Н. О. З історії майбутнього часу (на матеріалі універсалів українських гетьманів). *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. Книга 1. С. 32–36.
15. Сагайдак О. П. Словник дипломатичного протоколу та етикету. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2006. 159 с.
16. Ткач Ф. Є. Народна основа лексики ділових документів канцелярії Богдана Хмельницького. *Українська мова в школі*. 1957. № 1. С. 7–13.
17. Ткач Ф. Є. Язык деловых документов канцелярии Богдана Хмельницкого (Лексика и фразеология) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Львов, 1954. 16 с.
18. Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської мови в XIV–XVII століттях : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 2015. 456 с.
19. Цехмейструк О. Г. Прагматика української офіційно-ділової документації XVI – XVII століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2009. 21 с.

Kankash H. D. INVESTIGATION OF THE FEATURES OF DIPLOMATIC SUBSTYLE IN UKRAINIAN LINGUISTICS

The review of the linguistic research of the diplomatic substyle of the official business style has been made in the article, which includes dissertations, monographs, articles for the period from 1953 up to the present. This made it possible to assess the state of research of the diplomatic substyle of the Ukrainian language. The problem of studying the peculiarities of the diplomatic substyle of the Ukrainian language is still relevant, because it is long overdue to create a separate comprehensive analytical work. The list of researches is given in the article according to the time of their writing.

According to our research, the period of Bohdan Khmelnytsky's offices activity is considered to be the most productive stage in the study of the diplomatic substyle. The work of F. Ye. Tkach should be paid much attention, the author says that, despite the structural similarity of all universals, there are no two other documents that would absolutely literally repeat the linguistic and phraseological formulas, except for the signature formula and some degree of titling. These elements reflect the living language, especially it concerns the events that led to the publication of a document.

An important scientific achievement that concerns the language of this period is the study of U. Y. Yedlinska, who on the basis of Bohdan Khmelnytsky's letters to Russia studies the historical syntax of the Ukrainian language (ways of expressing the subject, predicate, polynomial sentences as the most characteristic units of syntax of the specified chronological section of speech). O. P. Blyk on the basis of documents (universals, letters, letters) explores the types of complex sentences. Subsequent periods of development of the diplomatic substyle were not actively studied, authors of individual works paid attention to the diplomatic substyle.

Our analysis suggests that there are no studies of the development of the diplomatic substyle in the 50s and 60s of the XX century, it creates prospects for further scientific research.

Key words: *diplomacy, diplomatic substyle, diplomatic documentation, dissertations, monographs, articles, dictionaries.*

Копитина А. С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

СЕМАНТИЧНІ ІННОВАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО ТА УКРАЇНОМОВНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ДИСКУРСІВ

*Стаття присвячена ролі електронного простору у поповненні лексичного складу мови. Е-простір створює нові реалії, які потребують відображення у мові. Поповнення словникового складу відбувається не тільки через створення нових слів чи запозичення іноземних слів для заповнення лакун, але й додаванням нових значень до вже наявних слів. Метою дослідження є діахронічний аналіз вже наявних лексем, чия семантика зазнала змін у результаті функціонування е-дискурсу. Подається визначення «е-дискурсу» та визначаються його похідні середовища. Автор розглядає види неологізмів та стадії їх фіксації у мові, надаючи особливу увагу семантичним інноваціям. Стаття розглядає семантичні особливості функціонування таких лексем, як **диск, миша, портал**, та їх відповідників в англійській мові – **disk, mouse, portal**. За допомогою словників української та англійської мов проведено їх діахронічний аналіз та встановлено семантичні зміни протягом останнього століття. Автор підтверджує лексичні зміни в раніше наявних лексемах та актуальність нових значень серед носіїв української та англійської мов на матеріалі інтернет-дискурсу таких популярних інтернет-порталів, як *Unian, TSN, Gazeta, BBC, SkyNews, Independent*. Такі портали автор визначає як продукт спільної діяльності медійного та електронного дискурсу, представленого у формі інтернет-дискурсу. Наведено приклади вживання та контекст використання досліджуваних лексем. У результаті дослідження автор відносить їх до групи семантичних інновацій у лексичному складі мови. У статті констатується відмінність між стадіями фіксації нових значень досліджених лексем у сучасних англійському та українському дискурсах, визнаючи фіксацію семантичних інновацій англійського е-дискурсу на останньому рівні. Українські семантичні інновації створені за аналогією до англійських та увійшли до процесу фіксації у мові пізніше. Таким чином, був проведений діахронічний та порівняльний аналіз семантичних інновацій лексем **диск, миша, портал, disk, mouse, portal**, які отримали нове додаткове значення в умовах електронного дискурсу.*

Ключові слова: значення, неологізми, семантичні інновації, простір, концептуальне поле, діахронічний аналіз, електронний, інтернет-дискурс.

Постановка проблеми. Електронний простір тісно взаємопов'язаний з мовою та її лексичним складом. Використовуючи вже наявні лексичні одиниці, змінюючи частотність їх вживання, створюючи нові одиниці на позначення нових явищ, використовуючи старі лексичні одиниці в новому контексті, е-простір впливає на лексичний склад мови. Обираючи слова для заповнення лакун, він використовує різні засоби і джерела творення, створюючи різні типи неологізмів.

Оскільки натепер мережа Інтернет є домінуючим джерелом поширення нових слів, то ті, хто перебувають поза її межами, із запізненням отримують такі мовні новоутворення та пізніше усвідомлюють їхній зміст. Джерелом нових слів для учасників аутернет-комунікації є традиційні засоби масової інформації, тобто медійний дискурс. Електронний дискурс тісно переплітається із медійним. Результатом їхньої взаємодії стали

новинні портали в інтернет-дискурсі. Прагнуть бути актуальними і також, аби привабити до своєї аудиторії користувачів Інтернет, ЗМІ частіше використовують електронні неологізми.

Неологізми, безеквівалентна лексика, сленг, скорочення завжди посідали особливе місце у дослідженнях міжкультурної комунікації. Вони являють собою бар'єр у спілкуванні між носіями різних мов і між поколіннями в межах мови. Зіштовхуючись з такими інтернет-неологізмами, у людей, які не є учасниками інтернет-спілкування, виникає хибна думка щодо їх статусу і значення. Не знайшовши пояснень у словниках, вони помилково сприймають їх як «сленг», мову «низького» пласту, вузьковживану лише молоддю й окремими специфічними групами населення. Саме е-дискурс допоможе у виявленні діахронічних змін у семантиці лексичних одиниць, які використовуються у новому контексті і мають

право бути зафіксованими у загальних тлумачних словниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динаміку зміни семантики слів досліджували такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як Л. Булаховський, К. Дах, Н. Іщенко, Д. Крістал, А. Левицький, В. Лопатін, Я. МакКензі, П. Ньюмарк, О. Потебня, В. Русанівський, В. Телія, О. Єрмакова, А. Ятовт та ін. Варто відзначити праці, що присвячені вивченню додаткових уже наявних слів в англійській мові та функціонуванню неологізмів у е-дискурсі та інтернет-дискурсі, Л. МакДональд (*e-llowance, e-diot, e-vite, e-tailing*), Ф. Хардіні, Е. Сетія, У. Моні (*cookie, Tweet, account, application, block, browser*) [11; 10]. Ш. Кріз у своїх дослідженнях розглядала питання фіксації неологізмів у мові на базі онлайн-словників англійської мови [7].

Серед вітчизняних науковців питання семантичних інновацій розглядали такі науковці, як А. Андрухович, В. Заботкіна, О. Галичкіна, І. Дьяченко, Ю. Дзюбіна, М. Карпенко, О. Стишов, Л. Чумак, Л. Щетиніна. Неологізми електронного та інтернет-дискурсу було досліджено у роботах Н. Бондаренко, А. Белової, Р. Махачашвілі, Т. Стасюка, О. Чирвоного та ін. У своєму дослідженні Р. Махачашвілі вивчає комп'ютерні новотвори англійської мови, явище синонімії комп'ютерної термінології та вплив людини на їх виникнення й розвиток [4]. А. Белова розглядає способи творення неологізмів на основі вже зафіксованих неологізмів е-простору [1]. О. Чирвоний дає загальну оцінку нових електронних значень таких англійських лексем, як *mouse, e-library, attack, firewall, hacking* [6].

Серед неологізмів вузького дослідження потребують вивчення саме українські відповідники відомих англійських семантичних інновацій, створених електронним дискурсом. Малодослідженим вважаємо діяхронічний аспект семантики таких одиниць, як *диск, миша, портал*, їх англійських відповідників *disk, mouse, portal* та порівняння їх рівня фіксації у мовах.

Об'єктом нашого дослідження стали семантичні інновації саме україномовного та англійського електронного дискурсу, а **предметом** дослідження стали семантичні інновації лексем *disk, mouse, portal* та їх відповідників в українській мові *диск, миша, портал*.

Постановка завдання. З метою визначення специфіки сучасного тлумачення та рівня загальноживаності таких лексем, як *диск, миша, портал* та *disk, mouse, portal*, які отримали додаткові

значення після входження в концептуальне поле «Е-ПРОСТІР» та відповідно «Е-SPACE», необхідно виконати низку таких завдань: 1) дослідити поняття «неологізми» та їх типологію у сучасній науковій думці; 2) провести діяхронічне порівняння старого і нового значення слів *диск, миша, портал* та *disk, mouse, portal* на основі словників української та англійської мов; 3) порівняти рівень фіксації нового значення на основі сучасних словників та дискурсу таких популярних українських та англійських новинних порталів, як *Unian, TSN, Gazeta, BBC, SkyNews, Independent*.

База і методологія дослідження. Методом дискурсивного аналізу на матеріалі інтернет-дискурсу та за допомогою словників ми проаналізували, як до концептуального поля «Е-ПРОСТІР» та «Е-SPACE» увійшли вже наявні у мові лексичні одиниці. На першому етапі було обрано українські словники різних років видання, такі як Словник української мови Б. Грінченка 1858 року, Словник української мови в 11 томах 2006 року видання, Тлумачний словник термінів інформатики 2012 року та онлайн-версії англійських словників *Macmillan* та *Cambridge*, які постійно оновлюються, а також «Повний словник англійської мови Вебстера». Ми дослідили визначення досліджуваних лексем у словниках та порівняли стадію фіксації їх нових визначень в англійській та українській лексикографії. Було обрано сторінки шести новинних порталів з України та Великобританії, які займали перші позиції в пошукових запитах *Google*, як базу прикладів використання семантичних інновацій. Ними стали портали *Unian, TSN, Gazeta, BBC, SkyNews, Independent*. На другому етапі відбувався збір даних через пошукову систему *Google* із використанням функції запиту окремих слів та словоформ на конкретних заданих вебсайтах новинних порталів. Потім серед цитат було зібрано ті фрази, які містили досліджувані лексичні одиниці, що використані у новому контексті. Досліджено 39 фраз, які містили 18 випадків вживання досліджуваних українських лексем з новою семантикою, та 21 випадок вживання англійських. На останньому етапі було порівняно ступінь фіксації семантичних інновацій лексем в англійській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Нові середовища, нові сфери, нова діяльність людей, їхня активність утворюють нові координати, нові інструменти та продукти діяльності. Щоб обміняватись інформацією про них, на допомогу людям завжди приходить мова. За позначення у мові нових явищ життя відповідають саме

неологізми. Д. Крістал визначив неологізми не просто як нові слова, але саме як реакцію людей на зміну обставин [8]. З ним погоджуються й інші вчені, у своїх дослідженнях також додаючи, що через певний проміжок часу, закріпивши за собою загальнозрозуміле значення, неологізми входять у загальноживану лексику та стають похідними для утворення нових неологізмів [2, с. 16].

Різні сфери життя вплинули на творення таких видів неологізмів, як: наукові, політичні, покультурні, імпортовані, палеологізми, okazіоналізми, назви торгових марок (А. Гахраанова, І. Дольник, О. Федоренко, А. Ясін, П. Ньюмарк). Також виділяють типологію на основі їх форми передачі у мові (Л. Бауер, Д. Герберг, М. Кочерган, О. Стишов, Т. Пахомова), яка визначає лише два види неологізмів: лексичні й семантичні. Близькою є класифікація, яка базується на новизні значення і форми та виділяє три типи неологізмів, такі як: абсолютно нові слова, старі значення у новій формі та старі слова з новим значенням (О. Глазова, З. Дубінець, В. Заботкіна, М. Степанова, В. Чернишова, Н. Шаміна). Подекуди вчені додають окрему групу акронімів та абревіацій (В. Б'ялик, Ю. Зацний, Т. Поведа, В. Лейчик, П. Ньюмарк). Також розділяють неологізми за способом утворення: фонологічні, запозичення, семантичні, синтаксичні (Л. Гілбер О. Дзюбіна, В. Заботкіна, Ю. Федорова, Н. Фурсова). За стилістичною функцією поділяють формальні і неформальні (або «сленг») (О. Дзюбіна, Д. Мауер, В. Щербіна).

Для нашого дослідження ключовою є типологія неологізмів на основі їх новизни. Ще у 80-х роках минулого століття П. Ньюмарк стверджував, що неологізми – це не тільки нова форма і значення, але й використання старої форми з додаванням нового значення [12, с. 122]. Такий підхід до творення нових семантичних варіантів слова В. Заботкіна називає семантичними інноваціями – нове значення передається через форму, вже наявну в мові [3, с. 22]. Саме семантичні інновації автор називає домінуючим способом творення досліджених нею лексичних одиниць, утворених комп'ютерним дискурсом.

У своєму дослідженні комп'ютерних неологізмів мовознавець виділяє три види неологізмів за новизною значення і форми: 1) власне неологізми (новизна форми поєднується з новизною змісту); 2) транснаміації, що поєднують новизну форми слова зі значенням, яке раніше передавалося іншою формою; 3) семантичні інновації, або перекласифікації (нове значення позначається формою, вже наявною в мові) [3, с. 22]. Таку типологію

ми беремо за основу нашого дослідження нових семантичних значень, доданих електронним простором до вже наявних слів *disk*, *мышь*, *карта*, *disk*, *mouse*, *portal*.

Своєю чергою комп'ютерний дискурс ми вважаємо підтипом електронного дискурсу. **Електронний дискурс** – це дискурс про та у межах середовища електронного простору та його складників. До електронного простору належать не тільки комп'ютери, але й інші прилади, такі як планшети, телефони, телевізори, USB-карти, хмарні середовища та інші прилади й онлайн-сервіси, які утворюють власні мікросередовища та дискурси. Електронний дискурс є загальною назвою всіх дискурсів, пов'язаних з електронікою та її продуктами. Окрім того, він є середовищем для створення і зберігання медійного дискурсу. Ми досліджуємо семантичні інновації на позначення елементів електронного дискурсу, в дискурсі, що став містком між ними – в інтернет-дискурсі. Медійний дискурс використовує інтернет-дискурс як засіб поширення та як джерело таких семантичних інновацій.

Інтернет-дискурс як жанр електронного дискурсу утворився в 70-х роках минулого століття завдяки діяльності людини в межах електронного простору створенням необхідних приладів (комп'ютерів, телефонів, кабелів тощо) з метою обміну інформацією на далекій відстані. Проте, на відміну від комп'ютерного чи телефонного дискурсу, він виходить за межі матеріального і є частиною безмежного віртуального світу.

Як жанр медійного дискурсу він втілюється у життя за допомогою технічних засобів, має письмову та усну форму передачі візуальним каналом, у якому відсутні рольові зв'язки між комунікантами, а рекурсивність залежить від піджанру інтернет-дискурсу. До піджанрів на основі каналу передачі інформації належать новинні портали (одностороння комунікація або через функцію коментування), блоги, соціальні мережі, месенджери, чати та відеочати.

Відштовхуючись від твердження [4, с. 31], що комп'ютерна термінологія є одночасно засобом осмислення (перцепції) і засобом безпосередньої лінгво-онтологічної актуалізації техносфери, ми обираємо електронний дискурс та його складники водночас як засіб передачі неологізмів від мовця до мовця і як місце зародження нових неологізмів для власного існування.

Майбутнє неологізму, його використання широкими масами та фіксація у мові та у словнику залежить не тільки від актуальності такого кон-

цепту, зручності його форми та легкості у меморизації, але й від якості його впровадження у рамках електронного дискурсу. Проте для того щоб неологізми стали надбанням суспільства, вони мають пройти такі стадії розвитку: первинну фіксацію у засобах масової інформації → первинну фіксацію у спеціальних словниках → остаточне закріплення у мові, фіксацію у словниках [5].

Які семантичні зміни зазнали лексеми *диск*, *миша*, *портал* та їх англійські відповідники *disk*, *mouse*, *portal*, як вони продовжують існувати в електронному просторі та які рівні фіксації у мові пройшли ми прослідкували далі.

Перша досліджувана нами лексична одиниця *диск*. Словник української мови Б. Грінченка від 1958 р. не фіксує слово «диск». У тлумачному словнику, укладеному у 70–80-х роках минулого століття, за ним уже закріплене значення як «Предмет, який має вигляд плоского круга» і також зазначаються спортивний, сонячний, автомобільний та автомобільний види дисків [14, о.с].

У наступних цитатах з українських новинних порталів розглянемо, в якому контексті було вжито лексему *диск*: «Рок-група *Deep Purple* звернулася до своїх фанатів з проханням не купувати недавно перевиданий **диск**» (upian.ua, 28.02.2007); «Словники вилучили у нього українську символіку, прапори партії «Свобода», червоно-чорні прапори, портрет Степана Бандери, техніку і домашні **CD-диски**» (upian.ua, 06.12.2019); «Я записував порнушку на **диски** і продавав її в школах, у мене був доступ до Інтернету» (tsn.ua, 26.09.2019); «Школяр Артем Погиба, 14 років, минулої суботи, проходячи ринком «Петрівка», знайшов на тротуарі **DVD-диск** із фільмом «Зоряні війни» (gazeta.ua, 26.02.2006); «Биструшкін записав **диск** поезії Тичини» (gazeta.ua, 20.01.2011); «Скасували контрольні марки (голограми) на **диски** з фонограмами, відеограмами, базами даних» (tsn.ua, 24.10.2019).

CD-диск, диск з фільмом, перевиданий диск, диск з фонограмами, диск с поезією – в усіх цих випадках йдеться про диск як про контейнер інформації. Саме такою є спільна риса всіх визначень таких термінів у словнику з інформатики. У ньому відсутнє єдине загальне визначення терміна «диск», слово трапляється лише у таких виразах, як *магнітний диск*, *жорсткий диск*, *оптичний диск*, *компакт-диск*. Спільною рисою всіх цих дисків є саме функція збереження інформації [15].

Таким чином, шляхом перенесення спільної ознаки всіх термінів на обрані приклади вбачаємо

доречним стверджувати, що саме значення носія інформації вкладали мовці у слово «диск» у своїх виразах. Фактично неологізм *диск* пройшов тільки первинну фіксацію у засобах масової інформації та часткову фіксацію у спеціальних словниках.

Коротке й просте пояснення такими новим умовам використання слова «диск» знаходимо на сайтах сучасних словників Cambridge та Macmillan, які визначають диск як плоский, круглий пристрій, який використовують для збереження інформації [16; 17]. Таке визначення подається першим у словниках і є загальноновживаним. Варто відзначити, що слово «диск» у словнику Вебстера було зафіксовано як кругла, плоска тарілка раніше ніж в українській мові [18, с. 386].

У сучасному англійському інтернет-дискурсі ми знайшли такі приклади використання семантичної інновації лексеми *disk*: “Original artworks by Andy Warhol which have been lost for three decades have been found on floppy **disks**” (new.sky.com, 24.04.2014); “Oxford and Cambridge club members face **hard disk** theft” (bbc.co.uk, 27.11.2017); “He told me from the very start that he’d printed off and put onto **disk** the images that had been sent online the night before, and that if I didn’t do what he said, or if I told anybody, that he would distribute those” (bbc.co.uk, 15.01.2020); “Four mechanical ways to destroy **disk** data” (bbc.co.uk, 27.05.2010); “No action needs to be taken over the loss of a **computer disk** containing the details of 42.000 ambulance patients, an investigation has found” (bbc.co.uk, 28.01.2015); “Marvell faces huge patent fine over **hard disk chips**” (bbc.co.uk, 27.12.2012); “Pace profits halve after **disk drive** supply problems” (bbc.co.uk, 06.03.2012); “Charismatic and hysterically funny, Intuition rapped several songs-like “Nowhere”, off his latest album-as well as cuts from his debut **disk**, Intuition Is a Rapper” (independent.com, 23.10.2008). Подібно до українських цитат такі вирази містять лексему *disk* у значенні носія інформації. Отже, лексема *disk* також увійшла до концептуального поля “E-SPACE” шляхом введення концепту «ІНФОРМАЦІЯ», є фіксованою з новим визначенням у сучасних англійських ЗМІ, спеціальних словниках і є прийнята як мовна норма.

Наступна досліджувана лексема – *миша*. Академічний словник подає таке її визначення: «Невеличка тварина ряду гризунів, перев. сірого кольору, з гострою мордочкою і довгим тонким хвостом» [14, о.с]. Давніший Словник Грінченка також згадує про мишу як тварину, еквівалент російського «мишь» [13, о.с]. Проте у Тлумачному словнику

з інформатики термін «миша» втрачає будь-який зв'язок з тваринним світом і визначається як «Пристрій введення, забезпечений однією або декількома клавішами і сконструйований таким чином, що його можна переміщати в горизонтальній площині по поверхні стола поряд з клавіатурою» [15, с. 420]. М. Гассер пояснює саме такий вибір іменника для позначення пристрою на основі подібності між категорією «тварина» і «вказівний пристрій», через розмір та наявність дроту подібного до хвоста, тобто шляхом метафоричного розширення [9, o.s].

В україномовному електронному просторі семантична інновація лексеми *миша* має такі втілення: «Контролер може емулювати клавіатуру і *мишу*, що за задумом повинно було додати зручності у разі гри на ньому в стратегії» (unian.ua, 27.11.2019); «До рейтингу найдорожчих необхідних для повсякденного життя предметів, складеного інтернет-ресурсом *Luxuryrules*, потрапили *комп'ютерна мишка*, книга, мобільний телефон та автомобіль» (tsn.ua, 07.12.2011); «Але ж не всі знають, що використання *миші* небезпечно для здоров'я» (unian.ua, 14.03.2010); «HP презентували комп'ютер *Sprout* без клавіатури і *миші*» (gazeta.ua, 30.10.14); «Для оперативної роботи за комп'ютером дуже важливо навчитися обходитися без *миші*» (gazeta.ua, 12.09.14); «Зокрема, можна буде перетворити телевізор на ігровий пристрій: вони підтримують навігацію за допомогою *вказівника миші* або клавіатури на пульті ДУ, курсору, голосових команд і жестів» (gazeta.ua, 10.09.14). Серед наведених прикладів лише вирази «*комп'ютерна мишка*» та «*вказівника миші*» дають підказку реципієнту про відмінність між *мишею*, про яку йдеться, від традиційно закладеного концепту «МИША» в уяві реципієнта. У інших випадках використання лексеми *миша* без додаткових пояснювальних маркерів провокує когнітивний дисонанс.

Отже, бачимо, що семантична інновація лексеми *миша* в українській мові пройшла первинну фіксацію у засобах масової формації і у спеціальних словниках та очікує на остаточну фіксацію у мові у загальних словниках.

У словнику Вебстера *mouse* має три визначення: перше з яких визначає мишу як маленького чотириноного гризуна, який живе в будинках, а далі як тип вузла, та подає назви інших тварин, які включають слово *mouse* в свою назву [18, с. 863]. Словники Cambridge та Macmillan першочергово визначають “mouse” як маленьку тварину з довгим хвостом, а вже потім як не-

ликий пристрій, який рухають на поверхні, щоб перемістити курсор на екрані комп'ютера [16; 17]. Завдяки цьому визначенню читачі наступних цитат з новинних порталів не сприймають вираз *computer mouse* як чотириноного гризуна, який живе всередині комп'ютера: “How to guides: I find a keyboard or *mouse* hard to use” (bbc.co.uk); “Samsung has introduced a new *mouse* which can be controlled by using your eyes instead of hands” (news.sky.com, 25.11.2014); “Unfortunately the controls (especially for the *Mouse* and Keyboard) can be quite tedious and downright frustrating at times” (independent.com, 11.07.2008); “No longer does a consultant need the big firm to gain access to what's going on in the world of finance: It's all available with the click of a *mouse*” (independent.com, 17.01.2010); “Commanding your *mouse* and keyboard to manipulate pixels into sleek designs” (independent.com, 29.10.2019); “The image is still but for her *computer mouse*, which dangles off the edge of the desk, swinging back and forth” (independent.com, 02.09.2015). В англійській мові семантична інновація лексеми *mouse* пройшла два рівні фіксації в мові і є зафіксованою у загальних словниках.

Остання досліджувана семантична інновація лексеми – *портал*. У словнику Б. Грінченка слово «портал» відсутнє. У 11-томному словнику за ним закріплене значення як: «Архітектурно оформлений вхід до монументальної споруди, переважно громадського призначення; архітектурне обрамлення сцени, яке відокремлює її від залу для глядачів. Також може матися на увазі різновид вікон та спосіб швидкого переміщення в фантастиці» [14, o.s]. Відповідно до визначення лексема *портал* з початку існування належала до концептуального поля «ПРОСТІР», позначаючи предмет для поділу простору.

Розглянемо такі приклади використання лексеми *портал* та її контекст у сучасних новинних порталах: «Запрацював *геопортал* із відомостями про землю» (tsn.ua, 22.11.2019); «За його словами, дані про бенефіціарів можна буде знайти на Єдиному державному *порталі* відкритих даних» (tsn.ua, 16.07.2017); «Український інтернет-*портал* *bigmir.net* зламали хакери, які називають себе «скітлз-маніяки» (tsn.ua, 14.11.2011); «Міністерство цифрової трансформації запустило у відкритий доступ портал державних послуг «Дія» (unian.ua, 02.04.2020); «Уряд України збирається створити єдиний туристичний *портал*» (gazeta.ua, 05.01.2020); «Про це 2 квітня сказав Прем'єр-міністр Денис Шмигаль під час

онлайн-зустрічі з представниками Американської торговельної палати в Україні, передає Урядовий портал» (tsn.ua, 02.04.2020). Як видно з прикладів, жоден з випадків вживання лексеми *портал* не відповідає визначенню у загальних українських тлумачних словниках.

На допомогу приходять «Тлумачний словник з інформатики», у якому подається три нові визначення терміна «портал», перше з яких: «Сервер, що надає прямий доступ користувачам до деякої безлічі серверів, включаючи встановлені на них інформаційні ресурси, а також вебзастосування, які реалізують вебсервіси, що відповідають призначенню порталу. Може бути вебсайтом, який функціонує як «вхід» (“doorway”) в Інтернет або як частина Інтернету і представляє певну предметну галузь» [15, с. 479]. Таке визначення пояснює причину вживання лексеми *портал* у наведених вище прикладах. Саме з таким значенням лексема *портал* увійшла до концептуального поля «Е-ПРОСТІР».

В англійській мові відповідником є слово *portal*. У словнику Вебстера портал визначається як двері або ворота, паркан, будь-який прохідний шлях або як арка над дверима чи ворітьми [18, с. 1014]. В онлайн-версії словника Кембриджського університету першим визначенням слова «портал» є “a page on the Internet that allows people to get useful information, such as news and weather, and to find other websites”, а вже за ним на вебсторінці слідує визначення “a large and often highly decorated entrance to a building” [16, o.s]. Тотожний порядок визначень видає і вебсторінка словника Macmillan [17, o.s]. Можна дійти до висновку, що перше визначення, що пов’язане з мережею Інтернет, є першорядним, на думку британських та американських мовознавців. Доступність такого визначення для користувачів говорить про відкритість англійського суспільства до прийняття нових семантичних варіантів слів та відкритість мовознавців щодо мовних змін.

Актуальність використання семантичної інновації демонструється на популярних новинних порталах Британії: “The existing shareholders will retain a majority of the **portal’s** shares, aligning them with its future performance, according to the source” (news.sky.com, 03.08.2017); “He has been a director of the property **portal** since 2005” (news.sky.com, 21.11.2019); “The Duke of Cambridge will unveil the web **portal** called Mental Health At Work at an event in Bristol on Tuesday” (news.sky.com, 11.09.2018); “Pete’s **portal** is one of our Weather Watchers from the Lisburn District” (bbc.co.uk, 04.08.2016); “In fact the whole stunt was the creation

of Deutsche Anwaltauskunft, an information **portal** for the German Bar Association” (bbc.co.uk, 24.06.2016); “A gaming **portal** launched by the UK government is looking for the next generation of cyber security professionals interested in working for the likes of GCHQ in roles that could pay around £100.000 a year” (independent.com, 29.09.2015); “The Santa Barbara County Public Health Department (PHD) released a new information **portal** to augment its current website in response to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)” (independent.com, 12.03.2020); “I’d call the L.A. Times and yell into the one-way void of their telephonic voice **portal**” (independent.com, 14.01.2020). Фіксуємо, що в англійській мові науковій думці нове визначення *portal* як частини е-простору є домінуючим і загальноприйнятним лексичним значенням. Семантична інновація *portal* пройшла первинні фіксації і фіксується у загальних словниках.

Отже, бачимо, що в українській мовознавчій думці та в повсякденному користуванні є певна різниця у рівні сприйняття нової семантики слова «портал». Тоді як мас-медіа через новинні портали інтернет-дискурсу вже поширюють серед людей нову семантику, в українській мовознавчій думці нове значення слова *портал* трактується як професіоналізм сфери інформаційних технологій. Відповідно, можна стверджувати, що семантична інновація лексеми *портал* в українській мові перебуває у стані первинної фіксації у спеціальних словниках.

Серед причин, чому українські мовознавці не поспішають включати до словників української мови семантичні інновації лексем, вбачаємо перш за все прагнення сучасного українського суспільства та загальної мовної політики українізації всіх запозичень. Тому фахівці шукають шляхи створення українських відповідників, досліджуючи й народні українські аналоги, такі як «самознімка», «самчик» до англ. “selfie” або «вподобайка» до англ. “like” і т.д.

Наведені приклади свідчать про те, що лексеми *диск*, *миша*, *портал* з новими лексичними значеннями вже вийшли за межі термінології й професіоналізмів та активно застосовуються в інтернет-дискурсі, на сторінках новинних порталів. Ключовим для всіх трьох нових значень лексем є введений концепт «ІНФОРМАЦІЯ». Саме обмін інформацією є ключовим актом у межах електронного дискурсу і нова семантика лексем *диск*, *миша*, *портал* має суттєве значення для успішного завершення акту комунікації в сучасних умовах життя.

Висновки. У результаті виконання першого завдання на основі опрацьованої вітчизняної та зарубіжної теорії ми визначили базову для нашого дослідження типологію неологізмів щодо їх новизни. Розвиток електронних та цифрових технологій утворив окрему групу семантичних інновацій електронного дискурсу. Ми визначаємо їх як лексеми, що отримали нові додаткові значення для опису складників нових концептів, які утворились у результаті діяльності людини з електронікою та об'єктами віртуальної реальності.

Під час діахронічного порівняння семантики ми дійшли висновку, що до досліджених нами лексем *disk*, *миша*, *портал* та *disk*, *mouse*, *portal* у результаті семантичних інновацій електронного простору було додано концепт «ІНФОРМАЦІЯ»/”INFORMATION” і таким чином вони отримали нові додаткові значення. Вхідження англійських лексем *disk*, *mouse*, *portal* до концептуального поля “E-SPACE” відбувалось за таким сценарієм: лексема *portal* перейшла з концептуального поля “SPACE”, а лексеми *disk*, *mouse* вперше увійшли до периферії концептуального поля “SPACE” лише з початком функціонування електронного дискурсу. Неологізми *disk*, *mouse*, *portal* є емоційно нейтральними, мають стару форму і друге додаткове значення, є загальноживаними, широко представлені у британському інтернет-дискурсі новинних порталів і у спеціальних словниках та є фіксованими у загальних словниках англійської мови.

В українській мові семантичні інновації лексем *disk*, *миша*, *портал* є запозиченими проце-

сами з англійської мови і мають статус термінів сфери інформаційних технологій та не відтворюються у загальних тлумачних словниках. Вони не мають емоційного забарвлення, що є типовим для сленгу, тому визначаємо їх як формальний тип семантичних інновацій електронного простору. Лексеми *disk* та *миша* раніше не входили до концептуального поля «ПРОСТІР» і увійшли до нього автоматично через входження в концептуальне поле «Е-ПРОСТІР». Тоді як лексема *портал* увійшла до поля «Е-ПРОСТІР» уже будучи частиною концептуального поля «ПРОСТІР». Семантичні інновації лексем *disk*, *миша*, *портал* використовуються у загальноживаній мові, пройшли статус фіксації у ЗМІ та спеціальних словниках, проте залишаються новими для людей, які не входять до кола користувачів комп'ютерами, ноутбуками, смартфонами та іншими електронними приладами.

Електронний дискурс є постійно діючим джерелом семантичних інновацій та є місцем їх зберігання, залишається актуальним полем для вивчення мовних змін. У процесі збору даних ми стикнулися з новими контекстами використання вже наявних лексичних одиниць, чіе подальше вивчення вбачаємо актуальним для мовознавців, особливо лексикографів української мови: *мама-тато* (роз'єми для живлення); *поширити/поділитись* (процес віртуальної передачі інформації для спільного користування у будь-якій формі); та англійські семантичні інновації лексем *slice* (частини диску), *cookie* (слід, який залишає користувач сайту).

Список літератури:

1. Белова А. Д. Номинативные процессы в современном английском языке как отражение эволюционного и инновационного развития объектов. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. Київ : Логос, 2011. С. 65–74.
2. Бондаренко О. М. Англійські неологізми: нове у використанні способів утворення. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2010. № 1. С. 127–131.
3. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка : учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. Москва : Высшая школа, 1989. 126 с.
4. Махачашвілі Р. К. Лінгвофілософські виміри техносфери сучасного буття (на матеріалі інновацій англійської мови). *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110, Т. 2. С. 30–32.
5. Туровська Л. В., Василькова Л. М. Нові слова та значення. Київ : Довіра, 2008. 271 с.
6. Чирвоний О. С. «Антропоморфізм» та «кіберморфізм» в англійському комп'ютерному лексиконі. *Вісник СумДУ. Серія Філологія*. 2007. № 2. С. 169–172.
7. Creese Sh. Neologisms in Online British-English versus American-English Dictionaries. *18th Euralex International Congress, Lexicography in Global Contexts*. Ljubljana, 2018.
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Second Edition. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 480 S.
9. Gasser M. How language works. The cognitive science of linguistics. 3rd edition. 2012. URL: [https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Anthropology/Linguistics/Book%3A_How_Language_Works_\(Gasser\)/02%3A_Word_Meanings/2.04%3A_Metaphor_and_Metonymy](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Anthropology/Linguistics/Book%3A_How_Language_Works_(Gasser)/02%3A_Word_Meanings/2.04%3A_Metaphor_and_Metonymy).

10. Hardini F., Setia E., Mono U. Translation Norms of Neologism in Social Media Interface. *Lingua*. 2019. No. 16 (1). Pp. 15–24. DOI: 10.30957/lingua.v16i1.571.
11. McDonald L. The Meaning” of “e-”: Neologisms as Markers of Culture and Technology. 2005. Pp. 82–90.
12. Newmark P. A textbook of translation. Hertfordshire : Prentice Hall, 1988. P. 122.
13. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. URL: <http://hrinchenko.com/> (дата звернення: 07.04.20).
14. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 07.04.20).
15. Тлумачний словник з інформатики / Г. Г. Півняк, Б. С. Бусигін, М. М. Дівізіюк та ін. Донецьк : Нац. гірнич. ун-т, 2010.
16. Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 07.04.20).
17. Macmillan English Dictionary. URL: <http://www.macmillandictionary.com> (дата звернення: 07.04.20).
18. Webster N. Webster’s complete dictionary of the English language. Authorized and unabridged edition. London : George Bell & Sons. 1886. URL: <https://archive.org/details/websterscomplete00webs/page/n11/mode/1up> (дата звернення: 07.04.20).

Копытина А. S. SEMANTIC INNOVATIONS OF ENGLISH AND UKRAINIAN ELECTRONIC DISCOURSES

*The article is devoted to the role of electronic space in the vocabulary enrichment. E-space creates new realities that need to be reflected in the language. The vocabulary is replenished not only by creating new words or borrowing foreign words to fill in the gaps, but also by adding new meanings to existing words. The purpose of the study is a diachronic analysis of existing lexemes whose semantics have undergone changes as a result of the e-discourse functioning. The e-discourse definition is given and its derivatives are defined. The author examines the types of neologisms, paying particular attention to semantic innovations. The article deals with the semantic features of such Ukrainian lexemes as **диск, миша, портал** and their equivalents in English that are **disk, mouse, portal**. Diachronic analysis has been conducted with the help of Ukrainian and English dictionaries. Semantic changes have been established over the last century. The author confirms the lexical changes in the already existing lexemes and the relevance of new meanings among native speakers of Ukrainian and English using the material of the Internet discourse of such popular Internet portals as Unian, TSN, Gazeta, BBC, SkyNews, Independent. The author defines such portals as the product of media and electronic discourse cooperation presented in the form of Internet discourse. Examples of lexemes’ new meanings usage are given. As a result of the research, the author refers them to a group of semantic innovations. The article notes the difference between the stages of fixation of new meanings of researched lexemes in modern English and Ukrainian discourses, recognizing the fixation of semantic innovations of English e-discourse at the last level. Ukrainian semantic innovations created by analogy with English and entered later into the fixation process in the language. Thus, a diachronic and comparative analysis of the semantic innovations of lexemes **диск, миша, портал, disk, mouse, portal** that received new additional meaning in electronic discourse, was carried out.*

Key words: values, neologisms, semantic innovations, space, conceptual field, diachronic analysis, electronic, Internet discourse.

Пономарьова О. А.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОФЕСІЙ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ОЦІННІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті наведені результати комплексного дослідження українських, англійських та німецьких фразеологічних одиниць, передусім ідіом та паремій, з компонентами на позначення сільськогосподарських професій та занять. Корпус дослідження сформовано з використанням методу суцільної вибірки із тлумачних, фразеологічних, етимологічних, лінгвокраїнознавчих словників та довідників. У статті проаналізовано структурні, семантичні та стилістичні особливості відповідних фразем, здійснено міжмовний порівняльний аналіз, приділяючи особливу увагу як ролі цих компонентів у формуванні ідіоматичних значень, так і тому, як останні відображають традиційні етнолінгвістичні поняття і стереотипи сільськогосподарських професій. Структурно-семантичний аналіз досліджуваних фразеологічних одиниць дає змогу констатувати, що в усіх трьох мовах значно переважають паремійні утворення, особливо в українській мові. Сільськогосподарські професії та заняття переважно трапляються у складі образно-експресивних фразеологічних одиниць, які містять у своєму значенні компонент оцінювання, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Доведено, що інтерпретація значень та оцінки сільськогосподарських професій часто спричинена національно-культурною специфікою, адже внутрішня форма фразеологізмів відтворює умови життя людей в той чи інший час, певні історичні події, державний устрій, традиції і вірування того чи іншого народу. Позитивну оцінку в українській фразеології отримують професійні образи хлібороба, орача; в англійській – фермера, пастуха; в німецькій – селянина, молотника. Деякі позначення людей за сільськогосподарським родом занять, які виступають у фраземах, мають там негативні оцінні асоціації; здебільшого негативна характеристика подається у представленні панів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця (ФО), паремія, сільськогосподарська професія, структурно-семантичні особливості, оцінні характеристики, внутрішньофразеологічний контекст.

Постановка проблеми. В умовах науково-технічного прогресу у межах антропоцентричної парадигми увагу дослідників привертає мовна особистість, дослідження мови з позицій міжкультурної комунікації, контактної лінгвістики і лінгвокультурології. Національно-культурна специфіка мови та універсальні закономірності, які проявляються в ній, особливо яскраво представлені у лексичному і фразеологічному фондах. Вивчення лексики, що функціонує у фразеологічних одиницях, дає змогу отримати відомості про ментальні особливості нації. Аналізу підлягають найрізноманітніші групи і класи фразеологізмів залежно від їхньої семантики, компонентного складу, структурно-граматичної організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фразеологічних одиниць з компонентом на позначення людини за професією

присвячені праці Л. Ш. Галявієвої (на матеріалі англійської та російської мов) [3], Ф. М. Білозерової, О. Л. Євграшиної (на матеріалі англійської, німецької та російської мов) [1]. Оцінку образу професійного діяча в російській фразеології дослідила О. Й. Голованова, розглядаючи у тому числі деякі сільськогосподарські професії, такі як: хлібороб, орач, жнець, косар, пастух тощо. З позиції народної свідомості росіян праця хлібороба має позитивну оцінку: орач постає наполегливим робітником, чия важка праця не отримує належної оплати (*Где пахарь плачет, там жнея скачет; Не будет пахатника, не будет и бархатника; Крестьянскими мозолями и бары сыты живут*) [4, с. 286]. Однак не всі сільськогосподарські заняття мають позитивне осмислення. Причому, образ пастуха у пареміях хоч і асоціюється з вожаком (*Без пастуха овцы не стадо*), але праця

пастуха не заслуговує честі (*Сегодня в чести, а завтра – свиней пасты*) [4, с. 289].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є комплексне вивчення українських, англійських та німецьких фразеологічних одиниць з компонентами на позначення сільськогосподарських професій з погляду їхніх структурних, семантичних, стилістичних особливостей та оцінних характеристик.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) подати кількісну характеристику фразеологічних одиниць, що містять компонент-позначення сільськогосподарської професії в українській, англійській та німецькій мовах; 2) виявити та дослідити структурно-семантичні особливості відповідних фразем; 3) простежити роль назви за сільськогосподарською професією у формуванні ідіоматичних значень; 4) розкрити осмислення та оцінку робітників аграрного сектору з погляду етномовного колективу.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці (ідіоми, сталі порівняння, прислів'я та приказки) англійської, німецької та української мов із лексемами на позначення сільськогосподарських професій та занять. Предметом аналізу є функціонування лексем, що називають людину за сільськогосподарською професією, у внутрішньофразеологічному контексті, зокрема трансформації їхньої семантики і їхньої ролі у мотивації цілісного змісту фразем.

Джерельну базу дослідження становлять тлумачні, фразеологічні та пареміологічні словники, (фразеолого-)етимологічні, лінгвокраїнознавчі словники та довідники. У дослідженні застосовувались описовий та зіставний методи, які реалізовувались у таких дослідницьких методиках і процедурах, як: аналіз компонентний, кількісний, лінгвокультурний, метод словникових дефініцій, семантичної ідентифікації та диференціації фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу. Високорозвинена землеробська культура здавна характерна для українського етносу. Саме це заняття зумовило традиційний побут, матеріальну культуру, систему основних свят і обрядів (по суті календарно-землеробських), світогляд, духовні цінності українського народу [2], що яскраво відображено у фразеології української мови наявністю таких лексичних компонентів, що позначають сільськогосподарські професії та заняття, як: *пастух* (14 ФО), *жнець* (8 ФО), *пługар/орач* (7 ФО), *різник* (6 ФО), *хлібороб* (4 ФО), *молотник* (4 ФО), *косар* (3 ФО), *лиман/вівчар* (3 ФО), *кушнір* (2 ФО), *городник* (2 ФО), *копач* (1 ФО). Ці професії у фра-

зеології англійської мови представлені такими назвами їх виконавців: *shepherd* (12 ФО), *farmer* (8 ФО), *plowman* (6 ФО), *gardener* (4 ФО), *shearer* (2 ФО), *flayer* (2 ФО), *cowboy* (1 ФО); в німецькій – *Bauer* (9 ФО), *Hirt* (6 ФО), *Schäfer* (4 ФО), *Scheunendrescher* (2 ФО), *Gärtner* (1 ФО).

Серед назв осіб за сільськогосподарською діяльністю можна виокремити окрему підгрупу зі значенням «господар», що виділяється не лише за суто професійною, а водночас і за соціально-майновою ознакою: адже названим особам належала земля, господарчим використанням якої вони керували. В українській фразеології найпоширенішими із цієї групи є слова *пан* (180 ФО), *хазяїн* (34 ФО), *господар* (26 ФО). В англійській мові близьким за значенням є слово *master* (43 ФО), але лише у тлумаченні «людина, яка керує підданими» [12, с. 1012], а також слова *holder* (1 ФО) «той, хто володіє чимось або контролює щось» [12, с. 776] та *host* (2 ФО) «власник, управляючий». У складі фразеологізмів німецької мови з цієї підгрупи наявні лексеми *Herr* (22 ФО) зі значенням «1) правитель (невеликого володіння); 2) у XIV–XV ст. дворянин, дрібний землевласник; пізніше 3) поміщик; вотчинник» [13] та схожа за значенням *Wirt* (8 ФО).

Розглядаючи структурні особливості досліджуваних фразеологічних одиниць, за основу взято класифікацію О. В. Куніна [5], згідно з якою виділяємо два типи: фраземи зі структурою словосполучення та фраземи зі структурою речення. Перша група охоплює номінативні та номінативно-комунікативні фраземи, є значно меншою за чисельністю і містить 19 українських, 30 англійських та 16 німецьких фразеологізмів. Серед фразеологічних одиниць першої групи виділяємо: а) субстантивні: укр. *молотники із миски* [11, с. 404]; англ. *afternoon farmer* «ледар, нероба» [8, с. 21]; нім. *der Gute Hirte* «добрий пастир (тобто Христос)» [9, с. 291]; б) дієслівні: укр. *хазяйським оком оглянути* «уважно, по-господарському оглянути що-небудь» [10]; англ. *to reckon* (або *count*) *without one's host* «недооцінювати труднощі»; нім. *den Bock zu Gärtner machen* «настановити цапа на городника»; в) ад'єктивні: укр. *не косарі ви!* «гостям, що небірчі до їжі»; нім. *wie der Herre, so's Gescherre* «який піп, така і його парафія»; г) адвербіальні: укр. *паном діло* «дуже добре, розкішно, безтурботно» [11, с. 18]; англ. *as a sheep among the shearers* «як вівця, яка віддає себе на заклання; дуже покірно» [8, с. 38] тощо.

Група фразем зі структурою речення включає прислів'я і приказки, яких в українській мові –

275, англійській – 51, німецькій – 36, напр.: укр. *В орача руки чорні, та хліб білий*; англ. *An innocent plowman is of more worth than a vicious prince*; нім. *Der Herren Sünde, der Bauern Buße* тощо.

За семантико-синтаксичною функцією та водночас за стилістичним характером (на основі наявних функціональних класифікацій Д. Х. Баранника, С. Г. Гаврина, Л. Г. Скрипник, І. І. Чернишової та ін. [7]) аналізовані одиниці можна диференціювати на нейтральні або ж з мінімальною описовою образністю, які можуть бути прочитані буквально, та стилістично марковані або образно-експресивні. До стилістично нейтральних фразеологічних одиниць відносимо номінативні та предикативні сполуки з компонентом-назвою людини за сільськогосподарською діяльністю, які фігурують як терміни у фаховій лексиці, напр.: англ. *dirt farmer* «фермер, який сам працює на своїй землі» [14] (амер., англ. *dirt* «земля, ґрунт»); тобто це одиниця номінативного характеру, що позначає незможних фермерів; нім. *die drei gestrengen Herren* «ранкові заморозки з 11 по 13 травня» [9, с. 277] (народно-календарна номенклатура; маються на увазі святі Мартемус, Панкрацій і Сервацій, що поминаються з 11 по 13 травня, чії імена пов'язують з погодою – з короткочасним похолоданням у північній півкулі, яке припадає на зазначені дати).

До стилістично маркованих виразів належать: укр. *лізти в пани* «намагатися будь-що розбагатіти, посісти видне місце в суспільстві» [11, с. 344] (з іронією); англ. *afternoon farmer* «ледар, нероба» [8, с. 21] – внутрішня форма ідіоматичного виразу непрямым чином свідчить про важку працю в сільському господарстві, яка починається удосвіта, отже, «полуденний фермер» – такий, що лінується вставати рано; нім. *zwei Herren dienen* «служити двом панам» – відображення дволикості тощо. Крім того, образно-експресивний характер завжди мають образні порівняння (напр.: укр. *худенький як різницький стовпчик*; англ. *as a sheep among the shearers*; нім. *essen wie ein Scheuendrescher*), усталені мовні формули (напр.: укр. *не кочарі ви!*, *різницький (різницька) собака* (лайка) [11, с. 673]) і, звісно ж, паремії із фігуративною внутрішньою формою (укр. *За добрим господарем і худоба сумує*; англ. *Careless shepherds make many a feast for the wolf* «У недбалого пастуха вовки завжди ситі»; нім. *Der Schäfer ist verdächtig, der beim Wolfe Gevatter steht* «Непевний той вівчар, котрий вовкові кум»). У трьох наведених прислів'ях показано, що результат праці залежить від добросовісності виконання. На образних прикладах

«доброго господаря» чи, навпаки, «недбалого пастуха» акцентується постулат: щоб отримати гарний результат, потрібно наполегливо працювати.

Фразеологічні одиниці, що містять компоненти на позначення сільськогосподарських професій, у досліджуваних мовах виражають широкий діапазон типів значень. Вони позначають як осіб та предмети, що мають безпосереднє відношення до аграрного сектору (напр., назви землевласників – англ. *gentleman farmer* «дворянин, який займається сільськогосподарською діяльністю» [14]), так і ті, що стосуються інших сфер діяльності (напр., релігії – нім. *der Gute Hirte*; розваг – англ. *the abbot (або lord, master) of misrule* «керівник різдвяних розваг, особа, що керує різдвяними розвагами (на так званих *feasts of fools*)» [8, с. 13], тобто усталена назва організатора народної розваги).

Лексеми на позначення сільськогосподарських професій, виступаючи у внутрішній формі фразеологізмів, показують цих людей у різний спосіб, таким чином проводячи паралель з характеристикою людської особистості загалом. Так, приміром, українські синонімічні паремії на позначення добрих і лихих господарів демонструють певні характеристики особистості у їх прямо протилежних, тобто як позитивних, так і негативних виявах: *Добрий хазяїн рук не покладає*; *У доброго хазяїна і кішка господина* [6, с. 449]; *За добрим господарем і худоба сумує – Господар – що свині попродав*; *Хоче бути хазяїном, а не вміє коневі хвоста зав'язати*; *Господар з тебе кепський, як із собачого хвоста сито*; *Поганий господар і в своїй хаті змокне*.

Характеристику людської натури розкривають чимало фразеологічних одиниць з компонентом-позначенням сільськогосподарської професії, які демонструють такі властивості людської вдачі, як: завзятість – укр. *завзяте, як панське щеня* [6, с. 178]; старанність – укр. *Добрий жнець не питає, чи широкий загінець*; самоконтроль – англ. *to be master of one's self* [8, с. 102] та нім. *über sich Herr sein* «тримати себе в руках»; зверхність – укр. *Великим панам важко правду казати*; жадібність – нім. *Besser den Magen verrenkt, als dem Wirt was geschenkt* «Краще хай живіт зведе, ніж господареві зостанеться» [9, с. 384]. Співвідносними з людиною є такі ідеографічні категорії: опис людської зовнішності – укр. *худенький, як різницький стовпчик*; уявлення про риси життя багатіїв і бідаків – укр. *Що вільно панові, то не вільно Іванові* [6, с. 86]; позначення груп чи об'єднань людей, виокремлених за різними ознаками, – англ. *sheep*

that have no (або sheep without a) *shepherd* «безпорадний, безпомічний натовп»; позначення віддаленої або сумнівної спорідненості – укр. дідового сусіда *молотники*; кумовому *молотникові* зять тощо.

Трудова діяльність людини, а саме деякі сільськогосподарські заняття, в українському фразеологічному фонді представлені як сезонні: *Як сніг упаде, то й пастух пропаде; як сніг розтане, то й пастух встане; Коли б можна бути через зиму котом, через літо пастухом, а на Великдень попом; Пастух-свинопас, держи хліб про запас; У серпні хліборобу три роботи: і косити, і орати, і сіяти.*

Поряд із фраземами на позначення «людини» знаходимо також фразеологічні одиниці, які називають предмети і явища дійсності, серед яких: матеріали для виготовлення одягу – англ. *shepherd's plaid* «картата тканина»; їжа – англ. *shepherd's pie* «картопляна запіканка з м'ясом, пиріг з картоплею і м'ясом» [8, с. 856]; явища природи – укр. *У грудні тепло, як за лихим паном*; нім. *Gestrenge Herren regieren nicht lange* «Травневі заморозки не надовго» [9, с. 277]; географічні об'єкти – англ. *mistress of the Adriatic* «володарка Адріатики» (місто Венеція). Деякі фраземи можуть передавати узагальнені, абстрактні смисли, які належать до різних смислових сфер, наприклад, своєчасність – укр. *Господар стаїню тоді замкнув, як злодій коні вкрав* тощо.

Низка сільськогосподарських професій мають вторинні похідні значення, які не породжуються внутрішньофразеологічним контекстом, а реалізуються у ньому. У вторинному значенні «той, хто має владу над ким-, чим-небудь, розпоряджається кимсь, чимсь; володар» можуть виступати українські лексеми *пан* (напр., *пан* або *пропав* [10]; *На готовий крам найдеться пан*), *хазяїн* (сам собі *хазяїн* [11, с. 629]; *В своїм добрі всяк хазяїн*) та *господар* (*господар* становища; *Не той господар землі, що по ній бродить, а той, хто по ній за плугом ходить*). Такий же смисл можуть мати англійські іменники *master* та *mistress*: напр., *master of ceremonies* «церемоніймейстер»; *meat for one's master* «щось занадто гарне для когось»; *Money is a good servant but a bad master* – людина має розпоряджатися грошми, а не навпаки; *mistress of the Adriatic* «володарка Адріатики» (місто Венеція). Німецькі лексеми *Herr* і *Meister* також можуть мати похідне значення “einer, welcher Macht und Gewalt über eine Person oder eine Sache hat” [13]: *Herr der Lage sein* «бути господарем становища»; *Jeder ist Herr in seinem Hause* «Кожен є хазяїном

у своєму будинку»; *der Herr und Meister* «повелитель» тощо.

У фразеології української, англійської та німецької мов землеробська справа виступає головним традиційним джерелом матеріальних благ, і це засвідчують такі паремії: укр. *В орача руки чорні, та хліб білий; Плугач оре і в праці рветься, а панське черево так аж дметься*; англ. *A plowman on his legs is higher than a gentleman on his knees; There is no better manure than the farmer's foot*. Внутрішньофразеологічний контекст цих прислів'їв свідчить, що праця в полі тяжка і виснажлива, потребує працьовитості та наполегливості від її виконавців. Позитивно оцінюваний мовний стереотип хлібороба репрезентує базові уявлення про життєдіяльність людини: праця розглядається як основа благополучного життя: англ. *The farmer feeds them all* «Фермер усіх годує»; нім. *hat der Bauer Geld, hat es die ganze Welt* «Коли у селянина є гроші, тоді вони є у всіх», тобто від благополуччя в сільському господарстві залежить добробут усієї країни.

Образ пастуха в українській та німецькій фразеології вербалізує уявлення про ватажка як істотно подібного до своїх підлеглих: укр. *Який пастух, така й череда* [6, с. 326]; нім. *Wie der Hirt, so die Herde* [9, с. 291]; натомість укр. *розбрелись, як вівиці без пастуха* та англ. *sheep that have no shepherd* [8, с. 856] зображує ватажка як справжню керівну силу для безпорадної маси. Однак в українській фразеології пастух постає лайливим (*Якби Бог слухав пастуха, то б уся череда вигинула*), а його праця легкою, але неприбутковою (*Пастух-свинопас, держи хліб про запас*) і взагалі непрестижною (*Не кричи дуже – панський двір близько, в пастухи візьмуть*).

Позитивну оцінку в німецькій фразеології отримує денотат лексеми *Scheunendrescher* «молотник» у сталому порівнянні *essen wie ein Scheunendrescher* (букв. «їсти як молотник») «уминати за обидві щоки» (пор. укр. *молотник із миски* «той, хто їсть з великим апетитом, жадібно»), адже причиною такого апетиту є те, що праця молотника потребує докладання великих фізичних зусиль. Отже, молотник характеризується як завзятий працівник.

Висновки і пропозиції. Порівнявши кількісні показники фразеологічних одиниць, що містять ті чи інші назви осіб на позначення сільськогосподарських професій, можна стверджувати, що найбільш вживаною є лексема *пан* (в укр. мові – 180 ФО; англ. – *master* 43 ФО; нім. – *Herr* 22 ФО). Цей факт є свідченням консервативного харак-

теру фразеологічного підрівня мови, адже ідіоми та паремії містять більше назв застарілих професій, ніж нових.

За даними здійсненого структурно-семантичного аналізу досліджуваних фразеологічних одиниць можна констатувати, що в усіх трьох мовах значно переважають паремійні утворення, особливо в українській мові (275 одиниць). Сільськогосподарські професії переважно трапляються у складі образно-експресивних фразеологічних одиниць, які містять у своєму значенні компонент оцінювання, виражають позитивне чи негативне сприймання дійсності.

Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць, що містять у своєму складі найменування людини за сільськогосподарською професією чи заняттям, дає змогу дійти також висновку про національно-культурну специфіку в осмисленні низки

професій. Оцінні асоціації, закріплені за назвами людини за родом занять, можна пов'язати з культурно-історичними конотаціями, які склалися під впливом попереднього історичного досвіду. Позитивну оцінку інтерпретацію в українській фразеології отримують професійні образи хлібороба, орача; в англійській – фермера, пастуха; в німецькій – селянина, молотника. Деякі позначення (здебільшого пани) мають негативні оцінні асоціації.

У плані перспектив подальших досліджень заслуговують на увагу групи фразеологічних одиниць з компонентами на позначення особи за її іншими видами професійної діяльності (наприклад, назви людини за промисловою чи юридичною діяльністю), адже за попередніми підрахунками у фразеологічних фондах досліджуваних мов наявна велика кількість таких одиниць.

Список літератури:

1. Белозерова Ф. М., Евграшина О. Л. Национальная специфика и языковая картина мира (на материале фразеологических единиц с компонентом-наименованием профессии в английском, немецком и русском языках). *Динамика фразеологического состава языка*. Курган, 1999. С. 9–10.
2. Британ В. Т., Підлісна Л. С. Історія української культури : навчальний посібник. Дніпропетровськ : НМетАУ, 2010. 196 с.
3. Галявиева Л. Ш. Фразеологические единицы с компонентом – наименованием лица по профессии в английском и русском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Казань, 2018. 214 с.
4. Голованова Е. И. Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка (лингвокогнитивный анализ) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Челябинск, 2004. 367 с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учебник. Москва, Дубна : Высшая школа, 1996. 384 с.
6. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
8. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. 3-тє вид., стер. Київ : Знання, 2006. 1056 с.
9. Немецко-русский фразеологический словарь / сост. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин. Москва : Русский язык, 1975. 656 с.
10. Словник української мови: в 11 тт. / ред. кол.: І. К. Білодід (гол.) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
11. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2008. 1104 с.
12. Longman Dictionary of Contemporary English / director Della Summers. Harlow, England : Pearson Education Limited, 2007. 1950 p.
13. Pierer's Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit / H. A. Pierer. 4. Auflage, 19 Bänden. Altenburg: Verlagsbuchhandlung von H. A. Pierer, 1857–1865. URL : <http://de.academic.ru/contents.nsf/pierer>.
14. Oxford English Dictionary. The definitive record of the English language. Oxford University Press, 2016. URL: <http://www.oed.com>.

Ponomarova O. A. PHRASEOLOGICAL ITEMS WITH COMPONENTS DENOTING AGRICULTURAL PROFESSIONS: STRUCTURAL-SEMANTIC AND EVALUATING FEATURES

The article features the results of a many-sided study of Ukrainian, English and German phraseological units, primarily idioms and proverbs with components denoting agricultural professions and occupations. The corpus of the study was formed using the continuous sampling method from defining, phraseological, etymological, linguo-cultural dictionaries and reference books. The author analyzes structural, semantic

and stylistic features of these set phrases from the cross-linguistic and cross-cultural viewpoint, paying a special attention to the role of these components in forming idiomatic meaning as well as the way the latter reflects traditional ethnolinguistic notions and stereotypes of agricultural professions. Structural-semantic analysis of the phraseological units under study makes it clear that in all three languages proverbs and sayings prevail, especially in Ukrainian. Agricultural professions and occupations are predominantly found among expressive phraseological units, which contain the evaluation component in their meaning, express feelings, positive or negative perception of reality. It has been stated, that the interpretation of meanings and evaluation of agricultural professions is often ethnically and culturally specific, as the inner form of corresponding phraseological units reflects the conditions of people's lives and activities at certain periods of history or during certain historical events as well as state systems they lived under, their traditions and beliefs. Positive evaluation is received by the professional images of a farmer and a ploughman in Ukrainian phraseology; in English – a farmer and a shepherd; in German – a peasant and a thresher. Some people's denotations with respect to their agricultural occupations, which are used as the components of set phrases, have negative associations there; for the most part, negative characteristics are given to masters' representation.

Key words: *phraseological item, proverb, agricultural profession, structural and semantic features, evaluating characteristics, inner phraseological context.*

Романюк О. С.

Національний університет «Одеська морська академія»

ТАКТИЛЬНА ПОВЕДІНКА АМЕРИКАНСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК ПІД ЧАС РОМАНТИЧНОГО ЗНАЙОМСТВА

У статті охарактеризовано вплив дейтинг культур на фемінну тактильну поведінку. Порівняльне дослідження демонструє нові уявлення про відмінні і спільні риси культурних вподобань щодо таксеміки серед американських ($N_{US} = 170$) і українських жінок ($N_{UA} = 173$), вживаних під час романтичного знайомства з чоловіками. Вибірка дослідження становила вісімнадцять груп тактильної поведінки, до яких увійшли 418 зразків тактильних засобів спілкування американських жінок і 267 зразків тактильних засобів спілкування українських жінок. Вищезазначені зразки тактильної поведінки жінок було згруповано відповідно до фокусу об'єкта: самоорієнтовані та контакто-орієнтовані. До самоорієнтованих виділено сім тактильних засобів спілкування: поправління зачіски, поправління одягу, тримання рук спереду, тримання рук за спиною, торкання грудей, торкання обличчя, покусування нижньої губи. До контакто-орієнтованих віднесено одинадцять тактильних засобів спілкування: обійми, тримання за руки, поцілунок, рукостискання, поплескування, погладжування, танець, стрибки на руки, пестоці носами, масаж плечей. За результатами дослідження очікувані відмінності між зазначеними культурами були частково підтримані з урахуванням показника вагомості впливу. Так, наприклад, найяскравішою відмінною рисою, типовою для американських жінок, було тримання за руки (значний вплив $\varphi = ,53$) і рукостискання для українських жінок (значний вплив $\varphi = ,51$). Серед інших відмінних рис виявлено преференцію американських жінок до поцілунків (від малого до посереднього впливу $\varphi = ,12$), поплескування (від малого до посереднього впливу $\varphi = ,16$), і навпаки, преференцію українських жінок щодо тримання рук спереду (посередній вплив $\varphi = ,24$). Зовсім нетиповими для американських жінок були покусування нижньої губи з метою спокусити чоловіка під час першого романтичного знайомства. Своєю чергою нетиповими для українських жінок були: тримання рук за спиною, обійми, стрибки на руки, пестоці носами, масаж плечей. Спільними рисами в американській та українській дейтинг культурах відзначено такі: поправління зачіски, поправління одягу, торкання грудей, торкання обличчя, погладжування, танець, тримання під руку. Окрім цього, посилюється теорія про контактність американської та української дейтинг культур.

Ключові слова: тактильна поведінка, фемінні тактильні засоби спілкування, знайомство віч-на-віч, первинна романтична інтеракція, американська дейтинг культура, українська дейтинг культура, романтична діада.

Постановка проблеми. Таксеміка є фундаментальною основою невербальної комунікації співрозмовників, змістове наповнення якої набуває різних варіацій під впливом низки соціальних факторів. До основних чинників впливу відносять культурну приналежність, вік комунікаторів, гендер, соціальний статус і тип міжособистісних відносин. Особливої уваги заслуговує комунікативне середовище, яке, безсумнівно, значною мірою впливає на перебіг романтичної інтеракції. До комунікативного середовища належать: (i) перцептивні основи навколишнього середовища (неофіційні, теплі, приватні, незнайомі, вільні та близькі); (ii) фіксовані особливості навколишнього середовища (романтичне фізичне середовище: романтичні умови, вечірній час, тьмяне і м'яке освітлення, природні звуки);

(iii) варіативні особливості навколишнього середовища (просторове середовище: інтимне – випадкове-особисте) [9].

Проте неоднозначність у кодуванні та декодуванні тактильних засобів спілкування може призвести до непорозумінь між співрозмовниками різної культурної приналежності, що, безумовно, впливає на подальший розвиток міжособистісних стосунків. Так, наприклад, тактильні засоби спілкування є цілком доречними в одних культурах, тоді як для інших культур вони вважаються проявом інвазії і надто відвертими під час першої зустрічі. Урахування культурних уподобань щодо тактильної поведінки під час романтичних знайомств передбачає вживання адресантом й адресатом належних тактильних засобів спілкування, що надалі забезпе-

чує позитивні результати для обох співрозмовників, зокрема, створення першого враження, отримання задоволення від зустрічі, можливість продовжити спілкування на наступних побаченнях тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невербальна поведінка співрозмовників відбувається через різні комунікативні канали [2] і класифікується на кінетичні (жести, міміка, поза, погляд), такесичні (дотики у різних формах) та проксемічні (дистанція між адресантом і адресатом). Проте останнім часом науковий інтерес невербалістів повертає саме тактильний канал і його вплив на функціонування міжособистісних відносин [5]. Адже саме через тактильні засоби спілкування відбувається самопізнання і осягнення буття, що є достовірним і цілісним [1, с. 36]. Тактильні засоби спілкування характеризуються тривалістю контакту, інтенсивністю, інтимністю, типом стосунків між адресантом й адресатом та частинами тіла, за допомогою яких і до яких застосовано дотик [3]. Проте найбільший вплив на прагматичний розвиток міжособистісних відносин відіграє культура. Загалом, дейтинг культури, в яких тактильні засоби є досить поширеним явищем серед співрозмовників, належать до контактних (*high-contact cultures*). І навпаки, якщо тактильні засоби спілкування є обмеженими або взагалі відсутні, то така культура характеризується як дистантна (*low-contact cultures*).

Порівняльний аналіз тактильної поведінки у різних дейтинг культурах був об'єктом дослідження багатьох науковців. Так, наприклад, за результатами досліджень встановлено, що до контактних культур належать країни Латинської Америки, Близького Сходу та Південної та Східної Європи [7]. Проте, за науковою позицією Едварда Холла, американці та німці належать до дистантних культур, а італійці, навпаки, до контактних [8]. Також учені стверджували, що є чітке розмежування навіть усередині країни, наприклад, південці вважаються емоційно виразнішими, ніж сіверяни [10, с. 372]. Виявлено, що американські та італійські жінки однаково контактні, а німецькі жінки проявляють більше тактильності, ніж жінки у будь-якому суспільстві [14, с. 298]. Схожої позиції дотримувались Вілліс і Раудон, зазначаючи, що жінки Далекого Сходу більше уникають дотиків, ніж середземноморські жінки; середземноморські жінки більше уникають дотиків, ніж жінки Близького Сходу, всі вони більше уникають дотиків, ніж американські жінки [17, с. 1027]. Серед європейських культур виявлено також низку спільних і відмінних рис тактильної поведінки, наприклад, більше дотиків спостерігалось серед італійських

та грецьких романтичних діад, ніж серед англійських, французьких та голландських [11, с. 281].

Таке наукове розмаїття досліджень до вивчення впливу дейтинг культури на фемінну тактильну поведінку спонукає наш науковий інтерес до порівняння найбільш дослідженої американської дейтинг культури з найменш дослідженою українською дейтинг культурою.

Постановка завдання. Дослідження романтичної інтеракції на різних етапах міжособистісних відносин з їх динамікою, культурним і соціальним підґрунтям має базуватися на комплексному підході, враховуючи взаємозалежні змінні (об'єктивні/суб'єктивні інтегративні ознаки) [12, с. 370]. З огляду на фокус нашого дослідження тактильну поведінку під час романтичного знайомства зумовлено такими взаємозалежними змінними, як: *контекст* (об'єктивні інтегративні ознаки: місце, оточення, час, частота романтичних побачень тощо); *комуніканти* (суб'єктивні інтегративні ознаки: стать, вік, освіта, попередній досвід, культура тощо). Тому *метою дослідження* є виявлення культурних уподобань фемінної тактильної поведінки, враховуючи всі взаємозалежні змінні. Відповідно до мети дослідження аналітичною базою обрана тактильна поведінка учасниць американського дейтинг-шоу "The Bachelor US" і українського дейтинг-шоу «Холостяк» [15; 16]. Визначено, що науковий інтерес до медіа персонажів ґрунтується на тих же засадах, які вказують на реальні соціальні зв'язки між адресантом і адресатом [4, с. 129; 6, с. 165]. Окрім того, популярність дейтинг-шоу з 2002 року більше ніж у тридцяти країнах світу викликає науковий інтерес з точки зору міжкультурних стандартів тактильної поведінки під час романтичних знайомств і зумовлює актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Для аналізу фемінної тактильної поведінки було обрано 170 американських жінок і 173 українські жінки. За суб'єктивними інтегративними ознаками встановлено, що вік американських жінок коливається від 21 до 35 ($M_{age} = 26,4$, $SD = 2,65$), а українських жінок – від 19 до 35 ($M_{age} = 24,1$, $SD = 3,29$). Відповідно до зайнятості американські та українські жінки були поділені на три групи: працюючі (96% і 74); студенти (3% і 14); безробітні (1% і 12); найпопулярнішими професіями є сфери бізнесу, моди, медицини, обслуговування. Варто зазначити, що представлені у статті дані було отримано з більшого дослідницького проекту, присвяченого міжособистісній комунікації у дейтинг культурах [13], і повинні забезпечити достатню статистичну потужність ($>,80$), що означає, що результати тесту будуть вагомими, а розмір вибірки є достатнім.

З метою перевірки наявності асоціації між двома категоричними змінними, а саме американською і українською дейтинг культурами та виявленими тактильними засобами спілкування у межах кожної підкатегорії, було застосовано Критерій узгодженості Пірсона (критерій χ^2) з поправкою Йейтса для неперервності, адже кількість ступенів свободи дорівнювала одиниці ($df=1$) з рівнем значущості $\alpha=,05$. Для вимірювання сили зв'язку між двома змінними у таблицях взаємної спряженості 2 x 2 коефіцієнт Phi (ϕ) розраховувався як міра розміру впливу дейтинг культури на тактильну поведінку жінок. Усі статистичні розрахунки здійснювалися за допомогою програмного забезпечення SPSS Statistics версії 23.

Вибірка дослідження становила вісімнадцять груп тактильної поведінки, до яких увійшли 418 зразків тактильних засобів спілкування американських жінок і 267 зразків тактильних засобів спілкування українських жінок. Вищезазначені зразки тактильної поведінки жінок було згруповано відповідно до фокусу об'єкта: самоорієнтовані і контакто-орієнтовані. До самоорієнтованих виділено сім тактильних засобів спілкування: поправлення зачіски, поправлення одягу, тримання рук спереду, тримання рук за спиною, торкання грудей, торкання обличчя, покусання нижньої губи (див. табл. 1).

За представленими результатами можна зробити висновок, що описані сім груп самоорієнтованих тактильних засобів розподілено не однаково серед жінок. Тотожними в обох дейтинг культурах

виявились п'ять: поправлення зачіски, тримання рук спереду, поправлення одягу, торкання грудей, торкання обличчя. Основна їх відмінність припадає на тримання рук спереду, що є більш типовим для українських жінок з посередньою впливовістю ($\phi = ,24$). Щодо відмінних тактильних засобів спілкування, то можна спостерігати лише поодинокі випадки вживання тримання рук за спиною серед американських жінок і покусання нижньої губи серед українських жінок (див. табл. 1).

До контакто-орієнтованих віднесено одинадцять тактильних засобів спілкування: обійми, тримання за руки, поцілунок, рукостискання, поплескування, погладження, танець, стрибки на руки, пестоші носами, масаж плечей, тримання під руку (див. табл. 2).

Відповідно до отриманих даних серед одинадцяти груп контакто-орієнтованих тактильних засобів спілкування тотожними в обох дейтинг культурах виявились: тримання за руки, поцілунок, рукостискання, поплескування, погладження, танець, тримання під руку. Найбільш виразними з високою впливовістю виявились: тримання за руки серед американських жінок ($\phi = ,53$) і рукостискання серед українських жінок ($\phi = ,51$). З посередньою впливовістю на американську дейтинг культуру виявились дві групи тактильних засобів спілкування: поцілунок ($\phi = ,12$) і поплескування ($\phi = ,16$). Окрім того, було встановлено чотири відмінні тактильні засоби спілкування, вживані лише американськими жінками: обійми (з високим рівнем частотності) і стрибки на руки, пестоші носами,

Таблиця 1

Самоорієнтовані тактильні засоби спілкування

Тактильні засоби спілкування	Американські жінки		Українські жінки		критерій χ^2	Рівень значимості p	коефіцієнт ϕ
	№	%	№	%			
Поправлення зачіски	27	36,49	36	30,77	1,08	,29	ns
Тримання рук спереду	17	22,97	51	43,59	19,26	<,0001	,24
Поправлення одягу	12	16,22	13	11,11	,002	,96	ns
Торкання грудей	12	16,22	8	6,84	,54	,46	ns
Торкання обличчя	5	6,76	6	5,13	,0009	,97	ns
Тримання рук за спиною	1	1,35	–	–	–	–	–
Покусання нижньої губи	–	–	3	2,56	–	–	–
Разом	74	100	117	100	–	–	–

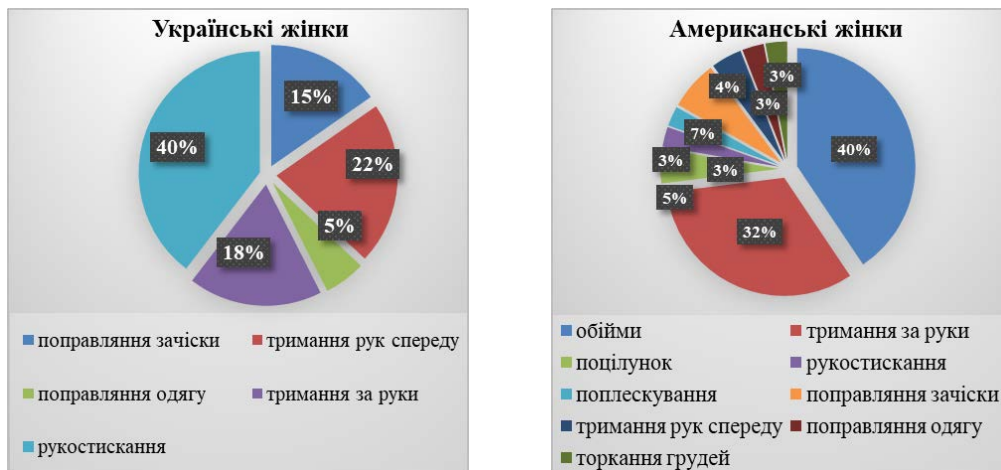
Примітка. ns – вплив статистично незначущий

масаж плечей, які спостерігалися лише у поодиноких випадках (див. табл. 2).

Отже, за представленими у виборці тактильними засобами спілкування, загальною кількістю 685 зразків, які були вживані американськими і українськими жінками, найуживанішими (тобто ті, які подолали 5% бар'єр відповідно до SPSS Statistics) виявились дев'ять груп серед американських жінок і п'ять серед українських жінок. Їх наочне співвідношення представлено на діаграмі 1.

Висновки і пропозиції. За результатами дослідження було встановлено, що під час романтичного знайомства американські жінки не бачать перешкод для обіймів, тримання за руки, стрибків на руки партнера, пестощів носами, масажу плечей та поцілунків незнайомця під час перших зустрічей віч-на-віч. Хоча й для українських

жінок занадто багато контактних засобів спілкування не сприймалося як небажане вторгнення в особистий простір чужою людиною, всі вони були здебільшого зосереджені в зоні рук. Відповідно, українські жінки надавали перевагу рукостисканню ніж триманню за руки, поцілункам, поплескуванням, стрибкам у руки партнера, пестощам носами, масажу плечей та погладжуванням, зберігаючи напівформальний стиль із незнайомцем під час романтичних знайомств. Таким чином, високий відсоток контакто-орієнтованої тактильної поведінки посилює теорію про контактність американської та української дейтинг культур. Перспективою подальших наукових розвідок вбачаємо вивчення впливу дейтинг культури на маскулінну тактильну поведінку під час міжособистісних інтеракцій.

Діаграма 1. Найуживаніші тактильні засоби спілкування у проаналізованих прикладах міжособистісної комунікації

Таблиця 2

Контакто-орієнтовані тактильні засоби спілкування

Тактильні засоби спілкування	Американські жінки		Українські жінки		Критерій χ^2	Рівень значимості	ф коефіцієнт
	№	%	№	%			
Обійми	164	47,67	–	–	–	–	–
Тримання за руки	131	38,08	42	28,00	93,46	<,0001	,53
Поцілунок	19	5,52	8	5,33	4,21	,04	,12
Рукостискання	11	3,20	93	62,00	88,52	<,0001	,51
Поплескування	11	3,20	1	0,67	7,16	,007	,16
Погладжування	2	0,58	2	1,33	,24	,62	ns
Танець	2	0,58	3	2,00	,0004	,98	ns
Тримання під руку	1	0,29	1	0,67	,48	,49	ns
Стрибки на руки	1	0,29	–	–	–	–	–
Пестощі носами	1	0,29	–	–	–	–	–
Масаж плечей	1	0,29	–	–	–	–	–
Разом	344	100	150	100	–	–	–

Примітка. ns – вплив статистично незначущий

Список літератури:

1. Бахтин Н. М. Из жизни идей. Статьи, эссе, диалоги. Москва : Лабиринт, 1995. 152 с.
2. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. 592 с.
3. Махній М. М. Соціальні нормативи тактильної поведінки. *Вісник психології і соціальної педагогіки. Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 2. URL: http://www.psych.kiev.ua/Збірник_наук._праць._- Випуск_2.
4. Романюк О. С. Концептуальні основи структуризації розвитку взаємин романтичної діади. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2018. № 1(87). С. 128–132.
5. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : монография. Киев : Изд. центр КНЛУ, 2012. 280 с.
6. Ступак І. В. Особливості реалізації фреймової моделі анкет учасників дейтинг-шоу в німецькій та українській лінгвокультурах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26. С. 164–167.
7. Dodd C. Dynamics of intercultural communication. Madison, WI : Brown and Benchmark. 1996. 333 p.
8. Hall E. T. The hidden dimension. Garden City, New York : Anchor/Doubleday. 1966. 201 p.
9. Knapp M. L., Hall J. A., Horgan T. G. Nonverbal communication in human interaction. Boston, MA : Wadsworth. 2014. 528 p.
10. Pennebaker J. W., Rimé B., Blankenship V. E. Stereotypes of emotional expressiveness of Northerners and Southerners: A cross-cultural test of Montesquieu's hypotheses. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. Vol. 70, No 2. Pp. 372–380.
11. Remland M. S., Jones T. S., Brinkman H. Interpersonal Distance, Body Orientation, and Touch: Effects of Culture, Gender, and Age. *The Journal of Social Psychology*. 1995. Vol. 135, No 3. Pp. 281–297.
12. Romaniuk A. Basic universal units and components of romantic discourse based on the dating show patterns of dyadic interaction. *Analele Universității din Craiova, Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. 2017. No 1–2. Pp. 370–380.
13. Romaniuk A. Comparative analysis of the morphological features of the male and female corpora based on the American dating show “The Bachelor US” contestants’ speech. *Analele Universității din Craiova, Seria Stiinte Filologice, Lingvistica*. 2016. No 1–2. Pp. 96–104.
14. Shuter R. A field study of nonverbal communication in Germany, Italy, and the United States. *Communication Monographs*. 1977. Vol. 44, No 4. Pp. 298–305.
15. The Bachelor US. Seasons 12–18 (E1201...E1801). 2012–2018. URL: <https://abc.com/shows/the-bachelor> (дата звернення: 05.05.2018).
16. The Bachelor UA. Seasons 2–8 (E0201...E0801). 2012–2018. URL: <https://holostyak.stb.ua/ua/> (дата звернення: 05.05.2018).
17. Willis F. N., Rawdon V. A. Gender And National Differences In Attitudes Toward Same-Gender Touch. *Perceptual and Motor Skills*. 1994. Vol. 78, No 3. Pp. 1027–1034.

Romaniuk O. S. TOUCHING BEHAVIOR OF AMERICAN AND UKRAINIAN FEMALES IN ROMANTIC ENCOUNTERS

The article describes the influence of the dating culture on the touching behaviour. The comparative study demonstrates new insights into the distinct and matching cultural preferences regarding touch cues among American ($N_{US} = 170$) and Ukrainian females ($N_{UA} = 173$) employed during initial romantic encounters with the opposite-sex partner. The sample of the study includes eighteen groups of touching behaviour, comprising 418 touch cues employed by the American women and 267 touch cues used by the Ukrainian women. The above-mentioned touch cues of female touching behaviour have been grouped according to the focus of the subject: self-focused and other-focused. The self-focused touching behavior was characterized by seven subcategories: self-intimacies (holding hands in front, holding hands back, lower lip biting, face covering), preening (hair grooming, clothes straightening), and specialized signals (breast touching). Within these subcategories, the only difference was in the usage of self-intimacies touch cues. Specifically, the American females, unlike Ukrainian, ignored lower lip biting; and vice versa, the Ukrainian bachelorettes, unlike American, avoided holding hands back. Other-focused touching behavior was characterized by seven matching touch cues (i.e., hand-in-hand, kiss, handshake, pat, caress, dancing, and arm link) and four distinct touch cues (i.e., hug, jumping into partner's arms, rubbing noses, and shoulder massage), employed only by the American females. Both groups of the females were significantly different in the other-focused touching behavior; namely hand-in-hand (large effect size $\varphi = .53$), preferred by the American bachelorettes, and handshake (large effect size $\varphi = .51$), preferred by the Ukrainian bachelorettes. Also, they were different in other touch cues, namely kiss (small to medium effect size $\varphi = .12$) and pat (small to medium effect size $\varphi = .16$) were highly preferred

by the American females; and vice versa, holding hands in front (small to medium effect size $\varphi = .24$) by the Ukrainian females. Particularly, the American bachelorettes were proved to see no barriers to hugs, holding hand-in-hand, jumping into partner's arms, rubbing noses, shoulder massage, and kisses a perfect stranger in face-to-face encounters. Although for the Ukrainian bachelorettes too much contact was not perceived as the unwelcome intrusion into a perfect stranger's personal space, it was mostly concentrated on hand touch cues. Accordingly, the Ukrainian females preferred handshakes to hand-in-hand, kisses, caress, jumping into partner's arms, rubbing noses, shoulder massage, and pats, maintaining a semiformal style with a perfect stranger in the face-to-face encounters. Thus, the highest proportion of the other-focused touching behavior developed the theory of both dating cultures as high-contact.

Key words: touching behaviour, female touch cues, face-to-face encounters, initial romantic interaction, American dating culture, Ukrainian dating culture, romantic dyad.

Савчин Н. Б.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ГРУПИ ДІЄСЛІВ РУХУ (НА ПРИКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ-ПЕРЕКЛАДУ ДЕНА БРАУНА «ЯНГОЛИ І ДЕМОНИ»)

У статті здійснено системний аналіз функціонування дієслів руху на прикладі художнього твору Дена Брауна «Янголи і Демони» на рівні лексико-семантичних зв'язків, наведено основні концепти «дієслів руху» в українській мові, описано їх класифікації за різними критеріями та встановлено особливості вживання у творі-перекладі. Дієслова руху – це група дієслів, що позначають фізичне переміщення в просторі живих істот і неживих предметів (як самотійне, так і каузативне). Для позначення руху дієслів використовуються два терміни: «дієслова руху» і «дієслова переміщення». В одних випадках їх вживають як рівнозначні, в інших – як нерівнозначні, а часом об'єднують ці два поняття в один термін, називаючи їх «дієсловами руху та переміщення». В українській мові важко уніфікувати дієслова руху, оскільки вони зумовлені багатозначністю лексем на позначення руху. Семантичне значення дієслів руху може змінюватись від контексту, а також від префіксів, які додаємо, тому треба звертати особливу увагу на значення дієслова, щоб правильно зрозуміти текст.

На відміну від англійської, в українській мові не дуже розгалужена класифікація дієслів руху. Є різні критерії, за якими їх класифікують, такі як: темп руху, напрямок руху, характер руху, просторове переміщення. Дієслово може мати декілька значень одночасно, одне з яких – первинне значення, а інші – вторинні. Українські лінгвісти стверджують, що дієслова руху можуть охоплювати просторові, часові концепти та концепти способу переміщення. Такий вид дієслів може вживатись як у прямому значенні, так і в переносному. Для українських дієслів руху характерне вживання префіксів, які змінюють значення дієслова. Відмінною рисою дієслів руху англійської мови є їх вживання у фразеологічних одиницях, де вони можуть деколи повністю втрачати своє первинне значення.

Дієслова руху в англійській мові об'єднують з дієсловами переміщення, натомість в українській мові думки лінгвістів різняться. Одні пропонують вживати один термін, інші – два. Дієслова руху в обох мовах можна класифікувати за різними критеріями, проте класифікація дієслів руху в англійській мові більш розгалужена.

Ключові слова: дієслова руху, лексико-семантична класифікація, лексема, концепти, семантичне поле, аломорфна риса.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що лексико-семантична класифікація дієслів руху належить до кола основних проблем, є багато підходів до поділу дієслів на семантико-структурні групи. Тому натепер є чимала кількість семантичних класифікацій дієслів у різних мовах, зокрема в українській. Лексико-семантична класифікація дієслів належить до основних напрямів сучасної лексичної семантики, хоча в українській мові це поняття не є детально дослідженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «дієслова руху» в українській мові вже є добре дослідженим, є багато художніх творів, сповна насичених ними. Проте досі ще не має досить праць, присвячених аналізу дієслів «руху» у художньому творі-перекладі Дена Брауна «Янголи і демони». Разом із тим ця тема досить

вагома і, безперечно, потребує ґрунтовного аналізу та узагальнення, що й визначило актуальність досліджуваної проблеми. Різні аспекти вивчали Н. І. Дичка [5], Н. Б. Іваницька [6], О. С. Манько [7], Г. І. Олекса [9; 10], О. О. Бердіна [2] та інші науковці.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення системного аналізу функціонування дієслів руху на прикладі художнього твору Дена Брауна «Янголи і Демони» (у перекладі з англійської А. Б. Кам'янець) на рівні лексико-семантичних зв'язків, з'ясування основних концептів «дієслів руху» в українській мові та виявлення особливостей їх вживання у творі-перекладі.

Виклад основного матеріалу. У найширшому понятті рух являє собою «зміни взагалі», будь-яку взаємодію матеріальних об'єктів. Однією з форм

руху матерії є механічний рух, тобто «переміщення тіл відносно одне одного чи відносно переміщення частин тіла». Зазначений механічний рух притаманний усім предметам об'єктивного світу. У мовній свідомості людини знайшли відображення такі форми руху, які пов'язані з трьома найбільш звичними для мовців і оточуючого їх світу середовищами: з поверхнею суші, водою й повітрям. Різні форми механічного руху відображено в лексико-семантичній групі дієслів руху. Компоненти семантичного поля «рух» є своєрідними буттєвими фіксаторами та виразниками мовної картини світу, а тому займають значущо центральний пласт словникового складу кожної мови, й української зокрема.

Дієслова руху становлять окремі ЛСГ. Оскільки вони в українській мові можуть мати пряме і переносне значення, тому, щоб створити класифікацію дієслів руху, потрібно використовувати окремі ЛСВ. Наприклад: *Цей літак летить зі швидкістю п'ятнадцять мачів* [3, с. 10]. З контексту розуміємо, що дієслово вжите у значенні «пересуватися в певному напрямку на літальних апаратах». Зокрема, якщо розглядати дієслово «летіти» без контексту, то воно має декілька значень: 1) пересуватися в просторі за допомогою кил; пересуватися в повітрі завдяки певній зовнішній силі; 2) ширитися, передаватися, пересилатися певним способом; 3) те саме, що падати; 4) швидко, непомітно проминати (про час); 5) линути думками, почуттями, помислами, душею до кого-, чого-небудь [4, с. 613]. З наведеного зрозуміло, що у деяких дієслів руху досить розгалужена система значень.

В українській мові дієслова руху формують три типи концептів: просторові, часові та способу переміщення.

Просторові концепти пов'язані з напрямком та площиною, де відбувається рух. Наприклад: 1. *Він видирається на...* [3, с. 4]. Дієслово «видирається» містить такі концепти, як: напрямок руху (переміщатися догори); зміна розташування у просторі (змінювати положення в просторі). 2. *Серце шалено закалатало...* [3, с. 10]. Тут наявний концепт траєкторія розташування предмета у просторі (здійснювати коливальний рух).

Фази переміщення входять до складу часових концептів. Наприклад: 1. *Я щойно приземлився...* [3, с. 7]. У цьому дієслові наявний концепт (припиняти переміщатися). 2. *«Сааб 900S» Роберта Ленгдона вилетів із тунелю Келлагана й опинився на східному боці бостонського порту, неподалік від аеропорту Логана* [3, с. 7]. У цьому реченні

дієслово «вилетів» формує концепт (починати переміщатися).

Концепти способу переміщення описують характер руху і вказують на швидкість, з якою цей рух відбувається. Наприклад: 1. *Ніщо не свідчило, що вони мчать крізь простір із приголомшливою швидкістю одинадцять тисяч миль за годину* [3, с. 12]. Дієслово «мчать» відображає концепт (переміщатися швидко). 2. *Авто знову рвонуло вперед і на швидкості проїхало ще ярдів зо двісті широким колом, що вело до головного входу в лабораторію* [3, с. 13]. У реченні дієслово «проїхало» формує концепт (переміщатися за допомогою транспорту (у цьому разі – авто)). 3. *Схожості з університетським кампусом додавали двоє довговолосих гіпі, які кидали один одному фрізбі під звуки Четвертої симфонії Малера, що линули з вікна гуртожитку* [3, с. 17]. Тут відображено концепт (переміщатися плавно).

Стосовно класифікації дієслів руху в українській мові О. Г. Митрофанова [8] пропонує класифікувати дієслова за характером руху і виділяє три основні групи:

1) дієслова поступального руху. Наприклад: *Крізь гілля беріз на подвір'ї просочувалися перші промені світанку, але знайома картина за вікном тепер виглядала якось інакше* [3, с. 7]. *Просочуватися* – непомітно або долаючи якісь перепони, пробиратися, проникати куди-небудь, углиб чогось [4, с. 1169]. За значенням дієслова розуміємо, що рух здійснюється плавно, поступово. Це дієслово відображає концепт способу переміщення (переміщуватись плавно). *The first hint of dawn was sifting through the birch trees in his backyard, but the view looked somehow different this morning* [1, с. 5]. В англійському варіанті автор вживає дієслово “to sift”;

2) дієслова коливального (непоступального) руху. Наприклад: *При світлі свічок камерарій щойно повідав їм історію такої страшної ненависті й зради, що Мортаті всім тілом затремтів* [3, с. 156]. Дієслово «затремтів» утворилося від дієслова «тремтіти». Воно означає «трястися, коливатися, хитатися від чого-небудь». Також це дієслово може мати переносне значення «дуже хотіти зробити що-небудь, взяти участь у чомусь» [4, с. 1472]. Дієслово «тремтіти» містить часову категорію (починати переміщатися). *Before him, lit only by the candlelight, the cameralegno had just told a tale of such hatred and treachery that Mortati found himself trembling* [1, с. 165]. В оригіналі автор вживає дієприкметник “trembling”, який у мові перекладу передають сполученням слів «затремтіти всім тілом»;

3) дієслова обертального руху. Наприклад: *Інвалідне крісло швидко покотилося мармуровою підлогою* [3, с. 15]. Дієслово «покотилося» походить від дієслова «котитися». *Котитися* – обертаючись, пересуватися в певному напрямку [4, с. 580]. Це дієслово відображає просторову категорію змінювати положення у просторі і часову категорію починати переміщатися. *His wheelchair seemed to leap across the tiled floor* [1, с. 10]. Автор використовує дієслово “*to leap across*”, яке означає «рухатися швидко», тому перекладач використовує дієслово у поєднанні з прислівником «швидко», який вказує на швидкість руху.

Також дієслова руху в українській мові О. Г. Митрофанова [8] класифікує за сферою руху:

1) дієслова із загальною семантикою руху. Наприклад: *Ленгдон збентежено дивився, як стрілка спідометра сягнула ста сімдесяти кілометрів за годину – понад сто миль* [3, с. 12]. Дієслово «сягати» означає «доходити до якого-небудь рівня, якоїсь межі» [4, с. 1423]. У цьому дієслові присутня просторова сема (приймати певне положення в просторі). *Langdon watched in disbelief as the pilot pushed the speedometer up around 170 kilometers an hour-over 100 miles per hour* [1, с. 8]. В англійському варіанті тексту автор вживає дієслово “*to push up*” у значенні «підстрибнула до», що повністю відповідає дієслову «сягнула»;

2) рух по землі (твердій поверхні). Наприклад: *Пілот повів Ленгдона до чорного «пешо», що стояв на автостоянці позаду диспетчерської вежі* [3, с. 12], [3, с. 12]. Дієслово «вести» означає «спрямовувати рух кого-небудь, допомагати або примушувати йти» [4, с. 124]. *The pilot escorted Langdon to a black Peugeot sedan in a parking area beside the control tower*. Перекладач дібрав в українському варіанті точний відповідник до дієслова в тексті оригіналу;

3) рух по воді. Наприклад: *Антиматерія плавала у вакуумі й не торкалася абсолютно нічого* [3, с. 46]. *Плавати* – пересуватися у різних напрямках, тримаючись на поверхні води або у воді [4, с. 977]. Дієслово «плавала» містить критерій способу переміщення – переміщатися по (в) рідині. *Antimatter was floating in a vacuum, not touching anything at all* [1, с. 35]. Автор вживає дієслово “*to float*”;

4) рух по повітрю. Наприклад: *За мить з’явився й він сам – пролетів над долиною, зробив віраж і завис над злітно-посадковим майданчиком, позначеним на траві* [3, с. 27]. Дієслово «пролетів» утворилось від дієслова «літати». У цьому реченні дієслово «літати» означає «пересува-

тися в певному напрямку на літальних апаратах» [4, с. 623]. *A chopper appeared, arching across the open valley toward them. It banked sharply, then slowed to a hover over a helipad painted on the grass* [1, с. 22]. В англійському варіанті автор використовує лише герундій “*arching*”, який означає, що пілот зробив віраж над долиною.

В українській мові дієслова руху можуть вживатися з префіксами, в такому разі їхнє семантичне значення змінюється. Розгляньмо, як префікси впливають на значення дієслова. Префікси можуть вказувати на:

1) рух зсередини чого-небудь, з меж якогось просторового орієнтира назовні. Наприклад: *За хвилину з гелікоптера вийшла Вікторія Ветра, і Роберт Ленгдон зрозумів, що сьогодні його чекає сюрприз за сюрпризом* [3, с. 27]. Виділене дієслово утворилося за допомогою додавання префіксу *ви-*. *Виходити* – йти звідки-небудь назовні, за межі чогось [4, с. 1169]. *A moment later, Vittoria Vetra emerged from the fuselage* [1, с. 23]. В англійському тексті автор вживає дієслово “*to merge*” у значенні «з’явитись»;

2) рух від чого-небудь у простір на якусь віддаль. Наприклад: *Опустивши бюлетень у чашу, він поставив блюдо на місце, поклонився хресту і відійшов* [3, с. 93]. Дієслово утворилося за допомогою додавання префіксу *від-*. *Відходити* – йти в певному напрямку, віддалятися [4, с. 160]. *After he had submitted his ballot, he replaced the plate over the chalice, bowed to the cross, and returned to his seat* [1, с. 123]. Дієслово «відійшов» вживають замість англійського виразу “*returned to his seat*”, що означає «повернувся на своє місце»;

3) рух у простір на велику відстань. Наприклад: *З протилежного боку майдану хлопці то забігали до церкви, то знову вибігали на вулицю* [3, с. 98]. Дієслово утворилось за допомогою префікса *за-*. *Забігати* – біжучи, потрапляти куди-небудь [4, с. 375]. *Now, across the piazza, men moved in and out of the church* [1, с. 123]. В тексті оригіналу використовують дієслово “*to move in*”, що означає «заходити»;

4) дистантну локалізацію кінцевої точки руху з просторовим об’єктом. Наприклад: *...заговорив Колер, коли вони підійшли до важких сталевих дверей* [3, с. 37]. Дієслово утворилося за допомогою префікса *під-*. *Підійти* – ідучи, наближатися до кого-, чого-небудь [4, с. 954]. *Kohler said, as they approached the lab’s imposing steel door* [1, с. 37]. В англійському варіанті використовують дієслово “*to approach*”, що означає «досягати, діставатися»;

5) рух знизу вгору. Наприклад: *Він роздумував, що це – тіло чи дух – дало йому сили зійти* давніми Сходами медальйонів аж сюди, на верхню терасу, де він зараз стояв [3, с. 211]. Дієслово «зійти» утворилося від дієслова «сходити» за допомогою префікса зі-, що означає «ідучи по рівному, ступаючи по сходинках, піднімається куди-небудь» [4, с. 459]. *He wondered if it was his body or his spirit that had possessed the strength to climb the ancient Stairway of Medallions to the rooftop terrace where he now stood* [1, с. 221]. Українське дієслово повністю відповідає значенню англійського;

6) рух згори вниз. Наприклад: *Задихаючись від нестачі кисню, з важким каталогом у руках, Ленгдон зліз із драбини* [3, с. 131]. Дієслово утворилося шляхом додавання префікса з- до дієслова «лазити». *Злазити* – чіпляючись, тримаючись руками або ногами, спускатися вниз звідкись, з чого-небудь [4, с. 461]. *Already short of breath and struggling with the cumbersome volume, Langdon descended the ladder* [1, с. 147]. В англійському варіанті вживають дієслово “to descend”, що означає «спуститися»;

7) рух через якийсь просторовий орієнтир. Наприклад: *Вітторія перейшла через усю кімнату і взяла якийсь великий електронний прилад* [3, с. 44]. Дієслово утворилося шляхом додавання префіксу пере- до дієслова «йти». *Переходити* – йдучи, переправлятися через що-небудь або на другий бік чого-небудь; проходити якийсь простір, яку-небудь відстань [4, с. 934]. *Vittoria walked across the room and retrieved a large electronic apparatus* [1, с. 34]. Автор використовує дієслово “to walk across”, що означає «перетнути»;

8) рух навколо просторового орієнтира. Наприклад: *Вони обійшли колону – Вітторії вона здалася ширшою за і найтовстішу секвою – і поперед з’явилося якесь жовтаве світіння* [3, с. 128]. Дієслово утворилося за допомогою додавання

префіксу об- до дієслова «йти». *Обходити* – іти, рухатися навколо кого-, чого-небудь [4, с. 822]. *As they circled past a pillar – thicker in girth than any redwood she could imagine – Vittoria saw an orange glow up ahead* [1, с. 146]. В англійському тексті автор вживає дієслово “to circle” у значенні «обійти навколо».

Висновки і пропозиції. В українській мові дієслова руху мають вужчу класифікацію, аніж в англійській. Українські лінгвісти стверджують, що дієслова руху можуть охоплювати просторові, часові концепти та концепти способу переміщення. Такий вид дієслів може вживатись як у прямому значенні, так і в переносному. Для українських дієслів руху характерне вживання префіксів, які змінюють значення дієслова.

Дієслова руху в англійській мові об’єднують з дієсловами переміщення, натомість в українській мові думки лінгвістів різняться. Одні пропонують вживати один термін, інші – два. Дієслова руху в обох мовах можна класифікувати за різними критеріями, проте класифікація дієслів руху в англійській мові є більш розгалужена. Дієслова руху української мови важко поділяти на категорії, тому що вони можуть мати багато семантичних значень, отже, потрібно працювати з окремими ЛСВ. Також в обох мовах дієслова руху можуть змінювати своє семантичне значення за допомогою додаткових засобів: в англійській мові – постфіксів, в українській – префіксів. Відмінною рисою дієслів руху англійської мови є те, що їх можна вживати у фразеологічних одиницях, де вони можуть інколи повністю втрачати своє первинне значення. Аломорфною рисою дієслів руху в українській мові є те, що вони відповідають різним концептам: просторовому, часовому і способу дії. Хоча цей аспект є дуже схожим в обох мовах, але потрібно звертати особливу увагу на значення дієслова, щоб не допустити помилки під час його вживання.

Список літератури:

1. Brown D. “Angels and Demons” published by Pocket Books. Series Robert Langston #1. United States, 2000. 616 p.
2. Бердіна О. О. Семантика дієслів руху з градуальною семою. *Філологічні трактати*. 2013. № 2. С. 5–12.
3. Браун Д. Янголи і демони : роман / пер. з англ. А. Кам’янець. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 544 с.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Дичка Н. І. Семантичні особливості англійських дієслів руху URL: <http://www.kamts1.kpi.ua/ru/node/2447>.
6. Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «переміщення (об’єкта)» в українській та англійській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*.

Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Випуск 5. С. 154–158.

7. Манько О. С., Юрковська М. М. Структурно-семантичний та функціональний аналіз дієслів, що позначають просторове переміщення людини на землі, у повітрі та у воді (на матеріалі англійської та української мов). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*, 2018. № 10. С. 71–75.

8. Митрофанова О. Г. Структурно-семантичні параметри дієслів на позначення непоступального руху. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : збірник наукових праць, 2011. № 14. С. 79–83.

9. Олекса Г. І. Лексико-семантична класифікація дієслів на позначення руху. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 1. С. 220–225.

10. Олекса Г. І. Стівідношення препозитивних та постпозитивних маркерів у неблизькоспоріднених мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2011. № 5. С. 208–211.

**Savchyn N. B. SEMANTIC AND STRUCTURAL GROUPS OF MOTION VERBS
(ON THE EXAMPLE OF THE WORK-TRANSLATION
“ANGLES AND DEMONS” BY DEN BROWN)**

The article deals with a systematic analysis-based inquiry into the verbs of motion functioning in the work-translation “Angles and Demons” by Den Brown and with well-grounded features of lexico-semantic links. It also highlights the main concepts of “the verbs of motion” in the Ukrainian language, so does it focus on their classifications and on the peculiarities of their employment in the work-translation. The verbs of motion are groups of verbs denoting physical transference of living beings and non-living-beings (both independent and causative). In this meaning two terms are used: “the verbs of motion” and the verbs of transference”. In some cases they are used as equal, in others – not equal, but sometimes they may be combined and may be called: “the verbs of motion” and “transference”. In the Ukrainian language, it makes some difficulty to standardize the verbs of motion as they are determined by polysemantic lexemes to denote motion. The semantic meaning of the verbs of motion may vary. It depends on the context of the text and on the prefixes we add to the word, that is why we should specify on the meaning of the word in order to understand the text properly.

Unlike English, in Ukrainian the classification of the verbs of motion is rather narrow. They may be classified according to different criteria such as the tempo of motion, the direction of motion, the character of motion and the spatial transference. The verb may possess several meanings, one of them is a primary meaning, and others are secondary ones. Ukrainian linguists state that the verbs of motion may take in spatial and temporal concepts and also the ways of concepts transference. Such verbs may be used in direct and non-direct meaning. For the Ukrainian verbs of motion, it is typical to use prefixes, which change the meaning of the verb. The allomorphic feature of the English verbs of motion is their use in phraselogical units. In this case they vary and entirely lose their primary meaning.

So, the verbs of motion in English may be combined with the verbs of transference but in Ukrainian the views of linguists differ. Some linguists keep to the point to apply one term, others – two terms. The verbs of motion in both languages may be classified according to different criteria, but the system of classification in English is quite branched.

Key words: verbs of motion, lexico-semantic classification, lexeme, concepts, semantic field, allomorphic feature.

УДК 81
DOI

Халилова Рена Камил гызы

Азербайджанский университет языков

ЯВЛЕНИЕ АНТОНИМИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ, СВЯЗАННЫХ С МОРЕМ И СУДОХОДСТВОМ

Стаття присвячена дослідженню явища антонімії фразеологічних одиниць в сучасній англійській мові. Дослідження присвячене різнобічного аналізу антонімії з урахуванням факторів, що регулюють вибір між ними.

Включення когнітивного механізму у вивчення антонімів дозволило нам розглядати антонімію не як лінгвістичний феномен, а як ментально-лінгвістичну категорію. Антонімний ряд може включати слова, об'єднані загальною категорією, незалежно від принципу взаємозамінності. На закінчення можна стверджувати, що дане дослідження повністю відображає основні принципи обґрунтованості вибору антонімних фразеологічних одиниць у сучасній англійській мові. Більш того, об'ємний матеріал, представлений у роботі, може послужити основою для подальших подібних досліджень із метою встановлення законів і принципів автоматичного вибору антонімів у сучасній англійській мові.

Включення когнітивного механізму у вивчення синонімів дозволило нам розглядати антонім не як лінгвістичне явище, а як ментально-лінгвістичну категорію. Ряд антонімів може охоплювати слова, об'єднані загальною категорією, незалежно від принципу заміщення.

Існування найменшої кількості фразеологічних антонімів, що відносяться до моря і мореплавання, в порівнянні з лексичними поняттями пояснюється тим, що смислова опозиція одиниць відбивається як в їх зв'язку, так і у всіх пов'язаних із ними образах.

Аналізуючи формальні показники явища фразеологізмів із антонімами, пов'язаних із морем і мореплаванням, слід підкреслити, що вони грають роль внутрішніх протилежних знаків із точки зору фразеологічного значення. Вони зазвичай виступають як семантичний центр фразеологічних одиниць – компонента, що визначає єдине фразеологічне значення.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, море, судноплавання, антонім, мореплавання, однорідні одиниці.

Явление антонимии фразеологизмов, связанных с морем и судоходством, в современном английском языке представляет большой интерес.

Суть явления антонимии заключается в лингвистическом выражении противоположности, основанном на семантической инверсии номинативных единиц. В основе антонимии лежит логическая модель обратного (общее понятие определяет проявление качества или свойства, понятие вида указывает на пределы проявления этого качества), но антонимические отношения не могут быть охарактеризованы без учета характера и характеристик семантики языковых единиц [7, с. 247]. Семантическая структура языковой единицы представляет собой иерархическую систему, в которой самые маленькие компоненты значения – сема – строго упорядочены. В случае семантической однородности структуры единицы считаются антонимами, и они должны различаться по своим отличительным признакам

в парадигматическом смысле. Фразеологические единицы, имеющие общий смысловой компонент при наличии противоположных значений, называются фразеологическими антонимами [4, с. 134].

Классификация фразеологических антонимов русского языка на основе определенной типологии противоположности предложена Э. Н. Миллером в научной работе «Природа лексической и фразеологической антонимии» [6, с. 98–102]. В современном английском языке антоним фразеологических единиц, относящихся к морю и судоходству, обеспечивается наличием противоположных компонентов в однородной семантической структуре языковых единиц, поэтому пара антонимов создает контраст. Семантическая однородность обеспечивает основу для сравнения.

Рассмотрим антонимы фразеологизмов, связанных с морем и судоходством. Например: “ауаг уегі қоутатаг – to burn one’s boats – сжечь все свои корабли / сжечь мосты (отрезать себе путь

к отступлению)” и “ауақ уері қоумақ – to leave a step for retreat – не сжигать все свои корабли / не сжечь мосты (не отрезать себе путь к отступлению)”; “gәmi tutmasına duçar olmayan insan – a good sailor” и “gәmi tutmasına duçar olan insan – a bad sailor”; “gәmi tutmasına (dәniz хәstәliyinә) duçar olmaq – to feed the fishes / to puke overboard / Cf. to snap (drop, throw) one’s cookies / Amer. to pump ship” и “gәmi tutmasına (dәniz хәstәliyinә) duçar olmamaq – Fr. to have not mal de mer / naupathia / seasickness / travel sickness”; “dәnizdә üzән balıq kimi özünü hiss etmәk (прекрасно себя чувствовать) – to feel quite at home / to be in one’s element / to take to smth. like a duck to water” и “dәnizdән çixmıř balıq kimi özünü hiss etmәk (плохо себя чувствовать) – to feel like a fish out of water”; “çayda balıq sövdәsi (неопределенное время) – it may or may not come off / it’s none so sure / it’s not certain yet / it is still quite up in the air / it is a castle in the air / it is waiting for dead men’s shoes” и “Allah қоysa (определенное время) – it’s known as ship schedule / positively / sharp (it is clear)”; “dәniz qәdәр (много) – a hundred and one / like ocean” и “dәnizdә bir damcı (мало) = a drop in the ocean – a drop in the bucket / next to nothing”; “dalğanın zirgisindә qalmaқ (прославиться) – to ride the crest of the wave” и “dalğanın zirgisindә qalmamaқ (не прославиться) – small fry / small potatoes / a cog in a machine / small beer / sparrow fart”; “sükan arxasında olmaq (руководить всеми делами, контролировать) – to be at the wheel” и “sükanı әldән vermәk (терять власть) – let go ship / to hand the reins over / to release one’s hold (to retire voluntarily) – отпускать корабль в дальнее плавание (по собственной воле подать в отставку)”; “a sea of trouble / there is enough work and to spare (a lot of trouble) – kәlan problem (много неразрешенных проблем)” и “swimmingly / like butter / without a hitch / as slick as slick can be / all pat like an exercise-book / like on wheels / with a buzz / like greased lightning / without difficulty / without a hitch / like clockwork / Cf. it is plain (plane, smooth, easy) sailing (smoothly) / to go (to proceed) as if sung to note – yağ kimi (удобно, без проблем)”; “oceans of time (a lot of time) – kәlan vaxt (много времени)” и “to be rushed off one’s feet / one is up to one’s ears in trouble (work) / one has one’s hands full / one is up to the neck (chin, elbow) in work (little time) – başını qaldırmağa vaxt yoxdur / başını qaşımağa vaxt yoxdur (мало времени)”; “yelkән altında – * under canvas – под парусами” и “yelkәnsiz – without sails – без парусов”; “yelkәni suya salmaq (кому-то подчиняться) – to give oneself up / to give in / to resign oneself to someone or smth. – поднимать

белый флаг (сдаваться, покориться)” и “yelkәni suya salmaq (никому не подчиняться) – do not raise a white flag / do not give oneself up / do not give in / do not resign oneself to someone or smth. – не поднимать белый флаг (не сдаваться, не покоряться)”; “limanına qaııtmaq – put back / return to one’s own mouth (harbor) – возвращаться в свою гавань (вернуть старые добрые времена)” и “limanına qaııt mamaq – never put back / do not return to one’s own mouth (harbor) – не возвращаться в свою гавань”; “lövbәр salmaq (долго оставаться в каком-то месте) – to cast an anchor / to drop an anchor / to find a haven / to harbo(u)r (to settle down) – стать на якорь / бросить якорь / кинуть якорь / сесть на якорь (засидеться, обосноваться) / дневать и ночевать (где-либо находиться неотлучно, безвыходно или бывать очень часто)” и “lövbәр salmamaq (долго не оставаться) – to leave harbor – сняться с якоря” [2].

Вышеупомянутые английские антонимы, относящиеся к морю и судоходству, характеризуют психическое, физическое, физиологическое состояние, движение, трудовую деятельность, отношение к работе, умственную деятельность и пассивность человека. Вторым критерием явления антонимии является наличие окончательного отрицания в семантической структуре языковых единиц, способность антонимов выражать противоположные понятия, в отличие от (противоречивых) понятий. Другими словами, антонимическая парадигма сочетает лингвистические комбинации с противоположными значениями, которые имеют отличительный признак, выражающий общий интегральный знак в их семантической структуре и крайнее противоречие значений.

С точки зрения смысла, фразеологические единицы, относящиеся к противоположному морю и судоходству, не могут быть антонимами, потому что этимологические образы не связаны друг с другом в дискурсивных отношениях. Например, “oceans of time (a lot of time) – kәlan vaxt (много времени)” и “up to one’s ears in trouble (work) / one’s hands full / up to the neck (chin, elbow) in work (little time) – başını qaldırmağa vaxt yoxdur / başını qaşımağa vaxt yoxdur (мало времени)”, hәмçinin “yelkән altında – under canvas – под парусами” и “yelkәnsiz – without sails – без парусов” – фразеологические единицы, относящиеся к морю и судоходству, имеют противоположное значение.

По мнению М.И. Сидоренко, фразеологизмы имеют противоположное значение, но разные субъектные отношения не позволяют им вступать в антонимические отношения [8, с. 97].

Фразеологизмы вступают в антонимические отношения и, наоборот, ко всем элементам значения: “*dıqqət mərkəzində olmaq* (привлечь общественное внимание, быть в интересах масс, быть известным) – to be in the limelight / to be in the public eye / to come into the limelight / to take the limelight (widely known to many people through newspapers and television) – быть на виду (быть в центре внимания)” и “*dıqqət mərkəzində olmamaq – to be an outcast / – to be not in the limelight / to be not in the public eye / not to come into the limelight / not to take the limelight* – быть не на виду / быть изгоем”; “*dənizdə gəmiləri batırmaq* (быть несчастным, чувствовать себя плохо) – to be down in (at) the mouth / to be in a bad mood / to be off form / to be off colour / to feel blue / to be under the weather / to be in the blues / to feel blue / to feel like a fish out of water – быть не в настроении / быть не в духе / павший духом / как в воду опущенный (в унынии, в плохом настроении)” и “*dənizdə gəmiləri batırmamaq* (быть счастливым, чувствовать себя хорошо) – half seas over / on the go / to be in a good mood / Amer. half shot / in one’s cups / groggy / boozed up / tight / gassed / blotto / canned / to walk on air / being very much on / to be a well-doer / Amer. to be on the top of the world / Amer. to sit on top of the world / to be at one’s best / to be in good (great) form / to be in a good vein / full of beans – на веселе / летать в воздухе / летать в облаках (быть в хорошем настроении).

Анализируя семантику фразеологических антонимов, Г.Б. Марданова отмечает влияние семантической симметрии / асимметрии на противоположные признаки единиц. Как и лексемы, фразеологические единицы, которые выражают противоположные знаки, расположены на полюсах, и между ними может быть член противоположной нейтральной трети. В зависимости от расположения фразеологических антонимов, связанных со средней связью (близость или расстояние), могут появиться дополнительные компоненты, которые ослабляют и увеличивают значение, и пара антонимов распознается как симметричная или асимметричная. Ученый выделяет три степени анонимных фразеологизмов: низкий, средний и высокий. Противоположность антонимов с симметричной семантической структурой считается сильной. Противоречие, представленное симметричными и асимметричными фразеологическими антонимами с дополнительными и несовместимыми компонентами значения, характеризуется средними антонимами. Низкая степень антонимии характерна для фразеологизмов, в которых противоположные составляющие

значения не асимметричны [5, с. 7]. Н.В. Соловьева предлагает классификацию фразеологических антонимов на английском языке:

1) абсолютные / инвариантные антонимы (антонимы, которые всегда имеют противоположные значения и динамически противоположные антонимы);

2) антонимы, обозначающие относительно противоположное.

Помимо критерия семантической принадлежности / семантической целостности отдельных компонентов значения фразеологической единицы, позволяющей сравнивать компоненты по содержанию, К.Л. Киселева отмечает еще одно условие существования антонимичных отношений. Это связано с существованием сильного формального сходства между фразеологизмами (несовместимые элементы должны быть лексическими или контекстуальными антонимами) [3, с. 355].

Лексико-семантический анализ фразеологизмов, связанных с морем и судоходством, позволяет выделить следующие типы:

1) антонимы, которые не противоположны значениям, потому что они не содержат, например, общих или антонимических компонентов: “oceans of time” (a lot of time) – “*kəlan vaxt*” (много времени)” и “to be rushed off one’s feet / one is up to one’s ears in trouble (work) / one has one’s hands full / one is up to the neck (chin, elbow) in work” (little time) – “*başını qaldırmağa vaxt yoxdur / başını qaşımağa vaxt yoxdur*” (мало времени); 2) антонимы, содержащие лексические антонимы, например, “to break bulk” – “*gəmidən yüklərin daşınması* – начинать разгрузку на корабле, открывать люки перед разгрузкой” и “to load bulk” – “*gəmiyə yüklərin daşınması* – грузить корабль без упаковки”; 3) Антонимы с компонентом, который создает антоним «not» в одном из его компонентов, например: “*limanına qayıtmaq*” – “put back / return to one’s own mouth (harbor)” – и “*limanına qayıtmamaq*” – “never put back / do not return to one’s own mouth (harbor)”; “*məlumatı əldə etmək*” – “to fish for information” и “*məlumatı əldə etməmək*” – “not to fish for information”.

Явление антонимии, как правило, возникает между значениями фразеологических единиц, которые являются противоположностью семантического содержания, встречающегося в исходной грамматической форме единиц, например: “*fıqır / bərk-gedən / tuz adam* (об успешном человеке) – fish / big fish (an important person) – кит / большая шишка / особый тип / персона” и “*mənasız adam* (sözü keçməyən, nüfuzu olmayan adam) – poor

fish / leading a wretched life – жалкая личность, ничтожество”; “mızı / mısırığı yerlə gedən adam / üz-gözündən zəhirmar tökülür (qaraqabaq adam) – cold fish / as black as a thunder-cloud / as black as a thunder / as black as sin / grimmer than a storm cloud – бука / туча-тучей / мрачнее тучи / кики-мора / злой как чёрт (неприветливый, необщительный человек)” и “üzügülər adam / üz-gözü gülən – Merry Greek / merry chap / good-timer / Fr. bon vivant / bon viveur – бонвиан / солнышко / душа компании (весельчак)”; “eşşək / üzli (abırsız, həyasız, utanmaz insan haqqında) – cool fish / having the brass neck (a combination of confidence and lack of respect) – нахал / наглец / беспардонный человек / переть как танк (о бесстыженным, бестактном человеке, который не имеет внутреннюю культуру) и “qabiliyyətli adam / ağı başında olan adam – a man who is in full possession of one’s faculties / in one’s full senses / in one’s right mind / in one’s right senses (sane or sober) / one has got a (good) head on his shoulders / one knows what is what / one’s brain is working / one bears a (good) brain / one has clear mind / one has bright intellect / one has lucid mind – человек с мозгами / с умом / мозги на месте / голова варит / башка работает / котелок варит / голова на плечах / светлая голова / с головой (кто-либо хорошо, воспитан сообразителен, умён); “üzü bulud kimi tutulan / zır-zır adam – dull fish – скучный, нудный человек” и “səviyyəli adam (интересный собеседник) – gay dog / jollier – не скучный, интересный собеседник”; “tutmalı adam (о человеке, который ведет себя по-разному в зависимости от своего удовольствия) – odd fish / a man who behave himself as his left foot wants – человек настроения / чудака / странный тип” (о человеке, живущем по настроению) и “tutması olmayan adam – a jolly old blade – обычный (нормальный человек)”; “üzü sulu-sulu olan (стеснительный человек) – shy fish – робкий, застенчивый человек” – “üzüboz olan / padoş adam – a bad actor / barefaced / shameless / impudent – бессты-

жий”. Одной из причин сравнения лексических и фразеологических антонимов является отсутствие в языке слова, которое каким-то образом создает эти противоположные значения и имеет цель выразить говорящего, повлиять на собеседников. [6, с. 125].

Исследование позволяет выделить следующие основные критерии явления антонимии, связанной с морем и судоходством в современном английском языке:

1) наличие однородной семантической структуры и противоположных фразеологических единиц дифференциального компонента;

2) наличие полного отрицания в смысловой структуре, которая обеспечивает отражение значений фразеологических единиц;

3) наличие лексико-семантического и синтаксического соответствия.

Таким образом, наш анализ ясно показал сложный характер изучаемых проблем. Оказалось, что в прошлом при изучении антонимов лингвисты уделяли больше внимания характеристикам номинативных и стилистических функций антонимов, но в современной лингвистике когнитивно-прагматические источники следует рассматривать как одинаково важные.

По нашему мнению, анализ выбора антонимов на прагматически-функциональной основе учитывал участие отдельных антонимов, что может пролить больше света на вопросы, оставшиеся без ответа. Поэтому основные результаты этой работы могут быть основой для дальнейшего развития теории антонимов.

Данное исследование полностью отражает основные принципы выбора антонимов фразеологизмов в современном английском языке. Кроме того, представленный объемный материал может стать основой для дальнейших аналогичных исследований по определению законов и принципов автоматического выбора антонимов в современном английском языке.

Список литературы:

1. Collins Cobuild Dictionary of Idioms, 2003.
2. Valiyeva, N.Ch. A Great Triglote Phraseological Dictionary. Baku, “Azerneshr”, 2 volumes, 2010, 1975 p.
3. Киселёва К.Л. Антонимия во фразеологии: формальное сходство как условие противоположности значений. *Диалог: межд. конф. по компьютерной лингвистике. 2011*. URL : <http://www.dialog-21.ru/dialog2011/materials/pdf/31.pdf>.
4. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высшая школа, 1996, 380 с.
5. Марданова Г.Б. Сопоставительный анализ фразеологических антонимов в английском и татарском языках : автореф. дисс. ... канд. филол. Наук. Казань, 1998. 21 с.
6. Миллер Е.Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1990. 222 с.

7. Поддячая И.А. Семантическая организация фразеологизмов-антонимов качественно-обстоятельного класса русского и английского языков. *Вестник ЧГПУ* № 4. Челябинск, 2009. С. 246–257.
8. Сидоренко М.И. Парадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке : учебное пособие по спецкурсу. Ленинград : Изд-во ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1982. 110 с.
9. Соловьева Н.В. Лексические и фразеологические неологизмы, вступающие в отношения противоположности. Кандидатская диссертация по специальности 10.02.19, Москва, 2006. 316 с.

Halilova Rena Camille gizi. PHENOMENON OF ANTONYMY OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS ASSOCIATED WITH THE SEA AND NAVIGATION IN MODERN ENGLISH

This article is devoted to the investigation of the phenomenon of antonymy of the phraseological units associated with the sea and navigation in Modern English.

The study is devoted to a comprehensive analysis of antonymy, taking into account the factors that govern the choice between them. The article considered as one and the same denotative content can be expressed in other alternative ways with an emphasis on trying to identify factors that influence the choice of these alternative units. So, the inclusion of the cognitive mechanism in the study of antonyms allowed us to consider antonymy not as a linguistic phenomenon, but as a mental-linguistic category. The antonymic series may include words united by a common category regardless of the principle of interchangeability. In conclusion, it can be argued that this study fully reflects the basic principles of the validity of the choice of antonymous phraseological units in modern English. Moreover, the voluminous material presented in the work can serve as the basis for further similar research in order to establish the laws and principles of automatic selection of antonyms in Modern English.

The inclusion of a cognitive mechanism in the study of synonyms allowed us to consider the antonym not as a linguistic phenomenon, but as a mental-linguistic category. A number of antonyms may include words grouped together by a common category, regardless of the principle of substitution.

The existence of the smallest number of phraseological antonyms related to the sea and navigation, in comparison with lexical concepts is explained by the fact that the semantic opposition of units is reflected both in their connection and in all related images.

Analyzing the formal indicators of the phenomenon of antonymous phraseology associated with the sea and navigation, it should be emphasized that they play the role of internal opposite signs in terms of phraseological meaning. They usually act as the semantic center of phraseological units – a component that defines a single phraseological meaning.

Key words: *phraseological unit, sea, navigation, antonym, homogeneous units.*

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

UDC 811.111'27:811.161.2'27

DOI

Ahieieva V. O.

Petro Mohyla Black Sea National University

COMIC AS LINGUISTIC CATEGORY: CLASSIFICATION, PARAMETRES AND TRANSLATION

The article analyzes the concept of comic as linguistic category. The article focuses attention on such aspects of the category of comic as classification, parameters of comic and the difficulties of translation of comic.

It is singled out that the notion of concept comic goes beyond the linguistic aspect. That is why this language phenomenon is also studied from the point of view of socio-cultural aspect and the norms of human behavior in society. The category of comic is complex and ambiguous. In general, within this notion we understand the influence of jokes, for example, causing laughter. There are several methods that help to achieve laughter. Among them we distinguish irony, sarcasm, pun, allusion, periphrases, oxymoron, metaphor etc. Because of the multiaspect character of comic, this term is often used simultaneously with its similar synonymous humor, laughter, comic, funny, meaningless, cute, witty, joke, absurdity, irony, sarcasm, satire, etc. As for the categories of comic, scholars single out: analysis of style of a certain comic text, allocation and description of special features of comic text style of the specific authors; defining and studying the language and methods of realization of the category of comic on the example of a particular language; characteristics of the language parameters of specific subspecies of the category of comic.

The category of comic is also subdivided into three groups. The first group is represented by understandable and easily recognizable humor based on the comic situation. The second type is presented by jokes based on the cultural base of the source language. And to the third type we refer linguistic humor. This type of humor in its structure is the most difficult to decode into a different language, because it is based on a game of words (pun), which, unfortunately, is usually considered to be not subject to translation. And, as for the translation aspect, it is necessary for translators to find a situational equivalent, an equivalent with an increased level of emotionality; to use transcoding or the combination of transcription and transliteration with the addition of word-forming morpheme; and to apply lexical and semantic and phonetically-imitating transformations.

Key words: *linguistic category, comic, translation, classification of comic, parameters of comic.*

Formulation of a research problem. In the context of linguistic analysis of satirical text, there is a true need for fundamental and comprehensive study of comic methods. The comic category has long existed in the minds of people; it manifests itself in both oral and written communication, as well as it is recorded in many studies. The main idea and prerequisite of the comic is the discrepancy of objective properties of the subject or the phenomenon of the norm available in the perceived consciousness. There are numerous attempts by scientists to investigate individual aspects of the comic.

All these problems only outline the complexity of the study of this phenomenon. The study of the comic as a linguistic category comes to the fore.

The tools and techniques of the comic are usually examined through the prism of unique author's idiom. However, an integrated description of such a complex and ambiguous category as comic cannot be achieved only by means of linguistic expression.

Thus, the researchers of comic try to explain the culture conditioned behavior of the individual as a representative of the socio-cultural community, which brings to the second plan the question of studying the culture of the people, knowledge of values, existing norms and roles of social behavior. Only in certain cases the translation of jokes manages to convey the comic corresponding units in the translation language, which together could produce the same pragmatic effect.

Analysis of the latest research into this problem proved that the phenomenon of comic in speech is complex and ambiguous. Its study focuses on types of humor that is transmitted directly through the language, but not on non-verbal forms, such as a hoax or a farce. The linguistic researches of comic at the present stage are concerned about the questions of theoretical instruments (I. A. Antonio, A. V. Karasyk, O. D. Koshelev, M. O. Kulinight, G. H. Kyanimov); peculiarities of the construction and perception of comic text (S. Tardo, T. A. Vasylychenko, S. Konshyna, I. E. Snikhovska); forms, stylistic means and devices (A. G. Boldyrev, O. M. Kalyta, S. Kapkova, J. Koloninese, A. K. Kutoyan, A. S. Leskiv, O. B. Shon); cognitive basis of creation of comic and language game (M. A. Yevstafyeva, I. Kosolbov, A. E. Levytsky, I. E. Snikhovska); of humorous discourse (M. V. Mironenko, A. O. Proskurina, O. V. Kharchenko).

Setting objectives. The main task of the article is to analyze the language phenomenon of comic as a linguistic category, that is, to compare the approaches to the definition of the category of comic, to define its parameters (how comic is shown in the language) and to study the peculiarities of its translation.

Statement regarding the basic material of the research. Comic as a component of non-verbal communication and perception of the world has always had great significance, as well as linguistic and informative value. Under the comic effect, we understand the impact and pragmatics of jokes, based on inconsistencies in the values, for example, literal and contextual, causing laughter. Traditionally, the means of creating a comic effect is taken to include stylistic techniques such as irony, sarcasm, pun, allusion, periphrases, oxymoron, metaphor etc. As a rule, the comic effect gives birth to such a deviation, which provides additional meaning, the second plan, sharply contrasts with the first. Laughter is caused by the diversity of realistically perceived information with an objective prognosis of this information, that is, there is a violation of cognitive rules. Laughter is considered an indispensable result of both humorous and satirical creation, but the essence and the purpose of laughter differ. Various forms and linguistic genres of comic are distinguished mainly for the dominant purpose.

One of the common ways to implement the comic is to create linguistic works that represent in their turn the result of discursive activity of the linguistic personality. At the same time, they allow to judge the individual peculiarities of the communicative competence of their creator, about latent processes

of linguistic consciousness. There was a tradition, within which the word discourse refers to a coherent linguistic work in the variety of its cognitive-communication functions. Deviations from the norms give the greatest possibility to create more or less complete and satisfactory comic theory.

Difficulties in the category of comic, according to A. V. Utkina, lie in the multiaspect character of the analyzed category [8, p. 37], the result of which can be considered as a significant number of adjacent and similar terms understood more often synonymous: humor, laughter, comic, funny, meaningless, cute, witty, joke, absurdity, irony, sarcasm, satire, etc.

In general, the category of comic performs the following functions: 1) the aesthetic function (joke for the sake of the game); 2) the socialization function (the ability to express funny, which is determined by cultural peculiarities); 3) the communicative function (normalization of interpersonal communication); 4) the catharsimetric function (laugh at yourself); 5) the self-regulation function (ability to look at the problem from aside, from different angles); 6) the heuristic function (a mismatch between the notion of a subject and its actual content); 7) the creative function (the connection of the previously unrelated facts to achieve a higher level of thought).

Thus, in linguistics it is traditionally to allocate such directions of the category of comic as: analysis of style of a certain comic text, allocation and description of special features of comic text style of the specific authors; defining and studying the language and methods of realization of the category of comic on the example of a particular language; characteristics of the language parameters of specific subspecies of the category of comic (irony, satire, sarcasm, humor).

Representatives of various scientific schools of traditions allocate from two (humor and satire) up to seven (humor, satire, joke, ridicule, irony, grotesque, sarcasm) the basic forms of comic, while in some concepts the humor and satire are regarded as two equal basic forms of comic, and the rest (irony, grotesque, etc.) have the status of expressive means of comic, which are used by humor and satire. In linguistics humor is divided into three main groups: universal; based on the component of the original culture (culture-based); and linguistic.

The first group, conventionally named "universal humor", is characterized as such that causes the slightest difficulties in the translation work. This type of humor is usually understandable and easily recognizable, regardless of belonging to a particular cultural environment/linguistic group, because it is

based on common human, universal realities and is usually based on the comic situation. Jokes about men and wives, witty children's statements, jokes about the work and the guide, etc. can serve as examples of this type of humor. A situational or universal type of humor without much loss can be transferred to a different linguistic environment.

The second type of humor includes jokes that are based on the cultural base of the source language. This type of humor is harder to translate because of the lack of similar background in the translation language, and it provides some knowledge of the original cultural environment. That is why it is less likely to cause an adequate response in the "culturally unprepared" audience – because it is often unclear about the form of humor, – and sometimes it is not perceived as a humor. The examples of the second type of humor can be jokes about national minorities in different countries, jokes based on specific realities, and jokes, the basis of which is the usage of professionalisms and jargon, as well as satire.

The third and last group of humor classification is represented by linguistic humor. This type of humor in its structure is the most difficult to decode into a different language, because it is based on a game of words (pun), which, unfortunately, is usually considered to be not subject to translation.

In linguistics comic is regarded as a special type of creativity, associated with both verbal and non-verbal communication. Thus, the two forms of comic, namely, the linguistic and non-linguistic, are singled out already at the first attempts of comprehension of its nature. Taking as a basis the nature of the comic in the original, that is, what is intended by the author containing humorous potential, all jokes are divided into situational and linguistic. In situational jokes the nature of the comic stems out from the situation itself, the addressee understands the humor not because of the interpretation language characters, but because of the direct perception of the situation (a classic example of such jokes is the humor of Charlie Chaplin).

The language elements of the comic are purely elements of the situation that function as well as the actions of heroes or dynamic changes. These language elements do not create the nature of the conflict, which is based on the joke, they simply inform the recipient of some information necessary to create a comic potential, purely pointing to a certain aspect of the situation, without providing estimates or interpretations. It seems possible to name such function of verbal signs in jokes indicative [7, p. 57].

In language jokes the nature of the comic is generated precisely in the verbal plane, with the sit-

uation being purely a backdrop for the joke or its context. Language jokes are built solely on replicas of heroes, which at the same time cannot perform any active action, and the circumstances of the interaction will remain unchanged [5, p. 55]. Linguistic comism has an illocutive force that is subordinate to the general communication strategy of the utterance [4, p. 225].

According to A. V. Karasyk, the linguistic characteristics of the comic are determined "as specific duplicates, exaggeration and simplification, as well as violations between the subject, conceptual and actual symbolic characteristics of the statement. Each proposed model of humorous text is constructed as a typology of content disorders: semantic, pragmatic, syntactical and formal-iconic" [1, p. 28]. V. S. Sannikov divides jokes into two types: subject and language. For subject matter jokes the comism of the situation is important, and for language-applied linguistic mechanism [6, p. 56], situational comism is created in the context of the work, that is, thanks to the situation described by the author. Linguistic comism, in its turn, is created by different language means. The tools used by the author can be isolated in the process of analyzing the text of works. Techniques of comic are generated by various means and they are formed primarily by language means.

The main tricks of the comic are allegory, deformation, unexpected, inconsistency, misunderstanding and reception exposing through anachronisms. In the language prose a special role in creating a comic effect belongs to the lexical means. As endorsement and damnation, the lexical allegory has ancient history and origin associated with comparisons. As for the comical nature of the tropes, such as metaphors, metonymy, epithets, oxymoron and comparisons, they laid great ease with which they turn into comic means, which opens up wide opportunities in front of satire. The intensity of their use is related to individual writer style. Phraseological units serve as for a comic expression in the following three cases: a) accompanied by ironic intonation; b) historically formed in a language in comic quality; c) provide a successful combination with other words and expressions [3, p. 49].

Thus, scientists emphasize the multilevel language and linguistic stylistic tools, due to which the writers create bright humorous, ironic or satirical effects. There are a lot of approaches to classification of tropes. Considering the tropes in the context of stylistics V. A. Kukharenko shares the tropes (stylistic tools) on lexical (metaphor, metonymy, synecdoche, pun, irony, epithets, hyperbole, oxymoron), syntacti-

cal (rhetorical question etc.) and lexical-syntactical (antithesis, climax, anticlimax, simile, litotes, periphrasis) [2, p. 36].

O. M. Morokhovskyy studies tropes in the context of semasiology. The scientist divides tropes into expressive means (replacement figures) and stylistic devices. Substitution figures are means of the secondary nomination that occur on the basis of similarity of two objects established to be more or less subjective, or adjacent. Thus, the substitution figures are the totality of the secondary names that exist in the language or in the “finished” form, or are formed in the broadcasting on the basis of regular models.

According to the systematic methods of comic, the methods of comic function on the levels of plot, character and the language level. The first, in its turn, include techniques at the level of the story, situation or text, as well as the author’s stamp, the latter – at the character level – are built on the characteristics of heroes, in particular on the description of appearance, thoughts and situational statements, the third ones – contain stylistic, lexical, phonetic and complex means of making comic, in particular a language game. It should be noted that in many cases there is a mixing of various techniques and means to achieve the highest degree of comity.

Humorous flavor is created by a lot of linguistic means. The most expressive include the following: contrasting-comic comparisons or juxtaposition of certain facts, signs; the discrepancy of the conclusion; exaggeration of real qualities of people, animals, and objects; the usage of words in the meaning that does not correspond to a particular situation, etc.

If we talk about humor, and the specifics of its translation it lies not only in preserving original pragmatic purpose, but also in the adequacy of the reproduction of the national character of the comic means of another language. Translation difficulties are not only related to the knowledge of the language, but we mean the ability to find interlingual pragmatic equivalents in different language systems. Inaccurate transfer of the comic leads to communication failures and the integrity of text perception.

The following methods are highlighted to reproduce the category of comic in translating: finding a situational equivalent; finding an equivalent with an increased level of emotionality; transcoding; combination of transcription and transliteration with the addition of word-forming morpheme; lexical and semantic transformations; phonetically-imitating transformations [4, p. 204]. Among the means of creating comic and means of their translation we single out, first of all, the formation of comic on phra-

seological level; the usage of individually-authorial metaphors; and introduction of extraordinary comparisons. In the transfer of means to create comic a translator has to customize ways to solve a translation problem to achieve a comic effect.

Comic becomes an invariant of translation, if it belongs to the dominant style of the author. Considering a special case of creating comic the translator has to define, what means allow to cause a comic effect in the original language. And then it is determined whether he can achieve the same means of the comic effect in translation or not. If it is impossible to preserve the content and the form simultaneously with the pragmatic effect the translator is shifted with losses.

When minimizing translation losses and appropriate comic transfer translators must have a high degree of translation competence and be able to prioritize, choosing between components of the artwork. The translation process gradually refers to the pre-translation analysis, during which the translator meets with the author’s work to identify the main features of the individual author’s style. Purely translation analysis involves the determination of translation invariants, subordinate key function of the work, as well as the search of strategies and tactics of translation. Translators have to evaluate translation options at minimal syntactically-completed units, such as sentences. While preserving the harmony between all the levels and displaying most of the invariants the translation can be considered adequate.

The complexity of reproduction of comic in general and irony in particular is caused by the fact that the proto-texts used to create irony, in source language culture mostly do not belong to precedent texts. Despite the presence of translations of these texts, and aspect that the cited fragments of these works in translations have not become known expressions, they do not have clear connotations and are not associated directly with their primary contexts, that is, cannot function in the target text as signs. Thus, to reproduce the translation of irony, it is necessary to compensate for insufficient semiotic allusions.

Conclusions. The category of comic as a component of non-verbal communication and as one of the means of perception of the world has always been of great significance and had linguistic and informative value. Under the comic effect, we understand the impact and pragmatics of jokes, based on inconsistencies in the values, for example, literal and contextual, causing laughter. Traditionally, the means of creating comic effect is taken to include stylistic devices and expressive means such as irony,

sarcasm, pun, allusion, periphrases, oxymoron, metaphor and metonymy.

The basic concept on the classification of the comic is revealed. Scholars allocate from two (humor and satire) to seven (humor, satire, joke, ridicule, irony, grotesque, sarcasm) main forms of comic, while in some concepts the humor and satire are regarded as two equal basic forms of comic, and the rest (irony, grotesque, etc.) have the status of expressive means of comic, which are used by humor and satire. In linguistics humor is divided into three main groups: universal, based on the component of the original culture (culture-based), and linguistic.

The linguistic stylistic parameters of the comic are studied. In language the nature of comic is generated

precisely in the verbal plane, with the situation being purely a backdrop for the joke, being its context. Linguistic category of comic has an illocutive force that is subordinate to the general communication strategy of the statement.

As for the translation of comic, we found out that translators face certain difficulties. To overcome them it is recommended to find a situational equivalent; to find an equivalent with an increased level of emotionality; to use transcoding; to use the combination of transcription and transliteration with the addition of word-forming morpheme; to apply lexical and semantic and phonetically-imitating transformations.

References:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
2. Кухаренко В. А. Практикум по стилистике английского языка. Москва : Высшая школа, 1996. 144 с.
3. Петрова О. Г. Ирония и разные типы комического в художественном тексте. *Rozwoj Nauk Humanistycznych* : materialy miedzunar. nauk.-prak. conf. 2012. URL: <http://конференция.com.ua/pages/view/349>.
4. Райс К. Классификация текстов и методы перевода. *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва, 1978. С. 202–228.
5. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. Москва : Р. Валент, 2004. 240 с.
6. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкознания*. 1995. № 3. С. 56–70.
7. Скрёбнев Ю. М. Основы стилистики английского языка. Москва : Астрель, 2003. 221 с.
8. Уткина А. В. Когнитивные модели комического и их репрезентации в русском и английском языках: сравнительно-сопоставительный анализ : дисс. ... канд. филол. наук. Пятигорск, 2006. 207 с.

Агєєва В. О. КОМІЧНЕ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: КЛАСИФІКАЦІЯ, ПАРАМЕТРИ ТА ПЕРЕКЛАД

У статті аналізується поняття комічного як лінгвістичної категорії. Акцентується увага на таких аспектах категорії комічного, як класифікація, параметри комічного та труднощі перекладу.

Виявлено, що поняття концепції комічного виходить за межі лінгвістичного аспекту. Саме тому це мовне явище також вивчається з погляду соціокультурного аспекту та норм поведінки людини в суспільстві. Категорія комічного складна й неоднозначна. Загалом у межах цього поняття ми розуміємо вплив жартів (наприклад, тих, що викликають сміх). Виокремлюють декілька методів, які допомагають досягти комічного. Серед них розрізняють іронію, сарказм, каламбур, алюзію, перифразу, оксюморон, метафору тощо. Через багатоаспектний характер комічного цей термін часто використовується одночасно з його схожими синонімами, такими як гумор, сміх, смішний, безглуздий, дотепний, жарт, іронія, сарказм, сатира тощо. Щодо категорій комічного вчені виділяють такі: аналіз стилю комічного, виділення й опис особливостей комічного тексту стилю конкретних авторів; визначення та вивчення мови й методів реалізації категорії комічного на прикладі конкретної мови; характеристику мовних параметрів конкретних підвидів категорії комічного.

Категорія комічного також розділяється на три групи. Перша група представлена зрозумілим і легко впізнаваним гумором на основі комічної ситуації. Другий тип представлено жартами на основі культурної бази вихідної мови. А до третього типу ми відносимо мовний гумор. Цей вид гумору у своїй структурі є найскладнішим для декодування іншою мовою, оскільки засновується на грі слів (каламбурі), що, на жаль, зазвичай не підлягає перекладу. Щодо аспекту перекладу необхідно звертатися до використання ситуаційного еквіваленту, еквіваленту з підвищеним рівнем емоційності, а також використовувати перекодування чи комбінацію транскрипції та транслітерації з додаванням словоутворюючих морфем або застосовувати лексико-семантичні та фонетично-імітаційні трансформації.

Ключові слова: мовна категорія, комічне, переклад, класифікація комічного, параметри комічного.

Бездітко А. Р.

Національна академія Національної гвардії України

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МАРКЕРІВ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ КІНОФІЛЬМУ «ІГРИ РОЗУМУ»)

У статті проаналізовано поняття мовної особистості та основні підходи дослідження відповідного феномену різними науковцями філологічних студій. Було зазначено, що інтерес до проблеми мовної особистості виріс у зв'язку з проведенням досліджень, присвячених вивченню особистості мовця в руслі таких мовознавчих дисциплін, як традиційна лінгвістика, прагматика, психолінгвістика, соціолінгвістика та ін. Схарактеризовано принципи типологічної диференціації мовних особистостей, які здійснюються в руслі соціолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, а критерієм виокремлення конкретних типів встановлено характерні риси індивіда, що виявляються в його мовленні під впливом того чи того чинника – психологічного, соціального або ж культурного чи етнокультурного. Під час досліджень було визначено, що за предмет аналізу вибирають непересічних особистостей, що їх мовлення вирізняється своєю унікальністю. У нашому дослідженні предметом вивчення є мовна особистість Джон Неш – головний герой кінофільму «Ігри розуму», який визначається як «геній свого часу». За мету було поставлено виявити особливості перекладу маркерів мовної особистості Джона Неша на лексичному та синтаксичному мовних рівнях. Задля досягнення мети у дослідженні було вибрано психологічні класифікації та класифікації за комунікативною компетенцією й, відповідно, виявлено відповідні риси в мовленні кіногероя. Встановлено, що мовній особистості Джона Неша властивий високий рівень комунікативної компетенції з максимальними індексами по всіх її показниках, тезаурус героя наповнений різноманітними функціонально-стильовими різновидами мови, що характеризується сукупністю певних мовленнєвих засобів: широкий спектр лексем, термінологія, фразові дієслова, порівняння тощо. За психологічною класифікацією відносимо головного героя до інтровертного типу мовної особистості, реалізацію якого вбачаємо в мовленнєвій діяльності героя. Виокремлені маркери мовлення героя проаналізовано в аспекті перекладу та обґрунтовано доцільність використання відповідних способів перекладу. Виявлено найпоширеніші трансформації: транслітерацію, змістовий розвиток, перестановку, заміну частин мови, еквівалентний переклад.

Ключові слова: антропоцентризм, мовна особистість, маркери, типологічна диференціація, комунікативна компетентність, перекладознавство.

Постановка проблеми. З формуванням антропоцентричної парадигми в лінгвістиці, коли фокус лінгвістичних досліджень перемістився з вивчення мовних фактів і явищ самих по собі на головного суб'єкта всіх мовних процесів, тобто носія мови з його бажаннями, потребами й намірами, в науковий обіг стрімко ввійшло і закріпилося поняття мовної особистості. Це поняття останнім часом набуло категоріального статусу і ознак термінопозначення, а його широке вживання засвідчує надзвичайну затребуваність звернення до людського фактору в мові, маркує антропологічний ракурс досліджень.

Мовну особистість вивчають з позицій психолінгвістики, прагматики, лінгвокультурології, соціолінгвістики та інших антропоцентричних лінгвістичних наук. Дослідження цього поняття

на перетині різноманітних областей науки зумовлює саму складність та неоднозначність підходів до визначення, структури та способів його характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер шляхи формування мовної особистості закладено в низці концепцій теорії мовної особистості такими вченими, як Ю. Караулов [4], В. Красних [8], В. Виноградов [1], О. Леонтьев [9], В. Нерознак [11], О. Сиротинина [13], С. Сухих [14] та ін.

Особистості, що нестандартністю свого мовлення вирізняються з-поміж інших мовців, є перспективним об'єктом дослідження перекладознавства, оскільки, аналізуючи мовлення індивіда, який вільно та майстерно оперує мовними одиницями та є представником іншої нації, не лише

збагачує мовну систему іншої нації, але й розширює фоніві, культурні знання особистості, що сприймає текст перекладу. Тому проблему мовної особистості треба розглядати з точки зору перекладознавства.

З розвитком перекладознавства зростає і кількість робіт, присвячених темі перекладу та мовної особистості, серед яких, наприклад, Ю. Степанова, М. Шемуда, Ю. Лотман [10] та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити особливості перекладу маркерів мовної особистості Джона Неша (головного героя кінофільму) на лексичному та синтаксичному мовних рівнях. Визначена мета зумовлює виконання таких завдань: визначити поняття мовної особистості та основні підходи до дослідження відповідного феномену; схарактеризувати принципи типологічної диференціації мовних особистостей; виявити маркери мовлення Джона Неша на лексичному та синтаксичному мовних рівнях; визначити способи перекладу, що забезпечують відтворення особливостей мовної особистості в іншій культурі.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до людини як мовної особистості втілюється в численних підходах до її вивчення та інтерпретації в сучасному мовознавстві. Термін «мовна особистість» у 1987 р. був уведений до наукового обігу російським мовознавцем Ю. Карауловим [4] (нар. 1935), хоча саме поняття вперше використав російський літературознавець і лінгвіст В. Виноградов [1] (1894–1969), однак перше звернення до цього терміна пов'язують із дослідженнями німецького вченого Лео Вейсгербера (1899–1985).

Головним фокусом досліджень В. Виноградова була мова художньої літератури та прийоми конструювання «художньо-мовної свідомості», співвідношення і взаємодія таких категорій художнього твору, як мовна особистість, художній образ і образ автора. Учений розробив два шляхи вивчення мовної особистості – особистості автора й особистості персонажу [1, с. 53]. Однак теоретичне осмислення феномену, позначеного цим словосполученням, відбулося лише у 80-х роках ХХ століття, зокрема, у працях Г. Богіна, який створив параметричну модель мовної особистості, абстраговану від індивідуальних розбіжностей людей і специфіки відомих цим людям мов. Поняття мовної особистості дослідник уважав центральним у лінгводидактиці і розумів під ним людину, що розглядається з погляду її готовності виробляти мовленнєві вчинки, створювати й сприймати твори мовлення [6, с. 197].

Теорія мовної особистості вийшла за межі лінгвістичного аналізу художнього тексту й отримала розвиток в інших напрямках лінгвістичної науки, об'єктом яких є комунікативна діяльність людини. В. Красних із метою теоретичного осмислення цього феномену вважає доцільним виділяти чотири різновиди особистості, що володіє певною мовою: 1) «людина, що говорить» – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процес породження, так і процес сприйняття мовленнєвих творів; 2) мовна особистість – особистість, що виявляє себе у мовленнєвій діяльності, володіючи певною сукупністю знань і уявлень; 3) мовленнєва особистість – особистість, що реалізує себе в комунікації, вибираючи та здійснюючи ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, а також вибираючи та використовуючи той або інший репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); 4) комунікативна особистість – конкретний учасник комунікативного акту, що діє в реальній комунікації [8, с. 103–109].

У теорії мовної комунікації мовну особистість трактують як «іманентну ознаку особистості» – носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та їх реалізацію в процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації комунікативній взаємодії [6, с. 198]. У межах комунікативної лінгвістики це поняття тісно пов'язане з поняттям «стиль спілкування», у зв'язку з чим дослідники роблять спроби запропонувати типологію мовних особистостей як учасників комунікації.

Типологія мовної особистості – одне із центральних проблемних питань лінгвістики. Сьогодні вчені-лінгвісти звернули свою увагу на людину як на мовну особистість, тоді як раніше об'єктом їхнього дослідження була мова як структура, система взаємозалежних елементів. Традиційним є протиставлення абстрактної мовної особистості та конкретної. Говорячи про останню, йдеться про реальну людину, а саме про її ідіолект як об'єкт дослідження [6, с. 199]. Типологічна диференціація мовних особистостей може здійснюватися в руслі соціолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, етнолінгвістики. Відповідно, критерієм виокремлення конкретних типів є характерні риси індивіда, що виявляються в його мовленні під впливом того чи того чинника – психологічного, соціального або ж культурного чи етнокультурного.

Вичерпної типології мовних особистостей ще не створено. Найприйнятнішою з них є типологія

Ю. Караулова, який розробив рівневу модель мовної особистості, спираючись на художній текст: вербально-семантичний рівень, що віддзеркалює ступінь володіння повсякденною мовою; лінгвокогнітивний рівень – виявлення та встановлення ієрархії змістів та цінностей в її картині світу, в її тезаурусі; мотиваційно-прагматичний – виявлення і характеристика мотивів та цілей, які зумовлюють її розвиток, поведінку, які керують її текстотворенням та, як наслідок, визначають ієрархію змістів та цінностей в її мовній моделі світу [4, с. 129].

В. Карасик розмежує два типи мовної особистості з точки зору прагматики: егоцентричний та соціоцентричний. Егоцентричний тип використовує у своєму мовленні з метою самопрезентації та прикрасення мови доволі яскраві та незвичні вирази, велику частку яких становлять фразеологічні одиниці. Соціоцентричний тип використовує вирази-кліше для підтвердження свого соціального статусу чи розпізнавання членів своєї соціальної групи [3, с. 84].

Одним із критеріїв диференціації мовних особистостей є рівень їхньої комунікативної компетенції. Помітними в цьому ракурсі є напрацювання лінгвістів саратовської школи, а саме Т. Кочеткової [7], О. Сиротиніної [13] та ін.

За параметром рівнів сформованості комунікативної компетенції мовні особистості поділяється на сильну (великий об'єм активного словника, володіння усіма функціонально-стильовими різновидами літературної мови, креативність), посередню (володіння розмовним стилем та одним із функціональних стилів) та слабку (літературно-розмовний та фамільярно-розмовний тип мовленнєвої культури). Представником кожного із цих типів є носій певної мовленнєвої культури [7, с. 16].

У сфері літературної мови О. Сиротиніна розмежує чотири типи мовленнєвої культури: елітарний, середньолітературний, літературно-розмовний та фамільярно-розмовний. Сильну, посередню та слабку мовну особистість розглядаємо як модельні та такі, що можуть бути спроектовані на конкретну людину в ході побудови її мовного портрету. За визначенням О. Сиротиніної, представником елітарної культури є елітарна мовна особистість, що ототожнюються із сильною [13, с. 6].

Орієнтуючись на вияв комунікативної компетенції, що знаходиться в безпосередньому зв'язку з мовленнєвою культурою, представником якої є особистість, В. Нерознак виокремлює два типи

мовних особистостей – стандартну та нестандартну. До стандартних учених зараховує мовців, які в спілкуванні послуговуються посередньою нормою літературної мови, до нестандартних – таких, які виявляють або максимально високий рівень володіння культурою мовлення, або ж, навпаки, максимально низький [113].

Натепер поширеними є психологічні класифікації мовної особистості. Найбільш авторитетними в цьому напрямі видаються напрацювання С. Сухих [14], який детально описав типи мовних особистостей, вибравши за визначальний психологічний чинник. З огляду на особистісні риси індивідів С. Сухих виокремлює гармонійний (характеризується пластично-динамічною установкою, плановою поведінкою), конфліктний (властива грубо-статична установка, імпульсивність, бажання лідерства у спілкуванні, егоцентричність мовлення) та імпульсивний (характеризується бажанням отримати лідерство у спілкуванні, порушенням соціальних норм і схем) типи особистостей [14, с. 47–63].

Психолог К. Г. Юнг [15] виокремив два типи особистостей: екстраверт, інтроверт та амбіверт. Відповідні характеристики, безумовно, впливають на мовлення особистостей.

Під час досліджень, присвяченим мовній особистості, за предмет аналізу вибирають непересічних особистостей, що їх мовлення так чи так вирізняється своєю унікальністю. Такий ракурс дослідження, безумовно, дає змогу простежити потенційні можливості мови, нові значення та відтінки значень слів, виявити оказіоналізми, що можуть бути створені конкретним представником мовленнєвої культури, таким чином, збагачуючи та розвиваючи як теорію мовознавства взагалі, так і мову як явище взагалі. Тому проблему мовної особистості треба розглядати з точки зору перекладознавства. Теоретичним осмисленням процесу перекладу займається дисципліна «Теорія перекладу», що безпосередньо досліджує способи та трансформації перекладу. Широкий спектр питань щодо структурного поділу трансформацій досліджували такі вчені, як А. Федоров, Я. Рецкер, В. фон Гумбольдт. Але В. Комісаровим [5] було запропоновано такий структурний поділ, за якого перекладацькі трансформації поділяються на лексичні, граматичні та комплексні лексико-граматичні.

У дослідженні до уваги беремо психологічні класифікації та класифікації за комунікативною компетенцією й робимо висновки стосовно вияву відповідних рис у мовленні кіногероя.

З точки зору перекладацької теорії кінофільм «Ігри розуму» є надзвичайно корисним та важливим у вивченні англійської мови, бо надає можливість оригінального сприйняття американсько-англійського варіанту мовлення. У свою чергу Джон Неш як мовленнєва особистість є надзвичайно цікавим для вивчення, оскільки володіє високим рівнем комунікативної компетенції: «Gentlemen, meet John Nash, the mysterious West Virginia genius. The other winner of the distinguished Carnegie Scholarship» – «Джентльмени, це Джон Неш, загадковий геній Західної Вірджинії. Другий з відзначених стипендією Карнегі».

Великий обсяг активного словника є однією з рис сильної мовної особистості, в мовленні Джона Неша простежуємо наявність значної кількості мовних одиниць, що свідчать про високий рівень інтелекту, що, власне, і виявляється наявністю мовних одиниць, що становлять певні лексичні шари, наприклад:

«I imagine you're getting quite used to miscalculation. I've read your **pre-prints** – both of them. The one on **Nazi ciphers**, and the other one on **non-linear equations**, and I am **supremely confident** that there is not a **single seminal** or innovative idea in either one of them» – «Як на мене, ви помилилися в розрахунках. Я прочитав ваші **роботи**, обидві. Одна з них – **нацистські шифри**, друга – **нелінійні рівняння**. І там ані **плідної ідеї**, ані оригінальної думки. Я **впевнений**».

Іменник pre-prints (амер. препринт) [16] – частина книги або стаття збірника, опублікована до виходу у світ всієї книги). У мові перекладу отримали «роботи», використавши модуляцію. Прислівник «supremely», що посилює думку автору, в мові перекладу було опущено. Вираз «single seminal» (дослівно «єдина продуктивність») було перекладено за допомогою смислового розвитку. В інших випадках було застосовано еквіваленти. Щодо синтаксичної конструкції, то загалом текст перекладу відповідає мові оригіналу, окрім виразу «I am supremely confident», що був перенесений у кінець у мові перекладу.

Враховуючи ознаки елітарної та сильної мовної особистості, мовному портрету Джона Неша характерна передусім креативність. Йому властиві творчі здібності, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і входять у структуру обдарованості як незалежний фактор. Це виявляється в низці лексем, що їх створює персонаж у своєму мовленні, наприклад:

Sol: Nash! Taking a reverse constitutional? – Неше, ходиш задки?

John: I'm hoping to **extract an algorithm** to define their movement. – Я **визначаю алгоритм** руху птахів.

У наведеному прикладі спостерігаємо зміни на синтаксичному рівні в мові перекладу: було додання слова «птахів» з метою точної передачі інформації. Загалом, мова перекладу є наближеною до мови оригіналу. Вираз «to extract an algorithm» є вузько направленим, використання якого є ознакою високої комунікативної компетенції героя.

«Classes will dull your mind, destroy the potential for authentic creativity» – «Заняття розум притупляють, вбивають здатність до творчості».

У наведеному прикладі можна простежити незбігання часової форми: в мові оригіналу майбутній час, а в мові перекладу – теперішній. Прикметник «authentic» (аутентичний, справжній) було опущено у перекладі.

Як правило, певний креатив індивіда створюється для привертання уваги, в основному за рахунок шокування, легкості сприйняття, яскравості і високої запам'ятованості образу. Джон Неш прагне визнання та реалізації як всесвітнього генія, аби задовольнити своє внутрішнє «Я».

«I need to look through to **the governing dynamics**. Find a truly original idea. That's the only way I'll ever distinguish myself. It's the only way that I'll ever matter» – «Відверто кажучи, мене цікавить **динаміка**. Потрібна оригінальна ідея. Тільки так можна вирізнитися, лише так я зможу відбутись».

У тексті перекладу останнє речення було об'єднано. Термін «the governing dynamics» [16] було трансформовано шляхом еквіваленту в мові перекладу.

Джон Неш – це особистість, для якої характерна переконливість у власній унікальності й особливому положенні, він завишає думки про свої таланти і досягнення, домінує над рештою людей. Мотивуючись такою основою як домінуванням, з'являється бажання до розумової переваги над людьми, наприклад:

«I cannot waste time with these classes and these books. **Memorizing the weaker assumptions of lesser mortals!**» – «У мене немає часу на семінари та підручники, **зубріння ідей**, які дурніші за мої».

У вихідному тексті речення було об'єднано. Іменник «memorizing» (запам'ятовування) [16] було перекладено з негативною конотацією з метою передати настрій героя. Вираз «the weaker assumptions» (слабші припущення) [16] було трансформовано за допомогою смислового роз-

виту. «Lesser mortals» (прості смертні) [16] було опущено в мові перекладу і замінено на займенник «мої», тим самим перекладач вказує на величність головного героя, тобто він є «генієм свого часу».

Разом із високим рівнем інтелекту Джону Нешу властивий надмірний егоїзм, на його думку, соціум – недосвідчений, розумовідсталий, позбавлений логіки та раціоналізму. Він використовує різні грубі висловлювання з метою показати, якими невігласами можуть бути оточуючі, наприклад:

«That was supposed to be just me. So not only do they rob me of the Fields Medal, now they put me on the cover of Fortune magazine with these **hacks**, these **scholars of trivia**» – «Я маю тут бути сам (*на обкладинці журналу*). Мало того, що мені не дали медаль Філдза, та ще й поміщають на обкладинку з **чайниками, посередностями**».

Слово «hack» [16] у словнику має багато значень, як позитивних, так і негативних, і загалом характеризує людину, яка виконує будь-яку важку, нудну роботу. Вираз «scholars of trivia» (науковці дрібниць) містить латинь, що вказує на високий рівень комунікативної компетенції. Обидва приклади було трансформовано за допомогою смислового розвитку.

Окрім того, Джон Неш майстерно використовує саркастичні та іронічні висловлювання у своєму мовленні. Вдале апелювання до гумору в мовленні є нічим іншим, як проявом рівня інтелекту, а уміле використання жартів є показником високого інтелектуального розвитку. У наведеному нижче прикладі головний герой іронічно відповідає на задири його співрозмовника, наприклад:

Hansen: Nash is going to stun us all with his genius. Which is another way of saying... he doesn't have the nerve to compete. You scared? – Неш пригнічує нас своїм генієм. А позмагатися сміливості забракло. Страшно?

John: **Terrified. Mortified. Petrified. Stupefied** by you. – Я боюся, тремчу, нажаханий тобою.

Головний герой використовує ряд прикметників літературного рівня, що є показником сильної мовної особистості. У тексті перекладу виділені лексичні одиниці було трансформовано шляхом граматичної заміни (прикметник – дієслово).

Для Джона Неша характерна поведінка, більшість пов'язана з комфортною самотністю, внутрішніми роздумами й переживаннями, творчістю або спостереженням за процесом. Інтерес Джона зосереджений на самому собі, що дає підстави виокремлювати риси, притаманні інтровертам, наприклад:

«The truth is that I don't like people much. And they don't much like me» – «Річ у тім, що я не люблю людей. І це взаємно».

Друге речення було трансформовано шляхом смислового розвитку зі збереженням конотації.

«It's because I'm alone wolf. But mainly it's because people don't like me» – «Тому що я самотній вовк, насправді ж люди не люблять мене».

У наведеному прикладі речення вихідного тексту є об'єднаним й трансформовано наближеним перекладом.

«My first grade teacher, she told me that I was born with two **helpings** of brain, but only half a **helping** of heart» – «Моя перша вчителька говорила, що я народився з двома мізками й тільки з половиною серця».

У реченні, що наведено вище, можна спостерігати порівняння мозку головного героя з інтелектом та його серця з емоціями, тобто високий рівень інтелекту та нестача емоційного потоку властиві Джону ще з дитинства. Слово «helping» (порція) [16] в мові перекладу було опущено, оскільки воно не несе смислового навантаження.

Відсутність стосунків свідчить про загальну схильність особистості Джона Неша до інтроверсії, а також до соціопатії як відхилення у встановленні стосунків з людьми, що характеризується серйозними труднощами в соціальній взаємодії, а також обмеженим, стереотипним, повторюваним репертуаром інтересів і занять.

«I find that polishing my **interactions** in order to make them sociable requires a **tremendous effort**. I have a tendency to expedite information flow by being direct. I often don't get a pleasant result» – «Підігнати мою **поведінку** відповідно до соціальних норм дуже **складно**. Я прискорюю інформаційний обмін прямими діями, та результати невтішні».

У поданому прикладі було використано наближений переклад зі збереженням головної думки. Слово «interactions» (взаємодія) [16] було трансформовано в мову перекладу шляхом смислової заміни. Вираз «tremendous effort» (величезні зусилля) був граматично перероблений у прислівник «складно», в результаті чого смислове забарвлення зменшилось.

Попри свою самозаглибленість, інколи Джон Неш намагається встановити контакти із жінками, використовуючи певні наукові терміни та не завуальовані вирази й речення, що не завжди приводить до позитивних результатів, наприклад:

«I don't exactly know what I'm required to say in order for you **to have intercourse** with me, **but**

could we assume that I said all that? Essentially we're talking about **fluid exchange**, right? So, could we just go straight to the sex?» – «Я не знаю, що казати, щоб умовити вас **кохатися** зі мною, адже, по суті, йдеться про **обмін фізіологічними рідинами**. Може перейдемо до сексу?».

Вираз «to have intercourse» (мати статевий акт) [16] було замінено більш розмовним варіантом. Речення «but could we assume that I said all that» було опущено. Термін «fluid exchange» [16] було трансформовано за допомогою еквіваленту в мові перекладу.

«I find you attractive. Your aggressive moves towards me indicate that you feel the same way. But still, ritual requires that we continue with a number of **platonic activities** before we have sex. I am proceeding with those activities, but in point of actual fact all I really want to do is **have intercourse** with you as soon as possible. Are you gonna slap me now?» – «Ти приваблива. Агресивна поведінка доводить, що саме так ти й вважаєш. Але за усталеним ритуалом розвитку **стосунків** ми ще не можемо перейти до сексу. Я чекаю та, правду кажучи, єдине, чого я хочу – **кохатися** з тобою. Ти даси мені ляпаса?».

Текст оригіналу було перекладено за допомогою наближеного перекладу. Вираз «platonic activities»

(платонічна діяльність), як і «to have intercourse», було трансформовано в мові перекладу шляхом модуляції, отримавши в результаті розмовну форму.

Мовна особистість Джона Неша володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення і сприйняття ним мовлення, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності. Тезаурус героя наповнений різнобічними функціонально-стильовими різновидами мови, що характеризується сукупністю певних мовленнєвих засобів: широкий спектр лексем, термінологія, фразові дієслова, порівняння та ін. Для перекладу мовленнєвих маркерів особистості Джона Неша було використано такі перекладацькі трансформації, як транслітерація, змістовий розвиток, перестановка, заміна частин мови, еквівалентний переклад тощо з метою передати прагматичну мету оригіналу.

Висновки і пропозиції. Дослідження мовної особистості є перспективною та актуальною сферою для подальших лінгвістичних студій, що забезпечує подальший розвиток та становлення лінгвоперсонології та перекладознавства як самостійних напрямків мовознавства. Використання різних перекладацьких трансформацій забезпечує подальше дослідження мовної особистості в міжкультурному просторі.

Список літератури:

1. Виноградов В. В. Избранные труды: О языке художественной прозы. Москва : Наука, 1980. 360 с.
2. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж «английский чужак». Москва : Гнозис, 2006. 240 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : моногр. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность : моногр. Москва : Наука, 1987. 261 с.
5. Комисаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1990. 253 с.
6. Космеда Т. А., Карпенко Н. А. Индекс комунікативної компетенції та психотип як параметри диференціації мовної особистості. Комунікативна лінгвістика. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2011. Вип. 31. С. 196–205
7. Кочеткова Т. В. Проблема изучения языковой личности носителя элитарной речевой культуры (обзор). Саратов, 1996. Вып. 26. С. 14–24
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : Гнозис, 2003. 375 с.
9. Леонтьев А. А. Деятельность. Сознание. Личность : моногр. Москва : Изд. центр «Академия», 2004. 352 с.
10. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. *Об искусстве*. Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 1998. С. 315–323.
11. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. *Язык. Поэтика. Перевод* : сб. научн. трудов Московского государственного лингв. ун-та. Москва : МГЛУ, 1996. Вып. № 426 С. 112–116.
12. Потебня А. А. Мысль и язык : моногр. Киев : Синто, 1993. 185 с.
13. Сиротинина О. Б. Социолінгвістический фактор в становлении языковой личности. Языковая личность: социолінгвістические и эмотивные аспекты. Саратов : Перемена, 1998. С. 3–11.
14. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе. Краснодар : Изд-во юж. ин-та менеджмента, 2004. 155 с.
15. Юнг К. Г. Психологические типы. Москва : АСТ, 2006. 768 с.

16. Collins English Dictionary and Thesaurus. 3rd edition. Glasgow : Harper Collins, 1992. 1504 p.

17. Learn English With Fun. A Beautiful Mind in the original version with English subtitles. URL: https://englishwithfun.com/ru/movie/watch/a_beautiful_mind

**Bezditko A. R. FEATURES OF THE LANGUAGE PERSONALITY TRAITS
IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION (BASED ON THE FILM «A BEAUTIFUL MIND»)**

The article analyzes the concept of linguistic personality and main approaches to the study of the phenomenon by various scholars. It has been noted that interest in the problem of linguistic personality has grown in connection with the research on the study of linguistic personality in the linguistic disciplines such as traditional linguistics, pragmatics, psycholinguistics, sociolinguistics, etc. The principles of typological differentiation of linguistic personalities, which are carried out in line with sociolinguistics, linguoculturology, psycholinguistics, are characterized. During the research, it was determined that for the subject of analysis non-ordinary personalities are selected and their speech is distinguished by its uniqueness. In our study, the subject is the linguistic personality of John Nash, the main character of "A Beautiful Mind", which is defined as "a genius of his time." The aim is to identify the peculiarities of the translation of John Nash's traits at the lexical and syntactic levels of speech. For getting the effectuation the psychological classifications and classifications by communicative competence are selected and the corresponding speech features of the linguistic personality are identified. It is established that the language personality of John Nash is characterized by a high level of communicative competence, the thesaurus of the film hero is filled with versatile functional-stylistic varieties of language, characterized by a set of certain speech means: a wide range of tokens, terminology, phrasal verbs, comparisons, etc. According to psychological classification, John Nash is attributed to the introverted type of linguistic personality. The distinctive traits of the John Nash's speech are analyzed in the aspect of translation and the expediency of using the appropriate methods of translation is substantiated. The most common transformations have been identified: transliteration, semantic development, reversion, replacement of language parts, equivalent translation.

Key words: anthropocentrism, linguistic personality, traits, typological differentiation, communicative competence, translation studies.

УДК 811.111'25:81'373(045)
DOI

Воскобойник В. І.

Полтавська державна аграрна академія

Сухачова Н. С.

Полтавський університет економіки і торгівлі

СЕМАНТИЧНІ ДЕРИВАТИ АНГЛОМОВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

У статті розглядаються механізми творення семантичних дериватів англomовної економічної терміносистеми та особливості їх перекладу на українську мову. Виявлено, що семантичні деривати, що виконують функції економічних термінів, утворюються за рахунок внутрішніх ресурсів мови шляхом термінологізації та транстермінологізації, які супроводжуються метафоричним і метонімічним перенесеннями, процесами звуження та розширення значення. Найбільш продуктивним способом виявилася метафоризація. Для номінації наукових понять економічної сфери залучаються лексичні одиниці загальновоживаної лексики, що репрезентують найбільш відомі предмети та явища повсякденного життя. Зазвичай англійські економічні терміни, що утворилися шляхом семантичної деривації, мають прозору вмотивованість і зрозумілі семантичні процеси перетворення, якого зазнало загальновоживане слово в ході термінологізації. Для перекладу англійських семантичних дериватів економічної галузі на українську мову використовуються описовий переклад, транскодування, калькування, конкретизація і генералізація значення, синонімічний переклад, при цьому домінують калькування, описовий переклад та конкретизація. Описовий переклад часто супроводжує процеси транскодування та калькування. Тип семантичного термінотворення визначає особливості перекладу семантичних дериватів. Переклад термінів, що є результатом переосмислення загальновоживаних одиниць для позначення спеціальних економічних понять, викликає більше складнощів порівняно з перекладом тих одиниць, термінологізація яких відбулася шляхом збагачення побутового поняття, наукової конкретизації семантичної структури загальновоживаного слова в межах одного й того ж самого денотату. Особливі труднощі викликає переклад семантичних новотворів економічної сфери, термінів, що вказують на реалії, які не властиві українській економіці, та лексико-семантичних варіантів слів, співвіднесеність значення яких зі сферою економіки не зафіксована в словниках, але є частиною семантичної структури слова.

Ключові слова: семантична деривація, термін, дериват, переклад, англomовна економічна терміносистема, значення, термінологізація.

Постановка проблеми. Глобалізація суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, динаміка інформаційно-комунікаційних технологій, посилення професійної мобільності населення актуалізують проблеми розвитку термінологічних одиниць та особливості їх перекладу. Зростання ролі термінологічних систем, у тому числі й англomовної економічної терміносистеми, яка обслуговує комплекс економічних наук, збільшує її вплив на розвиток словникового складу сучасних мов. Це викликає зацікавленість лінгвістів у вивченні особливостей творення англomовної економічної термінолексики та способів її перекладу на українську мову. Семантична деривація відзначається досить високою продуктив-

ністю в сучасній англійській мові, що є «результатом функціональної мобільності лексики, її руху від периферії системи (від мов для спеціальних цілей, соціолектів) до її ядра – загальнонародної мови, від ядра системи до периферії (від загальнонародної мови до мов для спеціальних цілей, соціолектів), а також пересування усередині периферії» [3, с. 58]. За допомогою функціональної трансорієнтації мовних одиниць задовольняються потреби англomовної економічної терміносфери у найменуванні нових спеціальних понять. Аналіз термінознавчих досліджень у контексті окресленої тенденції показав, що особливо актуальною є проблема перекладу семантичних дериватів, що виконують функції економічних

термінів, оскільки подолання семантичних невідповідностей під час їх перекладу на українську мову потребує додаткового розгляду на конкретному мовному матеріалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах дослідження окремих англомовних економічних субсистем лексико-семантичний спосіб термінотворення розглянуто у працях К. В. Житнікової, М. В. Белозьорова, Ю. А. Зацного, М. О. Костєвої, Л. П. Науменко, І. В. Извольської, В. П. Косякової, О. О. Агаєвої, О. О. Клименко та ін. Проблеми перекладу семантичних дериватив-термінів присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема О. І. Білодіда, Л. П. Білозерської, О. М. Вакуленко, О. І. Дуди, А. С. Д'якова, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, І. В. Корунця, З. Б. Куделько, Г. Д. Орлової, Е. Ф. Циткіної та ін., однак у сучасній лінгвістиці недостатньо досліджень, присвячених вивченню специфіки перекладу семантичних дериватив англомовної економічної терміносистеми.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз механізмів формування та особливостей перекладу семантичних дериватив англомовної економічної терміносистеми. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) виявити похідні терміни, що є результатом семантичної деривації, та визначити її тип; 2) з'ясувати особливості творення семантичних новотворів; 3) описати основні перекладацькі прийоми, необхідні для адекватного перекладу семантичних дериватив у функції економічних термінів; 4) визначити основні труднощі, які виникають під час перекладу англійської економічної термінологічної лексики, що є результатом семантичної деривації.

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантичний спосіб словотворення, під яким розуміють навантаження новим лексичним значенням існуючих у мові слів зі збереженням їхніх первісних значень, значною мірою задовольняє потреби сучасних терміносистем у найменуванні нових спеціальних понять. Семантичне словотворення – це поступова зміна значення слова, а «семантичне термінотворення – це «підведення» під загально-вживане слово чіткої дефініції» [6, с. 110], що призводить до навантаження семантики слова окремим значенням або довантаження іншим змістом. На відміну від семантичного словотворення в загально-вживаній мові семантичне пристосування загально-вживаних слів у термінотворенні відбувається без тривалої еволюції [1, с. 145–146]. Терміни, що є результатом семантичної деривації, – це ті лексичні одиниці, що виникли внаслідок отримання нового лексичного значення або утворилися шляхом спеціалізації семантики загально-вживаних лексичних одиниць. Семантичне словотворення є джерелом полісемії, адже значення полісемантичних одиниць виникають на основі різних механізмів формування семантичних деривативів, а саме метафоризації, метонімізації, звуження й розширення значення. Найчастіше терміни створюються за рахунок використання внутрішніх ресурсів мови шляхом термінологізації загально-вживаної лексики та транстермінологізації [4, с. 79].

Під час дослідження англомовної економічної терміносистеми виявлено похідні термінологічні одиниці, що є результатом таких видів семантичної деривації: метафори, метонімії, розширення та звуження значення слова.

Метафоризація є продуктивним способом семантичного термінотворення в англомовній економічній терміносистемі. Метафоричне перенесення найменування предмета чи явища зумовлене певними асоціативними зв'язками між різними референтами на основі схожості загальних характеристик й асоціацій, пов'язаних із референтом, зовнішньої схожості предметів, функціональної схожості.

В англомовній економічній терміносистемі основою метафоричного перенесення є зазвичай функціональна подібність об'єктів номінації або схожість загальних характеристик і асоціацій, пов'язаних із референтом. Наприклад, термін *money laundering* «відмивання грошей (маскування незаконно одержаних коштів шляхом проведення їх через ряд законних фінансових операцій)» утворено від лексичної одиниці загальнолітературної мови *launder* «прати (білизну)» на основі функціональної подібності шляхом метафоричного перенесення значення; термін *teller* «касієр у банку» утворено від лексичної одиниці загальнолітературної мови *teller* «оновідач» (від *to tell* «communicate information to someone in spoken or written words») на основі функціональної подібності шляхом метафоричного перенесення значення. Підставою для утворення терміна *spearhead* «ініціативна група; ініціатор» («an individual or group chosen to lead an attack or movement») від загально-вживаного слова *spearhead* «вістря, наконечник списа» (*spearhead* «the point of a spear») слугувало функціональне перенесення значення.

Метафоризація лежить в основі транстермінологізації, під якою розуміють перенесення існуючого терміна з однієї галузевої терміносистеми

в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім [4, с. 79]. Наприклад, шляхом метафоричного перенесення значення від слова *occupation* «заняття; рід або вид діяльності, заняття; професія» утворено економічний термін «*перебування на посаді*», який також функціонує в політичній термінології зі значеннями «*володіння; період користування (землею, власністю); оренда; захоплення (території)*» (пол.); від слова *governor* «*правитель*» утворено терміни, які функціонують у політичній, економічній, освітянській, історичній терміносистемах і сфері техніки «*губернатор*» (пол.); «*член правління*» (ек.); «*завідувач (школою, лікарнею)*» (осв.); «*лоцман; керманіч*» (іст.); «*регулятор, керівний пристрій, регульовальний реостат*» (тех.).

Метонімічне перенесення в англійській економічній терміносистемі ґрунтується на перенесенні назви одного об'єкта на інший або класу об'єктів на інший на основі асоціації за суміжністю. Найбільшу продуктивність метонімія демонструє у сфері іменника, де виявлено такі типи метонімічного перенесення: дія → той, хто її виконує: *leadership* «*керівництво; управління*» → «*керівництво, керівники*»; місце → той, хто займає це місце: *chair* «*стілець*» → «*головуючий (на зборах)*»; частина → ціле: *shirtsleeve* «*рукав піджака*» → «*посадові особи*».

Особливим різновидом метонімії є синекдоха – перенесення назви із цілого на частину, і навпаки, наприклад: *brain* «*розум, розумові здібності; інтелект*» → «*висококваліфіковані працівники*», *head* «*голова*» → «*голова, головуючий, завідувач, керівник, начальник*», *office* «*офіс, контора*» → «*офісні службовці, співробітники, колеги*».

Метонімія характеризується значно меншою продуктивністю в утворенні англійських економічних термінів порівняно з метафоризацією.

Із явищами метафоричного й метонімічного перенесення тісно пов'язані процеси семантичного звуження та розширення значення. Прикладами звуження (конкретизації, спеціалізації) значень можуть слугувати лексичні одиниці, які увійшли в економічну терміносистему із загальноновживаної мови: *quit* «*звільнення (робітника з посади за власним бажанням)*» → «*робітник, що звільняється*», *skill* «*майстерність; досвід; спритність, уміння*» → «*кваліфікація, професія*», *complement* «*додаток (до чого-небудь)*» → «*штат (співробітників організації)*», *longevity* «*довговічність*» → «*стаж роботи*».

Розширення значення – менш продуктивний семантичний процес на відміну від звуження,

оскільки спеціалізація з когнітивного погляду є менш трудомістким мисленнєвим процесом, аніж генералізація. Процес детермінологізації термінологічних одиниць англійської економічної терміносистеми зумовлений лінгвальними й екстралінгвальними чинниками. Лінгвальні чинники полягають у системних зв'язках самої мови, а екстралінгвальні – виникають унаслідок активного розвитку сучасної англійської економічної терміносистеми й залучення її до різних сфер діяльності людини. Увійшовши до системи загальноновживаної мови, термінологічні одиниці втрачають свою функціональну й семантичну обмеженість, однак у межах терміносистеми залишаються термінами. Прикладами економічних термінів, які увійшли до загального вжитку, можуть бути такі лексичні одиниці, як *monitoring* «*моніторинг, перевірка*», *interview* «*співбесіда (бесіда роботодавця із кандидатом на посаду)*», *brainstorming* «*колективний метод вирішення складних проблем*».

Для номінації наукових понять економічної сфери залучаються лексичні одиниці загальноновживаної лексики, що репрезентують найбільш відомі предмети та явища життя. Образ, що лежить в основі таких номінацій, указує на певні інтегральні ознаки названого об'єкта. Як правило, під час утворення нового терміна вибирається найбільш типова ознака, яка стає основою нового поняття. Зазвичай термін має прозору вмотивованість й зрозумілі семантичні процеси перетворення, якого зазнало загальноновживане слово в ході термінологізації. Однак коли вмотивованість терміна незрозуміла, слід звертатися до його етимології.

Складні семантичні процеси термінологізації та транстермінологізації впливають на особливості перекладу семантичних дериватів англійської економічної терміносистеми та викликають певні труднощі. Адекватний переклад вимагає проведення зіставного аналізу лексики мови оригіналу та мови перекладу з метою виявлення закономірних відповідностей між ними. До того ж фаховий переклад має на меті точну передачу інформації. Подолання семантичних невідповідностей під час перекладу семантичних дериватів залежить від типу семантичного термінотворення [2, с. 163].

Перший тип семантичних дериватів англійської економічної терміносистеми становлять загальноновживані слова, термінологізація яких відбулася шляхом збагачення побутового поняття, наукової конкретизації семантичної структури загальноновжи-

ваного слова (як правило, з абстрактним значенням) в межах одного й того ж самого денотату. Термінологічні одиниці цього типу на кшталт *payment, worker, market, amortization, balance, bank, balance, borrowing, cash, money, price, place, stock*, як правило, не створюють труднощів під час перекладу економічних текстів завдяки високому ступеню семантичної відповідності.

Другий тип семантичного термінотворення пов'язаний із переосмисленням загальноживаних одиниць для позначення спеціальних економічних понять. При цьому семантичний дериват-термін бере за основу одну з ознак загальноживаного слова шляхом переосмислення характеру зв'язку між предметами чи явищами екстралінгвістичної дійсності. Наприклад, термінологічне значення «синдикат, консорціум» лексеми *pool* походить від семантичної ознаки цієї загальноживаної одиниці «об'єднання». Переклад термінологізованих одиниць другого типу викликає певні труднощі, оскільки такі терміни додають економічному тексту певної образності.

Виявлено, що переклад семантичних дериватів, що функціонують в англійській економічній терміносистемі, здійснюється шляхом калькування, описового способу, транскодування, синонімічної заміни, конкретизації та генералізації значення. Калькування – передача не звукового, а комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу, – це досить розповсюджений спосіб перекладу семантичних дериватів-термінів, наприклад: *black-holed* «затягнутий у чорну діру (позначений як джерело небажаних електронних повідомлень)», *econotic* «bubble» «ринковий (спекулятивний, фінансовий, цінновий) пузир».

Характерним лексичним прийомом перекладу семантичних дериватів, особливо новотворів, англійської економічної терміносистеми є описовий спосіб передачі значення терміна – переклад термінологічної одиниці словосполученням, більшим за кількістю компонентів, яке адекватно передає зміст цього терміна. Описовий переклад забезпечує досягнення прозорішого змісту поняття, позначеного відповідником. Він більш точно відображає основні ознаки поняття, позначеного терміном оригіналу, наприклад: *sarpris* «територія, яку займає підприємство чи організація», *sunlighting* «виконання додаткової оплачуваної роботи в неробочий час», *torpedo* «некомпетентний працівник, якого звільняють для того, щоб він пішов працювати до фірми-конкурента».

Описовий переклад, як правило, використовується паралельно з калькуванням. У словниках спочатку подають калькований переклад, потім – описовий переклад-пояснення: *ecological footprint* «екологічний слід (наслідки життєдіяльності людини)», *doughnut economics* «економіка пончика» (економічна модель, спрямована на забезпечення потреб всього населення в межах наявних світових ресурсів), *wardrobing* «гардеробінг (покупка одягу, для того, щоб поносити його, а потім повернути назад у магазин)». На сучасному етапі спостерігається тенденція до збереження метафоризованого терміна, тобто до буквального калькованого перекладу термінів, які в силу їх частотності з часом стають зрозумілими не лише для спеціалістів у сфері економіки, а й для фахівців інших галузей, наприклад: *green economics* «зелена економіка», *blue collar* «сині комірці».

Переклад англійських економічних термінів, що є результатом семантичної деривації, шляхом транскодування – політерної чи фонемної передачі вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу – супроводжується зазвичай описовим перекладом, наприклад: *farm* «місце масового виробництва, яке прагне збільшити прибуток за рахунок якості або етичних питань». Транскодування часто застосовується під час перекладу назв організацій або фінансових установ.

Конкретизація та генералізація значення також застосовуються під час перекладу семантичних дериватів англійської економічної терміносфери. Конкретизація – процес, за якого одиниця більш широкого конкретологічного змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту. Оскільки англійські слова характеризуються більш розгалуженою семантичною структурою, ніж їх українські відповідники, їх переклад приховує певні можливості здійснення помилок, оскільки англійське слово може вживатися не в тому значенні, що може викликати грубе викривлення змісту [5, с. 76]. Конкретизація досить часто використовується під час перекладу семантичних дериватів, наприклад: *cookie-cutter* «стандартний, шаблонний» → «притаманний масовому виробництву», *obligation* «зобов'язання» → «грошове зобов'язання, облигація», *push* «поштовх, удар, натиск» → «звільнення (з роботи)». Використання конкретизації з калькуванням метафори пояснює тематично-референтне відношення метафори.

Генералізація вихідного значення семантичного деривата, що виконує функції економічного

терміну, має місце в тому разі, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом у мові перекладу, наприклад: *interview* «інтерв'ю» → «співбесіда», *bank* «банк» → «запаси, фонди».

Іноді виникає необхідність замінити слова чи словосполучення, що має більш широкий спектр значень в англійській мові, на український відповідник, який конкретизує значення відповідно до контексту. Така заміна передбачає пошук синонімічного еквіваленту в мові перекладу, який буде більш конкретно й стилістично виправдано передавати термін, наприклад: *balance* «сальдо, різниця між дохідними (кредит) й видатковими (дебет) статтями балансу».

Перекладач повинен володіти не лише лінгвістичними основами перекладу, а й культурологічними тонкощами під час перекладу як економічних наукових текстів, так і текстів інших стилів. Існує низка труднощів, з якими він стикається у процесі перекладу семантичних дериватів англійської економічної терміносистеми.

По-перше, труднощі викликає переклад лексико-семантичних варіантів слів, співвіднесеність значення яких зі сферою економіки не зафіксована в словниках, але водночас стала частиною семантичної структури слова. Прикладами слів, які в економічному тексті мають інші значення, є такі: *philosophy* «концепція, концептуальні засади» (*company philosophy*), *treatment* «режим, умови» (*tax treatment*), *profile* «графік» (*payment profile*), *health* «безпека, стабільність» (*economic health*), *vocabulary* «класифікатор» (*Common Procurement Vocabulary*). Для семантизації такого лексико-семантичного варіанту необхідний контекст, оскільки відносини семантичної деривації між старим і новим лексико-семантичними варіантами на основі метафоричного розширення досить прозорі.

По-друге, переклад семантичних дериватів англійської економічної терміносистеми, що мають співвідносні варіанти перекладу на українську мову, але вказують на реалії, які не властиві українській економіці, також породжує деякі складнощі. У такому разі можливий буквальний переклад, що вимагає перекладацької нотації, або приблизний переклад, коли видовий термін в англійській мові перекладається родовим терміном в українській, наприклад *wet market* «мокрый ринок», «ринок під відкритим небом». Контекст не завжди вимагає уточнення, проте перекладач має знати, що *wet market* – це «ринок у Південній Азії для продажу

м'яса, птиці та інших продуктів» (відповідає українському «ринок, базар»). Переклад подібних одиниць вимагає використання механізмів компенсації – внутрішньомовної (переклад терміна словосполученням) або міжкультурної (перекладацький коментар), оскільки перекладачу необхідно компенсувати об'єктивну неточність перекладу культурологічним коментарем слова в тексті.

По-третє, актуальною є проблема перекладу новотворів, для перекладу яких зазвичай використовують описовий переклад або перекладацький коментар. При цьому перекладач має дотримуватися загальноприйнятих норм, згідно з якими текст перекладу не повинен перевищувати текст оригіналу більше ніж на 10%. Наприклад, термін *to Napsterize* «напстеризувати (розповсюджувати чиясь власність без плати за користування)» походить від *Napster*, що означає «програмне забезпечення, розроблене для розповсюдження музики без плати за користування». Іншими прикладами є такі терміни: *haircut* «зменшення суми боргу, який має виплатити організація чи країна, що позичила багато грошей», *extern* «екстерн – той, що працює не за місцем проживання (як правило, про лікарів), студент, що працює короткий час із метою набуття досвіду», *dark store* «магазин чи склад, який використовується лише персоналом для зберігання товару для продажу в Інтернеті».

Переклад економічних термінів вимагає від перекладача високого ступеня володіння обома мовами, багатогранного сприйняття мовної картини світу, а також обізнаності в економічній галузі. Перекладач повинен враховувати те, що розширення міжнародних економічних відносин у світі та використання сучасних засобів комунікації збагачує різні мови та культури, проте кожна мова має власні культурно-історичні реалії, які потребують тлумачення.

Висновки і пропозиції. Семантичні деривати сучасної англійської економічної терміносистеми утворюються за рахунок внутрішніх ресурсів мови шляхом термінологізації загальноживаної лексики та транстермінологізації значення, які супроводжуються метафоричним і метонімічним перенесеннями, процесами звуження та розширення значення. Найбільш продуктивним способом виявилася метафоризація. Для номінації наукових понять економічної сфери залучаються лексичні одиниці загальноживаної лексики, що репрезентують найбільш відомі предмети та явища життя. Найбільш типова ознака стає основою нового поняття під час утворення нового

семантичного деривата-терміна, який має прозору вмотивованість та зрозумілі семантичні процеси перетворення.

Для перекладу семантичних дериватів економічної галузі використовуються описовий переклад, транскодування, калькування, конкретизація і генералізація значення, синонімічна заміна вже існуючих термінів, при цьому домінують описовий переклад, калькування та конкретизація. Транскодування та калькування часто супроводжуються описовим перекладом. Тип семантичного термінотворення визначає особливості перекладу семантичних дериватів. Переклад

семантичних дериватів англomовної економічної терміносистеми може викликати у перекладача певні труднощі, пов'язані з перекладом семантичних новотворів економічної сфери, термінів, що вказують на реалії, які не властиві українській економіці, та лексико-семантичних варіантів слів, співвіднесеність значення яких зі сферою економіки не зафіксована в словниках, але водночас стала частиною семантичної структури слова.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні специфіки інших способів творення англійських термінів та особливостей їх перекладу на українську мову.

Список літератури:

1. Виноградов В. В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). Москва : Учпедгиз, 1972. 614 с.
2. Дуда О. І. Термінологізація та проблеми перекладу. *Мова і культура*. Т. 4. Вип. 6. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. С. 160–166.
3. Зацний Ю. А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2001. 243 с.
4. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. Київ : УМК ВО Украины, 1989. 104 с.
5. Константінова О. В. Семантична деривація в англomовній термінології оподаткування. *Проблеми лінгвістичної семантики* : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 23 листопада 2017 р. Рівне : РДГУ, 2017. С. 74–78.
6. Панько Т. І. Від терміна до системи. Львів : Вища школа, 1979. 144 с.

Voskoboinyk V. I., Sukhachova N. S. SEMANTIC DERIVATIVES OF ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM AND PECULIARITIES OF THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN

The article deals with the mechanisms of formation of semantic derivatives in English economic terminology and the peculiarities of their translation into Ukrainian. It is revealed that semantic derivatives functioning as economic terms are formed by the means of the language internal resources through terminologization and transterminologization accompanied by metaphor and metonymy, processes of semantic narrowing and extension of meaning. Metaphorization has shown the highest productivity. To nominate scientific concepts of economic sphere English, lexical units of common vocabulary representing the most known objects and phenomena of life are used. English economic terms formed by means of semantic derivation usually have a transparent motivation and understandable semantic transformation processes of a common word during terminologization. To translate English semantic derivatives of economic sphere into Ukrainian, descriptive translation, transcoding, calque, concretization and generalization of meaning as well as synonymous translation are applied; calque, descriptive translation and concretization usually dominate. Descriptive translation often accompanies transcoding and calque translation. The type of semantic term formation determines the peculiarities of translation of semantic derivatives. The translation of terms resulting from the rethinking of common units to refer to special economic concepts is more difficult than the translation of those units whose terminologization has occurred through the enrichment of the meaning of a common concept, the scientific specification of the semantic structure of a common word within the same unit. There are certain difficulties in translation of semantic innovations of the economic sphere, terms indicating realities that are not peculiar to the Ukrainian economy, and lexico-semantic variants of words whose economic meanings is not correlated with the economic sphere and is not fixed in dictionaries but at the same time is a part of semantic structure of the word.

Key words: semantic derivation, term, derivative, translation, English economic terminology, meaning, terminologization.

УДК 811'25
DOI

Дяченко М. Д.

Класичний приватний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ МЕТОДОМ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ

*У статті висвітлено особливості дослідження еквівалентності перекладу англomовного педагогічного дискурсу методом контент-аналізу на прикладі перекладацької версії тексту *Teaching and learning strategies for the thinking classroom* американських авторів (A. Crawford, W. Saul, S. Mathews, J. Makinster), виконаної українським науковцем О. Пометун. Акцентовано увагу на способах перекладу педагогічних термінів українською мовою в досліджуваній книзі (транскодування, калькування, заміна англійських педагогічних термінів українськими, описовий переклад тощо). Визначено семантико-прагматичний характер сучасного педагогічного дискурсу, специфіку перекладу українською мовою англomовної термінології, загальні труднощі відтворення українською мовою англomовних педагогічних термінів. Розкрито основні способи перекладу англomовних педагогічних термінів українською мовою. На прикладі перекладацької версії О. Пометун публікації *Teaching and learning strategies for the thinking classroom* проведено аналіз сучасних тенденцій перекладу англomовного педагогічного дискурсу. Досліджено еквівалентність перекладу педагогічного дискурсу (на матеріалі твору О. Пометун) методом контент-аналізу. Кількісний аналіз засвідчив, що найчисленнішу групу педагогічних термінів-неологізмів у досліджуваній книзі становлять лексичні новоутворення, пов'язані з інноваційними освітніми та інформаційно-комунікаційними технологіями, розвитком соціальних мереж, що зумовлено розвитком науки й техніки, комп'ютеризацією суспільства, стрімкими глобалізаційними трансформаціями як каталізаторами модернізації наукових концепцій та досліджень, зокрема в галузі перекладознавства.*

Ключові слова: дискурс, еквівалентність перекладу, інноваційні освітні технології, контент-аналіз, критичне мислення, педагогічний дискурс, педагогічний термін, способи перекладу, термінологія.

Постановка проблеми. В умовах становлення України як рівноправного партнера в межах світового освітнього простору й інтернаціоналізації вищої освіти нині актуалізуються проблеми міжмовної комунікації. Розвиток й упровадження інноваційних освітніх технологій у процес професійної підготовки майбутніх перекладачів каталізують явище запозичення в педагогічний дискурс англomовних термінів, інтеграцію понять шляхом обміну та збагачення новою інформацією у сфері освіти. Збагаченню педагогічної термінології сприяє переклад, що зумовлює виникнення еквівалентів лексичних одиниць. Як відомо, завдяки розвитку інноваційних технологій у різних галузях життя суспільства відбувається активне поповнення лексичного запасу носіїв мови оригіналу, особливо фахівців, у тому числі педагогів. Проте переклад педагогічних термінів часто потребує додаткових знань, що стосуються етимології певного поняття, його функціонування й особливостей перекладу іншою мовою. Через це оптимізації

перекладу термінологічних одиниць у сфері педагогіки слід приділяти належну увагу.

Педагогічний дискурс є неоднозначним, різнобічним явищем, яке трактується як комунікативна подія у широкому сенсі та як продукт цієї події – у вузькому. Основними рисами педагогічного дискурсу є науковість, інформативність, послідовність, інтертекстуальність, єдність, прийнятність, намір, ситуативність. Дискурс вважається когнітивним процесом, послідовністю взаємозв'язаних висловлювань, об'єднаних спільністю цільового завдання, соціолінгвістичною структурою, що реалізується в текстах педагогічного спрямування. Педагогічний дискурс є засобом поширення інноваційних освітніх технологій, передових ідей у царині: дидактики; загальної, вікової, корекційної, соціальної педагогіки; теорії та методики професійної підготовки майбутніх фахівців; акмеології; андрагогіки; історії педагогіки та загальноосвітньої й вищої школи тощо.

Актуальність теми наукової розвідки підкреслюється тим, що педагогічний дискурс є міждисциплінарною категорією, яка вивчається гуманітарними науками, сегментом сучасного наукового мислення, засобом комунікації всіх активних суб'єктів освітнього процесу, особистісного та професійного самовдосконалення педагога; засобом соціалізації особистості через оволодіння нею багатством педагогічного мовлення, осягнення культурних цінностей, інтеріоризацію соціальних морально-етичних норм і духовних цінностей тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти проблеми перекладу іншомовного педагогічного дискурсу розглядали у своїх працях вітчизняні вчені, зокрема В. Бузаров [3] (наукові підходи до вивчення поняття «дискурс»); Т. Вецкур [4] (теоретичні засади виникнення та функціонування дискурсу); К. Кусько [6] (особливості застосування дискурсу в процесі міжмовної комунікації); І. Шевченко [9] (когнітивно-комунікативну характеристику дискурсу) та ін., а також зарубіжні дослідники (Т. ван Дейк [11], М. Стаббс [12] (лінгвістичні аспекти дискурсу), А. Стенстром [13] (мовна взаємодія та використання дискурсу) та ін.)

Питання перекладу педагогічного дискурсу розглядали В. Андрієвська [1] (особливості англомовного педагогічного дискурсу в умовах інформаційного суспільства), В. Білик [2] (специфіка англомовного педагогічного дискурсу), Н. Гут, Н. Міщенко [7] (способи перекладу термінології в галузях практичної психології та соціальної педагогіки) та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей дослідження еквівалентності перекладу англомовного педагогічного дискурсу методом контент-аналізу на прикладі перекладацької версії тексту *Teaching and learning strategies for the thinking classroom*.

Виклад основного матеріалу. Дослідження еквівалентності перекладу англомовного педагогічного дискурсу на основі публікації А. Crawford, W. Saul, S. Mathews, J. Makinster *Teaching and learning strategies for the thinking classroom* [10] українською мовою, здійсненого О. Пометун («Технології розвитку критичного мислення учнів») [8], проводилося за допомогою методу контент-аналізу.

Контент-аналіз – це якісно-кількісний метод вивчення документальних і матеріалів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній

обробці тексту (тобто через кількісне вираження якісних ознак) із подальшою інтерпретацією результатів. Метод контент-аналізу припускає формальну фіксацію, числову обробку, оцінку й аналіз змісту інформаційного джерела в контексті конкретної дослідницької проблеми. Він є досить ефективним через випробувану та установлену методику застосування, актуальним, результативним, дає змогу уникнути багатьох протиріч, відкриває можливості для дослідження значного масиву друкованого матеріалу. Об'єктом контент-аналізу у сфері перекладознавства може виступати зміст публікацій, публічних виступів, суспільних і особистих документів тощо.

Метод контент-аналізу здебільшого застосовується у соціології та наукових дослідженнях із соціальних комунікацій, проте, оскільки він є дієвим і показовим під час дослідження текстів, нами було здійснено спроби застосовувати окремі його елементи для відстеження термінології педагогічного дискурсу в публікаціях американських педагогів А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюз, Д. Макінстера та української дослідниці О. Пометун.

Сучасний освітній процес неможливий без критичного мислення (*critical thinking*), про що йдеться в досліджуваному тексті. Дефініцію цього терміна (в оригіналі: *an approach to thinking that emphasizes stating original claims or opinions and supporting them with reasons* [10, с. 236]) перекладено О. Пометун так: «Підхід до мислення, за якого особливу увагу приділяється вмінню сформулювати самостійні твердження або думки й підкріпити їх аргументами» [8, с. 299].

Як бачимо, перекладач творчо підійшла до знаходження прийнятних для української мови еквівалентів під час тлумачення терміна «критичне мислення», що переважно проявляється в навчальній дискусії (*academic controversy – a cooperative activity for discussing issues on which there are divergent opinions*) [10, с. 235]. Що стосується цього поняття, то авторка перекладацької версії тлумачить його так: «Завдання для кооперативного навчання, що дає змогу обговорити спірні питання/проблеми, на які існують різні точки зору» [8, с. 300].

Варто звернути увагу на переклад самої назви книги педагогів А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюз, Д. Макінстера *Teaching and learning strategies for the thinking classroom* [10] як «Технології розвитку критичного мислення учнів» [8]. Незважаючи на наявність запозиченого відповідника *strategies* – стратегія, для більшої прозорості змісту тексту й точності передачі його сутності

українською мовою з урахуванням педагогічного сенсу авторка перекладу скористалася контекстуальною заміною, дібравши не словниковий відповідник, а керуючись контекстуальним значенням, яке в теорії та методиці української педагогіки вкладається в поняття «освітня технологія» (як моделювання освітнього процесу із застосуванням спрямованих на підвищення його ефективності й досягнення очікуваних результатів системи методів, прийомів, засобів навчання).

Авторка перекладацької версії застосувала описовий переклад із контекстуальною заміною і в поясненні принципу дії критичного мислення скористалася лексичною трансформацією з урахуванням історичних традицій та сучасних мовленнєвих норм української мови, спираючись на прийоми генералізації значення, конкретизації та смислової диференціації: *Critical thinking allows us to think about our own thoughts and the reasons behind our points of view. It means that we reflect on our own ways of making decisions or solving problems. Thinking like this means that our thoughts are consciously directed to some goal. Our thoughts and ideas are based not on our biases or prejudices but on logic and information we might gather and filter from many sources. As we think critically, we are always mindful of what and how we are thinking* [10, с. 4] – «критичне мислення дає нам змогу обмірковувати свої власні думки й причини появи тієї чи іншої точки зору. Це означає, що ми обдумуємо те, яким чином приходимо до наших власних рішень або розв'язуємо завдання, проблеми. Це означає також, що наші думки свідомо спрямовані на певну мету. Такі міркування та ідеї ґрунтуються не на наших упередженостях або забобонах, а на логіці, надійній і достовірній інформації, яка збирається з багатьох джерел» [8, с. 16].

У цьому контексті можна навести ще один яскравий приклад, що ілюструє вищезазначене твердження: *Higher order questions are those that ask how or why something happens or how one event, object, or idea might be related to other events, objects, or ideas. These questions are phrased so that the person providing the answer must engage in critical thinking. That is, students might use facts and details in the process of answering the question, but they must go beyond the facts and details to construct a rationale for the response* [10, с. 5] – «запитання високого рівня – це запитання, які ми задаємо, коли запитуємо, як або чому щось відбулося або яким чином одна подія, предмет чи ідея можуть бути пов'язані з іншими. Ці питання формулюються у такий спосіб, щоб змусити того, хто на

них відповідає, *критично мислити*. Тобто учні можуть використати факти й деталі в процесі відповіді на питання, але для обґрунтування відповіді їм необхідно вийти за межі простого знання фактів і деталей [8, с. 18].

Як свідчать наведені приклади, у процесі перекладу українською мовою англійського педагогічного дискурсу на основі трансформації логічного зв'язку зі словниковою відповідністю відбувається заміна контекстуальною відповідністю. При цьому значення певного поняття чи понятійного конструкту передається завдяки трансформованому контексту.

Високий індекс частотності в тексті перекладацької версії досліджуваної книги має використання прийому калькування, наприклад: «активне навчання» (*active learning*); «критичне мислення» (*critical thinking*); «мозковий штурм» (*brainstorming*); «побудова знань» (*building knowledge*); «кооперативне навчання або спільне навчання» (*cooperative learning*) тощо.

Що стосується останнього терміна, то його дефініцію, подану в оригіналі як *an approach to working in groups that makes students responsible for each other's learning, and each accountable for their own learning. Collaborative learning is a synonym for cooperative learning* [10, с. 236], також перекладено О. Пометун за допомогою калькування: «Підхід до роботи в групах, що робить учнів відповідальними за навчання один одного; при цьому кожний учень індивідуально підзвітний за своє власне навчання. «Кооперативне» навчання є синонімом терміна «спільне» навчання» [8, с. 299].

Цікавою в перекладацькій версії О. Пометун є інтерпретація нетрадиційного, але доволі часто використовуваного ефективного методу навчання – «ажурна пилка» (*Jigsaw*). Його дефініцію (*a cooperative learning activity in which students work in home groups (relatively long-term groups in which students learn together) and expert groups (ad hoc groups in which students prepare to carry out a task) and teach each other the material of the lesson*) [10, с. 237] авторка подає як «завдання/заняття, що потребує кооперативного навчання, у ході виконання якого учні працюють у своїх звичайних («домашніх») групах (це групи, у які учні розподілені на відносно довгий строк і в яких учні навчаються спільно) і в експертних групах (це групи, організовані на один раз, у яких учні готуються до виконання певного завдання), а потім вони навчають один одного матеріалу уроку» [8, с. 299].

Наприкінці другого – на початку третього тисячоліття в освітній процес активно впроваджуються Інтернет-технології, комп’ютеризація стала невід’ємним складником педагогіки, як і будь-якої іншої галузі. Це зумовило розроблення, апробацію, застосування інноваційних методів та форм навчання, зокрема дистанційного, що теж під час перекладу з англійської мови українською утворює певний синонімічний ряд.

Як зазначила Н. Костенко, у сучасній англійській мові існують такі основні способи утворення інноваційних педагогічних термінів: «1) афіксація (*detracking, reskilling*); 2) словоскладання (*just-in-time learning, chalkface, social-skilling*); 3) телескопія (*webinar (web+seminar), artelect (artificial+intellect)*); 4) за аналогією (наприклад, за зразком: *e-learning: m-learning (mobile learning), d-learning (distance learning), g-learning (game-based learning)*); 5) аббревіація (*ELF – English as lingua franca, GATE – gifted and talented education*)» [5, с. 12].

Цікавими в контексті теми статті є переклад теормінологічних аббревіатур щодо новітніх інформаційних технологій, спрямованих на індивідуальну навчальну діяльність (*ABLE – activity-based e-Learning* – електронне навчання на основі діяльності; *GATE* – освіта обдарованих, талановитих; *NUT* – National Union of Teachers – *NUT* – Національна спілка викладачів; *PLE* – personal learning environment, *VLE* – Virtual Learning Environment [там само], що також зустрічаються в досліджуваних творах.

У перекладеному О. Пометун тексті [8] широко застосовано аббревіацію: *DR-TA (directed Listening Thinking Activity)* – *DR-TA* («спрямоване слухання та обмірковування»); *DRA (directed Reading Activity)* – «спрямоване читання»; *ICT (information and communication technology)* – *ІКТ* (інформаційно-комунікаційні технології) тощо.

Специфікою перекладу аббревіатур семантичного поля «критичне мислення в освіті» в аналізованих публікаціях є введення до висловлювань із тексту оригіналу цифрових позначень, наприклад: *quick-write – a brief reflective essay that has students collect their thoughts and reasons on a topic* [10, с. 22] – «твір-п’ятихвилинка: коротке аналітичне есе, що змушує учнів зібрати воедино свої думки й аргументи з теми» [8, с. 37].

На думку Н. Костенко [5], входженню аббревіатур в систему мови в статусі слів сприяють такі характеристики, як номінативна здатність, можливість семантичного розвитку, участь у синтагматичних та парадигматичних відно-

шеннях (з утворенням омонімічних і синонімічних рядів), участь у подальших дериваційних процесах.

У досліджуваних текстах [8; 10] запозичений відповідник «вебдискусія» (*discussion Web*) перекладачкою О. Пометун творчо замінено на незвичний термін «павутинка дискусії» і подано переклад тлумачення поняття так: *a graphic organizer and an approach to cooperative discussions that uses it* [10, с. 236] – «графічний організатор і завдання для кооперативного навчання, у ході виконання якого використовується цей графічний організатор; спосіб організувати обговорення» [8, с. 301] з використанням описового перекладу.

Нині в освітньому просторі актуальною є інклюзивна освіта, ключові поняття в межах якої репрезентуються переважно за допомогою евфемізмів. Наприклад: *inclusive education, special learning difficulties, special day classes* [10] – «спеціальна освіта для дітей з особливими потребами» [8].

Отже, як засвідчив аналіз досліджуваних творів, основними способами перекладу англійських педагогічних термінів у творі А. Кроуфорда, Е. Венди Саул, С. Метьюза, Дж. Макінстера *Teaching and learning strategies for the thinking classroom* українською мовою дослідницею-педагогом О. Пометун («Технології розвитку критичного мислення учнів») виявлено: 1) калькування: *critical thinking* – «критичне мислення»; *pupils with social needs* – «учні з особливими потребами»; *inclusive education* – «інклюзивна освіта» (калькування з елементом транскодування); 2) транскодування: *coach* – коуч; *facilitator* – фасилітатор; *leader* – лідер; *tutor* – т’ютор тощо; 3) описовий переклад, приклади якого наведено вище.

За допомогою контент-аналізу було здійснено спробу наочно відобразити використання основних способів перекладу англійських педагогічних термінів-неологізмів у досліджуваних творах (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформації у процесі перекладу педагогічних термінів у тексті О. Пометун «Технології розвитку критичного мислення учнів», %

Група термінів	Кількість у тексті		
	Розділ 1 (118)	Розділ 2 (95)	Розділ 3 (103)
Лексичні	48,5%	51,5%	54,5%
Граматичні	34,5%	28,5%	32%
Стилістичні	17%	21%	13,5%

Під час перекладу новоутворень у термінології, зокрема педагогічній, у досліджуваному творі О. Пометун використано переважно лексичні трансформації; граматичні позначені нижчим індексом частотності використання, стилістичні – найнижчим. Серед способів перекладу найчастіше застосовувався описовий спосіб, що певною мірою зберегло точність змісту, адекватність педагогічного сенсу, вкладеного в нього, логічність викладу, доступність як для педагогів-професіоналів, так і для масової аудиторії читачів.

Кількісно-якісний аналіз показав, що найчисленнішу групу педагогічних термінів у досліджуваному тексті книги американських авторів А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюз, Д. Макінстера «Читання і письмо для критичного мислення» (A. Crawford, W. Saul, S. Mathews, J. Makinster *Teaching and learning strategies for the thinking classroom*), перекладеному українською мовою О. Пометун («Технології розвитку критичного мислення учнів»), становлять лексичні новоутворення, пов'язані з інноваційними освітніми та інформаційно-комунікаційними технологіями, розвитком соціальних мереж, що зумовлено швидким розвитком науки й техніки та глобальною комп'ютеризацією.

У процесі дослідження встановлено нерівномірність використання педагогічних термінів окремих груп, про що свідчать дані табл. 2.

Слід зазначити, що найскладніше перекладати терміни-словосполучення. В основі адекватності їх перекладу – переважно суб'єктивний характер через особливості мовної структури загалом, її граматики й стилістики зокрема, тому відобразити думку найближче до сенсу, закладеного в оригіналі, перекладачеві вдається завдяки вибраній стратегії. Звичайно, ядром еквівалентності є найоптимальніша відповідність текстів оригіналу

й перекладацької версії та об'єктивність у співвідношенні їхнього змісту.

У процесі дослідження з'ясовано, що за будовою педагогічні терміни в англійській версії досліджуваної книги американських авторів А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюз, Д. Макінстера *Teaching and learning strategies for the thinking classroom* умовно можна розподілити на три групи: прості, похідні (суфіксальні, суфіксально-префіксальні тощо) і складні та складені або терміни-словосполучення, утворені на основі моделей: іменник + іменник: 1) прості (*assessment, critique, rationale, understand*) [10, с. 12; 27]; 2) похідні (*assessment, teaching*) – суфіксальні, суфіксально-префіксальні тощо; 3) складені типу «іменник + іменник» (*character map, group size, quick-write, value line*) тощо [там само, с. 11; 22].

Наприклад, стисла дефініція поняття *character map: an activity that used a graphic organizer to help students reflect on the main characters* [10, с. 52] – «карта персонажів – завдання, під час виконання якого застосовується графічний організатор, для того щоб допомогти учням проаналізувати головних персонажів» [8, с. 61].

Висновки і пропозиції. Таким чином, переклад педагогічної термінології є одним із чинників розвитку освітньої галузі загалом і професійної підготовки майбутніх перекладачів у закладах вищої освіти України зокрема. Проте залишаються проблемними питання аналізу особливостей перекладу англійських педагогічних термінів, що нерідко пригальмовує оперативність отримання найактуальнішої інформації про інноваційні освітні технології в контексті процесу інтернаціоналізації освіти й адаптації термінологічної системи в галузі педагогіки до світових стандартів.

Специфіка перекладу педагогічного дискурсу (на прикладі книги американських авто-

Таблиця 2

Індекс частотності педагогічних термінів у досліджуваному тексті (*Teaching and learning strategies for the thinking classroom* та його перекладі «Технології розвитку критичного мислення учнів», шт.)

Група термінів / назва тексту	Прості	Похідні (суфіксальні, суфіксально-префіксальні)	Складні та складені або терміни-словосполучення (іменник + іменник)
Teaching and learning strategies for the thinking classroom	19	12	23
Технології розвитку критичного мислення учнів	8	10	36

пів A. Crawford, W. Saul, S. Mathews, J. Makinster Teaching and learning strategies for the thinking classroom), на нашу думку, характеризується творчим підходом перекладача О. Пометун до повноправної заміни тексту оригіналу текстом перекладу з витримуванням його еквівалентності.

Звичайно, йдеться не про повну відповідність, а про адекватність використання перекладацьких прийомів, урахування відмінностей, історичних, культурних, ментальних особливостей і специфіки граматики та стилістики мови, якою створено текст-оригінал.

Список літератури:

1. Андрієвська В. В. Особливості педагогічного дискурсу в умовах інформаційного суспільства. URL : <http://www.psyh.kiev.ua>.
2. Билык В. С. Англоязычный педагогический дискурс. *Вісник ХНУ*. 2013. № 1052. С. 196–200.
3. Бузаров В. В. К вопросу о термине «дискурс». *Горизонты гуманитарного знания* : сб. научн. тр. ПГЛУ. Пятигорск, 1999. 314 с.
4. Вецкур Т. А. Текст та дискурс: проблеми диференціації. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. праць та доповідей Всеукраїнської наукової конференції, 12–13 травня 2005 р. Хмельницький, 2005. С. 73.
5. Костенко Н. Д. Структурно-семантичні та функціональні параметри англomовних інновацій семантичного поля «Навчання» : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2016. 20 с.
6. Кусько К. Я. Дискурс іноземномовної комунікації. Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. 494 с.
7. Міщенко Н., Гут Н. В. Способи перекладу термінології сфери практичної психології та соціальної педагогіки. *Збірник наукових праць студентів та молодих учених*. Умань, 2012. С. 52–56.
8. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд та ін. ; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Плеяди, 2006. 220 с.
9. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків, 2005. С. 9–20.
10. Teaching and learning strategies for the thinking classroom / A. Crawford et al. New York, 2005. 244 p.
11. Dijk van T. A. Principles of Critical Discourse Analysis The sociolinguistic Reader. *Gender and Discourse*. 1998. Vol. 2. P. 367–393.
12. Stubbs, M. Discourse Analysis : The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford : Basil Blackwell, 1983. 272 с.
13. Stenstrom, A. B. An Introduction to Spoken Interaction. London, New York : Longman, 1994. 288 p.

Diachenko M. D. THE FEATURES OF THE STUDY OF EQUIVALENCE OF TRANSLATION OF ENGLISH PEDAGOGICAL DISCOURSE BY THE METHOD OF CONTENT ANALYSIS

The article highlights the features of the study of the equivalence of translation of English pedagogical discourse by content analysis on the example of the translation version of the text "Teaching and learning strategies for the thinking classroom" by American authors (A. Crawford, W. Saul, S. Mathews, J. Makinster), performed Ukrainian scientist O. Pometun. Emphasis is placed on the ways of translating pedagogical terms into Ukrainian in the researched book (transcoding, tracing: replacement of English pedagogical terms with Ukrainian, descriptive translation, etc.). The semantic and pragmatic nature of contemporary pedagogical discourse, the specifics of the translation of the English language terminology into Ukrainian, the general difficulties of reproduction of English-language pedagogical terms in the Ukrainian language are determined. The basic methods of translation of English-language pedagogical terms in Ukrainian are revealed. On the example of the translation version of O. Pometun, publication "Teaching and learning strategies for the thinking classroom", an analysis of the current trends in the translation of English-language pedagogical discourse has been carried out. The equivalence of the translation of pedagogical discourse (based on the work of O. Pometun) by the method of content analysis was investigated. It is noted that the quantitative analysis showed the most numerous group of pedagogical terms-neologisms in the studied book are lexical neoplasms associated with innovative educational and information and communication technologies, the development of social networks due to the development of science and technology, computerization of society, rapid globalization as catalysts for the modernization of scientific concepts and research, in particular in the field of translation studies.

Key words: discourse, translation equivalence, innovative educational technologies, content analysis, critical thinking, pedagogical discourse, pedagogical term, methods of translation, terminology.

Коваленко О. В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ У ТЕКСТАХ НОВИН У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті розглядаються особливості перекладу текстів економічної сфери з англійської українською мовою; вивчається та систематизується англійська економічна термінологія в перекладі. Проаналізовано шляхи перекладу лексичних одиниць економічної сфери з англійської українською мовою. До найбільш широко використовуваних способів належать такі: опис, транслітерація та переклад за допомогою еквівалента на цільовій мові. Також ми розглянемо поняття «економічний термін» і способи його перекладу. Були виділені та проаналізовані особливості перекладу та види економічних термінів на матеріалах текстових СМІ, а також різні підходи в економічному перетворенні на основі виявлених особливостей. В результатах перевіреного аналізу виокремлено важливі показники коректного перекладу економічних термінів для досягнення адекватного комунікативного ефекту.

Розглянуто деякі особливості перекладу економічних текстів та аналізуються способи візуалізації економічних термінів, метафор та фразеологічних одиниць, абрєвіатури та назв організації в економічних текстах. Описуються перекладацькі перетворення, що використовуються в процесі надання вищезазначених лексичних одиниць.

Також представлено визначення економічних текстів, тобто те, що тексти можна розглядати як економічні / фінансові. Далі у статті звертається увага на основні виклики економічних текстів та пропонуються певні рішення.

Зростання інтересу до економічних новин у зв'язку з поглибленням світової економічної кризи викликає підвищений інтерес до економічної термінології та зумовлює необхідність чітко визначити економічні категорії та поняття. Виділяють шість груп економічних термінів: першу групу складають «популярні» слова, що виражають економічну характеристику; другу групу складають «популярні економічні терміни», які використовуються в повсякденному житті; в третю групу входять «фінансово-економічні кліше», штамп, шаблонні вираження; четверта група – слова та вираження фінансової продукції використання – це одиниці жаргону тієї або іншої сфери економіки; п'ята група включає в себе абрєвіатури з галузі економіки; шоста група – «фінансові одиниці», що складають фразеологізми та стійкі вирази.

Переклад безеквівалентної лексики та абрєвіатур може відбуватися завдяки таким способам перекладу, як транскрипція, транслітерація, роз'яснювальний переклад, калькування, підбор українського терміна. Описані такі способи перекладу абрєвіатур, як повне запозичення, транслітерація, звуко-буквене транскрибування, переклад повної форми.

Ключові слова: термін-знак, економічний термін, абрєвіатура, економічний переклад, спеціальна лексика, лексема, економічний термін, фінансова сфера, фразеологічна одиниця, безеквівалентна лексика, звукобуквені абрєвіатури, акроніми, транскрипція, транслітерація, роз'яснювальний переклад, калькування, власне запозичення, лексична трансформация.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасні зміни у світі та поточну політичну ситуацію, економічні тексти стають все більш популярними як серед фахівців, так і серед пересічних громадян. Інтерес постійно зростає у таких сферах, як фінанси, кредити та валюта. Для вирішення глобальних фінансово-економічних проблем багато економістів об'єднують свої зусилля у співпраці, створюючи антикризові програми та конвенції. Коли ми говоримо про економічні тексти, ми маємо на увазі

публікації (тексти) на економічні питання. Тому наше дослідження базується на матеріалі публіцистичних текстів видатних економічних видавців.

Загалом зазначені аспекти перекладу економічних текстів заслуговують на особливу увагу в процесі перекладу, тому їм буде приділено більше уваги. Перш за все є деякі мовні особливості, які сильно впливають на результат перекладу, тому ми хочемо вказати на роль термінів та спеціальної економічної лексики.

У процесі роботи над перекладом економічних термінів представники різних професій, і навіть ті, хто не мають досвіду професійного перекладу та залучені в перекладацьку діяльність випадково, стикаються з проблемою їх адекватного перекладу. Це вимагає від них широкого кругозору та ерудиції, оскільки комунікація в кожній окремій професійній сфері має свої особливості, зумовлені національними, історичними та культурними традиціями передачі. У цій роботі буде досліджено переклад економічних термінів з англійської українською мовою у новинах у мережі Інтернет.

Під час перекладу текстів економічної тематики важливо враховувати їх лексичні і граматичні особливості. Саме терміни є основою спеціального перекладу і є найбільш складними для перекладача. Говорячи про еквівалентність термінів, необхідно відзначити, що через типологічні відмінності між українською та англійською мовами під час перекладу термінів спостерігаються певні семантичні розбіжності. Щодо визначення поняття «термін» існує безліч поглядів. «Термін (лат. *Terminus* – межа, границя, прикордонний знак) – слово або словосполучення, яке точно позначає будь-яке поняття, що застосовується в науці, техніці, мистецтві. На відміну від слів загальноживаних, які часто бувають багатозначними, терміни зазвичай однозначні, їм не властива також експресія» [4, с. 486]. Актуальність цієї теми зумовлена зростанням кількості економічних термінів у новинах у мережі інтернет та необхідністю їх адекватної інтерпретації у зв'язку із зростаючою потребою у вивченні термінології і способах її перекладу в текстах економічної тематики, оскільки економіка міцно увійшла практично в усі сфери діяльності. Головне завдання для перекладача – це правильна і повна передача значення терміна та його конотації.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є вивчення особливостей перекладу українською мовою економічних термінів. Предметом дослідження є способи перекладу економічних термінів, а об'єктом є безпосередньо тексти новин, що вивчаються. Для досягнення зазначеної вище мети необхідно виконати такі завдання:

– з'ясувати та проаналізувати особливості мовного перекладу економічних текстів у процесі перекладу з англійської на українську;

– дослідити найбільш часті перекладацькі трансформації та підходи, що використовуються для подолання труднощів з перекладом економічних текстів.

Проаналізувавши економічні тексти, ми виявили такі лексичні особливості:

1) матеріали дослідження наповнені економічною лексикою, більшу частину якої складають терміни;

2) є багато метафор та фразеологічних одиниць, яких в англійських економічних текстах більше, ніж в українських;

3) широке використання абrevіатур та назв.

Нами були використані такі методи дослідження, як метод зіставного аналізу, метод словникових дефініцій, описовий метод, що оснований на аналізі та класифікації лексики, що вивчається. Також у економічних термінів є і міжмовна особливість: обов'язкова перекладність з однієї мови на іншу.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних результатів останніх десятиліть є поява і активний розвиток у лінгвістиці такої наукової галузі, як термінологія, що виникла на стику цілого ряду наук: перш за все лінгвістики, а згодом логіки, семіотики, системології (загальної теорії систем). Термінологія кожної окремої галузі знання, як вказує О. С. Ахманова, являє собою систему понять цієї галузі знання, закріплену у відповідному словесному вираженні [4, с. 8]. Термін можна вважати свого роду знаком, що вказує на приналежність поняття, яке він висловлює, до певного дискурсу.

Термін, на відміну від інших слів, виникає лише одним способом – він створюється, придумується для назви спеціального поняття. Спочатку з'являється спеціальне поняття, а потім знаходиться знак для його назви. У цьому сенсі термін вторинний і, отже, по суті, завжди мотивований. Інше питання – ступінь мотивації, ступінь «зрозумілості» його форми. Про значення таких економічних термінів, як “cost”, “goods”, “finance”, “taxation”, не важко здогадатися, оскільки вони семантично зумовлюються загальноживаною лексикою. Часто незрозумілими, невмотивованими видаються запозичені економічні терміни, які нерідко використовуються в економічному дискурсі українською мовою: наприклад, рус. «Кроссірований чек» (від англ. *Crossed cheque*). Однак такі запозичення мають місце і в системі англійської економічної термінології: наприклад, “revenue” (= ‘дохід’; ‘виручка’) (від фр. *Revenue* (e) – дієприкметник минулого часу від дієслова “revenir” (= ‘знову, знову, приходити, приїжджати, повертатися, знову з’являтися’). Мотивування і переклад wb[запозичень (наприклад, дезінтермедіації – англ. *Disintermediation*) передбачає «опис

спеціального поняття через набір ознак, тобто логіко-понятійний аналіз терміна» [8, с. 110]. Термін завжди позначає конкретне спеціальне поняття, і в цьому сенсі термін однозначний. Водночас можна знайти кілька визначень одного і того ж терміна в словнику. Наявність декількох визначень – це результат використання терміна-знака для назви спеціальних понять, які входять в різні понятійні системи і підсистеми. Саме на цю особливість терміна слід звертати увагу під час розвитку у студентів когнітивних умінь і навичок.

Багатозначність терміна легко знімається контекстуально, оскільки достатньо «визначити системи або підсистему, до якої термін належить» [10, с. 44], і в цій системі у цього знака буде тільки одне значення. Наприклад, термін “Demand”, що має значення: 1) a firm requesting for payment (commerce) і 2) the desire of consumers to obtain goods and services (economics), в таких термінологічних системах економічного дискурсу, як “commerce” і “marketing”, співвідноситься з одним спеціальним поняттям: (1) і (2) відповідно.

Термін є членом певної термінологічної системи, що належить до тієї чи іншої галузі науки, техніки, виробництва, і його концептуальний зміст визначається його місцем у системі. Кожен термін має свою дефініцію (точне наукове визначення), на специфіку якого слід звертати увагу, наприклад, під час розвитку у студентів навичок економічного перекладу з аркуша.

Під час реального функціонування терміна в мові не завжди дотримується «закон знаку», і це знаходить своє вираження в такому явищі, як багатозначність терміна. Багатозначність терміна в рамках однієї науки проявляється по-різному. Розвиток тієї чи іншої теорії в будь-якій науці передбачає і розвиток відповідної термінології, що означає не тільки появу нових термінів в рамках цієї теорії, але і виникнення різних відтінків значення у існуючих термінів.

Термін за своєю природою системний у тому сенсі, що «співвідноситься зі спеціальним поняттям, яке займає жорстке місце в системі спеціальних понять, і в терміні ніби відображений шматок понятійної системи» [2, с. 15]. Системність терміна простежується через інші спеціальні поняття, які присутні в його визначенні.

Головною особливістю перекладу економічних текстів є точність передачі інформації. Перекладачеві під час перекладу текстів необхідно не тільки наявність спеціальних знань економічної теорії і розуміння особливостей спеціальної термінології, а й наявність спеціальних знань економічної

теорії і розуміння особливостей спеціальної термінології. Економічна наука, як і будь-яка інша, має свої власні терміни. Під час перекладу термінологічної лексики економічних текстів виникають складності в підборі точної перекладацької відповідності, що є необхідною умовою адекватного перекладу, оскільки найменша помилка може призвести до спотворення сенсу вихідного перекладного матеріалу.

Економічні тексти мають цілий ряд специфічних лексико-граматичних особливостей: наявність у текстах стилістичних відхилень від загальнолітературного прошарку мовних дефініцій, великої кількості економічної лексики, представленої економічними термінами, скорочень і аббревіатур, групи слів і термінів, які отримали назву «хібних друзів перекладача» (наприклад, “figure” – цифра, “data” – дані) та інших слів, транслітераційний переклад яких призводить до викривлення сенсу тексту, використання фразеологізмів.

Семантичний, найбільш поширений спосіб утворення термінології заснований на звуженні значення загальноновживаного слова або на перенесенні значення цього слова, при цьому конкретне його значення визначається контекстом, в разі терміна його значення відкривається, коли воно співвідноситься з відповідним дискурсом, видом цього дискурсу або «термінологічним полем».

Число економічних термінів, семантично пов'язаних з загальнолітературною мовою, надзвичайно велике. Так, наприклад, загальноновживаний прикметник typical входить до складу таких економічних термінів, як “typical worker” (середній [типовий] працівник (співробітник, що працює в режимі стандартного нормованого робочого часу протягом тривалого терміну у одного роботодавця)); “Typical approach” (типовий підхід); “Typical characteristics” (типові характеристики) [3, с. 610] і багатьох інших.

Під час перекладу цього загальноновживаного слова, що потрапило в економічну термінологію, як ми бачимо, проблем, зумовлених зміною його семантики, не виникає. Український еквівалент «типовий» може цілком використовуватися, якщо, звичайно, під час перекладу тексту ЗМІ не виникає необхідності замінити його близьким за своєю семантикою варіантом «середній».

Таким чином, основною метою перекладу економічних текстів є передача інформації на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях, а також передача прагматичної функції тексту. Під час перекладу економічних текстів слід мати на увазі, що економіка включає в себе різні сфери

діяльності: промисловість, сільське господарство, торгівлю, біржу, зв'язок. Тому необхідно враховувати можливість наявності в будь-якому тексті економічної спрямованості лексики з інших сфер. Кожна галузь економіки має свої специфічні одиниці, які вимагають пошуку найбільш точного перекладу певного виразу, враховуючи економічні, юридичні, політичні та культурні реалії конкретної країни [1]. Слід зазначити головне правило економічного перекладу на англійську мову: перекладений текст за всіма параметрами і характеристикам (точність перекладу, стиль, сенс) повинен бути ідентичний оригіналу і максимально точно адаптований для оптимального сприйняття цільовою аудиторією.

Слід зазначити, що прийоми транскрипції і транслітерації можуть використовуватися обмежено: з одного боку, вони вимагають наявності у терміна певного звукового складу і закінчення, що сприяє подальшому утворенню відмінкових форм іменника; з іншого – необхідно органічне включення запозичення в систему понять відповідної сфери. Прикладом може слугувати слово *crowdfunding*, яке позначає пряме фінансування фізичними особами проєкту або підприємства. Воно не має українського еквіваленту, тому що це явище стало поширюватися в Україні не так давно, тому підбір українського слова проблематичний, а описовий переклад видається занадто громіздким.

У цьому разі в українській мові як аналог слід використовувати слово *краудфандінг*. За допомогою цього прийому можна перевести такі слова, як *outsourcing* – аутсорсинг, *endorsement* – індомент, *leverage* – леверадж, *derivative* – дериватив.

Описовий (роз'яснювальний) переклад дозволяє передати значення терміна досить точно, але при цьому багатокомпонентне словосполучення ускладнює синтаксичну структуру відповідної пропозиції тексту переказної мови: *listed company* – компанія, акції якої продаються на фондовій біржі; *scrip issue* – випуск безкоштовних акцій для розподілу серед членів компанії; *blue chip* – акція, яка спирається на стійкий курс, або акція компанії, що сплачує високі дивіденди; *acid test* – відношення касової готівки та дебіторської заборгованості до поточних зобов'язань або коефіцієнт термінової / миттєвої / швидкої ліквідності; *due diligence* – комплексна оцінка діяльності, фінансова експертиза, перевірка благонадійності ділового партнера. Аналізуючи словникові статті, можна зустріти випадки використання двох-трьох методів перекладу одночасно.

Наведемо деякі приклади. *Put option* – опціон пут: право власника облігації пред'явити її до погашення достроково; контракт, що дає покупцеві право продати фінансовий інструмент за обумовленою ціною протягом певного часу. *Call option* – опціон колл: умова контракту, що дає право купити певний товар або цінні папери за заздалегідь встановленою ціною протягом обумовленого терміну.

Цікаво зауважити, що в словниках даються два варіанти: опціон пут і пут-опціон, опціон колл і колл опціон. *Swap* – своп: купівля іноземної валюти в обмін на вітчизняну з подальшим викупом. На особливу увагу заслуговує калькування із застосуванням граматичних та лексичних трансформацій (заміна частин мови, лексична заміна). Наведемо такі приклади: *direct debit* – прямий дебіт; *temporary difference* – тимчасова різниця; *identifiable assets* – ідентифіковані активи.

Під час калькування можливе використання граматичних трансформацій: *dilutive effect* – ефект розводнення (заміна частини мови: ім'я прикметник – на іменник); *translation risk* – ризик трансляції (заміна частини мови: іменник – на прикметник); *valuation allowance* – оцінний резерв (заміна частини мови і лексична заміна) тощо. Також можливі і лексичні трансформації, зокрема, експлікація сполучних компонентів або декомпресія одного з терміном-елементом: *customer acceptance* – прийнятність товару для покупця; *termination income benefit* – грошовий посібник, що виплачується після закінчення терміну дії договору. Слід зазначити, що багато відповістей, створених шляхом калькування, поширюються в перекладацькій практиці, а потім починають використовуватися і в неперекладних матеріалах. У результаті відповідні одиниці виходять з розряду безеквівалентних, набуваючи постійної відповідності. У сучасному фінансовому тексті англійською мовою присутня велика кількість скорочень – аббревіатур та усічених слів. Аббревіатури включають у себе звуко-буквену аббревіатуру (CEO, CFO, EPS, IPO, M & A, P & L account, L / C) і акроніми (EBIT, EBITDA, FTSE). На цей час скорочення утворюються з особливою легкістю, що призводить до додаткових труднощів в тому, що деякі скорочення мають кілька десятків зареєстрованих значень. Наприклад, скорочення *p.p.* може мати такі значення: *notes payable* – векселя до оплати, *net proceeds* – чиста виручка, *nonpayment* – несплата, *participating* – не що, *national product* – національний продукт. Крім того, існують незареєстровані і неофіційні значення цих скорочень. Під час

перекладу скорочення слід насамперед звертатися до словників. Однак жоден словник не може дати повний список скорочень, які можуть зустрітися в навчальних матеріалах. Тому необхідно знати основні прийоми перекладу скорочень. По-перше, необхідно ретельно вивчити контекст, з якого слід спробувати визначити загальне значення скорочення. Іноді розшифровка дається під час його першої згадки. По-друге, слід провести ретельний аналіз структури скорочення і розшифрувати його компоненти. Передача скорочень українською мовою може бути здійснена такими способами:

1. Повне запозичення англійського скорочення в латинських буквах. Цей спосіб зазвичай використовується під час передачі номенклатурних позначень. Наприклад, скорочення GAAP (generally accepted accounting principles – загальноприйняті принципи бухгалтерії) в українській мові може бути передано як GAAPт, скорочення FTSE (Financial Times Stock Exchange – індекс Лондонської фондової біржі) українською мовою передається як Футсі.

3. Транскрибування. Наприклад, скорочення FOB (Free On Board – франко борт судна – доставка вантажу до борту судна і навантаження), CIF (Cost, Insurance, Freight – вартість, страхівка, доставка) передаються українською мовою як ФОБ і СІФ.

4. Звуко-буквене транскрибування. Наприклад, абревіатура IPO (Initial Public Offering – первинне розміщення акцій компанії для публіки) передається українською мовою як АйПіО. CEO (Chief Executive Officer – головний виконавчий директор) в українській мові звучить як СЕО.

5. Переклад повної форми. Наприклад, M & A (mergers and acquisitions) перекладається як злиття і поглинання.

6. Переклад і транскрибування. Наприклад, SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) передається українською мовою як Міжнародна міжбанківська електронна система платежів, СВІФТ.

7. Переклад повної форми і створення на його основі українського скорочення. Наприклад, IOS (International Organization for Standardization) перекладається українською мовою як Міжнародна організація зі стандартизації і має скорочення ІСО.

Слід зазначити, що на сучасному етапі питання перекладу англійської безеквівалентної лексики і абревіатур у процесі вимагає систематичної роботи з відбору вищевказаних лексичних одиниць і їх систематизації. Володіння основними

прийомами перекладу безеквівалентної лексики і абревіатур дасть можливість не тільки уникнути помилок і неточностей під час перекладу з англійської мови українською, а й розширить уявлення про сучасні реалії країн мови, що вивчається.

Багато термінів мають більш ніж одне значення, а одне і те ж слово може бути терміном у різних сферах. Також можливе використання декількох спеціальних лексичних одиниць для найменування одного і того ж поняття. У зв'язку з цим можна говорити про багатозначність, омонімію і синонімію термінів. З погляду морфології терміни діляться на прості (deal, lease, tax), похідні (liquidity, hypothecation), складні (stockholder, creditworthiness, markdowns), терміни-словосполучення (expiration date), терміни-скорочення (LLC – limited liability company) [3, с. 32–34]. Залежно від кількості складників їх компонентів терміни-словосполучення можуть бути дво-членні, тричленні і багаточленні. Термінологія є великим класом спеціальної лексики з великим вмістом інтернаціональних слів. Багато термінів запозичуються з мови в мову або через іншу мову, а також багато з них мають греко-латинське походження [5, с. 51]. За допомогою терміна можна чітко і коротко передати суть і зміст предмету, що позначається. Для нього характерна співвіднесеність з точно визначеним поняттям і прагнення до однозначності в межах однієї термінології, тому багато англійських термінів мають постійні лексичні відповідники в українській мові [3, с. 27]. Наприклад: depositor – вкладник, income – дохід. Існує кілька прийомів перекладу атрибутивних словосполучень: дослівний переклад (калькування), транскрипція і транслітерація, семантичний еквівалент або функціональний аналог, експлікація, поєднання кількох прийомів перекладу, повне копіювання англійського словосполучення [3, с. 45–49]. Дослівний переклад (калькування) полягає «в перекладі частинами слова або словосполучення з подальшим з'єднанням частин» [2, с. 38]. Часто визначальна частина терміна може передаватися прикметником, також можлива зміна порядку проходження компонентів, а смислові зв'язки можуть передаватися за допомогою прийменників [3, с. 45]. Наприклад: mortgage tax – іпотечний податок, acquisition price – ціна придбання, income statement – звіт про доходи, retail branch network – мережа роздрібних філій. Транскрипція є «передачею англійського слова українською мовою шляхом відтворення за допомогою українських букв його звукового вигляду (фонемного складу)», а транслітерація –

«передача англійського слова українською мовою шляхом відтворення його графічної форми (літерного складу) за допомогою алфавіту української мови» [2, с. 37]. Такі прийоми використовують під час перекладу назв фірм, корпорацій та інших організацій. Наприклад: *Special Systems Industry* – Спешел системз індастрі. Якщо в назві організації є загальноживані слова, то вони можуть перекладатися за допомогою транскрипції, транслітерації, калькування або семантичного еквівалента [3, с. 47]. Наступний спосіб перекладу термінів – семантичний еквівалент або функціональний аналог. Цей прийом передбачає «використання реально існуючих українських слів, які повністю або частково відображають значення англійського терміна» [3, с. 47]. Наприклад, для словосполучення *capital productivity* в українській мові є термін фондовіддача. Експлікація (описовий переклад) використовується в тому разі, якщо неможливо підібрати еквівалент у мові, якою здійснюється переказ. Цей спосіб полягає в передачі значення слова за допомогою його опису, пояснення. Словосполучення *market auction* можна перевести за допомогою описового перекладу, як торгівля цінними паперами методом аукціону.

Можливо поєднання декількох прийомів перекладу одночасно: використовують калькування і транслітерацію або транскрипцію; транскрипцію і описовий переклад; транскрипцію, калькування і функціональний аналог; калькування, транскрипцію і описовий переклад [3, с. 48–49]. Наприклад: *quality control engineering* – техніка контролю якості. У разі повного копіювання англійського словосполучення строк передається латиницею [3, с. 49].

Під час перекладу багатокomпонентних термінів необхідно встановити ключове слово і внутрішні смислові зв'язки [3, с. 49]. Наприклад, якщо перекладати термін *immovable property gains tax*, то спочатку перекладемо ключове слово *tax* – податок, потім *gains* – прибуток і поєднання *immovable property* – нерухоме майно. Наостанок отримаємо податок на прибуток від нерухомого майна. Як рекомендації під час перекладу термінів

необхідно спиратися на контекст. Глумачний словник або довідкове джерело можуть допомогти під час прояснення значень терміна. Наприклад, слово *rate* позначає ставку в словосполученні *interest rate*, але в словосполученні *inflation rate* вживається в значенні рівень [6, с. 155].

Також необхідно враховувати географічні і країнознавчі реалії, вміти правильно «підібрати лексичний відповідник терміна або скористатися калькою в тому разі, коли еквівалент в мові перекладу відсутній», «перевіряти використання того чи іншого англійського терміна в оригіналі, перш ніж “впроваджувати” його в текст перекладу» [6, с. 155–156].

Висновки і пропозиції. Таким чином, під час перекладу термінів необхідно враховувати сферу їх застосування і контекст, а також смислові зв'язки між компонентами в термінах-словосполученнях. Основні прийоми перекладу термінів: підбір еквівалента, дослівний переклад (калькування), транскрипція і транслітерація, семантичний еквівалент або функціональний аналог, експлікація, поєднання кількох прийомів перекладу, повне копіювання англійського словосполучення.

Переклад економічних та фінансових текстів – один із найбільш скрупульозних та трудомістких перекладів, що вимагає надзвичайної уваги та концентрації. Це вимогливий процес, який вимагає акуратності та уваги до деталей. Перекладач повинен враховувати кілька аспектів, включаючи вибір правильного еквіваленту слова та використання його у заданому контексті; з використанням еквівалентів, що є з того самого стилістичного реєстру оригінального тексту, а також відповідної термінології.

У процесі перекладу абревіатур рекомендується проконсультуватися з пошуковими системами та пошукати словник, щоб усвідомити власне значення абревіатури.

Дуже важливо не тільки знати перекладацькі трансформації та бути досвідченими в їх використанні, але й бути обізнаним у темі перекладу (знати економічні процеси та поняття).

Список літератури:

1. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминологии. Пермь, 1998. 120 с.
2. Апанасенко Т. Є., Сторчевой М. А. Финансовые рынки. Новый англо-русский толковый словарь. Санкт-Петербург, 2006. 672 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1987. 608 с.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва, 2002. 422 с.
5. Гузова Е. Е. Техника перевода английских экономических и общественно-политических текстов. Мурманск, 2002. 67 с.

6. Жданова И. Ф. Новый англо-русский экономический словарь / И. Ф. Жданова. 4-е изд., Стереотип. Москва : Рус. Яз. Медиа ; Дрофа, 2008. 1025 с.
7. Мисуно Е. А. Письменный перевод специальных текстов: учебное пособие / Е. А. Мисуно, И. В. Баценко, А. В. Вдович, С. А. Игнатова. Москва: ФЛИНТА : Наука, 2013. 256 с.
8. Мюллер В. К. Большой англо-русский и русско-английский словарь. Москва, 2009. 1008 с.
9. Розенталь Д. Е., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. Изд. Второй, испр. и доп. Москва, «Просвещение», 1976. 543 с.
10. Сапогова Л. И. Переводческое преобразование текста : учеб. пособие. Москва : Флинта: Наука, 2009. 320 с.
11. Слепович В. С. Перевод (английский – русский) : учеб. пособие. Минск : Тетра Системс, 2009. 336 с.
12. Татаринов В. А. Теория термина: История и современное состояние. Т. 1. Теория терминоведения в 3 т. Москва, 1996. 307 с.
13. Трубачов О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика. *Принципы и методы семантических исследований*. Москва, 1976. с. 147–179.
14. Чиркина М. И. Анализ практики юридической и финансово-экономического перевода. *Мосты : журнал. переводчиков*. 2007. № 1. с. 39–44.
15. Abbreviations Dictionary. URL: <http://www.acronymfinder.com> (дата звернення: 12.04.2020).
16. Collins English Dictionary. Harper Collins Publishers, 2006. 774 p.
17. Levy J. Translation as a Decision Process. *Translation Studies Reader*. London and New York, 2003. p. 148–159.

Kovalenko O. V. PECULIARITIES OF ECONOMIC TERMS' TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN IN NEWS TEXTS IN INTERNET

The article deals with features of economic texts' translation from English into Ukrainian; English economic terminology in translation is studied and systematized. The ways of translation of lexical units of economic sphere from English into Ukrainian are analyzed. The most widely used methods include the following: description, transliteration, and translation using the target language equivalent. We will also look at the term "economic term" and how it is translated. The peculiarities of translation and type of economic terms on text media materials were identified and analyzed, as well as different approaches to economic transformation based on the identified features. The results of the tested analysis highlight the important indicators of correct translation of economic terms in order to achieve adequate communicative effect.

Some peculiarities of economic texts' translation have been considered, the same as ways of economic terms' rendering, metaphors and phraseological units, abbreviations and names of the organization in economic texts have been analyzed. The translation transformations used in the process of providing the above lexical units are described.

Definitions of economic texts are also presented, the same as texts can be considered as economic / financial. In the following article, we highlight the main challenges of economic texts and propose some solutions.

The growing interest in economic news and deep global economic crisis raise interest in economic terminology and makes it necessary to define economic categories and concepts clearly. There are six groups of economic terms: the first group consists of "popular" words and expresses economic characteristics; the second group consists of "popular economic terms" used in everyday life; the third group includes "financial and economic clichés", stamps, pattern expressions; fourth group: words and expressions of the financial products of use are the units of jargon of one or another area of economy; the fifth group includes abbreviations for economics; the sixth group is the "financial units" that make up phraseologisms and stable expressions.

The translation of non-equivalent vocabulary and abbreviations can be done through such translation methods as transcription, transliteration, explanatory translation, calculations, selection of the Ukrainian term. There are such methods of abbreviation translation as complete borrowing, transliteration, sound-letter transcription, full-form translation.

Key words: *term-sign, economic term, abbreviation, economic translation, special vocabulary, token, economic term, financial sphere, phraseological unit, non-equivalent vocabulary, acronym, acronyms, transcription, transliteration, explanatory translation, lexical transformation.*

УДК 81'255.4'324 [82-1]
DOI

Козачук А. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

НАРОДНІ ПІСНІ В ПЕРЕКЛАДІ ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ВЕЛИКИЙ ШУМ»: СТИЛЕМЕТРИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено стилеметричному аспекту проблеми перекладу українських народних пісень. Метою статті є встановлення послідовності перекладацьких пріоритетів шляхом стилеметричного дослідження трансформацій, що мають місце під час перекладу народних пісень у повісті Івана Франка «Великий шум» англійською мовою. Дослідження проведено на матеріалі перекладу Роми Франко. У результаті розкриття теоретичного підґрунтя проблеми у статті зазначається, що переклади Роми Франко сприяють популяризації України за кордоном, зокрема через поширення не лише самих текстів, але й інформації про їхніх авторів. Івана Франка перекладачка називає найвидатнішим автором, у науковому дискурсі стверджується, що переклад його творів є складним завданням. Досліджені тексти пісень були створені в межах силабо-тонічної традиції, що зумовило вибір таких критеріїв для розгляду перекладу, як наявність рими, парокситонність, вокалічність, місце розташування у строфі, а також семантична еквілінеарність. Стилеметричне дослідження передбачало обробку даних у середовищі електронної таблиці, де було визначено кількість збігів в оригінальному та перекладеному текстах і ступінь збереження кожного критерію. У результаті проведення вимірювань встановлено, що під час перекладу українських народних пісень англійською мовою пріоритет критеріям віддавався в такому порядку: семантична еквілінеарність, наявність рими, спосіб римування, вокалічність, парокситонність. Виявлено високу точність відтворення змісту, що дає можливість цільовій аудиторії мати краще уявлення про зміст пісень, включених автором до оригінального тексту. Наявність і спосіб римування в тексті перекладу допомагають налаштуватися читачеві на текст пісні на відміну від звичайної цитати чи інтертекстуального елемента. Низька кількість збігів у ритмі та кількості складів не є критичною, оскільки розглянутий у дослідженні переклад текстів пісень призначений не для співу, а для читання.

Ключові слова: віршований переклад, ідіолект перекладача, римування, Рома Франко, стилеметрія.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, що охопили велику кількість різних галузей в Україні, заторкнули, зокрема, і філологічну науку. З одного боку, спостерігається стійка тенденція до поширення наукових текстів у відкритому доступі, що розширює їхню потенційну цільову аудиторію, з іншого – відбувається обмін не лише науковими знаннями й ідеями, але й методами наукових досліджень, методологіями тощо. Паралельно з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (а також прикладної лінгвістики) набувають ширшого використання математичні методи в тих галузях досліджень, які до цього традиційно вважалися «гуманітарними» – такими, що протиставлялися точним наукам і здебільшого не передбачали широкого залучення формул, чисел, кількісних вимірювань тощо. В англійській мові на позначення точних та гуманітарних наук існують навіть різні лексеми – *sciences* і *arts*. І хоч усі лінгвісти в нашій

країні під час здобуття фахової освіти дізнаються про структуралізм чи глосематику, коли знайомляться з історією лінгвістичних учень, у вітчизняній мовознавчій науці математичні методи використовуються помітно рідше, ніж у західному науковому дискурсі. У перекладознавстві, як окремій галузі лінгвістики, використання математичних методів набуває ще більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження перекладу поезії зосереджується певною мірою на вивченні загальної проблематики та проблем ідіостилію письменника та перекладача – наприклад, праці В. Бялика, Н. Євтушенко, Р. Зорівчак, М. Іваницької та ін. Водночас перелічені нами автори не послуговуються математичними методами, що залишає широке поле діяльності в цій площині.

М. Іваницька в одній зі статей робить висновок про важливу роль художнього перекладу українських творів за кордоном для самої України

завдяки своєму впливу на процес формування іміджу нашої держави за кордоном [4, с. 486]. Рома Франко, подібно до інших перекладачів української художньої літератури, робить значний внесок у справу популяризації України за кордоном.

Незважаючи на те, що перекладачка народилася в Канаді, вона з дитинства чула українську мову, володіла нею на високому рівні й усвідомлювала роль своєї перекладацької, наукової та освітянської діяльності, про що пише В. Бялик [1, с. 356]. Через переклади Роми Франко здійснюється не лише популяризація художніх текстів, але й поширення інформації про їхніх авторів, які були визначними особистостями.

Більшість збірок її перекладів містять біографічні довідки про авторів оригінальних творів. Івана Франка в такій довідці вона, зокрема, називає найвидатнішим з українських письменників [8, с. 345]. Не лише про І. Франка, але і про його твори як джерело для перекладу писала Р. Зорівчак. Вона вважала переклад його текстів надскладним завданням, оскільки перекладачеві в цьому разі доводиться не лише мати справу з великою кількістю різноманітних художніх засобів, але й багато чого пояснювати цільовій аудиторії [3, с. 3].

Обрана для аналізу повість Івана Франка «Великий шум» була вперше надрукована в 1907 р., її англomовний переклад датується 2006 р. [9]. Сам твір є прозовим, проте містить 24 уривки з народних пісень, з яких одна «польська, але русинами зложена» [7, с. 238], а решта 23 – українськомовні [7]. 22 пісні в тексті за сюжетом супроводжують весільний обряд, таким чином даючи читачеві уявлення про українські весільні звичаї, що були поширені на Галичині понад століття тому.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення послідовності перекладацьких пріоритетів шляхом стилеметричного дослідження трансформацій, що мають місце за перекладу народних пісень у повісті Івана Франка «Великий шум». Матеріалом дослідження послужили 24 тексти українських народних пісень загальним обсягом 144 рядки, що увійшли до цієї повісті (від 2 до 18 рядків у кожній пісні), а також тексти їх перекладів, виконані Ромою Франко.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості перекладу поезії, Н. Свтушенко аналізує потенційні явища в мові перекладу, які не лише використовуються в тексті, але і можуть служити засобом дослідження ідіостилію поета-перекладача [2, с. 61]. На підставі того, що ідіостиль тісно пов'язаний з ідіолектом, у нашому випадку

стає можливим доповнення корпусу досліджень, присвячених перекладацькому ідіолекту Роми Франко, оскільки вивчення його стилеметричного аспекту відбувалося переважно на матеріалі перекладів прози [5], розгляд подібної проблематики на матеріалі поезії був залишений на перспективу подальших досліджень.

Оскільки оригінальний текст містить поетичні фрагменти, які створені в межах силабо-тонічної традиції і характеризуються наявністю рим, ми вважаємо релевантним обрати такі критерії для розгляду перекладу, як їх парокситонність (чоловічі, жіночі), вокалічність (вокалічні, консонантні), місце розташування у строфі (суміжні, перехресні, кільцеві) [6, с. 593], а також еквілінеарність для розгляду змістового компонента текстів народних пісень.

Для проведення стилеметричного дослідження нами було створено суцільну вибірку на основі електронної таблиці, до якої було занесено тексти народних пісень так, щоб, з одного боку, кожен рядок був представлений у вигляді окремої одиниці вибірки, але з іншого – належним чином інвентаризований, що дозволило розглядати не лише окремі рядки, але і цілісні тексти пісень. Представлення кожного рядка у вигляді окремої одиниці вибірки дозволило здійснити зіставлення перекладу з оригіналом і визначити відповідність або невідповідність кожному критерію за допомогою звичайної логічної операції «істина/хиба», для чого нами було виокремлено такі величини, як:

- а) наявність римування – R ;
- б) парокситонність – P ;
- в) вокалічність – V ;
- г) місце розташування у строфі – L ;
- г) семантична еквілінеарність – S .

Звідси випливає, що для обробки даних за величинами R , P , V та S було достатньо в кожному рядку присвоїти кожній із цих величин значення 1 або 0 за принципом $f := 0$ для тих випадків, коли відповідний критерій за зіставлення оригіналу і перекладу не збігається, і $f := 1$, коли він збігається. Оскільки величина L за своєю сутністю передбачає розгляд не окремих рядків, а більших фрагментів, ми аналізували цілісні тексти пісень, проте присвоювали їй числове значення залежно від відстані між римами (проте без зміни принципу присвоєння значень 0 чи 1 за кожний рядок), що зумовило збільшення проміжку числових значень змінної f таким чином: $0 \leq f \leq 4$. Обчислення суми випадків збігів за критеріями дало можливість визначити узагальнений ступінь збереження кожного критерію під час перекладу

у відсотках за формулою $a = F / 144 \cdot 100\%$, де F набуває значення суми випадків збігів за кожним окремим критерієм відповідно: $F = \sum f(R)$ для наявності римування, $F = \sum f(P)$ для парокситонності, $F = \sum f(V)$ для вокалічності, $F = \sum f(L)$ для місця розташування у строфі, $F = \sum f(S)$ для семантичної еквілінеарності.

Розглянемо приклади перекладів у площині кожного із зазначених критеріїв. Наприклад:

(1-о) *Із стріхи горіхи летіли,
А свахи горівки схотіли.*

*Та вже ж нам староста догодить,
Що нас та горівка доходить* [7, с. 269].

(1-п) *From thatched roofs nuts tumbled down,
The kinswomen want some whiskey now,
The starosta is doing his best to please,
The whiskey is drawing near with ease* [9, р. 269].

Наведений текст складається із чотирьох рядків, у перекладі їхня кількість не змінюється. В оригінальному тексті кожен рядок заримований з іншим рядком (АА ББ), у перекладі таке явище повною мірою збережене. Однак це явище, принаймні 23 фрагментам, є правилом, що містить виняток:

(2-о) *Уже нам дають борщу,*

*А я чола не морщу,
Бо борщ – найстарша страва
І господині слава* [7, с. 272].

(2-п) *Now they're serving borshch,
And of course I don't frown,
For it's the very oldest dish,
The jewel in a housewife's crown* [9, р. 274].

У прикладі (2) кожен рядок оригіналу заримований (АА ББ), тоді як у перекладі римуються один з одним лише другий і четвертий рядки (АБ ВБ). Узагалі у перекладі заримовані 134 рядки в порівнянні зі 136 заримованими рядками в оригіналі, що становить 98,5%. Уважатимемо, що рима як явище загалом збережена.

Парокситонність пов'язана з місцем розташування наголосу в кінці рядка. Наголос на останньому складі дає окситонну («чоловічу») риму, у разі ненаголошеного останнього складу рима називається парокситонною («жіноча») [6, с. 593]. Наприклад:

(3-о) *Візьміть собі капустицю у станов,
А нам дайте курочку з шафраном!* [7, с. 273].

(3-п) *Take that cabbage and go the dickens,
And bring us instead some saffron chicken* [9, р. 275].

Це єдиний уривок з вибірки, у якому окситонність збігається цілком – в обох рядках спостерігаємо однаковий тип рими і в оригіналі, і в пере-

кладі. В одній з пісень цей критерій цілком не збігається, у більшості текстових фрагментів спостерігаємо частковий збіг:

(4-о) *Ой, що ж нам дали? Печені!*

Ой то ж нам були перчені!

Чи з перцем, чи не з перцем,

Але з ласкавим серцем [7, с. 273].

(4-п) *Oh, what's now? Roasted meat!*

Served with pepper, what a treat!

But it matters not how much pepper,

If served with love, there's nothing better

[9, р. 277].

У прикладі (4) усі рядки оригіналу мають парокситонну риму, у перекладі – лише два перших. Усього у вибірці парокситонність збігається у 50 рядках зі 144, що становить 34,7%. Аналіз ритміки рядків показав, що українськомовному (та в одній пісні польськомовному) текстові оригіналу значно більшою мірою притаманні парокситонні рими, тоді як англкомовному перекладу – окситонні. Це можна пояснити постійним наголосом на передостанній склад для польської мови, а також широким використанням в оригінальному тексті діалектних форм, у яких спостерігається значний вплив польської мови. Переважання наголосу на останньому складі рядка в перекладі зумовлюється більшою питомою часткою односкладових повнозначних слів в англійській мові, які здатні брати на себе наголос.

Вокалічність рими полягає в розрізненні останнього звука в рядку в межах опозиції «голошний :: приголосний». Розглянемо особливості відтворення вокалічності на прикладах:

(5-о) *Солодкий медяник, солодкий,*

Так, як час утіхи короткий.

Поки його згадують мусиш,

Не один твердий горіх розкусиш [7, с. 274].

(5-п) *The honey cookie tastes so sweet,*

And times of joy so swiftly fleet.

Before you bring fond memories back,

Many a hard nut you'll have to crack [9, р. 278].

У прикладі (5) усі чотири рядки мають консонантну риму як в оригіналі, так і в перекладі. Але таких випадків, коли всі рядки в пісні зберігають приголосний або голосний звук під час перекладу, на всю вибірку лише 4. У більшості пісень спостерігається частковий збіг за цим параметром:

(6-о) *А вже ж ми заробили:*

Коровай посадили,

Соломою підгнітили

І задом, і передом, –

Давайте ж нам горівки з медом! [7, с. 268].

(6-п) *We have done our job, and how!*

*The korovay is baking now,
The straw-fed fire will turn it brown
Until it's ruddy, gleaming, sunny.
So give us whiskey mixed with honey!* [9, p. 268].

У цьому прикладі збігається вокалічність у першому і другому рядках, тоді як у решті рядків значення параметра в перекладі змінюється на протилежне. Узагалі чітко вираженої загальної тенденції до вокалічності чи консонантності в оригіналі чи перекладі не спостерігається, проте дотримання критерію вокалічності можна відзначити в 61 рядку зі 144, що становить 42,4%.

Що стосується місця розташування рими у строфі, можемо відзначити наявність таких способів римування, як суміжні та перехресні. Наприклад:

(7-0) *Капуста на грядці сиділа,
На пісному рости не хтіла,
Капусту кухарка вносила,
А вна солонини просила,
Капуста і жінка до власти
Усе потребує омасти* [7, с. 273].
(7-п) *The cabbage in the garden sat
Refusing to grow without pork fat,
And when indoors it was taken
It asked at once to be paired with bacon.
To make a cabbage or a woman flutter;
Remember that both must be buttered* [9, p. 275].

У прикладі (7) ми бачимо три пари рядків, поєднаних суміжними римами – їхній спосіб римування можна представити як (AA BB BB). У перекладі зберігається такий самий спосіб римування. Таких пісень у вибірці більшість – 16 із 24. Третина пісень у перекладі спосіб римування змінюють, як-от:

(8-0) *Радуйся, матінко!
Ведем ти дитятонько,
Як одно, так друге,
Тепер твої обоє* [7, с. 272].
(8-п) *Rejoice, O dear mother!
Here's a child for you,
You had one, here's another;
And both belong to you* [9, p. 274].

Чотири рядки оригіналу поєднані суміжним римуванням (AA BB). У перекладі спосіб римування змінюється на перехресний (AB AB), де перший рядок римується із третім, а другий із четвертим. У декількох інших випадках перехресне римування змінюється на суміжне. Загалом спосіб римування під час перекладу залишається незмінним у 104 рядках зі 144, що становить 72,2%.

Однозначному трактуванню підлягає семантична еквілінеарність у перекладі цих пісень. У всіх 144 рядках у вибірці відтворено зміст у перекладі відповідних рядків, що також демонструють усі наведені в цій статті приклади. Отже, ступінь дотримання семантичної еквілінеарності дорівнює 100%, що також є причиною того, що кількість рядків перекладу ідентична кількості рядків оригіналу.

Висновки і пропозиції. Розташування визначених нами критеріїв, за якими ми розглядали переклад народних пісень, дає підстави говорити про такі пріоритети для перекладачки: (1) семантична еквілінеарність; (2) наявність рими; (3) спосіб римування; (4) вокалічність; (5) парокситонність. Отже, досліджений нами спосіб перекладу віршованого тексту в межах його стилеметричного аспекту виявляє високу точність відтворення змісту, що дає можливість цільовій аудиторії мати краще уявлення про зміст пісень, включених автором до оригінального тексту, а наявність і спосіб римування допомагають налаштуватися читачеві перекладу саме на текст пісні, а не на звичайну цитату чи просто інтертекстуальний елемент. Ритм та кількість складів, які здебільшого не збігаються в разі зіставлення оригіналу і перекладу, ми не вважали релевантними для нашого дослідження, оскільки переклад текстів пісень у цьому разі призначений не для співу, а для читання.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні і доповненні характеристик перекладацького ідіолекту Роми Франко, а також у розгляді особливостей перекладу текстів пісень узагалі.

Список літератури:

1. Бялик В. Цивілізаційна місія перекладу: північно-американський контекст. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка*. Серія «Слово». 2019. № 3 (55). С. 350–362.
2. Євтушенко Н. Потенційні форми в ідіостилі поета-перекладача (зіставлення англомовних віршів і їх українських перекладів). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». 2018. Вип. 5. С. 61–65.
3. Зорівчак Р. Сприйняття творчості та особистості Івана Франка як символу інтелектуальної України в англомовному світі. *Українське літературознавство*. 2014. Вип. 78. С. 3–14.
4. Іваницька М. Роль літературних перекладів у формуванні образу України на німецькомовних теренах. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки». 2018. Вип. 164. С. 481–486.

5. Козачук А. Ідіолект перекладів Роми Франко: семантичний та стилеметричний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2018. 20 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / уклад.: Р. Гром'як та ін. Київ, 1997. 752 с.
7. Франко І. Великий шум. *Зібрання творів* : у 50-ти т. / І. Франко. Київ, 1976. Т. 22 : Повісті та оповідання (1904–1913). Київ, 1979. С. 208–317.
8. Bibliographical notes. *Riddles of the Heart : selected prose fiction* / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). Toronto, 2004. P. 345–349.
9. Franko I. The Raging Tempest. Transl. by R. Franko. *Turbulent Times : A Trilogy* / R. Franko (transl.) ; S. Morris (ed.). Toronto, 2006. Volume 1 : Winds of Change : Selected prose by Ivan Franko. 2006. P. 185–334.

**Kozachuk A. M. FOLK SONGS IN TRANSLATION OF IVAN FRANKO'S
THE RAGING TEMPEST NARRATIVE: THE STYLOMETRIC ASPECT**

The article is devoted to the stylometric aspect of the problem of translation of Ukrainian folk songs. The purpose of the article is to establish a sequence of translation priorities through stylometric investigation of the transformations that occur when translating into English the folk songs from Ivan Franko's "The Raging Tempest" narrative. The present research is based on Roma Franko's translation. As a result of discovering the theoretical basis of the problem, the article indicates that Roma Franko's translations help promote Ukraine abroad, in particular by spreading not only the texts themselves but also the information about their authors. The translator calls Ivan Franko the most prominent author; in academic discourse it is claimed that the translation of his works is a difficult task. The studied lyrics were created within a syllabic tradition, which resulted in the choice of presence of rhyme, (par)oxitonic and vocalic rhymes, their location in the stanza, as well as semantic equivalence as criteria for analysis of the translation. The stylometric study involved processing of data within a spreadsheet interface, where the number of matches in the source and translated texts and the degree of each criterion retaining were determined. As a result of measuring, it was established that the translation of Ukrainian folk songs into English displayed the priority in the following order: semantic equivalence, presence of rhyme, method of rhyming, vocalic rhymes presence, (par)oxitonic rhymes presence. High accuracy of content rendering has been detected – this enables the target audience to have a better understanding of the content of the songs included by the author in the source text. The presence and the way of rhyming in the translation text helps the reader to perceive the matter as the lyrics of the song rather than a regular quotation or intertextual element. The low number of matches in the rhythm and the number of syllables is not critical since the translation of the lyrics is not aimed for singing but for reading.

Key words: rhyming, Roma Franko, stylometry, translator's idiolect, verse translation.

УДК 81'42 + 821.111 (73)
DOI

Крилова Т. В.

Національний авіаційний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МЕТАФОРИЧНИХ ХУДОЖНІХ ПОРІВНЯНЬ

Стаття присвячена дослідженню метафоричного порівняння й особливостей його відтворення в українському перекладі художнього твору. На матеріалі роману Донни Тартт «Щиголь» проаналізовано функціонально-семантичні особливості метафоричних порівнянь як складової частини ідіостилю автора художнього твору. Увагу зосереджено на основних способах відтворення даних мовних одиниць в українському перекладі роману. У результаті засвідчено високий прагматичний потенціал метафоричного художнього порівняння завдяки образності та картинності, його обов'язковість як компонента художнього тексту. Адже метафоричні порівняння дозволяють із більшою ефективністю й емоційно-експресивною достовірністю передати задум автора та ставлення до зображуваного, а також є одним із засобів створення яскравих і виразних образів, характеристики героїв, розкриття їхнього внутрішнього світу, почуттів, який дає живе уявлення про властивість предмета чи явища дійсності. Художнє метафоричне порівняння породжує ідіолістичну неповторність автора як мовної особистості, зокрема, воно є важливим елементом ідіостилю Донни Тартт, де виконує стилістично-описову, зображально-оцінну й образотворчу функції. Зіставний аналіз оригіналу і перекладу роману Д. Тартт продемонстрував, що переклад метафоричних порівнянь, у межах яких поєднуються взаємовиключні та віддалені асоціації, за складністю можна порівняти з перекладом оказіональних порівнянь, оскільки їхня логіко-семантична основа не є прозорою, у них містяться метафоричні переносні зв'язки, а у своєму розумінні вони містять багатоступеневість та складність. Відтворення їх у перекладі роману переважно здійснюється за допомогою образної чи контекстуальної заміни, або описового перекладу, а також дослівного перекладу. Труднощі перекладу зазвичай пов'язані з тим, що перекладач повинен відтворити не лише смисл метафоричного порівняння, але і його образність, забезпечивши комунікативний ефект, закладений автором художнього твору.

Ключові слова: художнє порівняння, образність, експресивність, ідіостиль автора, способи перекладу, комунікативний ефект.

Художній текст являє собою модель світу, складне переплетіння змістотворних і структуруючих кодів. Особливість художнього тексту полягає в тому, що він являє собою художньо перетворену задумом автора реальну дійсність, наповнену естетичним смислом і змістом. Він має силу раціонального й емоційного впливу на читача, де зображенням дійсності автор поєднує правду і вимисел, прагне викликати в нього почуття, емоції, асоціації, тому саме в художньому тексті широко використовуються різні зображально-виражальні засоби мови, одним із питомих і доміантних серед яких виступає порівняння. Художній текст має силу емоційного впливу на читача завдяки різним зображально-виражальним засобам, особливе місце серед яких належить порівнянню, зокрема метафоричному [1, с. 99].

Метафоричне порівняння, тобто переосмислення значення слова на основі подібності явищ або їхніх ознак у вигляді порівняльного зво-

роту, є одним із засобів зображальності в художній мові. Питання структурно-семантичних і функціонально-семантичних особливостей цього образного засобу у своїх роботах висвітлювали Л. Голоюх, Н. Ніколашина, Л. М'яснікіна, Б. Томашевський, В. Вовк, які одноставно стверджують, що метафоричне порівняння характеризується багатоступеневістю та складністю асоціацій, а також має глибокий підтекст і апелює до уяви читача-реципієнта. Тому переклад таких конструкцій супроводжується певними труднощами, зумовленими цими чинниками.

Необхідність вивчення особливостей відтворення цього стилістичного прийому в рамках ідіостилю одного письменника в аспекті відтворення образної інформації, закладеної в метафоричних порівняннях, відображенні задуму письменника, та забезпечення єдиного стилістичного ефекту оригіналу і перекладу є тим, що визначає актуальність теми статті.

Мета дослідження полягає в системному аналізі метафоричного порівняння в романі Д. Тартт «Шиголь», у визначенні особливостей його відтворення в українському перекладі.

Дослідження категорії компаративності пропонує досить обширний погляд на цю категорію. Передусім вона розглядається як засіб пізнання навколишнього світу людини у гносеологічному аспекті, виражаючи когнітивну функцію у процесі сприйняття. Як інструмент упізнання, концептуалізації та категоризації понять про предмет дійсності у процесі лінгвокогнітивної діяльності суб'єкта пізнання. Як результат, зафіксований в експліцитно різнорівневих засобах вираження в мові з погляду понятійного та мовного аспектів, і як зображально-виражальний засіб мови [4, с. 98].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики існує значна кількість визначень поняття порівняння. М. Кузнец зазначає, що порівняння – це точне ствердження часткової ідентичності, близькості, схожості [2, с. 103]. Ю. Скребнев стверджує, що порівнянням може бути висловлюванням, яке характеризує схоже відношення між двома предметами, які суттєво відрізняються один від одного, але мають схожість у певному аспекті, або не стосуються один одного [7, с. 215].

Особливість порівняння як фігури мови полягає в тому, що воно уподібнює один предмет іншому на основі загальної ознаки, також воно характеризується особливими способами організації висловлювань, має чітку граматичну структуру й відношення з предметом та об'єктом порівняння, а також конструкцією, що їх об'єднує. М. Лапшина стверджує, що існує певна загальна ознака, яка об'єднує ці поняття, предмети та явища. Водночас вона зазначає, що ознаки, які об'єднують подібні предмети, явища, не переносяться на порівнюваний предмет, як це робиться в разі створення метафор, а чітко виділяються [3, с. 91].

Метафоричне порівняння, як інші види порівнянь (оказіональні й узуальні), є компонентом мовної композиції тексту. Воно реалізує такий вид вторинної номінації, як перенесення значень на основі подібності об'єкта номінації з тим об'єктом, назва якого переноситься на об'єкт номінації. Суть метафоричних порівнянь полягає в тому, що в них зближуються поняття, які не пов'язані одне з одним у дійсності, і цілком заміщають одне одне. У метафоричних порівняннях досить чітко виражена метафора з її здатністю поєднувати та концентрувати в межах свого

семантичного поля взаємовиключні, віддалені та складні асоціації. У такій формі порівняння є завжди елементом метафоризації дії, що зумовлює типове для метафори динаміку [5, с. 83].

Характерною ознакою метафоричних порівнянь виступають метафоричні переносні зв'язки та непряме значення асоціацій, вони не ґрунтуються на традиційних естетичних уподобаннях і прямих асоціаціях. Ці порівняння є більш складними у смисловому плані, оскільки містять одразу декілька смислів, завдяки своїй неочікуваності відразу привертають увагу. Метафоричне порівняння повніше виражає пояснення через різкий контраст, відтінки чи паралелі, аніж звичайне порівняння, саме тому в основі метафоричного порівняння лежить принцип синергії, тобто поєднання непоєднуваного [6, с. 4].

Метафоричні порівняння є потужним засобом характеристики явищ і предметів дійсності і значною мірою сприяють розкриттю авторського світовідчуття, виявляють суб'єктивно-оцінювальне ставлення автора до фактів об'єктивної дійсності. Вони не лише моделюють уявлення про об'єкт оцінки, а й формують спосіб і стиль авторського мислення, виступають його основою. За допомогою метафоричного порівняння конкретизується мовний простір, посилюється та поглиблюється змістовна сторона твору. Воно формує стилістичну тональність художнього тексту, виконує естетичну функцію та бере участь у створенні образності художнього тексту. Крім того, цей вид порівнянь призначений для передачі експресивної інформації, у них практично відсутня логіко-предметна інформація. Метафоричні порівняння представляють читачеві світ, пропонуючи порівняти і зіставити необмежено широке коло сутностей, щоб побачити незвичайність і нетривіальність у буденному і встановити асоціативні зв'язки там, де в повсякденному житті їх бути не може [8, с. 11].

Переклад метафоричних порівнянь з однієї мови іншою належить до сфери вузькоспеціальних перекладацьких питань. Розуміння порівнянь цього виду вимагає від перекладача інтелектуального напруження та майстерності, оскільки їхня логіко-семантична основа не є прозорою, у них містяться метафоричні переносні зв'язки, а у своєму розумінні вони містять багатоступеневість і складність [4, с. 305].

Особливу увагу варто приділити метафоричним порівнянням, які беруть участь в описі героїв, а саме їхньої зовнішності, рис характеру, емоційного та психічного стану, адже від того, наскільки

правильно відтворено образ героя, залежить подальше сприйняття його читачем. Наприклад:

Camilla sat between them, with her elbow propped negligently on the table and her chin in her hand, tranquil as an orchid [12, с.71] (*Між ними сиділа Камілла, недбало поставивши лікоть на стіл та підпнесь цією рукою підборіддя. Безжурна, немов орхідея* [9, с.73]).

Як бачимо, перекладач вдався до заміни значень складових компонентів структури метафоричного порівняння, що призвело до хибного відтворення образу. Основним значенням слова *tranquil* є *спокійна, тиха* [8], однак у цільовому тексті дівчина зображується безжурною, тобто веселою та жартівливою. Апелюючи до компаратора порівняння, важко стверджувати, що веселість у цьому разі порівнюється із квіткою. Очевидно, автор, навпаки, прагнув підкреслити пригнічений настрій героїні. Підтвердженням цьому слугує також поза зображуваної дівчини.

У деяких випадках такий прийом перекладу метафоричних порівнянь використовується перекладачем із метою посилення асоціативності й експресивності. Наприклад:

My head ached and my feet were like lead [12, с. 404] (*Боліла голова, йшов ніби на колодочках* [9, с. 405]).

Компаратор тексту оригіналу *lead*, тобто свинець, з яким порівнюється важкість у ногах, замінюється словом *колодочки*. Така заміна призвела до деформації авторського задуму, оскільки в тексті оригіналу вказується, що ноги героя були важкими. Порівняння «йти як на колодках» є не досить поширеним, замість нього вживається вираз «ноги, ніби колодки», що позначає набряклість ніг. Тому такий переклад надає порівнянню нового значення, а звідси спостерігається розбіжність смислів у текстах оригіналу та перекладу. На наш погляд, дослівний переклад у цьому разі більш вдало відтворив би первинну ідею автора.

Образна заміна використовується перекладачем для створення не лише яскравих зорових образів, але й акустичних, чому сприяє неочікуваність зіставлення та поява в цільовому тексті національно та культурно маркованих елементів. Наприклад:

Thirty seconds, forty, like a heap of old clothes but then – so harshly I flinched – his chest swelled on a bellows-like rasp, and he coughed a percussive gout of blood that spewed all over me [12, с. 109] (*З півхвилини він скидався на купу старого ганчір'я, але потім – так рвучко, що я відсахнувся, – його груди заскреготіли, мов ковальський міх, і він*

вихлюпнув із них струмінь крові, який забризкав мене [9, с. 112]).

У вихідному тексті автор порівнює скрегіт гудей героя зі звуком фрезерного інструменту по металу [8], тоді як в тексті перекладу перекладач порівнює його зі скреготом пристрою для роздування вогню, а саме ковальським міхом. В українській мові порівняння із цією реалією є досить уживаним, а тому вважається доцільним не лише в інформативному, а й у культурологічному аспекті. Порівняння в тексті перекладу перетворюється на національно забарвлене і посилює виразність та ідейну насиченість контексту.

Образна заміна у процесі відтворення метафоричного порівняння може також супроводжуватись контекстуальною заміною. Наприклад:

“Oh, Dad,” he sang, his voice was like spilled syrup [12, с. 88] (*«Тату», – проспівав він медовим голосом* [9, с. 89]).

Заміна діслово-зв'язки з більш широким значення на смислове дієслово *проспівав* виконує функцію конкретизації. Таке перекладацьке рішення в цьому прикладі зумовлене передусім бажанням перекладача деталізувати портрет хлопчика, наголосивши на його хитрості. Уживанням типового для українськомовного реципієнта звороту «медовий голосок», яким говорять ті, хто підлещуються або прагнуть отримати бажане, перекладач зумів максимально влучно відтворити образ хлопчиська в уяві читача. Крім того, слово «голосок» із демінутивним суфіксом (здрібно-пестливий суфікс) –*ок* посилює експресію іронії з відтінком удаваної пестливості.

Метафоричні порівняння можуть також відтворюватись описово. Як показав порівняльний аналіз текстів оригіналу і перекладу, такий спосіб перекладу іноді досить доречний, адже цілковито відтворює задум автора та стилістичний ефект. Наприклад:

I heard someone call my name and there, at a great distance, was Dr. Roland, tottering through the snow like a lurching corpse [12, с. 111] (*Раптом хтось гукнув мене, і ось я вже бачу, як до мене з великої відстані по снігу підтюпцем трюхає Роланд, схожий на якийсь труп через свій непевний біг* [9, с. 112]).

Метафоричне порівняння, у якому чоловік порівнюється із трупом, як бачимо, втратило свої чіткі межі. Перекладач у зв'язку з відсутністю адекватного еквівалента чи варіантного відповідника дієприкметника *lurching* в українській мові передав його значення за допомогою поширеного пояснення в атрибутивному словосполученні

непевний біг. Для підкреслення такої особливості ходи перекладач також увів неозначений займенник *якийсь*, переданий у тексті оригіналу неозначеним артиклем.

Описовий переклад може супроводжуватися також появою нових елементів у структурі вихідного порівняння, що сприяє роз'ясненню та покращенню розуміння сенсу порівняння, створеного автором. Наприклад:

Amazingly, I had never been in a convertible before, and it is even more amazing that I managed to fall asleep when both momentum and nerves should've kept me awake but I did, fell asleep with my cheek resting on the padded leather of the door; my sleepless week and the six vodka tonics hitting me as hard as an injection [12, с. 750] (*Хоч як дивно, але в кабріолеті я подорожував уперше, ще більш дивно те, що я примудрився заснути по дорозі, коли імпульс події, що розгорталася навколо, та нерви не повинні були дозволити мені заснути, та я спав, приклавшишся щочою до шкіряної оббивки дверей, адже взнаки нарешті дався тиждень безсоння, і шість чарок горілки з тоніком дали в голову, ніби алкоголь у мене влили внутрішньовенно* [9, с. 751]).

Текст перекладу забарвлений новим значенням, оскільки перекладач вирішив більш детально розкрити суть порівняння автора, який описує ефект горілки. Дієприкметник *hitting* разом із прикметником *hard* у вихідному тексті замінено в перекладі словосполученням молодіжного сленгу *дати в голову*, що означає приводити у стан алкогольного сп'яніння. Друга частина порівняння зазнає описового перекладу, де замість дослівного відтворення *сильно, як ін'єкція*, перекладач експлікує її значення, замінює її словосполученням *влити алкоголь внутрішньовенно*, даючи, таким чином, максимально точно та повне пояснення значення цієї частини порівняння.

Аналіз порівняльних конструкцій тексту оригіналу та вихідного тексту показав, що ще одним зі способів відтворення метафоричних порівнянь є їх переклад за допомогою фразеологізмів. Такий спосіб відтворення цих одиниць є найвлучнішим, оскільки зберігаються не лише смисл і образність, але і прагматичний потенціал вихідного порівняння. Наприклад:

It's dark as hell and pouring rain and you're drunk out of your skull [12, с. 521] (*Надворі темно хоч в око стрель, злива, і ти п'яний як чін* [9, с. 522]).

Адвербіальне порівняння в тексті оригіналу, де темнота порівнюється з пеклом, має негативну конотацію. Використаний перекладачем розмовний фразеологізм, який є широковживаним у мові

реципієнта, не лише надає позитивну конотацію порівнянню, розвіюючи символи смутку та печалі, але й відтворює стилістичну функцію порівняння, надаючи тексту перекладу гнучкості.

Такий самий спосіб відтворення метафоричного порівняння спостерігаємо і в іншому прикладі:

"I don't want you to help me". She raised her head and looked at me: her gaze hit me hard and sweet as a shot of morphine [12, с. 312]; (*Мені не потрібна твоя допомога*», – сказала вона, відкинувши голову, *і від її сталевого погляду земля пішла мені з-під ніг* [9, с. 313]).

Прагнучи описати почуття дівчини до хлопця, авторка використовує яскраве порівняння, у якому порівнює погляд з ін'єкцією морфію, прагнучи донести до читача, що яким би важким і серйозним не був цей погляд, але для юнака він був як знеболююче, він заспокоював його та давав йому надію. Перекладач же повністю обіграв картину, зображену Д. Тартт, уживши фразеологізм, який означає запаморочення, розгубленість, невпевненість. Крім того, у текст перекладу вводиться якісний прикметник *сталевий* щодо погляду, таким чином дівчина в очах читача набуває ще більшої жорстокості та ненависті. Тому вжитий перекладачем фразеологізм можна вважати доцільним умовно, хоча він і розбавляє текст живою розмовною мовою та додає певної експресивності, проте дещо деформує прагматичний потенціал оригінального порівняння.

Отже, метафоричне порівняння як стилістичний прийом містить у своїй основі яскраві та незвичайні образи. Вони несуть декілька смислів, а тому для їх правильного відтворення важливо передусім зрозуміти, що являє собою порівняння, встановити його семантику, визначити, що порівнюється, із чим, на підставі чого, а також з'ясувати, чи використовуються як порівняння типові, традиційні образи, або автор використовує індивідуальні, унікальні образи.

У розвідці було встановлено, що застосування решти вищеперелічених способів відтворення метафоричних порівнянь не завжди допомагає адекватно передати такі порівняння українською мовою, адже в деяких випадках їх застосування призводить до неповної передачі образу, або взагалі його девальвації, заниження чи завищення ступеня експресивності перекладу або його збіднення, зменшення емоційного впливу порівняння, появи неточності та неповноти змісту, деформації авторського задуму, створення нетипових і неприродних порівняльних конструкцій для мови реципієнта, породження хибних асоціацій у його уяві. У разі

відтворення порівняльних конструкцій, що описують зовнішність, характер чи поведінку героїв, деякі способи перекладу цих одиниць можуть призводити до облагородження або, навпаки, до спотворення образів персонажів.

Отже, переклад метафоричних порівнянь – це багаторівневий процес, який полягає як у правильному розумінні цих порівнянь, так і в пошуку рівноцінних за змістом і стилістичним забарвленням одиниць, які цілком відображають ідею автора.

Список літератури:

1. Арнольд И. Стилистика. Современный английский язык. Москва : Флинта, 2005. 384 с.
2. Кузнец М. Стилистика английского языка. Ленинград : Учпедгиз, 1960. 175 с.
3. Лапшина М. Стилистика современного английского языка. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2013. 272 с.
4. Лезметс Х. Компаративность и метафоричность в языках разных систем. Москва : Наука, 1988. 176 с.
5. М'яснянкін Л. Порівняння в системі образних засобів мови. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія»*. 2003. Вип. 23. С. 80–85.
6. Молчко О. Художнє порівняння як категорія перекладознавства : на матеріалі української та англійської мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Одеса, 2015. 21 с.
7. Скребнев Ю. Основы стилистики английского языка. Москва : Астрель, 2003. 419 с.
8. Смуциньська І. Порівняння як стилістична фігура з погляду інтерпретації та перекладу. Київ, 2013. Вип. 2. С. 302–308.
9. Тартт Д. Щиголь. Пер. з англ. В. Шовкун. Харків, 2016. 816 с.
10. ABBY Lingvo – багатомовний онлайн-словник. URL: <http://www.lingvo.ua/ru>.
11. Glucksberg S., Keysar B. Understanding Metaphorical Comparisons. Canada, 1990. P. 3–6.
12. Tartt D. The Goldfinch. New York : Little, Brown and Company, 2013. 880 p.

Krylova T. V. PECULIARITIES OF RENDERING SIMILES IN FICTION

The article is devoted to the study of the simile and the problem of its reproduction in Ukrainian translation of fiction writing. Functional and semantic features of similes as a component of the author's idiosyncrasy are analyzed on the basis of Donna Tartt's novel "Goldfinch". The focus is on the main ways of reproducing similes in the Ukrainian translation of the novel. The research confirms high pragmatic potential of the simile due to its vividness and pictoriality, as well as its obligatory presence as a component in the structure of the fiction writing. The specific construction of similes gives the reader an idea about the peculiarities of the author's perception of the phenomena of reality, his idiosyncrasy. They have the power to draw the reader's attention to a specific detail or characteristic describing characters, commenting on the actions and manipulating the plot. In the novel, similes contribute to the expression of the author's personality, being the most obvious demonstrable features of Tartt's prose style, as well as direct reflections of her attitude to life and her conception of the novel. The comparative analysis of the source and translation texts showed that the translation of similes, which combine mutually exclusive and distant associations, can be a real problem because their logical and semantic basis is not transparent, they contain metaphorical associations, and their understanding is multistage and complex. Their reproduction in the translation of the novel is mainly carried out by means of figurative or contextual substitutions, or descriptive translation. The difficulty of translation is usually due to the fact that the translator must reproduce not only the meaning of the simile but provide a full value stylistically equal translation, i.e. reach a stylistic balance of the source and target texts, which is always dependent on adequate rendering of the author individual writing style as a whole. An absolute equal stylistic value of the original literary work should be preserved in translation.

Key words: simile, figurativeness, expressiveness, author's idiosyncrasy, methods of translation, communicative effect.

УДК 81'25
DOI

Нікіфорова О. М.

Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Дослідження особливостей відтворення воєнно-політичних текстів пов'язане з розробкою спеціальних теорій перекладу, зокрема теорії військового перекладу. Воєнно-політичний текст як функціонально-прагматичний різновид військового тексту реалізується в 6 жанрах, серед яких представлені й інформаційно-аналітичні тексти. У статті проаналізовано лексичний склад інформаційно-аналітичних воєнно-політичних текстів на прикладі Білої книги та особливості його відтворення англійською мовою. Окрему увагу зосереджено на відтворенні військових неологізмів, які з'явилися в україномовному військовому середовищі останніх декілька років. Автор пропонує виокремлювати загальновійськову та спеціальну військову лексику, яку можна упорядкувати за лексико-семантичними мікрополями. Загально-військова лексика функціонує в усіх сферах життя і діяльності військ, у всіх видах збройних сил і родах військ. За функціонально-тематичною спрямованістю спеціальну військову лексику представлено дев'ятьма лексико-семантичними мікрополями, що природно корелюють із типовою організаційно-штатною структурою сучасних військових формувань, так званою «J-структурою». Поряд з військовою лексикою в Білій книзі активно функціонує міжгалузєва лексика з різних сфер – юридичної, економічної, психологічної тощо. Приналежність військової лексики до певного мікрополя орієнтує перекладача на вибір репродуктивної або адаптивної стратегії перекладу. Міжгалузєва лексика передбачає застосування стратегії репродуктивного перекладу шляхом використання еквівалентів та словникових відповідників. Військова термінологія містить як усталені терміни, що мають словникові відповідники, так і терміни-неологізми, які вимагають новаторських перекладацьких рішень із застосуванням стратегії адаптивного перекладу. Найбільші труднощі у військовому перекладі становлять багатокомпонентні терміни-неологізми та військові реалії – назви військових структур.

Ключові слова: воєнно-політичний текст, інформаційно-аналітичний текст, військова лексика, військовий термін, термін-неологізм, стратегія перекладу.

Постановка проблеми. Одним із перспективних завдань сучасного перекладознавства в Україні є дослідження «онтологічної природи військового перекладу як складної нематеріальної системи – її змісту, структури, елементів, концептуального апарату, що об'єктивно зумовлюється зв'язками військового перекладу із загальним перекладознавством, воєнною наукою й практикою та потребує теоретичного обґрунтування» [1, с. 16]. Основне смислове навантаження у військових текстах мають терміни та терміносполучення, тому правильний переклад цих текстів значною мірою залежить від правильного перекладу термінів. Біла книга є унікальною жанровою формою воєнно-політичного перекладу, що через свій всеохоплюючий характер насичена різноманітною лексикою – військовою, загальновоєнною та міжгалузєвою. Це щорічне видання публіку-

ється з 2005 року і є публічним звітом Міністерства оборони України про діяльність Збройних сил України та реалізації функції демократичного цивільного контролю над силами безпеки і оборони України, а також про оборонну політику держави, проблеми, що виникають у цій сфері, та шляхи їх розв'язання. Переклад щорічника призначений для опублікування у відкритих джерелах та здійснюється з метою інформування представників військово-дипломатичного корпусу, які акредитовані в Україні, міжнародних організацій та іноземних радників. Необхідність своєчасного та якісного перекладу Білої книги з метою гідного представлення цього щорічника міжнародній спільноті зумовлює потребу в ґрунтовному дослідженні лексико-семантичних особливостей перекладу зазначеної жанрової форми для подолання наявних труднощів перекладу, уніфікації та

стандартизації термінології, приведення тексту перекладу до єдиного стилю та врахування індивідуальної компетентності перекладача як основного суб'єктивного чинника досягнення адекватного перекладу на етапі попереднього перекладознавчого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що така жанрова форма, як *Біла книга*, поки не досліджувалась в українському перекладознавстві. Особливості українсько-англійського напрямку перекладу та основні труднощі цього перекладу найбільш ґрунтовно висвітлені В. І. Карабаном і Дж. Мейс [6]. Наукові праці, присвячені військовому перекладу, як правило, деталізують особливості перекладу за напрямом іноземна мова – українська, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні лексичного складу та особливостей його перекладу з української мови на англійську жанрової форми *Біла книга*, виокремленні труднощів, пов'язаних із вибором перекладацьких трансформацій у перекладі, а також позамовних чинників, які впливають на переклад.

Виклад основного матеріалу. Воєнно-політичні тексти виокремлюються серед інших військових текстів за змістово-тематичним наповненням, функціональним призначенням, способом викладення та орієнтацією на конкретного одержувача. До воєнно-політичних текстів відносимо директивні, доктринально-регламентуючі, регулятивно-нормативні, військово-дипломатичні, інформаційно-аналітичні, військово-публіцистичні. Жанр *Біла книга* належить до інформаційно-аналітичних документів. Інформативно-аналітична функція щорічника виражається у висвітленні поточного стану збройних сил та напрямів подальшого військового будівництва для інформування громадськості про діяльність збройних сил та оборонну політику держави.

Незважаючи на всеохоплюючий характер документа, зміст *Білої книги* є жорстко структурованим та містить усі необхідні елементи – титульну сторінку, інформацію про авторський колектив, коротку довідкову інформацію, вступне слово міністра оборони, сторінку із зазначенням заголовка розділу та підрозділів, безпосередньо самі розділи, заключну частину, додатки та зміст. Розділи та підрозділи містять аналітичну інформацію, підкріплену таблицями, схемами та діаграмами. Високий ступінь жанрової стандартизації щорічника *Біла книга* зумовлює потребу в здійсненні такого його перекладу, що повністю передає зміст

і форму документа, до відтворення композиції тексту та всіх структурних елементів зі збереженням нумерації сторінок.

Процедура відтворення щорічника має свої особливості, які впливають на якість тексту перекладу. Аналіз «Системи управління перекладацьким супроводженням Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних сил України» в частині виконання письмових перекладів свідчить, що переклад щорічника передбачає стислі терміни виконання та залучення великої кількості перекладачів, часто за межами однієї установи [7]. Такий підхід призводить до так званого «групового перекладу» із залученням цивільних перекладачів, що неодмінно спричиняє небажані наслідки – від негативної стилізації до грубих помилок у відтворенні військової лексики й термінології, порушення єдності та цілісності представлення інформації через відсутність достатньої військово-професійної підготовки та індивідуальної відповідальності перекладача, узгодженої методології, стратегії й тактики перекладу. Знання лексичного складу *Білої книги* та особливостей його відтворення допоможе уникнути подібних небажаних наслідків.

Всеохоплюючий характер *Білої книги* проявляється у наповненні різноманітною лексикою – поряд із загальноживаною та спеціальною лексикою відзначаємо часте вживання міжгалузевої лексики. Аналіз лексичного складу текстів *Білої книги* показав, що військова лексика в них представлена військовими термінами та військовими реаліями, серед яких можна виокремити загальновійськову лексику, яка функціонує в усіх сферах життя і діяльності військ (в усіх видах і родах), воєнно-політичну, військово-технічну та військово-спеціальну лексику, що вживається в окремих військових галузях (управління, логістика, медицина, військове співробітництво тощо).

Військову лексику, яка вживається в *Білій книзі*, можна упорядкувати за лексико-семантичними мікрополями. Загальновійськова лексика здебільшого представлена військовими реаліями, серед яких виокремлюємо такі групи: назви законів, постанов, розпоряджень; назви військових документів; назви органів військового управління; назви військових формувань, структурних підрозділів; назви видів і родів військ; назви озброєння і військової техніки; назви звань і посад; назви операцій і навчань; назви організацій.

Спеціальну лексику, яка функціонує в *Білій книзі*, найбільш всебічно допоможе представити та упорядкувати розподіл на 9 груп відповідно

до так званої «J-структури». Збройні сили України планово переводяться на J-структуру з метою досягнення кращої сумісності зі збройними силами країн НАТО. Зокрема: J-1 – питання персоналу, J-2 – розвідка, J-3 – оперативна діяльність, J-4 – логістика, J-5 – оборонне планування, J-6 – зв'язок та інформаційні системи, J-7 – підготовка військ, J-8 – ресурси і фінанси, J-9 – цивільно-військове співробітництво.

Загальновійськову лексику можемо віднести до постійної лексики, оскільки вона трапляється тією чи іншою мірою у всіх текстах *Білої книги*. Спеціальна військова лексика разом із міжгалузевими термінами (юридичними, економічними, медичними, тощо) належить до змінної лексики. Частотність її вживання в різних текстах щорічника відрізняється та залежить від тематики питань, які висвітлюються за звітний рік.

Перекладознавчий аналіз текстів оригіналів та перекладів *Білої книги* дає змогу визначити закономірності відтворення військової лексики. Серед прийомів перекладу військових реалій фіксуємо випадки застосування прийому калькування або часткового калькування:

стратегічний рівень – Міністерство оборони, Генеральний штаб, озброєння, Тил, Головне управління оперативного забезпечення, Головне управління логістики;... [2, с. 43] – ... *Strategic level – the Ministry of Defence; the General Staff; Armament; Logistics; Main Directorate of Operational Support; Main Logistics Directorate; ...* [3, с. 43].

У наведеному уривку органи військового управління у перекладі відтворюються за допомогою калькування. У відтворенні останньої назви калькування супроводжується прийомом перестановки компонентів.

У тексті *Білої книги* фіксуємо велику кількість військових ергонімів – назв військових структур, виражених багатокомпонентними термінами. Як правило, основним прийомом відтворення таких термінів є перестановка компонентів, зумовлена міжмовними розбіжностями. Здебільшого в українському багатокомпонентному терміні основне смислове навантаження несе перший компонент, а в англійському – останній. Наведемо типовий приклад:

У *навчальних центрах Збройних сил протягом 2018 р. створені Школа підготовки фахівців протитанкових ракетних комплексів і Школа танкістів, у яких проводиться поглиблена підготовка військовослужбовців та підвищення їх кваліфікації* [4, с. 82]. – *The Specialists Anti-Tanks*

Missile School and the Tank School were established at the Armed Forces Training Centres providing in-depth personnel training and the development of their qualifications [5, с. 82].

У наведеному прикладі застосування прийому перестановки у перекладі допомогло відтворити військові назви відповідно до норм англійської мови, тому переклад можна вважати адекватним.

Схожу ситуацію спостерігаємо у відтворенні назв військових документів:

Упродовж 2018 р. з метою виконання Плану дії щодо впровадження оборонної реформи у 2016–2020 роках та Концепції військової кадрової політики у Збройних силах... [4, с. 75] – *To ensure the implementation of the Action Plan for the Implementation of the Defence Reform in 2016–2020 and the Concept of Military Personnel Policy in the Armed Forces of Ukraine...* [5, с. 75].

Наведений приклад ілюструє відтворення назв військових документів, які є складними термінологічними словосполученнями. У відтворенні першої назви спостерігаємо перестановку компонентів та калькування. Друга назва відтворюється повністю шляхом калькування.

У текстах *Білої книги* фіксуємо військові реалії, які є терміносполученнями іншомовного походження та наводяться в українському тексті вже з оригінальною англійською назвою (або аббревіатурою) у дужках, тому не становлять труднощів у перекладі:

За програмою НАТО «Удосконалення військової освіти» (DEEP NCO Ukraine) та в межах роботи Багатонаціонального об'єднаного координаційного комітету (МJC) за рахунок НАТО здійснювалися заходи з підготовки сержантського (старшинського) складу Збройних сил... [4, с. 86]. – *As part of the cooperation with the Defence Education Enhancement Program (DEEP) and the Multinational Joint Commission (MJC), NATO countries assisted in training non-commissioned officers of the Armed Forces ...* [5, с. 86].

У наведеному прикладі в оригіналі наводиться англійська аббревіатура, яка допомагає знайти відповідник у перекладі.

Відтворення військових звань та посад англійською мовою відбувається шляхом застосування еквівалентів, прийомів калькування та перестановки. Наприклад:

... заступник командира десантно-штурмової роти – інструктор з повітряно-десантної підготовки 13-го окремого аеромобільного батальйону 95-ї окремої аеромобільної бригади... [4, с. 170] – ... *Air Assault Company Deputy Commander – airborne*

training instructor of the 13th Separate Airmobile Battalion of the 95th Separate Airmobile Brigade... [5, с. 170].

Наведений приклад ілюструє відтворення назви військової посади, яка являє собою складне словосполучення термінологічного характеру. У перекладі спостерігаємо поєднання перетворень – еквіваленти (*Air Assault Company, Deputy Commander*), перестановки (*airborne training instructor*) та калькування (*Separate Airmobile Battalion*). Зазначені перетворення передають зміст оригіналу, тому переклад можна вважати адекватним.

Останнім часом великих змін зазнали українські назви військових звань та посад сержантського (старшинського) складу в результаті реалізації розвитку професійного сержантського складу відповідно до стандартів НАТО. Наприклад:

Військове звання: Головний майстер-сержант (Головний майстер-старшина); основна посада: Головний старшина Збройних сил України, Головний старшина виду, окремого роду військ (сил) Збройних сил України [4, с. 85]. – Military rank: Chief Master Sergeant (Chief Master Petty Officer); key position: AFU Chief Master Sergeant, AFU separate branches and services Chief Master Sergeant [5, с. 85].

Наведений уривок ілюструє, що українські військові реалії мають іншомовне походження, тому основним прийомом їх відтворення є калькування (*Chief Master Sergeant*) та часткове калькування (*Chief Master Petty Officer*). У відтворенні назви посади спостерігаємо ще й прийом перестановки, зумовлений міжмовними розбіжностями.

Аналіз лексичного складу текстів *Білої книги* свідчить про вживання значної частки неологізмів, що особливо помітно прослідковується в щорічниках за останні чотири роки. Це пов'язано із загальною тенденцією динамічності подій у світі загалом та в Україні зокрема, необхідністю оперативно реагувати на виклики гібридної війни та швидко приймати відповідні рішення з урахуванням поточних завдань з реформування збройних сил. У результаті з'являються або запозичуються нові принципи та підходи, які реалізуються у формі нових систем, методів, структурних елементів, документів тощо. Біла книга публікується щороку, тому в ній висвітлюються всі заходи та реорганізаційні зміни, що відбулися протягом відповідного року з урахуванням мінливого та динамічного середовища. Багато нових термінів та понять з'явилися в україномовному військовому середовищі в результаті спільної роботи з іноземними експертами під час чисельних семі-

нарів та зустрічей. У таких випадках новий термін спочатку перекладають з англійської мови на українську під час лінгвістичного забезпечення зазначених семінарів, потім під час обговорення підбирають найкращий варіант, який найбільше узгоджується з українськими реаліями, і приймають рішення щодо застосування відповідного терміна або поняття. Надалі новий термін вживається у тому варіанті, про який було домовлено під час обговорення. Однак паралельно може відбуватися декілька заходів, навчань, семінарів, на яких цей самий термін може бути перекладений по-іншому. В результаті в сфері військового спілкування вживаються декілька варіантів одного терміна до того моменту, поки не буде затверджено остаточний варіант наказом, розпорядженням, а у кращому випадку – військовим стандартом.

Таким чином, останніми роками в текстах *Білої книги* відзначаємо рясне поповнення військової мови новими термінами, які позначають складні для розуміння поняття. Наприклад: «єдина автоматизована інформаційна система управління оборонними ресурсами» (*DRMIS – Defence Resource Management Information System*), «оборонне планування на основі спроможностей» (*CBP – capabilities-based planning*), «функціональні групи спроможностей» (*Functional Groups of Capabilities*), «Єдиний перелік (Каталог) спроможностей Міністерства оборони та Збройних сил України» (*Unified List (Catalogue) of Capabilities of the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine*), «Об'єднана оперативна концепція» (*JOC – Joint Operational Concept*), «методологія проектно-програмного менеджменту» (*Project and Program Management Methodology*), «ризик-орієнтоване планування аудитів» (*risk-oriented audit planning*), «е-декларування» (*e-declaration*), «стратегічні комунікації» (*Strategic Communications*) тощо.

Відтворення вищенаведених неологізмів англійською мовою значною мірою залежить від компетентності перекладача, його знань подій та процесів, що відбуваються в збройних силах. Проілюструємо зазначене наочним прикладом:

...продовження планового створення єдиної автоматизованої системи управління Збройними силами шляхом розгортання ефективної системи оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження (CAISR), її інтеграція з єдиною автоматизованою інформаційною системою управління оборонними ресурсами (DRMIS); ... [4, с. 7] – ...continuation of the planned creation of a unified automated control system of the Armed

Forces through the deployment of an effective system of operational (combat) control, communication, intelligence and surveillance (C4ISR), its integration with a single automated information management system for defence resources (DRMIS); ... [5, с. 7].

У наведеному прикладі в тексті оригіналу складні терміносполучення іншомовного походження подаються з англійською аббревіатурою, яка б мала допомогти у їх відтворенні, однак, у перекладі спостерігаємо застосування прийому калькування, замість наявних відповідників: DRMIS – Defence Resource Management Information System, C4ISR – Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance and Reconnaissance.

Міжгалузєва лексика, що трапляється в текстах *Білої книги*, представлена термінами та терміносполученнями з різних сфер – юридичної, економічної, релігійної, психологічної тощо. Наведемо типові приклади:

За скоєння злочинів, пов'язаних з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368 ККУ) у 2018 р. у Збройних силах 27 осіб звільнені з військової служби за службовою невідповідністю, з них: 16 позбавлені військового звання та 11 притягнуті до дисциплінарної відповідальності [4, с. 26]. – 27 people of the Armed Forces were dismissed from military service due to non-compliance with service for committing crimes related to the acceptance of a proposal, promise or receipt of illegal proceeds (Art. 368 of the Criminal Code) in 2018; 16 of them were deprived of military rank and 11 were brought to disciplinary responsibility [5, с. 26].

Наведений приклад демонструє вживання в ТО специфічної правничої термінології та кліше, які мають відповідники в англійській мові.

Проілюструємо вживання економічних термінів у тексті *Білої книги*:

У Державному бюджеті України на 2017 р. Міністерству оборони були передбачені асигнування в сумі 69 175,2 млн грн (2,43% від валового внутрішнього продукту 2017 р.), із них за загальним фондом – 62 847,8 млн грн (90,9% видатків), за спеціальним – 6 327,4 млн грн (9,1% видатків), ... [4, с. 27]. – The State Budget of Ukraine for 2017 assigned UAH 69 175.2 million for the MoD (which equated to 2.43% of the GDP), which included the General Fund of UAH 62 847.8 million (90,9 % of the budget), the Special Fund of UAH 6 327.4 million (9,1 % of the budget), ... [5, с. 27].

Економічні терміни у наведеному прикладі відтворюються за допомогою словникових відповідників.

Наведемо приклад відтворення психологічних термінів:

Психологічна декомпресія – комплекс психологічних та медико-психологічних заходів, які здійснюються після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для відновлення психофізіологічного стану та реадaptaції військовослужбовців [4, с. 100]. – Psychological decompression is a set of psychological and medical measures, executed after a military unit (command) withdraws from the operational area to restore psycho-physiological conditions and re-adapt the personnel [5, с. 100].

Психологічні терміни здебільшого представлені інтернаціоналізмами, що відтворюються шляхом прямих відповідників.

Висновки і пропозиції. Термінологічний та стилістично-перекладацький аналіз *Білої книги* показав, що лексичний склад у цьому жанрі дуже чисельний і різноманітний. Поряд з військовою лексикою активно функціонує міжгалузєва лексика з різних галузей – юридичної, економічної, психологічної тощо. Одночасно фіксуємо певну закономірність щодо його відтворення в тексті перекладу. Міжгалузєва лексика передбачає застосування стратегії репродуктивного перекладу шляхом використання еквівалентів та словникових відповідників. Військова лексика містить як терміни, що мають словникові відповідники, так і неологізми, які вимагають перекладацьких рішень. Загальновійськова лексика та спеціальна військова лексика відтворюється шляхом застосування стратегії адаптивного перекладу. Серед перекладацьких прийомів найчастіше застосовуються калькування, часткове калькування та перестановка. Більшість військових реалій – це багатоконпонентні терміни, які відтворюються з урахуванням міжмовних розбіжностей. Найбільше труднощів у перекладі становлять військові реалії та терміни-неологізми. Адекватне відтворення військових неологізмів здебільшого залежить від перекладацької компетентності, оскільки значна частина неологізмів мають іншомовне походження.

З огляду на періодичність видання щорічника перспективи наступних розвідок полягають у подальшому дослідженні особливостей відтворення лексичного складу наступних текстів *Білої книги* та жанрово-стильової зумовленості перекладацьких трансформацій з метою своєчасного та якісного перекладу та гідного представлення цього важливого воєнно-політичного документа міжнародній спільноті.

Список літератури:

1. Балабін В. В. Теоретичні засади військового перекладу в Україні : монографія. Київ : Логос, 2018. 492 с.
2. Біла книга 2017: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2018. 157 с. URL: http://shron3.chtyvo.org.ua/Ministerstvo_oborony_Ukrainy/Bila_knyha_2017_Zbroini_Syly_Ukrainy.pdf.
3. White Book 2017: Armed Forces of Ukraine. Kyiv : Ministry of Defence of Ukraine, 2018. 152 p. URL: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB-2017_eng_Final_WEB.pdf.
4. Біла книга 2018: Збройні сили України / Міністерство оборони України. Київ, 2019. 172 с. URL: <http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB-2018.pdf>.
5. White Book 2018: Armed Forces of Ukraine. Kyiv : Ministry of Defence of Ukraine, 2019. 172 p. URL: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2018_eng.pdf.
6. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову : навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. 608 с.
7. Система управління перекладацьким супроводженням МОУ та ГШ ЗСУ. URL: <http://dms.lndc.com.ua/index.php>.

Nikiforova O. M. LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF TRANSLATION OF INFORMATION-ANALYTICAL POLITICO-MILITARY TEXTS

Researching features of politico-military texts translation is related to the development of special translation theories, in particular, the military translation theory. The politico-military text being a functional pragmatic type of military text can be reproduced in 6 different genres, which include information-analytical texts. The article analyzes the lexical composition of information-analytical politico-military texts by the example of the White Book as well as features of its translation into English. Particular focus was brought into the translation of military neologisms emerged in the Ukrainian-speaking military environment over the past few years. The author suggests categorizing general military and special military lexis, which can be arranged into lexico-semantic micro fields. General military lexis functions in all areas of troop's life and activity, including all services and branches. Special military lexis is reflected in nine lexico-semantic micro fields naturally correlated with the standard organizational structure of modern military formations – so-called “J-structure”. In addition to the military vocabulary, the White Book has a wide range of cross-disciplinary vocabulary representing various fields – legal, economic, psychological, etc. The reference of military lexis to a particular micro field helps the translator to choose either a reproductive or adaptive translation strategy. Cross-disciplinary lexis implies the application of a reproductive translation strategy using translation equivalents. Military terminology contains both fixed terms having equivalents and neologism terms requiring translation solutions utilizing adaptive translation strategy. Multi-component neologism terms and military realities – the names of military structures, are most difficult to translate.

Key words: politico-military text, information-analytical text, military vocabulary, military term, neologism term, translation strategy.

UDC 004. 032. 6 : 811. 111 : 81 ' 25
DOI

Tymchenko I. I.

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Badan A. A.

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Nedainova I. V.

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

TEACHING EFFECTIVE INTERPRETERS' COMMUNICATION SKILLS IN MULTIMEDIA CLASSROOMS

The development of new approaches to introducing communication exercises and activities imitating real life situations remains an urgent task for ESL teachers. This study examines the development of university students' professionally significant communication skills during their classes of English taught in multimedia-based classrooms. The research conducted in groups of undergraduate students, who major in translation and interpreting, identified a set of the most valuable communication skills which require special attention of the novice interpreters.

The necessity to focus on the development of these particular skills determined the methodology of teaching and the sequence of a year-long research, which 1) identified seven professionally significant communication skills that influence the efficiency of interpreters' communication in working environment; 2) proved the advantages of teaching these skills to undergraduate students mainly in multimedia-based classrooms; 3) developed a convenient way to measure and assess the students' individual progress in development of the seven professionally significant skills of communication, and 4) revealed ways to improve the technology of teaching by developing a set of exercises to be practiced in multimedia-based classrooms in order to imitate situations of working communication and interpreting.

Introduction of the exercises in the teaching process has demonstrated appreciable improvement in students' communication performances. Methodological recommendations for the teachers, who will be introducing the set of exercises in multimedia classrooms, were developed to ensure maximum efficiency of its applications.

Key words: *multimedia-based classroom, interpreters' communication skills, professionally significant skills, effective communication skills, imitation exercises.*

The study problem and aims. In the first years of the new millennium, teaching the art of effective communication to university students with the purpose of preparing them for pursuing professional careers has become an object of scholars' attention globally, especially with a view to the changing shape of the task in connection with the advent of new communication technologies that alter the whole rhythm and style of our lives. On leaving their Alma Mater, young and inexperienced university graduates face the necessity to adapt to the new working environment, and the better they are acquainted with the newest trends of the global work force market, the more chances they have to give a successful start to their careers. This is why development of new technologies, which would allow teachers to introduce communication exercises and activities imitating situations of working communication to

undergraduate students, remains an urgent task for the relevant departments in every higher educational establishment. Introducing such technologies in multimedia-based classrooms, especially to the students, specializing in translation and interpreting, has apparent advantages and thus, the task of continuous revision and improvement of teaching methods attracts attention of language teachers internationally.

During the few most recent years, the demand for training highly skilled specialists, capable to withstand competition at international work force market has been growing exponentially. The boosting development of technologies, as well as general acceleration of all global processes, has caused an urgent need to create favorable conditions for fast and efficient teaching of the English language, which is now officially recognized as the language of global communication, at the highest professional level. On

their first working day, all university graduates need to be completely prepared to face the English-speaking working environment and successfully perform their professional duties. Therefore, during all years of undergraduate study, every student needs to have access to continuous training, aimed at imitation of professional situations of working communication.

Currently, the recent graduates of Ukrainian universities, including those, who specialize in translation and interpreting, experience a great deal of uncertainty and lack of working communication skills at the very start of their careers [2]. This fact should be regarded as a call for action by the departments of translation and interpreting: new approaches to teaching are needed, which could help overcome the insufficiency of linguistic knowledge, and at the same time, create a platform for continuous development of particular communication skills, which will be of critical need to the young specialists upon graduation, on their working places.

The research represented by this article aims to outline the results of observations and study held in the field of developing particular professionally significant communication skills among undergraduate students, who major in translation and interpreting. The research intended to provide sufficient basis for building a technology of teaching these communication skills to undergraduate students in multimedia-based classrooms.

Latest research analysis. The problem is being actively discussed globally these days: the publications of internationally acclaimed authors, such as Lou [12], Tarnopolskyi [2], Vyshnevskyi [1], suggesting ideas of creating language teaching technologies, aiming at simultaneous development of learners' communication ability, are a sound confirmation to this. Although the task of teaching effective communication to the future interpreters has already taken its niche in scientific research, it requires systematic attention of practicing teachers in connection with the fast-pacing changes of the professional environment. Pedagogical science and psychology are tasked to work together and create effective educational systems, which are capable to cope with the introduction into our lives of new technologies, multimedia, and new tools of communication. Otherwise, no university graduates would be able to confidently face their employers and immerse into the working process of their teams without additional training on the working places.

The task of adapting to ever-changing professional and technological environment is universal. According to the U.S. National Center for Education

Statistics, the students' access to technology is no longer a privilege: it has become a prerequisite for full participation in high-quality education opportunities [14]. Thus, many scholars agree that providing high quality professional education to students is impossible without systematic use of technology right in the classroom, especially with a view to preparing them for the future professional activity [11]. In the particular case of training professional interpreters the focus of teachers' attention should be made on using various multimedia technologies while practicing communication in the foreign language. Taking into account the value of effective communication skills in the working process of every professional team, and being aware of the time-consuming nature of their formation, Badan and Beck [5, p.382] stress on the importance of sustained and continuous development of the students' effective communication skills during all period of their undergraduate study.

To develop a well-functioning teaching technology for training skills of effective communication, solid understanding of communication psychology is required. Special accent should be made on studying the effect of all-group communication activities on the development of particular skills of each individual student. We share the standpoint of Brown and Campione [8] who believe that in a learning community, students collaborate to advance their collective knowledge on a topic in a way that helps each student learn.

In this connection, it is important to mention the research conducted by Ford and Wolvin [9], who studied the differential impact of a basic communication course on perceived communication competencies in class, work, and social contexts. The authors examined the impact of the basic public speaking course on students' perception of their communication competence in the classroom, at work, and in social settings. The authors noticed the most significant improvements in communication competence in four specific areas: feeling confident about oneself, feeling comfortable with others' perceptions of you, reasoning with people, and using language appropriately.

Another study, conducted by McPherson [13], intended to evaluate student perceptions about business communication in their careers. While communication skills are commonly recognized as vital to success in business, students still often underestimate how essential some of these skills may be to their careers. The study revealed, in particular, that business students often underestimate the importance of international communication skills, as well as the neces-

sity to interact with other employees, the importance of oral presentations, and the ability to use multimedia technology. The author comes to the conclusion that a more realistic awareness of the importance of these skills might motivate students to prepare more carefully for their communication lives in the workplace.

Methods. This study was grounded on the hypothesis that introducing certain sets of communication exercises and activities in multimedia-based classrooms can provide the basis for the most time-efficient, consistent, and effectual development of particular communication skills, which are professionally significant for the future interpreters.

The first steps toward creation of the new technology were made in 2016, during observations of the impact made by the regular use of multimedia on the students' individual speaking performances. The observations were organized at the department of Business English and Translation of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (NTU "KhPI"). The observations, conducted among undergraduate students of the first, second and third years of study, who specialize in translation and interpreting, were made weekly, during the whole academic year. The study involved four teachers working with four experimental groups (EG) of undergraduate students (the total of 64 students) in multimedia classrooms and four teachers working with four control groups (CG) (the total of 59 students) in traditional classrooms. The sets of experiments and observations carried out in 2016, helped identify a number of factors, which influence the quality of the students' speaking performances during classroom discussions. By the end of the academic year, significant improvements in individual speaking performances were recorded among EG students, who continuously participated in various communication activities, involving extensive use of all available multimedia devices [6].

Discussion. *Finding rational balance between multimedia-based and traditional classroom study.* The research of the 2016 was focusing mainly on finding the most favorable balance between traditional and multimedia-based learning. It demonstrated, inter alia, a noticeable improvement in general motivation for learning among the groups of multimedia classroom students over those who were offered the same learning materials in traditional classrooms. Also, significant progress among EG participants was recorded in the development of the following parameters of communication:

- motivation for achieving the goal of communication;

- ability to concentrate on the subject of speaking;

- memorizing ability; and

- general speaking performance.

The fact of improvement in the EG students' general speaking performances allowed the authors to come up with a hypothesis that introduction into the teaching process of a technology, directed at practicing of certain exercises and activities, which imitate various communication situations in multimedia classrooms would help develop the students' individual skills of effective communication. For such technology to be most effective in university classrooms, it was necessary to identify particular skills of communication, which are the most significant for successful work of interpreters. This task encouraged the authors to continue the study of the students' individual speaking performances in 2017.

Identifying professionally significant communication skills for interpreters. To develop a technology in support of teaching effective communication to students in multimedia-based classrooms, a series of observations was organized to identify, which components of communication process are the most professionally valuable for the novice interpreters. Grounding on the analysis of relevant scientific literature, the authors observed, tested and analyzed individual communication performances of undergraduate students of both, experimental and control groups, in real office environment during their summer training term, where every participant took part in real process of professional interpreting. The study involved collecting statistics on EG and CG participants' on daily basis during three weeks; at this step, the participants were offered to make self-assessments of their own communication activity by 20 parameters, characterizing communication process. The experiment also involved testing of the participants' individual communication performances in the beginning and in the end of the experiment. It helped identify the following components of communication process, which become particularly important in professional communication of beginner interpreters:

- 1) setting clear purpose for communication process;

- 2) structuring the Message for the Receiver (ability to say what others need to hear);

- 3) focusing on relevant information, data or contexts (ability to avoid irrelevant details);

- 4) flexibility: reading partners' reactions and adjusting individual communication behavior;

- 5) ability to lead conversation (focusing on anticipated result, leading the conversation to achieving it);

6) ability to listen; and

7) ability to give effective feedback (constructive, positive, clear, concise).

These seven factors were further regarded as the basic skills, which must always remain in the focus of the teaching technology.

Finding most efficient methods of teaching communication skills in multimedia classrooms. It is important to note that all of our previous studies involved continuous monitoring of the participants' individual learning processes by using scientific methodology of dynamic systems modeling, which suggests a way to build detailed models of communication processes, form prognostic scenarios of their development, and study reactions of the models to any external and internal influences; the detailed description of the methodology was provided in our previous works [6, 7]. All data, collected during all stages of research, were continuously entered into computerized model of communication skills monitoring and helped the authors analyse large amounts of data, characterizing the students' individual performances in each of the seven communication parameters. Application of this methodology involved a few consecutive steps of developing general informational technology for modeling of individual processes of the students' communication skills development:

1) putting together and processing expert information about the process into a research database;

2) building informational technology of the research. At this step, the process of communication was regarded as a system, containing multiple linguistic and extralinguistic components;

3) creating models for simulation of communication skills development processes;

4) adaptation of the models: grounding on results of observations, data assimilation operations were implemented and new prognostic scenarios of communication skills development were obtained. Repeated simulation experiments were followed by model adaptation operations and resulted in new development scenarios;

5) summing up the results of the research and building conclusions regarding application of scientific methodology of dynamic modeling to monitoring of students' communication skills development process.

Application of the computerized dynamic modeling helped the authors to resolve the task of applying mathematical measuring tools such parameters as communication skills; this opened opportunity for performance of the following actions:

1) comparing characteristic parameters of undergraduate students' classroom communication with those of professional interpreters' communicating in real working environment;

2) study of the factors, influencing the development of seven professionally significant communication skills, which characterize the work of professional interpreters;

3) evaluation of the students' individual communication abilities; and

4) putting together the structure of the teaching technology, which included organizing learning material into sets of communication exercises and activities to be practiced in multimedia-based classrooms in order to imitate working situations of communication and interpreting.

Developing the structure of the teaching technology. Having identified the seven basic components of the communication process and applied methodology of systems modeling to obtain mathematically correct evaluations of development of the students' individual communication skills, the authors proceeded to the next step of the research: building the structure of new technology of teaching communication to the future interpreters. By this time the results of previous research had proven the expediency of applying the technology mainly in multimedia classrooms. The task of building the structure of the technology required the following sequence of steps to be made:

1) computer processing of all available data;

2) applying expert knowledge of educational technologies and psycho-linguistics to development of sets of communication games and exercises to be practiced in multimedia classrooms;

3) introducing these communication games and exercises in teaching practice among students of both, experimental and control groups during a month of study;

4) performing continuous monitoring of the development of seven communication skills;

5) conducting a test and a questionnaire to verify the efficiency of development of the skills.

6) introducing changes into the proposed sets of communication games and exercises based on the analysis of the acquired results.

Results. The complex multitask structure of the research determined the sequence of steps (described above), which were taken in order to achieve the goal of development of the new teaching technology in support of more effective development of undergraduate students' communication skills in multimedia-based classrooms.

It is necessary to mention that the complexity of the research was determined by the need to provide mathematically correct evaluations of development processes of the students' individual communication skills—the task, which became feasible only recently, with the development of sophisticated, computer-supported methods of information monitoring, which allow mathematical measuring and modeling of complex dynamic processes, developing in time. Due to application of system dynamics approach, the authors were capable to monitor numerous parameters of communication in the dynamics of their development. Applications of system dynamics methodology to the research, related to social sciences, are still regarded as a new, revolutionary novelty, but this approach has already demonstrated equally revolutionary results [10]. The authors of the study share an opinion that applying this methodology to development of new educational technologies will soon become a common practice.

At each step of the study, the results of experiments were processed in accordance with requirements of fundamental conception of system dynamics methodology. All data obtained from observations, tests, and questionnaires were entered into the computer program, which processed the data as a system of interrelated dynamic elements. Schematic representation of a general cycle in the dynamic system is shown in Fig. 1.

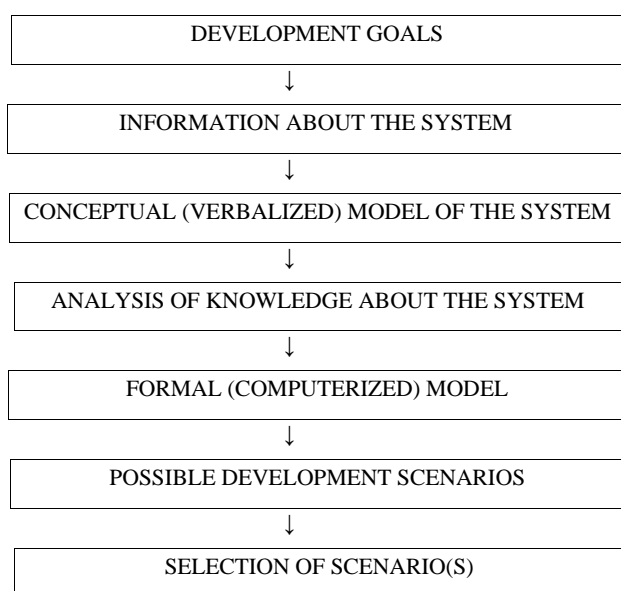

Fig. 1. General cycle of a dynamic model of a system

Representation of all obtained data as the elements of a complex dynamic system helped

the authors to build a complex informational technology of management of students' communication skills, and then, using a computer program of data monitoring, to transform the information into a model and carry out monitoring of the students' communication skills development as a whole system during the whole academic year, keeping track of the complex relations between the system's numerous elements.

The first stage of the study, which was directed at finding rational balance between multimedia-based and traditional classroom study, demonstrated notable advantages of teaching communication skills in multimedia classrooms in comparison with teaching in traditional classrooms; the students of experimental groups (multimedia classroom study) demonstrated general increase in communication performances by the following parameters versus the same results in the control groups (traditional classroom study): 12% growth in motivation for achieving the goal of communication; 11% growth in ability to concentrate on the subject of speaking; 6% growth in memorizing ability; and 14% improvement in general speaking performances.

The second step of the study – the task of identifying a set of communication skills, which are professionally significant for every interpreter, especially at the beginning of their careers – brought the results, which could not be obtained by traditional observations. Due to following fundamental conception of systems management and applying both, expert knowledge of teaching communication to undergraduate students and the system dynamics methodology to the large amount of experimental data, the following seven parameters (skills) of communication process were identified: 1) setting clear purpose for communication process; 2) structuring the Message for the Receiver (ability to say what others need to hear); 3) focusing on relevant information, data or contexts (ability to avoid irrelevant details); 4) flexibility: reading partners' reactions and adjusting individual communication behavior; 5) ability to lead conversation (focusing on anticipated result; leading the conversation to achieving it); 6) ability to listen; 7) ability to give effective feedback (constructive, clear, concise).

According to the results obtained by the study, these seven skills, extensively used by interpreters in working communication, are the most valuable in professional activity, and thus, these skills should be developed in the first place when the new teaching technology is put into practice.

Table 1 shows the aggregated results of changes in participants' communication performances, taken in the end of academic year, either with or without use of multimedia in their classrooms study.

As we can see from the table, positive increase in communication ability is noticeable almost in all seven indicators for the students, who were offered a vast variety of communication training with extensive use of multimedia in classrooms.

The process of finding the most efficient methods of teaching communication skills in multimedia classrooms involved substantial work of expert assessment of the experimental data by the teachers, who were involved into the research. At this step of the study, the expert information provided by each teacher about the learning process of their groups was processed in the computer database; multiple linguistic and extra-linguistic characteristics of classroom communication process were analyzed; computerized modeling was performed and the following conclusions were made:

1) the teaching material of the new technology must provide the closest possible simulation of professional communication in real working environment;

2) special attention should be given to communication activities, involving students' representations of material, obtained from multimedia sources;

3) all communication exercises offered by the technology should ensure multiple repetitions of activities, centered around development of the seven professionally significant communication skills; and

4) maximum attention should be given to the development of communication games and exercises, which stimulate situations of individual responsibility for accomplishment of a task.

These, and a number of other valuable recommendations, were entered into the final report of the study, which outlined the methodological basis of the new technology.

The final stage of development of the structure for the new teaching technology involved the work of adapting the technology to the particular needs and capacity of the teaching process at the Department of Business English and Translation of NTU "KhPI". The work of developing new communication exercises, role plays and learning activities is continuing. Sets of methodological recommendations for teachers, who will be introducing the technology in classrooms, are being developed to ensure maximum efficiency of its applications.

Conclusion. This study was aimed at finding the most effective combinations of teaching methods, directed at development of certain professionally significant skills during the students' communication in multimedia classrooms. The hypothesis that development of particular communication skills in multimedia classroom can stimulate the development of the students' general communication ability and prepare them for effective communication in the working environment, was confirmed by multiple experiments and massive research work carried out within the framework of universal methodology of dynamic systems management, which allowed the authors to

Table 1

Development of professionally significant communication skills resulting from different styles of teaching (full academic year)

Communication skills, professionally significant for interpreters:	Multimedia Classroom (Experimental groups), aggregate score for the whole group of participants	Traditional Classroom (Control Groups), aggregate score for the whole group of participants
Setting clear purpose for communication process	+0.82	+0.65
Structuring the Message for the Receiver (ability to say what others need to hear)	+0.81	+0.61
Focusing on relevant information, data or contexts (ability to avoid irrelevant details)	+0.87	-0.13
Flexibility: reading partners' reactions and adjusting individual communication behavior	+0.72	+0.22
Ability to lead the conversation (focusing on anticipated result of communication and leading the conversation to achieving the result)	+0.45	+0.44
Ability to listen	+0.83	+0.18
Ability to give effective feedback (positive, constructive, clear, concise, etc.)	+0.49	+0.49

study all relevant information as a complex dynamic system. This new approach allows to unite existing research methodologies of social sciences with those of fundamental natural sciences. Applying systems methodology to the research made it possible for the authors to acquire reliable acknowledgment of the advantages of teaching communication skills to undergraduate students in multimedia-based classrooms; it also helped distinguish the most important communication skills that need to be developed in the first place when teaching English language to future interpreters.

Among the practical results of the study it is necessary to mention the development of communication exercises, role plays and communication activities which should be practiced in multimedia classroom as simulation of real workplace communication. We found evidence in favor of focusing on training of the particular communication skills during work with undergraduate students, in order to achieve the best results with teaching them skills of effective communication in English.

At the same time, it is important to note that applying systems methodology to research of the students' individual progresses in communication can be quite time-consuming and complicated. It cannot be done right in the classroom, and the problem of fast evaluation of the students' individual progresses in development of communication skills still remains unresolved. University teachers are still in need of simpler ways to evaluate students' progress in learning to communicate. Application of system dynamics methodology to evaluation of students' progress in effective communication is just one of the possible

approaches to the solution of the problem; however, it requires organizing of additional training sessions for teachers before they can apply the methodology in their work.

The study of university students' professionally significant communication skills during their classes of English, taught in multimedia-based classrooms, was conducted in groups of undergraduate students, who major in translation and interpreting. Among the main achievements of the research was implementation of universal scientific methodology of dynamic systems management, which allowed the authors to distinguish the most valuable characteristics of communication process, which need to be developed as skills of effective communication in order to prepare future interpreters to successful work in their working places. The year-long research also proved the advantages of teaching communication skills in multimedia-based classrooms. In course of the research, a new method of assessment of students' individual communication performances was developed, and a structure for a new teaching technology, which offers sets of communication exercises to be practiced in multimedia-based classrooms, was offered. Introduction of the technology into the classroom process has demonstrated appreciable improvement in students' communication performances, reconfirmed the efficiency of using multimedia in classroom communication, and helped reconsider the role of teachers in multimedia-based classrooms. Sets of methodological recommendations for teachers, who will be introducing the technology in classrooms, are being developed to ensure maximum efficiency of its applications.

References:

1. Вишневецький О.І. Методика навчання іноземних мов: Навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 206 с.
2. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти : навчальний посібник. Київ : Фірма «Інкос», 2006. 248 с.
3. Тимченко И.И, Игумнова Е.М., Тимченко И.Е. Образование и устойчивое развитие. *Системная методология*. Севастополь : ЭКОСИ-Гидрофизика. 2004. С. 217–249.
4. Azuma J. Impact of TTS Technology on Foreign Language Teaching: New Horizons of Multimedia Teaching Material Development. *Journal of the Center for Research & Development in Higher Education University of Marketing & Distribution Science*. 2010. № 6. P. 1–11.
5. Badan A., Beck K. The Importance of Teaching Effective Communication in Ukraine: View from outside and within. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2004. P. 382–390.
6. Badan A., Nedainova I. Using Multimedia in the ESP Environment: New Horizons. *Thought Elaboration: Linguistics, Literature, Media Expression: TELL ME 2016*. 2016. P. 79–92.
7. Badan A., Tymchenko I. Applying Systems Methodology of Dynamic Modeling to Monitoring of Students Effective Communication Skills. *Ukraine's Higher Education Within the Context of Integration into European Education Dynamics: Collection of Articles*. 2017. P. 61–69.
8. Brown A., Campione J. Psychological theory and the design of innovative learning environments: On procedures, principles, and systems. *Innovations in learning: New environments for education*. 1996. P. 289–325.

9. Ford W., Wolvin A. The differential impact of a basic communication course on perceived communication competencies in class, work, and social contexts. *Communication Education*. 1993. № 42. P. 215–233.
10. Forrester J. Learning through system dynamics as preparation for the 21st Century. 2009. URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/f1d2/44f3f6e68cddb834d5080eb21406b54ae069.pdf> (Last accessed: 11.11.2019).
11. Harmer J. The practice of English language teaching. 3rd edition. Pearson Education Limited : Longman. 2004. 372 P.
12. Lou M. Design of English multimedia teaching system based on diversification theory. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*. 2017. № 12 (1). P. 119–129. URL : <https://doi.org/10.3991/ijet.v12i01.6488> (Last accessed: 08.12.2019).
13. McPherson B. Student perceptions about business communication in their careers. *Business Communication Quarterly*. 1998. № 61. P. 68–79.
14. National Center for Education Statistics. The nation's report card: Writing 2011. *National Center for Education Statistics*. 2012. Washington, DC.
15. Warschauer M., Shetzer H., Meloni C. The Internet for English Teaching: Guidelines for Teachers. Alexandria, VA: TESOL. 2000. URL : <http://iteslj.org/Articles/Warschauer-Internet.html> (Last accessed: 02.02.2020).

Тимченко І. І., Бадан А. А., Недайнова І. В. НАВЧАННЯ ЕФЕКТИВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЧІВ У МУЛЬТИМЕДІЙНОМУ КЛАСІ

У цьому дослідженні вивчається розвиток професійно значущих навичок спілкування студентів університету під час занять англійською мовою, що викладаються в мультимедійних аудиторіях. Дослідження, проведене в групах студентів бакалаврату, профілюючою дисципліною яких є усний та письмовий переклад, визначило набір найцінніших комунікативних навичок, які потребують особливої уваги початківців-перекладачів.

Необхідність зосередження уваги на розвитку цих конкретних навичок зумовило методологію викладання та послідовність багаторічного дослідження, яке: 1) визначило 7 професійно значущих комунікативних навичок, що впливають на ефективність спілкування перекладачів у робочому середовищі; 2) довело переваги викладання цих навичок студентам саме в мультимедійних аудиторіях; 3) привело до розробки зручного способу розуміння та оцінки індивідуального прогресу студентів у вдосконаленні 7 професійно значущих комунікативних навичок; 4) розкрило шляхи вдосконалення технології навчання шляхом розробки комплексу вправ, що відпрацьовуються саме в мультимедійній аудиторії з метою відтворення ситуацій робочого спілкування та перекладу.

Впровадження цих вправ у навчальний процес показало помітне покращення у спілкуванні студентів. Для забезпечення максимальної ефективності застосування таких завдань були розроблені методичні рекомендації, якими можуть скористатися викладачі, що впроваджують комплекс цих вправ у мультимедійних аудиторіях.

Ключові слова: мультимедійна аудиторія, комунікативні навички перекладачів, професійно значущі навички, ефективні навички спілкування, імітаційні вправи.

УДК 811.112.2'42:34
DOI

Томнюк Л. М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Павлюк А. М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ БУКОВИНИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Стаття присвячена аналізу перекладу німецькомовної поезії на прикладі збірки поезій Зельми Меєрбаум-Айзінгер «Я тугою огорнута» в перекладі Петра Рихла. У статті визначено теоретичне підґрунтя дослідження якості перекладу поезії, розглянуто наявні критерії оцінювання якості перекладу поезії, проаналізовано переклад збірки на основних мовних рівнях, а також оцінено його якість за обраними критеріями. Встановлено, що основна складність перекладу художнього твору полягає в тому, що художній стиль поєднує в собі ознаки всіх мовних стилів. Крім того, художній текст може включати й позалітературні компоненти. Особливостями поезії є, зокрема, строфіка, рима, ритм та інтонація, які створюють смислову картину кожного вірша. Щоб досягти адекватності перекладу, перекладач повинен не лише зберегти строфічну структуру, систему римування, ритм, інтонацію, алітерацію, асонанс і повтори, а й передати інтенції та тематичну спрямованість тексту оригіналу, зберегти метафоричність і мовний реєстр, відтворити гру слів та авторські неологізми. Аналіз якості й особливостей перекладу німецькомовної поезії здійснено на фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному та текстовому мовних рівнях. Встановлено, що на фонетичному рівні до перекладацьких труднощів належить алітерація, яку перекладачеві вдається зберегти не у всіх випадках. На морфологічному рівні підтверджено часте застосування зменшено-пестливих суфіксів. На лексико-семантичному рівні простежується схильність перекладача до застосування таких перекладацьких прийомів, як дисперсія, конвергенція, заміна та додавання. Серед перекладацьких труднощів лексико-семантичного рівня – безеквівалентна лексика, яку перекладач передає еквівалентами. Під час перекладу омонімів мають місце перекладацькі курйози. На синтаксичному рівні в тексті оригіналу трапляються конструкції, незвичні для української мови, перекладач адаптує їх, запобігаючи виникненню граматичної інтерференції. На текстовому рівні перекладач зберігає функціональну відповідність тексту оригіналу.

Ключові слова: адекватність перекладу, алітерація, дисперсія, граматична інтерференція, конвергенція, способи перекладу, художній переклад.

Постановка проблеми. Перекладна література, очевидно, – найбільш адаптований набуток чужих культур, що людство змогло назбирати завдяки мові як особливому інструменту міжкультурної комунікації. Саме завдяки перекладу художні твори входять до контексту різних культур, стають загальновідомими [8, с. 164–165].

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності дослідження особливостей перекладу лірики, адже довгий час її вважали, а деякі дослідники й досі вважають, неперекладною. Що стосується німецькомовної літератури, то в минулому столітті її вивчення в Україні було абсолютно «закритою темою», адже вона творилася мовою, яку в нових геополітичних і суспільно-історичних умовах післявоєнного часу намагалися витіснити з людської свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження здійснено з урахуванням праць таких перекладознавців, як О. Івасюк, Т. Кияк, Я. Кіта-Губер, Т. Некряч, К. Норд, В. Самохіна та Ю. Солодуб.

Перед перекладачем художнього тексту постійно постає проблема – як відтворити культурні аспекти, імпліцитно закладені в тексті оригіналу. Йому необхідно звертати особливу увагу не лише на конкретні специфічні засоби, за допомогою яких автор створює естетичні ефекти в цільовій культурі, <...> але й осягнути культурно-соціальні цінності носіїв мови оригіналу, дослідити особливості, що відрізняють картину світу автора індивідуального тексту від його власної, визначити, як саме такі особливості виражені в тексті, й відтворити їх [4, с. 11–13].

Проблема сприйняття та розуміння художнього тексту є актуальною в галузі перекладознавства ще й тому, що він обов'язково містить конотативний компонент, у якому відображено пов'язані з тим чи іншим словом певні відчуття. Ю. Солодуб зазначає, що конотативний компонент може мати специфічний ідіоетнічний зміст, наприклад укр. *щур* має стійку негативну конотацію, натомість німецьке словосполучення *eine niedliche Ratte* означає *мила, приємна дівчина* – позитивне конотативне забарвлення [7, с. 27]. Саме тому, перш ніж перекладати художній текст, слід здійснити його доперекладацький аналіз. Найбільш об'єктивну оцінку твору забезпечує лінгвопоетичний аналіз, що є поєднанням лінгвістичного та літературознавчого принципів перекладознавчого аналізу. Він, окрім власне загальнонаціональних мовних явищ, охоплює також і екстралінгвістичні чинники, якими передусім виступають культурно-історичні реалії. Окрім того, лінгвопоетичний аналіз сприяє вивченню образотворчих засобів художнього тексту й того естетичного ефекту, який дає їхній синтез. До того ж цей принцип аналізу включає дослідження світогляду автора, його задуму, ідейно-тематичного спрямування та особливостей жанру твору [2, с. 503].

Постановка завдання. Німецькомовна література Буковини розглядалася румунською та радянською владою як колоніальний культурний спадок, який необхідно всіляко замовчувати [5, с. 22]. Матеріалом дослідження стала лірична збірка німецькомовної поетеси Буковини З. Меєрбаум-Айзінгер “Ich bin in Sehnsucht eingehüllt” та її переклад українською мовою «Я тугою огорнута», виконаний П. Рихлом. Метою дослідження є визначення якості перекладу збірки українською мовою.

Питання аналізу художнього перекладу розкрив у своїй праці «Теория и практика художественного перевода» російський науковець Ю. Солодуб. Згідно з його твердженнями, основним критерієм оцінки якості художнього перекладу є адекватність естетичного впливу на читача, про яку свідчать:

1) передача інтенції та тематичної спрямованості оригіналу;

2) передача образної системи твору (метафор, метонімії, синекдохи, персоніфікації) адекватними засобами мови перекладу [5, с. 24]. Я. Кіта-Губер до критеріїв оцінки перекладу художнього тексту відносить «відповідність мовного регістру (стилю); відтворення гри слів та авторських неологізмів» [10]. Варто також додати, що худож-

ній переклад вимагає від перекладача глибоких фонових знань: він повинен «добре знати особливості творчості митця, твір якого він перекладає, та мати уявлення про її значення в загальному культурному контексті епохи» [7, с. 24].

Щодо критеріїв аналізу віршового перекладу, то поряд із уже переліченими критеріями оцінки перекладу художнього тексту, слід керуватися ще й такими, які стосуються саме лірики. Польський перекладознавець Я. Кіта-Губер аналізує переклад поезій П. Целана польською мовою, звертаючи увагу передусім на збереження «строфічної структури та системи римування; ритму та інтонації; алітерації, асонансу, повторів (анафор, рефренів тощо)» [10]. Ю. Еткінд вважає, що немає одного підходу до перекладу поезії, бо в одному випадку суттю твору є думка, філософська концепція автора, в іншому – ритміко-синтаксична композиція, звуковий лад та емоційна напруга вірша [1, с. 20].

Виклад основного матеріалу. Аналіз перекладу збірки «Я тугою огорнута» здійснено на п'яти мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному та текстовому.

Фонетичний рівень. Одним із перекладацьких труднощів на фонетичному рівні є переклад власних назв, які зазвичай перекладають *транслітерацією* або *транскрипцією*. У нашому випадку перекладач досить незвично підійшов до перекладу імені та прізвища австрійського письменника, застосувавши для передачі імені транслітерацію, а для передачі прізвища – транскрипцію: *Stefan Zweig* – *Стефан Цвайг*.

Сюди належить також *алітерація*:

Ganz still. Und viele welke Blätter liegen. – Як тихо! Лиш лежить опале листя.

В оригіналі повтор звуку [l] створює приємну атмосферу спокою, яку перекладач вдало передає українським звуком [л]. Інший приклад: *Wie tausend Schlittenglöckklingklang* – *Як тисячі дзвіночків – дзень-дзелень*. В оригіналі повторюються приголосні [l], [g], [k], що справді нагадує дзвін дзвіночків. П. Рихло передає це явище, застосовуючи звуконаслідування. У деяких випадках перекладачу не вдається передати алітерацію:

Grüne Gräser sprießen kaum. – Трави ще не нунуться в висоту.

Морфологічний рівень. Тут перекладацькі прийоми проявляються у вигляді *введення зменшено-нестливих суфіксів*: *auf dem schwarzen kleinen Tische* – *на чорнім столуку*; *die kleinen Fische* – *рибка*; *kleiner weißer Hund* – *біле собача*. Як бачимо, там, де в оригіналі прикметник *klein*,

у перекладі – зменшено-пестлива форма іменника, яка адекватно передає зміст оригіналу.

Лексико-семантичний рівень. Одним із явищ, які спричиняють перекладацькі труднощі, є безеквівалентна лексика. Наступні приклади демонструють позначення часу доби, які не мають відповідника-іменника в українській мові, через що перекладач передав їх поняттями, найбільш наближеними до тих, які мала на увазі поетеса: *Vormittag* – ранок; *Nachmittag* – полудень. Серед безеквівалентних слів були також і прикметники: *sich auf eine sonnenrunk'ne Bank niederzulassen* – й сів на лавку в **сонячній оздобі**.

Згідно із «Глумачним словником», архаїзм *sonnenrunknen* означає “*ganz von sonnenlicht erfüllt*” [9]. Отже, перекладач у цьому випадку вдало передав зміст слова, зберігши метафоричність. Наступне слово П. Рихло нейтралізував, передавши його значення, проте не зберігши поетичність і метафоричність: **glückstrunkene Küsse** – **щасливі цілушки**.

Часто перекладацькі труднощі виникали через наявність в оригіналі **омонімів**. У віршах часто зустрічається слово *Traum*, яке в німецькій мові має два значення – *мрія, сон*. Наведені приклади демонструють відповідні до контексту переклади багатозначного слова *Traum*:

Unter meinen müden Beinen, / die ich hebe wie im Traum.

Під моїми легкими ногами, / що несуть мене, немов **вві сні**.

Und spinne doch Träume, so wirr und so kraus, / so bar eines jeden Ziels.

Розцяцькову **мрію** в плетінні густім / без жодного сенсу й мети.

Трапляються також і невдалі рішення: *blaß wie ein Traum* – **блідий, наче мрії цвітінь**. Слово *blass* перекладається як *неясний, невиразний* [6, с. 158], отже, за змістом краще поєднується зі словом *сон*. Через наявність в оригіналі слів, які належать до омонімічних пар, виникали також і перекладацькі курйози: *Sehnen spielen wie ganz kleine nackte Ringer* – **Сухожилля грають, як перстені**. Слово *Ringer* було перекладено як *перстені*, хоча, згідно із словником, множина від слова *der Ring* (*перстень*) – *die Ringe*, а слово *der Ringer* перекладається як *борець* [там само, с. 794–795]. Ще один приклад курйозу:

Schau, das Leben ist so bunt. / Es sind so viele schöne Bälle drin. – Глянь, який барвистий свім! / В нім стільки є м'ячів і гарних плять.

У цьому випадку слово *der Ball* було перекладено як *м'яч*, проте є омонім *бал*, який краще під-

ходить до цього контексту. Перекладацький курйоз виник також під час перекладу фразеологізму: *Über Nacht / bin ich / tot. – I над чорною ніччю / мертва / я*. Тут перекладач вдався до дослівного перекладу, хоча вираз *über Nacht*, згідно із словником, є сталим і означає *раптово, несподівано* [там само, с. 679].

Серед віршів З. Меербаум-Айзінгер є багато коліскових, які мають досить схожі назви. Тут перекладач мав справу із синонімами: *Schlaflied* – *коліскова*, *Wiegenlied* – *колісанка*. Обидва слова можна перекласти на українську мову як *коліскова*, утім, перекладач дотримується синонімії.

В оригіналі часто трапляється такий художній засіб, як метафора, а особливо її різновид – персоніфікація, яку перекладач здебільшого передає адекватними засобами української мови:

Der Regen weint – Дощ плаче знов;

Aus Tausend Flöten / weint Wald – Сотнями флейт ридає / Ліс в німьму;

Der Regen spinnt / Sein graues Lied – Дощі прядуть / Свій сірий снів.

Проте в деяких випадках перекладач нейтралізує переосмислені образи: *in den leisen Nächten, wenn der Mond dich wiegt* – у місячну, прозора-ясну ніч.

Часто перекладач вдається до таких прийомів, як дисперсія, конвергенція, заміна та додавання (див. табл. 1).

Таблиця 1

Перекладацькі прийоми

Дисперсія	
<i>Häuser waren da, so weiß verschneit</i>	Всі дахи засніжені, сяїні
<i>Ein heller Frost den Reif auf Bäume haucht</i>	Сріблиться легкий іній на вербі
Конвергенція	
<i>Klirrt die Wache schläfrig mit dem Säbel</i>	Зброєю бряжчить напівсонна варта
Заміна	
<i>Mein Kuss ist süß wie Fliederduft</i>	Поцілунок мій – запашний, як мед
Додавання	
<i>Der Himmel ist sehr blau</i>	І небеса безкрайньоголубі
<i>Bin ich ein Hund / Und – geh'</i>	Мов битий цуцик, / Я бреду
<i>Und die Sonne leuchtet plötzlich auf</i>	Й сонце знову весело спахне

Як впливає з таблиці, додавання елементів є особливістю перекладацького стилю П. Рихла. Впровадження додаткових епітетів, що досить

органічно підсилює конотацію описуваних образів, сприяє яскравому уявленню про них.

Проте часом такі доповнення викривлюють візуальну картинку оригіналу:

*Der kahle Baum wirkt so **gespensterhaft** – Безлисте дерево стримить, немов копил.*

Gespensterhaft означає примарний, таємничий, а *копил* – це короткий дерев'яний брусок [там само]. У перекладі втрачається образ містичного та загадкового.

Eines Tage hört man einen Kuckuck/und die Sonne leuchtet plötzlich auf/

und der Schnee verschwindet, Hauf um Hauf

Але раптом закує зозуля, / й сонце знову весело спанне, /

*й тане сніг, як **видиво брудне**.*

У цьому випадку перекладач створює помітний контраст між радістю через прихід весни, яка описується у вірші, й словосполученням *видиво брудне*, яке має негативну конотацію.

Отже, на лексико-семантичному рівні найбільше помітна схильність П. Рихла до вільного перекладу, до якого він вдається для підтримання ритму та рими, а в певних випадках для чіткішого та зрозумілішого відображення змісту оригіналу. Втім, іноді такі зміни завдають шкоди авторському задуму.

Синтаксичний рівень. В оригіналі трапляються конструкції, нетипові для української мови, проте П. Рихло адаптує їх, чим запобігає виникненню *граматичної інтерференції*:

*Die ganze Stille **scheint für sie zu sein** – Здається, тільки їй підвладна тишина;*

*Und man möchte nur **die Veilchen wachsen hören** – І почути ріст фіалок в цьому безгомінні.*

В останньому прикладі знову проявляється особливість перекладацького стилю П. Рихла – тяжіння до субстантивації.

*Für den Außenstehenden **mag dieser Tanz/nichts mehr als ein ungeordnetes Schreien/und Trampeln bedeuten** – Для тих, що стоять навколо, цей танок, / можливо, означає не більше / ніж хаотичні крики та гупотню.*

Така конструкція з модальним дієсловом *tögen* виражає припущення, яке перекладач влучно передав словом *можливо*. Інтерференція може проявлятися і в збереженні порядку слів, властивого мові оригіналу. Щоб переклад звучав органічно, П. Рихло вдається до *синтактико-реченнєвого прийому*, адаптуючи порядок слів до української мови:

*Du, **weißt du**, wie der Regen **weint**? – Чи знаєш ти, як **плаче** дощ?*

Перекладач іноді міняє місцями рядки у строфі – змістові частини речення:

Kühl dann und still wie ein nordischer See, / glitzernd und weich wie frisch fallender Schnee – Відтак стане ніжним, як ложе снігів, / тихим, як води північних морів;

Und alles ist tief eingetaucht/in Lächeln und in Einsamkeit – У легкий осміх і самоту / згорнулось усе на мить.

Отже, на синтаксичному рівні П. Рихло вдається до різноманітних перекладацьких прийомів. В одному випадку, щоб запобігти виникненню граматичної інтерференції, а в іншому – заради милозвучності у вірші.

Текстовий рівень. Одним із критеріїв оцінки якості перекладу на текстовому рівні є *функціональна відповідність*. К. Норд до основних комунікативних функцій мови відносить інформативну, фатичну, апелятивну та експресивну [11, с. 47]. Усі функції, наявні в оригіналі, збережені і в перекладі (див. табл. 2).

Оскільки йдеться про поезію, то в аналізованих творах найбільш вираженою є експресивна функція. Перекладач передає її, зберігаючи настрій кожного окремого вірша й усі необхідні для цього образи. Крім того, в оригіналі можна виділити ще апелятивну функцію, а також – фатичну, адже у своїх віршах поетеса часто зверталася до свого коханого.

Таблиця 2

Функціональна відповідність тексту оригіналу

Функція	Оригінал	Переклад
Експресивна	<i>Schlafen möcht' ich, der Wind wiegt mich ein, und die Sehnsucht singt mich zur Ruh'.</i> <i>Weinen möcht' ich. Schon die Blumen allein Flüstern Tränen mir zu.</i>	<i>Я хочу спати. Вітер гойдає мене, й туга мені колицкову співає. Я хочу рудати. Бо й квітів палання буйне Сльозами мене вмиває.</i>
Апелятивна	<i>Schlaf, mein Kindchen.</i>	<i>Спи-но, дитино.</i>
Фатична	<i>Du, weißt du, wie ein Rabe schreit?</i>	<i>Чи знаєш ти, як кряче крук?</i>

Висновки і пропозиції. Аналіз особливостей перекладу поетичної збірки З. Меербаум-Айзінгер на п'яти мовних рівнях показав, що на фонетичному рівні в перекладача не виникло труднощів із перекладом власних назв. Проте алітерацію

відтворено не в кожному перекладі вірша. На морфологічному рівні трапляється часте застосування зменшено-пестливих суфіксів, які адекватно передають зміст оригіналу. Серед перекладацьких труднощів лексико-семантичного рівня – безеквівалентна лексика, метафори, синоніми, омоніми, переклад яких іноді спричинює виникнення перекладацьких курйозів. На лексико-семантичному рівні помітна схильність П. Рихла до вільного перекладу. Він вдається до таких лексико-семантичних прийомів, як дисперсія, конвергенція,

заміна та додавання. Перефразування та доповнення іноді змінюють візуальну картинку оригіналу. На синтаксичному рівні труднощів завдають конструкції, нетипові для української мови, проте перекладач запобігає виникненню граматичної інтерференції. На текстовому рівні перекладач зберігає функції, наявні в оригіналі.

Перспективою подальших досліджень є вивчення впливу ідіостилю автора й перекладача на якість перекладу збірки З. Меєрбаум-Айзінгер «Я тугою огорнута».

Список літератури:

1. Івасюк О. Я. Теорія і практика віршового перекладу (на матеріалі творів Маргот Осборн та їх українських перекладів). Чернівці: Рута, 2015. 159 с.
2. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям). Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2014. 640 с.
3. Меєрбаум-Айзінгер З. Я тугою огорнута. Вірші єврейської дівчини до свого друга. Чернівці: Книги – XXI, 2012. 152 с.
4. Некряч Т. Є., Чала Ю. П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Вінниця: Нова книга, 2008. 195 с.
5. Рихло П. В. Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини: монографія. Чернівці: Книга – XXI, 2008. 303 с.
6. Словник німецько-український: українсько-німецький словник: 250 000 + 220 000: два в одному томі: 470 000 од. пер. / за заг. ред. В. Т. Бусела. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2012. 1584 с.
7. Солодуб Ю. П., Альбрехт Ф. Б., Кузнецов А. Ю. Теория и практика художественного перевода. Москва: Академия, 2005. 297 с.
8. Шемуда М. Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Серія: Філологічні науки. 2013. Кн. 1. С. 164–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_1_33 (дата звернення: 09.03.2020).
9. Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. URL: http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&hitlist=&patternlist=&lemid=GS31779 (дата звернення: 17.02.2020).
10. Kita-Huber J. Verdichtete Sprachlandschaften: Paul Celans lyrisches Werk als Gegenstand von Interpretation und Übersetzung. Heidelberg: Winter, 2004. 440 S.
11. Nord Ch. Textanalyse und Übersetzen: theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse/hrsg. von J. Groos. 1998. 313 S.

Tomniuk L. M., Pavliuk A. M. PECULIARITIES OF TRANSLATING BUKOVINA POETRY FROM GERMAN INTO UKRAINIAN LANGUAGES

The article deals with the difficulties of German poetry translation evidence from Selma Meerbaum-Eisinger's poetry collection "Ich bin in Sehnsucht eingehüllt", translated by Petro Rykhlo. The theoretical basis for the study of poetry translation quality was defined, existent criteria of evaluation of the poetry translation quality were considered, the translation of the poetry collection was analyzed at the basic linguistic levels, as well as its quality was evaluated due to the chosen criteria. It was established that the main difficulty in literary translation is that literary style of writing combines features of all language styles. In addition, artistic text may include non-literary components. Features of poetry are, in particular, strophic structure, rhyme, rhythm and intonation, which create a semantic picture of each poem. In order to achieve translation adequacy, the translator has not only to preserve a strophic structure, rhyming system, rhythm, intonation, alliteration, assonance and repetition, but also convey the intentions and thematic focus of the original text, preserve a metaphorical and linguistic register, reproduce a word play and author's neologisms. The analysis of the quality and features of German poetry translation was carried out at the phonetic, morphological, lexico-semantic, syntactic and textual levels. It was established that at the phonetic level alliteration is one of the translation difficulties and the translator cannot always preserve this stylistic device in the target text. At the morphological level, a frequent use of diminutive suffixes was confirmed. At the lexico-semantic level, the translator's tendency to use such translation techniques as variance, convergence, substitution and addition

was observed. Among the translation difficulties at the lexico-semantic level we discovered the non-equivalent vocabulary that should be transmitted by means of equivalents. When translating homonyms, translation curiosities take place. At the syntactic level, there are constructions that are not usual for the Ukrainian language in the original text and the translator adapts them in order to prevent grammatical interference. At the textual level, the translator maintains the functional compliance to the original text.

Key words: *translation adequacy, alliteration, variance, grammatical interference, convergence, methods of translation, literary translation.*

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'367.625(161.2=111):81-115

DOI

Іваницька Н. Б.

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ДІЄСЛІВНОЇ МІКРОКАТЕГОРІЇ «ФІЗИЧНЕ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті подано результати зіставного аналізу дієслівних систем української та англійської мов. Процедура зіставлення здійснювалася на принципах білатерального (двобічного) підходу до міжмовного зіставлення, за якого основою зіставлення (*tertium comparationis*) виступає позамовне явище, у проєкції на яке досліджують власне мовні особливості вербалізації онтологічних сутностей. Мікрокатегорія «фізичне пошкодження об'єкта» в роботі набула статусу основи зіставлення, що дало змогу виявити спільне та відмінне у дієслівній реалізації означеного позамовного простору. Вимірними ознаками цієї мікрокатегорії стали визнані в мовознавстві критерії виділення дієслів дії (волютивність, контрольованість дії та її аспектуально-темпоральна окресленість, локалізованість у часі, фазова дискретність та кратність, спрямованість дії на об'єктну субстанцію). Крім того, виокремлення мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта» спиралося на поняття руйнування, деструкції, що є результатом мисленнєвого узагальнення сутнісних ознак типового фрагмента руйнівної дії на предмет позамовної дійсності. Специфіку таких дієслів визначає їхня каузація на об'єкт, через який останній якісно змінюється, зазнаючи повної руйнації або часткового ушкодження цілісності. У процесі зіставлення відібраних із тлумачних словників дієслівних номінацій досліджуваної мікрокатегорії було встановлено, що в обох мовах лексико-семантичні поля цієї мікрокатегорії сформовані як подібними за семантичним наповненням, так і відмінними щодо інкорпорації диференційних ознак однослівними дієслівними найменуваннями. Визначальною ізоморфною ознакою українського лексико-семантичного поля стала наповненість останнього дієсловом на позначення конкретизованого руйнівного впливу на об'єкт, які корелюють із англійськими дієсловами широкої семантики, що засвідчує явище генералізації семантичного мапування онтологічної ситуації фізичного пошкодження в системі дієслів англійської мови. Периферійні частини лексико-семантичних полів обох мов сформовані неоднослівними дієслівними номінаціями, до складу яких входить синсемантичне дієслово із обов'язково залежним прислівним поширювачем. Загалом процесуальна мікрокатегорія «фізичне пошкодження об'єкта» виявила високу здатність до мовної реалізації однослівними дієслівними номінаціями в обох мовах.

Ключові слова: дієслово, мікрокатегорія «фізичне пошкодження об'єкта», лексико-семантичне поле, диференційна ознака, генералізація.

Постановка проблеми. Дієслівні системи належать до найбільш досліджених мовних реальностей, залишаючись водночас відкритими для наукових дискусій. Особливо актуальною ця теза постає за міжмовного дослідження семантики і граматики дієслова як універсального мовного знака, здатного поєднувати різнорівневі категорійні виміри. Контрастивний статус дієслівних систем як множинностей, утворених дієсловами тієї чи іншої мови, загалом не викликає заперечення насамперед

через об'єктивні чинники. Частини мови – це не зовнішня стосовно структури мови класифікація, не наукова фікція, а жива й об'єктивна реальність, закладена власне мовною системою [1]. Однак універсальність частиномовного статусу дієслова в лінгвістичних системах світу не розв'язує низки суперечливих питань стосовно його лінгвальної природи, особливо в аспекті поєднання традиційних і нових підходів до аналізу міжрівневих зв'язків і відношень мовних явищ.

Сьогодні актуальним є системне контрастивне дослідження парадигматичного представлення дієслівної лексики, яке б дало змогу прослідкувати основні спільні та специфічні тенденції української та англійської мов щодо відтворення в дієслівній семантиці різних онтологічно релевантних параметрів процесуальності як провідної універсальної категорії дієслова. Перспективність міжмовного опису дієслівної лексико-семантичної парадигматики української та англійської мов визначають кілька факторів. Зафіксовані під час системного зіставлення відмінності організації дієслівних лексико-семантичних парадигм можуть виявити своєрідність дискретизації денотативного процесуального простору, зумовлену неоднаковим способом його пізнання носіями кожної із мов, що своєю чергою є підґрунтям для подальших узагальнень у лексичній типології та лінгвокультурології. Крім того, помічений під час зіставлення аломорфізм у лексико-семантичній парадигматиці більш рельєфно відбиває внутрішньомовні особливості складної системно-структурної організації дієслівних одиниць й ідіоетнічні тенденції функціонування дієслівних систем [5; 6; 11; 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслівна проблематика є активною щодо наукового пізнання [2; 4; 7; 10; 1; 13; 16]. Лінгвальна інтерпретація лексико-семантичних, граматичних і синтаксичних парадигм дієслів знайшла широке відображення у внутрішньосистемних описах (В. Арнольд, В. М. Русанівський, Ю. О. Жлуктенко, Л. М. Васильєв, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, Г. Г. Почепцов, О. І. Смирницький, Т. Є. Масицька, Ф. С. Бацевич, М. І. Калько, О. І. Леута, Н. М. Мединська, С. М. Сухорольська, О. С. Ванівська, В. Levin, Ch. Fries, R. Quirk, T. Rapoport, A. McMillion, G. Leech, F. Palmer). Міжмовну дієслівну бібліографію презентують праці, в яких дієслово розглядають з позицій його валентних особливостей, лексичної семантики та синтактики (І. Г. Альошина, Й. Ф. Андерш, В. В. Ганечко, А. Р. Кероп'ян, М. В. Мирончук, А. П. Муховецький, О. Б. Олійник, О. Л. Орендарчук). Дієслівні системи досліджували також і в площині типології (Ш. Р. Басиров, В. Д. Каліущенко, В. П. Недялков, А. Б. Летучий, В. О. Плунгян, А. Carnie, Н. Harley, L. Talmy, E. Viberg). Пропонована розвідка продовжує публікації автора, які стосуються парадигматичних параметрів дієслівних систем української та англійської мов [2; 3; 14].

Зіставний характер нашого дослідження також ґрунтується на твердженні про те, що контрастивна лінгвістична модель не залежить від закритості / відкритості списку мов і диференційних ознак, урахування яких є необхідним для типології, з одного боку, та генетичної ознаки, важливої для порівняльно-історичного мовознавства, з іншого (Б. М. Ажнюк, Й. Ф. Андерш, В. Г. Гак, С. П. Денисова, Ю. О. Жлуктенко, В. І. Кононенко, А. В. Корольова, М. П. Кочерган, В. І. Кушнерик, В. М. Манакін, В. П. Пономаренко, О. І. Стеріополо, Й. А. Стернін, О. О. Тараненко, О. В. Тищенко, С. О. Швачко, І. К. Юсупов, В. М. Ярцева, W. Croft, C. Lehmann, W. Nemsler, J. Newman, G. Nickel, A. Wierzbicka). Праці зіставного характеру є вагомим поступом у глибшому пізнанні універсальних та ідіоетнічних рис конкретної мови на тлі визначення загальних закономірностей концептуалізації, категоризації та вербалізації навколишнього світу [5; 9; 14; 16].

Постановка завдання. У нашому білатеральному міжмовному дослідженні ми ставимо за мету виявити контрастивні характеристики дієслів та дієслівних словосполучень із семантикою «фізичне пошкодження об'єкта», які будуть простежені в проекції на основу зіставлення (*tertium comparationis*) – позамовну онтологічну мікрокатегорію «фізичне пошкодження об'єкта».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для формування бази емпіричного матеріалу нами було здійснено смислову ідентифікацію дієслівних одиниць, яка ґрунтувалася на наявності в семантичній структурі дієслова двох онтологічних сутностей: «дія» і «пошкодження». Іменник **дія** вживають паралельно зі словом **діяльність**: укр. *діяльність* – застосування своєї праці, своїх зусиль до чого-небудь, у якійсь галузі [8, Т. 1, с. 426]; *дія* – робота, діяльність, здійснення чого-небудь [8, Т. 2, с. 311]; англ. *action* – something that someone does [18, p. 13].

Зауважимо, що загалом виокремлення субкатегорії «процесуальність – дія» узагальненої дієслівної категорії «процесуальність» сьогодні не викликає суперечностей [2, с. 137]. Її виділення спирається передусім на визнання «активного начала», закладеного в семантиці дієслова. Із останнім пов'язують волонтивність, контрольованість дії та її аспектуально-темпоральну окресленість (локалізованість у часі, фазову дискретність та кратність). До характерних ознак дії відносять також її спрямованість на об'єктну субстанцію, осмислену в межах категорії каузативності (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, В. В. Богданов,

Г. О. Золотова, С. Д. Кацнельсон, В. П. Недеяков, Г. Г. Сильницький, J. Aissen, R. M. W. Dixon, P. Griffiths, Ch. Kreidler, B. Levin, P. Locke, F. Scholz та інші). Подальша категоризація виокремленої субкатегорії відбувається на основі диференційних ознак, які водночас стають інтегральними для певних мікрокатегорій на кшталт «мовленнєва діяльність», «звучання», «створення об'єкта» тощо.

Поняття «пошкодження» асоціюють із заміною того, що було, на інше (неприємне, непривабливе, аморальне). Виокремлення мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта» спирається на поняття руйнування, деструкції, що є «результатом мисленнєвого узагальнення сутнісних ознак типового фрагмента руйнівної дії на предмет позамовної дійсності» [2]. Специфіку таких дієслів визначає їхня каузація на об'єкт, через який останній якісно змінюється, зазнаючи повної руйнації або часткового ушкодження цілісності.

Відповідно, мікрокатегорія «фізичне пошкодження об'єкта» містить названі вище категорійні виміри і набуває статусу основи зіставлення (*tertium comparationis*) у проєкції, на яку видається можливим встановити обсяг лексико-семантичного поля виражальних засобів цієї мікрокатегорії в зіставлених українській та англійській мовах.

Онтологія дієслівних найменувань мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта» може бути зведена до узагальненої визначеності: «щось було (не було) позитивним, нормальним (хорошим) → щось змінилося → щось стало (зробилося) гіршим (небажаним, негативним), зовсім поганим». Ця ознака притаманна усім дієсловам обох мов, хоча кожна з них по-своєму (узагальнено чи більшою мірою конкретно) відтворює її дієсловами в їх лексичному значенні. Наприклад, укр. *псувати* – англ. *to spoil* і укр. *псувати* – англ. *to damage* (псувати щось фізично чи морально), укр. *розбещувати (молодь)* – англ. *to corrupt (to encourage) (the youth)*; укр. *калічити* – англ. *to cripple (to lame, to maim, to mangle)*.

Центральні частини як українського, так і англійського поля виражальних засобів формують генералізовані одиниці, які вказують на тотальне знищення об'єкта (пор.: укр. *знищувати, нищити, руйнувати*; англ. *to destroy, to ruin*), або ж називають часткову руйнацію (пор.: укр. *пошкоджувати, псувати*; англ. *to damage, to spoil*).

Лексико-семантичне поле номінацій мікрокатегорії «фізичне руйнування об'єкта» наповнюють одиниці, у семантиці яких простежено

ознаку «зміна-пошкодження». Такими одиницями виступають: укр. *жувати (пожувати), нищити (знищити), шкочити (пошкодити), переводити (перевести (харчі), нівечити (понівечити), калічити (скалічити, покалічити), парчачити (спарчачити, перепарчачити), розбещувати (розбещити), тринькати (розтринькати), марнувати (змарнувати), марнотратити, гайнувати (згайнувати), засмічувати (засмітити), забруднювати(ся), бруднити (забруднити(ся), заболочувати, задринувати(ся) (задринати(ся), забрьохкувати(ся) (забрьохкати(ся) та інші; англ. *to spoil, to damage, to ruin, to destroy, to squander, to deprave, to corrupt, to debauch, to prevent, to deteriorate, to mar, to contaminate, to cripple, to lame, to maim, to mangle, to mutilate, to disable, to waste, to dissipate, to squander, to lavish, to dally (away), to disfigure, to deface, to distort, to deform, to mutilate, to loaf, to annihilate, to extinguish, to abolish, to demolish, to soil, to dirty, to pollute, to litter, etc.* У це лексичне поле включено можливі (зафіксовані в словниках), хоча рідко вживані в мовленні, описові конструкції та фразеологізми: укр. *виводити з ладу, перетворюватися на гірше, завдавати шкоди, пускати за вітром, ставати (стати) на заваді, завдавати шкоди*; англ. *to put out of action, to go to ruin, to upset someone's apple, to make dirty, to lead a loose life, to waste (to kill) time, to cart, to get out of order, to off, to go bad, to become tainted*.*

Визначаючи дієслова української та англійської мов, що експлікують зазначену мікрокатегорію, ми насамперед відбирали дієслова у їхньому прямому значенні. У семантико-синтаксичній структурі речення такі дієслова виконують функцію предикатної синтаксеми – предиката дії, що «позначає діяльність, яка породжується діячем і ним активно й безпосередньо стимулюється», – пише І. Р. Вихованець [1, с. 250]. Така умова уможливила більш-менш однозначно визначити й обмежити склад дієслів, відмежувавшись на першому етапі аналізу від надзвичайно великої кількості дієслів із переносним значенням.

Зміну зовнішніх (частіше) чи внутрішніх (рідше) властивостей об'єктів у результаті впливу на них фізичних дій осіб виражають українські префіксальні дієслова (з префіксом за-): *забруднювати(ся), забрудняти(ся), закупорювати(ся) (закупорити(ся)), засмічувати(ся) (засмітити), заболочувати, захаращувати(ся) (захарастити), задринувати(ся), задринати(ся), забрьохкувати, затьопувати(ся) (затьопати(ся))*.

Принагідно зауважимо, що дієслово *забруднювати(ся)* (*забруднити(ся)*) є словом широкої семантики: дія, виражена цим дієсловом, охоплює досить широке коло об'єктів. Дієслово *забруднювати (забруднити)* з експлікованим обов'язковим об'єктом (релятивної семантики) має значення «робити когось, що-небудь брудним» (*забруднювати папір, костюм, ліс і так далі*) або «розчиняти, розпилювати (у воді, повітрі) речовину, що надає чому-небудь брудного кольору чи робить його непридатним, шкідливим для використання» (*забруднювати повітря, атмосферу, довкілля*). В англійській мові вживаються дієслівні еквіваленти *to soil, to contaminate, to dirty (to make dirty), to pollute* [18, с. 188]: *to soil – to make smth. dirty, especially with waste from your body* [18, р. 1367]; *to soil water; to contaminate – to make a place or substance dirty and dangerous by adding smth. to it, for example chemicals or poison* [18, р. 291]; *to dirty – to put or leave marks on smth. and make it no longer clean* [18, р. 3800]; *to dirty one's shirt, dress; to pollute – to make something dangerously dirty and not suitable for people to use* [18, р. 1090]: *to pollute air, to soil*).

Порівняльний аналіз дієслівних номінацій української та англійської мов, що включають розмовні варіанти, показує розгалужену систему префіксальних українських дієслів, які конкретизують номінування різних аспектів мікрокатегорії в розмовному мовленні: укр. *запоганювати (запоганити), заплямовувати (заплямувати), запаскуджувати (запаскудити)*. Водночас у системі англійських дієслів виявлено послідовність у чітких номінаціях мікрокатегорії з конкретизацією прихованих об'єктних сем, які деталізують відповідні лексеми щодо їхньої онтологічної своєрідності: укр. *засмальцовувати (забруднювати чимось масним)* – англ. *to spot (to dirty with grease)*; укр. *замацувати (забруднювати плямами)* – англ. *to stain, to dumb over*; укр. *заяложувати (забруднювати чимось жирним)* – англ. *to soil, to grease*; укр. *засалювати (забруднювати салом, жиром)* – англ. *to soil, to make greasy*; укр. *замурзувати (забруднювати обличчя)* – англ. *to soil, to dirty, etc.*

У цих і подібних випадках наявною є імпліцитна (прихована) сема мети, що реалізує «негатив» дії: «впливати небажано, погано, шкідливо, мати небажаний, поганий, шкідливий наслідок» – “to have a bad effect”.

Українське лексико-семантичне поле мікрокатегорії «фізичне руйнування об'єкта заповнюють також українські дієслова вузької семантики

заболочувати (заболотити) – перетворювати (перетворити) на болото, забруднювати(ся), задрипувати(ся) (задрипати(ся)) – намочити ноги, забруднити одяг, взуття, ходячи по болоту [8, Т. III, с. 115], *забрюхувати(ся) (забрюхатися) – ідучи, забризкуватися водою, росою, забруднювати(ся) болотом, заляпувати(ся) (заляпатися), затьопувати(ся) (заляпуватися), діал. зальопатися – покриватися плямами чого-небудь рідкого* [СУМ, Т. III, с. 199]. Характерно, що для англійської мови вираження зазначених семантичних значень у межах однієї лексеми є невластивим.

Слід зупинитися також на тому, що для з'ясування еквівалентності дієслівних номінацій аналізованої мікрокатегорії було здійснено зіставний аналіз відібраних із тлумачних словників прикладів. У процесі такого аналізу було виявлено некорельованість у називанні певних онтологічних реальностей. Причому генералізацією охоплено здебільшого англійські лексеми. Пор.: укр. *Він зламав іграшку* – англ. *He has spoiled the toy*; укр. *Яблука починають гнити* – англ. *The apples are beginning to spoil*; укр. *Він зірвав мій план* – англ. *He has spoilt my plan*; укр. *Моя сестра балує дитину* – англ. *My sister spoils child*; укр. *Погана погода понсувала їхні канікули* – англ. *Bad weather has spoilt their holidays*; укр. *Він сам підірвав свій шанс на успіх* – англ. *He spoilt his chances of success*; укр. *Вітер зламав квіти в моєму садку* – англ. *Wind has spoilt the flowers in my garden*; укр. *Хлопець забруднив книгу* – англ. *The boy spoilt the book by making it dirty*; укр. *Я перетримала пиріг (перепекла)* – англ. *I spoilt the cake by overbaking it*; укр. *Не заночуй новий одяг* – англ. *Don't spoil your new clothes by wearing them too much*.

Помічено, що для обох мов характерною є наявність у реченнях із такими дієсловами напівобов'язкових придієслівних компонентів із синкретичним об'єктно-обставинним значенням. Їхню напівобов'язковість підтверджує явище трансформації з другорядного підрядної (дещо структурно зміненої) частини в позицію головного (підметового) компонента формально-граматичної структури речення: укр. *Зовсім спотворилося її обличчя шрамом* → *Шрам спотворив її обличчя* (3 журн.); *Прости мене, що я наробила тобі стільки горя! Що я полином та терном присипала тобі доріженьку, отруїла твою старість гіркою отрутою* (І. Нечуй-Левицький) → *Отрута отруїла старість*; *Миколу зовсім скалічили, коли зробили останню операцію, яку назвали невдалою* (3 газет) → *Остання (невдала) операція скалічила*

Микола. – англ. *My grandmother spoils Ann with toys and candy* → *Toys and candy spoil Ann (Ann's teeth); Food will spoil if the temperature in your freezer rises above 8° C* [18, p. 1388] → *The temperature in the freezer above 8° C will spoil food.*

Подібно до дієслова *псувати* українське дієслово *руйнувати* також має кілька англійських еквівалентних назв: *to demolish, to destroy, to wreck, to cast down, to overthrow, to subvert, to raze to the ground (вщент).*

Кількаваріантними є також англійські еквіваленти до українських дієслів *мучити, знущатися*: укр. *мучити* – англ. *to torment, to rack, to torture, to wring, to excruciate*; укр. *знущатися* – англ. *to treat (cruelly), to mock, to ridicule.*

Система українських та англійських дієслівних номінацій мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта», інтегруючись спільною імпліцитною (внутрішньою) семою «негативний результат каузованої дії на об'єкт», виявляє різний ступінь такого впливу – від нейтрального до інтенсивного, результатом якого стає суттєва шкода (пошкодження) об'єкта: а) укр. *Спитай весь світ, яка зозуленька. Всі скажуть: птиця славна, живе собі, як панна; гуляє у садку, нічого не псує* (П. Гребінка); англ. *Fears that dumped waste might contaminate water supplies* [18, p. 291]; *The ship was disabled (put out of action)* [18, p. 298]; *Sweets destroyed her teeth*; б) укр. *Я тут спитав його, через що се так його скалічили* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вряди-годи по верхів'ях дубів пролетів вітер, листя журно шелестіло, ніби там угорі ішла тиха змова проти людей, що нівечили пилками та сокирами тіла могутніх дерев* (Г. Тютюнник) – англ. *His appearance was marred by a sear on his left cheek* [18, p. 875]; *He was maimed for life in a car smash* [18, p. 863]; *The trap closed round her leg, badly mangled her ankle* [18, p. 871].

Синонімічні варіанти до базового дієслова *cripple* мають високий ступінь вияву еквівалентних ознак (*to lame, to maim, to mangle, to mutilate*): у реченневих структурах дія, виражена цими дієсловами, зазвичай є результатом вольових зусиль живого (особи: людини чи тварини), спрямованих на: а) відчужений від неї об'єкт (особу: людину, тварину); б) частину тіла суб'єкта (руку, ногу, лапу, кінцівки); в) саму особу суб'єкта – виконавця фізичної дії.

У синонімічний ряд українських дієслів із домінантою *псувати* входить дієслово *калічити*, до якого словники подають такі англійські синонімічні назви: *to cripple, to lame, to maim, to mangle,*

to mutilate, to disable. Усі ці дієслова у їхньому прямому (денотативному) значенні об'єднують спільна ознака – імпліцитна денотативна сема «негатив», що позначається на властивості каузованого об'єкта в результаті фізичної дії, вираженої зазначеними дієсловами.

У англійських спеціальних номінаціях диференціюються такі ознаки процесуального мікроденотата, як «кромсати (покромсати)», «спотворювати (спотворити)», «уродувати (зуродувати)», тоді як український дискурс найчастіше «покриває» ці й подібні ознаки дієсловом *калічити* (покалічити).

Здатність людини негативно впливати на інших, погіршувати їхній стан, робити неслухняними, вередливими, нестійкими у поглядах, свавільними, привчати до поганих, нерідко аморальних звичок виражають дієслова: укр. *балувати (розбалувати), потакати, розбецувати (розбестити), розпускати (розпустити)* – англ. *to corrupt, to deprave, to debouch, to pervert, to indulge, to connive, to conspire.* Спільними семами усіх цих дієслівних номінацій є негативний вияв ознак об'єкта, на який спрямована дія, а також живий суб'єкт (людина) – каузатор відповідної дії. При цьому українське дієслово *балувати* може виражати подвійний результативний вплив на об'єкт (позитивний та негативний): укр. *балувати (пестити, ніжити, леліяти, виявляти тепле ставлення) дитину* – англ. *to cocker, to pet (a child)*; укр. *балувати (робити неслухняним, вередливим, примхливим)* – англ. *to act upon (on, over), to influence, changing smb., to get out of hand, to become undisciplined, slovenly, acquire low habits.*

Як українська, так і англійська мови володіють засобами дієслівного розрізнення різних ступенів вияву «негативу» внаслідок дії, вираженої зазначеними вище дієсловами: укр. *балувати* → *потурати* → *потакати* → *розпускати* → *розбецувати* → *спокушати* → *калічити* – англ. *to indulge* → *to connive* → *to corrupt* → *to debouch* → *to deprave: to indulge (to let somebody have whatever they do want even if it is bad for them* [18, p. 726]; *to connive (to not try to stop smb. wrong from happening to work (together) secretly to achieve smth. wrong* [18, p. 282]; *to conspire (to plan smth. harmful together secretly* – [18, p. 282]; *to corrupt (to encourage someone to start behaving in an immortal, dishonest way* [18, p. 306]; *to debouch (to make someone behave in an immoral way, esp. with alcohol, drugs or sex)* – [18, p. 349]; *to deprave (youth) (to be an evil influence on smb., especially who is young or not very experienced).*

Імплікована (прихована) сема «негатив (негативний вплив на об'єкт)» у семантиці аналізованих дієслів може виступати в різних варіантах: могла бути індивідуальною (*Kim подрянав дитину*), загальною (*Дитина порізала палець*), морально-етичною (*Бабуся помагає внукові*), соціальною (*Погана музика розбещує молодь*).

Є в українській мові специфічні загальнозживані дієслова, що не мають спеціальних англійських еквівалентів; їхню семантику витлумачують за допомогою базових українських дієслів: укр. *занапащати (вік)* – англ. *to ruin, to destroy, to spoil*; укр. *нівечити* – англ. *to spoil, to ruin*.

На периферії як українського, так і англійського лексико-семантичного поля засобів вираження мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта» перебувають описові конструкції, які побудовані за типовими модулями, що містять синсемантичні дієслова із обов'язково залежними від них словоформами, утворюючи відповідні семантичні єдності: укр. *робити погане, змінювати щось на гірше, перетворювати щось на гірше, ставати балуваним (розбещеним, неслухняним, аморальним), виводити з ладу* та ін.; англ. *to make dirty, to make greasy, to have a bad effect, to put out of action, to encourage smb. to start behaving bad, to change smth. in an unnatural way, to go to ruin, to fall into ruin, to get out of hand, to become undisciplined, to become slovenly, to acquire low habit, etc.*

Висновки і пропозиції. Отже, зіставний аналіз виражальних засобів процесуальної мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта» засвідчив як

спільні, так і відмінні тенденції. У процесі зіставлення відібраних із тлумачних словників дієслівних номінацій досліджуваної мікрокатегорії було встановлено, що в обох мовах лексико-семантичні поля цієї мікрокатегорії сформовані як подібними за семантичним наповненням, так і відмінними щодо інкорпорації диференційних ознак однослівними дієслівними найменуваннями. Визначальною ізоморфною ознакою українського лексико-семантичного поля стала наповненість останнього дієсловами на позначення конкретизованого руйнівного впливу на об'єкт, які корелюють із англійськими дієсловами широкої семантики, що засвідчує явище генералізації семантичного мапування онтологічної ситуації фізичного пошкодження в системі дієслів англійської мови. Центральні конститuentи лексико-семантичного поля мікрокатегорії виявили подібність у мовному відтворенні онтологічної ситуації руйнації. Водночас українське лексико-семантичне поле наповнено афіксальними деривативами на позначення різного роду варіацій часткової деструкції, які можуть корелювати з однослівними англійськими одиницями ширшої семантики. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в більш глибокому дослідженні інших конститuentів лексико-семантичного поля мікрокатегорії «фізичне пошкодження об'єкта», зокрема неоднослівних номінацій та фразеологічних одиниць, в межах яких більш рельєфно буде відтворено культурологічний, особливо аксіологічний аспект вербалізації онтологічної ситуації деструктивної дії.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
2. Іваницька Н. Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем. *Мовознавство*. 2009. №1. С. 46–59.
3. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
4. Кильдибекова Т. А. Структура поля глаголов действия. Уфа : Изд-во Башкирского унзта, 1983. 76 с.
5. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. К.: Знання, 2004. 326 с.
6. Ожоган А. В. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Львів, 2010. 20 с.
7. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2006. 266 с.
8. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
9. Юсупов У. К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина. *Методы сопоставительного изучения языков*. Москва, 1988. С. 6–11.
10. Aarts B. & Meyer C. The verb in contemporary English: theory and description. Cambridge University Press, pp. 328–329.
11. Defrancq B. Contrasting contrastive approaches. *Language in contrast*, 2015. #15, p.1-3.
12. Deshors S. Zooming in on Verbs in the Progressive: A Collostructional and Correspondence Analysis Approach. *Journal of International linguistics*, 2015. № 45, p. 260-290.

13. Haspelmat, M. The Serial Verb Construction: Comparative Concept and Cross-linguistic Generalizations. *Language and Linguistics*, 2016. № 17(3). P. 291-31. URL: <https://doi.org/10.1177/239700221562689>.
14. Ivanytska N. B., Ivanytska N. L. Ukrainian and English verbs: bilateral contrastive cross-linguistic perspective. *Advanced Education*. 2008. Issue 9. P. 213–218. DOI: 10.20535/2410-8286.13275
15. Krzeszowski T. Contrasting languages: the scope of contrastive linguistics (pp.134-137). Berlin : Walter de Gruyter, 1991. P. 134–137.
16. Leech G. Meaning and the English Verb. Pearson Education, 2004. 134 p.
17. Levin B. English Verb Classes and Alternations. Chicago : University of Chicago Press, 1993. 231 p.
18. Longman Dictionary of Contemporary English. Longman, 2000. 1668 p.
19. Vendler Z. Verbs and Times. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1997. P. 34–43.

Ivanytska N. B. LEXICAL AND SEMANTIC PARADIGM OF THE VERBAL MICROCATEGORY “PHYSICAL DAMAGE TO THE OBJECT” IN UKRAINIAN AND ENGLISH

The article results the comparative analysis of Ukrainian and English verb systems. The comparison procedure was carried out on the principles of bilateral approach to interlingual comparison, according to which the basis of comparison (tertium comparationis) is a non-linguistic phenomenon, in the projection of which the actual linguistic features of verbalization of ontological entities are investigated. We identify the microcategory “physical damage to the object” as the basis of comparison. This allowed us to confirm common and different characteristics in the verbal realization of the specified extra-linguistic space. Measurable features of this microcategory are recognized in linguistics criteria for the selection of verbs of action (voluptuousness, controllability of action and its aspectual-temporal delineation, localization in time, phase discreteness and multiplicity, the direction of action on the object substance). In addition, the separation of the micro-category “physical damage to the object” was based on the concept of destruction, which is believed to be mental generalization of the essential features of a typical fragment of destructive action on the subject. The specificity of such verbs is determined by their causation on the object, through which the latter changes qualitatively, undergoing complete destruction or partial damage to the integrity. The paper found that Ukrainian and English lexical and semantical fields of this microcategory are formed with both semantically identical units and isomorphic verbs with incorporated distinguishing features. The Ukrainian verbal system contains the verbs of denoting a specific destructive effect on the object. They correlate with English verbs of broad semantics, which indicates the phenomenon of generalization in semantic mapping the physical damage. In general, the verbal microcategory “physical damage to an object” showed a high capacity to be linguistically presented by single-word verb nominations in both languages.

Key words: verb, microcategory “physical damage to the object”, lexical and semantical field, differential feature, generalization.

Кузєбна В. В.

Черкаський державний технологічний університет

Усик Л. М.

Черкаський державний технологічний університет

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОЦІННИХ МОТИВАТОРІВ ТАКТИЛЬНИХ ВІДЧУТТІВ У НАЗВАХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН У НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Дослідження присвячене вивченню оцінного компонента семантики найменувань лікарських рослин у двох близькоспоріднених мовах – німецькій і англійській. На матеріалі фітонімів, в ономасіологічних структурах яких виявлено значення тактильних оцінок – позитивних та негативних, було здійснено когнітивно-ономасіологічну реконструкцію мотиваторів позитивної та негативної оцінок. Серед атрибутів тактильного сприймання було визначено ті, які мотивують назви лікарських рослин з оцінним компонентом, та зафіксовано, що позитивна чи негативна оцінки дотику в семантиці фітонімів ґрунтуються на опозиції «м'який, ніжний – колючий, дряпучий». Кількісний аналіз, у свою чергу, показав значну перевагу негативних оцінок над позитивними.

Когнітивно-ономасіологічний аналіз визначив приналежність виділених оцінних мотиваторів до двох типів – модусного та метафоричного. Завдяки процедурі внутрішньої реконструкції було з'ясовано, що найбільш продуктивними для вивчених мов мотиваторами тактильної оцінки модусного типу є лексеми “dorn”, “stechen”, “distel” у німецькій мові і відповідні їм споріднені лексеми “thorn”, “stick”, “thistle” в англійській, які простежуються до спільних прайндоевропейських коренів, значення яких також пов'язане з неприємними дотиковими відчуттями. Тоді як німецькі мотиватори тактильної оцінки зберігали негативну конотацію у процесі історичного розвитку, англійське дієслово “to stick” її втратило та на сучасному етапі є нейтральним у плані оцінності.

Мотиваторами асоціативно-термінального типу в обох мовах є найменування об'єктів, що слугують еталонами певної якості. Еталонами негативних тактильних відчуттів є артефакти – назви гострих предметів (шила, жала, роги). Еталонами позитивних тактильних оцінок є назви тканин, з якими в уяві мовців асоціюється гладеньке або м'яке листя поїменованої рослини – байка й оксамит.

Зіставлення результатів, отриманих у досліджених мовах, очікувано виявило більше спільних механізмів формування оцінної семантики в мотиваторах фітонімів, аніж відмінних, що пояснюється генетичною спорідненістю мов.

Ключові слова: фітонім, оцінний компонент, когнітивно-ономасіологічна реконструкція, тактильна оцінка, сенсорна оцінка, мотиватор.

Постановка проблеми. Запропонована стаття присвячена опису оцінного компонента семантики найменувань лікарських рослин у двох близькоспоріднених мовах – німецькій і англійській. Аналіз оцінної семантики різнорівневих мовних одиниць заявив про себе як про невід'ємну складову частину студіювання культурологічного компонента мови, без якого неможливо вичерпно описати етнічні мовні картини світу та механізми інтеріоризації позамовної дійсності в мові. Деякі автори слушно зауважують, що «вивчення й розробка оцінки на мовному та позамовному рівнях дозволить дослідникам більш точно й аргумен-

товано визначити природу семантичних диференціацій, що існують у різних мовах, їхню обумовленість соціальними, мовними, об'єктивними, суб'єктивними факторами або ж їх взаємодією» [6, с. 148]. Тому це дослідження, виконане в ракурсі когнітивної ономасіології та сфокусоване на встановленні етноспецифічних і універсальних механізмів проєкції оцінної семантики на номінативні одиниці, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні дослідники зосереджують увагу на аксіологічних аспектах різних видів дискурсу, оцінних фразеологічних одиницях, оцінності

стилістичних засобів мови, лінгвокультурологічних аспектах оцінної лексики, вивчають біокогнітивну базу мовних оцінок [4; 5; 8; 12]. До найбільш ґрунтовних спроб опису явища мовної оцінки можемо віднести праці Н. Арутюнової, М. Болдирєва, О. Вольф і української дослідниці Г. Приходько.

Досить вивченою натепер є також фітонімна лексика як в окремих мовах, так і з позицій зіставлення [10; 13; 16; 21]. Такий жвавий науковий інтерес до цього мовного матеріалу можна пояснити тим, що назви рослин, зокрема лікарських, належать до добре вивченого фрагмента картини світу в кожній мові й утворюють значну за обсягом сукупність номінацій, аналіз якої здатний надати дослідникам інформацію про різноманітні процеси людської мовної та мовленнєвої поведінки. До того ж, як і у випадку з іншими класами номінативних одиниць мови, розгляд ономазіологічних структур фітонімів із когнітивних позицій виявляє проєкції між концептуальним і мовним рівнями, оскільки, тісно контактуючи з рослинами, людина фіксувала в їхніх найменуваннях важливі ознаки, як-от характеристики зовнішнього вигляду чи будови, інформацію про місце розповсюдження, досвід застосування в лікуванні чи побуті, і, зрештою, оцінки, які базуються на колективній психології того чи іншого етносу. Достатньо вивченими є фітоніми і з когнітивно-ономазіологічних позицій [1; 9; 17; 27]. Проте власне оцінний компонент семантики цього прошарку номінативних одиниць, зокрема мотиваторів на позначення каналу тактильного сприймання, досі залишався поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Мета дослідження – встановити мотиваційне підґрунтя оцінної семантики фітонімів, яка пов'язана з тактильними відчуттями, у двох мовах германської групи: німецькій і англійській. Поставлену мету було зrealізовано поетапно через виконання конкретних завдань, а саме: 1) визначити об'єкт та матеріал вивчення, а також дібрати методи його дослідження; 2) виділити мотиватори, що фіксують оцінну семантику в зоні ознаки рослинних номінацій, та розподілити їх за типами; 4) здійснити когнітивно-ономазіологічну реконструкцію виявлених мотиваторів із метою з'ясування механізмів фіксації відчуттів дотику в ономазіологічних структурах фітонімів; 3) описати та зіставити результати, одержані в мовах дослідження, та встановити спільні і відмінні показники мотиваційної бази оцінного компонента дотикових перцепцій.

Виклад основного матеріалу. Матеріал дослідження склали 160 назв лікарських рослин у двох мовах германської групи (69 одиниць у німецькій мові та 91 одиниця в англійській), дібраних із ботанічних словників, атласів та довідників із фітотерапії. До вибірки увійшли номінації рослин, семантика яких у синхронії або в діахронії (внутрішня форма більшості досліджених фітонімів є затемненою, тому для реконструкції первісного мотиву, що послугував базою для найменування, були задіяні етимологічні словники) містить оцінку дотикових відчуттів, які виникають унаслідок контакту з поименованою рослиною. Також уважаємо за необхідне зазначити, що більшість назв лікарських рослин, що стали об'єктом цього дослідження, є народними, тому що саме в таких назвах найповніше відображена національно-культурна специфіка, що дає змогу реконструювати етноспецифічні закономірності мислення, на відміну від літературних назв, які в ботанічній номенклатурі німецької та англійської мов найчастіше є запозиченнями або кальками з латинських наукових назв, тому не можуть уважатися мотивованими в досліджених мовах.

Для досягнення мети дослідження була використана комплексна методика когнітивно-ономазіологічної реконструкції, що передбачала декілька етапів відповідно до поставлених завдань. Така методика поєднує процедури лінгвокомпаративістики та методи, запропоновані когнітивною лінгвістикою, що, згідно зі спостереженнями А. Корольової, «значно розширює експланаторну базу обох наук та забезпечує взаємну верифікацію висновків і результатів проведених досліджень» [7].

На першому етапі аналізу мовного матеріалу було застосовано прийоми *порівняльно-історичного методу*, а саме *внутрішню реконструкцію* з метою виявлення споріднених оцінних мотиваторів, оскільки вивчення проводиться на матеріалі близькоспоріднених мов; а також *семантичну реконструкцію*, яка в результаті розкриває первісний мотив найменування рослини та фіксує зміни в його семантичній структурі на всіх етапах історичного розвитку.

На наступному етапі був залучений *когнітивно-ономазіологічний аналіз*, що, за О. Селівановою, встановлює мотиваційний тип номінації та статус оцінного мотиватора в її ономазіологічній структурі [19]. На цьому етапі було здійснено *когнітивну реконструкцію*, за допомогою якої було встановлено, на якому етапі когнітивної діяльності людини у процесі номінації формується семантичний компонент тактильної оцінки;

а також *ономасіологічну реконструкцію* з метою опису семантичних переходів в оцінних значеннях мотиваторів у досліджуваних мовах.

Операція зіставлення даних, отриманих у мовах дослідження, вимагає обрання *основи зіставлення* (*tertium comparationis* [7]), якою в цьому дослідженні виступає оцінний компонент семантики фітонімів. Обрання саме такої основи зіставлення уможливує виявлення ступеня актуалізації семантичного компонента тактильної оцінки в німецьких і англійських фітонімах та пошук спільних і відмінних механізмів формування оцінного значення в ономасіологічній структурі фітонімів та його мотиваційної бази.

З урахуванням еволюції поняття «мотивація» у сучасній лінгвістиці та наявних підходів до його трактування та вивчення робочим для цього дослідження ми обрали дефініцію мотивації, запропоновану О. Селівановою, яка трактує мотивацію як «наскрізну у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальну операцію встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене в етнічній свідомості» [19, с. 401]. Критерієм класифікації мотиваційних типів номінацій виступає концептуальне місце мотиватора в ментально-психонетичному комплексі, який репрезентує модель знань про позначене [19, с. 165], що уможливує визначення п'яти мотиваційних типів, з яких у нашому мовному матеріалі представлені лише три: асоціативно-термінальна, модусна та змішана мотивація.

Оскільки попередні дослідження фітонімів з оцінним компонентом довели, що модусний (власне оцінний) тип мотивації не є пріоритетним у творенні номінацій рослин з оцінним компонентом, а переважаючим типом є змішаний, у якому мотиватор, що фіксує оцінну семантику, поєднується в ономасіологічній структурі найменування з мотиватором іншого типу (найчастіше – пропозиційно-диктумного [20]), тут, урахувавши обсяг та завдання цього дослідження, вважаємо за доцільне зосередитися на аналізі саме оцінних мотиваторів незалежно від мотиваційного типу номінації, до якої вони входять.

Також у наших попередніх дослідженнях було визначено, що оцінний компонент семантики німецьких і англійських фітонімів вдалося реконструювати в мотиваторах двох типів: *модусного* (який формує модусний тип мотивації номінації) та *метафоричного* (що утворює асоціативно-

термінальний тип мотивації) [20]. Останній зазвичай актуалізується через об'єкти-еталони певної якості (у цьому дослідженні – через назви колючих або приемних на дотик предметів, з якими мовці асоціюють відповідні тактильні відчуття від контакту з рослиною чи її частинами).

У класифікації типів оцінок, виявлених у семантиці фітонімів, тактильні оцінки, разом з оцінками смаку (густативними) і оцінками запаху (одоративними), входять до групи *сенсорних оцінок*. У свою чергу, мотиватори сенсорних оцінок фіксують у зоні ознаки фітонімів перший етап із чотирьох, виділених Н. Панасенко [9], етапів когнітивної діяльності людини у процесі номінації (більш вичерпно етапи когнітивної діяльності людини та їх кореляцію з різновидами оцінних мотиваторів описано в дисертаційному дослідженні [20]).

Згідно із ґрунтовним дослідженням семантики фітонімів, проведеним Н. Панасенко [9] на матеріалі восьми романських, германських і слов'янських мов, одним із найважливіших каналів чуттєвого сприймання, що постачає мотиватори для найменування рослини, виступає дотик, який поступається за важливістю та кількісними показниками лише зору. За визначенням, запропонованим Б. Анаєвим у праці з вивчення тактильних відчуттів [2, с. 10], дотик як сенсорне відчуття є цілим комплексом різноманітних видів відчуттів, за кожен із яких відповідає власний рецепторний орган. Це тактильні (доторк та інтенсивність натискання), больові, температурні, а також м'язово-чутливі відчуття.

Заслугує на увагу розподіл тактильних атрибутів на еталонні та нееталонні, запропонований І. Рузіним [15]. Нееталонні атрибути (м'який, гладенький тощо) переважають еталонні за квантитативними показниками. Останні, у свою чергу, є денотатними: еталонний об'єкт заданий внутрішньою формою слова (оксамитовий, шовковий, восковий, пухкий, невагомий, шорсткий тощо). До того ж у нашому мовному матеріалі можна простежити тактильні опозиції, визначені автором: гладенький – шорсткий, гострий – тупий, сухий – мокрий (вологий).

Н. Панасенко визначила ознаки відчуття дотику, зафіксовані в семантиці назв лікарських рослин. До таких ознак вона відносить ознаки *якості поверхні* (чи вона є грубою, шорсткою, міцною, гладенькою, шовковистою, колючою, гострою, восковою тощо; такі, що нагадують *текстуру тканини* (шерсті, байки, оксамиту, повсті, сукна); *консистенції* (твердості, м'якості, пруж-

жинистості, пружності, пухнастості; чогось, що нагадує на дотик пух чи мох), *температурних відчуттів* (холоду); *наявності чи відсутності вологи*: сухості або мокроти, жирності, липкості; і, врешті, *наслідків фізичного контакту* (подрознення шкіри внаслідок контакту, подряпини, порізи тощо) [9, с. 110].

Проведене нами дослідження встановило, що не всі атрибути тактильного сприймання, зазначені вище, є оцінними. Так, в ономасіологічній структурі фітонімів оцінна семантика була виявлена лише в мотиваторах на позначення властивостей поверхні (гладкості, шовковистості, колючості, жалючості тощо). Наслідком контакту з колючою рослиною є найчастіше больове відчуття, що оцінюється негативно та фіксується в семантиці назви рослини мотиватором із негативною конотацією. Гладенька, м'яка та шовковиста поверхня, навпаки, викликає приємні тактильні відчуття, тому мотиватор матиме позитивну конотацію. Відповідно, позитивна чи негативна оцінки дотику в мовному матеріалі цього дослідження будуть ґрунтуватися на опозиції «м'який, ніжний – колючий, дряпучий», у чому ми матимемо змогу пересвідчитися далі.

Прикметно, що приклади з негативною оцінкою в зоні ознаки ономасіологічної структури фітонімів кількісно переважають позитивну оцінку в обох досліджених мовах. Так, у німецькій мові було виявлено 63 приклади з негативною спрямованістю оцінки і 6 – із позитивною, в англійській мові – 76 і 15 відповідно. Вибір негативного мотиватора з мотиваційної бази найчастіше зумовлений наявністю в рослини колючок або шипів.

У **німецькій мові** найбільш продуктивним мотиватором негативною оцінки дотику є лексема “dorn” (колючка), наприклад у назвах барбарису звичайного – *Gemeiner Sauerdorn* (згідно з описами у ботанічних довідниках, барбарис належить до роду колючих чагарників родини барбарисових [2, с. 63]); терену колючого – *Heckendorn, Schlehdorn, Schwarzdorn*; шипшини звичайної – *Dornrose, Hundsdorn, Weindorn*; нетреби колючої – *Moskowitzendorn* – усе стебло цієї рослини густо всіяне довгими шипами, а плодами є реп'яхи [22, с. 112].

Ономасіологічна реконструкція німецької лексеми “dorn” може допомогти з'ясувати, на якому етапі еволюції вона набула оцінного значення. Етимологічний словник німецької мови [28] пов'язує походження вказаної лексеми зі середньовісньонімецькою (далі – свн.) та давньо-

верхньонімецькою (далі – двн.) лексемою “dorn”, давньоніжньонімецькою (далі – днн.) “thorn”, давньоісландською (далі – дісл.) “þorn”, давньоанглійською (далі – дангл.) “þorn” і англійською “thorn”. Цікаво також, що ця лексема є спорідненою із праслов'янською лексемою *trьnъ – «колючка», російською «тёрн». Первинною лексемою словник називає індоєвропейський (далі – іє.) корінь *(s)tern- зі значенням «колюча рослина», від *(s)ter(a) – «жорсткий».

Наступним за кількісним показником мотиватором негативною сенсорної оцінки в німецьких фітонімах є дієслово “stechen” (колоти, проколювати), наприклад, у назвах дрочу фарбувального *Stechpfriemen, Stechginster* (ця рослина має колючки в пазухах листків) [22, с. 153]; жостеру проносного – *Stechdorn* (обидва мотиватори позначають ту саму ознаку негативною тактильного досвіду, що послугувала базою для найменування); ялівцю звичайного – *Stechholder*. Процедура реконструкції виявила, що дієслово-мотиватор є спорідненим з англійським дієсловом “to stick” та походить від двн. дієслова “stehan”, свн. “stechen”, днн. “stekan”, що зводяться до індоєвропейського кореня *(s)teig-/*(s)tig- – «колоти, проштрикати, проколювати» [28].

У декількох прикладах назв лікарських рослин з оцінним компонентом семантики в німецькій мові спостерігаємо більш інтенсивний ступінь вияву негативною оцінного значення, коли ономасіологічна структура номінації містить два оцінні мотиватори. Так, мотиватор *spießen* інтенсифікує негативну тактильну оцінку, оприявлену мотиватором *dorn*: *Spießdorn* (барбарис звичайний).

Мотиваторами негативною сенсорної оцінки асоціативно-термінального типу в німецькій мові виступають назви артефактів, як-от у народних назвах дрочу фарбувального – *Pfriemen* (дослівно – «шила»), *Ackerpfriemen, Gelbe Scharte* (дослівно – «жовті зазубрини») [2, с. 153; 22, с. 128]; нетреби колючої – *Einlager-Stacheln* (дослівно – «усіяний жалами») [2, с. 384]; кизилу справжнього – *Hornkirsche* (дослівно – «рогата вишня») [22].

Варті уваги результати етимологічного аналізу лексеми *die Distel* (будяк), оскільки вона мотивує назви колючих рослин, наприклад, *Distel, Distelkraut* (народні назви будяка акантовидного); *Eseldistel, Sanddistel* (будяк пониклий); *Brachdistel, Kleine Akerdistel, Krause Distel* (будяк кучерявий). Згідно з даними, наведеними в Етимологічному словнику німецької мови М. Пфайфера, лексема *Distel* є спорідненою із днн. “thistil”, снн. “dīstel”, дангл. “þīstil”, англ. “thistle”, герм. *þīstila;

а також із дієсловом *stechen*, яке ми вже розглядали [28]. Відповідно, у німецькій мові в оцінних мотиваторах значення негативного досвіду тактильного контакту з певною рослиною простежується в діахронії.

Кількість прикладів із семантикою позитивної тактильної оцінки в мотиваторі, як ми вже вказували раніше, значно поступається за кількістю прикладам із негативними оцінками, що ілюструє явище асиметрії оцінки. Позитивні оцінні значення зреалізовані через мотиватори метафоричного типу, у проаналізованому мовному матеріалі це назви тканин, з якими в уяві мовців асоціюється гладеньке або м'яке листя рослини. Так, листя дивини ведмежої є опушеним, що фіксує мотиватор *Woll* у назвах *Wollkraut*, *Wollkraut gemeines*; мотиватор *Seide* також фіксує в зоні ознаки найменування рослини позитивну тактильну оцінку, наприклад, у назві тирличу жовтого – *Seidenpflanzen*.

В англійських фітонімах із семантикою тактильних відчуттів можна визначити ті ж два типи мотиваторів: модусні та метафоричні. Найбільш продуктивним мотиватором, який, як виявила процедура реконструкції, належить до модусного типу, є лексема *thorn*, що можемо проілюструвати прикладами назв глоду криваво-червоного – *Hawthorn*, *Eastern fireberry hawthorn*; жостеру проносного – *Buckthorn*, *Purging buckthorn*, *Way-Thorn*, *White Thorn*; терену колючого – *Blackthorn*; обліпіхи крушиновидної – *Sea Buckthorn*, *Willow-thorn*, та ін. Усі рослини, приклади назв яких наведено, належать до колючих чагарників. Реконструкція мотиватора *thorn* очікувано виявила його спорідненість із паралельною німецькою лексемою *dorn*, спільний для обох до іє. корінь **(s)tern-* зі значенням «колюча рослина» (див. вище).

Другим за частотністю мотиватором негативної оцінки дотику модусного типу є лексема *stick*, яка також має етимологічно споріднену лексему в німецькій мові. Процедура реконструкції цього мотиватора виводить його із середньоанглійських (далі – сангл.) дієслів “*stikien*” і “*steken*” зі значенням «колоти, вколотися» та дангл. “*stician*” – «колоти, шпигати, проколювати» [23, с. 1514], подальшу етимологію ми описували вище. Проте, на відміну від прикладів німецьких фітонімів, де цей мотиватор фіксував у семантиці больові відчуття, в англійських фітонімах цей мотиватор позначає наявність у рослини частин, які чіпляються за одяг або ж шерсть тварин, як-от у прикладі *Stick-tights* (назва череди трироздільної) [25, с. 69]).

Достатньо продуктивним мотиватором модусного типу в англійських фітонімах є також дієслово *to prick* – «уколоти»: *Prick-Timber*, *Prick wood* (бруслина європейська). Цей мотиватор не має відповідника в інших досліджуваних нами мовах, його можна реконструювати лише до дангл. *Prika* («вістря») та сангл. “*prikken*”, “*priken*”. Мотиватором негативної оцінки дотику, який не має відповідників у споріднених мовах, є ще лексема *brier*, яка, згідно із тлумачними словниками англійської мовиЮ позначає будь-яку колючу рослину [23, с. 1241]: *Brier*, *Bramblebrier* (шипшина звичайна).

У назвах хелони голої – *Smooth snakerad* (рослина має гладеньке листя [25, с. 106]), сумаха голого – *Smooth sumach* (молоді гілки рослини мають гладеньку кору [24, с. 379]) мотиватором модусного типу позитивної оцінки дотику в англійських фітонімах є прикметник *smooth*, який зводиться лише до дангл. *smoð* («гладенький, спокійний») і *smede* («не шорсткий, м'який, приємний») та не має подальшої етимології. Утім, у процесі семантичних трансформацій ця лексема зберегла позитивну конотацію аж до сучасної англійської мови, де вона також означає «приємний, увічливий», також перекладається зі сленгу як «стильний, висококласний» [26]. Паралельна споріднена лексема не мотивує німецькі фітоніми, позитивну семантику там, як зазначалося вище, оприявнюють лише мотиватори метафоричного типу.

Як і в німецьких фітонімах, мотиваторами метафоричного механізму дії є назви тканин (оксамит, фланель), з якими носії мови асоціюють приємні дотикові відчуття від контакту з рослиною: *Flannel leaf*, *Flannel mullein*, *Flannel plant*, *Velvet dock*, *Velvet leaf*, *Velvet plant* (народні назви дивини ведмежої).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи результати аналізу фітонімів у германських мовах, зазначимо, що: 1) у зоні ознаки німецьких і англійських фітонімів із мотиваторами тактильних оцінок значну кількісну перевагу має негативна семантика, що можна пояснити асиметрією оцінок, яка полягає в тому, що негативне сприймається більш емоційно, тоді як позитивне сприймається за норму, тому негативні переживання експлікуються частіше; 2) найбільш частотними в обох досліджених мовах є мотиватори *dorn* (німецька мова) та *thorn* (англійська мова), що є спорідненими та зводяться до праіндоевропейського кореня **(s)ter-* зі значенням «колюча рослина»; 3) спільною рисою для досліджених мов є також те, що наступним за продуктивністю мотиватором для обох є спо-

ріднені дієслова *stechen* (у німецькій мові) та *to stick* (в англійській мові), семантику негативних тактильних відчуттів у яких можна реконструювати до іє. кореня **(s)teig-/*(s)tig-* зі значенням «колоти, проштрикати, проколювати». Утім, у процесі історичного розвитку англійської мови ця лексема втратила негативну конотацію, водночас зберегла її в німецькій мові; 4) дещо вищу варіативність мотиваторів як із позитивною, так і з негативною оцінкою дотику було виявлено

в німецькій мові, незважаючи на те, що за кількістю вибірки німецькі фітоніми поступаються англійським.

У процесі дослідження було виявлено спорідненість лексем *dorn* (у німецькій мові) і *thorn* (в англійській мові) зі слов'янськими лексемами на позначення колючих чагарників, тому в перспективі буде доцільним здійснити також зовнішню реконструкцію мотиваторів тактильної оцінки фітонімів у зіставленні зі слов'янськими мовами.

Список літератури:

1. Аллафи Л., Тугушева Ф. Принципы номинации родовых названий лекарственных растений. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. Т. 6. № 6. Ч. 2. С. 41–45.
2. Ананьев Б., Веккер Л. Осознание в процессах познания и труда. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1959. 263 с.
3. Анненков Н. Ботанический словарь. Санкт-Петербург : Имп. Академия наук, 1878. 646 с.
4. Доля І. Інтонаційна варіативність висловлень позитивної та негативної оцінки в англійській мові (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2014. 20 с.
5. Жаботинская С. Язык как оружие в войне мировоззрений. Майдан – Антимайдан : словарь-тезаурус лексических инноваций. Украина, декабрь 2013 – декабрь 2014. Киев : Украинская ассоциация когнитивной лингвистики и поэтики (УАКЛИП), 2015. 90 с. URL: http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf.
6. Кислицына Н. Прилагательные со значением обобщенной положительной оценки как фрагмент языковой картины мира (на материале русского, украинского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17. Симферополь, 2002. 184 с.
7. Корольова А. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики. *Проблеми зіставної семантики* : збірник наукових статей / відп. ред. А. Корольова. Вип. 11. Київ : ВЦ КНЛУ, 2013. С. 9–15.
8. Малярчук-Прошина У. Засоби вираження оцінки в сучасних російськомовних газетних текстах (лінгво-прагматичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Симферополь, 2014. 20 с.
9. Панасенко Н. Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономазиологического и когнитивного анализа). Черкассы : Брама-Украина, 2010. 452 с.
10. Пащенко О. Семантична стратифікація фітонімічної номенклатури східнослов'янських мов : порівняльно-історичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2006. 19 с.
11. Пермякова О. Сопоставительный анализ особенностей номинации фитонимов разными народами (на материале русского, марийского, английского и французского языков). *Филологические науки : Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2012. № 6 (17). С. 122–124.
12. Плетенецька Ю. Семантичний поділ умовного складу класичного та сучасного романів в аспекті перекладу. *Мова: кодифікація, компетенція, комунікація*. 2019. № 1. С. 60–73.
13. Поістогова М. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005. 23 с.
14. Приходько Г. Біокогнітивна сутність оцінки. *Записки з романо-германської філології* : збірник наукових праць / гол. ред. І. Колегаєва ; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. 2015. Вип. 1 (34). Одеса : КП ОМД, 2015. С. 133–137.
15. Рузин И. Модусы перцепции (зрение, слух, осознание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1995. 199 с.
16. Сабадош І. Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород, 1996. 192 с.
17. Сейдаметова Н. Особенности ономазиологической структуры названий растений в крымскотатарском языке. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 6. С. 198–204.
18. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
19. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
20. Усик Л. Когнітивно-ономазиологічна реконструкція оцінного компонента у семантиці фітонімів (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2017. 257 с.

21. Хатхе А. Номинации растительного мира в когнитивном и лингвокультурологическом аспектах (на материале русского и адыгейского языков) : монография. Майкоп : Адыгейский государственный университет, 2011. 178 с.
22. Holl F. Wörterbuch deutscher Pflanzen-Namen – oder, Verzeichniss sämmtlicher in der Pharmacie, Oekonomie, Gärtnerei, Forstkultur und Technik vorkommenden Pflanzen und Pflanzentheile. Erfurt, 1833. 438 s.
23. Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English language. Amsterdam ; London ; New York : Elsevier Publishing Company, 1967. Vol. 2 : L – Z. P. 854–1776.
24. Nowick E. Historical Common Names of Great Plains Plants, with Scientific Names Index. Vol. I : Common Names. Lincoln : Zea Books, 2015. 485 p.
25. Nowick E. Historical Common Names of Great Plains Plants, with Scientific Names Index: Volume II : Scientific Names Index. Lincoln : Zea Books, 2015. 454 p.
26. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com>.
27. Panasenko N. Olfactory information processing channel in medicinal plants' names (based on Germanic and Western Slavic languages). *Science and Education – Our Future* : Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference, November 22–23, 2015, Ajman, UAE. № 4 (4). Vol. 3 (Dec. 2015). P. 34–42.
28. Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / bearbeitet von W. Klein. Berlin ; Brandenburg : Akademie der Wissenschaften, 1993. URL: <https://www.dwds.de/d/wb-etymwb>.

Kuzebna V. V., Usyk L. L. COGNITIVE ONOMASIOLOGICAL RECONSTRUCTION OF EVALUATIVE MOTIVATORS OF TACTILE MOTIVATION IN GERMAN AND ENGLISH NAMES OF MEDICINAL PLANTS

The article presents a study of the evaluative semantic component inherent in names of medicinal plants in two genetically related languages: German and English. The authors have analysed phytonyms, the onomasiological structure of which contains a semantic component denoting tactile estimation, with the aim of providing a cognitive onomasiological reconstruction of motivators denoting positive or negative evaluation. Attributes of tactile perception have been studied to select those that are able to motivate names of medicinal plants with evaluative semantic component; also, the research has found out that positive and negative tactile estimation, that is found in the semantics of phytonyms, is based on the opposition “soft, gentle – pricking, scratchy”. The quantitative analysis showed that in terms of quantitative parameter negative estimation meanings overweight positive ones considerably.

The cognitive onomasiological analysis proved that the motivators, inherent in the material under study, belong to two types – the modus type and the metaphoric type. The procedure of internal reconstruction revealed that the most productive motivators of tactile estimation in the languages under study are “dorn”, “stechen”, “distel” in German, and corresponding English lexemes “thorn”, “stick”, “thistle”, the origins of which can be traced back to Indo-European roots, the meaning of which is also related to negative tactile perceptions. Whereas German motivators retained their negative connotation in the process of historical semantic changes, the English verb “to stick” was deprived of initial negative association and possesses neutral connotation at present.

Motivators belonging to the terminal associative type in both languages are expressed by names of objects that serve as a standard for a certain quality. The standard objects for negative tactile perceptions are artifacts, namely, sharp objects (prickers, stingers, horns). The standard objects for positive tactile objects are soft textiles or fabrics – flannel, wool, or velvet – with which smooth or soft plant leaves are comparable.

Comparing results obtained in the two languages the authors observed major coincidences in the mechanisms of evolving of the evaluative semantics within the motivators of phytonyms rather than differences, which can be explained by the genetic affinity between the two languages.

Key words: *phytonym, evaluative component, cognitive onomasiological reconstruction, tactile estimation, sensory estimation, motivator (denotator).*

УДК 81'4 = 111 = 161.2
DOI

Лучечко Т. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

АСОЦІАТИВНІ ПАРАЛЕЛІ ЧЕРВОНОГО ТА ЗЕЛЕНОГО КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКИХ І АНГЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Розвідку присвячено дослідженню асоціативного спектра кольорономінацій «червоної» та «зеленої» в українських і англійських прислів'ях, що відображають специфіку світосприймання представників української та англійської лінгвокультурних спільнот крізь призму кольору, зумовлену етнокультурною маркованістю. У статті схарактеризовано та проаналізовано спільні та відмінні особливості їх вербальної репрезентації в англійських і українських прислів'ях. Досліджувані кольорономінації аналізуються з урахуванням аксіологічного аспекту їх конотативних значень (позитивне, нейтральне, негативне), зумовлених особливостями когнітивних механізмів сприйняття їхніх прототипних ментальних образів. У процесі дослідження виявлено й описано метафоричні кореляції червоної та зеленої барв, які характерні для обох зіставляваних паремійних корпусів, є національно-специфічними лише для однієї мови, або ж актуалізуються як клішовані моделі. Отримані результати дали змогу виявити різноманітність та інколи суперечливість символічних значень червоного кольору в українській і англійській мовах. У зіставляваних паремійних корпусах червоної кольору може вербалізувати цілком протилежні прототипні позначення. В українському паремійному просторі червоної кольору може символізувати, з одного боку, влучність та правильність висловлювання, а з іншого – недоречність, безглуздя та неправду; в англійському – радість і повноту життя (через архетипну сему вогню), з одного боку, і ворожнечу та вбивство (через архетипну сему крові) – з іншого. Подібність механізмів переосмислення зеленого кольору у свідомості носіїв української й англійської мов зумовлюється здебільшого позитивними конотаціями через концептуальні прототипи молодості (зелений хлопець), естетичної краси (green grass, green hill, зелена вітка), процвітання (green friendship), проте інколи з нейтральним (зелений виноград, зелений гарбуз, green corn) або негативним (green winter) акцентом на недосконалість та недосвідченість.

Ключові слова: кольороназва, прислів'я, асоціативне поле, паремійна вербалізація, конотація.

Постановка проблеми. З найдавніших часів колір був одним із засобів осмислення світу, щоправда, згодом символічне використання кольоропозначень значно розширилося. Кольори стали вживатися для характеристики простору й часу, певних соціальних груп [5, с. 126]. Колір є однією з домінуючих категорій культури, оскільки фіксує унікальну інформацію про колорит навколишньої природи, особливості історичного розвитку, взаємодії різних етнічних традицій, особливості поетичного сприймання довкілля [2, с. 109].

Паремії розкривають «кореспонденцію мови й культури в мовних знаках, адже поняття кольору притаманне, з одного боку, усім лінгвокультурам, а із другого боку, воно насичене етно- й лінгвокультурною семантикою» [7, с. 72]. Отже, паремійна вербалізація кольору є показовим об'єктом вивчення нових антропологічних дисциплін – етнолінгвістики, лінгвокультурології, зіставної лінгвокультурології та ін., які дослі-

джують мову в соціокультурному аспекті, що передбачає «опосередкованість колірної категоризації колірною гамою природного середовища етносу та його хроматичними ресурсами, а також колірною палітрою предметного світу певного етносу, що є наслідком його практичної діяльності в цілому» [1, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавстві спроби аналізу кольорономінацій були об'єктом наукових пошуків у працях Є. Бартмінського, А. Вежбицької, Г. Яворської, О. Дзівак, О. Левченко, О. Постовіт, Р. Мак-Лорі, Е. Рош-Хайдер та ін. Однак, будучи одним із найперспективніших напрямів, колірна картина світу залишається водночас і малодослідженою в сучасній лінгвістиці.

Постановка завдання. Мета розвідки – провести зіставне дослідження вербалізації червоного та зеленого кольорів в англійських і українських паремійних картинах світу. Об'єктом

дослідження є англійські й українські прислів'я з колірним компонентом. Предмет дослідження – лінгво-когнітивні особливості кольорономінацій «червоний» та «зелений» в англійських і українських прислів'ях. У процесі дослідження було застосовано описовий метод, лінгвістичне спостереження, семантичний аналіз для з'ясування особливостей семантики кольорономінацій в англійському й українському паремійних фондах; зіставно-типологічний метод для виявлення спільного та відмінного в колірній картині світу англійських і українських прислів'їв. Зіставне дослідження мовної об'єктивації кольорономінацій «червоний» та «зелений» у пареміях базується на виокремленні їхніх спільних і відмінних рис з огляду на аксіологічний аспект їхніх конотативних значень (позитивне, нейтральне, негативне).

Г. Яворська стверджує, що для основних кольорономінацій прототипи (небо, вода, рослинність, вогонь, кров) є міфологічними та міфопоетичними символами, а отже, і архетипами. Відтак, імовірно, певні риси архаїчної концептуалізації можуть позначатися на семантиці кольороназв [9, с. 42–43]. Прототипний характер кольорономінації характерний для всіх базових кольорів спектра та їхніх відтінків, що є типовим атрибутом кольорономінації в багатьох мовах. Конвенціональна зумовленість прототипів (їх традиційна маркованість (як-от, англ. red та укр. червоний мають однакові прототипи вогню й крові) не є їхнім універсальним атрибутом.

Виклад основного матеріалу. У схемі еволюції колірної символіки червоний займає другий рівень. Разом із білим і чорним вони утворюють універсальну тріаду. Назва «червоний» для позначення кольору серед хроматичних барв з'явилась першою [1, с. 32].

Слово red (Old English *rēad*, германського походження; співвідноситься з Dutch *rood* і German *rot*, Latin *rufus*, *ruber*, Greek *eruthros*), маючи відповідники індоєвропейського походження, позначає червоний [10, с. 437]. Щодо етимології слова червоний, то вважається, що воно запозичене від польського *cerwony*, яке раніше могло мати форми *czerwiony* або *czyrwiony* зі ствердінням *w* унаслідок власне польського фонетичного розвитку або під впливом чеської вимови [8, с. 216].

Домінування червоного кольору в мовному освоєнні хроматичних кольорів має неоднакову мотиваційну основу в різних лінгво-культурних ареалах. Базовими природними прототипами сприйняття червоного кольору в доісторичній свідомості могли стати кров, вогонь та червона глина

[1, с. 32]. У багатьох мовах існує спільне фонетичне позначення для червоного кольору, що часто символізує все красиве, прекрасне. У Полінезії слова «червоний» і «коханий» є синонімами. У Китаї про щире, відверту людину говорять червоне серце, тоді як серце поганої, підступної людини – чорне. У племенах Африки, Америки й Австралії воїни, під час підготовки до бою, розфарбовували тіло в червоний колір. Одяг карфагенців і спартанців під час війни був червоним. У стародавньому Китаї повстанці називали себе «червоні воїни», «червоні списи», «червоні брови». Червоне позначає також владу, велич. У Візантії імператор підписувався пурпуровим чорнилом, сидів на пурпуровому троні [3, с. 75]. В англійській фразеології функціонують значна кількість національно-специфічних одиниць із компонентом red, наприклад, *red tape* – «канцелярська тяганина», *be in the red* – «мати борги», *red herring* – «привід для відволікання уваги, для замилювання очей», *the red, white and blue* – «англійський флот та армія» або «англійський державний прапор – за кольорами, які входять до нього» тощо [5, с. 127].

Природним елементом, пов'язаним із червоним кольором в англійській побутовій свідомості, було *red sky* – червоне небо, що знайшло відображення у процесі вторинного семіозису у прислів'ях *Red sky at night, sailor's delight; Red sky at morning, sailors take warning*. Червоне небо (архетипний зв'язок із вогнем), коли сонце сідає, передвіщало хорошу погоду наступного дня, а червоне небо на світанку, навпаки, віщувало погану погоду. Зазвичай природні стихії рухаються із заходу на схід. У середніх широтах переважають західні вітри. Забарвлення неба спричиняється сонячними променями, які розсіюються в кольоровий спектр, проходячи через атмосферу, відбиваються від водяних часточок і випарів. Співвідношення водяних випаровувань та часточок пилу в атмосфері регулюють забарвлення неба. На заході чи сході, коли сонце перебуває низько над землею, його промені проходять крізь найгустіші шари атмосфери. Тому червоне небо ввечері означає високу концентрацію сухих часточок пилу в атмосфері, високий атмосферний тиск, а тому хорошу погоду. Червоне небо вранці може позначати переміщення циклону з низьким атмосферним тиском на схід, а також високу концентрацію вологи в повітрі, а отже, дощову погоду. Такі прогнози погоди були надзвичайно важливими, особливо для пастухів, які виганяли стада на пасовища, та моряків, які вирушали в далекі плавання, що мотивувало побування в англійському фольклорі різноманітних

варіантів, як-от: *red sky at night, shepherd's delight; red sky in the morning, shepherd's warning*. Перша письмова згадка про аналізовану паремійну одиницю як біблійний вислів датується 1395 р., хоч, очевидно, на побутовому рівні він функціонував ще задовго до цього часу [12, с. 232].

Англійський колірний номен *red* актуалізується в контексті емоційно-фізичної характеристики людини в паремії *Today red, tomorrow dead*, де *red* набуває амбівалентної меліоративної конотації, стаючи прототипом доброго здоров'я, веселощів, які можуть зникнути наступного дня, або ж символізуючи плинність життя, *red* може асоціюватися зі здоровим рум'янцем, а *dead* із блідим кольором шкіри в мерців. У першому випадку мовна категоризація кольору відбувається через символічні конотації червоного як вогняного начала, тобто активний рух, життєдіяльність, у другому – остенсивно (наочно). Подібний прототип червоного кольору як символу успішного життя та здоров'я мовно об'єктивовано (імовірно, через аналогічну з англійським прикладом *сему вогонь*) в українському прислів'ї *Знання робить життя красним*, тобто успішним, цікавим та різноманітним, таким, що перебуває в активній дії.

Величезне значення для виживання первісної людини мало полювання, де проливалася кров; м'ясо вбитих тварин було червоного кольору; військові дії та жертвоприношення також були пов'язані із кров'ю [1, с. 32]. Архетипний зв'язок між червоним кольором (кров) та полюванням простежується в англійському паремійному вислові *Red in tooth and claw*, що асоціюється із природнім процесом поїдання хижаком своєї жертви і залишками крові на його тілі. Аналізована паремія може мати подвійне походження: 1) біблійне; 2) належати В. Шекспіру, який згадував про *an adders' tooth*, а *serpent's tooth* та навіть про *a mad dog's tooth* [11]. Вторинне переосмислення червоного кольору в шотландському прислів'ї *Red brackens bring milk and butter* відбувається на основі його асоціації із червоною папороттю як символом родючості. У жовтні на пасовищах із приходом перших морозних ночей червоніє (достигає) папороть. Саме в цей час трава стає соковитою, що сприяє покращенню надоїв у корів [13, с. 284].

Звернення до українського мовного матеріалу відкриває дещо іншу картину культурно-мовного освоєння червоного кольору. На думку І. Голубовської, українські фразеологічні сполучення з лексемою *красний*, на зразок *красний світ*, *весна-красна*, *доля красна*, *красна дівиця*, з яскраво вираженою позитивною конотацією втілюють

глибинні уявлення українців про *красне* як про колір, пов'язаний із чимось хорошим, веселим, життєрадісним, що зумовлюється етимологією цієї лексеми, яка в давньоруській мові мала значення чудовий, гарний, приємний, уквітчений. В українській фразеології часто актуалізується сема «те, що відрізняється від іншого у кращий бік» у виразах *красне слово* – влучне, виразне слово, *красна мова* – вирізняється майстерністю викладу думок [1, с. 34]. Проте в українських прислів'ях *красне слово* може вербалізувати опозиційні конотації: *Красне слово – золотий ключ*, *Від красних слів язик не відсохне та протилежне їм Червоне поле житом*, а мова неправдою (тобто *красним слівцем*). У перших двох випадках влучне *красне слово*, за допомогою якого можна досягнути будь-яких бажаних результатів, має специфічне позитивне значення, у третьому – навпаки, негативне, бо асоціюється з *лихослів'ям* та *брехнею*.

Однак в українських пареміях у квалітативній схемі колороніма *червоний* частіше, у порівнянні з англійськими, превалюють пейоративні конотації, які не зумовлені архетипними семами *вогонь* і *кров*. Викриваючи людські вади, народ в українській приказці *Дурень червоному радий* стверджує, що головне не зовнішній ефект, із чим асоціюється *червоний колір* як надто яскравий, той, що «впадає в око» (наприклад, *Що червоне, то красне; що солодке, то добре*), а внутрішнє наповнення. Образне переосмислення червоного кольору із жовтим відтінком лягло в основу паремії *Руді батьки – руді діти*. Оскільки лексема *рудий* в українській побутовій свідомості має негативне забарвлення (зневажливе ставлення до носіїв цього кольору передане у висловах *рудий як собака*), то лексичне значення цього колороніма конкретизує думку: *які батьки, такі й діти* [4, с. 42].

Прототипом колороніма *зелений* є забарвлення рослинності, на що вказує етимологія слова. Слово *green* (Old English – *green*, Anglo-Saxon – *grēne*) позначає *зелений колір* молодої трави і листя [10, с. 221]. Свідченням цього є етимологічні зв'язки: англ. *green* із *grow* (рости), *grass* (трава), укр. *зелений* із лит. *zeliu* (заростати), польськ. *zielony* із *ziolo* (рослина). Така універсальність внутрішньої форми слова сприяла зближенню його конотацій та символічних функцій у різних мовах, де *зелений* в основному асоціюється з молодістю, іноді з акцентом на незрілості та недосвідченості [1, с. 35] через перебування на межі протилежних кольорів [6, с. 170]: *молоді*

та зелені, зелено у голові, зелений як бубон (недо-свідчений), як зелена рута, green boy, green virginity, greener, green as gooseberry, дати зелену вулицю, to give the green light – створити сприятливі умови для безперешкодного проходження чи здійснення чогось.

Такі значення зеленого побутують не лише у слов'ян, оскільки західна традиція також трактує цей колір як символ весни, триумфу життя, природи, молодості, веселості, процвітання. Зелений нагадує нам про юність, цвітіння, надію та радість [7, с. 73].

В іранців зелений колір асоціюється як із бурхливим зростанням і свіжістю, так і з нещастям, сумом, скорботою, тому про нещасливу людину говорять «зелена нога», а про цвинтар – «зелений будинок». У середньовічній Європі блазні носили зелений із жовтим одяг, а банкрути в Німеччині повинні були одягати зелені шапки [3, с. 76]. У негативному аспекті це колір мовчазного схвалення і неминучості, напр., зелений змії по хаті ходить [6, с. 170]. Його негативну символіку зумовила належність до холодної ділянки спектра та використання на позначення шкірних виявів емоційних реакцій людини: the green-eyed monster [1, с. 36].

В англійському паремійному просторі зелений містить елемент естетичної оцінки, позитивно характеризуючи красу природи, процвітання: Far away the hills are green, the grass is always greener on the other side of the fence. У першому прикладі green hills позначають щось більш бажане (гарніше), ніж насправді є, коли перебуває на відстані, тобто поза зоною досяжності, що стосується також минулого чи майбутнього часу. Перший запис цього варіанта прислів'я датується 1902 р., але очевидно, що до цього часу воно було вже в широкому вжитку і в інших варіантах, наприклад, blue are the hills that are far away, distance lends enchantment to the view [12, с. 31]. У другому прислів'ї greener grass символізує таке бажане краще та привабливіше, але чуже (не власне) місце, роботу, стиль життя, майно. Аналізований варіант прислів'я побутує в англійському фольклорі не так давно, проте його семантичне навантаження, щоправда, мовно об'єктивоване через інші лексеми, датується ще 43 р. до н. е., у висловлюваннях Овідія “the harvest is always more fruitful in another man's fields” або ж “the grass is always greener in somebody else's backyard” [12, с. 110].

Український колірний номен зелений у контексті естетичної оцінки природи чи людини актуалізується у прислів'ях Ліпше пташці на зеленій

вітці, ніж у пана в золотій клітці; Зелений наряд радує погляд; Після Олени царствуй зелений (тобто буйнотрав'я). Зелена вітка (гілка) та зелений наряд (ідеться про зелене листя), що характеризують забарвлення рослинності, та, як і англійські green field та green grass, є концептуальними прототипами українського аналізованого колоріма, позначаючи бурхливе зростання і свіжість.

Співвіднесеність зеленого з молодістю та красою визначила специфіку переносного метафоричного значення цього найменування в українській сентенції Був молодий тазелений – горнулись дівчата до мене, а став старий – то загули, що в даному контексті набуло позитивної конотації, адже зелений хлопець – символ юнацтва, вроди, життєвих сил. Подібна позитивна конотація зеленого через споріднену із «красою» сему «процвітання» з'являється в англійському прислів'ї a hedge between keeps friendship green. Однак, на відміну від українського прикладу, де основними конотативними компонентами краси є фізіологічні характеристики людини, англійське green friendship позначає абстрактне поняття процвітання як підтримання хороших, довгих «здорових стосунків». Вочевидь, підтримання занадто тісних стосунків між друзями чи сусідами та зневажання приватності не сприятиме їхній довготривалості. Перший запис аналізованого варіанта прислів'я з'явився у 1707 р. у праці Дж. Маплетфота «Вибрані прислів'я», а його основними синонімічними відповідниками вважаються a hedge between keeps fellowship green, good fences make good neighbors [12, с. 117].

Символічне освоєння зеленого кольору в українському й англійському лінгвокультурних ареалах, хоч і має позитивне забарвлення, позначаючи юність, проте дуже часто з наголошуванням на недосконалої та відсутності життєвого досвіду. Наприклад, в українських прислів'ях Зелений огірок сам себе хвалив; Молодий та зелений, як гарбуз у спасівку; Молодий ум – не міцний, зелений виноград – кислий смислові центри зелений огірок, гарбуз та виноград, з одного боку, мовно об'єктивують свіжість та молодість (позитивні конотації), а з іншого – вказують на їхні недоліки – недосвідченість та недосконалість (кислий виноград, недостиглий гарбуз). Народна мудрість Зелений сивому не указ втілює глибинні уявлення українців про зелений як про колір, що символізує юність і мотивовану нею недосвідченість, в опозиції до сивого (сірого) як концептуального прототипу зрілості та досвідченості на основі архетипного дуалізму «яскраве –

тьмяне», або ж хроматична – ахроматична барва. Такий механізм переосмислення понять молодості та старості, досвідченості й аматорства у свідомості носіїв англійської мови актуалізовано в паремії *Praise the ripe field, not the green corn*, де йдеться про необхідність зважати передусім на результат роботи, а не на її початок (*green corn*). В англійському паремійному просторі побутує прислів'я *a green winter makes a fat churchyard*, що через сему «незрілості» вербалізує негативне символічне осмислення аналізованого колороніма. М'яка зима (*green winter*) спричиняє вищий рівень смертності, а отже, розширення кладовищ, на противагу суворій зимі (*cold winter*). Прислів'я датується 1635 р. і має синонімічний еквівалент *a green Yule makes a fat churchyard* [12, с. 112].

Висновки. Отже, символічні значення червоного кольору в зіставлюваних мовах дуже різноманітні і часом суперечливі. Так, в українському паремійному просторі червоний колір може символізувати, з одного боку, влучність та правильність висловлювання, а з іншого – недоречність, безглуздя та неправду. У свідомості представни-

ків англійської лінгвокультурної спільноти червоний, хоч і не суперечливий символ, проте також може вербалізувати цілком протилежні прототипні позначення: радість і повноту життя (через архетипну сему вогню), з одного боку, і ворожечу та вбивство (через архетипну сему крові) – з іншого.

На основі проведеного зіставного аналізу українських і англійських паремійних одиниць можна також говорити про подібність механізмів переосмислення зеленого кольору у свідомості носіїв української й англійської мов, що регулюються здебільшого позитивними конотаціями через концептуальні прототипи молодості (зелений хлопець), естетичної краси (*green grass, green hill, зелена вітка*), процвітання (*green friendship*), проте інколи з нейтральним (зелений виноград, зелений гарбуз, *green corn*) або негативним (*green winter*) акцентом на недосконалоості та недосвідченості.

Перспективним видається подальше зіставне дослідження асоціативного тла кольорів хроматичного й ахроматичного спектрів, а також флорота фауноназв у різномовних паремійних корпусах.

Список літератури:

1. Голубовська І. Колірна семантика у когнітивно-культурологічному висвітленні. *Studia Slawistyczne. Etnolingwistyka I Komunikacja Miedzykulturowa*. 3. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2016. S. 25–42.
2. Жаркынбекова Ш. Моделирование концепта как метод выявления этнокультурной специфики. *Материалы IX Конгресса Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы*. Братислава, 1992. С. 107–112.
3. Клименко О., Горанова Ю. Національно-культурна специфіка вербалізації колірної картини світу. *Нова філологія : збірник наукових праць*. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. № 55. С. 73–77.
4. Кучерук О. Образна природа семантики кольороназв в українських фразеологізмах. *Дивослово*. 2006. № 12. С. 40–42.
5. Лисенко Л. Концепт «колір» в англійській фразеологічній картині світу як прояв національної специфіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 59. С. 125–128.
6. Мацюк З. Кольорове різнобарв'я фразем західного Полісся. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 115. С. 167–171.
7. Мізін К., Анурина І. Усталені порівняння англійської та німецької мов на позначення хроматичних кольорів: спільне й відмінне. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 115. С. 72–75.
8. Осецький Й. Етимологія кольорів «чорний» та «червоний» у дзеркалі санскриту. Рідне слово в етнокультурному вимірі : збірник наукових праць. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 214–222.
9. Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). *Мовознавство*. 1999. № № 2–3. С. 43–50.
10. *A Concise Etymological Dictionary of the English Language* / ed. By W. Walter, M. Skeat. New York : Harper and Brothers Publishers, 1882. 617 p.
11. *English Proverbs*. URL: <http://www.phrases.org.uk/meanings/black-sheep-of-the-family.html>.
12. Manser M. *The Facts on File. Dictionary of Proverbs*. / associate editor, R. Fergusson, D. Pickering New York : An Imprint of Infobase Publishing, 2002. 499 p.
13. *The Oxford Dictionary of Proverbs* / ed. by J. Speake. Oxford University Press, 2007. 625 p.

**Luchechko T. M. ASSOCIATIVE BACKGROUND OF “RED” AND “GREEN”
IN UKRAINIAN AND ENGLISH PROVERBS**

The project sets out to provide a comparative study of the concept “colour” and its realization in paroemias of the English and Ukrainian languages. It focuses on a comprehensive research of the associative background of red and green colours in English and Ukrainian proverbs, which are assumed to reflect the specificity of the English and Ukrainian conception of the world. The influence of the national peculiarities in the reflection of the English and Ukrainian language speakers’ outlook with regard to the sphere of colour is discussed on the basis of distinguished similar and different semantic characteristics of colour terms in proverbial corpora under analysis. The colour terms are analysed with regard to their positive, negative, or neutral connotations predetermined by psychological peculiarities of their prototypical mental images. Some metaphorical extensions, which are widespread across the two languages, or are language-specific because of cultural roots, or entrenched frozen chunks, are also unveiled. The obtained results made it possible to reveal that the figurative uses of red examined in the study are assumed to represent various and contradictive connotations. In the Ukrainian proverbial corpora, the red color can symbolize, on the one hand, accuracy of statements, and on the other – impropriety, meaninglessness and lies; in the English proverbs – joy and fullness of life, on the one hand, and enmity and murder – on the other. In the cultural context of English and Ukrainian green-like terms tend to be similarly and mainly positively evaluated, though sometimes having a neutral/negative connotations. Green can be verbalized through the conceptual prototypes of youth (green guy), aesthetic beauty (green grass, green hill, green branch), prosperity (green friendship), but sometimes with a neutral (green grapes, green pumpkin, green corn) or negative (green winter) emphasis on imperfections and immaturity.

Key words: colour term, proverb, associative background, proverbial manifestation, connotation.

UDC 81
DOI*Orujova Mehriban Jabit gizi*
Ganja State University**LEXIC STYLISTIC CHARACTERISTICS IN MODERN POETRY
LANGUAGE (BASED ON SOHRAB TAHIR'S POEMS)**

The article is devoted to the study of some aspects of the stylistic characteristics of vocabulary in the modern language of poetry. It is noted that in the language of the poem, stylistics is manifested directly in the text, and not in the lexical (or phonetic) unit. Thus, this makes any poetic (or prosaic) text significant and influential from an artistic point of view.

In this regard, the purpose of this article is to reveal the significant role of vocabulary in the modern language of poetry.

The study widely used methods of artistic description and comparative analysis.

The scientific novelty of the article here is the characterization of lexical stylistics in the context of the analysis of the modern language of poetry by Russian poets.

It is noted that in poetic texts words with figurative meanings have a certain superiority. They are not always used in their true meaning. The mechanism for converting a word into its metaphorical meaning can be different in different texts and authors. In comparable objects, the omen that belongs to the first object is transferred to the second object, and its concept becomes more enriched and meaningful. Sometimes the word used as a means of comparison is omitted, and there is a shift from nominative to figurative meaning. In artistic language, an obsolete word is usually used to describe old life and everyday life. The archaic meaning of such words does not change. Historical words, mainly in the nominative expression, sometimes have figurative meanings. Dialectical vocabulary, which includes local words with limited processing, is presented in the language of the poem. They personalize the speech of the characters.

In conclusion, it is concluded that words and expressions related to colloquial speech are very skillfully used by poets in their writings. Such words, which are not included in the cycle of using the literary language, are comprehensive for everyone because of their use in everyday relationships and sometimes enrich the poetic language with artistic and emotional colors.

Key words: *Metaphorical meaning words, Lexic unit, Archaic words, Neologisms, Dialectical lexica.*

Intriduction. The article is devoted to the study of some aspects of the stylistic characteristics of vocabulary in the modern language of poetry. It is noted that in the language of the poem, stylistics is manifested directly in the text, and not in the lexical (or phonetic) unit. Thus, this makes any poetic (or prosaic) text significant and influential from an artistic point of view.

In this regard, **the purpose of this article** is to reveal the significant role of vocabulary in the modern language of poetry.

The study widely used **methods** of artistic description and comparative analysis.

The **scientific novelty** of the article here is the characterization of lexical stylistics in the context of the analysis of the modern language of poetry by Russian poets.

1. Stylistic functionality of Lexical units

In lexical units, stylistic quality covers meaning factor regularly. In poem and prosaic language sentences (hemistich) attitude of style appears among

syntagmatic ranks' members. It is not motiveless that stylistic does not appear in separated lexical (or phonetic) unit, but inside parameters of the text. Since all words in the text are not loaded (or tone), the functionality of the relevant word is strongly emphasized in that context and affects the literary fate of the text. Therefore, Y. M. Skrebnev notes that, a word with a style load has a more neutral expression plan and a styling dominance [1, c. 137]. For example, in a paragraph poem the use of an anonymous or multilateral word in the context of neutral words can make it artistic and powerful. The black smoke blows the white cloud (black-white); Everyone sees in me, looks for in me, small destruction of great freedom (great-small), Happy and unhappy destinies lay on my arms (happy-unhappy). Occasionally, a simple lexical-grammatical (orstand beside) linkage of words occurs in a probiotic sequence. I. Mammadov notes that in the poetic language, the syntagmatic connection of semantically far words is one of the ways

of transformation's opportunities of meaning of word to its metaphorical meaning (carrying new meaning) [2]. Such extraordinary relationships that belong to poetical style, on the one hand are the products of artistic sense, on the other hand are the services of potential sem of this or other word has: The sorrow that I do not bend, Sorrow that I wound deeply; I did rely on a great meeting, I woke up and saw time has passed. It is possible to come across such examples in the Sohrab Tahir's poem language. Be disgraceful your empty-handed nothing (empty-handed nothing); Scream hangs itself inside me; Your merciless mercy has made me naked; I cannot braid you to my destiny.

Overview of Recent Publications. In the researches, the stylistic lexica of language is classified as neutral lexica and stylistic lexica. Y. M. Skrebnev presents in second one division. He notes that when we compare stylistic lexica with neutral lexica, we can distinguish two types of differences. Stylistic lexica may be less aesthetically significant and more important than neutral lexica. They are words with positive connotations and negative connotations compared to neutral [1, c. 99–100]. In the three-dimensional system proposed by Y. M. Skrebnev, the styling lexica is above and below the neutral words. For example, poetisms are considered as positive connotations (or belong to higher level from neutral lexica or super neutral) and spoken words and vulgarisms are considered as negative connotations (or belong to lower level from neutral lexica or subneutral) [1, c. 104]. D. E. Rosenthal considers that neutral words can be used in any style and notes that most of the words are characterized by neutrality [3, c. 63]. In Russian language, resources of the stylistic lexica cover polysemantic words, synonyms, emotional and expressive lexica as well as other words that are used for stylistic aim (dialecticisms, argotism, barbarism, archaism, neologism etc.).

N. S. Svetova writes that stylistic meaning is the non-material information and surrounds express-emotional connotations of word, the result of communication effects, the content, form and genre of the speech, the author's attitude to the subject of the speech and the addressee, characteristic of the historically formed style of words (obsolete words, vulgar lexica, taboo words etc.). The words that do not have stylistic meaning belong to neutral lexica [4, c.11]. I. V. Arnold notes that lexical styling is related to the contextual meanings of words and writes that he has learned the expressive, emotional, evaluative potential of words and their relation to different functional-styles. [5, c. 11]. I. A. Sternin differentiates functional-style semantics among

other components in the literal structure of the word and includes semantics related to the semantic character of the macro-component, speech, book, formal, practical, rhetorical, scientific, poetic, and literary.

In the researches, among important signs of the word also lexical and stylistic meanings are highlighted [6, c. 70]. The lexical meaning combines different sems by covering the semantic structural components of the word. In the linguistic literature, it is noted that words that are an integral element of one of the styles and attached to certain speech environments provide the opportunity for expression when the alien style is embedded and obtains stylistic meaning [6, c. 72]. At this time the word can be goes out from literal meaning boundary but it does not lose it completely and even it becomes metaphor. Such functional quality are observed in the terms. Bullet position in the chests, My points, commas, Fist hands that rise and down, My exclamations in the sentences [7, c. 34]. But the word does not go beyond the terminology and is adapted to new condition (text) with its all lexical-grammatical content. The same duty is fulfilled by words that belong to occupation and art. Make my arms needle and thread, Sew Astar one to another, Make rivers and road needle and thread, Sew Culfas one to another. [7, c. 236]. Here the words which include to the profession of tailor's lexica, do not lose their lexic meaning even adapt to the content plan of the text easily. Such adaptations provide the stylisticity of any language unit with no style.

Components of stylistic meaning are divided into 2 groups:

a) The emotional-assessment component expresses the emotional state of the addressee or assessment to the addressee of the speech;

b) The social-stylistic component mean stylistic level, belonging to speech genres, archaization and modernization, social or geographical characteristic of the word and etc [6, c. 72–73].

2. Metaphorical meaning words. Each of the above-mentioned lexical-semantic vocabulary groups, words with limited usage, word groups with different stylistic figures by origin, phraseologisms and other lexical units coincide with stylistic using in Sohrab Tahir's poem language. Linguists point out that lexical meanings in relation to reality are divided two category: true and metaphorical [6, c. 71–72]. According to D. Rozental, there are two definitions that are based on the figurative sense [3, c. 355]. The manifestation of metaphorical significance is accompanied by the transition from one omen to the other. Lamb dreams bleat in my eyes [7, c. 172]. I (first) kind defining word combination (lamb dreams) in

the hemistich both attract attention (one side is new in this context, usually sweet word replaces it) and one of the composition's part does not use in truthful meaning. Here, in comparable objects, the portent that belongs to first object is transferred into second object, and its concept become more enriched and substantial. But the author chooses another sign that is not relevant in our language as an object of comparison.

3. Archaic words. According to classification of Y. Skrebnev [1, c. 106], archaic words have a definite place inside stylistic language facts that belong to paradigmatic lexicology. According to researchers, in the stylistic meaning of such words, the emotional-expressive component is more clearly expressed [6, c. 108]. Archaic words in a artistic language are often used to describe old life and household. At this point, the archaic meaning of the words remains the same, without making any changes. Although this is more common in epic works, it is characteristic various using styles for lyrical works.

The names of the duties, household items, clothes, units of measurements are the major part of the historical words. Katda- Katda's wanted his debt today; tsar- Tsar lead soldier you perhaps prevent your soldiering; footbinding- ice footbinding of snow, winter on my leg; arsheen- goodness, not measured by arsheen; girdle, turban-Fasten that instead of girdle, Put on my head as a turban, veil- Green veil is kept to its bunch face, Hundreds of beads are hang up from a thread [7; 8, c. 44].

4. Neologisms. The linguistic literature has the idea that neologisms that manifest themselves in fiction are different from the new words used in other fields. D. Rosental notes that if the neologisms included in the scientific, industrial-technical, and official-style styles perform their nominative function, their use in artistic works will be related to their stylistic goals [3, c. 77]. This idea reflects the difference between neogisms in a universal and individual stylistic. One point here is specially interesting. Neologisms of both types are created by the same word-means and almost the same methods. However, their using place (text) reveals them in different functional plans. One draws attention to the commonness of the plan of meaning and the other to the unconventionality. Prof. T. Afandiyeva writes about this point: "...The novator artist is always looking for new words and new tools for the original and expressive expression of thought. The writer relies on all the vocabulary in the language, and creates new words and phrases. It is true that in the process of creating a new word the writer sometimes goes beyond the vocabulary

laws of the language. Therefore, the words he creates are new and attract the attention of the reader with their originality, unusualness and poetic expression" [9, c. 216].

5. Dialectal lexica. The dialect vocabulary, which comprises local words with limited scope, is represented to some extent by poetry and prose language. Although these words are used for different purposes in fiction, they all combine the same quality-stylistic functionality line. This line draws attention in two ways in the quality of the artistic style of dialect words. They make individualistic the speech of the characters and it is distinguished from the common language facts because of the language definition that stands against linguistic literature. Although such selections are important to both literary and epic works, often found in also poetry texts. Usually text boundaries can change any word (also limited using words) structurally and functionally – in a content context. Sometimes a meaningful innovation simply completes it without causing any change. Dialectic words create different shades in poetic texts.

6. Spoken Household Lexica. Words and expressions related to spoken language are skillfully and locally used. Such words, which are not included in the literary language, are understandable to everyone, and sometimes enriched the language of poetry with artistic emotional paints. Prof. S. Jafarov notes that monochrome speech lexica and vulgar lexica include to non-literary ways of verbal language vocabulary [10, c. 92–93]. Prof. Afandiyeva notes that there are two types of spoken household lexica: spoken household words related to literary language and simple (common) spoken household words. She also divides words that characterize last group into 2 categories: softened words and expressions, rude words and expressions [9, c. 133]. Words and expressions related to the spoken language enrich the poetic language with its new features, primarily with a new lexicon. It creates new comparisons, similarities, and creates new characters.

7. Terms. The terms are words that have a specific area of using. Dr. Rosental writes that special vocabulary is used in science, art, industry, manufacturing, agriculture and other areas, with terminological character. If this vocabulary is definitive (logical determinant) and nominative in appropriate language styles and literary genres, it can be used as a means of expression in artistic literature and publicity to describe the discourse of individuals in a particular field of activity [3, c. 82]. Terms in poetic texts cannot have this function sometimes. The terms express only the nominative meaning in the language. For this

reason, in all styles, including examples of artistic styles, terms are used in a variety of ways – words that refer specifically to the vocabulary. They are used in truthful meaning in poem texts.

Conclusion. Stylistic opportunities of lexica include polysemantic words, lexical-semantic word groups, emotional and expressive words, also other words that

used for stylistic goals – dialectisms, argoism, barbarism, archaism, neologism and etc. Sufficient original words and phrases are used in S. Tahir's poems. Sometimes such neologisms are created in the model of such word and word combinations that are ready in the language. The neologisms in the language of the poem are individual and define the style of the writer.

References:

1. Скрєбнев Ю. М. Очерк теории стилистики : учебное пособие Горький : Изд. ГПИИЯ, 1975. 175 с.
2. Məmmədov İ. Azərbaycan Dilinin Semantikasi. Bakı, Khazar, 2006. 372 p.
3. Розенталь Д. Е. Справочник по Русскому Языку. Практическая Стилистика. Москва : Оникс 21 век, 2011. 381р.
4. Цветова Н. С. Лексическая Стилистика. Санкт-Петербург : Изд. Санкт-Петербургского Госуниверситета, 2005. 79 p.
5. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. Москва : Наука. 2002. 384 p.
6. Стилистика русского языка. Под ред. Н. В. Кривошапова, В. А. Раманенко. Тирасполь: Изд-во Приднестровского Университета, 2015. 232 p.
7. Tahir S. A. Sechilmış Eserleri, Bakı, Sharg-Garb, 2005. 272 p.
8. Tahir, S. A. Azerazer "Menim Yolum", Bakı, 1975. 124 p.
9. Əfəndiyeva T. Azərbaycan Dilinin Leksik üslubiyatı, Bakı: Elm, 1980. 249 p.
10. Сəfərov S. Müasir Azərbaycan Dili, Leksika. Bakı, Maarif, 1982. 216 s.

Оруджева Мехрибан Джабит гизи. ЛЕКСИЧНІ СТИЛІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВОЮ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ (ЗА ВІРШАМИ СОХРАБА ТАХІРА)

Стаття присвячена вивченню деяких аспектів стилістичних характеристик словарного запасу в сучасній мові поезії. Відзначено, що в мові поеми стилістика проявляється безпосередньо в тексті, а не в лексичній (або фонетичній) одиниці. Таким чином, це робить будь-який поетичний (або прозовий) текст значущим і впливовим з художнього погляду.

У зв'язку з цим метою статті є – розкрити значну роль словникового запасу в сучасній мові поезії.

У дослідженні широко використовуються методи художнього опису та порівняльного аналізу.

Науковою новизною виступає характеристика лексичної стилістики в контексті аналізу сучасної поетичної мови російських поетів.

Відзначено, що в поетичних текстах слова з переносними значеннями мають певну перевагу. Вони не завжди використовуються в їх істинному значенні. Механізм перетворення слова в його метафоричне значення може бути різним у різних текстах різних авторів. У порівняних об'єктах ознака, яка належить першому об'єкту, передається другому об'єкту, і його концепція стає більш збагаченою і значущою. Іноді слово, яке використовується як засіб порівняння, опускається, і відбувається перехід від читача до переносного значення. У художній мові застаріле слово зазвичай використовується для опису старої у повсякденному житті. Архаїчний сенс таких слів не змінюється. Історичні слова, здебільшого в називному відмінку, іноді мають переносні значення. Діалектична лексика, що включає місцеві слова з обмеженою обробкою, представлена мовою поеми. Вони персоналізують мову персонажів.

На закінчення робиться висновок, що слова і вирази, які стосуються розмовної мови, дуже вміло використовуються поетами в своїх творах. Такі слова, які не входять до циклу використання літературної мови, мають всеосяжний характер для всіх через їх використання в повсякденних стосунках і іноді збагачують поетичну мову художніми та емоційними квітами.

Ключові слова: метафоричне значення слів, лексична одиниця, архаїчні слова, неологізми, діалектична лексика.

УДК [811.161.2+811.512.161+811.111]’25’373.74-115
DOI

Чаєнкова О. К.

Одеська державна академія будівництва та архітектури

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ТУРЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Стаття присвячена питанням аналізу національно-культурної семантики фразеологічних одиниць, що включають у свій склад соматичний компонент голова. Людина пізнає навколишнє середовище за допомогою органів тілесності. Аналіз проводиться в зіставному аспекті трьох мов: аналізуються фразеологічні одиниці української, турецької та англійської мов. Соматизм із компонентом голова, як частина людського тіла, виконує найважливіші функції людського організму та керує мисленням. Соматичні фразеологічні одиниці подано в тексті як словосполучення чи речення і містять слово голова / baş / head. Об'єднання у межах однієї фразеологічної одиниці різних соматичних компонентів дає змогу виявити особливості сприйняття людиною власного тілесного образу, оскільки дає уявлення про порівняння, отождивлення та протиставлення тих чи інших ознак, функцій, можливостей органів тіла людини. Метою дослідження є здійснення аналізу соматичних фразеологізмів із компонентом голова у мовній картині світу, з'ясування їхніх особливостей у фразеологічній лексиці, визначення можливих конотативних подібностей і розбіжностей. У фразеологічному полі з'ясовано особливості значення та вживання соматичних одиниць із компонентом голова, а також доведено їхній безпосередній зв'язок із фізичним, психічним і поведінковим станом людини в етнокультурному аспекті. Матеріал отримано шляхом суцільної вибірки з декількох фразеологічних і тлумачних словників. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом голова в українській, турецькій та англійській мовах вирізняються яскравою образністю, стилістичним різноманіттям, різними граматичними конструкціями. Виокремлено шість основних конотативних значень соматизмів із компонентом голова, які містять у собі ментальний код націй у мовній картині світу, світобачення та світосприйняття певної культури народу; визначено спільні та відмінні компоненти-соматизми в досліджуваних мовах.

Ключові слова: соматизм, соматична фразеологічна одиниця, семантика, культура, мовна картина світу.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства зростання інтересу до порівняльних досліджень у фразеології в XXI столітті пов'язане зі збільшенням міграційного приросту населення в різних країнах, потребою виявлення універсальних рис мовного матеріалу, прагненням описати мовну картину світу носіїв різних мов, цікавістю до вивчення національної специфіки мовного мислення та культурних особливостей, розширенням сфери навчання та викладання мов.

Якість і глибина фразеологічних одиниць свідчать про глибину мовлення, мудрість, настрій, почуття гумору, готовність до вирішення та розв'язання проблем і конфліктів, етнокультурне світосприйняття [5, с. 50].

Соматизми (від грец. мови *soma* – тіло) трапляються в усіх мовах і становлять одну з найчисленніших груп фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами, які мають стосунок

до тілесної сфери. Соматична фразеологічна одиниця – це стійке неподільне словосполучення, до складу якого входить лексичний компонент, що містить назву органа або частини людського тіла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соматичної лексики на матеріалі різних мов були об'єктом досліджень багатьох мовознавців і лінгвістів. Фразеологізми з компонентами-соматизмами привертала увагу таких учених, як: М. Алексеєнко, О. Андрейченко, Е. Берта, В. Виноградов, А. Гавриченко, М. Горди, Г. Доброльожа, А. Івченко, О. Каракуця, І. Кевлюк, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Левченко, О. Омеляненко, О. Селіванова, Н. Скоробагатько, І. Тимченко, В. Ужченко, Д. Ужченко. Соматичні фразеологізми турецької мови досліджували В. Бородавченко, В. Білоноженко, В. Луценко, Д. Мицак, Н. Немировська, І. Підгородецька, І. Покровська, С. Усеїнов; на матеріалі англійської – Н. Андрейчук, І. Денисенко, О. Орловська, О. Комачкова, Г. Цикалюк.

Уперше термін «соматичний» був вжитий Ф. Вакком під час дослідження фразеологізмів естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла і були названі соматичними. На думку вченого, фразеологізми-соматизми є одним із найдавніших пластів фразеології, які становлять одну з найбільш важливих частин фразеологічного складу мови [2, с. 18].

Фразеологізми зі соматичним компонентом різні за кількісним складом. Соматизми належать до найдавнішого пласту лексики будь-якої мови та характеризуються високою продуктивністю у творенні одиниць вторинної номінації, які репрезентують значний фрагмент мовної картини світу народу [3, с. 82].

В. Хмара зіставляє фразеологічні одиниці із соматичним компонентом: волосся, ніс, нога, плече, коліно, язик – у східнослов'янських і західнослов'янських лінгвокультурах.

Д. Айдачич порівняв сербські та українські фразеологізми з компонентами «голова» та «частини голови»: обличчя, ніс, шия, очі, вуса, рот, язик, щока, борода, вуха, волосся. Він зробив висновок, що хоч є відмінності у фразеологічному складі мов (наприклад, стале порівняння *наче корова язиком злизала* не має відповідної форми в сербів), але «у сербських та українських фразеологізмах із компонентами *голова* та *частини голови* помітна близькість як у формі, так і у значеннях, що не дивує з огляду на близькість слов'янських мов» [1, с. 11].

Частини тіла мають не тільки буквальне значення, вони несуть символічне навантаження. Тіло людини – це форма існування індивідуальності, яке є не лише проявом матеріального та фізичного, але й належить до сфер емоцій і почуттів. Аналіз соматизмів дає змогу простежити взаємозв'язок мови, світогляду та ментальності нації у мовній картині світу.

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена цікавістю до вивчення сучасними науковцями фразеологізмів із соматичними компонентами тіла як найдавнішого та найцікавішого пласту лексики, що полягає в зіставленні фразеологічних одиниць у різних мовах. Дослідження полягає у зіставленні фразеологічних одиниць відразу трьох мов: української, німецької та польської. Порівняльний аналіз фразеологізмів із соматичним компонентом *голова* у семантичному та етнокультурологічному аспектах має на меті з'ясувати особливості поділу конотативних значень фразеологічних одиниць, встановити специфіку соматичного

символу в структурі фразеологізму та його вплив і семантику фразем.

Метою дослідження є здійснення аналізу соматичних фразеологізмів із компонентом *голова* у мовній картині світу, з'ясування їхніх особливостей у фразеологічній лексиці, визначення можливих конотативних подібностей і розбіжностей. Матеріалом дослідження є фразеологічні одиниці із соматичним компонентом *голова* в українській, турецькій, англійській мовах у створюваних картинах світу. Матеріал отримано шляхом суцільної вибірки з декількох фразеологічних і тлумачних словників.

Виклад основного матеріалу. Соматична лексика, що пройшла довгий шлях розвитку в культурі кожного народу, виступає як транслятор цілого комплексу образів, понять, асоціацій, відбиває особливості світобачення та світосприйняття певної культури народу.

В. Узченко розподілив усі фразеологічні одиниці між трьома фразеотематичними групами: «Людина», «Абстрактні відношення» і «Природа». Групу «Людина» він поділив на три підгрупи. Кожна підгрупа представлена такими фразеосемантичними полями:

1. Людина як жива істота: зовнішній вигляд; фізичний стан; психічний стан; одяг; рух.
2. Людина як розумна істота: розум; емоції, почуття; характер; поведінка.
3. Людина як суспільна істота: стосунки між людьми; зовнішній вигляд.

Кожне фразеосемантичне поле містить низку варіантно-синонімічних груп, а варіантно-синонімічні групи вписуються у структурно-семантичні моделі [6, с. 43–44].

Одним із найцікавіших об'єктів дослідження залишаються фраземи із соматизмами на позначення *голови, очей, носа, вух, уст* в різних мовах. *Голова* – частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок – вищий відділ центральної нервової системи. [4, Т. 2, с. 109] Особливий соматизм *голова*, як частина людського тіла, виконує найважливіші функції людського організму та керує мисленням. Отже, основним конотативним значенням фразеологізмів із соматичним компонентом *голова* є розум або ж його відсутність, також можуть відбиватися психоемоційний стан, перевага у чомусь, почуття, розуміння чи непорозуміння, настрої, занепокоєння, вирішення проблем, ризик, небезпека та умови життя певного народу. Мовознавці розрізняють соматизми з позитивним і негативним конотативним значеннями.

Розглянемо основні конотативні значення соматизму з компонентом *голова* на матеріалі

української (голова), турецької (baş) та англійської (head) мов.

1. Перевага.

Голова може мати ступінь святості в деякому значенні або перевагу в усьому, має вищий рівень значущості:

Золота голова – обдарована людина з надприродними даними, якій неможливо знайти заміну.

Сам собі голова – повна незалежність, самостійність, хазяїн сам собі.

На голову (на багатоголові) вище кого – значно перевершувати кого-небудь у якомусь плані (розумовому, культурному і т. і.).

Одна розумна голова добре, а дві ще краще – декілька осіб розумних знайдуть вихід із проблеми швидше, ніж одна.

Всяке діло починай з голови – мати чіткий план дій.

Хліб – всьому голова – треба цінувати найголовніше, що має ступінь святості в культурі світу.

У розумної голови – сто рук – у достойної людини завжди багато друзів.

Риба з голови гниє – порядок залежить від керівника, який є головою в певній групі людей чи оточенні.

İki baş bir kazanda kaynamaz (Двом головам в одному котлі не варитися), українською «Одна голова добре, а дві – краще».

Balık baştan kokar – Риба з голови гниє.

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün başlısı – Поле бери з камінням, дівчину – з довгою косою, а бика – з великою головою.

Head and shoulders above the others – бути на голову вище від інших, перевершувати.

Better to be the head of a dog than the tail of a lion – краще бути лідером малої групи, ніж виконавцем у великій групі.

Get / have a head start – отримувати перевагу на старті.

Give somebody a head start – надати комусь перевагу.

Go head to head with (someone) – конкурувати без явної переваги, йти голова в голову.

Go to one's head – 1. викликати запаморочення

2. викликати зайве почуття власної значущості.

Have a big head – вважати себе кращими за інших.

In over one's head – бути вище (моїх) сил, можливостей.

Give (someone) a swelled head – надавати само впевненості.

2. Розум, розумна або кмітлива людина.

Голова варить – розумний, кмітливий.

Мати царя в голові – бути розумним, кмітливим, розсудливим.

Мати голову на плечах (на в'язях) – бути розумним.

Голова найбільше радиться з очима та вухами – Хто слухає та все помічає, той має багато інформації та є розумним.

У всіх голова з волоссям, та не у всіх з мізками. Маєш голову, май ще й розум – Не всі люди розум мають.

Розум не в бороді, а в голові – розумнішає людина з віком, але за певних умов розвитку, адже старий не означає розумний.

Розумній голові досить два слова – Розумна людина швидко збагне почуте.

Akıl yaşta değil, baştadır (букв. розум не у віці, а в голові) – розум приходить із віком.

Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir – (букв. риба порозумнішає після того, як увійде в сіті) – мудрий по шкоді; якби той розум спереду, що тепер іззаду.

A wise head on young shoulders – бути мудрим не за роками

Have eyes in the back of your head – усе помічати, мати очі на спині.

Have one's head screwed on right/straight – бути розсудливим і приймати правильні рішення.

Have a good head on one's shoulders – бути розумним і розсудливим, мати голову на плечах.

Hit the nail on the head – бути абсолютно правим.

3. Дурна або нерозумна людина.

З кіндратиком у голові – психічно хворий.

Голова дірява – безпам'ятний.

Порожня голова – нерозумна людина.

Горобці цвірінкають у голові – легковажна людина, нерозумна та несерйозна.

Капустяна голова – про людину, яка не має здорового розуму.

В голові вітер віє. Голова – як маківка, а розуму – як наклано. Голова, як казан, а розуму ні ложки. Голова без розуму, як ліхтарня без свічки. Голова не на те, аби на ній капелюх носити – про людину без розуму.

За дурною головою рукам і ногам немає спокою – дурна людина знайде сама собі купу проблем.

Розумна голова сто голів нагодує, а дурна – і себе не прогодує – розумна людина сім'ю годує, нерозумна людина не може себе прогодувати.

Дурний язик – голові не приятель – людина не може тримати язика за зубами та зрозуміти, що варто чи не варто казати.

Bida тому колективу, де голова без голови – біда колективу, коли керівник без розуму.

На словах густо, а в голові пусто – людина багато обіцяє, але на дії не здатна.

Akilsız başın cezasını ayak çeker (букв. покарання нерозумної голови несе нога) – за дурною головою і ногам нема покою.

A head case – божевільний.

Bonehead – тупа людина (кістка замість мозку).

Have one's head examined – діагностувати психічні порушення.

Have rocks in one's head – бути тупим або божевільним.

Out of one's head – бути божевільним або дурним.

4. Розуміння чи непорозуміння.

He вкладається в голову – важко збагнути.

Хоч кіл (кіл'ок) на голові теши – про неможливість переконати вперту або нетямущу людину.

Свого розуму в чужу голову не вложиш – якщо людина не розуміє очевидні речі, то ніхто не допоможе, неможливо думати та вирішувати за іншого.

Başa gelmeyince bilinmez (букв. поки не прийде на голову, не можна зрозуміти) – Поки грім не вдарить, чоловік не перехреститься.

Get into (someone's) head – глибоко розуміти іншу людину.

Go over (someone's) head – бути занадто важким для розуміння.

Make heads or tails (out) of – розібратися, знайти значення.

5. Почуття, настрої, занепокоєння, неможливість щось змінити.

Бідна голова – відчай, розпач.

Гаряча голова – запальна людина.

Голова пухне – постійно думати над чимось.

Голова з плечей – загрозливе становище.

Голову втопити – зробити або зробитися нещасливим, занапастити когось або себе.

Думки колесом закрутились у голові – зникла ясність мислення.

Вішати (повісити) голову – журитися.

Голову гризти (прогризти) – докучати комуні-небудь кимсь, чимсь, вимагати що-небудь у когось і т. ін.

На голов'ях ходити – чинити безладдя, бешкетувати.

Від малих дітей голова болить, а від великих – серце – батьки все життя занепокоєні долею своїх дітей.

Kesilmiş baş bir daha bitmez – Відсічена голова не відросте (Минулого не повернеш).

Kesilen baş yerine konmaz – Зробленого не повернеш, кінець – ділу вінець.

Başı havalandırmak – втратити голову, бути без пам'яті (від кохання, щастя).

Acıklı başta akıl olmaz – У скорботній голові розуму не буде.

Başından atmak – викинути з голови.

Be like a bear with a sore head – бути в поганому настрої.

Bite (someone's) head off або *bite off (someone's) head* – розмовляти вороже.

Fall head over hills in love – закохатися по вуха.

Get / put (someone or something) out of one's head – припинити думати про когось або щось, викинути з голови.

Head in the clouds – у відриві від реальності (витати в хмарах).

Let your heart rule your head – дозвольтя почуття опанувати розумом.

Hanging over (someone's) head – доставляти серйозне занепокоєння.

One's head is buzzing – голова забита думками.

Lose one's head (over) – ставати спантеличеним або божевільним, втрачати голову.

Scratch one's head – бути спантеличеним.

Trouble one's head about – турбуватися про.

6. Вирішення проблем, небезпека, ризик.

Голову закручувати (закрутити) – позбавляти здатності розумно діяти або ставитися до навколишнього середовища.

Голову ламати – намагатися зрозуміти що-небудь, вирішувати складне питання.

Голову підводити (підвести, піднімати, підняти) – відроджуватися, активізуватися.

З хворі голові на здорову перекладати (перекласти, валити, зв'язувати, звалити і т. і.) – перекладати або звальювати з винного на невинного.

З головою поринати (поринути, пірнати, пірнути) в що – повністю, цілком віддаватися чому-небудь.

У голову брати (взяти) – ставити за мету; вирішувати.

Давати (дати) голову обрубати; ручатися своєю головою; голову об заклад ставити – ручатися своїм життям.

Була б голова на плечах, а хліба вона придумала – якщо є в людини розумна голова, то всі проблеми вирішить.

Як сніг на голову – зненацька, несподівано, раптово.

Головою працювати не легше, ніж лопатою махати – працювати плідно завжди важко.

Головою починай, а працею закінчуй – спочатку думай, а потім приймай рішення.

Дай роботу тілу – відпочине голова – якщо важко думати – попрацюй фізично.

Держи голову в холоді, а ноги в теплі – будеш жити вік на землі – щоб бути здоровим ноги треба тримати в теплі, а голову – у холоді.

Başını serin mideni tok ayağını sıcak tut... – Голову тримай в холоді, живіт – у голоді, а ноги – у теплі.

Baş eldeyken – коли голова в руках (живий-здоровий).

Başını vermek – (букв. віддати голову) – покласти головою.

Başımı keserim ki ... (букв. відріжу голову, що...).

Az yaşa çok yaşa, akıbet gelir başa – від долі не втечеш.

Baş nereye giderse, ayak oraya gider – Куди голова, туди й ноги.

Baş taş vurmaınca akıl başa gelmez – Вдарившись головою об каміння, мізки в голову не прийдуть.

Her taş baş yarmaz – Не кожне каміння розбиває голову.

Ayağın sığmayacağı yere baş sokulmaz – Куди не влізе нога, голову не всунеш; не знаючи броду, не лізь у воду.

Züğürt olup düşünmektense uyuz olup kaşınmak yeğdir – замість того, щоб мати потребу в грошах і ламати голову, краще мати коросту і чесатись.

Bang/beat one's head against a (brick) wall – пробивати лобом стіну, наполегливо займатися безнадійною справою.

Bring (something) to a head – загострювати (ситуацію), доводити до кінця.

Bury/hide one's head in the sand – ховати голову в пісок, ігнорувати очевидну проблему.

Put one's heads together – вирішувати проблему спільними зусиллями (обговоренням).

Raise/rear its (ugly) head – проблема повертається через якийсь час.

Put one's head in the lion's mouth – ставити (себе) в небезпечну або важку ситуацію;

Put one's head on the block for – йти на позбавлення або ризику заради когось або чогось.

Put/stick one's head in a noose – робити те, що може нашкодити самому собі (пхати голову в петлю).

Але є такі ідіоматичні соматичні одиниці, які навіть умовно не можна віднести до жодних груп.

Зав'язати голівоньку – вийти заміж.

Aman diyene kılıç olmaz – Покірної голови меч не йме.

Ağrısız baş yastık istemez – Здоровій голові подушки не треба (за здоровою людиною не треба доглядати).

Англійські соматизми з компонентом голова не мають аналога в тематиці «чогось занадто багато».

Augh one's head off – багато та довго сміятися.

Scream one's head off – багато та довго верещати.

Talk (someone's) head off – дуже багато розмовляти.

Висновки і пропозиції. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом *голова* в українській, турецькій та англійській мовах вирізняються яскравою образністю, стилістичним різноманіттям, різними граматичними конструкціями. Вони рідко характеризуються повним збігом з огляду на різні граматичні та синтаксичні структури словосполучень і речень. Образно-метафоричне відображення в мові й культурі фразеологізмів із соматичним компонентом пов'язане з осмисленням себе в цьому світі й розумінням законів побудови довкілля й усесвіту загалом.

У результаті проведеного дослідження із соматичним компонентом *голова* можна зазначити, що своєю семантикою соматична лексика спрямована на образну характеристику людини та її діяльність. Виокремлено шість основних конотативних значень соматизмів із компонентом *голова*, які містять у собі ментальний код націй у мовній картині світу: 1. Перевага. 2. Розум, розумна або кмітлива людина. 3. Дурна або нерозумна людина. 4. Розуміння чи непорозуміння. 5. Почуття, настрої, занепокоєння, неможливість щось змінити. 6. Вирішення проблем, небезпека, ризик.

Перспективами подальших досліджень можуть бути тонкі відмінності в мовній картині світу, які відтворені в соматичній фразеології мов світу.

Список літератури:

1. Айдачич Д. В. Сербські та українські фразеологізми із компонентом голова та частини голови у порівняльному аспекті. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 50 (1). С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_50%281%29__3 (дата звернення: 02.05.2020).
2. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Таллин, 1964. 29 с.
3. Кевлюк І. В. Структурно-семантична та етнокультурологічна характеристика соматизмів (на прикладі фразем із компонентом око). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького держав-*

ного педагогічного університету. 2012. Вип. 8. С. 75–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_8_11 (дата звернення: 02.05.2020).

4. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

5. Чаєнкова О. К. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів у процесі перекладу (на матеріалі української, турецької та англійської мов) / *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2019. № 31. С. 49–55.

6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник / М-во освіти і науки України, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.

Chaenkova O. K. PRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENT HEAD (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN, TURKISH AND ENGLISH LANGUAGES)

*The article is devoted to the analysis of national-cultural semantics of phraseological units, which include the somatic component head. Man learns the environment through the organs of the body. The analysis is carried out in a comparative aspect of three languages: phraseological units of Ukrainian, Turkish and English are analyzed. Somatism with the component head, as a part of the human body, performs the most important functions of the human body and controls thinking. Somatic phraseological units are presented in the text as phrases or sentences and contain the word *голова* / *baş* / *head*. Combining within one phraseological unit of different somatic components allows to identify the peculiarities of human perception of their own body image, as it gives an idea of comparison, identification and opposition of certain features, functions, capabilities of human organs. The aim of the research is to analyze somatic phraseology with component head in the linguistic picture of the world, to find out their features in phraseological vocabulary, to identify possible connotative similarities and differences.*

The phraseological field clarifies the features of the meaning and use of somatic units with the component head, as well as proves their direct connection with the physical, mental and behavioral state of man in the ethnocultural aspect. The material was obtained by a continuous selection of several phraseological and explanatory dictionaries. Phraseological units with the somatic component head in Ukrainian, Turkish and English are distinguished by vivid imagery, stylistic diversity, and different grammatical constructions. Six main connotative meanings of somatisms with the component head are singled out, which contain the mental code of nations in the linguistic picture of the world, worldview and world perception of a certain culture of the people; common and different components-somatisms in the studied languages are determined.

Key words: *somatism, somatic phraseological unit, semantics, culture, linguistic picture of the world.*

УДК 81'367.33 : 811.161.2+811.111
DOI

Шаповал І. А.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Гошилик В. Б.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОПТАТИВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ОСУДУ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена комплексному семантико-прагматичному аналізу функціонування оптативних висловлювань зі значенням осуду в сучасних українському та англійському художніх дискурсах.

У межах антропоцентричної парадигми центральним є людський фактор у мові та його зв'язок із картиною світу, тобто створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Одним із мовних явищ, яке виражає відношення повідомлення до дійсності з погляду мовця, є мовна категорія оптативності.

Семантичний вид обраних оптативних висловлювань передає негативне ставлення до попередніх дій / станів і передбачає можливість виконання дії, яка, на думку мовця, виправить, покращить ситуацію. Відповідно, такі оптативні висловлювання характеризує висока міра суб'єктивності. Їхньою моделлю є «Хочу, щоб Х здійснилося», що, по суті, збігається зі значенням власне бажання, однак аналіз ситуації спілкування дає змогу визначити незадоволення попередньою дією / станом як характерну ознаку саме цього виду оптативних висловлювань.

У статті доведено, що оптативні висловлювання зі значенням осуду вживаються в діалогічному мовленні та автореферентному дискурсі в обох мовах. Параметри оптативної ситуації в цих висловлюваннях набувають однотипних рис. В українській та англійській мовах компоненти оптативних ситуацій мають універсальне представлення та аналогічне використання, що підтверджує універсальність значення бажання.

Осуд може стосуватися як власне мовця, так і адресата та інших осіб. На відміну від українського мовця, який переважно не бачить себе виконавцем бажаної дії у висловлюваннях зі значенням осуду, а відповідно, не критично до себе ставиться, англомовний мовець практично однаково апелює як до себе, так і до інших осіб.

В українській мові аналізований вид оптативних висловлювань має дискурсовірний потенціал. Осуд має минулу, теперішню та майбутню темпоральну референцію в обох мовах.

Ключові слова: *модальність, бажальність, оптативність, оптативне висловлювання, осуд.*

Постановка проблеми. Антропоцентричне спрямування лінгвістичних студій останніх десятиліть зумовлює основоположний розгляд людини як носія мови та мови як репрезентативної форми людської свідомості. Мова вивчається не як стала система, а як засіб вираження людських намірів і бажань у світлі функціонування різних типів дискурсу.

У центрі дослідження антропоцентричної парадигми перебуває людський фактор у мові та його зв'язок із картиною світу, тобто створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Одним із мовних явищ, яке виражає відношення повідомлення до дійсності з погляду мовця, є мовна категорія оптативності.

Оптатив є складним лінгвістичним явищем, на витoki якого натрапляємо в санскриті, шумерській і давньогрецькій мовах, що свідчить про давню ментальну потребу та лінгвальну можливість людини передавати бажання співрозмовнику, про вагоме місце бажання в концептосфері мовної особистості.

Аналіз сучасних лінгвістичних визначень оптатива засвідчив неоднозначність трактування цієї категорії мовознавцями. Оптатив переважно ідентифікують із бажальним способом дії, тобто «модальним значенням можливості (ймовірності) здійснення бажаного, що висловлюється у вигляді відтінку значення умовного способу» [4]. Оптативні речення також визначають як

«бажальні речення, модальний різновид речення, комунікативне завдання якого полягає у вираженні суб'єктом мовлення бажання, щоб відповідна дія реалізувалася, стала фактом дійсності» [17, с. 439].

Узагальнюючи наявні в мовознавчій традиції погляди на категорію оптатива, вважаємо доцільним виділити такі ключові фактори, які визначають його трактування: 1) реальність / ірреальність бажання; 2) суб'єкт бажання, його психологічні, статусні, вікові характеристики; 3) часова належність бажаної ситуації; 4) лексико-семантичний зміст оптативного висловлювання, який корелює з граматичною формою; 5) кореляція з іншими модальними значеннями; 6) інші екстралінгвальні фактори (прагматичні пресупозиції, інтенції мовця, контекст, характер об'єкта бажання).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мовного представлення семантики бажальності неодноразово ставало предметом дослідження багатьох лінгвістів (І. Адамсон, О. В. Алтабаєва, О. В. Бондарко, Е. П. Васильєва, М. К. Гусаренко, Н. Р. Добрушина, О. А. Жук, О. В. Кокова, М. В. Колосова, О. Є. Корді, Н. Ю. Куравська, С. В. Мастерських, О. О. Пелих, Т. І. Распопова, С. В. Скомаровська, Л. В. Умрихіна, О. В. Ханіна, О. Б. Шестакова, М. І. Щербаківа, П. Грош), проте наукових розвідок стосовно функціонально-семантичних параметрів оптатива та його дискурсивної реалізації у не близько споріднених українській та англійській мовах ані в закордонному, ані у вітчизняному мовознавстві ще не було.

Постановка завдання. Метою розвідки є розгляд висловлювань зі значенням осуду, які актуалізуються в межах оптативних ситуацій у сучасних українській та англійській мовах. Досягнення мети передбачає проведення комплексного семантико-прагматичного аналізу функціонування оптативних висловлювань зі значенням осуду в українському та англійському художніх дискурсах.

Виклад основного матеріалу. Оптативні висловлювання зі значенням осуду, який ми розуміємо як вияв негативного, несхвального ставлення до чого-небудь, є поширеним видом оптативних висловлювань, що передають значення бажання з негативною оцінкою, яке передається формулою *X хоче, щоб здійснилося Y, однак думає, що Y не здійснилося*. Такі висловлювання є реакцією на події навколишнього світу, несхвалення вчинків, тому власне диктальний компонент пропозиції є негативним.

Розглянемо їх дискурсивну реалізацію на матеріалі української та англійської мов.

Як показує аналіз дискурсивного матеріалу, в обох досліджуваних мовах маємо приклади ситуацій, у яких містяться як базові, так і додаткові компоненти. У наступному фрагменті дискурсу оптативна ситуація містить власне базові компоненти, а саме: суб'єкта-мовця, адресата та предмет бажання, які актуалізуються в умовах канонічної ситуації спілкування:

– *Слухай, мале. А може, ти теж вагітна?..*

– *Ой!..*

– *І чого б я ойкав? Що тут такого страшного? («Музей покинутих секретів», О. Забужко).*

Прагматичними пресупозиціями цього висловлювання є: 1) адресат вчинив дію *ойкання*; 2) мовець не схвалює дії адресата. Попри віднесення цього типу висловлювання до оптативних, важко виокремити диктальний компонент пропозиції в цій оптативній ситуації, а також говорити про його потенційність. Очевидно, що бажаною дією для мовця є невиконання дії суб'єктом бажаної дії, який збігається з адресатом. Бенефіціантом дії є сам автор висловлювання. Потенційність бажаної дії є заздалегідь визначеною і кваліфікується як потенційно нездійсненна, що зрозуміло з контексту, однак, як буде показано далі, потенційність дії в цьому виді оптативних висловлювань залежить від погляду суб'єкта оптативної ситуації, а саме – від мовця, адже його погляд кваліфікує потенційність, яка, на думку інших комунікантів, може відрізнитися.

Диктальним компонентом пропозиції оптативного висловлювання є дія, яка вже відбулася, однак сприймається негативно іншим суб'єктом і, за його логікою, матиме негативні наслідки, про які експліцитно чи імпліцитно стає зрозуміло з контексту.

У наступному фрагменті англійського дискурсу оптативна ситуація представлена в типовому вигляді:

She'd checked a book on interviewing out of the library. She'd tried to hide it under some papers, but I saw it. The smile faded as the dark eyes narrowed. Her mother should have been the one taking care of things, but it was never like that (Barefoot season, S. Mallery).

Розглянемо компоненти цієї ситуації. Автор висловлювання та адресат є зрозумілими в системі відношень «автор твору – читач»; суб'єктом бажаної дії є інша особа – *her mother*; предметом бажання є дія – *taking care of things*. Суб'єктом мовець висловлює своє обурення з приводу того,

що матір не виконує роботи, за яку, на його думку, саме вона повинна відповідати. Бенефіціант бажаної діє не представлений експліцитно, адже навіть аналіз контексту не дає змоги встановити, кому потрібне виконання бажання – лише авторові чи також іншому суб'єктові, представленому у фрагменті (*she*), погляд якого передає автор. Бажання ми кваліфікуємо як потенційно нездійсненне, що підтверджується як формою оптативного висловлювання, так і контекстом. Отже, суб'єкт-мовець висловлює осуд стосовно певної дії або бездіяльності особи, однак не чекає на активні дії суб'єкта висловленого в оптативній ситуації бажання та зміну ситуації.

У наступному фрагменті – типова оптативна ситуація щодо її компонентів:

Вона замовкла й подивилася в вікно, наче й справді побачила оту халабуду серед гори.

– Оксана видалася така крикуха, – всміхнулася вона, – що я змушена була перебратися на гору. Тут більше простору... Але чого я тобі це розказую, ти б повинен це й сам пам'ятати.

– Я й пам'ятаю, – сказав він («Дім на горі», В. Шевчук).

Канонічна розмова з оптативним висловлюванням, де осуд стосується суб'єкта бажаної дії, який збігається з адресатом. Бажаною дією є *пам'ятати*. Автор наголошує, що він сам це знає і пам'ятає, однак вважає за необхідне, щоб і адресат це тримав у пам'яті, оскільки припускає, що адресат цього не робив. Зазначимо, що подальше розгортання контексту підтверджує, що осуд може стосуватися дії, яка є потенційною для виконання.

В англомовному корпусі прикладів оптативних висловлювань також знаходимо ситуацію, де дорікання стосується ментальної дії:

She drew her brows together. So like Max to dole out pertinent details a little at a time.

“You should have mentioned the importance of this file in the beginning. From what you have said thus far, I had the impression this was no more important than bureaucratic –” A thought struck her and her heart froze.

“Am I on that list?”

“No,” he said simply (“My wicked little lies”, V. Alexander).

Автор висловлювання (*she*) дорікає суб'єкту висловленого бажання, який одночасно є і адресатом (*he*), незгадуванням важливості документа на початку. Канонічність розмови дає змогу комунікантам використовувати дійсничні елементи темпорального (*in the beginning*) та локаль-

ного (*this*) типу. Нездійсненність висловленого бажання розгортається саме в часовій площині, адже неможливо повернути той період, про який говорить автор висловлювання як про «початок». Бенефіціантом бажання в цій оптативній ситуації є саме суб'єкт-мовець, який, як свідчить контекст, не отримав важливої інформації саме про цей документ.

У наступному фрагменті розгортається подібна оптативна ситуація, де автор висловлювання засуджує дію, виконання якої є для нього бажаним:

За пів години до того, як до грат на другому поверсі мав підійти Банзай із Дарцею, туди ступили двоє друзів.

– А ти би хоч якийсь ліхтарик взяв, – незадоволено кинув Павук.

На що Семпльований радісно закалатав повною коробкою сірників. Колодка на гратах виявилася збитою, хтось уже випередив їх («Культ», Л. Дереш).

Потенційність дії не виявляється в оптативному висловлюванні, однак ми розуміємо, що мовець не стільки потребує ліхтарика, скільки нарікає на брак освітлення, на що адресат невербально повідомляє про можливість отримати це світло. Бенефіціантами виконання бажання, як зрозуміло з контексту, є і мовець, і адресат повідомлення.

Оптативні висловлювання зі значенням осуду вживаються і в автореферентному дискурсі та стають виразниками емоційно-психологічного стану мовця.

Наприклад, у наступному фрагменті автор повідомлення в автореферентному звертанні засуджує себе та вважає свої дії неприпустимими:

Зрештою, кому-кому, а тобі у твоєму віці мало би бути сором навіть думати, не те, що відчувати якусь, та ще таку ненормальну, любов. Це баламутство повинно топтисся в пам'яті про юні роки і, боронь Боже, не виринати на поверхню пізніше («Чотири життя», М. Матіос).

Компонентами цієї оптативної ситуації є автор повідомлення, який збігається з адресатом і суб'єктом бажаної дії, а також предмет бажання – відсутність любові. Автор констатує її наявність і водночас засуджує це. Бенефіціантом бажаної дії є мовець, який позитивно оцінює сам результат бажаної дії, однак не наголошує на позитивності самого предмета бажання.

У цьому фрагменті спостерігаємо контамінацію модальних значень, яка актуалізується за допомогою фрази *мало б бути* і підкреслює, що

здійснення бажання не залежить значною мірою від мовця, а, очевидно, від інших обставин об'єктивно-суб'єктивного характеру. Це підтверджується й потрібним суб'єктивним представленням ситуації, докором самій собі та змістом диктального компонента опозиції, бажанням контролювати свої емоції.

У наступному прикладі осуд у формі оптативного висловлювання реалізується також стосовно себе:

“He was wounded three days ago at Cold Harbor”, his voice began to break again. “Lost his legs, both of them, by the time they got him back here to the hospital. Blood poisoning had him. I didn’t even know he was on the same boat as me until just before we docked, and I heard him call my name. I should have found him earlier. I should have” (“The battle of the crater: a novel of the Civil War”, N. Gingrich, W. R. Forstchen).

Автор висловлювання, який водночас є і суб'єктом висловленого бажання, у такому ж автореферентному фрагменті виражає предмет бажання, а саме бажану дію – *find him earlier*. Автор одночасно констатує невиконання дії в потрібний йому термін, а також виражає своє бажання здійснення цієї дії. Очевидно, що експліцитним бенефіціантом дії є автор висловлювання, імпліцитність іншого бенефіціанта, згаданого у фрагменті дискурсу суб'єкта, представленого за допомогою займенника *he*, є потенційною, однак не встановленою з контексту.

Звичайно, осуд в автореферентних висловлюваннях стосується не лише власної персони. Наприклад, у наступному фрагменті оптативне висловлювання зі значенням осуду в автокомунікації звернене опосередковано та імпліцитно до представників партій, про які йдеться:

*«Партій тих розвелосся, вискакують, як прищі, на незрілому обличчі демократії. <...> Звісили червоний прапор з балкона, махали ним під час сесії, депутати знавісніли в дискусіях, було велике мордолупцювання. Тягали одне одного за краватки і били ногою в зад...<...> **А що б узяти приклад зі старих демократій.** В Англії, кажуть, сидить лорд у благородній сивій перуці, і всі дискусії йдуть через нього. Він амортизує пристрасті і надає інвективам коректної форми. Наприклад, я кажу: – Ах, ти ж гад! Та я тобі морду поб'ю! – А той лорд перекладає: – Такий-то пан зволив віднести такого-то високодостойного пана до класу земноводних і виявив бажання відкоригувати ту частину його тіла, яка не відповідає Божому задуму» («Записки українського самашедшого», Л. Костенко).*

Наведений широкий контекст дає змогу зрозуміти, що в цій оптативній ситуації автор повідомлення звертається до партій, однак таке звернення, висловлення побажання, є радше внутрішнім проговорюванням і прикладом продовження комунікації «за зачиненими дверима» [3, с. 363]. Предметом бажання є *взяти приклад зі старих демократій*, а суб'єктом виконання бажання є ті ж самі партії. Бенефіціант виконання дії є імпліцитний, однак, очевидно, що ним є й автор висловлювання, й інші особи, які за умов виконання бажання, до слова без вказівки на потенційність, могли б уникнути бійки.

Очевидно, що мовець, окрім висловлення бажання, дорікає суб'єктові бажання щодо дії, яка не вписується в межі бажаної та наслідком якої є неприпустима, непарламентська поведінка.

Оптативні висловлювання зі значенням осуду виконують і дискурсотвірну роль. Такий приклад знаходимо в українському корпусі:

*«Можна собі уявити московського патріарха, щоб він вибачився перед народами, які зазнали від Росії кривд? Можна собі уявити **Росію, що визнала б свої провини і покалася?** За репресії, за депортації, за Голодомор? За ту колись пошматовану Польщу. За поневолену Україну. За “сторозтерзаний Київ”. За кров'ю залитий Кавказ. За поневірвання кримських татар. За вторгнення в Афганістан. У Будапешт, у Прагу. За Берлінський мур. За Чорнобильську атомну, що отруїла наші й суміжні землі. Та, зрештою, перед своїм власним народом – за переслідування найдостойніших своїх громадян, за руйнування храмів, за всіх тих убитих хлопців у її неоголошених війнах.*

*Ні, вона вже покрикує на Німеччину, щоб хутчій платила остарбайтерам компенсацію. **А що б подумати про свої власні борги** – репресованим, депортованим, силоміць вивезеним народам, їхнім спустошеним землям, їхнім пограбованим поколінням. У кожній нації свої хвороби. У Росії – невиліковна» («Записки українського самашедшого», Л. Костенко).*

У цьому фрагменті бачимо бінарну опозицію реальності та бажаної реальності, яку автор вибудовує за допомогою категорії оптативності. Мовець вербалізує свої бажання в межах автореферентного дискурсу. Спостерігаємо дві оптативні ситуації, які мають спільний суб'єкт бажаної дії – Росію. У першій ситуації простежуємо подвійний предмет бажання *визнати провини і покаятися*, а також розгорнутий об'єктивний компонент пропозиції, адже автор детально та послідовно перераховує всі провини, які він покладає

на суб'єкта бажаної дії. У другій ситуації аналогічно знаходимо перелік усіх суб'єктів, на яких поширювалися негативні дії від суб'єкта бажаної дії цієї оптативної ситуації. Очевидно, що бенефіціантами бажаної дії стануть усі ті ж згадані суб'єкти. Потенційність бажання є невизначеною.

Порівняльний аналіз функціонування українських та англійських оптативних висловлювань зі значенням осуду показав, що в українському дискурсі виконавцем бажаної дії є переважно інша особа або особи, а в англійському дискурсі мовець однаково часто апелює як до себе, так і до інших осіб (див. табл. 1).

В українських прикладах оптативні висловлювання зі значенням осуду слугують для гіпотетичних роздумів стосовно інших осіб, до яких мовець може себе зараховувати за допомогою інклюзивних мовних засобів. Однак до самого себе він звертається вкрай рідко, що свідчить про некритичність бачення власного я. Критичність самоаналізу більшою мірою притаманна англійському художньому дискурсу, що підтверджує у 17 разів більший показник порівняно з українським матеріалом.

Без суттєвих відхилень в обох досліджуваних дискурсах представлені предмети бажання (табл. 2). Канонічні й неканонічні ситуації реалізації оптативних висловлювань зі значенням осуду (табл. 3) представлені доволі рівнопропор-

ційно як стосовно порівнюваних дискурсів, так і стосовно власне типів ситуацій.

Висновки і пропозиції. Отже, оптативні висловлювання зі значенням осуду вживаються в діалогічному мовленні та автореферентному дискурсі в українській та англійській мовах. Параметри оптативної ситуації в цих висловлюваннях набувають однотипних рис. В українській та англійській мовах компоненти оптативних ситуацій мають універсальне представлення та аналогічне використання, що підтверджує універсальність значення бажання.

Осуд може стосуватися як власне мовця, так і адресата та інших осіб. На відміну від українського мовця, який переважно не бачить себе виконавцем бажаної дії у висловлюваннях зі значенням осуду, а відповідно, некритично до себе ставиться, англійський мовець практично однаково апелює як до себе, так і до інших осіб.

В українській мові аналізований вид оптативних висловлювань має дискурсовітвірний потенціал. Осуд має минулу, теперішню та майбутню темпоральну референцію в обох мовах.

Перспективами подальшого дослідження є комплексний аналіз специфіки функціонування оптативних висловлювань зі значенням осуду в ідіостилі різножанрових авторів чи у різних типах дискурсу, зокрема публіцистичному, академічному та офіційно-діловому, на матеріалі як однієї мови, так і різноструктурних мов.

Таблиця 1

Диференціація виконавця бажаної дії в оптативних висловлюваннях зі значенням осуду в українському та англійському художніх дискурсах

Дискурс	Виконавець бажаної дії (%)				
	Мовець	Адресат	Мовець та інша особа/и	Інша особа/и	Безособове
Український	2	9	23	45	21
Англійський	34	19	9	33	6

Таблиця 2

Предмети бажання в оптативних висловлюваннях зі значенням осуду в українському та англійському художніх дискурсах

Дискурс	Предмети бажання (%)	
	Предметні	Метафоричні
Український	93	7
Англійський	96	4

Таблиця 3

Канонічність ситуації спілкування в оптативних висловлюваннях зі значенням осуду в українському та англійському художніх дискурсах

Дискурс	Ситуація спілкування (%)	
	Канонічна	Неканонічна
Український	45	55
Англійський	47	53

Список літератури:

1. Адамсон И. Модальный смысл дезидеративности : от семантической зоны к семантической типологии высказываний (на материале русского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Таллин. ун-т. Таллин, 2006. 131 с.
2. Алтабаева Е. В. Категория оптативности в современном русском языке : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Моск. гос. обл. ун-т. Москва, 2003. 485 с.
3. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. Т. 40. № 4. 1981. С. 356–367.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стер. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 571 с. URL: https://classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_51.htm (дата звернення: 05.05.2020).
5. Васильева Э. П. Понятие неадресованного волеизъявления и способы его выражения в английском языке. *Язык и культура*. Самара : Изд-во СамГУ, 1999. С. 44–47.
6. Гусаренко М. К. Дискурсивные разновидности, перлокутивная прагматика и пропозициональные характеристики речевого акта пожелания в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ставроп. гос. ун-т. Ставрополь, 2005. 96 с.
7. Добрушина Н. Р. Семантическая зона оптатива в нахско-дагестанских языках. *Вопросы языкознания*. 2009. № 5. С. 48–75.
8. Жук Е. А. Сопоставительный анализ ядерных предикатов желания в русском и английском языках (прагмасемантические аспекты) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Краснодар, 1994. 17 с.
9. Кокова А. В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1985. 16 с.
10. Колосова М. В. Лексические средства выражения желательности в английском и русском языках : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Военный ун-т МО РФ. Москва, 2013. 152 с.
11. Корди Е. Е. Вторичные функции высказываний с модальными глаголами. *Типология и грамматика*. Москва : Наука, 1990. С. 174–180.
12. Куравська Н. Ю. Модальність волевиявлення в художньому стилі сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
13. Мастерских С. В. Концепт «желание» в сопоставительном плане (на материале глагольных лексем русского, английского и немецкого языков) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Тюмен. гос. ун-т. Тюмень, 2004. 214 с.
14. Пелих Е. А. Структура лексико-семантического поля желания (на материале русского, украинского, английского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. Саратов, 1984. 215 с.
15. Распопова Т. И. Оптативные предложения (на материале русского и английского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ленинград, 1982. 23 с.
16. Скомаровська С. В. Вербалізація бажальної модальності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 20 с.
17. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. та ін. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія», 2004. 822 с.
18. Умрихіна Л. В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 179 с.
19. Ханина О. В. Желание : когнитивно-функциональный портрет. *Вопросы языкознания*. 2004. № 4. С. 122–154.
20. Шестакова О. Б. Субъективно-модальное значение «желания» и его актуализация в дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1994. 17 с.
21. Щербакowa М. И. Лексико-грамматическая специфика оптативности в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Правосл. Свято-Тихоновский гум. ун-т. Москва, 2016. 183 с.
22. Grosz P. On the Grammar of Optative Constructions. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2012. 346 p.

Shapoval I. A., Goshylyk V. B. THE SEMANTIC-PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF THE OPTATIVE UTTERANCES WITH THE MEANING OF CONDEMNATION IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH

The article is devoted to a comprehensive semantic-pragmatic analysis of the functioning of the optative utterances with the meaning of condemnation in the contemporary Ukrainian and English fiction discourses.

Within the anthropocentric paradigm, the central element is the human factor in language and its connection with the picture of the world that is the subjective image of the objective reality, created by man. One of the linguistic phenomena, expressing the relation of the message to reality from the point of view of the speaker, is the linguistic category of optativity.

The semantic type of the selected optative utterances conveys a negative attitude to the previous actions/states and provides for the possibility of performing an action that, from the speaker's point of view, will correct and improve the situation. Accordingly, such optative statements are characterized by a high degree of subjectivity. Their model is "I want X to come true", which, in fact, coincides with the meaning of desire, but the analysis of the communication situation allows us to identify dissatisfaction with the previous action/state as a characteristic feature of this type of the optative statements.

The article proves that the optative utterances with the meaning of condemnation are used in dialogic speech and self-referential discourse in both languages. The parameters of the optative situation in these utterances acquire the same features. In Ukrainian and English, the components of the optative situations have a universal representation and similar use, which confirms the universality of the meaning of desire.

Condemnation can affect both the speaker and the addressee and others. Unlike the Ukrainian speaker, who mostly does not see himself/herself as the executor of the desired action in the utterances with the meaning of condemnation, and, accordingly, is uncritical of himself, the English-speaking speaker appeals to himself/herself and others almost equally.

In the Ukrainian language, the analyzed type of the optative utterances has a discourse-creating potential. Condemnation has past, present, and future temporal references in both languages.

Key words: *modality, desirability, optativity, optative utterance, condemnation.*

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111Кан7Год(73):128(0:82).09
DOI

Шевкун А. В.

Запорізький державний медичний університет

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СМЕРТІ АВТОРА У РОМАНІ М. КАННІНГЕМА «ГОДИНИ»

У статті висвітлюється специфіка художньої реалізації постмодерністських концепцій смерті автора (Р. Барт) та смерті суб'єкта (М. Фуко) у романі сучасного американського письменника Майкла Каннінгема «Години».

У статті розглянуто популярні для кінця 60-х років ХХ ст. погляди на стосунки між автором, його твором і читачем; роль і функції автора. Зокрема, увагу зосереджено на еволюції концепції Ролана Барта в його доробку різних років: від есе “The Death of the Author” (франц. “La mort de l’auteur”) 1967 року до критичної автобіографії “Roland Barthes by Roland Barthes” 1977 року. Простежено тенденції до так званого воскресіння автора в літературі 1980-х років.

Авторкою статті здійснено аналіз реалізації теорій французького філософа Р. Барта у найвідомішому постмодерністському романі 1999 року Майкла Каннінгема «Години», який здобув Пулітцерівську премію за найкращий роман того ж року. Пропонується детальний розгляд трьох частин книги, її головних жіночих персонажів і прийомів, якими послуговується письменник для втілення образу Вірджинії Вулф – Автора. Сюжет охоплює тему її смерті та «воскресіння» на сторінках твору, реінтерпретацію роману письменниці «Місіс Делловей» в образі героїні Кларисси Вон. Авторка також коротко окреслює проблему «ідеального читача», втіленого в персонажі Лори Браун, як невіддільного учасника стосунків «автор – твір – читач», дослідженням яких присвятив свою діяльність Ролан Барт.

У результаті доведено, що Майкл Каннінгем обіграє та розвиває концепцію «смерті автора» та його «воскресіння» у вигляді так званих біографем, а події частини «Місіс Делловей» є постмодерністським переосмисленням однойменного роману Вірджинії Вулф.

Ключові слова: смерть автора, смерть суб'єкта, образ читача, модернізм, постмодернізм.

Постановка проблеми. Концепція смерті автора була представлена французьким філософом Роланом Бартом в есе “La mort de l’auteur” в 1967 році. Центральна ідея цієї концепції полягає в переосмисленні ролі автора та стосунків автора з його творінням. Р. Барт знімає з автора монополію на літературний твір, оскаржує його роль як Творця (адже у традиційному баченні автор прирівнюється до Бога, що вклав у своє творіння неосяжний задум, який читачеві належить декодувати, аби досягти істини) [6, с. 146]. У роботі французького теоретика структуралізму та постструктуралізму йому відводиться роль письменника, *скриптора*. Цитуючи С. Малларме, – який вважав, що говорить сама мова, а не автор, – Р. Барт представляє важливу для постмодернізму та теорії інтертекстуальності думку: “The text is a tissue of quotations drawn from the innumerable

centres of culture” [6, с. 146.]. Тобто автор не може вважатися творцем оригінального, оскільки лише записує все те, що було створено та існувало у мові раніше: “...the Author, the sriptor no longer bears within him passions, humours, feelings, impressions, but rather this immense dictionary from which he draws a writing that can know no halt” [6, с. 147].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх розвідках авторка статті спиралася на перекладені роботи як самого засновника концепції «смерті автора» Р. Барта, так і його сучасника М. Фуко. У дослідженні впливу теорій французьких філософів на літературу постмодернізму важливу роль відіграли книги М. Сондерса та Джонатана Каллера, стаття О. О. Чуворкіної «Фигура автора после “Смерти автора”» (2003) [4]. У процесі аналізу роману «Години» було використано інтерв'ю М. Каннінгема, які дали змогу більш

повно й точно вивчити деталі створення роману та первинний задум письменника.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження втілення концепції «смерті автора» та його «воскресіння» на матеріалі роману М. Каннінгема «Години» (1999). Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати теоретичні джерела, еволюцію концепції «смерті автора» та вплив, який вона мала на літературу та критику; дослідити прояви концепції у романі, визначити прийоми, якими М. Каннінгем досягає її втілення у своєму творі.

Виклад основного матеріалу. До того як концепція Р. Барта перевернула уявлення про літературну критику, художній твір зазвичай аналізували в тісному зв'язку з його Автором. Пласт за пластом препаруючи особистість митця, літературознавці знаходили зв'язок описаного у творі з фактами його біографії, політичними поглядами, віросповіданням, етнічною належністю, сексуальною орієнтацією тощо. Тобто саме творіння було обмежене рамками, не передбачало подальших інтерпретацій і розглядалося лише з погляду минулого, історичної епохи, у якій жив його Автор.

Після проголошення Р. Бартом символічної «смерті автора», центральною фігурою стає Читач. Якщо текст розглядати окремо від впливу особистості його творця, відкриваються нові можливості його інтерпретації. Твір перестає бути «законсервованим» і здобуває життя. Згідно з Р. Бартом, смерть Автора є ціною народження Читача [6, с. 148].

Есе Р. Барта зумовило хвилю зацікавленості та критики. Його погляди знаходять відображення у виступі іншого французького філософа М. Фуко на засіданні філософської спільноти у 1969 році [3]. І, хоча ні Р.Барт, ні його есе не згадуються прямим текстом у промові М. Фуко, вона вважається реакцією на заявлену «смерть автора» та репрезентує роздуми про роль автора й наслідки його «смерті». М. Фуко оскаржує повне відсторонення від фігури творця та наголошує на стосунках тексту та автора – фігури, яка є первинною щодо твору. При цьому простежується перехід від сприйняття автора як особистості до функції «автор» [3, с. 23]. Ім'я автора починає функціонувати як характеристика певного способу існування дискурсу: авторство визначає, що дискурс повинен сприйматися певним чином та отримувати в культурі певний статус, цінність. Функція «автор» дає змогу класифікувати дискурси, згрупувати низку текстів і встановлювати зв'язки між

ними. Дискурс, крім того, не з'являється спонтанно, а є результатом складної операції, яка конструює те, що ми називаємо «автор».

Як і Р. Барт, М. Фуко говорить про проблему сучасної йому літературної критики: автор визначається як те, що дає змогу пояснити присутність у творі певних подій, їхні трансформації, деформації та модифікації. Усе це реалізується через біографію автора, його індивідуальну перспективу, соціальну належність і класову позицію. Усі твори одного автора повинні мати спільну точку, у якій сходяться всі суперечності та знаходиться їхнє пояснення [3, с. 27].

Варто зазначити, що попри полемічний характер промови М.Фуко його теорії мають певну схожість із концепцією «смерті автора»: філософ відмовляється від трансцендентності дискурсу, від його суб'єктивності та діяхронічного характеру. Автор розглядається не як індивідуальність, творець, а як суб'єкт, що говорить. Так звана смерть суб'єкта – відмова від трансцендентального нарцисизму, звільнення дискурсу від походження, у якому він був ув'язнений. Мета такої відмови – створення можливостей для різноманітних рівнів аналізу дискурсу, демонстрація важливості протилежних думок і відмінностей бачення об'єктів різними людьми всередині однієї і тієї ж дискурсивної практики [2, с. 366.]. Тобто все вищезазначене знову-таки зводиться до сприйняття твору окремо від автора та умовностей, що дає йому змогу жити й отримувати нові інтерпретації через читача після фактичної та метафоричної смерті автора.

Концепції Р. Барта та М. Фуко мали значний вплив на перехід до нової практики аналізу художнього тексту – деконструкції, на розвиток постструктуралізму та постмодернізму.

У 1980-х роках відбувається так зване воскресіння автора та у результаті перемога критика, яку передбачав Р. Барт: "...when the Author has been found, the text is 'explained' – victory to the critic" [6, с. 147]. У західноєвропейському мистецтві популярності набуває напрям трансавангарду. Художники практикували повернення до традиційних технік у живописі, суб'єктивності та відновлення ідентичності, вільне поєднання художніх стилів минулого. З часом ці принципи перейняла й література, а трансавангард мав серйозний вплив на напрям постмодернізму. Фігура автора повертається до життя та возз'єднується з твором, його задумом і ідеєю. Знову стають популярними біографії та автобіографії. Британський дослідник Макс Сондерс дослідив ці процеси, зазначивши, що "postmodernism becomes ever more playful in its

fictionalizing games with it (*autobiography – A. III.*)” [12, с. 484]. У постмодернізмі з’являється поняття “historiographic metafiction” – «історіографічна мета проза».

У подальших роботах Р. Барт повертається до проблеми автора, однак уже не так категорично заявляє про його смерть. Автор у Барта «воскресає», повертається у свій твір, але вже не як Творець, а як «гість», як один із персонажів його твору: “no longer privileged, paternal, aletheological, his inscription is ludic” [5, р. 120]. Автор на папері (“paper-*I*”) не може ототожнюватися з особистістю автора, він повинен постійно нагадувати собі, що це мова диктує, а не він [5, с. 120; 7, с. 48].

У книзі Р. Барта “The Pleasure of the Text” (1973) роль автора взагалі описана досить суперечливо: з одного боку, французький філософ підтримує раніше висловлену теорію. Автор досі мертвий, тож його статус і біографія більше не мають авторитарного впливу на його роботу. З іншого ж боку, Р. Барт висловлює бажання бачити автора у творі; автор і читач взаємно потребують одне одного [9, с. 27]. В одному з підрозділів книги теоретик навіть повертається до ототожнення автора з Творцем, Богом: “Death of the Father would deprive literature of many of its pleasures. If there is no longer a Father, why tell stories? ...Isn’t storytelling always a way of searching for one’s origin, speaking one’s conflicts with the Law, entering into the dialectic of tenderness and hatred?” [9, с. 47]. Таку суперечливість спробував пояснити професор англійської та компаративної літератури Джонатан Каллер, який займається дослідженням структуралізму, літературної теорії та критики. У книзі “Roland Barthes: A Very Short Introduction” дослідник порівнює звернення Барта до власних ідей та їхнє переосмислення зі спіраллю – улюбленою фігурою філософа: позиції, які він раніше заперечував, знову з’являються в його роботах, але в іншому місці, на іншому рівні [10, с. 104].

Проблема смерті автора та подальшого життя його твору знайшла відображення у найвідомішому романі американського письменника М. Каннінгема «Години» (1998). У ньому оповідається історія трьох жінок, які живуть у різний час, у різних країнах, але чії долі в кінці твору сходяться в єдиному центрі – романі англійської письменниці Вірджинії Вулф «Місіс Деллоуей» (1925). Роман структурно ділиться на три частини – «Місіс Деллоуей», «Місіс Вулф» і «Місіс Браун», – які чергуються одна з одною та розповідають історію одного дня з життя героїнь, наслідуючи нарративний прийом «потoku свідомості»

самої В. Вулф, що письменниця використала у книзі «Місіс Деллоуей». Як відомо, М. Каннінгем назвав свій роман «Години» з урахуванням того факту, що саме так від початку мав називатися твір В. Вулф, відомий як «Місіс Деллоуей».

Героїні «Годин» – три дуже різні і водночас схожі одна на одну жінки: сама авторка Вірджинія Вулф у 1923 році, домогосподарка та дружина ветерана Другої світової війни Лора Браун у 1949 році та редакторка Кларисса Вон, яка мешкає в Нью-Йорку в 1999 році.

Книга починається з прологу, в якому описується сцена самогубства В. Вулф у 1941 році. Фактично історія бере початок від смерті автора роману, який відіграє ключову роль у творі американського письменника. М. Каннінгем чітко продумав структуру своєї книги, і вибір саме цієї сцени для прологу має певне символічне значення для «Годин»: “I thought, ‘Let’s start with it (*Woolf’s death – A. III.*) and dispatch it. The novel should end with life going on” [11]. Під час заходу “Eat, Drink & Be Literary” у березні 2015 року романіст поділився початковим задумом прологу. Тіло Вірджинії повинні були знайти підлітки під час пікніку через декілька тижнів після того, як письменниця втопилася у річці. “...I actually took her to the dissecting table. It wasn’t meant to be lascivious, it was just meant to see her taken down to nothing” [11], – розповів письменник. Складається враження, що із захопленням описуючи особистість і творчість В. Вулф, М. Каннінгем через сцену її смерті та розтину мав намір показати, як літературні критики, аналізуючи творіння автора, пошарово досліджують його біографію, приписуючи висвітленим у творі проблемам особистісний характер. Це перегукується з уже раніше згаданими в цій статті ідеями Р. Барта. То чому Каннінгем відмовився від свого задуму? Кен Корбетт, психоаналітик і партнер письменника, наполіг саме на тому фіналі прологу, який і знають читачі: тіло Вірджинії залишається під мостом, життя навколо продовжується. “It was Kenny, who said: ‘Let’s just leave her there. Out of respect for the person who once inhabited the body – let’s not follow it further’” [11].

Отже, Автор помирає у пролозі, а роман показує, як його твір продовжує життя крізь десятиліття, покоління, знаходячи все нові інтерпретації змісту. Книгу «Місіс Деллоуей» читає Лора Браун у 1949, а у 1999 році її сюжет фактично проживає Кларисса Вон. Але чи справді автор – мертвий? Одна з частин роману М. Каннінгема має назву «Місіс Вулф» і відтворює події одного дня

з життя англійської письменниці: у 1923 році вона саме завершує написання роману «Місіс Деллоуей». Оповідь у романі ведеться від третьої особи, тобто В. Вулф присутня у книзі не як Автор, а як один із персонажів, той самий «гість», про якого писав французький філософ [5, с. 120], або, як називає це М. Сондерс, “verbal mirage” [12, с. 506]. Р. Барт, продовжуючи свої розмірковування з приводу «воскресіння» Автора, виводить ще одну форму його присутності у творі – так звані *біографіми*: “...were I a writer, and dead, how I would love it if my life, through the pains of some friendly and detached biographer, were to reduce itself to a few details, a few preferences, a few inflections, let us say: to ‘biographemes’” [8, с. 9]. Саме в такій формі В. Вулф присутня у романі М. Каннінгема «Години»: вона не лише є персонажем однієї з частин, але й з’являється в інших двох у наслідуванні Каннінгемом «потоків свідомості» та стратегії вміщення подієвого ряду у межі одного дня, фрагментів її есе з літературної критики тощо. У післямові до книги письменник вказує, що доклав усіх зусиль, щоб якнайточніше відтворити обставини життя родини Вулф і зобразити їх такими, якими вони могли б бути 1923 року, того дня, з якого починається розповідь [1, с. 222].

Окрім історичної постаті Вірджинії Вулф, у романі фігурують ще дві героїні – Лора Браун і Кларисса Вон. Лора – вигаданий, але не випадковий персонаж. Вочевидь, цю героїню М. Каннінгем запозичив з есе В. Вулф “Mr. Bennett and Mrs. Brown” (1924), яке вона присвятила дослідженню модернізму. Надихнула письменницю на створення Місіс Браун зустріч із невідомою жінкою в потязі. На прикладі цієї героїні англійка спростувала твердження А. Беннетта щодо неможливості створення модерністами живих, справжніх персонажів. Вулф довела, що зміни в суспільстві вимагають від митців змін у підході до написання творів, “the tools of one generation are useless for the next” [13, с. 15]. Місіс Браун була використана для демонстрації відходу від традиційності у мистецтві до нового напрямку модернізму, у її образі та зовнішності виражено реакцію на пережиті суспільством жахи Першої світової війни, бідність і стрімку індустріалізацію. Вулф наводить для прикладу декілька підходів письменників різних країн (та, відповідно, усталених літературних традицій) до опису її персонажа та подальшого розвитку історії – англійський, французький, російський. Місіс Браун стає, так би мовити, живим, *ідеальним персонажем*: “There was Mrs. Brown protesting that she was different, quite different, from

what people made out, and luring the novelist to her rescue by the most fascinating if fleeting glimpse of her charms” [13, с. 15].

Яку ж роль Місіс Браун відіграє у романі М. Каннінгема? Письменник так само використав її образ для переходу, однак цього разу – від модернізму до постмодернізму. Місіс Браун М. Каннінгема віддзеркалює світосприйняття та страхи американців після Другої світової війни: «Лора Браун намагається втекти від себе. Ні, не зовсім так – вона швидше намагається повернутися до себе, діставши доступ у паралельний світ» [1, с. 41]. Але це не вся її роль у романі. Лора Браун, яка є на перший погляд звичайною домогосподаркою – *ідеальний читач*. На сторінках книги М. Каннінгема вона постійно уявляє себе чимось іншим, кимось іншим. Вона повністю занурюється у світ книжки, покидаючи власний: «Лора неначе обертається на іншу людину й водночас залишається собою. Ось вона – лондонська аристократка, білолиця, чарівна й злегка фальшива. Вона – Вірджинія Вулф і водночас невиразна подоба себе, жінка, мати, водій, згусток живої енергії, подібний до Чумацького Шляху, подруга Кітті...» [1, с. 185].

Остання з головних героїнь роману – Кларисса Вон, яка живе у 1999 році. Надворі майже нове тисячоліття, героїня проживає у Нью-Йорку, має прізвище «Місіс Д.». Очевидно, що Каннінгемова Кларисса Вон є постмодерністським переосмисленням образу Кларисси Деллоуей. Автор повторює один день із життя героїні В. Вулф, однак в іншому столітті і в інших реаліях. Теми фемінізму та бісексуальності, які порушувалися у творі англійської письменниці, стають ще більш вираженими у романі Каннінгема. Персонажі «Місіс Деллоуей» боролися з наслідками Першої світової війни та ПТСР; персонажі ж «Годин» у частині «Місіс Деллоуей» ведуть боротьбу з ворогом невидимим – СНІДом – і переживають пов’язані з цим психологічні проблеми. Образи деяких другорядних персонажів роману В. Вулф також були переосмислені. Наприклад, Саллі Сетон, яка у романі 1925 року була таємним любовним інтересом Кларисси Деллоуей, у книзі 1999 року стає її партнеркою. Річард Деллоуей, з яким Кларисса була одружена у романі В. Вулф, перетворюється на Річарда (Річі) Брауна – письменника, хворого на СНІД, з яким Кларисса Вон мала роман у юності. Персонаж увібрив у себе образи й Септімуса Сміта, й самої В. Вулф. Його самогубство також стає символічною «смертю автора», тоді як жінки його віршів і романів –

мати Лора Браун і коханка Кларисса Вон – продовжують життя.

Висновки і пропозиції. Весь роман М. Каннінгема є наче художнім обіграванням і розвитком теорії «смерті автора» Р. Барта. Американський письменник прослідковує, як твір продовжує своє існування після буквальної та метафоричної смерті митця, отримуючи нові й нові інтерпретації через покоління (між подіями в частинах «Місіс Вулф» і «Місіс Браун» проходить чверть століття, між подіями в частинах «Місіс Браун» і «Місіс Делловей» – 50 років); і, як кожен із

жіночих персонажів, пропускає крізь себе роман В. Вулф і її образ зі сторінок книги по-своєму. Автор – В. Вулф – помирає ще на початку роману М. Каннінгема, але «воскресає» у вигляді біографем, стає «гостем», ще одним персонажем. В. Вулф присутня і у Лорі Браун, і у Клариссі Вон, і у Річардові Брауні.

Частина роману «Години» «Місіс Делловей» є переосмисленням однойменного роману В. Вулф із притаманними постмодернізму цитатами й алюзіями, інтертекстуальними образами та наративною стратегією «роману у романі».

Список літератури:

1. Каннінгем М. Години / пер. з англ. О. Поостранська. Харків : Vivat, 2017. 224 с.
2. Фуко М. Археологія знання / пер. с фр. М. Раковая, А. Серебрянникова. Санкт-Петербург : ИЦ «Гуманитарная академия»; Университетская книга, 2004. 416 с.
3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / пер. с фр. С. Табачникова, общ. ред. А. Пузыря. Москва : Касталь, 1996. 448 с.
4. Чуворкина О. А. Фигура автора после «Смерти автора». *Научный электронный журнал АРТИКУЛЬТ*. 2013. Вып. 10. Ч. 2. С. 28–39.
5. Barthes R. From Work to Text. Debating Texts: Readings in Twentieth-Century Literary Theory and Method / in R. Rylance ed. Toronto : University of Toronto Press, 1987. 290 p.
6. Barthes R. Image, Music, Text: collection of essays / transl. by Stephen Heath. London : Fontana Press, 1977. 220 p.
7. Barthes R. Roland Barthes by Roland Barthes / transl. by R. Howard. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1977. 186 p.
8. Barthes R. Sade, Fourier, Loyola / transl. by R. Miller. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1976. 184 p.
9. Barthes R. The Pleasure of the Text / transl. by R. Miller. New York : Hill and Wang, 1975. 67 p.
10. Culler J. Barthes: A Very Short Introduction. New York : Oxford University Press; Revised edition, 2002. 152 p.
11. Eat, Drink & Be Literary: Michael Cunningham. New York, 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=F7nwZb5ou8w> (дата звернення: 28.04.2020).
12. Saunders M. Self Impression: Life-Writing, Autobiografiction, and the Forms of Modern Literature. New York : Oxford University Press, 2010. 563 p.
13. Woolf V. Mr. Bennett and Mrs. Brown. Norwood, PA : Norwood Editions, 1978. 24 p.

Shevkun A. V. ARTISTIC REALIZATION OF THE CONCEPT “THE DEATH OF THE AUTHOR” IN THE NOVEL “THE HOURS” BY M. CUNNINGHAM

The article highlights the specifics of the artistic realization of postmodern concepts “the death of the author” (R. Barthes) and “the death of the subject” (M. Foucault) in the novel “The Hours” by a modern American writer Michael Cunningham.

The article considers popular for the late 1960s views on relations between the author, his work and the reader; the role and functions of the author. In particular, the author of this article focuses on the evolution of Roland Barthes' concept in his works of various years, from the essay “The Death of the Author (French “La Mort de l'auteur”)” in 1967 to his critical autobiography “Roland Barthes by Roland Barthes” in 1977. Trends in literary traditions have been traced to “the revival of the author” in the 1980s.

The author of the article analyzes Michael Cunningham's implementation of R. Barthes' theories in his most famous postmodern novel “The Hours” (1999), which won the Pulitzer Prize for Best Novel of the Year. It offers a detailed review of three parts of the book, its main female characters and the techniques used by the novelist to embody the image of Virginia Woolf – the Author. The plot covers the topic of her death and “revival” on the pages of the book, the reinterpretation of the novel “Mrs. Dalloway”. The author also briefly outlines the related problem of “the perfect reader”, embodied in the character of Laura Brown, as an essential participant in the “author – novel – reader” relationship.

As a result, it is proved that Michael Cunningham develops the concept of “the death of the author” and his “resurrection” in the form of so-called biographemes. The events in the part “Mrs. Dalloway” of his novel “The Hours” is a postmodern reinterpretation of the eponymous novel by Virginia Woolf.

Key words: death of the author, death of the subject, image of the reader, modernism, postmodernism.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2Шевч.09

DOI

Бондарєва Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

«ЧИГИРИНСЬКИЙ КОБЗАР І ГАЙДАМАКИ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ПРОБЛЕМИ СИНХРОННОЇ РЕЦЕПЦІЇ

У статті описано і проаналізовано всі відомі відгуки і згадки про «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 р. Т. Шевченка. Їх нечисленність пояснюється тим, що це видання не містило жодного нового твору, а текст поеми «Гайдамаки» навіть не було наново набрано – тільки механічно зброшуровано з другим виданням «Кобзаря». Однак доволі обмежена рецепція збірки 1844 р. становила важливий момент в осмисленні Шевченкової творчості в контексті розвитку літературно-критичної думки середини 1840-х рр. незадовго до арешту поета, коли на десять років запанувала майже повна мовчанка щодо особи і доробку засланиця. Два відгуки – у журналах «Отечественные записки» і «Маяк» – унаочнили існування двох течій у тогочасній російській критиці: представники однієї ставилися до поезії Шевченка і загалом українського письменства глузливо-вороже, маскуючи несприйняття і нерозуміння мови пласкими дотепами та недоречною іронією, репрезентанти другої розглядали творчість поета як складник загальноімперського дискурсу, а тому не могли визнати окремішньої української літератури. Обидва погляди в історичній перспективі виявилися цілком хибними, проте вони на десятиліття визначили вектор сприйняття Шевченкової постаті в російській критиці.

Відкритим залишено питання атрибуції рекламного оголошення в додатку до «Московских ведомостей». Можна тільки констатувати кричущий брак аргументів на користь авторства О. Бодяньського, яке обстоює В. Мельниченко. Сучасний стан джерел поки не дає змоги з високою точністю з'ясувати авторів інших двох відгуків. Варто приєднатися до припущення Г. Грабовича, що нотатка в «Отечественных записках» належить В. Белінському. Водночас зберігають своє значення навіть геть лапідарні згадки про «Чигиринський Кобзар», як-от І. Вагилевича 1848 р., П. Єфименка та О. Ротчева (обидві 1861 р.).

Ключові слова: рецепція, атрибуція, поетична збірка, літературна критика, анонім.

Постановка проблеми. В останні роки помітного поширення набуває автономне вивчення синхронної рецепції тих Шевченкових видань, які порівняно з «Кобзарем» 1840 р. цілком природно привертати суттєво менше уваги. Заглиблення в матеріали прижиттєвої критики дає змогу відстежити закономірності тогочасного сприйняття Шевченкової творчості, виявити, з одного боку, причини схвалення, а з другого – негації та голослівної критики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прикладом таких студій недавнього часу можуть слугувати статті О. Бороня про оцінку в російській критиці окремих видань поем «Тризна» і «Гамалія» ([6, с. 264–271; 7, 58–62]; під назвою «Російська критика 1840-х років про поеми «Тризна» і «Гамалія»») увійшли до збірника статей [5, с. 245–254]). Своєю чергою ми розробляли

подібну проблематику на матеріалі Шевченкового «Букваря южнорусского» [2, с. 48–55]. Дослідження в цьому аспекті істотно поживалися після виходу ґрунтовного зведення матеріалів критики прижиттєвої і першого року після смерті поета в упорядкуванні того ж О. Бороня і М. Назаренка [16; 17].

Постановка завдання. Мета статті – виявити й описати всі прижиттєві відгуки на друге видання «Кобзаря», охарактеризувати їх зміст і тональність, окреслити значущість в осмисленні Шевченкової творчості загалом.

Виклад основного матеріалу. Досі не вивченим залишається сприйняття другого видання Шевченкового «Кобзаря», відомого під назвою «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 р. [23], тоді як текстологічні аспекти цієї збірки досліджено належною мірою, переважно в роботах

В. Бородіна. У бібліографії шевченкознавчої літератури вдалося виявити тільки одну спеціальну працю про «Чигиринський Кобзар» [13, с. 135–139], інспіровану відзначенням століття від часу його появи у світ. Серйозною перепоною автономному вивченню рецепції «Чигиринського Кобзаря» тривалий час був той факт, що відгуків на видання з'явилася вкрай мало: як вважалося, всього лише дві короткі репліки, про які йтиметься далі. Водночас завдяки зусиллям В. Мельниченка в науковий обіг уведено не відоме доти розлоге оголошення про плановану появу видання, опубліковане в додатку до газети «Московские ведомости» [18], саме з нього слід починати відлік публічної реакції на друге видання «Кобзаря».

Як відомо, Шевченко не брав до уваги «Чигиринський Кобзар», адже, готуючи у 1847 р. нове видання своїх творів (не здійснене), розпочав передмову до нього словами: «Випускаю оце в люде другого «Кобзаря»...» [21, с. 207]. Історію появи «Чигиринського Кобзаря» свого часу з'ясував ще В. Бородін на основі архівних і мало-відомих джерел [4, с. 29–33]. Вимушено уклавши з книгарем І. Лисенковим угоду про продаж літературних прав на перший «Кобзар» і «Гайдамаки», Шевченко не зважив на неї, коли після повернення із заслання готував нове видання своїх поезій. У шостому томі Повного зібрання творів Шевченка у 12-ти томах у розділі «Документи, складені Т. Шевченком або за його участю» помилково не вміщено два майже ідентичні за змістом Шевченкові написи від 8 лютого 1843 р. на примірнику «Кобзаря» 1840 р. і «Гайдамаків» 1841 р. про продаж права на видання І. Лисенкову. Перший напис відомий тільки за публікацією в газеті «Судебный вестник» 1867 р., натомість зберігся відповідний примірник поеми. Прикрий недогляд виправлено в розділі «Уточнення й доповнення (до томів 1–6)» у 12-му томі зібрання [22, с. 498, 515]. Шевченко зробив у тексті деяких творів кілька виправлень (див.: [20, с. 430–431, 438–439, 446]), змінено й послідовність розташування творів («Катерину» перенесено в кінець збірки, тоді як у першому виданні вона містилася після «Перебенді» й перед «Тополею»).

Варто також нагадати, що спершу видання, як свідчить реєстр цензурного комітету, мало вийти під тією ж назвою – «Кобзар» (цензурний дозвіл отримано 19 лютого 1843 р.) [4, с. 83]. І. Лисенков одержав від Шевченка 800 примірників нерозпроданого накладу «Гайдамаків» і одразу ж розмістив у газетах оголошення про продаж поеми у своїй книгарні, причому за ціною, істотно нижчою від

початкової (замість 5 рублів асигнаціями лише 75 копійок сріблом, тобто 2 рублі 62 з половиною копійки асигнаціями): «ГАЙДАМАКИ. Поэма Т. Шевченка. Стихотворение на малороссийском языке. 130 страниц. Цена 75 к. сер., с пересылкою во все города России» [14, с. 152]. Тоді, очевидно, І. Лисенков і вирішив об'єднати під спільним титулом «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» нове видання поезії та механічно припасовані нерозпродані примірники поеми «Гайдамаки». Отже, назва належить видавцеві.

Головним джерелом інформації про синхронну рецепцію «Чигиринського Кобзаря» слугує, зрозуміло, перший том згаданого зведення «Тарас Шевченко в критиці», водночас було перевірено й кілька інших джерел. Зокрема, В. Дорошенко серед рецензій на видання називає публікації 1844 р. у «Литературной газете» (№ 19) та В. Тіунського (колективний псевдонім) у червневому числі журналу «Москвитянин» [19, с. 30]. Перегляд обох названих видань переконав у тому, що бібліограф помилився: рецензій на «Кобзар» 1844 р. тут не вміщено. Помилку, мабуть, зумовлено тим, що у вказаному номері «Литературной газеты» надруковано відгуки на окремі видання «Гамалії» і «Тризны», а у «Москвитянині» – В. Тіунського на «Гамалію».

Хронологічно першим стало вже згадане оголошення в «Прибавлениях к № 19-му «Московских ведомостей»» від 12 лютого 1844 р. про очікувану появу видання. У «Прибавлениях» традиційно друкувалися різноманітні рекламні оголошення. В. Мельниченко його автором вважає О. Бодяньського: «...перед нами чимала публікація про поетичний збірник Шевченка «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», навіть ширше – про творчість Тараса Григоровича взагалі, як сказали б сьогодні, московська піар-акція на славу молодого українського генія. Хто міг це тоді зробити так упевнено й переконливо? **Не сумніваюся, то був Осип Бодяньський, який досконало знав творчість Шевченка і всі національні нюанси, з ним пов'язані.** Виявлення цієї статті тим цінніше, що досі в бібліографії друківаних праць Бодяньського 1844 рік не було представлено жодною публікацією» (виділення автора. – *Н. Б.*) [11, с. 178]. Уперше текст оголошення дослідник опублікував, супроводивши реальним коментарем, ще у 2007 р. в газеті «Слово Просвіти» [10, с. 8–9]. Насправді, крім висловлення переконаності, жодних суттєвих аргументів він не навів. Шевченко в той час, 12–19 лютого 1844 р., перебував у Москві, де вперше зустрівся з О. Бодяньським [9, с. 99], однак

немає доказів пов'язаності його приїзду з появою цієї публікації.

Звернімося до тексту рекламного оголошення. Розлогий проспект майбутнього видання розпочинається доволі точним бібліографічним описом, але без вказівки на кількість сторінок. Головна мета – повідомити, де саме можна замовити книжку, яка ще не надійшла у продаж: «В Санкт-Петербурге в книжном магазине И. Т. Лисенкова, под №№ 3 и 4-м, в доме Пажеского ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА Корпуса, продаётся книга, поступившая в печать новым изданием и в непродолжительном времени окончится печатанием на веленовой бумаге...» [16, с. 160]. Коротко схарактеризовано автора: «...Т. Г. Шевченко ещё молодой человек, природный сын Южной России, воспитан в С.-Петербурге в Академии художеств и владеет дарованием прекрасного живописца. В детстве своём, наслушавшись в Малороссии об кобзаре-импровизаторе, передал нам его думы в прекрасных, мелодических стихах. Его думы дышат самым нежным, меланхолическим чувством и воспоминаниями о старине» [16, с. 161–162]. Далі наведено перелік назв уміщених у збірці творів із перекладом за необхідності російською мовою, подано кілька чималих цитат. Завершується оголошення не менш важливою для книготорговця інформацією, виділеною курсивом: «Цена в обёртке с двумя виньетками, изображающими вид Днепра и поле давно минувших битв, полагается самая умеренная, на веленовой бумаге ПЯТЬ РУБЛЕЙ АССИГНАЦИЯМИ и с пересылкою во все города России, по выходе же оной из печати, иногородным за эту цену не уступается, а должны будут прилагать за почтовую пересылку особо. И потому заблаговременно желающие получить благоволят адресовать свои требования по вышеозначенному адресу в книжный магазин ЛИСЕНКОВА, в С.-Петербург, из которого и получат по отпечатании с первою почтою» [16, с. 163]. Тобто автор оголошення прагне забезпечити виданню передплату, намагаючись привабити покупців нижчою ціною порівняно з тією, яка буде після виходу книжки друком, адже тоді за пересилку треба буде платити додатково.

Хіба міг О. Бодяньський, щойно познайомившись із Шевченком, виписувати в газетному оголошенні умови продажу видання, яке насправді ще й не починало друкуватися? Наклад виготовлено лише влітку 1844 р., квиток на випуск у світ видано 17 серпня того ж року [4, с. 32]. Звідки міг О. Бодяньський знати його точну назву? Та й Шев-

ченкові було цілком байдуже до цієї книжки, адже він продав літературні права на свої твори, отримавши гонорар від І. Лисенкова, а тому не мав жодної зацікавленості в комерційному успіху видання і, як уже сказано, взагалі не брав його до уваги. Крім того, дуже сумнівно, щоб Шевченко погодився назвати вісім творів «Кобзаря» «поемою» поряд із «Гайдамаками». Ймовірніше, що оголошення складено за вказівками І. Лисенкова в Петербурзі та надіслано до редакції московської газети. Гіпотеза В. Мельниченка має існувати тільки як сміливе припущення, не більше, бо підґрунтя для неї немає.

Наступним став анонімний відгук у жовтневому числі «Отечественных записок» (цензурний дозвіл 30 вересня 1844 р.), який задля повноти аналізу слід навести повністю: «Благодаря неутомимой деятельности г. Шевченка, малороссийская литература процветает себе, да и только! Если, несмотря на то, она совершенно неизвестна в Великороссии, так это не потому, чтоб малороссийская литература в богатстве и достоинстве своих произведений уступала, например, французской, а потому, что в Великороссии пока ещё мало распространено знание иностранных языков. Помилуйте, может ли малороссийская литература быть ниже какой бы то ни было литературы, когда для неё трудятся такие поэты, как г. Шевченко? – То-то талант! Чтó ваш Пушкин!» [16, с. 173]. Стиль цього короткого відгуку нагадує глузливу манеру рецензій В. Белінського на видання української літератури, зокрема поему «Гайдамаки». Г. Грабович переконаний: «За стилістикою, темпераментом, ідеями, кусячою іронією і не в останню чергу фактом, що він і далі керував тоді в «Отечественных записках» відділом критики – це чистої води Белінський» [8, с. 62].

Проблема з'ясування авторства невідомих авторів у журналі матеріалів, як описує її В. Боград, дуже складна. Відомо, що В. Белінський, як правило, рецензував за деякими винятками петербурзькі видання, а випущені у Москві – відповідно московські співробітники журналу, хоча іноді траплялися відхилення від цієї усталеної процедури. В. Боград наголошує на тому, що за поодинокими винятками імена авторів, які працювали з В. Белінським над відгуками про петербурзьку книжкову продукцію, невідомі [1, с. 29]. Як показує досвід, пише дослідник, з'ясувати авторство нотаток за їх змістом і стилем треба з граничною обережністю [1, с. 27]. До того ж треба пам'ятати, що вся редакція намагалася писати в одному

ключі, тому індивідуальний стиль у невеликих замітках затирався. Авторство нотатки встановити поки не пощастило, але вона справді може належати В. Белінському, адже всі матеріали «Библиографической хроники» в цьому номері журналу, імена авторів яких з'ясовано, підпадають під правило про розподіл книжок за місцем видання між В. Белінським і московськими співробітниками за винятком відгуку О. Галахова на випущений у Петербурзі навчальний курс словесності В. Плаксина. Це сталося, мабуть, тому, що О. Галахов у цьому ж номері рецензував московське видання теорії словесності [1, с. 247–249].

Анонімний критик намагається принизити українську літературу, знущально-іронічно зіставляючи її з французькою, а далі – Шевченка з О. Пушкіним, демонструючи в такий спосіб нібито цілковиту непорівнюваність обох літератур і названих постатей. Мимоволі автор відгуку висловив цілком правильну і своєчасну думку, що українська мова – іноземна щодо російської. Те, що журнальному оглядачу видавалося дотепним жартом, було абсолютною правдою. Натомість у тодішній російській журналістиці панувала думка, що українська – лише місцевий діалект російської, тоді як ні критики, зокрема В. Белінський, ні цензори української насправді геть не розуміли. Анонім виявив історичну прозорливість: нині вже нікого не здивуєш паралелями між українським і французьким письменством, а Шевченка часто називають в одному ряду з О. Пушкіним серед національних поетів слов'янства.

Зовсім іншу тональність і спрямування має ще коротший відгук у 34-й книжці консервативного «Маяка» 1844 р., відомого прихильністю до української літератури: «Читатели «Маяка» так уже хорошо знакомы с нашим необыкновенным певцом Малороссии, что нет надобности повторять исчисление красот двух его поэм, заученных наизусть всею Малороссией. Издание это гораздо исправнее первого со стороны правописания, и за это будут благодарны Издателю все многочисленные почитатели г. Шевченки» [16, с. 173]. Правопис «Гайдамаків», звісно, не було виправлено, адже це те саме перше видання поеми 1841 року, зброшуроване з «Кобзарем» 1844 р. під однією обкладинкою [16, с. 649], про що вже йшлося. Зауваження рецензента свідчить, що він тільки поверхово ознайомився з виданням, не дочитавши, мабуть, до поеми «Гайдамаки», набраної недбало. Впадає в око, що критик констатує добру обізнаність публіки з іменем і творчістю Шевченка, зумовлену надзвичайною

популярністю першого «Кобзаря». Саме тому І. Лисенков і розраховував на успіх другого видання. Оглядач «Маяка» не випадково називає співця України «нашим», тобто не розмежовує українську і російську літературу, послідовно утверджуючи загальноімперський дискурс. Епітети на кшталт «необыкновенный» щодо поетичного обдарування Шевченка не повинні вводити в оману: журнал убачав в українському письменстві лише обласний варіант великоросійського.

У першому томі зведення «Тарас Шевченко в критиці» не вміщено ще одне повідомлення – з журналу «Современник» [12, с. 364]. Про нього згадано в бібліографії 1963 р. [15, с. 13]. Пояснення такому рішенню упорядників О. Бороня і М. Назаренка просте: «Современник» обмежився тільки суто бібліографічним описом видання, тоді як до корпусу матеріалів «не заведено публікацій, які містять самі лише безоцінкові згадки про Шевченка, як-от бібліографічні повідомлення в російській пресі про появу у світ його книжок...» [16, с. 607].

Цим вичерпуються літературно-критичні відгуки на «Кобзар» 1844 р. Втім, задля повноти картини не можна оминати коротких, але доволі показових згадок про нього. У 1848 р. І. Вагилевич у продовженні нарису історії української літератури «Zamitki o ruskoj literaturi» у дев'ятому числі часопису «Dnewnyk ruskij», що виходив у підавстрійському Львові, побіжно згадав «Чигиринський Кобзар», приписавши його назву також першому виданню: «Т. S z e w c z e ŋ k o znakomytyj poeta, izdał swoi werszi pod nadpysom: «Czyhyrųńskij Kobzar'» (Petersb. 1840, wtor. izd. 1844)» (розрядка автора. – Н. Б.) [16, с. 199]. Заувага І. Вагилевича важлива тим, що з'явилася у пресі за межами Російської імперії. Незадовго до смерті Шевченка у закінченні публікації «Украинская литературная летопись» у «Полтавских губернских ведомостях» від 22 лютого 1861 р. П. Єфименко констатував, що у «Кобзар» 1860 р. увійшли поезії, опубліковані в «Кобзарі» 1844 р. [16, с. 602]. Згадано про «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» невдовзі після смерті поета в публікації О. Ротчева «Т. Г. Шевченко» в часописі «Русский художественный листок» від 20 березня 1861 р. [17, с. 78]. Таким чином, розглянуто буквально всі відомі натеper прижиттєві згадки про «Чигиринський Кобзар». Водночас залишається ймовірність того, що колись буде виявлено ще невідомі оголошення про друге видання «Кобзаря», як це доводить приклад пошукової роботи В. Мельниченка.

Насамкінець не можна не згадати той важливий факт, що саме примірник «Чигиринського Кобзаря і Гайдамаків» 1844 р. поруч із примірником «Кобзаря» 1860 р. став робочим для Шевченка, коли він у 1859–1860 рр. редагував власні твори. Нині це одне з важливих джерел тексту його поезій, а в попередніх академічних виданнях він слугував навіть для деяких творів джерелом основного тексту. Нині цей унікальний примірник зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (фонд 1, од. зб. 76).

Висновки і пропозиції. Описано і проаналізовано всі відомі відгуки і згадки про «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 р. Їх нечисленність пояснюється тим, що видання не містило жодного нового твору, а текст поеми «Гайдамаки» навіть не було наново набрано – тільки механічно зброшуровано з другим виданням «Кобзаря». Однак доволі обмежена рецепція видання становила важливий момент осмислення Шевченкової творчості в контексті розвитку літературно-критичної думки середини 1840-х рр. незадовго до арешту поета, коли на десять років запанувала майже повна мовчанка щодо особи і доробку засланиця (див.: [3, с. 18–21]). Два відгуки – в «Отечественных записках» і «Маяке» – унаочнили існування двох течій у тогочасній російській критиці: представники однієї ставилися до поезії Шевченка і зага-

лом українського письменства глузливо-вороже, маскуючи несприйняття і нерозуміння мови пласкими дотепами та недоречною іронією, репрезентанти другої розглядали творчість поета як складник загальноімперського дискурсу, а тому не могли визнати окремішньої української літератури. Обидва погляди в історичній перспективі виявилися цілком хибними, проте вони на десятиліття визначили вектор сприйняття Шевченкової постаті в російській критиці.

Відкритим залишається питання атрибуції рекламного оголошення в додатку до «Московских ведомостей». Можна тільки констатувати кричущий брак аргументів на користь авторства О. Бодяньського. Сучасний стан джерел також поки не дає змоги з високою точністю з'ясувати авторів інших двох відгуків. Варто приєднатися до припущення Г. Грабовича, що нотатка в «Отечественных записках» належить В. Белінському. Зберігають своє значення навіть геть лапідарні згадки, як-от І. Вагилевича, П. Єфименка, О. Ротчева.

До подальших перспективних завдань у напрямі дослідження прижиттєвої рецепції Шевченкової творчості, серед іншого і конкретних його видань, належить фронтальний перегляд комплектів тогочасних російських газет, які зберігаються у книгосховищах Москви і Санкт-Петербурга. Дослідників ще можуть чекати несподівані знахідки і відкриття.

Список літератури:

1. Боград В. Э. Журнал «Отечественные записки», 1839–1848: указатель содержания. Москва : Книга, 1985. 688 с.
2. Бондарева Н. О. «Букварь южнорусский» Тараса Шевченка в синхронній рецепції (1862 рік). *Літературознавчі студії*. Київ : Київський університет, 2016. Вип. 50. С. 48–55.
3. Бондарева Н. О. Кризь заборони і мовчання: згадки про творчість Тараса Шевченка у період його заслання. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V (35). Issue 125. P. 18–21.
4. Бородін В. С. Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження та документи. 1840–1862 роки. Київ : Наук. думка, 1969. 166 с.
5. Боронь О. Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості : збірка статей. Київ : Критика, 2015. С. 245–254.
6. Боронь О. Російська критика 1840-х років про поему Шевченка «Тризна». *Шевченкознавчі студії* : зб. наук. праць. Київ : Київський університет, 2011. Вип. 14. С. 264–271.
7. Боронь О. Поема Тараса Шевченка «Гамалія» в оцінці російської критики (1844 рік). *Тарас Шевченко і сьогодення* : матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Сімферополь, 2012. С. 58–62.
8. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки»: поема і критика. Київ : Критика, 2013. 360 с.
9. Жур П. В. Труді і дні Кобзаря: літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ : Дніпро, 2003. 520 с.
10. Мельниченко В. Подарунок Осипа Бодяньського до 30-річчя Тараса Шевченка. *Слово Просвіти*. 2007. 20–26 вересня. № 38. С. 8–9.
11. Мельниченко В. Ю. Тарас Шевченко в Москві. Київ : Либідь, 2009. 740 с.
12. Новые издания. *Современник*. 1844. Т. 36. № 12. С. 364.
13. Пільгук І. Сто років «Чигиринського Кобзаря». *Українська література*. 1944. № 2/3. С. 135–139.
14. *Северная пчела*. 1843. 17 февраля. № 38. С. 152.
15. Т. Г. Шевченко: Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839–1959 / склали І. З. Бойко та ін. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1 (1839–1916).

16. Тарас Шевченко в критиці. Київ : Критика, 2013. Т. I: Прижиттєва критика (1839–1861) / заг. ред. Г. Грабовича ; упоряд. О. Бороня, М. Назаренко ; комент. О. Бороня та ін. 804 с.
17. Тарас Шевченко в критиці. Київ : Критика, 2016. Т. II: Посмертна критика (1861) / заг. ред. Г. Грабовича ; упоряд. О. Бороня, М. Назаренко; комент. О. Бороня, М. Назаренко, О. Федорук. 806 с.
18. Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки. *Прибавления к № 19 «Московских ведомостей»*. 1844. 12 февраля. С. 194.
19. Шевченко Т. Повне видання творів : у 14 т. 2-ге вид., доп. Чикаго : Видавництво М. Денисюка, 1961. Т. XIV: Покажчик видань Шевченкових творів. Першодруки й окремі видання та список літератури про них ; Зібрав і впорядкував В. Дорошенко. 506 с.
20. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 781 с.
21. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 495 с.
22. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. думка, 2014. Т. 12: Літопис життя і творчості Тараса Шевченка (за Петром Журом). Документи, покажчики. 543 с.
23. Шевченко Т. Чигиринский Кобзарь и Гайдамаки. Две поэмы на малороссийском языке. Новое издание. С картинкою. Санкт-Петербург : В тип. Х. Гинце, 1844. 131 с.

**Bondarieva N. O. «KOBZAR FROM CHYHYRYN AND HAYDAMAKY»
BY TARAS SHEVCHENKO: SYNCHRONOUS REPETITIONS PROBLEMS**

All known feedbacks and references regarding «Kobzar from Chyhyryn and Haydamaky» 1844 by T. Shevchenko are described and analyzed in this article. The reason, that there are only so few of them, can be explained by the fact, that this edition did not contain any new works, and the text of the poem «Haydamaky» was not even typed anew – it was only mechanically put together with the other edition of «Kobzar». But rather limited perception of the 1844 collection played an important role in understanding Shevchenko's works in the context of all the critical literary thinking development in the middle 1840-s, shortly before the poet was arrested and almost complete silence took over regarding the personality and works of the outlaw for the next ten years. Two feedbacks – in «The National Notes» and «Mayak» – demonstrated existence of two streams in Russian critique of that time: the representatives of one of them had mocking and hostile attitude towards Shevchenko's poetry and Ukrainian literature in general, trying to cover their non-perception and lack of understanding the language with jokes, that were not funny, and inappropriate irony, while the representatives of the other one regarded the poet's works as part of overall imperial discourse, and, for this reason, they could not recognize independence of Ukrainian literature. In historical prospect, both options proved to be wrong, even though they determined for the decades the vector of how the personality of Shevchenko was perceived in Russian critique.

The question of attribution of an advertisement in the addition to «Moscow vedomosti» is still open. One can only ascertain very obvious lack of the facts to prove, that O. Badianskiy was an author of it, as mentioned by V. Melnychenko. Contemporary state of the sources of information does not allow us to prove, who the authors of the other two feedbacks were. G. Hrabovych's assumption, that the reference in «The National Notes» belongs to V. Belinkiy, is worth considering as a true one. At the same time, even totally lapidary links to «Kobzar from Chyhyryn» are meaningful, for example, the ones by I. Vahylevych in 1848, P. Efremenko and O. Rotchev (both from 1861).

Key words: perception, attribution, collection of poetry, literary critique, anonym.

UDC 821.161.2+111.1+179.9
DOI

Virysh N. V.

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

THE PROBLEM OF EXISTENTIAL CHOICE IN THE PROSE OF V. NESTAİKO

As a verbal and symbolic projection of the archetype, the mythological image that reproduces the process of the “birth” of a new personality, according to ancient ideas, had to reproduce at the same time the process of the “death” of its previous embodiment.

Representing the initial stage of rebirth of an unrealized, self-unconscious being into an existing, thinking personality, this “abandonment” and placement into the other, hostile world, at the same time, is a symbolic embodiment of the conflict between two personal states in which the individual falls in the process of self-formation. This is the state of “blissful ignorance”, “holy simplicity”, which were typical of a person during his “plant” being (personification of this state in mythology is various evil, dark forces), and the state of comprehending the knowledge about the world and about himself and his place in the world. It is this knowledge that is the source that gives the archetypal child the strength to emerge victoriously from the most difficult situations and overcome stronger and more experienced enemies.

In the analyzed story of V. Nestaiko, the parallel, unreal world, in our opinion, also focuses on the character’s inner inquiries, the problems to which the teenager also seeks to find answers.

As we can see, in different times and epochs the young character of the story on the ways of forming his personality faces mainly not specific problems of one or another epoch (social, political, etc.), although they are present in the story, but the same life problems. These are the problems of good and evil, mercy and cruelty, truth and deception, honor and dishonor, treachery and fidelity, ugliness and beauty – in all their multifaceted manifestations.

Leading his characters through different eras, the writer argues that the basis of personality is the choice of oneself, made on the basis of the choice of life values – the choice between good and evil. Because the confrontation between the characters of Nestaiko’s story is not a problem of a certain epoch: it is an eternal problem and an eternal human choice. In the same way, the values on which this choice is based are not one-day values, but in all epochs relevant, eternal universal values, the attitude to which only makes a person become a Person.

Key words: *artistic world, motive, selfishness, archetype, choice.*

Problem statement. One of the most essential concepts of the philosophy of existentialism is the concept of choice. Despite the fact that in the process of being a person almost daily and almost every moment faces a certain situational choice, it is a general, fundamental choice through which all the most important concepts and principles of ethics and human coexistence are understood and implemented. It is a person’s choice of oneself.

In this sense, S. Kierkegaard called the concept of choice the nerve of the worldview and human existence, because it is choice that makes a person become a Person, because, according to the Danish philosopher, a person is one who has chosen himself as a person. S. Kierkegaard states: “Either – or”, otherwise, you are not a person, and therefore, in fact, a person is only one who has chosen himself as a person and since that moment has been forming himself as a person [5].

In view of the above said, the idea of J.-P. Sartre becomes clear, which in the Russian translation is manifested almost by a pun: “existence precedes essence”. Since to be a person worthy of his purpose in life, it is not enough just to be born into the world and to exist like grass or dust on the way. A person is required to self-determine, to understand his own essence, to choose his own way of life; requires actions worthy of his human nature.

The most striking aphorism that reveals the meaning of the concepts of existence and essence are the words of Mavka from Lesia Ukrainka’s “Forest Song”, which had embodied the ideas of the philosophy of existence in her works half a century before the European existentialist philosophers did.

“But it is sad that you can’t equate yourself with your life...” – says Mavka to Lukashe, noting the discrepancy between the deeply spiritual essence of the beloved and his earthly, spiritless existence, which actually

damages, destroys his soul, because “personality is a wholeness that is self-determined <...>, creating the world where he lives, the world of his own existence” [11]. The twists and turns of Lukash and Mavka’s drama inevitably lead us to another existential problem: the problem of self-cognition and determination of one’s place in existence, because what, if not a reproach for not understanding one’s essence, can be found in the words of the forest girl:

Do not despise the blossom of your soul... <...>
That color is more charming than of a fern –
It creates treasures, not discovers them [6].

Thus, Ukrainian writers and thinkers of the late XIX – early XX century perfectly understood that the life choice of the individual is inextricably connected with the person’s knowledge and awareness of himself, his life values, concepts and aspirations.

Analysis of recent research. It should be noted that the idea of the important role of self-knowledge in individual’s spiritual formation was present in the philosophy of Ukrainian thinkers already back in the XVI–XVII centuries.

Thus, for example, scientists of the Ostroh Academy believed that the condition for the formation of man as a person is his penetration into the spiritual essence of sacred texts, and the prerequisite for “comprehension of the divine word” is self-knowledge [3].

In this respect, it is interesting to study the works of Vsevolod Nestaiko, a talented writer of the XX–XXI centuries. In literary science, the writer’s works were the subject of research by P. Kyrychenko, O. Papusha, N. Reznichenko, B. Saliuk, N. Sydorenko et al. Interest in studying the artist’s works in their various aspects has not faded today. However, the existential direction of V. Nestaiko’s prose deserves special attention, which explains the topicality of the given pilot study.

Setting the task. The aim of the article is to study the significance of the problem of choice in the existence of V. Nestaiko’s characters.

The realization of this aim involves solving the following tasks:

- to reveal the mental prerequisites for the formation of a peculiar type of the characters’ existence;
- to trace the influence of V. Nestaiko’s artistic heritage on the self-formation of personality.

Main body. If we turn to the call “Know thyself!”, which was claimed in the XVIII century by the brightest forerunner of European existentialism, H. Skovoroda, and his reflections on the need for self-absorption and cognition of one’s soul as a necessary condition for choosing the right (and therefore happy) way of life, and take into account the repeat-

edly expressed by ancient philosophers and Christian thinkers reasoning, it becomes clear that life choices made on the basis of awareness of their spiritual concepts and needs, their life values (i. e. on the basis of self-knowledge) is the main constituent, the foundation of person’s self-formation and self-development, the basis of the phenomenon which K. Jung denoted with the meaningful word “selfishness”.

Confirmation of the idea that person’s self-awareness and self-formation (the acquisition of Selfishness) in all eras was relevant and was of great importance for both the individual and, apparently, for the society, can be found in the fact that this process is reflected in the collective subconscious of mankind (K. Jung), in one of a number of symbolic forms, which, according to the philosopher, accumulated ancient manifestations of the mental states of the human collective of a certain epoch [12]. Coming to the surface of our descendants’ consciousness in periods of uncertainty, hopelessness archetypes seem to suggest a repeatedly tested pattern of behavior, because each most uncertain and most difficult situation for the individual has been experienced and overcome many times in the collective experience of generations stored in the subconsciousness.

These manifestations of the mental states stored in subconsciousness and connected with the formation of personality are reflected in the collective subconscious in the archetype of the “divine child”.

As a verbal and symbolic projection of the archetype, the mythological image that reproduces the process of the birth of a new personality, according to ancient ideas, had to reproduce at the same time the process of the death of its previous embodiment. After all, the obligatory precondition for the rebirth of a being in another world or in another capacity is its death as a previous one, its rejection of the previous state. Archetypal rejection of the previous state, of the past, embodied in mythology in the motives of alienation of a mythical or fairy-tale child from the familiar world, his lonely trips to unknown worlds, various obstacles or threats that he always overcomes, despite his “abandonment” in threatening worlds and situations and despite his smallness, weakness and lack of experience.

Representing the initial stage of rebirth of an unrealized, self-unconscious being into an existing, thinking personality, this “abandonment” and placement into the other, hostile world, at the same time, is a symbolic embodiment of the conflict between two personal states in which the individual falls in the process of self-formation.

This is the state of “blissful ignorance”, “holy simplicity”, which were typical of a person during his

“plant” being (personification of this state in mythology is various evil, dark forces), and the state of comprehending the knowledge about the world and about himself and his place in the world.

It is this knowledge that is the source that gives the archetypal child the strength to emerge victoriously from the most difficult situations and overcome stronger and more experienced enemies.

Thus, in the conflict between the knowledge about oneself, about the world that is born, and “sacred simplicity”, ignorance of the pre-existent state overcomes knowledge. The “divine” archetypal child emerges victoriously in the struggle against the fiercest forces of darkness.

However, reproducing the archetypal symbolism, mythology consistently and stubbornly sends as some help to this child acquiring selfishness, either a hare, a wolf, pike, apple, river or any other natural product with which the child easily gets in contact, finds complete understanding, not because of his enrichment with experience or knowledge, but because of the preservation of naturalness: that childish simplicity, which the “divine” child does not lose during his journeys. It is the ability of the symbolic archetypal child to preserve the natural purity of the soul, a bright view of the world, despite the acquisition of knowledge and experience in the difficult circumstances of lonely journeys where Jung sees its “divinity”.

The V. Nestaiko’s story “Mystery of the old clown” is interesting in this regard, since the writer with extraordinary insight into the psychology of the character and the deep sense of the importance and complexity of the process of teenager’s self-reflection and self-formation, modernizing the archetypal symbolism creates the appropriate for the spirit of his time fascinating story of spiritual maturity of a modern teenager child.

The reader finds the young character of V. Nestaiko’s story in a boundary situation, which, according to K. Jaspers, motivates a person to cognize himself, to search for his own values, to develop his own view of the world. This is actually the stage when the individual begins to realize himself as a person, builds his own hierarchy of values, and therefore begins to understand what he wants from the world and what he wants to give to the world – that is, makes the most important choice in life: choosing himself as a person.

The boundary situation for Stepan Nalyvaiko is his moving from an ordinary, native village, where twelve years of his life passed among familiar landscapes, under the care of his beloved grandparents, in the company of friends known for many years.

The boundary situation, which always involves breaking a dynamic stereotype, in itself is always accompanied by negative emotions. For Nestaiko’s character, it takes on a crisis character: as he met the new class, the boy failed to take the right tone and, instead of the approving laughter, which his old village friends used to give him in response to his jokes, they caused only ridicule and an insulting nickname Mukha (Fly).

This nickname and the constant buzzing behind his back, which accompanied boy’s every step, further deepen the feeling of losing friends, increase the feeling of “abandonment” in an unfriendly and uncomfortable world, which due to its unfriendliness and incomprehensibility seems absurd to the boy.

Thus, in the story we see a fairly clear description of the situation of existential crisis, which forces the teenager not only to “tell himself about his relationship with the world”, but also “to improve himself in internal controversy” [1, p. 3–19]. Despite the fact that new classmates (all these “Dmitrukha”, “Spasokukotskyi” or “Monkin”) are deeply unsympathetic to our character, the guy is still not inclined to blame only them for his “fiasco” in the new community. Recalling Hrytsko’s grandfather’s wise warning, “They don’t wave their hands in the apiary”, and analyzing his own behavior, the boy concludes: “If I hadn’t stood out with my jokes, maybe they would have accepted me to their company on the very first day. <...> If I had behaved modestly, quietly, then it would have been possible to compete in wit with them... and gradually win their sympathy and affection...” [8, p. 15].

Together with longing for the usual life left in the village and old friends, along with the problems of entering an unfamiliar, unfriendly world, this dissatisfaction creates even more psychological discomfort for the teenager, provokes inner confusion and increases feelings of loneliness, abandonment.

The consolation for the boy in this crisis situation is “the restless wandering spirit of the ancestors, which motivates to go, go, go somewhere <...> just to see new horizons, measure new roads, meet new people...” [8, p. 18].

This “spirit of ancestors”, the essence of which, as we see from the teenager’s thoughts, lies in the indifference to the world, in the desire to know it, encourages the boy to seek solace in lonely journeys in a strange city, which, in the end, imperceptibly but persistently transformed this strange, unpleasant city in the native and beloved place: “I was just walking and walking and looking, and looking... and every day I loved Kyiv more and more” [8, p. 20].

In addition, there was one cherished place in the Ukrainian capital, where the “feet themselves brought” the boy. This place was the capital’s circus, where Stiopa Nalyvaiko, still a second-grade student, visited during a trip to Kyiv and where, impressed by the sunny humor of a clown in a black and white check cap, he decided “once and for all”: to be a clown. “A sunny clown who brings people joy and comfort, who makes them forget their troubles and failures, their twos in mathematics, who causes unrestrained, merry laughter on all continents, in all corners of the globe” [7, p. 21].

This cherished, sacred place for a boy, which since childhood has been associated with the expectation of a miracle, according to the laws of myth-making is to give the character a wonderful, extraordinary adventure – a miracle that should affect his physical or moral maturity.

V. Nestaiko, who, thanks to his sense of writing and knowledge of child psychology, strictly adheres to these “laws” and never deceives children’s hopes, gives his character a wonderful encounter in this sacred for a teenager place.

Since this encounter, the amazing adventures of the boy have begun, which become in the further development of the plot the second, mysterious, inner plan of his life, and the work itself acquires elements of an adventure story. That is, since the moment when the strange clown Chuck in the circus handed Stiopa during the intermission such a desirable ice cream (which the boy, of course, could not buy himself...), a fantastic, adventurous stream has flown in a realistic story about the life of a rural teenage dreamer, taken from ordinary circumstances and transferred to unusual and not quite clear to him conditions of urban life, that is, with the appearing of the old clown in the work, two realities are intertwined: real and parallel to it – imaginary. This technique is also found in Nestaiko’s fairy tales, where supposedly very real characters (Nusia from “Land of Moon Rabbits” or Vasia Hlechyk from “Land of Sunny Rabbits” and other real-life characters) come into the conditions of the unreal world and in these conditions they pass spiritual and moral hardening, testing on Selfishness.

In the analyzed story, the parallel, unreal world, in our opinion, also focuses on the character’s inner inquiries, the problems to which the teenager also seeks to find answers, and the mysterious clown Chuck, as well as the mysterious “forest inspector” Yelisei Petrovych, symbolize this natural component of the archetypal image of the “divine child” that does not allow a person who acquires rational knowledge and experience and is in a state of reassessment of val-

ues to break away from the sources of childish “divinity”, and the “sacred simplicity” evokes harmony between emotionality and rationality of the person, between newly acquired and traditional values.

Each journey in time and space is like a step to the character’s highest level of knowledge of the life and spiritual growth.

The first and second journeys to the past, which the clown Chuck invited Stiopa Nalyvaiko to, were in 1912 – a time when Chuck – a high school student was as old as Stiopa at the time of the story.

The third journey is a trip back to the terrible period of occupation of Kyiv by fascist invaders, during which the boy even had to visit the Gestapo dungeons to fulfill Chuck’s request.

The fourth journey takes the reader together with the characters of the work back to the teenage years of the clown Chuck (the period between 1912 and 1917); the fifth journey leads to 1859, where Shevchenko lived in Pashkovska’s house in Priorka, Kyiv, at that time.

The sixth and seventh journeys take the characters to the year 1648, a time when the war of liberation under the leadership of Bohdan Khmelnytsky was going on in Ukraine. The purpose of the next, eighth journey was to meet “one of the wisest and most interesting people who were born in our land and whom the Kyiv sky could see” [8, p. 196], – Hryhorii Savych Skovoroda. So, it was a journey to 1764, when Skovoroda came to Kyiv with the young Kovalynskyi. The ninth journey took place to year 1068, to Prince Rus, when a well-known rebellion broke out in Kyiv on the 15th day of September against Prince Iziaslav, who was afraid to arm the people even to repel the Pechenegs.

The tenth and last journey of Stiopa Nalyvaiko with the strange clown Chuck was not to the past, but, on the contrary, to the future, where the young reader saw the protagonist and his school friends in adulthood and realized that not all children’s dreams come true; those children who even had certain defects in childhood can still grow up to be useful to society, to be happy people.

Each step of cognition and maturation, which the young character makes during a new journey, poses new, increasingly serious problems for the boy, requires an adequate response to them and new spiritual efforts to solve them.

Despite the fact that the author of the story takes his characters through different periods of history, the people that the young Nestaiko’s character happens to meet and the situations in which he finds himself, and therefore the problems he has to solve, are

not unique to a particular period of time, which a boy with his older friend miraculously get in.

Thus, when he was in Chuck's childhood, Stiopa had to confront with manifestations of human selfishness and permissiveness, which generates cruelty leading even to bloody crimes. The general's wife "Fairy" – the wife of the trustee of the gymnasium where Chuck studies, could permanently deprive any high school student of the opportunity to study and thus crash his future only with her arrogant "Fough", but the stockbroker, with an extremely eloquent name: Peacock (the embodiment of pride and arrogance) Judovych (the embodiment of treachery and betrayal) Holozubnetskyi – the one with bare teeth (bare, sharpened teeth are a sign of savagery and predation), who pretends to be a "patron of art", to satisfy his pathological pleasure does not stop and tries even to kill the young acrobat Teresa, who was saved from a terrible death only by miraculous intervention in the situation of the "living woodland spirit" [8, p. 147] Yelisei Petrovych in the image of an ordinary old man, who miraculously finds himself in the gallery of the circus next to Storozhenko and Chuck, a high school student.

This bloody crime is committed by the henchmen of Holozubnetskyi: the untalented clown Red August, the scurvy circus administrator with the chicken-pox scars, the money-lover Anem (who, by the way, alternately blame each other, trying to avoid responsibility) and other pygmies endowed with at least a tiny bit of power and superiority over others, such as the circus doorman, who also helped to arrest the talented and honest, and therefore unacceptable to the mercenary circus administration clown Storozhenko.

As we can see, in different times and epochs the young character of the story on the ways of form-

ing his personality faces mainly not specific problems of one or another epoch (social, political, etc.), although they are present in the story, but the same life problems. These are the problems of good and evil, mercy and cruelty, truth and deception, honor and dishonor, treachery and fidelity, ugliness and beauty – in all their multifaceted manifestations.

Leading his characters through different eras, the writer argues that the basis of personality is the choice of oneself, made on the basis of the choice of life values – the choice between good and evil. Because the confrontation between the characters of Nestaiko's story is not a problem of a certain epoch: it is an eternal problem and an eternal human choice! In the same way, the values on which this choice is based are not one-day values, but in all epochs relevant, eternal universal values, the attitude to which only makes a person become a Person.

Conclusions. Thus, the given pilot study proves the correspondence of the narrative to the archetypal symbolism: the character's abandonment in an unfamiliar world, hostility of the environment, loneliness, encountering in a sacred place miracle assistants who help the character pass the path of self-formation and acquisition of Selfishness. Each new journey offered by the old clown to the protagonist gives him a new lesson of humanity and knowledge, makes the teenager intellectually and morally enriched.

Analysis of V. Nestaiko's novel "The Mystery of the Old Clown" convinces that it, like other works of the writer, involving children in a trusting and interesting conversation about good and evil, love and hate, nobility and meanness, beauty and ugliness, aims at shaping and improving the spiritual essence of the human soul.

References:

1. Анциферова Л. К психологии личности как развивающейся системы. *Психология формирования и развития личности*. Москва, 1989. С. 3–19.
2. Білодід Ю. Філософія: український світоглядний акцент : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 355 с.
3. Гуцол С. Психологічні особливості структурних складових неоміфологічного. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2011. Вип. 1. С. 103–108.
4. Історія української філософії. Київ : Академвидав, 2008. 612 с.
5. Кьеркегор С. Или – или. *Антология мировой философии* : в 4 т. Москва : Мысль, 1971. Т. 3. С. 710–711.
6. Мелетинский Е. Аналитическая психология и проблемы происхождения архетипических сюжетов. *Вопросы философии*. 1991. № 10. С. 41–47.
7. Нестайко В. Загадка старого клоуна : повість. Київ : Країна мрій, 2010. 272 с.
8. Салюк Б. Образ мегаполісу у творах для дітей Е. Кестнера та В. Нестайка. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія «Лінгвістика і літературознавство» / гол. ред. В. Зарва. Бердянськ : БДПУ, 2010. Вип. XXIII. Ч. IV. С. 82–189.
9. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології / пер. з франц. В. Лях, П. Тарашук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.

10. Сидоренко Н. Жанрові модифікації і поетика української дитячої повісті 60–80-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Херсон, 2010. 219 с.

11. Юнг К. Психологические типы. Москва : Университетская книга ; АСТ, 1996. 714 с.

Вірич Н. В. ПРОБЛЕМА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИБОРУ В ПРОЗІ В. НЕСТАЙКА

У розвідці проаналізовано творчість В. Нестайка в екзистенційному спрямуванні. Зосереджено увагу на майстерному моделюванні ситуацій і характерів. Як словесно-знакова проєкція архетипу міфологічний образ, що відтворює процес «народження» нової особистості, згідно з прадавніми уявленнями, обов'язково повинен був відтворити й процес «загибелі» попереднього її втілення.

Як початкова стадія переродження неосмисленої, несамоусвідомленої істоти в екзистуючу, мислячу особистість, ця «закинутість» у чужий, ворожий світ є водночас символічним втіленням конфлікту між двома особистісними станами, у які потрапляє індивід у процесі самостановлення. Це стан того «блаженного невідання», «святої простоти», у якому перебувала людина у своєму «рослинному» бутті (уособленням цього стану в міфології є різноманітні злі, темні сили), і стан осягнення знань про світ, про себе та своє місце у світі. Саме ці знання є тим джерелом, яке надає архетипній дитині сили переможно виходити з найскрутніших ситуацій та долати сильніших і більш досвідчених ворогів.

В аналізованій повісті В. Нестайка паралельний, ірреальний світ, на нашу думку, фокусує також внутрішні запити героя, ті проблеми, відповіді на які прагне знайти підлітковий вік. Кожна сходинка пізнання та змушнння, на яку піднімає юного героя нова подорож, ставить перед ним нові, щораз серйозніші проблеми, вимагає адекватної реакції на них і нових духовних зусиль для їх розв'язання.

Як бачимо, у різні часи та епохи юний герой повісті на шляхах становлення своєї особистості стикається переважно не зі специфічними проблемами тієї чи іншої епохи (соціальними, політичними тощо), хоча й вони присутні в повісті, а з одними й тими ж життєвими проблемами. Це проблеми добра та зла, милосердя й жорстокості, правди та облуди, честі й безчестя, продажності та вірності, потворності й краси, що постають в усіх їхніх багатогранних виявах.

Ведучи своїх героїв різними епохами, письменник стверджує, що підґрунтям особистості є вибір себе, зроблений на основі вибору життєвих цінностей – вибору між добром і злом. Адже протистояння між персонажами повісті В. Нестайка – це не проблема певної епохи, це вічна проблема та вічний людський вибір. Так само цінності, на яких цей вибір базується, – це не цінності-одноденки, а вічні, актуальні в усі епохи загальнолюдські цінності, ставлення до яких і робить людину Людиною.

Ключові слова: художній світ, мотив, самість, архетип, вибір.

UDC 821.161.2+111.11
DOI

Virysh O. V.

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Virysh N. V.

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

MAN IN THE ARTISTIC WORLD OF M. MATIOS

The article is devoted to the study of the peculiarities of human existence in the works of M. Matios. The author claims that the philosophical principles of existentialism as a doctrine of man in existence, relations with the world and with himself in his creative or destructive potentials and manifestations allow deep penetration into the artistic chronotope of a literary work, understanding of its emotional meanings and author's intentions.

It is emphasized that the existential state of solitude of each female protagonist is explained by different, often completely opposite existentials, generated by the originality of the characters, formed by different environments, different living conditions and different mental composition of the characters. The writer's means of character formation and coverage of female protagonists' existential manifestations and reactions are extremely diverse, but also always adequate to the individual characteristics of each of them. Reflections of "sweet" Dariusia, given the impossibility of their verbal expression, are transmitted through the author's language, which, however, in these cases is almost completely adequate to the internal language of the heroine. The writer uses the same technique, illuminating the inner world of Severyna. The inner monologues of the protagonist herself are short and fragmentary, though capacious and deep in their nature. Instead, the existence of the female protagonist in the "Diary of the Executed" in her most secret movements and reactions is revealed through self-reflection, translated into a written confession, which reveals all the nuances of the inner (not always attractive) world of the heroines.

It was found that the skillful depiction of situations and characters in the studied works and the polyphony of means and methods of their description reveal the depths of different states of the female protagonists' existing consciousness, and thus contribute to finding the existential meanings embedded by the author in the texts and manifested in certain modifications of the inner problems of human existence, among which the most significant is the problem of worldview and personal choice, which is the basis of the presence or absence of sense in human existence.

Key words: artistic objectivity, being, existential state, choice, existence.

Problem statement. The most important thing for a person today and always is determination of their place in life, search for the truth, the desire to overcome feelings of discomfort, i. e. uncertainty, loneliness, misunderstanding, filling the emptiness with something important, because every existence is unique and inimitable. Although human existence is subject to general structuring (such as being in the world, being with others), these general structures are immersed in a specific situation, as a result of which human existence becomes unique.

Each epoch, each period of historical existence poses new problems to humanity, outlines its range of philosophical, socio-political, moral and ethical tasks.

But whatever the challenges of the time are, the problem of man has always remained relevant in its relationship with the epoch and eternity, in its role

as a subject and an object of chronos, which itself provokes its challenges and responds to them with its own actions, suffering, and sometimes life.

That is why the philosophy of existentialism, which based its thinking on human existence "here and now", became the leading philosophical current in the unstable twentieth century and in various modifications and interpretations has remained so today, passing from the postulate of concentration as the basis of self- and God-knowledge in the teachings of Blessed Augustine, through the "fear and trembling" of S. Kierkegaard and the tragedy of the abandonment of man in the world of K. Jaspers, M. Heidegger et al., through the idea of rebellion and Prometheism of French existentialists to flashes of light in works of N. Abbagnano and O. Bolnov.

Today no one will be surprised at the statement that the existential type of philosophizing was inherent in

Ukrainian thinkers of the princely era (for example, the Teachings of Prince Volodymyr Monomakh to his children), its bright manifestation can be found in the Baroque era, especially in the works of H. Skovoroda, it was natural for T. Shevchenko, Lesia Ukrainka, I. Franko, for the writers of the Executed Renaissance: V. Domontovych, V. Pidmohylnyi, H. Kosynka, V. Vynnychenko, it was in the focus of works by S. Pavlychko, V. Aheieva, N. Mykhailovska, L. Vodiana and a number of other researchers.

In this regard, we would like to emphasize that the existential way of philosophizing in the works of our Ukrainian thinkers and writers differed from the European philosophizing of the first half of the twentieth century by the presence of an optimistic component, existentials of rejoicing, joy, love of life.

The optimistic component is an essential feature of philosophical thinking of modern Ukrainian scientists, in particular representatives of the Kyiv Existential and Anthropological School – a bright center of studying “man and human existence in its personal identity” [6, p. 12].

It is obvious that any philosophical concepts arise as responses to the challenges of time, which are first perceived and recorded by literature, by virtue of the very mental organization of a true artist, which can serve as a barometer of social needs, thoughts and attitudes, which gives the right to consider literature as a form of philosophy.

Philosophical principles of existentialism as a doctrine of man in existence, relations with the world and with himself in their creative or destructive potentials and manifestations allow deep penetration into the artistic chronotope of a literary work, understanding of its emotional meanings and author’s intentions.

Of particular importance are studies of existential issues of works that have an impact on the formation of the general concept of man, which is a particularly topical issue in the period of total pragmatization of life and the spread of nihilism.

Analysis of recent research. The works of Maria Matios, which have an extremely wide readership, have repeatedly been the subject of observation by researchers. Some problems of the writer’s works from the point of view of existential issues were also considered. Such works include O. Lilik’s pilot study “Creativity is a continuous dream of human infinity: the existential paradigm of Maria Matios”, which analyzes small prose and novels “Almost never the other way around”, as well as a number of works by I. Nasminchuk, including the PhD thesis “Prose of Maria Matios: Peculiarities of Individual Style” and an interesting study “The Existence of a Woman in the Prose

of Maria Matios: A Feminocentric Approach”, where, among other things, attention is paid to the female protagonist of “Diary of the Executed”.

Setting the task. The aim of the article is to study the existential of solitude in the works of M. Matios (“Sweet Darussia”, “Moskalytsia”, “Diary of the Executed”).

Realization of the aim implies the solution of the following tasks: 1) comprehension of the writer’s works from the point of view of philosophy of existentialism; 2) ways of artistic realization of existential issues.

Main body. For analysis, three works are selected from the significant creative achievements of the writer, the female characters of which are completely single women, for one reason or another internally alienated from society, with destinies, broken either by external forces or other factors. These are the works “Sweet Darusia”, “Moskalytsia” and “Diary of the Executed”, the female characters of which experience a boundary situation that encourages conscious personal choice. Thus, already at the conceptual level we face the notions that are dominant in the philosophy of existentialism: loneliness, alienation, boundary situations, self-reflection, choice, and so on.

These semantic concepts are not declared by the author, but are realized in the “artistic world” [1] by means of poetics in their systemic, mutually agreed relations [1, p. 5], including the subject environment of the female characters, and their actions and reactions to the world, and internal monologues, and dialogues, and symbolic or mythopoetic content of specific phenomena of the characters.

For example, the reader’s first meeting with the female character of the novel “Sweet Darusia” allows us to feel the gap between her inner world and the world of people among whom she lives.

The marker of alienation is the attitude to asters – unsumptuous and unpretentious flowers, which neighbour Vasiuta weeds out of the garden and throws away as unnecessary. And Darusia at this time “is sitting in the flower garden between the asters, three steps from Maria and Vasilina <...> stroking the cheerful heads of asters, curling fragrant curls with her palm, speaking to them, telling what she wants, laughing” [3, p. 5].

The subject environment of sweet Darusia is the world of nature. The author does not describe the interior of her home, household items, which is fixed by the reader’s consciousness as a fact of the heroines’ disconnection from the world of things, from domestic interests.

The subject line of Dariusia's world is connected with the natural environment. This is the land where a woman buries herself to gain strength, the water that takes away the pain from her exhausted body, the old half-dried pear, which Dariusia herself "saves" from sadness and loneliness, cleaning with ribbons and braces, because "why should a tree be sad when the sun warms up, when Dariusia doesn't feel pain in her brain... can't a pear have a shirt embroidered by Dariusia's hands today?" [3, p. 5].

The subject-domestic environment of the female protagonist of the story "Moskalytsia" is also not marked by diversity. In addition to the clock, secretly taken from the looted home of their good ruined and taken away owners, the ticking of which "always gave her balance and peace... As if confirming the immutability of human endurance" [4, p. 16–17], a basket with vipers and a cauldron in which they cook medicinal herbs, there are, in fact, no useful things around Severina, which also contributes to the understanding of the instability and disorder of Severina's existence.

Thus, not only subjectivity per se has in the inner world of the works of M. Matios semantic and content load. The absence of a certain number of objects and the author's removal of a certain category of things from the artistic reality she creates are also artistically functional.

Instead, like in "Sweet Dariusia", the subject matter included in the artistic reality of the story "Moskalytsia" is again elements of wildlife: the rock to which the fragile house of Severina leaned, the forest, the "skinny" path "repeating the zigzags of local people's lives" [4, p. 18], which breaks above the stream, the stream itself, which at the time of the flood resembles human passions, "as ruthlessly shred mountains and destinies, as only people can shred each other" [4, p. 25], and even mountain ranges, reminding Severina of broken human destinies.

All these components of landscape subjectivity, like in "Sweet Dariusia", are endowed with a high degree of intentionality, especially when in some cases the writer herself suggests reading of the significance of a component.

Repeated several times image of Severina's stable, which "has grown into a steep hill overgrown with thick beech forest", becomes an informant not only about the dwelling itself, which is actually uninhabitable, but also about the heroine herself – an inconspicuous, gentle speck in the winds of history, which, however, does not fall, but stands firmly on the rocking earth, having its support, its "rock", which is, as convincingly shown in the story, its mind, its inner moral law.

Equally significant are the animals that surround the female characters of both works: in "Sweet Dariusia" – dogs that accompany a woman in her solemn walks to "outside Yorchikha"; in "Moskalytsia" – cats and vipers. All these animals in mythological semantics have a great semiotic content and also greatly contribute to the expansion and deepening of the interpretive possibilities of texts.

Thus, the realities included by the writer in the artistic reality of the works, create a kind of semiotic system that helps to penetrate deeper into the inner world of the characters, to understand the specifics of their worldview and outlook, their existence.

No less informative is the artistic subjectivity in the work "Diary of the Executed", the genre of which the writer determined as "psychological pilot study".

The dominants of the subject line of the world in which Larysa Kovalchuk operates are a bedroom, a bed, the expanse of which (like an airfield!) is emphasized several times, linen, sheets, a mirror, which are also codes of the character's life, clearly characterizing her interests and feelings.

Thus, the very selection of the depicted realia of artistic reality, in which the female characters of the considered works of M. Matios function, as well as the objectivity with which this reality is filled, are artistically functional in the works. They contribute not only to a deeper penetration into the inner world of the heroines, but also to the awareness of the main problem of the works, which is the existential problem of solitude, alienation of man from society.

Another existential problem presented in the works of M. Matios is the problem of crisis states, which often lead to loneliness and become the initial stage of existence – understanding of being and oneself in being, which encourages the choice of values.

Severina-Moskalytsia was immersed in such a state of crisis by the very fact of her birth (a bystrychka born to an orphan raped in the First World War by "rusak"), but Sweet Dariusia was born into a family where tender love and deep respect between parents prevailed, she was beloved child, brought up on the principles of high morality and truth.

And yet, the fate of both women, equally distant from political and social problems – all that has to do with historical shifts – was ruthlessly driven by the "chariot of history", putting them on the brink of life and death; they both became innocent victims of the absurdity of the world, sharing the fate of their folk.

The use of the term boundary (borderline, crisis) situation, we think, requires clarification. Very often, even in some scientific works, it is used to define

the state of man in his confrontation with death, suffering, catastrophe, that is, with what is a danger to his current existence. However, K. Jaspers, who introduced this term to philosophical use, did not consider the very fact of threat to human existence as a boundary situation. He called such a situation only when a person in crisis realizes the catastrophic nature of his condition, comprehends it, “when through the factuality (empiricality) of being existence sprouts, i. e. shoots of human self-understanding and self-awareness, which are the basis of personality in their future choice and self-realization” [8, p. 151–153].

It is this existential sense in which the term boundary situation will be used further. The term crisis state or crisis conditions will be used to describe a state when a person is in crisis with the world, because, following Jaspers, we do not interpret this situational boundary as a boundary between relative well-being and unhappiness, and not even as a boundary between life and death, but as a boundary between the pre-existential state and human existence, i. e. awareness and comprehension of one’s own being and oneself in being.

Thus, an existential person can be considered a person who has realized his otherness and his rejection of the absurd world, who comprehends the world around him and himself in the world, determining his own values, making a choice, and building his life according to this choice.

Do the female protagonists of the considered works by M. Matios meet these criteria, or in other words, is it legitimate to consider their existence as existence?

Obviously, yes. Each of them experienced a state of crisis – a situation that threatened their physical existence. For Darusia, this situation was her innocent “sin of innocence” (betrayal of the parents’ secret, for which the child was cursed by the mother; mother’s suicide; mental shock, which led to the loss of voice, and thus led to external loneliness) [7, p. 8] of the child due to the impossibility of her verbal communication with the environment, and due to the environment’s perception of her as mentally ill.

For Severina (“Moskalytsia”) the state of crisis that led to her alienation from the world around her, that is, her external loneliness, first in mental and then in its physical form, was, as already noted, her very birth. For Larysa Kovalchuk (“Diary of the Executed”), such a crisis is a despair at the inability to

satisfy the sexual attraction to her beloved and a suicide attempt. For her, this crisis threshold became a boundary situation between pre-existential and existential existence, although we see elements of existential consciousness in her youth, as evidenced by her diary entries about letters from guys in the army, the lack of interest in life, etc. [5].

For the heroine of the novel “Moskalytsia” a boundary situation that leads Severina to the realization of her fundamental alienation from the world and the conscious choice of loneliness as solitude [7, p. 16], was the arrest and deportation to Siberia of her good guardians and masters Onufriichuk, a clash with the senseless and cruel force of the ruling world.

The process of sweet Darusia’s going beyond the ordinary into the sphere of the extreme existence is not described in the novel.

We meet the heroine as a person with an existing consciousness, a person who in her own way is naive and childish, but critically comprehends herself and the surrounding world.

Putting his characters in the same existential situation, which in the philosophical literature is defined as solitude, i. e. “voluntary promotion of oneself into loneliness” [7, p. 16], M. Matios skillfully depicts their completely different reactions to this situation, to the world and to themselves, thus emphasizing one of the main theses of the philosophy of existentialism about the uniqueness of each individual and the uniqueness of each personal being.

Analyzing the existential state of solitude of the female characters in the three works of M. Matios, we must pay attention to the fact that in each case this state is saturated not only with different existentials, different dynamics of their detection or combinations, but also has a very different emotional and ethical basis and different direction, which obviously requires a certain classification of states of solitude.

Conclusions. Thus, although researchers do not consider M. Matios’s prose as philosophical, and sometimes characterize it as “melodramatic”, sentimental, “not for gourmets”, its deeper analysis proves that the writer’s works are consistent with the basic ideas of modern philosophical scholars, in particular with the ideas of existentialism – the doctrine that puts in the focus of interest a particular person in their particular being.

References:

1. Ключек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття: матеріали до спеціального курсу «Теорія літературного твору як мистецтво його аналізу». Кіровоград : РББ КДПУ, 2007. 24 с.

2. Кьеркегор С. Страх и трепет. Москва : Республика, 1997. 383 с.
3. Матіос М. Солодка Даруся: драма на три життя. Львів : Піраміда, 2007. 185 с.
4. Матіос М. Москалиця. Львів : Піраміда, 2008. 64 с.
5. Матіос М. Щоденник страченої. Львів : Піраміда, 2005. 192 с.
6. Філософія. Світ людини. Курс лекцій : навчальний посібник / В. Табачковський, М. Булатов, Н. Хамітов та ін. Київ : Либідь, 2003. 432 с.
7. Хамітов Н. Самотність як феномен людського буття : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.0004 ; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 1998. 34 с.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.

Вірич О. В., Вірич Н. В. ЛЮДИНА В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ М. МАТІОС

Статтю присвячено дослідженню особливостей людської екзистенції у творах М. Матіос. Зазначено, що філософські засади екзистенціалізму як учення про людину в бутті, стосунках зі світом та із самою собою в її творчих чи руйнівних потенціях і виявах дають можливість глибоко проникнути в художній хронотоп літературного твору, осмислити його емотивні змісти та авторські інтенції.

Підкреслено, що екзистенційний стан усамітнення кожної з героїнь експлікується різними, часто цілком протилежними екзистенціалами, зумовленими своєрідністю характерів, сформованими різним середовищем, різними умовами життя та різним психічним складом героїв. Засоби характеротворення та висвітлення екзистенційних виявів і реакцій героїнь у письменниці надзвичайно різноманітні, проте завжди адекватні індивідуальним особливостям кожної з них. Рефлексії «солодкої» Дарусі, з огляду на неможливість їх вербального самовираження, передаються через авторську мову, яка, однак, у цих випадках майже повністю адекватна внутрішній мові самої героїні. До такого ж прийому вдається письменниця під час висвітлення внутрішнього світу Северини. Внутрішні монологи самої героїні скупі й уривчасті, хоча при цьому місткі та глибокі за суттю. Натомість екзистенція героїні «Щоденника страченої» в її найпотаємніших порухах і реакціях розкривається через саморефлексію, перелиту в письмову сповідь, у якій розкрито всі нюанси внутрішнього (не завжди привабливого) світу героїнь.

Простежено, що майстерне змалювання ситуацій і характерів у досліджуваних творах та поліфонія засобів і прийомів їх зображення розкривають глибини різних станів екзистуючої свідомості героїнь, а тому сприяють віднайденню екзистенційних сенсів, закладених автором у тексти, що виявляються у своєрідних модифікаціях внутрішніх проблем людського існування, найважливішою з-поміж яких постає проблема світосприйняття, світовідношення та особистісного вибору, що є основою наявності чи відсутності сенсу людського буття.

Ключові слова: художня предметність, буття, екзистенційний стан, вибір, екзистенція.

Дзюба Т. А.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГРАМА М. ДРАГОМАНОВА В 70-ТІ РОКИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті на тлі цілісної літературної концепції М. Драгоманова розглянуто його літературно-критичні та літературно-естетичні погляди у 70-ті роки ХІХ століття. Зокрема, у зв'язку з такими чинниками, як розвиток письменства «знизу вверху», народність, тенденційна заангажованість літератури, її стосунок до дійсності й ін.

Наголошено на синтетичному характері громадсько-культурної діяльності вченого; його складній світоглядній еволюції, яка позначилася і на уявленнях про місію літератури, її функції та завдання.

Подається тлумачення низки проблем, до яких звертався М. Драгоманов, – опанування секретів художньої творчості, формування літературних смаків читача, функціонування жанрових систем, уведення до художньої словесності нових характерів. Розкривається ідеал автора та героя в оригінальній літературній теорії М. Драгоманова.

Великої ваги літературознавець надавав питанню традиційного та новаторського в українському письменстві. Ці категорії М. Драгоманов увиразнював передусім шляхом порівняння реалізму з романтизмом і сентименталізмом, – два останніх методи в історичному масштабі 70-х років уважав явищем вичерпаним і пережитим.

Характеризуючи стан української літературно-критичної думки, М. Драгоманов підкреслював її несформованість, вказував вади та визначав пріоритети. У нашій розвідці проаналізовано драгоманівські оцінки творчості І. Котляревського, М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Глібова, О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича. Оновлено інтерпретаційні підходи до складних мистецьких явищ і постатей, зокрема переглянуті критичні присуди М. Драгоманова на адресу П. Куліша. Вияскравлено позицію М. Драгоманова в літературних дискусіях зазначеного періоду. Підкреслено евристичний потенціал його ідейно-естетичних суджень.

Ключові слова: концепція, традиції і новаторство, епігонство, художня правда, поетична мова, типізація, образ-персонаж.

Постановка проблеми. В останні десятиліття в царині драгоманознавства спостерігається неабияке поживлення. Цьому сприяє введення в науковий ужиток малодоступних архівних джерел, розширення історико-культурного контексту досліджень, поява нового інструментарію. Але попри все частка літературознавчих студій залишається незначною. Спадщина М. Драгоманова – видатного громадського діяча, ученого-енциклопедиста – вивчається передусім із метою з'ясування його історичних, політичних, філософських уявлень, тоді як естетичні перебувають на маргінесі наукових зацікавлень. У цьому контексті українська література розглядається зазвичай як форма існування національного руху; у певні історичні періоди – чи не єдина. Тому в нашій статті розкриваються саме літературні ініціативи М. Драгоманова у 70-ті рр. ХІХ ст., зацентровано на його іпостасі естетика літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до різнобічної діяльності М. Драгома-

нова, зокрема й до літературно-критичних та літературно-естетичних пошуків ученого, помітний уже у працях його учнів і сучасників: М. Павлика, І. Франка, Б. Кістяківського, В. Гнатюка, С. Єфремова, О. Барвінського й ін. У радянський період діяльність М. Драгоманова в літературній сфері тією чи тією мірою досліджували: М. Возняк, М. Грушевський, О. Грушевський, О. Дорошкевич, М. Зеров, М. Рудницький, К. Студинський.

Саме в цей час на теренах діаспори формується таке явище, як антидрагоманознавство (Д. Донцов, М. Мухин, К. Чехович, Р. Задеснянський). Підґрунтям для його появи стали поверхово витлумачені статті М. Драгоманова, присвячені Т. Шевченку, розвитку українського літературного життя в 60-ті рр. ХІХ ст., «культурний дуалізм» їх автора, його взаємини зі «Старою Громадою», І. Франком тощо.

Але якщо вести мову про вивчення доробку М. Драгоманова «на еміграції», то, окрім вищезначених праць – націоналістично-культурницького

спрямування, – існує ще одна гілка досліджень, які насамперед стосувалися світогляду мислителя, – розвідки І. Лисяка-Рудницького, Г. Грабовича, С. Єскельчика. Ці досить різні науковці здійснили спробу потрактувати унікальний і складний духовний світ М. Драгоманова, опираючись на методології західної літературознавчої школи, засвідчили творення нової інтелектуальної традиції.

З-поміж комплексних досліджень, у яких порушувалися питання літературних вимог М. Драгоманова, на зламі минулого і нинішнього століть, початку ХХІ-го варто згадати монографії П. Федченка [11], О. Куцої [10], а також мій розділ, написаний для академічної дванадцятитомної «Історії української літератури» (на жаль, цей проєкт і досі не завершений).

Постановка завдання:

– реконструювати літературознавчі погляди М. Драгоманова у 70-ті рр. ХІХ ст.;

– подати їх аналіз і тлумачення.

Виклад основного матеріалу. Літературознавча діяльність М. Драгоманова у 70-і рр. ХІХ ст. була позначена синкретизмом. У цей період він виступав як естетик, історик літератури, критик – важко віднести до якоїсь однієї сфери ту чи ту частину його студій.

М. Євшан щодо цього писав: «Чи взагалі можна говорити про Драгоманова як про літературного критика? Бо властиво він не був ані ученим, ані публіцистом, ані критиком, лиш усім нараз і то всюди, у кожному творі» [9, с. 423].

Встановлення синхронного та діахронного взаємозв'язку між окремими літературними явищами, осмислення їх як цілості – єдиного неперервного літературного процесу, як зміни естетичних концепцій та літературних напрямів (у чому виявився історичний підхід), виокремлення загальних закономірностей, усвідомлення специфіки української літератури, окреслення тенденцій її подальшого розвитку, порівняльний аналіз у проблемно-змістовому й формально-естетичному відношенні з іншими літературами, вироблення власного концептуального підходу в літературній критиці – ось той неповний перелік літературознавчих аспектів, дотичною до яких була праця М. Драгоманова.

Велику увагу літературознавець приділяв з'ясуванню суті народності літератури, її суспільного призначення, тенденційності не з погляду концепцій просвітительської та романтичної критики, а з огляду на вимоги епохи реалізму. Основою літератури вважаючи «реалізм по методу,

гуманізм по ідеалах і федералізм по політиці» [5, с. 93], увиразнюючи свою настанову тим, що українська література має бути «по ідеям демократична, по манері критична і реалістична, по мові живонародна», а справжнім сучасним письменником стане той, «хто подасть нам типічні факти головного життя у громаді».

Поєднати реалізм із художністю – ще одна вимога М. Драгоманова, але попри те функціональний аспект літератури, література як історія ідей цікавлять М. Драгоманова найбільше, його методологія – своєрідне «європейське народництво». Під цим кутом зору М. Євшан порівнював М. Драгоманова з Сергієм Єфремовим: «Драгоманов диктував українській літературі правила, як нині робить Єфремов, хоч один і другий суспільницькі критики» [9, с. 427].

На естетико-літературних поглядах М. Драгоманова позначився вплив культурно-історичної школи в літературознавстві, – її представники літературний процес тісно пов'язували з аналізом суспільно-історичних та ідеологічних умов. А німецький учений Г. Гетнер, теорія якого склала підґрунтя напряму, зазначав: «Історія літератури – не історія книг; це історія ідей та їх наукових і художніх форм» [1, с. 21].

Основоположним у програмі розвитку української літератури М. Драгоманова є концепт її розвитку «знизу вгору», його витлумаченню літературознавець приділяє чимало місця не лише у власних працях, але й в епістолярії, зокрема в листі до В. Навроцького, де зазначає: «Українська література, почавши знизу, з педагогічної і мужицької, а не з національної і панської літератури, дійде до життя і сили» [3, с. 458]. Така модель істотно відрізняється від концепцій «етнографічного напряму» у російській художній словесності; літератури «для домашнього вжитку» слов'янофілів, І. Аксакова насамперед; а згодом В. Белінського та пізнього М. Костомарова, оскільки передбачає *послідовність формування українського красного письменства, а не його межі*.

М. Драгоманов ставить собі за мету з'ясувати, які обставини соціально-політичні і які потреби викликали українську літературу до життя, давали їй той чи той напрям і характер, які ідеї вона втілює. Опозиція традиційного та новаторського найповніше розкривається літературознавцем під час розгляду таких напрямів, як романтизм і реалізм. Визнаючи здобутки романтичної естетики, етнографії, історіографії, надбання у становленні національної мови, вдаючись до аналізу системи

романтичних цінностей, окресливши основні форманти напряму: національно-визвольний рух, звернення до народного життя, фольклор, М. Драгоманов усе ж вказує на вичерпаність романтизму в нових історичних умовах, на перетворення його на чинник, який уповільнює розвиток української літератури.

М. Драгоманов був близьким до представників матеріалістичного напряму позитивізму (як-от М. Павлик, І. Франко, О. Терлецький), відповідно і його методологічний підхід до літературних явищ чималою мірою базувався на позитивістських уявленнях, які були антитезою романтизму, з його культом сенсорного, ірраціонального, сакрального, трансцендентного, ідеально народного. Першорядної ваги «позитивне» вчення надавало раціональному, доцільному. Корисність, позитивний результат – ось те, на що запрограмований позитивізм, корисність – контраргумент «мистецтву для мистецтва». Цим принципом М. Драгоманов керувався і в теоретичних настановах, і в оцінці художніх творів, і у практичній діяльності на літературно-видавничій ниві.

Аналізуючи стан літературно-критичної думки в Україні, М. Драгоманов відзначав невиробленість наукової мови, наукових підходів, естетичних критеріїв, її безсистемність, спорадичність, відсутність фахових критиків та підготовленої читацької аудиторії, водночас акцентуючи на здобутках потужної російської критики, яка мала значний суспільний резонанс (хоча варто зауважити, що за звернення до аналогій із Росією М. Драгоманов повсякчас не забував вводити їх до європейського контексту).

Серед вад української критики й те, що вона пишеться з погляду суто національного, який є лише формою, а не суттю: «Українська ж література – або живуща без критики, інстинктивно, або тільки з критикою з погляду націоналізму, <...> то <...> потрапляла в такт новішому соціальному реалізму, то знов закидала не тільки романтизмом, але й сентименталізмом а la Карамзін, то кидала грязюкою на Котляревського і самого Гоголя за їх «панський» погляд на народ (чим показувала брак історичного змісту), то знову зводила буцімто реалізм до арлекінад часів Котляревського» [6, с. 153–154].

Тут М. Драгоманов зокрема натякає на критичні зауваження П. Куліша М. Гоголю та І. Котляревському щодо порушення достовірності народної етики й аксіології в їхніх творах, передусім у гоголівських «Вечорах на хуторі <...>», і висуває принципову вимогу творення «реальної кри-

тики». Основні завдання її полягають у з'ясуванні значення української словесності для письменників, чіткого розуміння засад нової белетристики і того, яких художніх засобів вона потребує; вирізненні слабких і сильних боків у творчості провідних літераторів із метою формування літературних смаків у читачів (М. Драгоманов послідовно проводив думку про те, що письменник не повинен підлаштовуватися під літературні уподобання читача, а зобов'язаний розвивати і підносити їх).

Визначальним у критичній концепції М. Драгоманова було уявлення про літературу як художнє відтворення дійсності, із чого висновувався і головний естетичний критерій: «<...> все те гарно, що живою мовою про живе діло говорить» [6, с. 90].

Вимоги до українського автора, задекларовані М. Драгомановим у статті «Література російська, великоруська, українська і галицька», полягали в тому, що «<...> він мусить стояти ідеями урівні з передовими умами віку, мусить мати прогресивний демократичний напрямок або мати великий талант реального малювання образів життя, з котрих самі собою витікають демократично-прогресивні ідеали» [6, с. 141].

Звертаючись до проблеми осягнення секретів поетичної майстерності в огляді «Українське письменство 1866–1873 рр.», до вже сказаного критик додає: яскраве природне обдарування, здатність до психологічного аналізу, досконале володіння мовою та версифікацією.

М. Драгоманов настійно проводить думку про те, що література своїми ідеями повинна відповідати часу створення. Так само на тому чи іншому етапі літературного процесу переважає певна літературна форма, жанр. У новочасних європейських літературах панівні повість і роман, а, наприклад, на початковій стадії розвитку літератури – байка.

У працях М. Драгоманова 70-х рр. XIX ст. чимало місця присвячено аналізу тогочасного стану української літератури, нерідко в порівнянні з набутками попередніх десятиліть. Серйозними вадами в національному письменстві М. Драгоманов уважав брак виразних сильних талантів, неоригінальність і переспівування тем на тлі панування в нових європейських літературах реалізму й соціального аналізу, епігонство фольклору й творчості Т. Шевченка, невміння розглядати ту чи ту тему як психологічну, недостатньо об'єктивне зображення життя, нестачу художньої правди, живих типів, недосконалу індивідуалізацію народних характерів, особливо жіночих, тощо.

До об'єктів критичного розгляду М. Драгоманова потрапляє творчість І. Котляревського,

М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка, Л. Глібова, О. Кониського, Ю. Федьковича, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького й ін.

Ідеалом у концепції автора для М. Драгоманова є Микола Гоголь, художній хист якого критик ставить значно вище Шевченкового. М. Драгоманов одним із перших, відкинувши поділ літератур за мовним принципом, робить спробу повернути митця українській словесності; висловлює низку сміливих, новаторських суджень щодо творчої спадщини письменника. Зокрема про те, що українська ментальність М. Гоголя виявилася не лише у творах на українську тематику, де він відтворив українську природу, увів український фольклор, змалював типово українські образи, але й у сатиричних, не опертих на українські реалії: «Для того, хто цінить у літературі більш дух і матеріал, ніж слово, Гоголь не перестає бути українцем не тільки у «Вечорах» і «Миргороді», але і в «Мертвих душах» [6, с. 120].

М. Драгоманов відзначив величезний вплив М. Гоголя на формування української культури першої половини ХІХ ст. – передусім літератури, етнографії, історії.

Водночас, як запевняв критик, українці, зорієнтовані на мовну диференціацію, вчасно не осмислили українських підвалин творчості М. Гоголя; на відміну від росіян не пройшли його школи, а отже, і втратили можливість мати в подальшому якісно іншу літературу, потужнішу, цікаву європейському та світовому читачеві.

У Галичині М. Гоголя порівнювали з польською школою в українській літературі (А. Мальчевський, Ю. Залеський, С. Гощинський, М. Чайковський). Хоча, як зауважував М. Драгоманов, такий погляд, безумовно, вивищував польську школу.

М. Драгоманов слідом за Д. Мордовцевим, М. Максимовичем та ін. опонував П.Кулішу щодо застосування до розгляду творчості М. Гоголя принципу етнографічної достовірності, замість етнографічно-національного виміру, використовуючи соціальний підхід.

М. Гоголь, за визначенням М. Драгоманова, став не лише єдиною ланкою між українською та російською словесностями, а й творцем критично-соціального і народно-реформаторського напрямку в російській громаді та літературі [7, с. 450].

Творчістю М. Гоголя, як еталоном, літературознавець вимірює здобутки інших письменників, водночас порівнюючи формально-естетичний

та ідейно-тематичний аспекти його творів з аналогічними у класиків європейських, російської та української літератур.

Рецепції мистецького спадку Т. Шевченка в літературній естетиці, критиці та публіцистиці М. Драгоманова приділено найбільше уваги. Починаючи із 70-х рр., принагідні рефлексії над творчістю Т. Шевченка наявні в більшості статей критика. Він неодноразово наголошує на потребі вироблення неупередженого й історичного погляду на художні твори Т. Шевченка, введення їх до українського літературного контексту, переймається тим, що невпорядкований доробок поета, немає його повної біографії.

Оцінка спадщини Т. Шевченка М. Драгомановим не завжди об'єктивна, складна і суперечлива. Критик прочитував Т. Шевченка часто ідеологічно або емпірично, з погляду традиційних літературознавчих категорій, як-от інтелектуальні та літературні впливи, світогляд, звернення до народної словесності й використання історичних джерел, біографія та сучасні письменнику суспільні умови тощо. Орієнтував читачів переважно на проблемно-змістову, функціональну сферу творчості Т. Шевченка, прагнучи пристосувати поезію Кобзаря до позалітературних потреб, вдавався до її редукції.

Великою мірою спричинився до цього і сучасний М. Драгоманову стан розвитку літературознавства, який не давав можливості визначити всі семантичні рівні творчості видатного митця, проаналізувати його міфологічне мислення, звернутись до психологічного коду художніх набутоків. Поборюючи «етнографічне правовірство», національно-тенденційну заангажованість літератури, яка гальмувала її розвиток, М. Драгоманов у деяких статтях не завжди правильно ідентифікував іманентну природу Шевченкового патріотизму, називав його «квасним», такого ж походження, як і в московських слов'янофілів чи в Міцкевича, коли той опертя шукав у старопольських ідеях, – тільки в українському вимірі.

Подеколи М. Драгоманов неправомірно звужував масштаби творчості Т. Шевченка до ідей служіння народу чи національній справі, вдавався до спроб буквального витлумачення художніх текстів, оцінював їх не з позицій художньої правди, а з погляду історичної правди життя, абсолютизував вимогу відтворення дійсності, ігноруючи водночас ірраціональне начало в образно-поетичній творчості, застосовував до мистецького спадку Кобзаря критерії публіцистики, яка пишеться на злобу дня, не усвідомлював, що Т. Шевченко нале-

жав до митців, які випереджали свій час. Звідси його міркування про неактуальність Т. Шевченка для університетської молоді 60-х рр. XIX ст., висловлені у статті «Література російська, великоруська, українська і галицька», або про те, що ««Кобзар» є вже річ пережита», виголошені у праці «Шевченко, українофіли й соціалізм». Щоправда, у подальшому М. Драгоманов переглянув ці присуди.

Водночас М. Драгоманов висловив влучні й оригінальні спостереження щодо світоглядних засад Т. Шевченка, концепту релігійного та феномену козацтва в його образно-художньому просторі. (Детально про це мовиться в нашій статті «Два чільних сини України»: до проблеми інтерпретації Т. Шевченка М. Драгомановим» [12]).

Але попри те, що критику не завжди вдавалося дати точні ствердні дефініції й характеристики в оцінці образно-поетичної спадщини Т. Шевченка, його очевидною заслугою є поставлені запитання, висловлені сумніви і заперечення, які в майбутньому каталізували розвиток літературознавчої думки. Непомильна інтуїція підказувала М. Драгоманову, що Шевченкове зображення давнини не вичерпується романтичним історизмом, що вивів він не так типи, як ідеали українського життя (модель ідеальної спільності), не створював поетичної революційної програми, яку йому згодом приписали радянські дослідники, та ін.

Особливу вагу має історичне розуміння літературознавцем появи такого таланту, як Т. Шевченко. Слушні, висловлені М. Драгомановим, міркування про те, що Т. Шевченко розширив сферу народної мови, мав найширшу читацьку аудиторію: від простолюду до освічених верств, про значення творчості Кобзаря для пробудження українського культурного руху в Галичині, про нерівноцінність його творів, писаних українською та російською мовами (останні поступаються створеним рідною мовою, пересічні), про шкідливість довільного тлумачення, перекручування, пристосування до ситуацій, фрагментування на цитати доробку поета.

Також слухними і виваженими виявились думки М. Драгоманова про нетворче наслідування Т. Шевченка як явище, що гальмує розвиток літератури. До епігонів генія серед інших він відносить й О. Кониського, Л. Глібова та П. Куліша, хоча Куліш-теоретик і сам активно виступав проти неоригінальних послідовників великих письменників. Услід за П. Кулішем, який одним із перших вказав на шкідливість бездумного поклоніння Т. Шевченку у статтях «Чого стоїть Шевченко як

поет народний», «Слово над гробом Шевченка», М. Драгоманов розвінчує культ видатного поета насамперед у праці «Шевченко, українофіли й соціалізм».

М. Драгоманов віддав належне універсальній діяльності П. Куліша, і передусім вирізняв такі його грані, як перекладач, етнограф, історик, публіцист, белетрист. На прикладі прози П. Куліша критик розгортав своє судження про роль артистичного хисту – поетичного почуття, без якого твір втрачає художню переконливість, перетворюється на конспект.

Значно більшої вартості, у цьому сенсі, М. Драгоманов надавав повістям письменника на теми сучасного життя, аніж історичним романам. Категорично не сприймав у художньому доробку митця дидактизм, схематизм, ідилію, надмірну чутливість, ідеалізацію (насамперед етико-аксіологічну) народу, дисонанс літературних ідей з актуальними запитамі дійсності. Свідченням чому є аналіз критиком повісті П. Куліша «Потомки гайдамак». У повісті «Майор», де П. Куліш мав намір втілити свої ідеали, М. Драгоманов також віднаходить ідилію, відсутність оригінальних психологічних варіантів, «народостелюбіє» як романтичну форму симпатій до народу [6, с. 160], підміну соціально-економічних аспектів морально-етичними.

Запізнілим явищем вважає дослідник переспіви народних переказів та історичних подій П. Кулішем (так само, як і М. Костомаровим), оскільки цю місію виконали етнографічні збірники. Кулішу-поету, на думку М. Драгоманова, бракувало сили образів і ясності ідей, як уже відзначалося, шкодило епігонство Т. Шевченка.

Ординарний підхід до складної еволюції світогляду письменника подеколи виявлявся в категоричних судженнях М. Драгоманова про начебто централістські ухили пізнього П. Куліша, тоді як він політичний провід віддавав Росії, культурний – Україні; звинуваченнях в оспівуванні російських бояр і монархів тоді, як підносив П. Куліш культуртрегерство, бо усвідомлював необхідність освічених українських реформаторів.

М. Драгоманов, окреслюючи завдання української літератури, наголошував на потребі вводити до неї нові типи. Із цього погляду його і зацікавила повість П. Куліша «Другой человек», де «ясно представлено, як такі верстви народу, як солдати (додай: писарі, деякі полупанки), робляться нічим, ні тим – тратять усяку душу і стають якимись автоматами, у суті діла нещасними, однімаючими «цвіт життя» і у близьких з ними» [6, с. 161].

П. Куліш зобразив представника соціального прошарку, який втратив попередню стану і національну приналежність, людину без коріння, яка, відійшовши від органічного природного життя, не влилась у цивілізаційне, не набула нової свідомості, не знайшла ідейного опертя. «Але, щоб зачерпнути усю глибину цього поважного морального питання, треба стати не тільки на національний погляд, що, мовляв, уся біда через те, що змосковивсь чоловік, а поставити перед собою цю тему як загальну психологічну задачу», – зазначав критик [6, с. 161].

Свіжі типові образи-характери М. Драгоманов віднаходить і в художньому світі І. Нечуя-Левицького. Правдиво і переконливо зображена героїня повісті «Дві московки» – Марина.

В оповіданні «Бориславська ніч, або Рибалка Панас Круть» І. Нечуй-Левицький вивів тип українського «ідеаліста», якому важко пристосуватися до родинного, побутового, суспільного життя, тип людини проміжної праці (рибалка, пасічник, сторож саду, бондар та ін.). Таким не вдається вкорінитися у громадське життя, але за наявності простору для обсервації, вияву естетичних нахилів вони могли б, на думку М. Драгоманова, розвинути природний талант і стати провідниками в народі кращих ідей цивілізації.

Недостатню індивідуалізацію характерів, хоча й достовірно закроених, критик спостеріг у повісті І. Нечуя-Левицького «Причепа», де зображене зіткнення польського й українського елементів у двох родинах, зіставлені побутові культури шляхти й українського міщанства. Відразна немає, але гонорова, паразитарна причепа – польська шляхта. Проте для М. Драгоманова є також неприйнятним ідеал І. Нечуя-Левицького в концепції героя – подружжя старших Лемішок, патріархальних, набожних, «етнографічних правовірів», близьких до еталона П. Куліша, втіленого в образі заможного хуторянина. Альтернативу духовно порожньому, безідейному, безцільному існуванню, етнографічній чи псевдосалонній обрядовщині критик вбачає в конкретних справах, скерованих на поширення освіти серед селян, піднесення їхнього добробуту.

Як вторинну, за змістом і формою, характеризує М. Драгоманов малу прозу І. Нечуя-Левицького, опубліковану у «Правді» за 1873 р. («Новий чоловік», «Казка»).

Важливим був виступ М. Драгоманова в 70-ті рр. проти тенденційності, оскільки там, де з'являється заданість, вузькі цілі й ідеї, з-під пера письменника виходить імітат-література.

У полі обсервації критика опиняються твори на селянську тематику, написані в передреформену пору, – Т. Шевченка, Марка Вовчка, О. Стороженка, П. Куліша, М. Номиса, Я. Кухаренка й ін. Успіх «Народних оповідань» Марка Вовчка М. Драгоманов пояснює часом їх появи та прихильністю критики, особливо в Росії. Щоправда, невмотивовано узалежнює художню манеру письменниці від школи І. Тургенєва, ігноруючи водночас власну неповторну специфіку творчості авторки.

Про творчість О. Стороженка як художнє явище дослідник відгукувався схвально: «Це, може, самий дужий природний талант в українській літературі за останні 20 років» [6, с. 161]. Однак відразу й висловлював невдоволення спектром ідейно-тематичних завдань письменника. До розряду ретроградних відносив частину його романтичних творів, особливо тих, що позначені комічним характером.

Варто зауважити, М. Драгоманов не зумів правильно оцінити і природу сміху «Енеїди» І. Котляревського, вбачав у ній крок назад. У своїх критичних судженнях торував шлях, окреслений П. Кулішем, хоча на об'єктивні здобутки автора трагедії вказали М. Максимович, Я. Головацький, згодом І. Франко. Прихильніше поставився критик до драматичних творів І. Котляревського, а також В. Гоголя (батька), Г. Квітки-Основ'яненка, генезу яких висновував з інтермедій XVIII ст. та російського сентименталізму, передусім М. Карамзіна.

На прикладі творчості Л. Глібова М. Драгоманов увиразнює думку про те, що кожна літературна епоха характеризується певною жанровою системою. Байка втратила свою актуальність, оскільки її рамки вузькі для змалювання побуту та надто наївно-алегоричні для висловлення думки автора. Ще категоричніший критик у листі до М. Бучинського, коли пише: «Алегорія – значить не поезія» [4, с. 228]. Порівняно з І. Криловим у байках Л. Глібова менше відсталого моралі, консерватизму, квітизму, проте йому не вдалося показати так глибоко і впізнавано українця, як І. Крилову росіянина. З огляду на відмінність національних характерів, М. Драгоманов визнає невдалими деякі переробки Л. Глібовим творів російського класика.

Аналізуючи оповідання «До світа» О. Кониського, М. Драгоманов висуває вимогу зображення не абстракцій та незрозумілих алегорій, а образів переконливих з погляду художньої правди, наполягає на використанні точних, промовистих деталей (серед українських белетристів

майстром художньої деталі критик визнавав І. Нечуя-Левицького). Художньо невибагливим твір є через те, що «фабула оповідання й нариси характерів майже не розвигі, голі й сухі, не обросли живими подробицями», «автор забув перше правило живої белетристики – виводити на сцену існуючі, а не видумані особи й становища», «показав порядну неясність ідей» [8, с. 269].

До об'єктів аналітико-рецептивного розгляду М. Драгоманова належить і мистецький доробок Ю. Федьковича, творчий потенціал якого давав підстави критику сподіватися на появу засновника народної реалістичної прози в Галичині. М. Драгоманов окреслив особливості становлення літератора, зробив спробу з'ясувати істотні риси Федьковича-поета. Відзначаючи потужний самобутній яскравий дебют Ю. Федьковича в ліриці, М. Драгоманов констатував, що після ознайомлення із творчістю Т. Шевченка буковинський митець збився на стилізацію Кобзаря, а в подальшому і на переспіви зарубіжних письменників, самоповтори. Слушно підмітивши, що парадигмою художнього мислення Ю. Федьковича стала поезія Кобзаря, М. Драгоманов усе ж безпідставно поетичні здобутки лірика обмежив лише першою книгою.

Із співвідношення інтуїтивного й раціонального у творчому процесі М. Драгоманов висноував думку про те, що брак свідомих ідей Ю. Федьковичу компенсувало поетичне чуття. Дослідник пов'язував ідейно-тематичну вузькість у художніх полотнах Ю. Федьковича з його недостатньою освіченістю, а також тим, що світогляд найближчого оточення письменника не виходив за межі національно-релігійного патріотизму.

Справді високу художню вартість, за М. Драгомановим, мають повісті прозаїка, видрукувані в галицьких часописах до 1867 р., вони – виразно своєрідні, свіжі, «<...> Федькович у них почав

малювати життя гуцульського селянина так, як Тургенєв – великоруського, Квітка й Марко Вовчок – українського, Ауербах – німецького, Жорж Занд – французького» [2, с. 341].

Рішуче і послідовно в 70-ті рр. М. Драгоманов виступав проти низькоякісних, розрахованих на невибагливого читача творів, необ'єктивності українських видавців, які засипали похвалами досить посередніх авторів. Ця функція критики виявилася зокрема в заувагах М. Драгоманова до оповідання «Пан Комарчук» Данила Медовника (В. Коховського).

Висновки. Свою естетико-критичну програму М. Драгоманов утверджував на тлі полемічної діяльності, головним завданням якої було розворушити застоєне літературне життя. Обстоюючи той чи той концепт у принагідних висловлюваннях і окремих статтях, М. Драгоманов опонував Д. Мордовцеву, П. Кулішу, І. Нечую-Левицькому, Б. Грінченку, І. Рудченку, Ф. Вовку, Г. Онишкевичу й ін.

Безперечно, в аналітично-рецептивній діяльності М. Драгоманова 70-х рр. траплялися і перегини, і помилки, і дразливі судження, і публіцистична категоричність та невмотивованість. Віднайти адекватний ключ прочитання певних художніх явищ М. Драгоманову, як уже зазначалося, завадила і специфіка методологій історичної школи, порівняльно-історичної, ідеологічної, культурно-історичної.

Усвідомлював це і сам критик, почасти суворість власних присудів виправдовуючи метою – домогтися української літератури, рівної європейським. Проте загалом аналітична творчість М. Драгоманова сприяла піднесенню культури художнього мислення українських авторів, переборенню стагнації в українській літературі, подоланню її маргінальності, підняттю суспільно-авторитетної функції.

Список літератури:

1. Грушевський М. Історія української літератури. Ч. І. Т. 1. Київ ; Львів, 1923. 360 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8936> (дата звернення: 05.05.2020).
2. Драгоманов М. Галицько-руське письменство (Переднє слово до «Повістей» Осипа Федьковича). *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 309–348.
3. Драгоманов М. До В. Навроцького, 26 серпня 1873 р. *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 2. С. 458–463.
4. Драгоманов М. До М. Бучинського, від 25 грудня 1872 р. Флоренція. *Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877* / зладив М. Павлик. Львів : Накл. НТШ, 1910. Т. 13. 353 с. (Збірник філологічної секції НТШ ; т. 13).
5. Драгоманов М. До М. Бучинського, від 31 січня 1872 р. *Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877* / зладив М. Павлик. Львів : Накл. НТШ, 1910. Т. 13. 353 с. (Збірник філологічної секції НТШ ; т. 13).

6. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька. *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 80–220.
7. Драгоманов М. А. Максимович : Некролог. Его литературное и общественное значение. *Вестник Европы*. 1874. Т. 2. Кн. 3. С. 442–453. URL: <https://www.prlib.ru/item/323747> (дата звернення: 05.05.2020).
8. Драгоманов М. Українське письменство 1866–1873 рр. *Літературно-публіцистичні праці* : у 2-х т. / М. Драгоманов Т. 1. Київ : Наукова думка, 1970. С. 247–308.
9. Євшан М. Мих. Драгоманів як літературний критик. *Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994*. Львів : НТШ, 2001. Док. № 277. С. 423–430.
10. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у 2-й половині XIX ст. Тернопіль : Підручники і посібники, 1995. 224 с.
11. Федченко П. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. Київ : Дніпро, 1991. 362 с.
12. Дзюба Т. «Два чільних сини України» : до проблеми інтерпретації Т. Шевченка М. Драгомановим. *Spheres of culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Lublin, 2013. Vol. 5. P. 368–376.

Dziuba T. A. M. DRAHOMANOV'S LITERARY PROGRAM IN THE 1870^s

The article uses as the background Mykhaylo Drahomanov's integral literary concept to consider his literary-critical and literary-aesthetic views in the 1870^s. In particular, such factors are analyzed as the development of bottom-up writing, ethnic issues, tendentiousness of literature, its relation to reality, and more.

The synthetic nature of the scholar's social and cultural activity is emphasized as well as the complex evolution of his worldview evolution, which also influenced the ideas about the mission of literature, its function and goals.

The article provides an explanation of a number of problems addressed by Drahomanov, such as mastering the secrets of artistic creativity, forming the reader's literary tastes, functioning of genre systems, introducing new characters to literature. Revealed is the author's and character's ideal in Drahomanov's original literary theory.

The literary critic paid a lot of attention to the issue of the traditional and the innovative in Ukrainian literature. Drahomanov expressed these categories first of all by comparing realism with romanticism and sentimentalism; he considered as exhausted the latter two methods in the 1870^s.

Describing the state of the Ukrainian literary-critical thought, Drahomanov emphasized its unformed character, pointed at defects and set priorities. Drahomanian evaluations of the works by I. Kotlyarevsky, M. Gogol, T. Shevchenko, P. Kulish, L. Glibov, O. Koniski, I. Nechuy-Levitsky, Y. Fedkovich are analyzed. The interpretive approaches to complex artistic phenomena and figures have been updated, including the revised critical judgments by Drahomanov of the works by Kulish. Drahomanov's position in the literary discussions of that period is clarified. The heuristic potential of his ideological and aesthetic initiatives is emphasized.

Key words: *concept, traditions and innovation, epigonism, artistic truth, poetic language, literary typing, literary character.*

Капура О. М.

Вінницький коледж економіки та підприємництва
Тернопільського національного економічного університету

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ МОДЕРНІЗМУ В ПОЕЗІЇ

У статті прослідковано розвиток європейського модернізму на українському ґрунті. Оглянувши панораму наукових дискусій, а також вивчивши першоджерельні матеріали, ми переконалися, що український модернізм як соціокультурне явище являє собою плюралізм тенденцій, течій, напрямів, стилів, іноді шкіль переважно у сфері літератури. Усвідомлено позиції та плинності у пошуках новаторських намагань літераторів або митців. З'ясовано творчі прийоми, що можна було зарахувати до дійсного прояву неукраїнського модернізму в українській творчій площині. Окреслено методологію письменників для аналізу модерної поезії. Схарактеризовано вплив та явища європейського модернізму у поетичній творчості впливових поетів українських об'єднань. Висвітлення думки про те, що філософське підґрунтя було основним складником модернізму. Узагальнено логіку та особливості його становлення як різновиду здійснення концептуальних основ парадигми модернізму в українському контексті. Висвітлено в науковій праці особистісне переосмислення новаторських течій європейської культури українськими митцями та літераторами, що дало підстави визначати їхній шлях до специфічних характеристик українського модернізму. Було розглянуто певні прояви, що модернізм – це світоглядна, філософська концепція, певна естетика, з якої вже випливає літературний напрям. Досліджено модернізм як європейську модель у руслі українського соціокультурного дискурсу, що має за перспективу, з одного боку, об'єктивну потребу конструювання цілісного предмету його бачення з метою філософськи зорієнтованого міждисциплінарного підходу, з іншого – прагматичну потребу аргументованого доведення сумірності вітчизняного та європейського культурних контекстів. З'ясовано, що європейська модель модернізму жила український, та охарактеризовано деякі напрями літературного процесу.

Ключові слова: європейський модернізм, поезія, поет, модерний, модерністи.

Постановка проблеми. Вивчення модернізму як європейської моделі у руслі українського соціокультурного дискурсу має за перспективу, з одного боку, об'єктивну потребу конструювання цілісного предмету його бачення з метою філософськи зорієнтованого міждисциплінарного підходу, з іншого – прагматичну потребу аргументованого доведення сумірності вітчизняного та європейського культурних контекстів. Оглядаючи панораму наукових дискусій, а також вивчаючи першоджерельні матеріали, переконуємося, що український модернізм як соціокультурне явище являє собою плюралізм тенденцій, течій, напрямів, стилів, іноді шкіль переважно у сфері літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення модернізму почалося з повернення у літературу видатних письменників ХХ століття. Значний внесок у вивчення модернізму зробили С. Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі»), Т. Гундорова («Про Явлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація»), Я. Поліщук

(«Міфологічний горизонт українського модернізму»), М. Моклиця («Модернізм у творчості письменників ХХ століття»), «Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика»).

Постановка завдання. Метою статті є усвідомлення позиції та плинності у пошуках новаторських намагань літераторів або митців. На відміну від європейського процесу свідомої модернізації у формах та виявленнях мистецького й літературного життя, суспільне буття в Україні диктувало принципово інше ставлення до реалій оточуючого світу. Відбувалося не вивільнення особистих прагнень, а моральне «ув'язнення» будь-яких творчих поривань. Спробуємо з'ясувати, як європейська модель модернізму жила український, та охарактеризувати деякі напрями літературного процесу. Насамперед пропонуємо розглядати у контексті модернізму новаторські, індивідуалістичні та експериментаторські спроби українських поетів та письменників.

Виклад основного матеріалу. Більше століття вже минуло з того часу, як у мистецтві і, зокрема, в літературі виник модернізм. Не зважаючи на

несприятливі умови, українська література приєдналася до світового літературного процесу і в той чи інший спосіб прагнула не бути самодостатньою, а залучалась до європейського руху. Було б великою помилкою вважати, що одного ранку європейське, і в тому числі українське, суспільство прокинулося в епоху модернізму. Навіть більше, це суспільство ще дуже довго не здогадувалося і не підозрювало, що воно вже переступило поріг нового часу, і вороття назад немає [10; 3].

Незважаючи на несприятливі умови, українська література приєдналася до світового літературного процесу і в той чи інший спосіб прагнула не бути самодостатньою, а залучалась до європейського руху. Історичні умови гальмували процес наближення української літератури до відповідного європейського рівня. Було створено залізну завісу, штучно стримувались будь-які тенденції, що виявляли модерність українського мистецтва. Пізніше в наукових дослідженнях будь-які вияви модернізму у мистецтві таврувались із посиланнями на класиків марксизму-ленінізму. Та й дотепер у курсі викладання літератури не прийнято визнавати певні твори й авторів модерністськими. Ще не подолано комплекс меншовартості української літератури.

«Європейський модернізм, гаслом якого стало «мистецтво задля мистецтва», виявився цілковитою протилежністю натуралізму. У своїй суті митці-модерністи повністю відмовилися від принципу «наслідування дійсності» і зосередили увагу на внутрішньому світі окремої особистості. Людина, її відчуття, емоції, переживання, інтуїція – ось що мало стати дзеркалом довколишнього світу. А з іншого боку, цей світ мав стати таким, яким його уявляє індивід. Добро і зло тепер визначають лише тим, наскільки це добре чи погано для окремої особистості. Відбувається глобальне переосмислення місця людини. Якщо досі вона стояла на задвірках, поступаючись місцем то Богу, то машині, то тепер вона стоятиме в центрі, і весь світ буде обертатися лише довкола неї та її бажань і пристрастей» [10; 4].

Небезпідставно вважають, що найбільший внесок у появу філософії й естетики модернізму зробили німецький філософ Фридрих Ніцше та французький поет Шарль Бодлер. «Своєю відомою фразою «Бог помер» Ніцше проголосив всемогутність людини, яка повинна стати у центрі Всесвіту, заповнити його собою. На думку філософа, тільки в такому вільному від попередніх переконань світові людина зможе повністю реалізувати саму себе» [10; 4].

Своєю ж назвою модернізм завдячує поету Шарлю Бодлеру, який закликав усіх митців зосередитися на сучасному, «швидкоплинному» житті людини. Також саме Ш. Бодлер був одним із перших, хто взявся за дослідження природи поезії, запропонував власну особливу поетичну мову. Спробував через поезію передати інтелектуальні роздуми, а не просто хвилинні враження збуреної уяви, як це до нього робили романтики. Тогочасна «модерна» поезія зосередила свою увагу на експериментах з формою, ритмом, метрикою. Але, з іншого боку, багато поетів намагалися надати поетичному слову й певного сакрального змісту, уявляючи, що поезія є озвученням прихованих ідей Бога, а поет часто виступає магом слова.

Також саме Ш. Бодлерові європейський модернізм завдячує ще одним своїм головним принципом – естетизації потворного та появою нового напрямку в мистецтві, так званого декадентства. У перекладі з французької мови це означає «занепад». Проте слово «занепад» у Шарля Бодлера слід розуміти не як згасання людини і з нею цілого світу, а передусім як вимирання старого; переосмислення традиційного бачення й трактування життя, досвіду, цінностей, смерті, добра, зла тощо. У полі літературної практики декадент знаходився поміж постмодернізмом та передсимволізмом. Особливо показово у цьому плані стала поетична збірка Шарля Бодлера «Квіти зла», у якій поет прагнув сполучити красиве і потворне, високе і низьке, благородне і нище, ілюзії і розчарування. І саме через декадентство торував свій шлях ще один потужний струмінь європейської художньо-естетичної думки – символізм. Разом із Бодлером символісти вірили у Красу та Ідеал, і кожен з поетів шукав свого шляху до їх досягнення. Найбільшого поширення символізм набув у Франції. На той час існувала безліч літературних угруповань, шкіл, які, що не день, проголошували все нові й нові маніфести нового. У 1886 році бельгійські франкомовні поети-модерністи об'єднувалися в літературне угруповання «Молода Бельгія»; у Німеччині з'являється «Молода Німеччина»; в Англії виникає новий різновид символізму – естетизм, що сповідував культ краси та звуків; Італія пропонує футуризм та герметизм; у Чехії 1894 року заснування журналу «Модерн Ревю» молодими письменниками; у Польщі 1887 року виникає гуртування модерністів «Молода Польща» довкола поета та літературознавця Зенона Пшесмицького. І ще багато європейських літератур того часу рухалися подібним шляхом.

Що ж до появи українського модернізму, то довгий час у вітчизняному літературознавстві

існувала думка про те, що модернізму в нас не було, а якщо щось і було, то дуже слабке і неудоконалене, за своєю суттю надто далеке від розуміння класичного західноєвропейського модернізму. Помилковість такої тези впливала передусім з намагання інтерпретувати художню творчість винятково крізь призму марксистсько-ленінської ідеології та соціологічний метод у літературознавстві. Проте модернізм, навпаки, був досить далеким від соціологічних та матеріалістичних поглядів. Об'єкт його зацікавлення – особистість, її внутрішній світ та стосунки з довколишнім світом. Прихильники естетики модернізму трималися осторонь масовості, будь-яких політичних ідеологій, дидактизму та вирішення соціальних проблем у своїй творчості. Але й існувала інша відмінність українського модернізму від західноєвропейського. Ця відмінність мала передусім політичне підґрунтя: частина європейських країн на момент появи модернізму перебувала в політичній залежності від інших, як, наприклад Польща, Чехія, Ірландія, Угорщина. Відповідно, митці цих країн не могли собі дозволити у власній творчості повністю відокремитись від національно-політичних аспектів. Для них ідея оновлення національного мистецтва була тісно пов'язана з ідеєю утвердження національної ідентичності.

Ідеї західноєвропейського модернізму, стикаючись з ідеями національно-політичного відродження, а то й протиставляючи себе ним, часто-густо модифікувалися й видозмінювалися, утворюючи таким чином окремі, притаманні для кожної іншої країни національні модернізми. Безперечно, шлях західноєвропейського модернізму в українській літературі був доволі складним. Але все ж таки українські модерністи виступили у другій половині XIX ст. паралельно з реалістами. Коло молодих людей зважилися проводити свої творчі пошуки в руслі нових мистецьких тенденцій, зокрема імпресіонізму, символізму, експресіонізму, декаденства. Зробивши спробу адаптувати на своєму ґрунті найвищі мистецькі здобутки того часу, їхня творчість із часом вилилася в цілісний новий літературний рух у національній культурі. Українські прихильники нової естетики намагалися поєднати естетичні принципи з національною ідеєю. На їх думку, модернізм виявився саме тим засобом, за допомогою якого можна було поставити в один ряд національну та європейську літератури. До кола «митців-модерністів» в українській літературі, які стояли біля витоків національного модернізму, зараховують поетів і письменників «Молодої Музи» та «Україн-

ської хати» і ще деяких митців, у творчості яких яскраво окреслені певні риси філософії та естетики модернізму.

На відміну від західноєвропейського, український модернізм не зазначив своєї появи якимись концептуальними деклараціями чи маніфестами, за винятком відозви до українських письменників Миколи Вороного та значно пізнішого псевдоманіфесту Остапа Луцького. Головну концепцію тогочасної модерної літератури Микола Вороний окреслив тезою: «штука чиста без ідеї неможлива». Згодом саме це гасло стало провідною ідеєю всього українського модернізму і тим самим вирізнило його на тлі західноєвропейського модернізму.

«Молода Муза» – це була справжнісінька українська богема з характерним для неї стилем життя, чітко зорієнтована на західні мистецькі ідеї та цінності, члени групи якої прагнули стояти на службі краси й бути якомога далі від політики та «соціальних замовлень». Літературно-мистецьке об'єднання не мало якоїсь певної організації, але у неї були свої ідейні натхненники – Петро Карманський та Василь Пачовський (автори поетичних збірок). Вони хапалися за окремі елементи, що характеризували європейський модернізм, – чи то символи, чи то мову, чи то метафору. І досвід межової ситуації, культивований у західноєвропейському модернізмі, послужив для них, швидше, як один з елементів для модернізації – проте для самої їхньої мистецької практики залишився неорганічним. Вони писали про світовий сум не задля того, що відчували його, а лише задля моди, заради демонстрації власної мистецької позиції у культивуванні нової естетики. І сама їхня естетика багато в чому перегукувалася з естетикою «Молодої Польщі».

Петро Карманський був одним із найяскравіших постатей поетичного модернізму. Його небезпідставно називали «співцем печалі й суму» та найбільшим песимістом. Вся його поезія наскрізь пройнята мотивами самотності, болю, загубленості, розпачу та безвиході. Така поетична схильність не була випадковою. Причиною цього передусім стали два фактори – глибоко нещасливе особисте життя й захоплення поезією Шарля Бодлера, яка теж по своїй суті була глибоко песимістичною, та творчістю Едгара По, насиченою містицизмом.

Перша збірка поета з'явилася під сильним впливом роману Гете «Страждання молодого Вертера» і внаслідок нещасливого кохання самого автора одержала назву «Із теки самовбивці».

Згодом світ побачили інші поетичні збірки: «Ой люлі, смутку», «Пливем по морю тьми», «Плач бразилійської пуші», «До сонця» тощо.

Василь Пачовський – автор кількох поетичних збірок, найцікавішими серед яких є «Розсипані перли», «Ладі та Марені терновий огонь мій...», «На стоці гір». Якщо спробувати коротко охарактеризувати поетичну творчість Василя Пачовського, то можна, мабуть, сказати – «поет любові і печалі». Його поезія – один з краших зразків експресіонізму в українській літературі, позначений яскравим еротизмом. Часто стилізуючи свої вірші під народні мелодії, він експериментував з поетичною формою. Вважав, що не мистецтво повинне стояти на службі в людини, а людина є слугою мистецтва. Окрім кількох поетичних збірок, Василь Пачовський є автором кількох поетичних драм – «Сон літньої ночі», «Сонце Руїни», «Сфінкс Європи», «Роман Великий», «Іван Мазепа», що викликали значний резонанс у суспільстві за спробу поета запропонувати нові можливі сценарії розвитку історії України.

М. Ільницький не робить географічного розмежування поетів, «адже виразно виявляється спорідненість світовідчуження і стилевих ознак поетів Галичини й української еміграції з поетами Наддніпрянщини періоду національного відродження, що стало «розстріляним відродженням». Їх об'єднують ідеї активності героя, конструктивного чину». Дослідник робить аналіз поезій кожного автора, виявляючи характерні тенденції української модерністської поезії. Хоча варто зазначити, що М. Ільницький не зловживає терміном «модернізм», він лише коротко з'ясовує в першому розділі значення цього терміна, а далі проводить аналіз історичної ситуації і відповідно до неї – творчості поетів-модерністів [3, с. 51].

Олександр Олесь не належав до жодного угруповання. Його творчість охоплювала не лише період європейського модернізму, а й далеко виходила за його межі, набуваючи універсального характеру. Поезія його нічим не поступалася музи П. Верлена чи П. Верхарна, а його невеличкі драми за своїми філософськими та естетичними шуканнями сміливо можна поставити в один ряд із творами таких величин європейської драматургії, як Моріс Метерлінк чи Герхард Гауптман.

У 1907 році вийшла перша поетична збірка Олександра Олесь «З журбою радість обнялась», і саме ці слова стали своєрідним гаслом усього подальшого життя та творчості митця. Ця перша книжка, сповнена глибокого ліризму, вишуканої гри слів, що складало враження звучання музич-

ного твору, популярного на той час містичного настрою з елементами певного фаталізму, насичена напруженою внутрішніми переживаннями, принесла поетові небувалу славу й популярність серед якнайширших кіл українських читачів по обидва боки кордону. Його поезія виявилася настільки співзвучною тодішній культурній ситуації і духовним настроєм, що скоро стала мало не програмовою для кожного поета-початківця, який прагнув писати в дусі нового часу.

Протягом наступних десяти років побачили світ ще п'ять поетичних збірок Олександра Олесь. Найпопулярнішою серед них після названої була, безумовно, «Будь мечем моїм!». Щоправда, під цією назвою вона вийшла лише з другим перевиданням 1918 року, у першому назва була знята російською цензурою. У 1919 році Олександр Олесь на деякий час, як тоді здавалося, виїжджає до Будапешту. На жаль, ця короткочасна поїздка обернулася довічною еміграцією. З того періоду в його творчості переважила «журба», а подальший доробок набув виразного екзистенційного характеру та філософічності.

«Українська хата» завершила рух раннього європейського модернізму географічним та культурним простором України. На відміну від Миколи Вороного та «молодомузівців», модернізм яких виражався більшою мірою риторично, «хатяни» пережили його значно глибше.

Як дивно це не виглядало, але українське літературознавство й до сьогодні, на жаль, не може похвалитися великою кількістю ґрунтовних досліджень з проблеми не тільки українського модернізму, а й загалом усього цього явища. Навіть більше, ще й досі тривають суперечки, чи взагалі був такий факт, як український модернізм, і чи не є воно, радше, виплодом національного комплексу меншовартості [10, с. 25]. На час його появи лише невелике коло інтелектуалів готове було прийняти модернізм як серйозну подію, частина, перейнята просвітницьким та народницьким духом, одно-стайно його відкидала, немов щось шкідливе для національної культури. Коли Європа вже сперечалася щодо того, у якій країні модернізм розвивався краще і дав найцікавіші зразки творчості, в Україні його до останніх днів жорстко та агресивно критикували. Проте, як би там не було, він вижив, набрав особливих національних рис, і сьогодні ми маємо ряд постатей, творів і фактів, що несуть на собі свідчення цієї доби, її поглядів, ідей та шукань [10, с. 26].

Вважаємо, що модернізм в українській літературі таки існував, навіть якщо він не був тотожний

світовому. Деякі дослідники схильні до думки, що модернізм в українській літературі існує й дотепер. Український модернізм не був монолітним явищем, він складався з кількох модернізмів, розмежованих хронологічно та ідейно. Модернізм в Україні протистояв народницькій, хутірській літературі, заперечував її традиційність і кано́нічність, згідно з кращими зразками світового модернізму. Український модернізм має певні свої риси, які хоч і відрізняються від інших літератур, проте не суперечать їм. Тож з упевненістю можемо твердити, що модернізм – це світоглядна, філософська концепція, певна естетика, з якої вже випливає літературний напрям. Характерною

рисою українського модерністичного руху, як різновиду здійснення концептуальних засад парадигми модернізму, стало поєднання зарубіжних мистецько-філософських впливів, атрибутивних визначеностей української інтелектуальної традиції та соціально-історичної реальності.

Отже, особистісне переосмислення новаторських течій європейської культури українськими митцями та літераторами дає підстави визначати їхній шлях до специфічних характеристик українського модернізму. Спалахи або пунктир – так можемо охарактеризувати модерністські поривання як європейської моделі в українській літературі.

Список літератури:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття ак. Київ : Генеза, 1996. 356 с
2. Дорошкевич О. До історії модернізму на Україні. Життя й революція. 1925. № 6–7. с. 76.
3. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів, 1995. 189 с.
4. Культура модернізм: доба модерну і доба авангарду модернізму. URL: <http://www.twirpx.com>. Назва з екрана.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалева, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 757 с
6. Мірошниченко Н. Модернізм в українській драматургії початку XX століття. Українській театр XX століття : монографія / Редкол. : Н Корнієнко та ін. Київ : Вид-во «ЛДЛ», 2003. 512 с.
7. Наливайко Д. Про співвідношення «Декадансу», Модернізму», «Авангарду». *Слово і час*. 1997. № 11–12. с. 44–48.
8. Особливості українського модернізму. URL: <http://www.textbooks.net.ua>.
9. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 223 с.
10. Ранній український модернізм.[антологія] / Упоряд. текстів та передмова Л. М. Демської-Будзуляк. Харків : Вид-во «Ранок», 2009. 288 с.

Капура О. М. EUROPEAN MODEL OF MODERNISM IN POETRY

In the article “European model of modernism in poetry” traced the development of European modernism in the Ukrainian soil. After seeing the panorama of scientific discussions, as well as examining percocedel materials were convinced that Ukrainian modernism as a sociocultural phenomenon is a pluralism of tendencies, currents, trends, styles, schools sometimes mainly in the field of literature. Consciously positions and fluidity in search of innovative attempts of writers or artists. Clarified creative techniques that could be attributed to the actual manifestations of non-Ukrainian Ukrainian modernism in the creative plane. The outlined methodology writers to analyze contemporary poetry. Describe the effects and phenomena of European modernism in the poetic works of the prominent poets of Ukrainian associations. Coverage of the idea that a philosophical justification was the main component of modernism. Generalized logic and the peculiarities of its formation as a form of implementation of the conceptual foundations of the paradigm of modernism in the Ukrainian context. Highlighted in scientific work personal reinterpretation of the innovative trends of the European culture of the Ukrainian artists and writers, which gave grounds to determine their path to the specific characteristics of Ukrainian modernism. Was considered certain symptoms that modernism is a worldview, a philosophical concept defined aesthetics, from which it has derived a literary direction. Studied modernism as a European model in line with the Ukrainian socio-cultural discourse that has a prospect, on the one hand, the objective need of constructing a holistic vision of his subject in order to philosophically oriented interdisciplinary approach, on the other – pragmatic need for reasoned bringing the commensurability of the domestic and European cultural contexts. Clarified that the European model of modernism fueled the Ukrainian and characterize some areas of the literary process.

Key words: European modernism, poetry, poet, modern, modernists.

УДК 821.161.2.09
DOI

Кизилова В. В.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

СПЕЦИФІКА ТРАНСЛЯЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ

У статті розглянуто специфіку репрезентації історичної теми в українській літературній казці. Наголошено на можливостях жанру щодо формування національної ідентичності дитини, поглиблення знань про історичне минуле українського народу, його традицій, звичаїв, моральних цінностей, що посилює її актуальність в сучасній соціокультурній ситуації. Відзначено, що до осмислення історичних реалій засобами казкової поетики в різні часи вдавалися Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Б. Лепкий, Олександр Олесь, Іван Багряний, Леонід Полтава, В. Малик, Є. Білоусов та інші. Письменники осмислюють особливості буття за певного історичного періоду (кріпосництво, турецько-татарське поневолення, козаччина, голодомор тощо), вагомі історичні події (світові війни, революції, народні повстання), відомих історичних постатей. Важливим складником казкового твору на історичну тему постає пізнавальний компонент, що передусім стосується історичних знань, трансльованих автором.

З метою з'ясування особливостей інтерпретації історичних подій в авторській казці проаналізовано твір Ігоря Калинця «Данка і Крак». Акцентовано увагу на використанні невіддільних казкових атрибутів: фантастичних персонажів першого і другого планів, чарівному хронотопі, використанні мотивів сну, розчаклування персонажа, що своїми витокками сягають фольклорного первня. Головним елементом дивотворення в казці стає перетворення юнака Купер'яна на птаха. Чарівну атмосферу оповіді створює казковий персонаж Крак. Він уміє розмовляти і стає для Данки джерелом значної кількості історичних знань. Автор уникає оцінного ставлення під час опису давноминулих подій. Діалоги дівчинки і птаха, його монолози підштовхують читача до осмислення історичних фактів, формування власного ставлення до них. Вагомим орієнтиром повісті-казки «Данка і Крак» стає розкриття прикмет часу у просторі. У статті звернено увагу на двоплановість зображення історичних реалій, їх доступності з погляду сприйняття читачем, обмеженням віковим досвідом, виразненні духу модельованої автором епохи, що допомагає створенню цілісного художнього світу твору.

Ключові слова: літературна казка, жанр, історична тема, історичний факт, автор, персонаж, інтерпретація.

Постановка проблеми. Як авторський текст, що художньо мовить про вигадані події і явища, літературна казка у процесі свого розвитку щодалі дистанціювалася від фольклорного первня, оформилася в потужну жанрову систему з розгалуженою класифікацією (функційною, адресною, тематичною, асимілятивною тощо). Її ціннісні орієнтири корелюються із естетичною концепцією письменника, взаляжнюються стилем доби, тенденціями світового літературно-мистецького розвитку. Саме тому динаміка жанру, зокрема, пов'язана і з розбудовою нових до певного часу тем і варіантами їх репрезентації. Як слушно зазначає Т. Бовсунівська, оновлення життя, з'ява нових об'єктів та нового мислення провокують появу нової тематики, що стає однією із форм трансформації жанрів [1, с. 67].

Історичне минуле українського народу – тема, що віддавна привертає письменницьку увагу.

Її художнє осмислення тривалий час було одним із небагатьох способів транслявати власне розуміння історичної правди цивілізованому світу. Наділені гнучкою структурою й тематичною спрямованістю, історичні прозові жанри формують власні різновиди: повість, роман, оповідання, новела, легенда, притча. Вони, як вважає Н. Копистянська, мають значення не тільки самі собою, але й тому, що в них зародився історизм, який відкрив залежність людини від загальноісторичних подій та обставин [8, с. 257].

З-поміж історичних жанрів особіне місце посідає авторська казка, що особливої актуальності набуває в літературі для юного читача. Синтез фантастичного й реалістичного (власне історичний факт) компонентів дає можливість зробити твір на тему, пов'язану з осмисленням подій минулого, доступною для сприйняття різновікових категорій читача, посилити його пізнавальну спрямованість.

Як джерело історичних знань, літературна казка наразі відіграє значну роль у процесі формування національної ідентичності дитини, стає ґрунтом для усвідомлення нею своєї приналежності до української спільноти із власним історичним минулим, традиціями, звичаями, мовою, моральними цінностями. Це вельми актуально в період формування в Україні національного нарративу, створення національного інформаційно-комунікативного, культурно-символічного просторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові студії української історичної прози концентрують увагу передусім на історичному романі. Принципи його побудови, питання типології, трансформації історичної правди в художню ставали колом наукових зацікавлень Л. Александрової, С. Андрусів, Є. Барана, А. Гуляка, М. Ільницького, Б. Мельничука, М. Наєнка, В. Оскоцького, Д. Пешорди, О. Проценко, М. Слабошпицького, З. Шевчук та інших. Еволюцію української історичної повісті осмислено в працях К. Ганюкової, В. Разживіна, Т. Кари. Малі жанрові форми історичної прози досліджували І. Бабенко, М. Богданова.

Українська авторська казка на історичну тему побіжно згадується у працях Т. Качак [4], В. Кизиловой [7] в контексті панорамного розгляду літератури для юного читача певного періоду. М. Варданян у монографії «Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі» [2] аналізує казки письменників української діаспори в аспекті вияву в них національної духовної культури українців, виокремлює при цьому історичну казку в окрему групу творів. Однак масив українських казкових творів на історичну тему до цього часу не набув комплексного осмислення. Становить інтерес і специфіка репрезентації історичного факту в українських казках для дітей.

Постановка завдання. Мета статті – простежити шляхи розбудови історичної теми в українській літературній казці; на прикладі повісті-казки І. Калинця «Данка і Крак» осмислити специфіку транслювання історичної теми в авторській казці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з перших до історичної теми в українській літературній казці звернулася Марко Вовчок («Кармелюк», «Невільничка», «Маруся»). Письменниця використовувала факти з життя України XVI–XVIII століть, показала юним читачам героїчну боротьбу українського народу проти татарсько-турецьких поневолювачів, протести проти соціального й національного гноблення періоду 1668 року.

Сторінки історичного минулого України репрезентовано в історичній казці І. Нечуя-Левицького «Запорожці». Письменник синтезував у творі реальні (робота лоцманів на Дніпрових порогах, життя козаків-запорожців) й фантастичні (зображення Запорозької Січі, що знаходилася під водами Дніпра, характерництво тощо) події і явища, протиставив героїчне минуле України та сучасний підневільний стан українців.

У казці Б. Лепкого «Мишка» висвітлено події Першої світової війни. Автор переплітає життя людей у воєнний час і казкову історію мишки та її подруг.

Документально-історичне тло оповіді властиве літературним казкам Олександра Олеся «Мисливець Хрін та його пси», «Грицеві курчата». Наприклад, казка «Мисливець Хрін та його пси» вказує хронотоп оповіді, реально окреслюючи час чарівної історії: «Це були тяжкі години.../Скрізь по цілій Україні / Лютий голод панував.../ Хто не вмер, то смерті ждав» [10, с. 38]. Це виконує провокативну функцію просторово-часової ілюзії, основне наповнення якої складає причетність до певного історичного моменту [детально про це: 13, с. 153].

Історична тематика є провідною у творчості письменників української діаспори. Авторами казок на історичну тему є Іван Багряний («Казка про лелек та Павлика-мандрівника»), Леонід Полтава («Казка про Чародія-лиходія, Івасика і Чорне море»), Р. Завадович («Коли сходить сонце...»), Ольга Мак («Казка про Киянку Красуню Подолянку», «Як Олег здобув Царгород», «Аскольд і Дір та київські князівни»), М. Погідний («Гетьманська булава»), Л. Храплива-Щур («Ластівочка», «Козак Невмирака»). Як зазначає М. Варданян, домінуючими жанротвірними чинниками в них ставали образи видатних історичних постатей, або ж сюжети на історичні події, що часто возвеличувалися в народних легендах чи літописах. Автори героїзували минуле, щоб підкреслити ідею прадавності українського роду [2, с. 232–233].

Літописом української минувшини стала літературна спадщина В. Малика. Письменнику належить авторство великої кількості різних за жанрами (легенди, повісті тощо) творів на історичну тему. З-поміж них – поетична збірка казок «Журавлі-журавлики», в якій автор апелює до подій історичного минулого, наснажує твори атмосферою тасмичності, чарівно-загадковими подіями.

Засобами казкової поезики популяризують історію України Є. Білоусов («Тарасове перо»,

«Чарівна голка Віри Роїк», «Лесина пісня»), І. Січовик («Неймовірні пригоди барона Мюнхгаузена в Україні»). Вкупі із реальними персонажами тут постають казкові, міфологічні герої (Колядки, Щедрівки, Писанки, Вишиванки тощо). Пригоди барона Мюнхгаузена в повісті-казці І. Січовика відбуваються в поселенні козацького війська, у Києві. Автор апелює до українського фольклору, міфічних елементів, гумористичних ситуацій, зображує побут, традиції й звичаї наших предків. Показуючи Україну очима іноземця, автор у такий спосіб привертає увагу до історії нашої країни широкої читацької аудиторії.

Наведений огляд не претендує на вичерпність, утім, свідчить, що історична тема в авторській казці є досить продуктивною на різних етапах літературного розвитку. Характер її транслявання взаємозалежить від казковими поетикальними засобами, спектром наративних можливостей, застосованих письменниками в кожному конкретному творі, як ілюстрація довершеності якості їхнього стилю. Спробуємо спостерегти це на прикладі казки Ігоря Калинця «Данка і Крак».

За обсягом, структурною впорядкованістю «Данка і Крак» – синтетичний жанровий різновид, повість-казка. Твір багатоепізодний, поділений автором на підрозділи, в кожному з яких йдеться про ту чи ту фантастичну подію, що трапляється з його персонажами.

Головна героїня – маленька дівчинка Богдана (отримала своє ім'я на честь Богдана Хмельницького), яку рідні звать Даночкою, Данусею, Данкою. Кмітлива, тямуща, цікава до всього, багато знає для свого віку. У дівчинки розвинена уява, вона тягнеться до всього нового, читає багато казок. Одного весняного дня вона знайомиться із великим чорним птахом, Краком, «найстарішим львів'янином, що замешкує у Винниківському лісі біля каменя» [3, с. 7] (далі по тексту в дужках зазначаємо номер сторінки), який вмє розмовляти. Він прилітає погломоніти до Данки на підвіконня, являється уві сні, розмовляє телефоном; з численних діалогів дівчинки і старого птаха читач вкупі з головною героїнею дізнається багато цікавих, невідомих фактів, змушений розв'язувати морально-етичні проблеми.

У творі наявні невіддільні казкові атрибути: фантастичні персонажі першого (Крак) і другого (кішка Мнявка, собака Гавчик, Купер'ян) плану, мотив сну [детально розглянуто в роботах: 5; 6], тричі використаний автором (як спосіб введення головної героїні в ірреальний світ, її подорожі / переміщення в часі і просторі, відображення пере-

житих емоцій), телефонні розмови дівчинки з фантастичними персонажами як засіб комунікації.

Головним елементом дивотворення у казці стає перетворення юнака Купер'яна на птаха. У такий спосіб він хотів наблизитися до польського короля, аби помститися йому за несправедливу страту Івана Підкови. Мотив зачаклованого персонажа, експлуатований автором, сягає фольклорних текстів («Царівна-жаба»), відомих світові літературних казок («Снігова королева» Г. К. Андерсена, «Лускунчик і Мишачий король» Е. Т. А. Гофмана та інші) й використаний І. Калинцем з метою увиразнення ціннісних орієнтирів. Ставши винним у смерті короля («Він не проткнув шпагою, не підсипав отрути, не задушив, не виклював очей. Він тільки всього-на-всього налякав своїм пташиним видом нещасного короля, в якого слабке серце», с. 71), Крак не зміг знов стати людиною й так і живе увесь свій вік у подобі птаха.

Особлива місія розчаклування Купер'яна, відміни закляття покладена на Данку, Невинну Душу Дитини. Вона має осмислити його вчинок й у разі виправдання допомогти знову стати людиною. Таким чином, «Данка і Крак» як казка для дітей (за своєю адресністю) розв'язує проблему морально-етичного вибору героїні.

Важливим складником твору постає пізнавальний компонент, що передусім стосується історичних знань, трансльованих автором. Їх умовно можна поділити на кілька категорій: факти про життя історичних постатей (Іван Підкова, Богдан Хмельницький, Юрій Івасюк та інші), краєзнавчий матеріал (історія Львова, його історичних пам'яток, традиційних свят, пов'язаних з певними цінностями минувшини), осмислення відомостей про Україну загалом (Запорозька Січ, козацтво, боротьба з турецько-татарськими поневолювачами тощо).

Під час зображення історичних постатей автор вдається до використання діалогової мовленнєвої форми. Здебільшого це діалоги у формі «запитання – відповідь»: Данка, через свій вік обмежена життєвим досвідом, цікавиться певними фактами, а транслятором основної інформації про історичного персонажа стає казковий герой, Крак, що створює атмосферу ірреальності. Наприклад: «... – Чи ти чула про Богдана Хмельницького? <...> Я навіть тобі признаюсь, що бачив його особисто під Львовом. Тобі відомо, що він вчився у Львові, а коли став гетьманом, хотів здобути Львів? <...> А що робив Богдан Хмельницький?

Але Данка і це знала. Вона сказала:

– Він визволяв Україну від ворогів. І, певно, Київ? Тут я добре не знаю. Але мушу все знати

про нього, бо маю його ім'я» (с. 11–12). У такий же спосіб І. Калинець вводить до тексту відомості про Миколу та Володимира Івасюків, Юрія Винничука та інших.

Автор, репрезентуючи факти з життя історичних постатей, максимально абстрагується від їхнього оцінного ставлення; репліки Крака здебільшого стають каналом передавання інформації, читач же, споживаючи її, сам формує своє ставлення до подій минулого. Так відбувається контакт між автором і читачем з метою інтелектуального й інформаційного впливу.

Подеколи комунікативна рівновага між Данкою і Краком порушується, причиною чого стає багатий життєвий досвід фантастичного персонажа (він живе понад двісті років, а, отже, багато знає). Таким чином, виникає інформативний дисбаланс [14], і діалоги переростають у монолог птаха. Його засобами І. Калинець, наприклад, ретранслює в повісті-казці відомості про одного із засновників першої Запорізької Січі гетьмана Івана Підкову, якого було страчено за рішенням польського короля Стефана Баторія на площі Ринок у Львові. Автор намагається не лише максимально правдиво передати історичні факти, а й справити емоційний вплив на читача. Цьому підпорядковані в тексті й мовні ресурси, зокрема використання простих коротких речень, надуживання дієсловами, що передають експресію події: «... били барабани, люди кричали, бігали, товпилися. Тільки Підкова, якого привели на підвищення, стояв спокійно, погладжуючи бороду. Він не боявся смерті. Він заспокоїв народ і попрощався, мов лицар, сказавши, що завжди боровся хоробро проти ворогів і вини за собою не має. Люди ридали, протестували. Але озброєна охорона лиш похмуро зирала-позирала. Підкова ще попросив ковток вина і, випивши, поклав голову на колоду, аби кат міг її відрубати» (с. 55).

Історичні відомості до казкової площини твору залучені І. Калинцем максимально лаконічно, таким чином, що читач не втрачає відчуття фантастичності перебігу подій, їх умовності й водночас збагачується історичними знаннями. Зображуючи стародавній Львів і його місцевості, автор намагається їх максимально узгодити з певними історично зафіксованими географічними топосами. Письменник при цьому використовує зужитий у казковому жанрі мотив сну, що дозволяє маніпулювати як часовими, так і просторовими ресурсами. «Просто ти у сні прибула у той час, коли ще були козаки і попри Львів протікала ця річка (Полтва – В. К.). <...> А може, то не сон.

Може, то просто повернулося минуле і ми всі будемо в ньому жити? – запитала Данка. Бо на час її розмови десь подівалися рідні і знайомі львів'яни і тільки вони з Краком стояли на місткові через Полтву і дивилися то на Святоюрську гору, <...> на Високий замок <...> і дзвіниці міста, а воно виглядало акурат так, як на старому малюнку з таткової книги про Львів» (с. 50).

Художній час і художній простір у літературному казковому творі мають сюжетне значення, вони, на відміну від фольклорного тексту, маркерами якого, як відомо, є узагальненість, умовність, невизначеність [див. про це : 9; 11] стають центрами основних подій. Час і простір у вигляді відомих реалій і подій минулого є своєрідними орієнтирами повісті-казки «Данка і Крак», залученими до тексту як необхідна умова існування історичного твору.

Автор апелює до часо-просторових маркерів, пояснює походження храмового свята у Львові, Вишиваного Юрія, Свята Матері, Свята героїв та інших подій, вагомих не лише для львів'ян, а і для всіх українців. Письменник осмислює історичні факти, акцентує увагу на формуванні національної свідомості читача, не випадково численні екскурси в минуле коментуються у творі дорослим і досвідченим наратором (це може бути казковий персонаж Крак, або батько Данки під час їхніх прогулянок Львовом та урочистостей на свята).

Історичні пам'ятки Львова, до яких апелює І. Калинець, у тексті твору зображено у двох планах – умовному минулому й сучасному. Казковими й водночас реалістичними постають храм св. Івана під Високим Замком, Княжа гора, церква св. Миколая, собор св. Юра, Святоюрська гора, Шевченковий гай, Ратуша, з якими пов'язані певні історичні події, традиції. Автор звертає увагу на видатних особистостей, чий імена прив'язані до тої чи тої пам'ятки: церкву св. Юра, наприклад, побудували метрополити Шептицькі, скульптуру зробив Іван Пізель тощо. Обігруючи співвіднесеність і розбіжність часопросторових пунктів перетину, І. Калинець концентрується на їх типологічній подібності; читач у такий спосіб легко співвідносить давноминулі події із сучасністю : «Татко пояснив, що тут, на узвишші, десь поруч церкви св. Миколи мусив бути низький замок князя Лева, щоб йому було недалеко до церкви. А його дружині, Констанції, угорській королювній, Лев подарував невеличкий храм Івана Хрестителя. Ми оглянули цей костел. Правда, зауважив татко, і церква, і костели вже перебудовані і вони не виглядають отак, як були в давнину» (с. 85).

Ставши місцем присутніх (з погляду історичної перспективи) подій, топос твору набуває позачасового значення, увиразнює дух модельованої автором епохи.

Автор щоразу перемикає оповідь, занурюючи читача в далеке минуле, при цьому підкреслює значущість простору, на тлі якого розгорталися події. Так, розповідаючи про Буковину, Волинь, Галичину, автор вводить до тексту історію принца Вільгельма: «Любив принц відпочивати в Карпатах на Гуцульщині. Словом, закохався в наші звичаї, одяг, мову. Став носити вишиванку, а як створилась українська армія, то став її полковником <...> Отой принц так любив нашу мову і пісні, що навіть написав книжечку віршів українською мовою» (с. 17). Письменник робить акцент на любові австрійського принца до наших країв, намагається в такий спосіб викликати суголосні почуття в читачів, дозволяє їм доторкнутися до тієї епохи, відчуті її атмосферу.

На думку Н. Тамарченка, в історичному творі надзвичайно наочно виступає розкриття прикмет часу у просторі [12, с. 72]. Зображуючи прадавні часи, І. Калинець прагне максимально наблизити їх до читача, доповнити моделювання знаннями прикмет тогочасної доби, що посилює пізнавальний характер твору. Автор розповідає про особливості життя козаків на Січі, їх човни-чайки, пояснює причини війни. Зроблено це максимально доступно, з проєкцією на потенційного реципієнта відповідної вікової категорії. « – А чому турки брали наших людей у полон? – запитала Данка <...> – Бо турки хотіли мати рабів: до важкої праці, до галер, щоб гребти веслами, бо моторів тоді ще не було. Тож невільники, заковані в кайдани-ланцюги, мусили гребти, коли попутний вітер не надмавав вітрила» (с. 47). У такий спосіб описувана автором історична доба набуває більшої виразності, зримих яскравих рис, що

допомагає створенню цілісного художнього світу твору.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, розбудова історичної теми в українській літературній казці проєктується на потенційного реципієнта відповідної вікової категорії, взаємозалежна його особливим світосприйняттям й обмеженим життєвим досвідом. Вона прив'язана до осмислення життя людей за того чи того історичного періоду (кріпосництво, турецько-татарське поневолення, козаччина, голодомор тощо), знакових історичних подій (світові війни, революції, народні повстання), видатних історичних постатей. Зображуючи прадавні часи, письменники намагаються продемонструвати знання прикмет тогочасної епохи, героїзувати її, привернути увагу до історії нашої країни широкої читацької аудиторії. Атмосферу ілюзії, ірреальності в текстах створено засобами казкової поетики: фантастичними персонажами, двоплановістю зображення подій, чарівним хронотопом, казковими мотивами (сон, подорож, розчаклування героя тощо).

На прикладі «Данки і Крака» І. Калинця продемонстровано особливість казки на історичну тему: синтез казкового й реалістичного, посилений пізнавальний компонент, пов'язаний з трансляцією історичних знань, цінностями минувшини. З метою формування національного наративу письменник апелює до видатних особистостей, історичних пам'яток, свят, що стали знаковими для українців. Прикметною рисою твору стало послаблення оцінної інтерпретації подій минулого. Герої твору стають каналом передавання інформації, читач же, осмислюючи їх, сам формує своє ставлення до неї.

Перспективним вбачається комплексне осмислення специфіки репрезентації історичних подій у творах для дітей та юнацтва різних жанрових категорій.

Список літератури:

1. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія і поетика : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 180 с.
2. Варданян М. Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія. Кривий Ріг : Видавництво «Діонат», 2018. 406 с.
3. Калинець. Данка і Крак : казка. Львів : Літературна агенція «ПРАМІДА», 2009. 92 с.
4. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
5. Кизилова В. Конотативні виміри мотивів української літературної казки. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Збірник наукових праць*. 2018 р. Вип. 12. С. 103–113.
6. Кизилова В. Специфіка функціонування мотиву сну в казках Вал. Шевчука (на матеріалі зб. «Панна квітів»). *І все життя – подвижництво у рідному слові...* Статті, дослідження, спогади про професора Любов Миколаївну Кіліченко. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. С. 197–206.

7. Кизилова В. В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
8. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
9. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград : Наука, 1967. 372 с.
10. Олесь О. Княжа Україна. Київ : Школа, 2006. 254 с.
11. Пропп В. Морфология сказки. 2-е изд. Москва : Наука, 1969. 168 с.
12. Тамарченко Н. Д. «Эстетика словесного творчества» М. М. Бахтина и русская философско-филологическая традиция. Москва : Изд-во Кулагиной, 2011. 400 с.
13. Цалапова О. М. Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». Луганськ, 2010. 210 с.
14. Четверікова О. Р. Монолог персонажа як різновид зображеної комунікації (на матеріалі англійської художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2004. 21 с.

Kyzylova V. V. SPECIFY OF THE TRANSMISSION OF HISTORICAL THEMES IN UKRAINIAN LITERARY FAIRY TALE

The article considers the specifics of the representation of the historical theme in the Ukrainian literary fairy tale. It is stressed on the possibility to work on the formation of the national identity of the child, to deepen knowledge about the historical past of the Ukrainian people, their traditions, customs, and moral values, which increases its relevance in the modern socio-cultural situation. It is noted that in different times Marko Vovchok, I. Nechuy-Levitsky, B. Lepky, Alexander Oles, Ivan Bagryaniy, Leonid Poltava, V. Malik, E. Bilousov and others resorted to understanding historical realities by means of fairy-tale poetics. The writers comprehend the features of life for a certain historical period (serfdom, Turkish-Tatar enslavement, the Cossacks, the Holodomor, etc.), significant historical events (the first and Second World wars, revolutions, popular uprisings), famous historical figures. An important component of a fairy-tale work on a historical theme is the cognitive component, which is primarily related to historical knowledge, transmitted by the author.

In order to find out the specifics of the interpretation of historical events in the author's fairy tale, there is an analysis of the work "Danka and Krak" by Ihor Kalynets. The attention is focused on the use of the essential fairy-tale attributes, which go back to the folklore origin: fantastic characters of the first and second plans, magic chronotop, the use of dream motifs, disenchantment of the character. The main element of making a miracle in the fairy tale is the transformation of the young Kuperyan into a bird. The magical atmosphere of the story is created by the fairy-tale character Krak. He can talk and becomes a source of considerable historical knowledge for Danka. The author avoids an evaluative attitude while describing long-past events. The dialogues between the girl and the bird, as well as his monologues, push the reader to comprehend the historical facts and form their own attitude to them. A significant landmark of the story-tale "Danka and Krak" is the disclosure of the laws of time in space. The article draws attention to the diversity of describing the historical realities, their accessibility according to perception by the reader, limited by the age-old experience. It is also important to mention that the author makes the spirit of the era significant. It helps to create a complete artistic world of the work.

Key words: literary fairy tale, genre, historical theme, historical fact, author, character, interpretation.

УДК 821.161.2
DOI

Кириленко Н. І.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Зякун А. О.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ЕТНОМЕНТАЛЬНІ МАРКЕРИ ДУХОВНО-БУТТЄВОГО УНІВЕРСУМУ УКРАЇНЦІВ У РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК. СПОВІДЬ НА ПЕРЕВАЛІ ДУХУ»

У статті аналізується твір сучасної української прози, що втілює в собі багатогранну систему народної філософії й етноментальних констант, – роман М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу». Роман «Вічник» представляє широку етноментальну картину рис, що притаманні світогляду західного українця. Автор порушує ряд важливих проблем, а саме: проблему народження й смерті, духовного й матеріального, місця людини у світі, скороминущості й мінливості її життя, значення Бога й Божого світу у визначенні життєвої долі особистості та інше. Окремо слід виділити його розуміння духовної, просвітницької й громадянської ролі письменницької діяльності. У романі письменник відобразив явище етнічного й водночас загальнонаціонального характеру – рух опришків, що дозволило йому якнайглибше розкрити ментальні домінанти горян. Таким чином, можемо виділити три смислові лінії, що втілюють у собі найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії. Такий спосіб аналізу, на нашу думку, розкриває героя різнобічно, ураховує позиції відношень: людина-природа, людина-держава, людина-людина, людина-світ, людина-матеріальне тощо. Вони є актуальними в сучасному суспільстві, оскільки зображують аналогічні явища чи донині нерозв'язані питання, такі як суть і роль української ідеї, поняття державності, проблеми єдності, мови, втрати національної свідомості внаслідок асимілятивних процесів.

У романі «Вічник» прослідковуємо ментально-символічне значення й інших образів, зокрема хліба, солі, води, землі, дому, інструментів, лісу, Карпат, пісні тощо. Усі вони формують єдину етнічну картину духовності верховинців, особливість реценції світу яких виокремлює їх серед інших представників українського народу.

Найбільша художньо-естетична цінність роману «Вічник» полягає в лінії філософських ідей. У тексті сконцентровані формули життя, любові, щастя, патріотизму, вічності тощо.

Ключові слова: етноментальність, народ, світ, маркер, символ.

Постановка проблеми. Зразком сучасної української прози, що втілює в собі багатогранну систему народної філософії й етноментальних констант, є роман М. Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу». Якісне мовно-стилістичне оформлення, метафоричність, особливий тип характеротворення, психологізм, індивідуальний проблемно-тематичний діапазон твору визначають його реальну художньо-естетичну цінність серед інших зразків літератури. «Власне, це не роман. Це – сповідь великої душі. Це більше, ніж література. Це – документ мудрого серця» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття ментальності розглядали такі науковці, як М. Барт, М. Бахтін, Е. Дюркгайм, Ю. Лотман, К. Леві-Стросс, Г. Штейнталь. «Дух народу» був

предметом осмислення українських дослідників (М. Грушевський, М. Костомаров, А. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, М. Максимович, О. Потебня, І. Франко, Д. Чижевський). У своїй статті ми опираємося на методологічні засади теоретиків літератури С. Жили, В. Пахаренка, М. Слабошпицького; психолога З. Фрейда; філософів Й.-Г. Гердера, Г. Гегеля, Ж. Ле Гоффа, Р. Декарта, Е. Кассіра, Г. Сковороди, Б. Спінози. Окремі питання творчості М. Дочинця досліджували С. Бондаренко, М. Васків, А. Вегеш, С. Жила, В. Кузан, М. Слабошпицький, П. Сорока, Л. Скорина, Т. Фасоля.

Постановка завдання. Мета і завдання статті – охарактеризувати етноментальні маркери як вияв філософії українців західного регіону в романі

Мирослава Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Виклад основного матеріалу. Термін «ментальність» з'явився завдяки представникам французької історіографічної школи (М. Блок, Ж. Ле Гофф, Г. Дюбі, Ж. Лефевр, Ж. Ревель, Л. Февр, Р. Шарт'є.). Хоча вважають, що поняття «ментальність» уперше використав американський філософ Р. Емерсон у 60-х рр. XIX століття, пізніше його стали використовувати Л. Леві-Брюль, М. Шелер, Е. Кассіре, М. Мосс, А. Токвіль, Й. Хейзінг, О. Шпенглер та інші вчені другої половини XVIII–XIX століть. «Ментальність – поняття, яке навіть на рівні одного лише звучання акцентує наступні дієві характеристики: зазначає ракурс «іншості», «окремшеності», «самобутності» нації чи її суб'єкта; пов'язує минуле з сучасністю і в національно-історичному контексті окреслює прогностичні риси на майбутнє; не існуючи відірвано від своїх носіїв, феномен ментальності (що фокусується насамперед на етнічному чиннику) несе позитивне зерно патріотичного забарвлення та національної самодостатності [7]. Беручи до уваги праці М. Костомарова, М. Грушевського, В. Липинського, Ю. Липи, О. Кульчицького та інших, Л. Костюк визначає «головні настанови етнічної ментальності українців: індивідуалізм, що проявляється у різних формах; прагнення до свободи; «кордоцентризм», що проявляється у сентименталізмі, любові до природи, естетизмі народного життя, культуротворчості; «антеїзм», у якому розкривається така риса, як «зрошеність», «злитість» людини з природою, лірично-поетичне, пісенне переживання рідної природи» [6, с. 39].

Домінантні етноментальні маркери простежимо в романі «Вічник». Твір представлено як історію життя карпатського мудреця Андрія Ворона, відомого з попередньої книги заповітів «Многії літа. Благії літа». Унаслідок цього в тексті зустрічаємо явище інтертекстуальності у вигляді прямих цитат і ремінісценцій, що доповнюють і увиразнюють ідейно-тематичний, сюжетно-композиційний план.

Фабулу твору можна охарактеризувати як послідовність подій від народження героя до періоду його духовної зрілості з численними ліричними відступами, оповідями-вставками, зразками народної творчості, елементами ретроспекції й ретардації, окремо виділеними філософськими сентенціями. Своєрідними орієнтирами в змістовій площині роману є епіграфи художньо-філософського характеру, що репрезентують

насиченість аналізованого тексту ідеями Сократа, Г. Сковороди, Х. Жибрана та інших мислителів. Окрім того, вони є символічними маркерами для розкриття образу головного героя, міжтекстових понять, смислового навантаження твору. Уже в епіграфах автор порушує проблему народження й смерті, духовного й матеріального (Гімн Сократа), місця людини у світі, скороминущості й мінливості її життя (афоризм Г. Сковороди), значення Бога й Божого світу у визначенні життєвої долі особистості (уривок Х. Жибрана).

Умовно твір можна диференціювати на три частини: зачин (роздуми про слово), основна частина (безпосередньо життєва історія Андрія Ворона) й кінцівка (висновки й настанови майбутнім поколінням). Уже з першого рядка можемо помітити, що під час опису своїх міркувань автор увиразнює текст уведенням природного мотиву, тобто ніби синкретизує медитативне й пейзажне: «Я б написав вербовим прутиком свою книгу на плесі води і втішно спостеріг би, як птахи з високости зчитують її і як слова, спіткнувшись об каміння ріки, підносяться в небо, а відтак спадають на землю місячною росою» [3, с. 3]. Тут спостерігаємо й етноментальні маркери, такі як Говерла, гуцульська дрімба, ватаг, ялівець, полонина, крем'янисте шкалля, ранець тощо, що на підсвідомому рівні готують читача до сприймання твору. Окремо слід виділити розуміння духовної, просвітницької й громадянської ролі письменницької діяльності, оскільки «хист писемний – то дар Святого Духа. Письмовець – як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі» [3, с. 154]. Ці ідеї в романі сповідує передусім Андрій Ворон. Варто зазначити, що морально-етичні ідеали мудрець черпав із народних джерел і, головне, знань людей, які йому зустрічалися протягом життя. Саме вони сформували унікальність світосприйняття Вічника, визначили його як непересічну особистість. Долю героя в романі можна назвати як безперервне духовне осмислення дійсності. А основу його філософії доречно схарактеризувати як перебування в трьох взаємопов'язаних світах: «...світі природи, соціуму й світі, пов'язаному з Богом» [5, с. 14]. Наведені три компоненти утворювали смисловий центр його буття, ставали опорою, засобом для виживання, нездоланності людської душі (Бог) і тіла (природа). Ці та інші ідеї згенерували специфічну концепцію персонажа, його психологію, що визначає його літературно-художню цінність. Незважаючи на те, що він для української літератури виступає як типовий,

у ньому органічно поєдналися традиції з елементами новаторства. Такий герой є актуальним для України сьогодні, оскільки «у цьому житті вмерти не важко, важко – жити, попри все...» [2]. Окрім того, він утілює найхарактерніші риси ментальності народонаселення Західної України. Андрій Ворон учить свого читача терпінню, міцності й незламності високості духу (стоїцизму), розсудливості, любові до рідної землі, вірному служінню Богу, поваги до традицій.

Прізвисько героя є знаковим і містить у собі глибокий фольклорно-символічний підтекст. Здавна в українців ворон був пов'язаний із потойбічними силами, світом мертвих, разом із тим вважався «мудрим вішуном, бо живе сто, а то й триста років і знає багато таємниць...» [4, с. 116], за ним могли передбачити погоду й майбутню долю людини. У творі для мудреця ворон був тотемом, провідником між життям і смертю.

У творі автор зміг відтворити духовне середовище, вийшовши за межі простого конструювання природи чи господарства. Письменник відобразив явище етнічного й водночас загальнонаціонального характеру – рух опришків, що дозволило йому якнайглибше розкрити ментальні доміанти горян. Таким чином, можемо виділити три смислові лінії, що втілюють у собі найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії. Такий спосіб аналізу, на нашу думку, розкриває героя всебічно, урахує позиції відношень: людина-природа, людина-держава, людина-людина, людина-світ, людина-матеріальне тощо.

Зображення опришківського руху дало можливість педалювати не лише на національних рисах закарпатця, але й відтворити суспільні умови, пов'язані з ними. Це явище – винятково події Західної України. Опришки були учасниками «народно-визвольного повстанського руху проти феодального та національного гноблення в Галичині, на Буковині та Закарпатті...» [8]. Варто зауважити, що цей історичний факт зображено, певною мірою, фрагментарно, створюючи таким чином ідейно-тематичне й сюжетно-композиційне тло твору. Сама назва «опришки» згадується безпосередньо в тексті один раз, але надалі розуміємо, що всі способи боротьби простих селян на Закарпатті пов'язані з цим рухом. Помітною постаттю в цьому аспекті роману є образ Миколи Шугая. Автор узяв достовірні історичні факти, згідно з якими він був останнім опришком карпатських лісів: «Половинив багаті скотарські стани, роздаючи маржину худобним

людям...» [3, с. 108]. Опришківський рух, прагнення до свободи, захисту своєї землі стало провідним у ментальності всього населення: «...се і є оживлена душа мого народу, мого маленького гірського окрайця Європи – сплутана душа, що, як птиця-мрія, б'ється у сліпій своїй убогості, нещасті та забобоні і вибухає помстою і жаданням справедливості» [3, с. 114].

Мотив опришківства пронизує всю тканину твору, проте в наступних епізодах він трансформується, адаптується відповідно до умов часопростору в романі. Це вже не класичне явище, а відголоски історії, що інтуїтивно закладені в душу головного героя. Цей підсвідомий елемент, що тісно пов'язує з пращурами, місцем, де народився, супроводжуватиме його протягом усього подальшого життя, ментальний зв'язок із опришківством стане основою його філософії.

Важливо, що на основі цієї теми автор розкриває особливості проблеми патріотизму в українців. Велике значення має те, що найдобріші націоналістичні погляди зосереджені в час опришківської діяльності Андрія Ворона. Вони є актуальними в сучасному суспільстві, оскільки зображують аналогічні явища чи донині нерозв'язані питання, такі як суть і роль української ідеї, поняття державності, проблеми єдності, мови, втрати національної свідомості внаслідок асимілятивних процесів. Концепт українності вкладено автором не лише в уста Андрія Ворона, але й інших героїв, що дозволяє розкрити його в різних аспектах: «Україна – благодатна земля... Кожен українець народжений для щастя» [3, с. 214].

Близькою до національної є світоглядна лінія твору, у якій автор найбільш чітко відобразив етнічні константи української ментальності. У «Вічнику» можемо прослідкувати загальноукраїнські витоки світосприйняття героїв. Першою, що представляє найбільш яскраві ментальні маркери верховинців, є релігія. У творі спостерігаємо складне переплетення язичництва й християнства, що не виключають, а взаємодоповнюють один одного. У цьому плані визначальними є язичницькі елементи, оскільки саме вони відображають своєрідність західноукраїнського світогляду, детермінуючи його від східного. Відповідно до уявлень давніх українців, магічним і сакральним є ліс, що в романі виступає найбільш заселеним різними міфічними істотами: духами лісу, повітрулями, босорканями, нявками, Полісуном, Блудом тощо.

Але, незважаючи на важливість народних уявлень, першорядним у романі, зокрема в утвердженні

світоглядної мудрості головного героя, є християнство. Ідеями цього вчення пронизаний увесь сюжет твору. Віра в Бога є невіддільною частиною духовної культури горян. По-справжньому осягнути її значимість Андрій Ворон зміг під час самотнього перебування в лісі, після смертельно вбивчого укусу змії. Лише побувавши на грані життя й смерті, він зрозумів істинну сутність буття, відкрив для себе нові чудеса природи, а головне – відкрив світ Бога. Символічним у романі є спорудження хреста посеред лісу як святого місця, маленької церкви. Відлюдне життя, безперервне моління Богу відкрило Андрію Ворону найцінніше – зрілість духу, звільнення від страхів і забобонів: «Я наближався до головного – до потреби служіння, до вміння вибрати своє діло, розпочати його і провадити до звершення» [3, с. 117]. Справжнім спасінням душі, уроком християнського вчення стало віднайдення мудрецем печери з нетлінними мощами й співіснування з «Божими людьми» (ченцями, які несли церковні речі, урятовані від радянської влади). Саме ці проповідники відкрили йому істинну цінність і унікальність молитви, «бо молитва – се одяг для світу, лати для боротьби» [3, с. 117–118]. І надалі під час перебування на Колимі (камеру він порівнював із келією і жив там, як схимник) така побожність і аскетичність урятовують йому життя, він буде чи не єдиний, хто перенесе всі види покарання, карцерів і виживе, не впавши остаточно духом. Християнське віровчення стане основою філософії, як довго та щасливо прожити.

Кожен житель гір від народження на ментальному рівні нерозривно пов'язаний із природними стихіями. Вони формують його характер, особливості світосприйняття, визначають рід діяльності. У романі людина й природа представлені як нерозривна єдність: чоловік вийшов із природи, і природа набуває обрисів чоловіка. Ця взаємозумовленість активізована на всіх духовних рівнях. Протягом усього твору можемо спостерігати утворення смислового центру, що концентрує в собі ідеї єдності людини й усього живого, зосередження більшості знань у навколишньому середовищі, пізнання себе через природу.

У романі простежуємо ментально-символічне значення й інших образів, зокрема хліба, солі, води, землі, дому, інструментів, лісу, Карпат тощо. Усі вони формують єдину етнічну картину духовності верховинців, особливість рецепції світу яких виокремлює їх серед інших представників українського народу. Окрім цього, у творі автор уперше тлумачить важливість такого явища, як пісня. Він

зображує її не лише як духовне надбання українців, але й надає їй магічного, сакрального значення. Пісня допомогла Андрію Ворону не втратити ясності розуму, присутності живого духу. У пісні зосереджена історія, традиції, побут, світогляд, духовна культура горян, вона є найважливішим етнічним маркером їх ментальності. Тому М. Дочинець у тексті подає зразки народних пісень верховинців із метою освоєння читачем своєрідного ідейно-тематичного та стилістичного плану твору.

Найбільша художньо-естетична цінність роману «Вічник» полягає в лінії філософських ідей. У тексті сконцентровані формули життя, любові, щастя, патріотизму, вічності тощо. Часто ті квінтесенції, які в книзі «Многії літа, Благії літа» належать безпосередньо мудрецю Ворону, виголошуються від імені різних персонажів, що дає читачу розуміння цінності кожної людини, події. У творі автор намагається осмислити майже всі категорії буття людини: час, простір, існування, становлення, розвиток, сутність тощо. Важливо, що цей процес здійснюється крізь призму ментальності західних українців із їх універсальним способом освоєння світу. Філософського тлумачення набувають такі поняття, як дружба, час, чекання, швидкоплинність життя, єдність із собою, есенція долі й роль людини в її визначенні, сам процес буття, цілісність особистості, смисл існування й наше призначення в цьому світі.

Окресливши проблемний діапазон твору, можна зробити висновок, що він характеризується широким спектром питань із їх супровідними мікротемами. Найбільше в романі домінує проблема волі в її зовнішньому та внутрішньому прояві. Для Андрія Ворона головною була не стільки свобода дій (реалізація мотиву опришка, для якого воля понад усе), як думки, чуття: «Упо-сліджений світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, – знайшов я свободу волі і радість ширяння духу» [3, с. 5]. Про це свідчить і його перебування на Колимі, де він був обмежений фізично, але розкутий морально: як не намагалися витіснити з його серця Бога, упокорити, нав'язати чуже, він не піддавався, мав світлі думки, постійно молився. Внутрішню свободу, «звільнення від страху, від забобону, марних клопотів, облудних пристрастей, людських обмов» можна вважати лейтмотивом роману «Вічник».

Поряд із цими поняттями на другому місці стоїть осмислення взаємозумовленого відношення людина-світ. Більшу частину твору автор присвячує навчання свого читача розуміти все навколо, гармоніювати з навколишнім середовищем, жити

в мирі, бути корисним. Найбільшими дарами від світу Андрій Ворон вважає дитинство й любов. Ці моменти стають справжнім рятунком у чорному самотньому лісі чи нестерпних умовах карцерної камери. «І пам'ятай: де б ти не був, ти – дома. Се дуже важне: скрізь чути себе, як дома» [3, с. 52]. Філософські настанови є точними виразниками правічної ментальності українців.

Символічність назви роману «Вічник» розкривається в останніх рядках, де герой підсумовує набутки свого життя й окреслює основні секрети довголіття в «заповітах, як жити довго в здоров'ї, щасті й радості» [3, с. 256]. Серед усього він виділяє три найголовніші речі: для тіла – вода, повітря, їжа, для душі – «потрібність для інших, потрібність для Господа і потрібність собі» [3, с. 256], що досягається через дух, рух і слух. Характер цих сентенцій не обмежується лише морально-етичною проблематикою. Думки «опришка» є сучасними, актуальними, оскільки аналізують складну для нашого часу тему державності. Уключення в загальну систему тексту вставних оповідей про

історію роду Драгів, Карпатську Русь, слов'ян дає можливість активізувати громадянський мотив, в основі якого закладені питання родини й патріотичного виховання.

Висновки і пропозиції. Отже, ми з'ясували, що роман утілює багатогранну систему народної філософії й етноментальних констант, а якісне мовно-стилістичне оформлення, метафоричність, психологізм, індивідуальний проблемно-тематичний діапазон визначають його реальну художньо-естетичну цінність. На основі історії життя Андрія Ворона втілено основні духовні константи верховинців. Ми виділили етноментальні маркери, такі як Говерла, гуцульська дрімба, пісня, ватаг, ялівець, полонина, крем'янисте шкалля, хліб, сіль, Карпати тощо.

На основі аналізу ідейно-тематичного, проблемного та стильового рівнів тексту нами було виокремлено також три смислові лінії, що втілюють найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії.

Список літератури:

1. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
2. Вергелес Т. Мирослав Дочинець: Я – зачарована людина, що сумує за недосяжним. URL: https://zik.ua/news/2012/02/24/myroslav_dochynets_za_zacharovana_lyudyna_shcho_sumuie_za_nedosyazhnyim_335751.
3. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево : Карпатська вежа, 2017. 280 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
5. Жила С. «Вічник» Мирослава Дочинця – «роман про силу людського духу»: вивчення твору в середній школі та виші. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 5. С. 12–18.
6. Костюк Л. Індивідуалізм української ментальності як суспільний феномен. *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол.ред.) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. Випуск 27. Філософія. С. 35–44.
7. Хрипко С. Етнічна культура українців. URL: iff.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-15-08-14-59/sklad.html?pid=349&sid=585.
8. Шемшученко Ю. Юридична енциклопедія. Київ. «Укр. енцикл.», 1998. URL: leksika.com.ua/19620128/legal/oprishkivstvo.

Kyrylenko N. I., Ziakun A. S. ETHNOMENTAL MARKERS OF SPIRITUAL AND EXISTENTIAL UNIVERSUM IN THE NOVEL “VICHNYK. CONFESSION AT THE PASSOVER OF SPIRIT” BY MYROSLAV DOCHYNETS

The paper explores a work of modern Ukrainian prose, which embodies a multifaceted system of the folk philosophy and ethnomental constants, – the novel by M. Dochynets “Vichnyk. The Confession at the Passover of Spirit”. The novel “Vichnyk” represents a broad ethnomental portrayal of features that are inherent in the worldview of western Ukrainians. The author explores a range of significant problems, namely the problem of birth and death, spiritual and material, a place of man in the world, fleetingness and changeability of life, meaning of God and God’s world in defining individual’s fate etc. It is also important to note the author’s understanding of spiritual, educational and civic missions of writer’s work. The author describes a phenomenon of ethnic as well as general national character – opryshky movement, which allowed him to depict mental dominants of highlanders in depth. Thus, we can single out three semantic lines that embody the brightest ethnomental constants: opryshky and national, philosophic and worldview lines. This type of analysis, we believe, exposes the character from different angles, takes into consideration the relationships man-nature, man-state, man-man, man-world, man-material world etc. They are relevant in the modern world, since

they depict comparable phenomena of the problems that are not resolved yet, such as the essence and role of Ukrainian idea, the concept of statehood, the problem of unity, language, the loss of national consciousness as a result of assimilation processes.

In the novel “Vichnyk” we trace mental and symbolic meaning of other concepts such as bread, salt, water, land, home, instrument, wood, Carpathian Mountains, songs etc. All of those form a singular ethnic picture of spirituality of the inhabitants of mountain region, the specifics of their world perception that distinguish them among other representatives of Ukrainian people.

The greatest artistic and esthetic value of the novel “Vichnyk” lies in the line of philosophic ideas. The formulas of life, love, happiness, patriotism, eternity etc. are concentrated in the text.

Key words: *ethnomenality, nation, philosophy, world, symbol.*

УДК 821.161.2'06-93.09 Мензатюк
DOI

Куманська Ю. О.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

«АРНІКА» ЗІРКИ МЕНЗАТЮК: ЕКОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК У КАЗКОВІЙ ІСТОРІЇ ЛІКАРСЬКОЇ РОСЛИНИ

У статті доведено, що «Арніка» З. Мензатюк – літературна казка з яскравими рисами фольклорної чарівної казки. Історія лікарської рослини розгортається як варіант казки про живу воду, зреалізованої в мотиві мандрів у пошуках цілення та в мотиві випробування. Заради високої мети через самопожертву арніка досягає поставлених цілей: знайти живу воду і порятувати маму дівчинки.

Зауважено чіткий поділ на позитивних (гриб-боровик, дівчинка-Анничка, беркут, вітер, баба, що пряде) і негативних (блуд, поганки, павутиння, дід із торбою) персонажів.

Підкреслено наскрізну роль персоніфікації як засобу виховання поваги до природи.

Досліджено роль трикратності як ознаки фольклорно-міфологічного мислення у творі З. Мензатюк, а також поєднання казкового начала (казки про Чугайстра) з міфологічним (образи української та давньогрецької міфології: блуд; білі нитки грибниці боровика нагадують нитку Аріадни; образ баби, яка пряде, асоціативно пов'язаний з образом Пряхи, що пряде нитку Долі) і реальним (топоси полонини Цапул, гори Говерли).

Обґрунтовано бачення жанрового різновиду твору З. Мензатюк «Арніка» як казки-легенди.

Зауважено фольклорно-етнографічний аспект казки (елементи обрядової драми весілля, примовка).

Наголошено на важливій виховній ролі тексту: казкова історія лікарської рослини арніки гірської покликана донести важливе повідомлення для читача про повагу до природи, вона рятує людину. Мета персоніфікованого характеру образів світу природи – показати його живе єство. Таке спілкування засвідчує водночас тісну екологічну взаємодію. Екологічні аспекти в казці З. Мензатюк мають також пізнавальну роль.

Зауважено, що в казці «Арніка» простежується ідея світової гармонії: тільки у взаємодії з усім живим та неживим світом природи можна досягнути певної мети.

Підкреслено композиційний засіб обрамлення твору як один зі способів актуалізації ідеї про високу та красиву ціль.

Досліджено фольклорні й авторські художні тропи, діалектизми, історизм, перифраз.

Ключові слова: міждисциплінарні літературно-екологічні зв'язки, література для дітей, літературна казка, мотив мандрів у пошуках цілення, мотив випробування, фольклорно-міфологічне начало, казка-легенда, композиційний засіб обрамлення, екологічний аспект художнього тексту.

Постановка проблеми. Соціальний аспект літератури для дітей презентує низку сучасних викликів, зокрема формування громадянської свідомості, з-поміж інших завдань, має і екологічні зобов'язання. І література як естетичний феномен покликана в художній формі органічно сформувати основи екологічної свідомості, культури та поведінки дітей.

Закономірно, що вивчення такої специфіки потребує міждисциплінарних підходів. Однак переважно в сучасних літературознавчих дослідженнях розглядають міжгуманітарні взаємовпливи. А для аналізу екологічних складників на рівні тем, мотивів чи образів треба вибудувати міждисциплінарні літературно-екологічні зв'язки. Екологія як наука

про взаємодію видів між собою та навколишнім середовищем [9, с. 10] – природнича дисципліна, і художній текст у дитячому читанні має великий потенціал відкривати ці взаємозв'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітність творчості сучасної письменниці Зірки Мензатюк, оповита любов'ю до рідного краю, почуттям емпатії, повагою до всього живого, вивчалася в різних дослідницьких аспектах. Зокрема в контексті української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. була предметом студіювання в дисертації О. Перетятю (2012 р.); один із продуктивних ракурсів аналізу – поетика дитячої прози письменниці в аспекті взаємодії традиції та постмодернізму [10].

Повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» привертає увагу в жанрово-стильовому плані [10]. В. Кизилова розцінює текст як зразок містичного детективу на історичну тему [5, с. 68–69]. На думку Т. Качак, жанрові параметри цього твору відповідають ознакам казкової пригодницької повісті [4, с. 123].

За спостереженням О. Дибовської, категорії часопростору є жанровими рисами творів З. Мензатюк, які увійшли до збірок «Зварю тобі борщику» та «Український квітник» [3].

Повість «Як я руйнувала імперію» перебуває в центрі дискусій, адже робить виклик совковому світогляду [11]. У контексті таких тенденцій – і виокремлення образу Ярини як типу самодостатньої дитини [4, с. 188].

Н. Горбач в аналізі жанру авторської казки в українській дитячій літературі зауважує цікаві назви літературних казок З. Мензатюк «Казочки-куцехвостики», «Київські казки», «Макове князювання», «Таємниця козацької шаблі» [1, с. 42]. Методичні аспекти вивчення повісті З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» у 5-му класі [12], а також виховний потенціал творів З. Мензатюк простежує Д. Чайдак [13].

Постановка завдання. Однак поза увагою дослідників залишилося осягнення ролі екологічних складників у творчості З. Мензатюк. Тому мета публікації – аналіз їхньої вагомості в казковій історії лікарської рослини «Арніка».

Виклад основного матеріалу. «Арніка» З. Мензатюк – літературна казка з яскравими рисами фольклорної чарівної казки. Історія лікарської рослини розгортається як варіант казки про живу воду, зреалізованої в мотиві мандрів у пошуках зцілення та в мотиві випробування. Заради високої мети через самопожертву арніка досягає поставлених цілей: знайти живу воду і порятувати маму дівчинки.

Традиційно вважається, що «літературна казка – це художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст із різними інтертекстуальними елементами (цітатами, ремінісценціями, алюзіями тощо). Чудесне в л. кю використовується, як і в народних наративних джерелах, для витворення реального казкового світу, де перемагають правда, благородство, доброта, розум» [7, т. 1, с. 568]. В. Грищук у статті «Літературна казка: становлення і розвиток жанру» доповнює: «Найголовніша ознака казки – це наявність в ній художньої вигадки. Розвиток подій у ній, або ж сюжет, завжди чіткий, дохід-

ливий, позбавлений надмірних деталей, описів, розмірковувань. Риси персонажів нерідко гіперболізовані <...>» [2, с. 25]. Усі літературні казки об'єднує «наявність елементу дива, яке вводиться в текст через окремі чарівні персонажі і предмети, у результаті чого утворюється цілісний казковий світ. Літературна казка як казка авторська відрізняється від народної суб'єктивним забарвленням оповіді. Письменник, використовуючи казкову форму, відбиває своє бачення дійсності, вирішує проблеми сучасності. У літературній казці все самотутнє: і відбір життєвого матеріалу, підхід до нього, емоційне забарвлення мови» [2, с. 26].

«Арніка» З. Мензатюк – один із варіантів казки про живу воду, в основі якої – ідея вічної боротьби добра і зла. Світова фольклорна скарбниця багата такими текстами: українська казка «За живою водою», польська «Жива вода», болгарська «Жива вода», російська «Казка про Івана Царевича та сірого вовка» та ін. Доречно пригадати і казку братів Грімм «Жива вода», і казковий мотив, доповнений мотивом про молодильні яблука тощо.

Як вимагає жанр казки, у творі З. Мензатюк – чіткий поділ на позитивних і негативних. Позитивними, звичайно, є ті, які допомагають арніці: гриб-боровик, дівчинка-Аничка, беркут, вітер, баба, що пряде; негативно марковані: блуд, поганки, павутиння, дід із торбою тощо.

Дотримуючись казкового сюжету, авторка відправляє рослину арніку в героїчну подорож у пошуках порятунку для того, хто потребує допомоги. У творі З. Мензатюк живуть в одному світі рослини, птахи, люди, і всі вони наділені здатністю розуміти, мислити, говорити, співчувати. Персоніфікація тут функціонує як виразний засіб виховання поваги до природи. Так, допитуючись у сонця, чому плаче дівчинка серед прекрасного різнотрав'я, арніка отримує відповідь: «– Бо в неї мама захворіла, не видужає, поки не нап'ється живої води.

Сумує арніка. Хилить листочки додолу.

– Піду я шукати живу воду. Інакше біді не зарадиш» [8, с. 4].

У народних соціально-побутових казках герої часто звертаються до сил природи, тварин, рослин, предметів побуту (українська «Івасик-Телесик», російська «Гуси-лебеді» та ін.). У такому ж фольклорному дусі Ярославна («Слово о полку Ігоревім») звертається до вітру, Дніпра та сонця. І арніка просить про допомогу в сил природи (вітер, лісовий шум) та тварин (беркут).

Трикратність – характерна ознака фольклорно-міфологічного мислення – використовується

і в казці З. Мензатюк. Тричі рослина просить про допомогу. Так само, як герой народної казки «За живою водою», арніка зустрічає трьох негативно маркованих персонажів, які можуть стати на шляху її місії. Першим таким образом є блуд: «там блуд сидить. Мандрівників збиває з дороги» [8, с. 7]; «А блуд уже здалеку арніку примітив. Позаплутовав стежки, позамикав дороги» [8, с. 10]. Цей міфічний персонаж здавна часто ототожнювався з лісовими небезпеками. І арніці треба зуміти його побороти. У такий спосіб авторка застерігає юних читачів, нагадує про необхідність дотримання правил техніки безпеки під час лісових подорожей, завжди триматися стежки. Після того, як арніка вирвалася із чарів блуду, вона потрапляє до поганок. Згадуючи про ці отруйні гриби, З. Мензатюк наголошує, як важливо стерегтися їх у лісі, бо «зеленаві поганки позбирались на відьомську раду» [8, с. 10]. Їхнє завдання – перепинити перехожого, отруїти, приспати обережність: «Забудеш мандри, задрімаєш – повік не прокинешся» [8, с. 11]. Третім знаковим негативним персонажем на шляху арніки до мети є «дід з торбою, той, що малих дітей забирає» [8, с. 12]. Як і має бути в казках, на протигагу негативним персонажам, завжди є позитивні. Від блуду та поганок арніка рятується завдяки власній здогадливості та боровикові («лісовий шум розказував, що тепер грибна пора. Значить, десь має бути і гриб-боровик» [8, с. 11]). Боровик допоміг арніці позбутися і блуду, і поганок. А від діда, що «схопив арніку, в торбу вкинув, тугим вузлом зав'язує, ще й примовляє:

– А не ходи одна лісами! А не лазь дикими скелями!» [8, с. 12], допомагає врятувати Аничка. «Пустіть, діду, арніку. Я за те у вашу торбу стручень покладу» [8, с. 12]. Отже, добром можна вплинути й на негативний образ. У такий спосіб врятовано героїню казки від третьої небезпеки.

Здолавши всі перешкоди, арніка досягає мети своєї мандрівки – рослина набрала води із живого джерела. Напившись цієї дивовижної води, арніка стає чарівною: «– Дівчинко-леліточко, я живу воду принесла! Візьми мою галузку.

Дівчинка взяла, зварила мамі на ній чаю, мама й одужала» [8, с. 16].

У творі органічно поєднано казкове начало з міфологічним і реальним. Так, казки про Чуґайстра слухало різнотрав'я Карпат [8, с. 3]. Серед тих, хто зустрічається арніці, – і образи української та давньогрецької міфології: блуд; білі нитки грибниці боровика нагадують нитку Аріадни; образ баби, яка пряде, асоціативно пов'язаний з образом Пряхи, що пряде нитку Долі. Опис

Говерли створений у єдності казкового та міфологічного начал: «За верхами, за лісами, аж там, де баба дріт пряде, стоїть найстарша гора на ймення Говерла. Вона головою в небо впирається, блискавками підперізується. З її верха й витікає живе джерело!» [8, с. 7]. Є у творі і зразок авторської міфології: пояснення грози (баба пряде дріт).

Якоюсь мірою казку «Арніка» можна розглядати поруч із легендами про квіти. Однак на відміну від флоронімічних легенд, у яких пояснюється, як з'явилися рослини, у творі З. Мензатюк пояснюється лише елемент, зокрема чому квітка почала мати жовті квіти [7, т. 1, с. 547]. Про перевагу казкового начала свідчить повчальна функція, однак наявність жанрових елементів легенди дає підстави припустити, що «Арніка» може відповідати поняттю казки-легенди [6, с. 287]. Текст демонструє, як відбулися позитивні метаморфози: з непомітної рослини арніка стала квіткою з яскравим цвітом; і ці перетворення постали як наслідок доброго вчинку, самопожертви.

З. Мензатюк вибудовує свій чарівний світ через реальні топоси полонини Цапул, гори Говерли, презентуючи і красу карпатських пейзажів, і складнощі шляху, звичного для гуцулів («дороги нема, одна крутизна. Ще й каміння босі ноги коле» [8, с. 12]; «гайда через дикі скелі, через бір похмурий, через річки-потоки, через верхи високі» [8, с. 16]). Описує авторка й рослинне (видове) розмаїття українських Карпат: «Навколо стояла тисяча різних трав і тисяча квітів» [8, с. 3]; а в бору «ялинове гілля нависло над головою» [8, с. 10]. Згадуються також поганки і боровики. За допомогою природних підказок («попід буками суниці достигли, у лісі білі гриби кинулися, а в гнізді горлиці вилупилися пташенята» [8, с. 4]) читач може чітко зрозуміти і пору року, і часові межі, протягом яких відбуваються події казки.

Привертає увагу фольклорно-етнографічний аспект казки. Так, є в тексті елементи обрядової драми весілля: Аничка із друзками ходила просити на весілля, згадується стручень (весільний калач). Звучить примовка, якою діти викликають гриби: «Грибе, грибе, покажися: чи ти в горі, чи в долині, чи на буковині?» [8, с. 11],

Казкова історія лікарської рослини арніки гірської, яка росте в Карпатах і здавна використовується в народній медицині («жива вода в її стеблах так і лишилася. Як хто з гуцулів захворіє, то й шукає арніку. Кажуть, нема над неї зілля на всі Карпати» [8, с. 16]), покликана донести важливе повідомлення для читача: природу треба поважати, вона рятує людину.

Персоніфікований характер образів світу природи покликаний показати його живе єство. Таке спілкування засвідчує водночас тісну екологічну взаємодію, адже у природі всі види взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем. Беркут говорить арніці: «Далеко літаю і ще далі бачу» [8, с. 4], а рослина нечуй-вітер, переконуючи арніку не йти в далеку путь пішки, каже: «Я витчу шовкові парашути» [8, с. 4]. Реп'ях пропонує: «Зажди до осені! Восени трапляється помандрувати на собачому хвості» [8, с. 4] (тут авторка описує дітям спосіб рознесення плодів рослин). І «повіяв вітер, облітав гори і розкажує» [8, с. 4], що відбувається навколо, – так авторка описує взаємодію рослини з елементом неживої природи. Шукаючи дорогу, арніка звертається також до хмар, «що спочивали між верхами» [8, с. 12], і вони відповідають, що обраний шлях правильний.

Екологічні аспекти в казці 3. Мензатюк мають також пізнавальну роль. Дитина дізнається про час гніздування птахів, про специфіку росту грибів, про пору цвітіння, особливості плодів і розмноження рослин. Колоритно описане карпатське різнотрав'я: кмін цвіте «скромно, зате суцвіть багато» [8, с. 3], а медвіник пахне, «наче мед» [8, с. 3], гвоздика показує «квітку-зірочку» [8, с. 3].

У казці «Арніка» чітко простежується ідея світової гармонії: тільки у взаємодії з усім живим та неживим світом природи можна досягнути певної мети. Щоправда, заради цього потрібно докласти немало зусиль. Ціною своєї краси та здоров'я («листя по далеких шляхах обшерхло, обтріпалося. А вже пора цвісти» [8, с. 16]) арніка рятує маму дівчинки. Проте за це сонце (вищі сили) віддячило їй прекрасними, яскравими жовтими квітами. Важливою є думка про єдність людини та природи: арніка, співчуваючи дівчинці, рятує її маму, Аничка допомагає арніці. У такий спосіб утілений зразок ідеальної екологічної взаємодії, актуальність якої засвідчена досвідом людства.

Доречно звернути увагу на композиційний засіб обрамлення твору як один зі способів актуалізації ідеї про високу та красиву мету. На початку казки арніка мріє бути подібною до сонця: «Яке воно миле і усмінене! Я хотіла б бути схожою бодай на найтонший його промінець» [8, с. 4]. І наприкінці тексту, подолавши всі випробування й досягнувши мети, арніка отримує винагороду: «Розтулила пуп'янок – а з нього квітка, мов сонечко, так і сяє!» [8, с. 16]. Тобто на завершення казки читач спостерігає втілення мрії, але дитина

мусить зрозуміти, що для цього обов'язково треба докласти зусилля.

Принагідно зауважимо особливості мови твору. Колорит гуцульського світу підкреслений діалектизмами. Це, зокрема, на лексичному рівні: «вуйко» [8, с. 4], «горнятко» [8, с. 15], «струцні» [8, с. 4, 12] (важливо, що це слово пояснюється малим читачам із різних регіонів України внизу сторінки); на граматичному – «Аничка» [8, с. 4, 12]. Історизм «веретено» згадується в міфологічному контексті: «Баба дріт пряде, залізне веретено крутить, а воно гуркоче, аж гуцули на Говерлу не зважаться підніматися, кажуть: гроза буде» [8, с. 15]. Перифраз «боровик – господар бору» презентує походження назви білого гриба.

Увиразнюють текст і художні тропи. Є серед них такі, що притаманні усній народній творчості («дівчинка, мов леліточка» [8, с. 4]; беркут – «серед неба мала цяточка, мов мачинка» [8, с. 4]; «квітка, мов сонечко» [8, с. 16]) або ж активно використовуються (арніка хотіла б бути схожою «на найтонший сонячний промінець» [8, с. 4], «на сивому камені» [8, с. 7], «зеленаві поганки» [8, с. 11], голова в боровика «як добрий полумисок» [8, с. 16]; «цвіте арніка сонячним цвітом» [8, с. 16]). Авторськими знахідками можна вважати метафоричні образи «Глухі ялини мурмочуть» [8, с. 10] та «сонне павутиння» [8, с. 10], гіперболу «В наш бір ні півні не доспівують, ані пси не догавкують» [8, с. 11]. Усі ці засоби покликані підкреслити красу та важливість природи.

Органічним доповненням казки є ілюстрації художника Євгена Попова. Своїми малюнками він створює об'ємний світ карпатської природи: оживають буки та ялиці, арніка зображена дівчинкою в гуцульському строї, усі персонажі казки отримують свої характерні риси. Читач, розглядаючи ці повноколірні малюнки, бачачи гуцулку Аничку, що готується до весілля, інші вінтажні ілюстрації, цілком занурюється в гуцульський побут. Художник зосереджується і на притаманних ознаках рослин, птахів і людей, надаючи їм позитивних чи негативних акцентів відповідно до тексту. Така глибока взаємодія авторського тексту й оригінального художнього оформлення сприяє формуванню екологічної свідомості дитини.

Висновки. Літературна казка 3. Мензатюк «Арніка» має риси чарівної фольклорної казки. Історія лікарської рослини розгортається як варіант казки про живу воду. Провідні мотиви тексту – мотив мандрів у пошуках зцілення та мотив випробування. У такому жанрово-тематичному каркасі значну роль відіграють екологічні складники.

Письменниця наголошує на тому, що природу треба поважати хоча б за те, що вона рятує людину. За допомогою персоніфікації образів світу природи увиразнюється думка про її живу сутність, про тісну екологічну взаємодію, реалізується пізнавальна мета. Екологічний вимір має також ідея світової гармонії.

Міфологічне начало, реальні топоси, композиційний засіб обрамлення, мовний колорит орга-

нічно презентують єдність світу людини та природи, красу і важливість природи.

Отже, «Арніка» З. Мензатюк – текст, який формує основи екологічної свідомості, культури та поведінки дітей.

Дослідження ролі екологічного складника в казці З. Мензатюк «Арніка» доводить перспективність вибудови міждисциплінарних літературно-екологічних зв'язків.

Список літератури:

1. Горбач Н. Жанр авторської казки в українській дитячій літературі: витоки та перспективи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки»*. Луцьк, 2016. № 1 (303). С. 39–43.
2. Гришук В. Літературна казка: становлення і розвиток жанру. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія «Літературознавство»*. 2013. Вип. 1 (1). С. 22–27.
3. Дибовська О. Категорії часопростору як жанрова ознака казок Зірки Мензатюк (на матеріалі збірок «Зварю тобі борщику» та «Український квітник»). *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Кіровоград, 2016. Вип. 148. С. 51–56.
4. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ : Академ-видав, 2018. 320 с.
5. Кизилова В. Жанр модифікованого українського детективу для дітей та юнацтва. *Літератури світу: поетика, ментальність, духовність*. Кривий Ріг, 2015. Вип. 5. С. 58–74.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова та ін. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-укл. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007.
8. Мензатюк Зірка. Арніка : казка. Київ : Веселка, 1993. 16 с.
9. Миронова Л., Куманська Ю. Формуємо екологічне мислення : збірник розробок позаурочних заходів. Харків : Основа, 2015. 123 с.
10. Перетята О. Творчість Зірки Мензатюк і українська дитяча література другої половини ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.01.01. Черкаси, 2012. 19 с.
11. Таран Л. «Совкова свідомість жива – її потрібно змінювати»: Зірка Менхатюк – про дискусії довкола своєї останньої книжки. *День* : газета. 2015. № 106. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/sovkova-svidomist-zhyva-yui-potribno-zminyuvaty> (дата звернення: 22.04.2020).
12. Чайдак Д. Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» Образи козаків та символіка козацької шаблі у творі (5-й клас. Українська література). URL: <https://www.schoolife.org.ua/644-2018/> (дата звернення: 22.04.2020).
13. Чайдак Д. Формування дитячої особистості на прикладі творів Зірки Мензатюк. *Наука та освіта: ключові питання сучасності* : збірник наукових праць “ЛОГОС” з матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернігів, 18 травня 2018 р. / відп. за випуск М. Голденблат. Обухів : друкарня «Друкарник» (ФООП Гуляєва В. М.), 2018. Т. 11. С. 44–50.

Kumanska Yu. O. “ARNICA” BY ZIRKA MENZATYUK: ECOLOGICAL COMPONENT IN THE FAIRY TALE OF A MEDICINAL HERB

It is proved in the article that Z. Menzatyuk's “Arnica” is a literary fairy tale with bright features of a folk fairy tale. The history of the medicinal herb unfolds as a variant of a fairy tale about living water, realized in the motive of travel in search of healing and in the motive of trial. For the sake of a high purpose through self-sacrifice arnica achieves its goals: to find living water and save the girl's mother.

There is a clear division into positive (boletus mushroom, girl Annychka, golden eagle, wind, spinning old woman) and negative (fornication, toadstools, cobwebs, the old man with a bag) characters.

The cross-cutting role of personification as a means of educating respect for nature is emphasized.

The role of triplicity is expored as a sign of folklore and mythological thinking in the work of Z. Menzatyuk, as well as the combination of fairy tale beginnings (tales about Chugaister) with mythological (images of Ukrainian and ancient Greek mythology: fornication; white threads of boletus mycelium resemble Ariadne threads and associate with the image of Spinning woman, which spins the thread of Destiny) and real (topos of the Tsapul plain, Hoverla mountain).

Z. Menzatyuk's vision of the genre of "Arnica" as a fairy tale is emphasized.

The folklore and ethnographic aspect of the fairy tale (elements of the wedding ritual drama, proverbs) is noticed.

The important educational role of the text is emphasized: the fairy-tale story of the medicinal herb arnica is designed to convey an important message to the reader about respect for nature, it saves people. The purpose of the personified nature through the images of the natural world is to demonstrate its living being. At the same time, such communication testifies close ecological interaction. Ecological aspects in Z. Menzatyuk's fairy tale also have a cognitive role.

It is noted that in the fairy tale "Arnica" the idea of world harmony is traced: only in interaction with whole living and non-living world of nature it is possible to reach a certain goal.

The compositional means of framing the work is emphasized as one of the ways to actualize the idea of a high and beautiful goal.

Folklore and author's artistic paths, dialectisms, historicism, periphrases are studied.

Key words: *interdisciplinary literary-ecological connections, literature for children, literary fairy tale, motive of travels in search of healing, motive of trial, folklore-mythological beginning, fairy-tale-legend, compositional means of framing, ecological aspect of literary text.*

УДК 821.161.2-3.091
DOI

Назаренко Н. І.

Маріупольський державний університет

ЕЛЕМЕНТИ ПОЕТИКИ ПІКАРЕСКИ В ОПОВІДАННІ «АФОНСЬКИЙ ПРОЙДИСВІТ» І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті досліджується функціонування образу крутія в українській класичній літературі. За основу аналізу взято оповідання «Афонський пройдисвіт» І. Нечуя-Левицького. Простежено жанрові особливості пікарескої прози, а також детально розкрито риси «крутіїства» в аналізованому творі. Зазначено, що жанрова історія іспанської «пікарески» завершується до середини XVII століття, але численні жанрові новації і художні прийоми авторів стали надбанням інших національних літературних традицій і успадковані романістами наступних століть. Головну увагу зосереджено на окресленні концепції головного героя – пікаро. Підкреслено, що шахрайський роман, завдяки фігурі головного героя і оповіді від його особи, створює великі можливості для сатири і громадської критики. Шахраєві властива не тільки моральна і соціальна, а й географічна мобільність. Його переїзди, як правило, пов'язані зі зміною господаря або із шахрайськими операціями; іноді вони також є проявом свободи пікаро, бажання подорожей і мандрівок по світу. Опис соціальних верств, своєю чергою, може як обмежуватися певним колом населення, так і охоплювати все сучасне суспільство.

Встановлено, що такі поетологічні ознаки, як концепція головного героя (пройдисвіта), його соціальна і географічна мобільність, іронічне ставлення до інших персонажів, мотиви мандрів і містифікаторства, сатиричне зображення чернецтва, відкритий фінал, уможливають зіставлення українського оповідання кінця XIX століття з канонічною пікарескою. З'ясовано, що хронотоп українського оповідання є замкнутим, на відміну від крутіїського роману. В основу композиції аналізованого оповідання покладено хронологічний принцип зображення подій в окремому епізоді з життя крутія. Також відсутній принцип оповіді від імені героя з метою створення фіктивної автобіографії. Оповідачем виступає не герой, а автор.

Ключові слова: пікареска, крутії, шахрайський роман, мотив мандрів, хронотоп, іронія, сатира.

Постановка проблеми. І. Нечуй-Левицький (1838–1918), попри походження й отриману духовну освіту, не став священником, а присвятив своє життя педагогічній та літературній діяльності. Знання особливостей характерів, побуту, діяльності духовенства, досвід навчання й викладання у духовних закладах знайшли яскраве відображення у його прозі. Образи духовенства представлені у таких його творах, як «Причепа» (1869), «Кайдашева сім'я» (1879), «Старосвітські батюшки та матушки» (1881), «Афонський пройдисвіт» (1890), «Поміж ворогами» (1893), «Неоднаковими стежками» (1903), «На гастролях в Микитянах» (1903).

Основою повісті «Афонський пройдисвіт» є анекдотичний сюжет про те, як шахрай ошукує ченців. Серед літературознавців (А. Гуляк, Р. Іванченко, І. Приліпко) домінує думка, що засоби сатири та іронії, які відігравали допоміжну роль у розкритті образів духовних діячів у попередніх творах письменника, в оповіданні «Афонський пройдисвіт» стають головними чинниками відтво-

рення негативних явищ у житті й діяльності духовенства, зокрема ченців. Цілком погоджуючись з характеристикою зазначеного твору як зразка сатиричної прози, тим не менш пропонуємо звернути більшу увагу на тип головного персонажа – пройдисвіта (крутія, пікаро), який формує навколо себе особливий хронотоп і сприяє розвитку динамічного сюжету. Наявність елементів поетики крутіїського роману в оповіданні «Афонський пройдисвіт», лише принагідно зауважена літературознавцями [5, с. 533], потребує детальнішого розгляду. Наукових робіт, в яких цей твір проаналізовано з точки зору втілення в ньому традицій цього жанру і такого типу героя, в українському літературознавстві немає. Цим зумовлена актуальність цієї статті, завданням якої і є заповнення цієї прогалини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнаючи національно-історичну самобутність крутіїського роману (пікарески), зародження та розвиток якого, за М. Томашевським, були обмежені XVI–XVII століттями та певними

соціально-історичними умовами розвитку Іспанії тієї доби, не можна не відзначити його великого впливу на світову літературу XVII–XX століть [11, с. 5]. Як зазначає О. Вешелені, який досліджував функціонування образу крутія в українській еміграційній літературі, потреба вивчення українських крутіїських творів пов'язана з тим, що цей жанр стає серйозним маркером в історії національних літератур, адже генологічно вважається одним із перших зразків класичного роману та його атрибутів [1, с. 35–36]. В Україні окремі теоретичні питання трансформації пікарески, актуалізації її мотивів та образів вивчали Д. Затонський, Н. Торкут, К. Васирина, В. Міленко, Л. Савкова. Д. Чик окреслив успадкування основних рис крутіїської прози у поемі «Енеїда» І. Котляревського в авантюрній фабулі твору та актуалізації архетипу трикстера, який оприявнює себе в пікаро Енеї.

Постановка завдання. У пропонованій розвідці ми маємо на меті виявити своєрідність художньої трансформації традиційної моделі пікарески в оповіданні «Афонський пройдисвіт» І. Нечуя-Левицького, зокрема з'ясувати сутність художньої концепції героя-пікаро і виявити особливості модифікації жанрових ознак крутіїського твору.

Виклад основного матеріалу. Вивчення пікарески починається з кінця XIX століття, але дотепер залишаються проблемними питання жанрового генезису, новаторства художнього образу пікаро та конфлікту, який можна трактувати як конфлікт «маленької людини» і соціуму, історико-літературного значення цієї жанрової моделі та її трансформації в прозі останніх століть. Важливим також є вивчення жанрових традицій крутіїського роману в творчості окремих митців [7].

Є різні теорії стосовно жанрових ознак крутіїського роману (шахрайського, пікарески) та його хронологічних меж. Прихильники суто історичної точки зору вважають цей тип твору породженням іспанської літератури XVI–XVII століть з досить канонічними жанровими ознаками. Основні характерні риси класичної пікарески: 1) оповідь, що ведеться від першої особи, від імені самого героя; 2) герой-пікаро надає критичну характеристику оточуючій його дійсності; 3) сюжет розгортається як серія епізодів-пригод героя, в які він потрапляє, мандруючи світом; 4) авторська іронія, комізм побутових ситуацій, сатиричне зображення суспільства. «В основу композиції крутіїського роману покладений хронологічний принцип зображення подій життя хитруна, що розгорталася на тлі абсурдної дійсності, потрактованої засобами

сатири та комізму із застосуванням прийомів іронії, гротеску» [5, с. 533].

Інші дослідники пропонують значно ширший погляд на шахрайський роман, знаходячи його риси в античних романах і багатьох творах XVIII–XXI ст. У цьому сенсі можна говорити про трансформацію або ж «осучаснення» поетологічних ознак крутіїського твору, який мав величезний успіх і вплинув на становлення і розвиток більшості літературних жанрів нового часу. Наприклад, російський літературознавець В. Кожинов вважає саме іспанський пікареский (крутіїський) роман першим етапом історії романного жанру «як нової гілки епічної творчості» [6, с. 130]. З нього «виросли» авантюрно-пригодницький роман, роман подорожей, роман виховання, філософсько-сатиричні повісті [11, с. 19].

Основою оповідання «Афонський пройдисвіт» можна вважати крутіїську/пікареску фабулу, в процесі розгортання якої отримують свій розвиток інші жанрові доповнення. Події відбуваються на тлі розміреного життя одного з київських монастирів. Вибір замкнутого хронотопу, нетипового для пікареского твору, для оповідання І. Нечуя-Левицького є якраз характерним: звужуючи масштаб простору, автор має на меті показати людські характери з максимальним «наближенням» до реальності, в найдрібніших деталях.

Уже на початку оповідання наратор надає портретну характеристику головного героя: «...в церкву входить поперед усіх людей якийсь високий, чорнявий, з товстими густими бровами, здоровими чорними очима вже літній чоловік...» [8, с. 580]. Христофор Хрисанфович Копронідос є маргіналом якщо не за походженням, бо воно невідоме читачам, то за своїми переконаннями і стилем життя. «Він довго блукав по селах на Україні, продавав кипарисові хрестики, образки і чотки, продавав темним селянам камінці, нібито з Єрусалима, свячену воду, ніби з Йордану <...>. Ті камінці він збирав на березі Росі, Росави та інших річок, а святу воду набирав у пляшечки просто з криниць і з ставків» [8, с. 580].

Визначальною рисою характеру Копронідоса є бажання уникати будь-якої праці й постійний пошук засобів наживи, що ріднить його з традиційним пікаро. Після блукань по Україні він поставив собі за мету «обдурити багатих київських ченців». Мотив мандрів має велике значення для творів, в основі яких лежить модель пікарески. Про мандри героя оповідання Нечуя-Левицького читач дізнається з його слів: «Пройшов я і Туреччину, і Грузію, і Грецію, і Балкани, і Дунай, а таких дур-

нів ще не бачив: такі так самі в руки й даються!» [8, с. 606]; «Копронідос сам пробував послушником в усяких монастирях у Греції та Болгарії...» [8, с. 582]. Найчастіше шахраєві властива не тільки моральна і соціальна, а й географічна мобільність. Його перебування в Києві – це лише один з численних епізодів багатого на пригоди життя Копронідоса. Події цього епізоду зображені у відповідності до хронологічного принципу: спочатку він збирає інформацію про багатих ченців серед келійників та послушників, потім, прикинувшись дуже релігійною людиною, щедро пригощаючи чотирьох обраних ним ченців, даючи дрібні пожертви на монастир, входить до них у довіру та видурює чималі гроші, обіцяючи великі проценти: «треба робити так, щоб гроші плодили гроші» [8, с. 598]. Після завершення афери він зникає: «Копронідос, не гаючись, зараз вибрався з квартири й перебрався в житло під другий монастир» [8, с. 615].

Копронідос повністю ігнорує суспільні моральні норми, водночас викриваючи риси аморальності в інших. Тому оповідання «Афонський проїдисвіт», зосереджене на афері крутія, наповнене історичною реальністю, подаючи сатиричну картину жадібного та лицемірного духовенства. «Шахрайство Копронідоса стає наче лакмусовим папірцем, за допомогою якого автор розкриває дворушність чернецтва» [3, с. 105]. Герої твору – «чорноризці» о. Паладій, о. Ісакій, о. Єремія, о. Тарасій – не байдужі до матеріального збагачення й міцних напоїв. Паладій у минулому був священником з багатої парафії, володів великим господарством, потім вирішує стати архієреєм і тому стає монахом. Ісакій та Єремія – з бідних верств населення, ставши ченцями, теж починають обирати народ. Тарасій – бурсак, москаль, братається з купцями, не відмовляється пиячити з міщанами. Пронирливий і кмітливий Копронідос до кожного з них вживає індивідуальний підхід. О. Паладій мріє стати архімандритом – «гроші вам здадуться», обіцяє хитрий грек; о. Тарасія шахрай спокушає його пристрастю до смачної їжі, міцних напоїв та гарних жінок. Жадібність та скупість Ісакія та Єремії виразняються через опис одягу. Маючи гроші, вони ходять у драгті. Намагаючись з'ясувати, хто з отців жадібніший, Копронідос «лічив латки на обох чорноризцях і налічив їх на отцеві Ісакієві більше» [8, с. 600].

Копронідос має і пристрасть, і талант до містифікаторства. Протеїстичність – характерна риса персонажа-пікаро: протягом оповіді він виступає в різних ролях та іпостасях. Для досягнення своєї мети він надягає маску богобоязливого і богоміль-

ного купця: «Я люблю монастирі, люблю монастирське життя, та не сподобив мене господь жити в монастирі, бо батько мене оженив і приставив до торговельного діла, – сказав Копронідос смиренным голосом. Він вів розмову тоном смиренного, покірливого й тихого послушника, що розмовляє з своїм ігуменом» [8, с. 586]. Маска-поведінка пікаро стає засобом обману, інструментом приховування справжнього обличчя, її художня функція в творі полягає в створенні, зав'язуванні інтриги. Для завершення образу статечного купця Копронідос навіть найняв грекиню-міщанку з Подолу грати роль його дружини. До речі, дослідниця В. Міленко зазначає, що ставлення до жінки є важливим елементом морально-психологічної характеристики пікаро. Загалом він байдужий до віку, зовнішності та характеру обраниці [7]. З цієї точки зору Копронідос діє за своїм розрахунком, цинічно використовуючи молоду дівчину (очевидно, «з низькою соціальною та моральною відповідальністю»), щоб остаточно спокусити о. Тарасія.

Оповідь в аналізованому творі І. Нечуя-Левицького, на відміну від класичних пікаресок, іде від третьої особи. Оповідачем виступає не герой, а автор. Завдяки цьому в оповіданні немає ні сповіді (або пародії на неї), ні проповіді-повчання, властивих крутіїському роману або новелі, а домінантою стає іронія як автора, так і героя. Цей твір позбавлений також традиційних для пікаресок прологу, родоводу героя і його передісторії до першого крутіїства [10, с. 271]. Письменник хотів тим самим дистанціюватися від своїх героїв і надати об'єктивний характер оповіді та зображуваним подіям. Але при цьому автор надає своєму героєві-крутію висловити своє критичне ставлення до інших персонажів через вживання внутрішніх монологів та реплік. Внутрішній монолог є відтворенням невисловлених почуттів, прихованих переживань і думок персонажа. Саме такі монологи є особливо важливим засобом розкриття внутрішнього світу та психологічної характеристики персонажів. Свої жертв Копронідос іронічно називає «осятрами»: «Чотири ціновиті осятри маю на приміті... З котрого б почати ...– думав Копронідос» [8, с. 582]; «осятрина йде в мою мережу. Непогано!» – подумав Копронідос і цілу службу молився та бив поклони перед чудовним образом богородиці, благаючи поспіху собі» [8, с. 584]; «Цей край для мене як рай. Ловися, рибко, маленька й велика!» [8, с. 606].

Досягнувши своєї мети, крутії дозволяє собі виразити своє справжнє, критичне ставлення до ченців: «Вам призначене небо, а нам земля. Вам подобає спасатись та й за нас, грішних, молитись, а не гроші

збирати та держати їх під спудом в скринях. <...>. Ваш монастир не монастир, а якась дармолежівка, а ченці не ченці, а якісь лежні та дармоїди, ледарі або грошолоби» [8, с. 613–614]. Сатира письменника спрямована не на шахрая-пройдисвіта, а на ченців, які виявляються лицемірами та порушниками всіх чернечих обітниць.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу стверджувати, що в основу фабули оповідання «Афонський пройдисвіт» І. Нечуя-Левицького закладено модель крутійської новели. Концепція головного героя – пройдисвіта (пікаро), його соціальна і географічна мобільність, іронічне ставлення до інших персонажів, мотиви мандрів і містифі-

каторства, сатиричне зображення чернецтва, відкритий фінал уможливають зіставлення українського оповідання кінця XIX століття з канонічною пікарескою. Як і в традиційних пікаресках, в аналізованому творі відсутні пейзажні замальовки як паралелі внутрішньому стану персонажа, не виражено в ньому і співвідношення «людина–природа». Нетиповими рисами є оповідь від третьої особи, а не оповідь у вигляді фіктивної автобіографії героя та «замкнутий» хронотоп. Подальше дослідження трансформації жанрової моделі крутійського роману в українській прозі можна визнати перспективним для доповнення рецепції пікарески українським літературним простором.

Список літератури:

1. Вешелені О. Між селепком і експедитором: два типи крутія в українській еміграційній літературі. *Слово і час*. 2014. № 7. С. 35–41.
2. Гуляк А. Іван Нечуй-Левицький (1838–1918). Вибрані твори: У 3 т. Київ : Сакцент Плюс, 2008. Т. 1. 2008. С. 5–21.
3. Іванченко Р. Іван Нечуй-Левицький. Нарис життя і творчості (Літературний портрет). Київ : Дніпро, 1980. 147 с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
5. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 1. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
6. Кожин В. Происхождение романа. Москва : Советский писатель, 1963. 440 с.
7. Миленко В. Д. Пікареска в руской прозе 20–30-х годов XX века: генезис, проблематика, поезика : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Симферополь, 2007. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/172294>.
8. Нечуй-Левицький І. Афонський пройдисвіт. Твори: У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 2. 1986. С. 580–543.
9. Приліпко І. Л. Ідейно-художні доміанти прози про духовенство в українській літературі XIX – початку XXI століть : дис. ...доктора філол. наук : 10.01.01. Київ. 2014. 536 с.
10. Савкова Л. С. Традиції пікарески в романе Р. Гари «Повинная голова». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 33. С. 271–275.
11. Томашевский Н. Плутуватой роман. Москва: 1975. С. 5–20.
12. Чик Д. Ч. Пікареска традиція у поемі «Енеїда» І. Котляревського. URL: https://sites.znu.edu.ua/conf-slovyanska-filologia/literary_criticism/Chyk.pdf.

Nazarenko N. I. ELEMENTS OF PICAESQUE IN I. NECHUI-LEVYTSKY'S SHORT STORY "ATHOS ROGUE"

The article investigates the functioning of the image of rogue in Ukrainian classical literature. The analysis is based on the story "Athos rogue" by I. Nechui-Levytsky. The genre features of Picaresque prose are traced, as well as the features of "roguery" in the analyzed work are revealed in detail. It is noted that the genre history of Spanish picaresque was completed by the middle of the XVII century, but numerous genre innovations and artistic techniques of the authors became the property of other national literary traditions and inherited by novelists of subsequent centuries. The main focus is on outlining the concept of the main character – picaro. It is emphasized that the novel about the rogue's adventures, thanks to the figure of the protagonist and the story from his person, creates great opportunities for satire and public criticism. Rogues are characterized not only by moral and social, but also geographical mobility. His relocations are usually associated with a change of owner or fraudulent transactions; sometimes they are also a manifestation of picaro's freedom, desire to travel around the world. The description of social strata, in turn, can be limited to a certain circle of the population or cover the whole of modern society.

It is established that such poetic features as the concept of the protagonist, his social and geographical mobility, ironic attitude to other characters, motives of travels and mystification, satirical depiction of monasticism, an open finale make it possible to compare the Ukrainian story of the late nineteenth century with the canonical picaresque. It was found that the chronotope of the Ukrainian story is closed, in contrast to the traditional one. The composition of the analyzed story is based on the chronological principle of depicting events in a separate episode from the life of the rogue. There is also no principle of narration on behalf of the hero in order to create a fictitious autobiography. The narrator is not the hero, but the author.

Key words: Picaresque, rogue, fraudulent novel, motif of travel, chronotope, irony, satire.

УДК 821.161.2-1.09
DOI

Науменко Н. В.

Національний університет харчових технологій

СЕЦЕСІЙНИЙ ОБРАЗОТВОРЧИЙ СКЛАДНИК В УКРАЇНСЬКІЙ МОДЕРНІСТСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

У статті розглядаються особливості сецесійного творення образів природи та кохання, репрезентованого поетичними творами з добірок «Співи землі» Михайла Жука, «Calendarium» Миколи Філянського та «За брамою раю» Миколи Вороного. Показано, що сецесія як вияв дискретності й водночас пишної декоративності буття зумовлює оригінальність жанрової семантики, символіки та сюжетики любовних історій або натурфілософських замальовок. У різножанрових поезіях автори послідовно створюють панорамне, «петраркіанське» довкілля зі вписаними у нього постатями ліричних персонажів та їхнього оточення.

Рослинні образи стали концептуальними виразниками поетичної ідеї у контексті сецесії (сецесіону), яка набула статусу «великого» стилю у європейському мистецтві. Як складник української культури зламу XIX–XX століть сецесійний стиль виробив унікальні прийоми творення художніх образів, своєрідну тематику, сполучення зображально-виражальних засобів. Відомо, що в образотворчому мистецтві сецесія заперечила розмірену ритміку та усталені, геометрично правильні й пропорційні образи, упроваджуючи натомість нерівний, неспокійний ритм, довільно змішуючи форми. Усі ці риси перейшли й до літератури, насамперед – малих форм.

Доробкові українських ліриків-сецесіоністів притаманні такі ознаки: інтерпретації традиційних мотивів європейської поезії, де протиставляється поетична одухотвореність і буденність і утверджується нестримне прагнення людини до краси, світла, досягнення космосу; туга за ідеалом; розрив із народницькою поетичною традицією; різноманітність метричних форм і строфічних будов (сонет, рондо, станси, власне авторські строфи тощо); вживання винахідливих метафор і перифраз, інверсії, еліпсису, умовчання, градації.

Сюжетним концентром аналізованих творів є пошуки ліричним героєм власного пристановища, свого місця у світі природи та почуттів. Саме цей чинник зумовлює багату образну палітру кожної добірки, у яких постають зовсім нетрадиційні, новітні символи людського буття.

Ключові слова: українська поезія, модернізм, сецесія, лірика, мистецтво, образ, жанр.

Постановка проблеми. Початок XX століття – період інтенсивного проблемно-змістового, образомодельного, жанрово-стильового оновлення літератури, найяскравіші явища якого, синтезовані раннім модернізмом, оригінально інтерпретувалися представниками модернізму зрілого. Епохальною ознакою саме цієї доби стає беззаперечний синкретизм у всьому – у мисленні, філософії, мистецтві, мовних нараціях, стильових пошуках [2, с. 81], що віддзеркалилося у жанрово-стильових вимірах тодішньої української поезії.

Історія світового та українського письменства неодноразово переживала випадки, коли певний стиль репрезентував лише перехідну фазу від однієї літературної доби до іншої, але не являв собою цілісний напрям. Саме таке явище Ю. Ковалів називає словом «сецесія», похідним від латинського іменника *secession* – «відмежування» [6, с. 30].

Сецесійний стиль як складник української культури зламу XIX–XX століть виробив унікальні

прийоми творення художніх образів, своєрідну тематику, сполучення зображально-виражальних засобів. У мистецтві сецесія заперечувала розмірену ритміку та усталені, геометрично правильні й пропорційні контури, упроваджуючи натомість нерівний, неспокійний ритм, довільно змішуючи форми. Усі ці риси перейшли й до літератури, передусім малих жанрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні певну кількість наукових робіт присвячено дослідженню сецесії в українському образотворчому мистецтві та архітектурі (Ю. Бірульов, В. Лесич), у творчості поетів «Молодої Музи» (Тамара Гундорова, М. Ільницький, В. Моренець, Я. Поліщук), Миколи Філянського та Миколи Вороного (А. Гуляк, Ф. Кейда, А. Мойсієнко). Образність сецесії передбачала багатозначність символічного сприйняття, тому символічні ряди писемних творів вражали неоднорідністю, контрастом, парадоксальністю [11, с. 109; 14, с. 120]. Це мало відповідати неспокійному ритмові тодіш-

нього життя, особливий емоційній напрузі того часу, що його Іван Франко називав «нервовим» [19, с. 392].

Серед улюблених мотивів майстрів сецесійного образотворчого та словесного мистецтва – природні, передусім рослини. Флористика сприяє втіленню художніх ефектів екзотичного, незвичайного, фантазійного, що не лише захоплювало публіку, а й справляло враження зовсім іншого світу, відмінного від реальної дійсності. Митців-сецесіоністів приваблювали квіти незвичних гатунків (наприклад, фуксії або лілії), а також екзотичні – нарциси, іриси, півонії та хризантеми, що було прагненням по-новому осмислити орієнтальні (арабські, перські, китайські, японські) рослинні образи [22, с. 174].

Постановка завдання. Метою нашої статті є – на основі аналізу творів із циклів «Співи землі» Михайла Жука, “*Calendarium*” Миколи Філянського та «За брамою раю» Миколи Вороного утвердити сецесійну стильову компоненту головним чинником творення «модерного» образу довкілля та любові.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, М. Жук студіював образотворче мистецтво у визначних майстрів європейської, передусім польської сецесії [7, с. 7]. Багата орнаментика, витончена гра декоративних форм, гнучкість рафінованих ліній, які виявилися у *вітражах* Ю. Мегофера; декоративність кольору, вигадливі та пишні орнаменти, що вирізняють *книжкову графіку* С. Виспянського; *поетичні пейзажі* української природи авторства Я. Станіславського, – усе це зумовило неповторність індивідуального стилю М. Жука. Два провідні образи сецесіоністів – жінки та квіти [16, с. 193–194; 21, с. 47–48; 22, с. 173] – стають у його творчості темами символічного втілення плінності людського життя, часто утворюючи семантичну сув’язь «жінка-квітка».

Флористичні мотиви пензля М. Жука – лілеї, півники, гвоздики, хризантеми, польові квіти – не є статичними. Вони, подібно до переливів вітражного скла під різним кутом освітлення, перебувають у русі, що його можливо ототожнити з пориванням *ins Blaui*, характерним для європейського (зокрема українського) модернізму. Силою творчої уяви митця квіти перетворюються на філософеми, а далі й на поетичні образи.

Так, на картині «Іриси» перед глядачами постають своєрідні «сходинки життя» [5, с. 13]; «Гвоздики» творять нестримний вихор, подібний до «космогонічних вітрів» Рене Декарта [5, с. 11]; волошки та братки обабіч постатей

юнака й дівчини (панно «Біле й чорне») є символічними синонімами довкілля, в яке вписано людину; а детально, до найменших прожилок виписані пелюстки «Хризантем» дозволяють згадати японський живопис і літературу, для яких ключовим є уміння побачити мале у великому й велике у малому.

Аркуш паперу для М. Жука – наче турбулентне силове поле, де барви, лінії та слова організуються за законами краси. Не випадково ескіз обкладинки до першої книги поезій «Співи землі» (1912 р.) М. Жук виконав сам; у центрі аркуша зображено квіти, які тягнуться з землі, зливаються вгорі і, мов вогонь, палахкотять язиками полум’я. При уважному погляді на літери заголовка видно, що вони відтворюють сецесійний прийом перетворення листя та квіткових пелюсток на літери, а ще – на язики вогню, також уподобані сецесіоністами [див., напр., 22, с. 173–175].

Переходячи у вимір словесного мистецтва, квіти відіграють водночас кілька ролей – ліричної канви, на якій ґрунтується оповідь; деталей портрету коханої жінки; та й самого ліричного адресата, у цьому разі – Королеви, Прекрасної Дами:

*Запахні рожі, квіти любови, красно-рожеві,
Вони так схожі, ой, дуже схожі до королеви!*

Квіти любові, запахні рожі,

До королеви душі моєї ви дуже схожі!

[«Королева». 4, с. 18].

Рівень інтуїції, творчого натхнення, пориву творчості передається через низку характерних художніх деталей і утворює фабульну канву поетичної оповіді. Для поезій такого гатунку притаманним є ракурс не «побаченої», а «відчуті» деталі, яка згущує враження, збирає їх в одну точку й тому може перерости у велику емоційну силу.

Навіть умовні художні форми ґрунтувалися на показі світу через деталі, які часто ставали символами [12, с. 32]; у цитованому вірші ця деталь – *роза*, яка містить асоціацію «краса», а відповідно до надзаголовка циклу – «Вічні мотиви» – й позначена певною сакральністю (троянда як вітражне вікно готичного собору також дозволяє говорити про сецесійність цього флористичного мотиву).

За М. Валлісом, троянда, так само як і лілія, нарцис та соняшник, приваблювали увагу майстрів-сецесіоністів не лише своїм зовнішнім виглядом, а й розлогими символічними тлумаченнями та асоціаціями з поетичними творами [22, с. 174]. Відтак троянда в поезії М. Жука є прихованою метафорою весни, оновлення природи, чистоти видимого довкілля та внутрішнього світу людини:

*Рожева хмарко, весняна хмарко, яка ти красна!
Рожева мрія про тебе, серце, така лиш ясна;
Рожева хмарка... О, милий Боже!*

Це ж її образ, це ж моя мрія, – як вони схожі!
[4, с. 18].

Наведений вірш – приклад сецесійного портретування людини на тлі рослинної орнаментики, словесна інтерпретація так званого прийому Виспянського [див. 5, с. 30]. Проте неможливо не помітити, що цей портрет неначе постає з самої природи:

*Струнка тополя за крильми вітру стан свій
схиляє,*

*А вітер жвавий красну тополю знай обіймає!
Струнка тополя... О, милий Боже!*

Це ж її рухи, о, я їх знаю... Як вони схожі!

Поетична техніка творів **Миколи Філянського** позначена відшліфованістю, вишуканістю форми й образів, чіткістю ритміки, майстерністю композиції. На кожному кроці спостерігаються прийоми та образи романтичного письма: прекрасний вечір, казкова ніч, чудові осінні пейзажі, пожовкле листя, тихі осінні плеса та віти, тихий ляск весла, лани, луки, німі береги; часто обіграються образи човна, могили, снігу-савану, беркута тощо. Типово сецесійним є вірш «Троянда» («Calendarium», 1911):

*«Весілля, боже ясноокий!
Вінків, трояндових вінків,
Щоб я, схвативши стан високий,
В танках під храмом захмелів!»
Так сам Анакреон співав колись, молився,
Твій цвіт колись чоло і перси обсипав.
І в нектарі сам цар колись тебе купав...
Де ж бог, кому в ті дні молитви ті неслися,
Олтар, перед яким огонь не погасав,
І храм, де пісні глас ніколи не стихав?»*
[18, с. 126–127].

Троянда виступає концептуальним символом святості у словесному «іконописі» М. Філянського, репрезентованому віршем «В музеї культів»:

*...Як та гетьманша молода, / Вона із рямців
вигляда. / Немов троянди пелюсток, / Її напудрені
ланити, / Живі горять на грудях квіти, / І брови
зведено в шнурок... [18, с. 169].*

Відомо, що у барокових іконах є одна обов'язкова деталь – квіти, розміщені у вазонах або сплетені в гірлянди, прикрашають розквітлі патериці або правлять за постамент, на якому зображені святі (наприклад, Христос і Богоматір на іконі «Нев'янучий Цвіт»). Ікона Святої Іуліанії, про яку йдеться у цитованій поезії, своїм пишним, однак не надмірним флористичним декором

уособлює ідею райського саду. А згадані у вірші троянди – не лише елемент іконічного зображення, а й типове для любовної лірики порівняння (ланити, мов троянди). Така багатогранність іконописного мотиву й надихає ліричного героя М. Філянського виголосити: «*Люблю українських святих – / Вони не знали дум сумних*» [18, с. 170].

Сецесійним за формозмістом є й цикл поезій Миколи Вороного «За брамою раю», який складається з творів різних жанрів: послання («Присвята», «Палімпсест», «Привітання. Синові на іменини»), елегія («Нічого...», «Ні, не забудь...», «Ти не любиш мене...»), балада («Скрипонька»), образок («На скелі», «На бульварі», «На озері»), медитація («Нехай і так», «Зрада»), ідилія («Чи пам'ятаєш?») і навіть невеличкий драматичний монолог – «Чорне доміно».

Майстерність Вороного, як і М. Жука, – в тому, що автор послідовно створює панорамне, можна сказати – «петраркіанське» довкілля зі вписаними у нього постатями ліричного персонажа та його коханої. Композиція циклу настільки струнка, вмотивована стилем і метою вислову, що годі й пробувати вилучити котрийсь із віршів або поміняти їх місцями.

Вже у початковому вірші циклу М. Вороного – «Присвята» – відчувається орієнтація на Франкову ліричну драму «Зів'яле листя», увиразнена мінорними інтонаціями верленівського гатунку:

*Цвіту зів'ялому,
Листу опалому,
Зіронеці згаслій моїй –
Серця самотнього,
Серця скорботного
Спів без надії [1, с. 120].*

Однак «якщо у Франка при всьому суб'єктивно-ліричному забарвленні теми помічаємо прагнення передати трагедію одинака як наслідок все ж таки об'єктивних умов, а складні людські почуття – як вияв виняткових, але конкретно життєвих обставин, то у Вороного біль власної душі перетворюється на вселюдську скорботу, стає виразом шопенгауерівської філософії краси в стражданні», – справедливо коментує Г. Вервес [1, с. 27].

Звичайно, поет був обізнаний з мистецькою практикою І. Франка, як і Т. Шевченка, Я. Каспровича, французьких поетів-символістів П. Верлена, С. Альбера, С. Малларме, Ж. Лафорга тощо [див. тж. 9, с. 112–113]. Однак не викликає жодних сумнівів оригінальність Вороного у потрактуванні теми кохання, прагнення виробити художню цілісність, інтегровану не тільки тематично, а й системою образотворчих засобів.

Образним осередком «За брамою раю» є протиставлення кохання і зради, що унаочнюється двома рядами бінарних опозицій. Перший ряд уживається на означення кохання, яким сповнена душа ліричного героя: *коштовний, пречистий образ коханої; розкішне, принадно гарне почуття любові; святий спокій; найніжніші квіти; відновлена душа* тощо.

Другий ряд – антитетичний першому – звучить як крик болю зрадженого коханою жінкою чоловіка: *самотнє, скорботне, зневажене серце; невимовний, пекучий жаль; чорна клевета; невільничі пута; злочинна, неблаганна доля і тому подібне*. Неодноразові повтори цих сецесійних образних категорій актуалізують відповідну емоційну палітру і є однією з важливих єднальних «ланок» циклу М. Вороного.

Характерно, що образний лад інтимної лірики Вороного максимально наближається до схеми, сформованої ще романтиками 30–40-х років XIX ст. У висліді – наявність у творах усталено романтичних образів і образних комплексів: *ночі і зорі, мрам і сонця, квітів, душі, суму, муки*.

Але слід зважити й на новочасні, нетривіальні образні конструкції – наприклад, місткі метафоричні порівняння (душа-палімпсест у вірші «Палімпсест»), персоніфіковані образи (хвиля в однойменній поезії) чи оригінальні епітети, які насичують поетичний текст новими емоційними переливами (душа – «ніжно вразлива», «чутливо-гучлива» – “Fiat!..”). Ці та інші образи Вороного тяжіють до символістського світосприйняття, створюючи сецесійну атмосферу любовної феєрії.

Наприклад, третя за порядком поезія циклу – «Палімпсест» репрезентує жанрову матрицю філософської мініатюри, віршованої новели і разом сонета. Заспів на перший погляд не містить ані натяку на любовну історію:

*Коли в монастирях був папірусу брак,
Ченці з рукопису старе письмо змивали,
Щоб написати знов тропар або кондак,
І палімпсестом той рукопис називали. (теза)
Та диво! Час минав – і з творів Іоанна
Виразно проступав знов твір Аристофана.*
(антитеза)

Однак, за бехерівськими законами «драматургії сонета», друга строфа синтезує деталі-символи першої в образі-символі коханої жінки, – тут поет удається до принципу «літературного перемежування, переплетення явищ природи і внутрішнього стану людини» [8, с. 50; 9, с. 136]:

*Кохана! Це душа моя – той палімпсест.
Три роки вже тому твій образ чарівливий,*

*І усміх лагідний, і голос твій, і жест
В душі я записав, зворушений, щасливий...
І хоч виводив час на ній своє писання,
Твій образ знов постав і з ним моє кохання!*
(121)

Покликання ліричного героя на дату першої зустрічі з коханою (Три роки вже тому...) суголосне з петрарківськими зізнаннями:

*Благословен рік, день і час урочий,
І та пора, і мить, і та година,
І той чудовий край, і та хатина,
Де в бран мене взяли прекрасні очі*
[Сонет LXI. 15, с. 70]

*П'ятнадцять років ось уже, вважай,
Зоріє їхнє [очей] сяєво уроче
І променями засліпоти хоче
Мене сильніш, ніж у весни розмай*
[Сонет CVII. 15, с. 99]

*У літо тисяча і триста сорок восьме,
В годину першу, шостого дня квітня,
Заснула поміж нас душа щаслива!* [Сонет CCCXXXVI. 15, с. 251]

Одним із центральних образів «Брами...» є рай, що виступає у М. Вороного еквівалентом щасливого кохання в шлюбі. Його метафорична суть наближена до рівня втраченого назавжди ідеалу: своїм відступництвом кохана «рай оганьбила». Характерно, що Вороний не вводить популярну у романтиків опозицію *рай – пекло*, а обмежується одним образом, що посилює емоційний ефект від майстерної картини страждань закоханого серця:

*Що вчинив я кому?
І за віщо? чому?
Я не знаю, не знаю, не знаю...
Де мій згублений рай?
Серце крає одчай...
Я ж за брамою раю конаю!.. [1, с. 123].*

Образи сонця і моря, ночі й дощу тощо розвиваються в циклі у фарватері загальнопоетичної, можна упевнено сказати – сецесійної семантики. Сонце уособлює найшляхетніші поривання закоханої душі, тому його проміння – «золотий дощ», щаслива посмішка, надія.

Плюскіт синього моря уособлює естетичну категорію краси, і через нанизування деталей та епітетів в описі природних явищ формується сецесійне довкілля ліричного героя та мікрокосмос його душі, яка також перебуває в радісному стані:

Ізумрудна, блискуча, з перлистою ніжною піною

*Хвиля котиться, грає, співаючи пісню дзвінку,
І сміється до сонця, і вабить раптовою зміною,
І пустує, і плеще, цілуючи скелю стрімку...
Так кохання у серці, в його тайнику
Виграває хвилиною* [1, с. 120].

Але поряд із «ідеальним» пейзажем [19, с. 133] у циклі Вороного помітні й антитетичні натур-філософські образи – ніч, темрява, дощ і туман. Усміх сонця з неба, іскристе море – і, з другого боку, «ніч безока», безпросвітний туман – це полярні точки, що сформують винятково напружену поетичну сферу, у рамках якої віддзеркалюється трагедія кохання (балада «Скрипонька»):

*Ніч безока над містом стоїть,
Візники... пішоходи... майдан...
Дрібно сіється дощ, хлопотить;
Світло гасне і знов миготить
Крізь туман* [1, с. 127].

Типово сецесійна атмосфера появи таємничого звуку, який зворушує серце ліричного оповідача:

*Тихо... Що то ніби грає...
Іскорками, блискавками,
Огневими стрілоньками
Блискає, тремтить?
Чуєш знову, чуєш знову
Ти розкішну любов мову,
Що в кольорах пишних квітів,
У промінні самоцвітів,
Сяючи, бринить?..* [1, с. 127–128].

Своєрідним у Вороного є смислове навантаження образу хмар. Це – не звичайний атрибут пейзажних замальовок, а вияв розпливчатої мінливої форми, подібної до найпотаємнішої мрії закоханого героя, якій, проте, не судилося стати реальністю:

*І пливають [по плесу] хмари,
Мов примари
Сніжно-білі, осяйні,
Усміхаються і линуць –
Ніби гинуть
У прозорій глибині* [1, с. 122].

Загалом же, з-поміж символічних супутників ліричного персонажа досить часто подибуємо уособлені реалії природи (*Верболозом, осокою / Молодою / Плесо озера ясне / Огорнулося і сяє, / Виграває; Чи ж сонце розлюблюють квіти?; Сміялося сонце, грало море* тощо).

Не випадково ще О. Ковалевський назвав Вороного поетом-чарівником, який «...своїм чутливим ухом схоплює симфонію далекого неба, далеких зірок, – й перетворює її в сильні, згідні акорди, що хвилюють в вашій душі мовчазні струни чистого й прекрасного» [9, с. 130].

Наскрізь сецесійний [17, с. 235] за образністю вірш «Чорне доміно» відкривається картиною сповненого шуму маскараду. М. Вороний втілює тут карнавальну символіку радості / журби. На тлі чарівливих звуків музики, різнокольорових костюмів, масок і «палаючих» облич помічаємо постать самотнього, байдужого до «цікавих вражінь» героя. Пробуджує його тільки «отруйний» шепіт і знайома фігура коханої, яка постає в маскарадному одязі чорного доміно. Проте намагання знайти її в юрбі виявилось марним, бо «доміно ж так багато, багато...». Антитетичність відтворених у вірші настроїв посилюється завдяки прийомові кільця:

*Regim, жарти і шепіт зальотних зітхань...
Наче хвилі морські випливають,
Колихаються пари в танку pas d'Espagne,
Виринають і знову зникають* [1, с. 127].

Сумом пройнятий і вірш «Скрипонька». Усім еством поет сприймає чарівливі звуки, які для нього – не просто музика. Скрипка лунає в унісон биттю буквально знищеного коханням серця:

*Ось вона хвилями суму хлопотється,
В душу вливається, ніжно лоскочеться,
Чайкою скиглить, безтямно ридаючи,
Мов найдорожче в могилу ховаючи...* [1, с. 128].

М. Вороний тонко відчуває жалібний настрій музики, на тлі якої ліричного персонажа все дужче огортає «нудьга, як той спрут». Суголосність його віршувальних новацій із французькими поетами-символістами засвідчувала глибинні зміни в структурі художнього мислення і в українській літературі.

Народжувалося відчуття таїнства, майже містеріальної напруги поетичних рядків, їх переривів, пауз, повторів і заклинань. Змінювалося письмо: ламаний ритмічний малюнок сугестував і відтінював семантичну глибину символістського дискурсу. А «гротескність та імпресіонізм оформляли естетично-пантеїстичний міф Поета – “артиста”, в якому краса символізувала творчу першооснову світу (Космосу, мистецтва, любові, етики, нації)», – справедливо зауважує Тамара Гундорова [3, с. 33].

Персонаж ліро-епічного за родо-жанровою семантикою твору “Fiat!..” у справжньому житті не може повернути втрачене – кохану жінку – як найвищу для себе цінність. Болісні шукання народжують висновок про неможливість повернення щастя в умовах життя як природної форми існування людини. Тому для закоханого жінка перестає існувати в реальному світі. Вглядаючись у її портрет, герой уявляє мерця. Але у межах художнього

світу вірша смерть виступає не в смислі припинення фізичного буття, а стає формою буття поетичного.

Отож можна констатувати, що поезія “Fiat!...” набуває жанрових ознак рапсодії. Як відомо, рапсодія – це «уришок епічної поеми про богів та героїв»; інше, новіше значення – «інструментальний твір вільної форми, написаний за народними мотивами» [10, с. 304]. Обидві ці дефініції цілком придатні для характеристики твору Вороного. Передусім тому, що є в ньому свої **боги**:

*Тоді, як лишаюсь я сам,
В ті хвилини святого спокою,
Коли наді мною
Розкривається небо, мов храм, –
І там
Я чую, як співи велебні лунають,
Як журно в небесних житлах
Херувими пречисті зітхають
В сльозах... [1, с. 129–130]*

та герої:

*...І, напруживши волі останні зусилля,
В екстазі, в огні божевілля
Воскресить намагаюсь мерця! [1, с. 130].*

По-друге, поезія М. Вороного – твір вільної форми, а конкретніше – римований довільний вірш, збудований на чергуванні трискладових розмірів. Його жанрова семантика включає, крім рапсодії, елементи «народних творів»: голосіння (туга за померлою коханою) та релігійного гімну [13, с. 84]. Саме в цьому контексті образ коханої набуває належної форми існування. Життєві реалії Вороний вводить в образну парадигму смерті-воскресіння, тому думки, висловлені в поезії, стають ніби єдиною ланкою між небом і землею, життям і смертю, звучать як слова прощення і слова кохання:

*І певен, що те, чого люди
Не можуть зробити,
Я силою чуда зроблю, і вона буде жить!
Хай же станеться чудо! хай буде! хай буде!
[1, с. 130].*

Увінчує цикл «За брамою раю» мотив прощення. Кохана жінка, від якої упродовж три-

валого часу герой приймав лише “удари стріл” (“Finale”), знову постає як «образ пречистий». Кохання у потрактуванні Вороного – це страждання, це краса любовних мук, які й перебороти можна тільки ними самими. Загалом же, в циклі свідомість та страждання існують нероздільно, і це є визначальним у його художньому світі.

Висновки і пропозиції. Модерн у європейській культурі був тісно пов’язаний із романтизмом. У цьому сенсі, безсумнівно, романтиками є й Михайло Жук, Микола Філянський та Микола Вороний. Якщо дослідники зазначають зв’язок творів образотворчого мистецтва пензля М. Жука, їхньої сецесійної символіки зі взірцями народної кераміки, вишивки, писанок, то можливо говорити й про «живописний» розвиток зазначених мотивів, зокрема у поезії митця. Полягає він насамперед у тому, що шляхом поетизації звичних речей і явищ авторові вдається розсунути межі буденної реальності, утворити в ній «вікна», що виводять у світ казкового, небувалого. М. Жук – не лише поет у живописі, а й живописець у слові. Те саме можна говорити й про М. Філянського – творця поетичних ікон, і до сьогодні цікавих для інтерпретаторів завдяки екфрастичній сецесійній наповненості.

Своєю чергою, вірші, вміщені в циклі М. Вороного «За брамою раю», не мають аналогів в образотворчому мистецтві. Але це віддзеркалення душевного дисбалансу, викликаного драматичними обставинами особистої долі поета. Ліричний персонаж циклу опиняється у світі, позбавленому світлих фарб, сповненому болю, краху найшляхетніших мрій. У зв’язку з цим емоціональним центром поетичної сфери циклу стає елегійність, зумовлюючи відповідну жанрову домінанту. М. Вороний також орієнтується на психологізм та інтелектуалізм поезії, його апеляцію до підсвідомого, неземного.

Атмосфера неподоланного натхнення, що панує в літературних творах М. Жука, М. Філянського та М. Вороного, спонукає реципієнта до співтворчості, а це також було й лишається одним із основних чинників української сецесії.

Список літератури:

1. Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. Київ : Наукова думка, 1996. 704 с. (Далі посилання на це видання подається із зазначенням сторінок у тексті).
2. Гуляк А. Б. Сецесія як форма вияву авторської свідомості (на матеріалі фантазії Ольги Кобилянської «Поети»). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Т. 23 (62), №1: Филология. Социальные коммуникации.* Симферополь, 2010. С. 80–86.
3. Гундорова Т. “Fiat” Миколи Вороного. *Слово і час.* 1994. № 7. С. 30–39.
4. Жук М. Співи землі : поезії. Чернігів : Друкарня Губ. Земства, 1912. 128 с.

5. Каталог произведений украинского художника Михаила Жука / сост. Н. Порожнякова. Одесса : Астропринт, 2006. 76 с.
6. Ковалів Ю. І. Сецесія як проблема новітньої історії й теорії української літератури. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Т. 23 (62), №1: Филология. Социальные коммуникации*. Симферополь, 2010. С. 28–34.
7. Козирод І. І. [Вступна стаття]. *Михайло Жук: альбом* / авт.-упоряд. І. І. Козирод, С. С. Шевельов. Київ : Мистецтво, 1987. 120 с.
8. Колкутіна В. В. Архітектоніка поетичних циклів Миколи Вороного : монографія. Одеса : Астропринт, 1998. 100 с.
9. Лицар честі і краси: Микола Вороний у спогадах, листах і матеріалах / упоряд., передм. і приміт. І. М. Лисенка. Київ : Рада, 2011. 208 с.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. Т. 2: Маадай-Кара – Я-Форма / за ред. Ю. І. Коваліва. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
11. Мушировська Н. В. Квіткова символіка як елемент сецесійного стилю Василя Пачовського. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Т. 23 (62), №1: Филология. Социальные коммуникации*. Симферополь, 2010. С. 106–119.
12. Науменко Н. В. Образ макросвіту у мікросвіті художнього твору: символ у формозмістовому полі української новели кінця ХІХ – початку ХХ століть : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2013. 355 с.
13. Науменко Н. В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2010. 518 с.
14. Науменко Н. В. Сецесійні мотиви творчості Михайла Жука. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Т. 23 (62), №1 : Филология. Социальные коммуникации*. Симферополь, 2010. С. 120–124.
15. Петрарка Ф. Канцоньере / пер. з іт. А. Перепаді ; авт. передмов М. Сантагата, Н. Ф. Баллоні. Харків : Фоліо, 2007. 282 с.
16. Поліщук Я. О. Література як геокультурний проект : монографія. Київ : Академвидав, 2008. 304 с.
17. Семенюк Г. Ф., Гуляк А. Б., Науменко Н. В. Літературна майстерність письменника : підручник. Київ : Видавництво «Сталь», 2015. 405 с.
18. Філянський М. Г. Поезії / вст. ст. та приміт. В. Шевчука. Київ : Рад. Письменник, 1988. 240 с.
19. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З остатніх десятиліть ХІХ віку. Дрогобич : Видавн. фірма «Відродження», 2008. 464 с.
20. Эпштейн М. Н. «Природа, мир, тайник вселенной...»: система пейзажных образов в русской поэзии. Москва : Высшая школа, 1990. 303 с.
21. Néret, G. Gustav Klimt. 1862-1918. Köln: Benedikt Taschen Verlag, 1995. 96 p.
22. Wallis, M. Secesja. Warszawa: Arkady, 1974. 252 s.

Naumenko N. V. THE SECESSION-ORIENTED IMAGE-MAKING COMPONENT IN MODERNIST UKRAINIAN LYRICS

The article shows the analysis of specifications of secession-oriented creating images of nature and love, represented by verse works from poetic collections 'Chants of the Earth' by Mykhailo Zhuk, 'Calendarium' by Mykola Filyansky, and 'Beyond the Heaven's Gate' by Mykola Voronyi. The author of the article dealt with secession as the factor of discretion and otherwise the lofty decoration of everyday life, which conditioned the originality of generic semantics, symbolic and narrations in either love stories or natural-philosophical sketches. Apparently, the poets succeeded in gradual creation of panoramic, so-called 'Petrarchian' vision of the world with lyrical characters and their environment organically inscribed in it.

Floral images became conceptual to express the poetic idea within the context of secession, which acquired the 'great style' status in European arts. As the constituent of Ukrainian literature of fin de siècle, secession established the unique image-making methods, specific topicality, and combinations of tropes and figures. As it is well-known, secession in visual arts negated the even paces and geometrically correct and stable images; instead, the discreet rhythms triggered the diffusion of artistic forms. These processes were as well imminent to literature, primarily to the small genres.

The heritage of Ukrainian secession poets is outstanding for the following reasons: interpretations of European poetic motifs; contraposition of poetic animosity and daily routine; confirmation of human's unstoppable aspiration towards beauty and light; longing for an ideal; break-ins with 'narodnyk' poetic traditions; diversity of metric forms and stanza patterns (sonnet, rondeau, or individual author's stanzas); using the exquisite metaphors, paraphrases, inversions, ellipsis, non-fitino figure, and gradations.

The character's search for the place in the world of nature and feelings is evident to be the central narrative concept for all the verses analyzed. It is the crucial factor to determine the lavish imagery palette of each collection, in which quite non-traditional symbols of human life appeared.

Key words: *Ukrainian poetry, modernism, secession, lyrics, arts, image, genre.*

Перцева В. А.

Харківський національний університет внутрішніх справ

МЕХАНІЗМИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В НОВЕЛАХ ДЗВІНКИ ТОРОХТУШКО

У статті аналізуються функції художніх засобів та способи перетворення серйозного на смішне. Предметом дослідження обрано збірку новел «Питровка» популярної сучасної української блогерки, авторки численних творів для дітей та дорослих – Дзвінки Торохтушко. У статті йдеться про особливості прояву комічного, його автентичність і демократичність. Особливу увагу приділено вивченню мовних засобів лексичного рівня, які найактивніше використовуються в новелах письменниці. Автор ілюструє прикладами, що слова, які набувають у текстах новел метафоричності, обов'язково отримують емоційно-експресивне забарвлення, що визначає ставлення авторки до зображеного. Якщо ставлення письменниці критичне (негативне), а оцінка – іронічна, метафора виконує функцію засобу творення комічного ефекту. У роботі постулюється ідея про те, що метафора стає виразником комічного тільки тоді, коли вона створена на підставі неправдивої аналогії. Простежується роль авторських новоутворень та фразеологізмів у авторській обробці письменниці. Доводиться концепція про орієнтованість мовних засобів та прийомів у новелах Дзвінки Торохтушко на «свого» читача, здатного відчувати прихований зміст комічного, для якого відсутність розшифрування слова, фрази в тексті служить певним когнітивним стимулом. Такий текст – завжди пошук згоди між автором і читачем. У результаті аналізу доноситься думка про спрямування мовних засобів у текстах новел на реалізацію трьох основних механізмів творення комічного: експресивізацію, контраст між образами й словами та мовну аномалію. Засвідчено специфіку творення комічного в новелах Дзвінки Торохтушко, яке ґрунтується на поєднанні мовної гри, розмовності з яскравою конотацією «спрошення», жаргонізацією, індивідуальними авторськими неологізмами, у яких віддзеркалюється реальна мовна ситуація у сучасній Україні.

Ключові слова: сміхова культура, гумор, комічне, комічний ефект, метафора, порівняння, новоутворення, діалекти, сучасна українська література.

Постановка проблеми. Українська сміхова культура – явище процесуальне. З часів виникнення і дотепер у ній відбуваються постійні зміни, пов'язані з особливостями сприйняття, розуміння, перетворення світу й самоутвердження в ньому людини. Розмаїттям форм сміхової культури перейняте повсякденне життя українців, мовне спілкування, часто пересипане дотепними й влучними слівцями, та традиційна творчість. Сміховий світ сучасності знаходить своє вираження у формах народної та професійної культури: у каламбурах, усмішках, гумористичній прозі, фейлетонах, піснях, анекдотах, казках, календарно-обрядових дійствах, вертепах, клоунаді, пантомімі, карикатурах і шаржах, у різних формах і жанрах фамільярно-брутальної мови тощо. Мікрокосм кожного з цих компонентів сміхової культури віддзеркалює своєрідну українську ментальність, однією з визначальних рис якої є почуття гумору.

Гумор універсальний, але водночас має локальну специфіку, що відбиває ціннісні орієнтації й риси національної вдачі певного народу.

Національна специфіка гумору проявляється передусім у тематиці гумористичної літератури, а також у мовних засобах і формах створення комічного ефекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гумор традиційно входить у сферу інтересів літературознавства. До дослідження мовних засобів і форм комічного у творах закордонних та українських письменників зверталося чимало філологів: А. Є. Болдирєва, М. П. Брандес, В. М. Вакуров, А. Ю. Голобородько, С. О. Голубков, Н. В. Гуйванюк, О. І. Єфімов, О. А. Земська, В. М. Капачинська, А. В. Карасик, П. Б. Коржева, О. Я. Кузьмич, Н. В. Ланчуковська, І. В. Лесик, А. З. Леськів, П. П. Плющ, А. С. Попович, Б. Г. Пришва, В. Я. Пропп, О. С. Скорик, Т. А. Шульга, О. А. Шумейко та інші.

Беручи до уваги попередні наукові розвідки, можна виокремити найсуттєвіші риси гумору: помічаючи окремі дотепні якості, він не заперечує предмет або явище загалом; бачить позитивні сторони, що відповідають ідеалу людини; не містить

прихованої двоплановості, з огляду на це легко доступний для сприйняття; відрізняється від іронії й сатири за характером відбиття дійсності (добрий, людяний).

Відомо, що гумористичний твір – це текст, мета якого – викликати в читача сміх. Для досягнення комічного ефекту автор організовує свій твір так, щоб взаємини між окремими елементами вказували на комічний статус тексту загалом, викликаючи у читача адекватну реакцію. Задоволення, яке отримує читач у процесі сприйняття, об'єднує комічне з іншими естетичними категоріями сміхової культури (театром, мистецтвом, обрядовістю), водночас основну роль у створенні комічного змісту відіграє форма. Вочевидь, що в гумористичному тексті нею є мова.

Порівнюючи гумор з іншими видами комічного, можна помітити його яскраву своєрідність, на яку неодноразово вказували дослідники. М. П. Брандес у навчальному посібнику зі стилістики зазначає: «Гумор припускає, що за смішним, за тими недоліками, що викликають сміх, відчувається щось позитивне, привабливе» [2, с. 148]. Отже, гумор – це жарт. Об'єктом гумору є окремі недоліки, дотепні й смішні, що або легко долаються, або відносно прийнятні. Характерною ознакою гумору є поєднання сміху із симпатією. Адже гумор – це сміх доброзичливий, незлобливий. Гумор у літературі – це складне соціокультурне явище, яке, нарівно із сатирою, сарказмом, пародією, іронією, є однією з форм сучасної сміхової культури. Невипадково цей феномен завжди привертав увагу дослідників. У своїх роботах вони розглядали важливі, але не рівноцінні за значущістю проблеми мовного вираження комічного. Але так чи інакше всі звертались до проблеми гумору в літературі, здійснювали спробу розробити класифікацію мовних засобів і аналіз механізмів досягнення комічного ефекту. Проте залишається ще чимало відкритих питань, пов'язаних передусім із виявленням і описом механізмів комічного в текстах сучасної літератури.

Актуальність нашої розвідки визначається насамперед потребою в багатоаспектному прочитанні творів сучасної української літератури, до якої, безумовно, належить і творчість Дзвінки Торохтушко.

Дзвінка Торохтушко (Любов Бурак) – сучасна українська поетеса, письменниця, блогерка. Її називають «Остапом Вишнею в спідниці», «справжнім літературним відкриттям», оскільки її твори про «справжнє життя» «справжніх людей». Твори Дзвінки Торохтушко відрізняються сміливими

жартами, проте в гуморі авторки немає й натяку на агресивне кепкування або приниження.

Дзвінка Торохтушко – авторка численних поезій, казок, віршів, прозаїчних творів для дітей і дорослих. Але широка популярність до неї прийшла після написання збірки новел «Питровна», яку ще до офіційного виходу з друку розібрали на цитати її підписники в соціальних мережах.

Постановка завдання. Предметом нашого дослідження стала збірка новел «Питровна», опублікована на початку 2019 року. Серйозне комплексне вивчення творів талановитої української письменниці – у близькій перспективі. Проте вже сьогодні відчувається потреба в спеціальних дослідженнях стилістики її художніх творів. Феєричне гумористичне забарвлення збірки новел «Питровна» створюється Дзвінкою Торохтушко насамперед завдяки широкому контексту «дотепності та несамовитості» [3, с. 4] описаних письменницею випадків і ситуацій. Задля створення комічного ефекту авторка активно використовує різноманітні мовні засоби.

Характеризуючи стилістичні особливості, науковці неодноразово звертали увагу на мовні механізми створення комічного у творах (окремому творі) одного або декількох літераторів. У своїх дослідженнях вони дійшли висновку, що досягнення комічного ефекту за допомогою мовних засобів відбувається насамперед через навмисне порушення мовних норм, тобто завдяки наявній в гумористичному тексті розбіжності між традиційною системою висловлювання й системою, обраною автором.

Зокрема, цікаву думку про мовне втілення комізму висловив Анрі Бергсон. Він вказав на серйозну різницю між комічним, яке виражає мова, і комічним, яке мова створює: «Перше ще можна перекласти з однієї мови на іншу, хоча й воно може втратити велику частину своєї текстової оригінальності. ...Інший же вид комічного зазвичай не перекладається. Тим, що існує, він цілком зобов'язаний будові фрази або підбору слів. Комічним тут стає сама мова. Фраза, окреме слово тут цілком самостійно здатні викликати сміх» [1, с. 58].

Саме таку здатність має автентичний гумор у новелах Дзвінки Торохтушко. За допомогою мовних одиниць авторка отримує можливість якнайяскравіше показати своє ставлення до подій, які описує. До того ж вона максимально впливає на читача. Створюючи комічний ефект, дієвість його зазвичай підтверджується сміховою реакцією аудиторії. І саме тому мовні засоби комічного глибоко національні.

Мовні засоби і прийоми комічного в кожного письменника різні й специфічні. І тому **метою нашого розвідки** є дослідження механізмів творення комічного в новелах Дзвінки Торохтушко. Окремо розглядаються функції художніх засобів, а також опрацьовується система актуальних для творчості сучасної української письменниці мовних засобів, що допомагають створювати комічний ефект.

У комплексному висвітленні зазначених проблем, що робиться вперше, полягає **наукова новизна дослідження**. Результати дослідження доцільно враховувати в курсах лекцій зі стилістики, лінгвістики й інтерпретації тексту, на заняттях з аналітичного читання, під час написання курсових і дипломних робіт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система української мови надає письменникам найбагатші можливості вибору одиниць для створення комічного ефекту. Аналізуючи їх, дослідники звернули увагу на таку рису комічного, як відхилення від норми. Термін «норма» зазвичай поєднується з поняттям «літературна мова», оскільки її головною рисою є відповідність установленим правилам і мовним законам. Проте під впливом зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (мовних) чинників мова постійно зазнає змін.

Однією з характерних ознак сучасного етапу розвитку української літературної мови є потужна персоніфікація: кожен носій мови додає свої мовні й мовленнєві особливості, беручи участь у колективному процесі створення й опанування норм. Право людини на творчість, індивідуальність реалізуються сучасними українськими письменниками надзвичайно активно. Це віддзеркалюється в процесі «спрощення» мовних норм, у поширенні в текстах елементів, що беруть початок із позалітературних мовних сфер, переважно із професійних і соціальних жаргонів. Явище «спрощення» властиве всім рівням і нормам української мови. У випадку, який ми розглядаємо в нашій роботі, можна говорити про свідоме й мотивоване відхилення Дзвінкою Торохтушко від літературної норми, що виявляється художньо значущим.

Найбільш рухливими та з потужним потенціалом комічного є лексичні норми мови. Досить повною з огляду на це нам видається класифікація лексичних засобів творення комічного ефекту, яку запропонувала у своєму дисертаційному дослідженні О. Я. Кузьмич [4]. Особливість цієї типології полягає в тому, що мовні засоби комізму авторка аналізує з точки зору дотримання або порушення тих або інших ознак правильності

мови. Унаслідок цього дослідниця зараховує до лексичних засобів комічного синоніми, мовні штампи, метафори, порівняння, фразеологізми, неологізми, okazionalizmi, стилістичний різнобій.

У творах Дзвінки Торохтушко комізм створюється завдяки різноманітним лексичним мовним засобам. Одним із найулюбленіших способів створення комічного ефекту в новелах письменниці є метафора. Метафора визначається як «приховане порівняння», «перенесення на підставі подібності». На нашу думку, найбільший інтерес являють індивідуальні, авторські метафори Дзвінки Торохтушко, переносне значення яких не закріплено в словнику, а є результатом її творчості. Наприклад: «І тут у Питровни *загорілися* очі... Це означало, що мозок її прийняв якесь *ювелірне рішення*» [5, с. 97]; «Вовка, котрий грав роль москаля, підхопив грип і *зіграв* таким *кашлем*, що можна було з лаштунків робити *червоне ідеологічне простирадло* і з чистою совістю *хоронити виставу*» [5, с. 69]; «Цілий вечір ми... *ліпили матрицю кокошника* на столярний клей... Бабця вважала це страшним марнотратством і на ходу *коректувала бюджет святого Миколая*» [5, с. 18]; «При появі діда Яська *бджоли алегорично чхали*, а *самки комарів масово записувались донорами* в центр переливання крові» [5, с. 58] тощо.

Слова, які набувають у текстах метафоричності, обов'язково отримують у новелах Дзвінки Торохтушко емоційно-експресивне забарвлення, що визначає ставлення авторки до зображеного. Якщо ставлення письменниці критичне (негативне), а оцінка – іронічна, метафора виконує функцію засобу творення комічного ефекту. Отже, метафора стає виразником комічного тільки за умови створення на підставі неправдивої аналогії.

Схожі стилістичні невідповідності, що посилюють комічний ефект, у якому високе уподібнюється низькому, трапляються в основі порівняння. Наприклад: «бабця ходила як *снігова хмара*» [5, с. 9]; «це не діти, а два *гімна в запічку*» [5, с. 9]; «Тончине плаття було *розраховане на статую Матері-Батьківщини з двома куполами собору Святого Петра*» [5, с. 124]. До того ж Дзвінка Торохтушко використовує сучасний етнокультурний прецедентний образ-стереотип: «...Водій не встигає оминати ямковий ремонт на дорозі, й *маршрутку починає трясти, наче курсом гривні*» [5, с. 148]; «...Пенсіонери впадають у *склерозний реверс*, водій *крутить кермом, наче Кабмін економікою*» [5, с. 149]; «...Тамарка була профі. Вона таки розіграла пиво з цукром, і ефект романтичних просто на очах зцементувався... Якби Тамарка *працювала в Укравто-*

дори, їй би ціни не було» [5, с. 126]. Попри те, що порівняння є доволі простою універсальною мовною категорією, у новелах Дзвінки Торохтушко вони виконують особливі функції. Наприклад, вводиться у художній текст для комплексного опису, що характеризує головних героїнь, їхню зовнішність, манеру поведінки, спілкування, їхній внутрішній світ.

Особливо виразні можливості в збірці новел «Питровна» отримали численні фразеологічні звороти, мовні штампи; прислів'я, приказки, афоризми; політичні гасла, рекламні слогани в їх узуальній формі («накритися мідними ночвами», «бикам хвосту крутити», «пам'ятати до нових віників, «зі своїм уставом у чужий монастир», «обійми Морфея», «Небесна канцелярія», «сидіти маком») або в авторській обробці письменниці («ранній Тичина та середній Сосюра», «вітчизняна пудра для мозку», «радикально налаштовані хробаки в голові») тощо. Джерелом для виникнення такого яскравого комічного ефекту виявляється неузгодженість між змістом і формою висловлювання загалом (книжковий стиль або нейтральний) і його частинами (розмовний стиль). Мовна одиниця комічного створюється в тексті новел однаковою способом, а саме: у словосполученні, що належить фразеологічному звороту, відбувається заміна однієї частини на іншу, схожу за звучанням з базовим відрізком. Наприклад: «смерть ходила поруч і голосно ччала»; «не поле перейти, а лоби набити досвідом»; «в життєвому театрі головне – не переграсти»; «основна клітина суспільства – сім'я, а основна яйцеклітина – мужик 23 лютого»; «маркетолог – це оперативне створіння» тощо.

Отже, вживання Дзвінкою Торохтушко фразеологізмів пов'язане з їх виразними можливостями. Можна стверджувати, що письменниця завдяки фразеологізмам висловлює свою думку широко, емоційно, ніби занурюючи відоме стійке словосполучення у флер власного осмислення. Вживання народних прислів'їв, алюзій, безумовно, свідчить про її високий культурний й мовний рівень, адже реакція читацької аудиторії однозначно зумовлена національними мовними традиціями.

Ще одними з особливостей художньої прози Дзвінки Торохтушко є численні авторські новоутворення (оказіоналізми), які можуть існувати лише в межах контексту. Оказіоналізми завжди були своєрідним індикатором творчого потенціалу автора. Новоутворення в новелах Дзвінки Торохтушко вносять у текст певну фамільярну інтонацію, найчастіше семантично узгоджуючись із

«прообразом». Приміром, за моделлю латинських термінів *homo sapiens* (“*homo sapiens*”) та *dryopithecus* (“*dryopithecus*”) письменниця створила індивідуально-авторські «наукові терміни» – «гомо еректус» та «сранопітек». Вживання авторських новоутворень створює, на нашу думку, сприятливі умови для успішного мовного спілкування: це чудовий спосіб для діалогізації мови. Важливу роль тут відіграє налаштованість на «свого» читача: авторка враховує мовні знання адресата й відповідно до цього організовує текст своїх новел, у такий спосіб сприяючи виникненню прихильності та уваги читача. Такий текст – завжди пошук згоди між автором і читачем.

Потужною базою для створення комічного є різностильова лексика. У збірці новел «Питровна», починаючи з її назви, яскраво простежується використання просторіч, діалектів, сучасного молодіжного сленгу, вульгаризмів і жаргонної лексики. Різностильова лексика вводиться для реалістичного зображення подій, яскравої характеристики персонажів, вираження авторського ставлення до описаних явищ, створення тональності невимушеності, жартівливості, іронії, гумору.

Діалектизми, введені в репліки головних героїнь, не лише стають засобом характеристики персонажа, але й пов'язують їх із конкретною місцевістю. Зокрема новели, що описують дитячі роки героїнь, рясніють кременецькими локалізмами: «шарварок», «бараболя», «слоїк», «морги землі», «таляпати», «ночви», «дупа», «штолен» тощо. Авторка занурює читачів у мовне середовище Тернопільщини, передаючи його фонетичні й граматичні особливості. Вживання діалектних слів передає флер місцевого колориту і є знаковим для читачів, знайомих із тернопільською говіркою.

Безумовно, свідомим і спрямованим на створення стилістичного контрасту є численне вживання письменницею сленгу, вульгаризмів, просторіч та росіянізмів. Такі слова та вирази, як «пацавате одоробло», «нефіговий», «кульочок», «рибльонок», «мендалі та вурдена», «йолоп», «гумаки», «тіко так», «квацяти», «празник», «вхалепатись», «вимахуватись», «сачконути», що зазнали метафоризації, вводяться письменницею в художній контекст для посилення авторського оцінювання, емоційності й експресивності. Ці мовні прийоми переважно жваві, сміливі, іноді прямолинійні та відверто грубі. Їх гумор живий, природний, оскільки орієнтується на демократичного читача, який цінує і розуміє гумор авторки.

У новелах Дзвінки Торохтушко, як засіб створення комічного ефекту, представлена й іншо-

мовна лексика. Це іноземні слова й вирази, які передаються авторкою в латиниці зі збереженням особливостей вимови мови-джерела, тому й сприймаються як сторонні (такі слова й вирази заведено називати «варваризмами»). Ці запозичення не сприймаються як насильно привнесені, навпаки, створюють необхідний письменниці контраст між такими елементами і їх контекстним оточенням. Наприклад: «У процесі спостереження коректних і толерантних smile на обличчях продавчинь я зрозуміла, що всі пристойні dress на мене зовсім little і перспектива знайти розмір X на одне L більше – повністю black» [5, с. 170]. Таке неканонічне використання іншомовних елементів можна розцінювати як явище мовної гри.

Отже, письменниця для створення комічного ефекту активно використовує у своїй творчості весь потенціал української мови з характерними для неї естетичною, емоційною й експресивною функціями.

Висновки. Новели збірки «Питровна» Дзвінки Торохтушко насичені гумором у кращих традиціях світової літератури. Як показав аналіз, увесь комплекс мовних засобів, що використовує письменниця, спрямований на реалізацію таких основних механізмів творення комічного, як експресивізація (частини тексту набувають форм мовної гри), контраст (між образами й словами) та аномалія (свідоме порушення норм і правил вживання мовних одиниць). Водночас у новелах Дзвінки Торохтушко сильним є суб'єктивний фактор, у викладенні помітно відчувається позиція письменниці. Вочевидь, для того щоб зрозуміти контекст, авторка та читач повинні мати спільні знання історичного, культурного, соціального характеру. Адже комічне, як об'єктивна й суб'єктивна категорія, виражає себе в найрізноманітніших формах. Однією із найважливіших є мовна форма. Дзвінка Торохтушко віртуозно використовує всі наявні можливості української мови на сучасному етапі її розвитку. Письменниця здобуває матеріал із живої розмовної мови, діалектів, а також із фра-

зеологічного фонду, широко використовує наявні в мові образні засоби, активно змінює мовні одиниці, досягаючи комічного ефекту.

Насичена діалектами, вульгаризмами та жаргонізмами мова героїв новел Дзвінки Торохтушко перетворюється на своєрідний механізм, націлений на пошук «свого» читача, здатного оцінити авторський гумор, відчути прихований зміст, для якого відсутність розшифрування слова, фрази в тексті не перешкоджає читанню, навпаки, становить деяку привабливість, служить певним когнітивним стимулом.

В основі створеного письменницею комічного ефекту лежать прийоми мовної гри і різностильова лексика з яскравою конотацією «спрощення», жаргонізацією, індивідуальними авторськими неологізмами, у яких віддзеркалюється реальна мовна ситуація у сучасній Україні. Саме одночасне поєднання розмовності, неординарності, певної брутальності визначає специфіку комічного в новелах Дзвінки Торохтушко.

Виходячи з того, що комічне трактується нами як особливий мовний механізм, досягнення комічного ефекту в новелах письменниці здійснюється на базі певного кола мовних засобів. Трансформація серйозного в смішне ґрунтується на перетині прецедентних текстів, зіткненні стилів і руйнуванні мовних норм. Широкий спектр комічних засобів у новелах Дзвінки Торохтушко свідчить про те, що письменниця не лише майстерно володіє соціокультурними нормами та стереотипами мовного спілкування, але й творчо переробляє наявні в арсеналі мови засоби, втілюючи своє творче бачення світу.

Отже, ми виявили низку механізмів творення комічного у творчості сучасної української письменниці Дзвінки Торохтушко, а також здатність мовних одиниць реалізовувати комічний зміст. Вважаємо, що подальший аналіз стилю письменниці, зокрема порівняльний, дасть змогу глибше зрозуміти її творчість та сформувати уявлення про її мовну особистість.

Список літератури:

1. Бергсон А. Смех. Москва : Искусство, 1995. 127 с.
2. Брандес М. П. Стилистический анализ. Москва : Книжный дом «Либроком», 2009. 208 с.
3. Волошин Б. Я. Про Питровну, дитинство і справжню дружбу. Торохтушко Дзвінка. Питровна: новели. Київ : Атагон, 2019. С. 4–5.
4. Кузьмич О. Я. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 217 с. URL: https://ra.eunu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Kuzmich-O.-YA_dysertatsiya.pdf.
5. Торохтушко Дзвінка. Питровна: новели. Київ : Атагон, 2019. 176 с.

**Pertseva V. A. MECHANISMS OF COMIC CREATION
IN NOVELS OF DZVINKA TOROKHTUSHKO**

The article analyzes the functions of artistic means and ways to turn the serious into the funny. The subject of the research was a collection of short stories "Pytrovna" by a popular modern Ukrainian blogger, author of numerous works for children and adults – Dzvinka Torokhtushko. The article deals with the peculiarities of the comic, its authenticity and democracy. Particular attention is paid to the study of linguistic means of the lexical level, which are most actively used in the short stories of the writer. The author illustrates with examples that the words acquiring metaphor in the texts of short stories necessarily receive an emotionally expressive colour, which determines the author's attitude to the image. If the writer's attitude is critical (negative) and the assessment is ironic, the metaphor serves as a means of creating a comic effect. The work postulates the idea that metaphor becomes an expression of the comic only when it is created on the basis of a false analogy. The role of author's neoplasms and phraseologies in the author's processing of the writer is traced. The concept of the orientation of language means and techniques in Dzvinka Torokhtushko's short stories to "one's" reader, able to feel the hidden meaning of the comic, for whom the lack of deciphering the word, phrase in the text serves as a certain cognitive stimulus. Such a text is always a search for agreement between the author and the reader. As a result of the analysis, the idea of directing linguistic means in the texts of short stories to the realization of three main mechanisms of comic creation is expressed: expressiveness, contrast between images and words and linguistic anomaly. The specificity of the creation of the comic in Dzvinka Torokhtushko's short stories is attested, which is based on a combination of language play, colloquialism with a bright connotation of "simplification", jargon, individual author's neologisms, which reflect the real language situation in modern Ukraine.

Key words: *humorous culture, humour, comic, comic effect, metaphor, comparisons, new growths, dialects, modern Ukrainian literature.*

Приліпко І. Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБРАЗ МИТЦЯ У ПРОЗІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті проаналізовано особливості моделювання образу митця у творах О. Гончара. На основі аналізу оповідання «Соняшники», незавершеної повісті «Білий лотос», романів «Собор» і «Твоя зоря» з'ясовується специфіка відтворення письменником внутрішнього світу, світосприйняття людини мистецтва, її долі, а також феномену й сенсу творчої праці. Репрезентовані у творах постаті скульпторів, архітекторів, художників засвідчують глибоке розуміння автором особливостей творчого процесу, значення натхнення, мотивації та умов творчості, специфіки реценції творів мистецтва та їх значення.

Образи людей творчої діяльності у прозі О. Гончара розкриваються шляхом відтворення зовнішніх та внутрішніх деталей, через залучення ретроспекцій. Постаті митців прикметні реалістичністю (окремі з них мають своїх прототипів), психологізмом, позитивною семантикою. Змодельовані автором образи актуалізують проблеми творчого задуму й особливостей його втілення, сприйняття митця і його творіння, акцентують на значенні історичної пам'яті й вічних цінностей буття, розкривають співвідношення різних часових пластів, особистого та професійного, життя й мистецтва, минулого та вічного. Письменник показує, що результати творчої діяльності, справжні мистецькі твори синтезують конкретно-історичне й символічне, національне та загальнолюдське. Зображуючи образи митців, розкриваючи особливості їхньої творчості, О. Гончар актуалізує та вмотивовує потребу збереження архітектурних, скульптурних, малярських пам'яток.

Ключові слова: образ, проза, митець, творчість, талант, натхнення, реценція.

Творчість – це найчастіше здатність захоплюватись і вміння своє захоплення передати іншим.

О. Гончар «Щоденники» (18.02.1975)

І якщо вже говорити про безсмертя, то мистецтво стоїть до нього найближче.

О. Гончар «Собор»

Постановка проблеми. Проза визначного письменника ХХ століття О. Гончара (1918–1995) засвідчує зацікавлення автора темою покликання людини, особливостями її розуміння та реалізації себе у, за Г. Сковородою, сродній праці. У контексті образної системи прози О. Гончара зображені представники різних видів діяльності, з-поміж них особливе місце займають образи людей творчих професій: скульптори й архітектори («Соняшники», «Білий лотос», «Собор»), співаки («Народний артист»), художники («Твоя зоря»), кіномитці («Циклон»), письменники («Двоє вночі», «Пізнє прозріння», «Берег його дитинства», «На землі Камоенса», «Берег любові»). Світогляд та психологія митця були знайомі і зрозумілі О. Гончару, який на власному досвіді знав специфіку праці творчої людини, усвідомлював значення натхнення, розумівся на нюансах творчих пошуків та особливостях утілення творчого задуму.

У контексті досліджень прози О. Гончара питання особливостей репрезентації образу митця залишається маловивченим (до нього дослідники звертались принагідно, в контексті аналізу інших проблем [7; 8]), що й зумовлює актуальність цієї студії.

Постановка завдання. Метою статті є на основі аналізу оповідання «Соняшники», незавершеної повісті «Білий лотос», романів «Собор» і «Твоя зоря» розкрити особливості моделювання образу митця (скульптора, архітектора, художника) у творчості О. Гончара, з'ясувати специфіку відтворення письменником світосприйняття людини мистецтва, процесу й сенсу творчої праці.

Виклад основного матеріалу. Образ скульптора в оповіданні «Соняшники» (1950) актуалізує ідею про те, що лише натхненний митець може творити й тоді його витвір буде справжнім. Зображуючи скульптора, О. Гончар через зовнішні деталі акцентує на незвичності його постаті для селян: «Випурхнувши десь із-за причілка й заглядавши на ганку незнайомого літнього чоловіка в білому костюмі, вони (сільські хлопчачки. – І. П.) зупинились, неабияк зацікавлені ним» [3, с. 429]. Особливості психології людини творчої професії увиразнені показом спостережливості героя, його підсвідомим намаганням у всьому, що йому

трапляється, бачити матеріал для своїх творів. Так, спостерігаючи за сільськими хлопцями, скульптор подумки «уже починав ліпити їхні струнки й по-своєму граціозні постаті, переводив із глини у бронзу, виставляв на видних місцях, на фонтанах у міському саду» [3, с. 430]. Кожна спостережена деталь оцінюється прискіпливим оком скульптора як можливий об'єкт творчості («У перший момент скульпторові дивно було бачити на блискучому склі стола між різьбленим письмовим приладдям запечені головині руки. Одначе згодом скульптор і в цьому знайшов своєрідну звабу й гармонію. Ці вузлуваті руки теж були варті того, щоб їх виліпити» [3, с. 430]). Прибувши в село з наміром створити скульптуру знаної колгоспниці Меланії Чобітько, митець цікавиться про неї в голови колгоспу, проте почуті анкетні дані й позитивні відгуки про Меланію не задовольняють його. Скульптора цікавить насамперед внутрішній світ людини, образ якої має виліпити («<...> мені не анкета її потрібна, мене цікавить її душа, характер» [3, с. 431]), адже мистецтво, зокрема скульптура, через зовнішнє відображає внутрішнє. Побачивши Меланію, скульптор розчарується, адже вона «не могла похвалитись своєю вродою, й фотокореспонденти, мабуть, немало потрудились, відшукуючи для неї позу, в якій дівчина виступала б кращою, ніж була насправді. Що ж, фотографам це вдається, а як бути скульпторові? <...> Скульптор стежив за нею з нещадною зухвалістю митця. Меланія мовби навмисне заповзлялась розвінчати всі його творчі задуми» [3, с. 431–432]. Маючи намір виліпити Меланію, скульптор усе ж не розпочав роботу, адже шукає те, що спонукало б творити, дало поштовх натхненню («Невже не буває в неї отого... отієї іскри?» [3, с. 432]), те, що розкрило б характер дівчини, який мав би відобразитись у скульптурі, адже відтворити зовнішність людини неможливо, не пізнавши її душі. Проте попри позитивні відгуки про Меланію односельців, її доброту і працьовитість, яка в усіх викликала захоплення, побачити її внутрішні порухи, вихопити емоції скульпторові не вдається («Спробуй-но вихопити характер із цього хаосу недбалих ліній, кострубатих жестів <...>» [3, с. 433]) і він навіть починає сумніватись у своїх творчих можливостях: «Може, зір притупився, може, я вже чогось недобачаю? <...> Генерали мені вдавалися. Чому ж не вдається проста людина праці? <...> може, я просто видихався або в чомусь помиляюсь і не можу осягнути, відкрити її?» [3, с. 434–435]. Розповіді односельців про Меланію, спостереження за нею,

уява не могли допомогти скульптору, адже йому потрібні були безпосередні враження, котрі стали б поштовхом для творчості. Письменник акцентує, що душа, характер людини розкриваються не відразу, лише певні ситуації, обставини дозволяють уловити те неповторне, особливе, без чого не буває справжнього мистецького твору. Такими обставинами, в яких Меланія була сама собою, в яких проявлялася її справжня суть, її внутрішній світ, є праця: «Так ось яка вона, справжня! Щось майже величне було зараз у її поставі, в погляді, в рухах. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись, легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври. <...> Обличчя натхненно розшарілось і, освітившись якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим, у ньому з'явилась сила нових несподіваних відтінків. Де взялась і врода, і характер, і чиста ідеальна чарівність ліній! <...> Розпалена, в самозабутності натхнення, вона вся ще мовби живе в іншій сфері, де чуває себе владаркою, де можна триматись вільно і природно» [3, с. 442]. Побачивши Меланію у праці, яка проявила її справжню натуру, митець зрозумів, що до нього повертається творче натхнення: «Запам'ятати, вхопити, виліпити! Отут, зараз, у цю мить! <...> Стояв, увесь під владою свого відкриття. Зникло усе стороннє. Бачив лише море соняшників, білу косинку та артистичні вигини чудових рук, котрі раз у раз здіймаючись, плавно й натхненно подзвонювали у свої золоті литаври» [3, с. 442–443]. Отже, як влучно зазначив А. Погрібний, О. Гончар відтворив «той випадок, про який можна сказати: це те натхнення, яке й породжене натхненням» [7, с. 127].

У незавершеній повісті «Білий лотос» (перший варіант тексту мав назву «Альтанка», 1982) О. Гончар відтворив образ Галини Кальченко (1926–1975) – талановитої української скульпторки й художниці. Як засвідчують щоденникові записи, О. Гончар поважав Галину Кальченко, високо оцінював її талант: «Така трудівниця, така чиста і світла душа. Звичайно, якби не вона, не її невтомність, не бачити б Києву пам'ятника Лесі Українці. <...> Сама вона – красою таланту піднеслась над середовищем. Могла б вік скоротати міщанкою, потопаючи в достатках, цяцьках, а вона вибрала долю орлиці, патріотки, долю одержимої, і життя її горіло, як на кострищі. <...> Прекрасна дочка прекрасного народу – такою знають її в усіх кінцях країни й такою вона зостанеться для нащадків...» [5, с. 208]. Із життя відомої скульпторки письменник вихоплює невеликий період,

акцентуючи на перипетіях особистого життя, на складних взаєминах Галини Кальченко та її чоловіка – військового. Із метою увиразнення героїв автор повсякчас удається до ретроспекцій. Так, аналізуючи своє ставлення до чоловіка, Галина згадує минуле, їхні перші зустрічі, намагаючись розібратись у тому, чи це було кохання, чи співчуття («Може, що перейнялась співчуттям, тому що був він ще змучений після госпіталю, і самотність його, той прихований біль фронтовика виявились здатними пробудити твою чуйність, спалахнути почуттям із милосердя <...>» [1, с. 393]). Образ чоловіка Галини, яким він постає у спогадах, виразно контрастує з ним теперішнім – поважним командиром: «І ось тепер той худезний, довгоший, який у накинутім плащ-наметі, ніби в бурці кавказькій, стовбичив ради тебе, щасливий, перед інститутською брамою, <...> він після багатьох прожитих літ сидить тепер навпроти тебе в колибі в цих осінніх лісах свого танкодрому, де і старшого за нього нікого нема» [1, с. 393–394]. Про внутрішній стан Галини, яка прибула на іменини до свого чоловіка, свідчать окремі деталі: бліде обличчя, гірка усмішка, мовчазність, сум («<...> обкинувшись хусткою, заніміла присмучено (і сторожко) і, опустивши очі, мовби намагалась прозирнути в якусь глибіню, може, в ту незнану, ще не доступну їй таємницю, котра ні для кого із присутніх тут, крім неї, давно вже не була таємницею» [1, с. 399]). Образ скульпторки увиразнюється й через деталі зовнішнього вигляду: «Руки ці натруджені, з випнутими синіми жилами, як це буває лише в людей нелегкої фізичної праці, явно контрастували з тонким, навіть витонченим, глибокої блідизни обличчям жінки, з її високою білою шиєю й тендітними плечима» [1, с. 397]. Образа, біль і приниження проймають героїню, коли вона бачить на килимі жіночу шпильку («<...> кимось загублена чи, може, навіть навмисно кинута тією, невідомою. “Тут коханка була!!! Нічна коханка...”» [1, с. 401]). Відтворене в повісті відповідає дійсності: О. Гончар знав, що Галина Кальченко була нещаслива в особистому житті, адже чоловік зраджував її (показовим тут є щоденниковий запис від 5 квітня 1977 року [5, с. 298]).

У роздумах скульпторки актуалізується проблема співвідношення особистого і професійного, мистецтва та життя: «Може, і справді людина, котра обирає мистецтво, мусить сприймати самотність як щось неминуче і, згоряючи одною-єдиною пристрасною, вже не мусить домагатись інших радостей від життя?» [1, с. 406]. Галина зізнається собі, що мистецтво для неї – на першому місці:

«Звісно, обранець твій і зараз не може поставити тобі в докір, нібито була ти дружиною неухважною; ти ж таки справді дорожила тим, що поєднало вас і зараз єднає хоча б ради сина. Та все ж – творчість понад усе <...>» [1, с. 406].

Особливості праці скульпторки розкриті в розповіді її чоловіка: «Зайду до майстерні – стоїть, бідолашна, перед своїм гранітом – і удар за ударом. Бачили б ви ці удари! Просто ж дівчисько тендітне, в руці наче й сили, як у дитини, а як ударить – аж іскри викресуються. І, до речі, ця стукотнява цілоденна, вона ж на слух впливає. Уже потім я приніс їй шолом наш танкістський... Одягне, усміхнеться, і потім годинами в тому шоломі, мов яка-небудь грецька богиня» [1, с. 397]. Те, що Галина Кальченко справді працювала в танкістському шоломі, зафіксовано й у щоденникових записах О. Гончара: «Коли Галина Кальченко працювала в мармурі, гуркіт стояв у майстерні. Щоб не глухнути, одягала танкістський шолом. І ставала тоді схожою на Афіну Палладу. На богиню, яка працює» [5, с. 302]. Про специфіку творчості скульпторки, яку О. Гончар глибоко цінував, розумів і шанував, свідчить відтворений її творчий задум: «створити образ матері, але не як надгробок, не реквієм у камені, а створити її мовби з усім її життям від самих його тернистих початків і через любов таку чисту, самовіддану, яка й життєву безхмарність, і стугоління евакуаційних зим, і тужбу та чекання – все спромоглась поєднати в якусь дивовижну цілісність, може навіть у гармонійність перебування свого на землі» [1, с. 407]. Відповідно до реальних фактів, Галина Кальченко в повісті постає мисткинею, яка творила за покликанням, для якої процес творчості – час натхнення й самореалізації в улюбленій праці, «коли забувалось про все на світі, коли саме відчуття часу зникало й залишалися віч-на-віч: лише твоя уява та ще безформна перед тобою глина, така слухняна тобі, сповнена ще не виявленої пластики» [1, с. 412]. Як і всім справжнім митцям, їй доступними були краса життя, виміри буття, котрі закриті для інших: «– В душі людській і в небі – тайни... <...>. Живемо серед тайнощів. За суєтою, за марнотами не встигаєш помітити справжні цінності життя. А в ньому ж так багато краси...» [1, с. 416].

Життя митця продовжується в його творах – цю ідею О. Гончар акцентував у романі «Собор» (1967), зосередившись на зображенні не постаті митця, а його творіння. «Горда поема степового козацького зодчества» [2, с. 356], старовинний собор козацького бароко має свого прототипа – це

Свято-Троїцький собор у місті Новомосковську (Новоселиці (до 1794 р.)), збудований упродовж 1772–1781 років (1830 р. собор було відремонтовано, а в 1888 р. – відреставровано). У романі архітектурна споруда набуває символічного значення, уособлюючи майстерність архітектора й будівничих, творчий злет таланту митця, стаючи водночас утіленням духовності, культури й історії народу, які на конкретно-історичному часовому відтинку опинились перед загрозою знищення. Творіння козацького архітектора в романі постає одухотвореним, олюдненим: «<...> собор стоїть над селищами в задумі один серед тиші <...>. Співучий собор! – так про нього Баглай хотів би сказати, про гармонійну сув'язь отих його бань, вищих і нижчих, застиглих у німому вічному танці...» [2, с. 285, 471]. Мотивацією творчості, на переконання письменника, є прагнення втілити у витворі духовні поривання («Найвища поезія, думка людська неминуче прагне зматеріалізуватись <...>» [2, с. 472]), а тому подолати межі часу й минущості: «Ті, хто будували його, вони думали про вічність. Людині властиво прагнути вічності, знаходити в ній для себе мету й натхнення... Навряд чи взагалі є щось гідніше, ніж удосконалювати свій дух, увічнювати себе у творіннях своїх і дарувати їх нащадкам. <...> мистецтво – це невігубний слід людства, його злету, його верхогір'я, на яких панує дух перемоги над смертю, дух незнищенності...» [2, с. 473–474]. Роздуми Миколи Баглая про значення мистецтва, устами якого письменник актуалізує власну позицію та ідейний зміст твору, переходять в осмислення сенсу людського існування: «Людині властиво жити почуттям доцільності, почуттям безконечності. Людина прагне продовжити себе в далеч майбутнього – хіба це не природно?» [2, с. 474]. Прагненням увічнити поривання свого духу керувались ті, кому належить ідея зведення собору: запорожці (фундаторами собору вважаються козацькі старшини І. Чепіга й А. Головатий), які після зруйнування Січі вирішили: «Воздвигнемо, щоб піднісся в небо над цими плавнями, котрі рибою кишать, над степами, де наші коні випасались, і буде незломлений наш дух жити у святій цій споруді, наша воля сяятиме в небі блиском недосяжних бань. Шаблю вибито з рук, але із серця не вибито дух волі й жадання краси! Наша непокора в цім витворі стане серед степів на віки, окрасою Великого Лугу вгору сягне... <...> собор святий вибудуєм, дух свій у небо пошлем, і він у віках сіятиме над степами!...» [2, с. 382, 463]. Талановитим архітектором собору в романі є «тямко-

витий хлоп'як з очима великими, як натхнення» [2, с. 382], який за три доби сконструював макет собору зі стеблин комишу: «Розповідав, нібито зморений приліг у плавнях, задрімав, і собор сам уві сні йому наснився» [2, с. 382]. Тут письменник притримується легенди, за якою народний майстер Я. Погрібняк (1707–?; родом із селища Нові Водолаги на Харківщині), який вважається будівничим собору, побачив макет храму уві сні й відтворив його з комишин.

Зовнішній вигляд архітектурної пам'ятки увиразнюється крізь призму сприйняття Миколи Баглая: «<...> перед тобою цілком самостійний твір українського барокового стилю, досить лише глянути на плавке оте наростання ярусів, на шатра бань, перехоплених унизу, наче міцно затягнутих козацькими поясами! А сама таємниця розміщення – усі ж дев'ять маківок виринають перед тобою, рухаються, мов живі! <...> Якщо і є елемент західного бароко, то хіба що в отій мальовничості, в пориві у височінь» [2, с. 472]. Талант козацького архітектора став «юним виквітом краси» [2, с. 346], виявився у вмінні через зовнішні форми передати красу й дух споруди. Проте архітектурну пам'ятку нащадки довели до занедбаного стану: «облуплений собор» [2, с. 285] мали перетворити на «антирелігійний музей із куточком місцевої фауни і флори» [2, с. 319], потім – на склад комбікорму (за радянських часів у Троїцькому соборі дійсно був склад). Попри це, собор зачаровує своєю красою, доступною лише для небайдужих, для тих, хто здатен почути звуки «німої музики його округлих, гармонійно поєднаних бань, наростаючих ярусів, його співучих ліній» [2, с. 285–286], відчутти й побачити «симфонію пластики» [2, с. 297]. Собор «вичарувався з душі своїх мудрих і дужих майстрів» [2, с. 555], загадка таланту й таємниця натхнення яких утілились у їхньому творінні, незбагненному у своїй красі й гармонії, котрі збереглись у буремних перипетіях віків і не зникли під ристуванням: «І коли ті, далекі, прийдущі, виринувши із глибин всесвіту, наблизяться колись до нашої планети, перше, що їх здивує, безсумнівно, будуть... собори! І вони, інозряні, теж стануть дошукуватись тайни пропорцій, ідеального суголосся думки й матеріалу, шукатимуть ніким досі не розгадані формули вічної краси!» [2, с. 286–287].

У контексті розуміння О. Гончарем мистецтва провідною є ідея про те, що умовою для справжньої творчості є свобода і, відповідно, саме мистецтво є «останнє пристанище свободи» [2, с. 293]. Свобода, а також натхнення, талант, любов рухали

архітектором і будівничими собору, витворивши з матеріального шедевр, пам'ятку степового козацького зодчества, в якій є «ритми свої <...>, є вільний політ натхнення, любов висока...» [2, с. 296], в якій душа митця, яка й через віки промовляє до людей: «Ким він вибудований? І яким чудом уцілів? І яку душу хтось у нього вклав, що й через віки вона Єлку торкає?» [2, с. 316]. Крізь призму бачення героїв, у контексті їхнього ставлення собор розкривається в різних ракурсах. Відтворюючи сприйняття Миколи Баглая, О. Гончар увиразнює особливості рецепції мистецького витвору, відчуття його могутності, таємничості, гармонії, духовної сили, розуміння потреби його збереження: «Собор ніби має в собі щось від стихії, навіває щось таке ж велике, як навівають на людину степ, або ескадри хмар серед бурі, або окутані вічними димами чорні індустріальні бастіони заводів... Німотна музика собору, музика отих гармонійно піднятих у небо бань-куполів – вона для тебе реально існує <...>» [2, с. 297]. Бажання зберегти собор відчув ще один герой роману – воєнком, який під час війни віддав наказ не стріляти по ньому («Може, хіба що горе пережитих літ, пекуча зненависть до руйначів, до нищителів прояснила йому розум, продиктувала наказ – берегти!» [2, с. 411]). Прикметно, що свого сина воєнком вивчив на архітектора. Розвиваючи лінію молодого архітектора, О. Гончар загострює проблеми тогочасного стану архітектурних споруд, актуалізує потребу їх збереження, адже не лише Зачіплянський собор перебував під загрозою знищення (архітектор «на власні очі бачив, як місцеві учні-старшокласники старовинну свою гуцульську церковцю на дрова ламали. А вчитель їхній – вчитель-наставник! – роботою керував...» [2, с. 412–413]). Устами свого героя, його позицією письменник озвучує актуальні й болючі проблеми свого часу, розкриває злочини радянської влади щодо культурних цінностей, піднімає тему історичної пам'яті, значення культури й духовності: «– Всі ми руйнуємо <...>. Руйнуємо тим, що осторонь стоїмо... Руйнуємо своєю байдужістю. Були такі, що Десятинну в Києві знищили. Михайлівський Золотоверхий на очах у всіх зруйнували... <...> Особливою ненавистю молодий архітектор палає до тих, які, будучи з дипломом архітектора, свідомо вдавались до «розчищення» площ, зносили пам'ятки, тільки щоб звільнити місце для своїх бетонованих тумб...» [2, с. 413]. Цікавим є відтворення урбаністичного топосу крізь рецепцію героя, який сприймає Дніпропетровськ (нині місто Дніпро) з позиції свого фаху, помічаючи,

фіксуючи й відтворюючи у своїй свідомості його архітектурне тло: «Місто виростає перед юнаком. Воно сприймається ним у нашаруванні віків, у їхньому багатоголоссі, сприймається як нерозривний єдиний витвір, де бачиш розмах руки, яка його будувала, чуєш енергію тих, що вкладали в нього свою працю і вміння, вдихали живу душу в бездушний камінь, цеглу й метал» [2, с. 415]. Відчувається особливе ставлення О. Гончара до Дніпропетровська, на околиці якого (в селі Ломівці, котре тепер є одним із мікрорайонів міста Дніпра) він народився, де вчився, писав свої твори. Охоплюючи минуле й сучасне міста, письменник замислюється про майбутнє, актуалізуючи цінності, які витримають випробування часом: «Із козацького хутора-зимівника постало й виростало до гіганта, що здатен небо захмарювати своїми димами. Не вмещається вже на своїх кряжах. І далі нарощує свою силу, і невідомо, де їй буде межа. Будувало помпезні палаци жорстокій розпусній цариці, виламувало бруки для барикадних боїв, і одна вулиця названа тепер Барикадною... Місто-барикадник, місто-трудоар убирало в себе силу козацького краю, і гнів його, і легенди, й поезію. Чи зберігає усе це в душі своїй зараз? Яку пам'ять про себе передасть, запрограмує нащадкам, які знаки понесе їм на бурих вітрах своїх димів? <...> Суворі епічність у його диханні, можуть добути в чорних його раменах. Усьому світові дає свій метал, дзвінка сталь його вібує в космосі. Трудячись днями й ночами, само перетворюватиме себе, шукатиме іншу, нову якусь досконалість. <...> Душа міста, чим вона снить? О якій порі відкривається? Чи не в отаке надвечір'я, коли мерехтить, попеліє далеч, чи світлого літнього ранку, коли ти після тривалої розлуки під'їздиш до цього міста і враз виникає перед тобою за Дніпром, на потойбічних висотах, щось майже фантастичне, не суворе, кіптявне, чорне й гуркотливе, а якесь місто-міраж, місто ніжності постане в тихих уранішніх серпанках. <...> Потім ти бачитимеш своє місто без серпанків, воно постане перед тобою як пекло віадуків, переїздів, чорних допотопних трущоб <...>, різоне око Палацом культури металургів із потворно важкими колонами, які нічого не тримають і які лише вказують на важкість пережитого... Але ти й таким його любиш. Ти приймаєш і любиш його неподільно, все!» [2, с. 415–416].

Не всі здатні бачити красу мистецьких творинь, чути музику собору, відчувати його ритми й гармонію пластики, розуміти дух його творця, а тому пам'ятка архітектури опинилась під загрозою знесення. Викриваючи своїм твором

психологію браконьєрства [2, с. 385] та «геніїв руйнацтва» [2, с. 356], для яких архітектурні шедеври – це «реквізит історії, мотлох минулих віків» [2, с. 359], письменник розкриває значення й силу мистецтва, котре, перебуваючи поза часом, водночас єднає часи й покоління, пробуджує потяг до духовного, витворює гармонію людського існування, несучи «дух обжитості планети, певності, злагоди, який живе в таких витворах, у їхній гармонійності, – дух, що єднає людство» [2, с. 356]. Тим, хто здатен чути «музику сфер» [2, с. 286], творіння талановитого митця повсякчас нагадує про вічне: «<...> собор ще повен далекою музикою, гримить обвалом літургій, перелунує православними месами, піснеспівами, шепоче жагою спокут <...>. Серед людських поколінь, серед текучих віків височать незрушно, оклежавши себе символами-оздобами, кам'яними химерами, вкарбувавши в собі пристрасті епох» [2, с. 286]. Довершений архітектурний витвір став частиною життя людей («<...> він прийнятий ними в цінності життя так само, як від народження прийнята синява Дніпра і багряна велич нічного неба над заводами» [2, с. 385]), й, акумулювавши історію народу та його землі, є відлунням минулого, входить у сучасність і, водночас, перебуває поза нею: «Життя проклало свої русла повз цей собор, будні ідуть повз нього нескінченними чередями, нові покоління на цих селищах освідчуються в коханні <...>, а півкулі бань усе пливають над Зачіплянкою, як образ нескінченності, вже височить на майдані ця сива скеля віків. <...> в отому гроні соборних бань живе горда, нев'яуча душа цього степу <...>, його мрія-задумка, дух народу, його естетичний ідеал...» [2, с. 356, 473].

Герої роману «Твоя зоря» (1980) – дипломат Кирило Заболотний та друг його дитячих літ учений-еколог – перебуваючи за океаном, далеко за межами Батьківщини, вирушили в поїздку до одного з тамтешніх музеїв, щоб побачити полотно із зображенням слов'янської Мадонни – загадкового шедевра невідомого майстра («Де саме й від кого придбано твір, який шлях він пройшов, перш ніж потрапити сюди, це залишилось туманним» [4, с. 229]). Хоча картину побачити не вдалось (музей було зачинено, працівники страйкували, адже невідомий варвар пошкодив полотно), проте дорога стала для героїв своєрідним поверненням у минуле, поверненням до самих себе, адже під час поїздки вони поринають у спогади про найкращу пору свого життя («<...> в людині виникає бажання час від часу занурюватись у світ дитинства... Тому що там світ совісті й чистоти»

[4, с. 375]). У контексті цих спогадів розкривається образ безіменного мандрівного митця – Художника ранкової зорі [4, с. 236]. Образ Художника вдало вписаний у художню структуру твору, головним організуючим принципом якої є часопросторовий образ дороги. Як і образи головних героїв, постать Художника невіддільна від концепту дороги, на що вже вказували дослідники [6, с. 52–53]. Мандрівний спосіб життя героя формує водночас загадковість його образу, який посилюється й завдяки ретроспективному плану (постать митця вириває з дитячих вражень героїв): «Ніхто не знав, звідки він приходив у нашу Тернівщину й куди потім зникав. Вічно був у дорозі. Чули ми тільки від Андрія Галактіоновича, в якого Художник деколи зупинявся, що за молодих літ цей дивний для нас чоловік навчався в академії, був у дружбі з Репіним і Куїнджі, <...> для нас, дітлахів, у його особі справді було щось незвичайне, починаючи з того його збродженого, що аж шумів від сягнистої ходи плаща...» [4, с. 236–237]. Далекий від побутових клопотів і матеріальних потреб, Художник вів мандрівне життя, був перейнятий лише своєю творчістю («Життям і в нас тут він жив якимось недоладним, бурлацьким, хоч, здається, кращого й не шукав, вважаючи цілком нормальним для себе такий спосіб існування. Вічний мандрівник» [4, с. 238]), що, водночас, зумовлює трагізм його постаті (поглиблений і згадками про його «тяжко пережите нещасливе кохання чи й ще якісь житейські незгоди» [4, с. 236]). У розумінні пересічних людей мандрівний спосіб життя сприймався як щось негативне, співвіднесене з негараздами, стражданням, проте для митця, далекого від побутових та матеріальних інтересів, важливими цінностями є свобода, творчий пошук, спостереження, враження. Показовим у цьому контексті є діалог героїв: «<...> Вам багато хто співчуває: такий, мовляв, чоловік, а ходить, як старець. Із талантом, а страждає весь вік. – А, може, я хочу страждати? – посуворів Художник. – Може, в цьому потреба моєї душі? Але не подумайте, що перед вами той, хто не вміє радуватись життям... Бурлака, ну й що? Хто шукає, тому завжди бути в дорозі. Людина й далеч доріг, їй відкритих, – оце гармонія... Птах у небі, весняний вітерець навстріч, простір полів, завітчастих колоссям та квітами, – оце суттєве, друзі мої, а решта все – марнота марнот!..» [4, с. 251–252].

Письменник акцентує на особливостях світосприйняття митця: навколишнє для Художника повне краси та гармонії, світ «з усіма нашими бур'янами, вербами й зорями був збудований

навдивовижу досконало, згармонізовано» [4, с. 240]. Як людина мистецтва, Художник розмірковує про долю і призначення мистецьких творів: «– До кого через тисячу літ усе це перейде? – запитував він мовби сам себе. – До кого помандрують ці шедеври віків? Адже Мадонни створювались для того, щоб випромінювати радість на всіх живущих, і самі б вони мали бачити довкола себе світ радості <...>» [4, с. 251]. Увиразнюючи світосприйняття і психологію свого героя, О. Гончар показує, що митцям доступніші таємниці й сенси життя, вони виразніше бачать і розуміють справжні цінності буття: «<...> поскаржився нам, що чимало людей живуть спрощеним, бездуховним, майже примітивним життям. Розпалюють у собі ворожнечу та ненависть навіть тоді, коли цього можна уникнути. А природа ж так подбала про нас: дала все необхідне для того, щоб людині не знати страждань... Наблизитись до щастя...» [4, с. 251].

Як вільний митець, Художник творив за покликом свого натхнення, свідомий свого призначення і щасливий у природженій праці («Малювати, творити прекрасне – це, він вважав, написане йому на роду, заповідане від матері, покликало його у світ барв силою нездоланною» [4, с. 252]), а тому відмовлявся малювати те, що йому було не до душі («<...> Художник узагалі натуру відбирав суворо, був досить перебірливий щодо тих, кого він волів би увічнити на шматині полотна» [4, с. 243]). Отримавши замовлення розмалювати стелю й надвітарну площину колишнього монастиря, що його перетворено на клуб, Художник розпочав малювати жінок-буряківниць, проте так і не завершив роботу (очевидно, окрім захоплення, не відчував до неї натхнення). Про талановитість Художника свідчить відзначення однієї з його ранніх картин «золотою медаллю на виставці в Парижі. Місячне світло вловив, як ніхто, потім і сам не міг своє досягнення повторити...» [4, с. 236], проте чи не найяскравіше його талант і натхнення виявились у створеному ним портреті Надьки Винниківни. Художник прагнув творчістю подолати межі минулості, а тому шукав у навколишній природі, в соку трав «таких фарб, щоб не линяли, не боялись часу» [4, с. 237]. Прагнучи створити те, що не підвладне часові, він малював Винниківну з дитиною в час уранішньої зорі, «вважаючи, що нічого вищого й достойнішого в житті для митця нема, як відтворити красу материнства» [4, с. 244–245]. Крізь призму сприйняття героїв та химерного Кліма процес творчості набуває незбагненності й незвичайності: «Тільки зазоріє, уже Художник велить Надьці вийти із сутіни садка, поставить її

лицем до палаючого крайнеба, налаштує мольберт і пензликом торк, торк у той бік, де зоря, й одразу ж цвіт із неї – на полотно <...>. Стоїть по коліна в росах за ровом край садка, підхоплює з того крайнеба пензликом відблиски зорі та на полотно їх, на полотно! На щічки дитини й матері та на розкішні плоди, котріразомі з листям вінком нависають над ними, скупані в росі <...>» [4, с. 242, 245–246]. Художнику вдалось утілити ідею материнства у своєму заповітному творі, на якому змальована ним мати з дитиною вражала схожістю й реалістичністю манери і, водночас, узагальненістю, небуденністю, що для героїв твору та й для самого художника наближало портрет до ікони: «<...> коли Художник показував у своїй занедбаній комірчині Надьчин портрет, ми одразу впізнали її – така була схожість усмішки й нахилу голови, вроджена граціозність, неповторне сяйво карих очей... – Ось моя Мадонна, – сказав він тоді <...>. Упізнали ми її одразу, нашу вишневошоку Надьку, стоїть, тримає мале дитя біля грудей. Вся вона мовби оповита тихим сяйвом материнської відданості, любові і злагоди, а блискучі яблука над нею з-поміж листя нависають таким рясним вінком, наче все небо вродило ними й роса ось-ось із них скапле разом із соковитим цвітом уранішньої зорі. <...> вуста її ворухнулись в усмішці, зверненій до дитятка, чи, може, й до нас. <...> І найбільша сила картини була якраз зосереджена в цьому погляді молодої матері: дивишся і бачиш, що нічого, крім немовляти, зараз для неї на світі немає <...>. Надька Винниківна, своя ж тернівщанська людина, стала живописом, може, навіть самим безсмертям стала – щось подібне ми відчували тоді <...>» [4, с. 237, 252–253]. Доля картини мандрівного Художника, слід якої загубився «десь серед тисяч експонатів у сховищах, у запасниках» [4, с. 254], актуалізує проблему мистецьких творів, зниклих чи знищених під час війни й у повоєнні часи («Так нічого певного й досі не знаємо про її долю. Чи попелом стала, як багато скарбів галереї, чи й зараз десь, ледь усміхнена, мандрує по світу?» [4, с. 255]), загострює питання збереження мистецьких творів, значення мистецтва в сучасному житті (показовими в цьому сенсі є слова випадкового пасажира героїв, який переконаний, що ХХ століття – «це вік злочинів» [4, с. 265], коли «мадонн уже не малюють, їх більше розкрадають, нівечать, продають...» [4, с. 264]).

Висновки і пропозиції. Твори О. Гончара засвідчують майстерність творення характерів, що зумовлено увагою письменника до людини, вмінням проникати в її психологію, здатністю розу-

міти діалектику внутрішнього світу. З особливою проникливістю О. Гончарем відтворені образи митців, адже психологія і праця творчих людей були знані та зрозумілі автору. Як засвідчили спостереження, образи митців у прозі О. Гончара змодельовані шляхом фіксування зовнішніх (вигляд, одяг, поведінка) та внутрішніх (світосприйняття, мислення, почуття) деталей. Реалістичність відтворення постатей митців зумовлена наявністю реальних прототипів (Г. Кальченко, Я. Погрібняк), глибоким розумінням письменником специфіки творчого процесу (тому такими важливими для героїв творів О. Гончара є умови й пере-

думови творчості, наявність творчого задуму й натхнення). Зображуючи результати творчості – мистецькі твори, які акумулюють конкретно-історичне й символічне («Собор», «Твоя зоря»), письменник розкриває проблему рецепції мистецьких цінностей, акцентує на їхньому позачасовому значенні, актуалізує потребу збереження архітектурних, скульптурних, малярських пам'яток. Перспективним в окресленому напрямі видається аналіз у прозі О. Гончара образів представників інших творчих професій: письменників, кіномитців, співаків, що дозволить поглибити уявлення про образну парадигму творчості письменника.

Список літератури:

1. Гончар. О. Білий лотос. *Гончар О. Твори: в 12 т. Т. 8.* Київ : Наукова думка, 2009. С. 391–416.
2. Гончар О. Собор. *Гончар О. Твори: в 12 т. Т. 5.* Київ : Наукова думка, 2005. С. 283–555.
3. Гончар О. Соняшники. *Гончар О. Твори: в 7 т. Т. 3.* Київ : Дніпро, 1987. С. 429–443.
4. Гончар О. Твоя зоря. *Гончар О. Твори: в 12 т. Т. 7.* Київ : Наукова думка, 2008. С. 5–388.
5. Гончар О. Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968–1983) / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар ; худож. оформ. М.С. Пшінки. 2-ге вид., випр. Київ : Веселка, 2008. 607 с.
6. Гуменна В., Мельникова Р. Роман О. Гончара «Твоя зоря»: концепція і архітектоніка. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Філологічні науки.* 2015. № 2. С. 50–54.
7. Погрібний А. Олесь Гончар: Нарис творчості. Київ : Дніпро, 1987. 242 с.
8. Семенчук І. Олесь Гончар – художник слова: Дослідження. Київ : Дніпро, 1986. 260 с.

Prylipko I. L. THE IMAGE OF ARTIST IN THE PROSE OF OLES HONCHAR

The peculiarities of modeling image of artist in the works of O. Honchar are revealed in the article. Based on the analysis of the story "Sunflowers", the tale "White Lotus", novels "Cathedral" and "Your Dawn", the specificity of the representation of the writer of the inner world, the world view of the person of art, its destiny, as well as the phenomenon and meaning of creative work are revealed. Represented in the works of figures of sculptors, architects, artists attest to a deep understanding of the author's features of the creative process, the value of inspiration, motivation and conditions of creativity, the specific reception of works of art and their importance.

Images of people of creative activity in O. Honchar's prose are revealed through the reproduction of external and internal details, through the attraction of retrospections. The figures of artists are marked by realism (some of them have their prototypes), psychologism, positive semantics. Images modeling by the author actualizes the problems of creative conception and peculiarities of its embodiment, the perception of artist and his creation, emphasize the value of historical memory and eternal values of being, reveal the correlation of different layers of time, personal and professional, life and art, past and eternal. The writer shows that the results of creative activity, authentic works of art synthesize concrete historical and symbolic, national and human. Exposing the images of artists, revealing features of their work, O. Honchar actualizes and motivates the need to preserve architectural, sculptural and painting monuments.

Key words: image, prose, artist, creativity, talent, inspiration, reception.

УДК 821.161.2.09
DOI

Сірук В. Г.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ВІРШІ «ТАМПЛІЄРІВ» У КОНТЕКСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ С. ЖАДАНА

У статті проаналізовано провідні мотиви збірки «Тамплієри» С. Жадана в контексті стильових домінант його поетичної творчості; окреслюються прикметні риси творчого покоління 90-х років ХХ ст. З'ясовано, що у збірці урівноважуються концепти з негативними і позитивними емоційно-смісловими відтінками. Негативні концепти характеризують дійсний, сучасний ліричному суб'єктові стан речей (головним чином, стан його творчої свідомості), тоді як позитивно насажені слова-образи виражають бажаний, належний статус творчої свободи митця. Виокремлено такі конкретні образи-символи: смерть, мерці, чума, вода, ніч, темрява, змія, бритва. Символи сонця, дому, каменя, біблійного образу Йони, жінки (Прекрасної Дами) стають ретрансляторами впевненості у можливості здійснення бажаного, асоціюються із закінченням війни, поверненням людей до своїх осель, мирним життям. Доречними у цьому контексті проступають алюзії, реконструкція біблійного міфу як улюблені художні прийоми автора. Публіцистична заостреність проявилася у сконденсованих поетичних рядках-афоризмах. Доведено, що вірші С. Жадана не масові чи спекулятивні агітки, у яких транслюється комерційна тема війни. У центрі зображення – місто, яке потрапило в епіцентр випробувань (чума, війна). Доба середньовіччя суголосна сьогоденню.

Ключові слова: постмодернізм, сучасна поезія, індивідуальний стиль, образи-символи, С. Жадан.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлюється потребою належного вивчення поетичної збірки «Тамплієри» крізь призму поняття образу-символу як невід'ємної складової частини національної картини світу. Художньо-стильовий аналіз творчості С. Жадана дозволяє розширити уявлення про сучасну українську літературу і в аспекті розгляду індивідуально-авторської поетики, і в аспекті естетичної репрезентації сприйнятого як художньої своєрідності творчості поетичного покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні літературознавці (І. Бондар-Терешенко, Я. Голобородько, Т. Гундорова, І. Дзюба), поцінуючи творчі здобутки С. Жадана, окреслюють такі прикметні ознаки його індивідуального стилю: зображення міста; художній прийом детериторизації і позачасся; використання кітч, іронії, пародіювання, каталогізації реальності, алюзій та ремінісценцій, сленгової лексики; реконструкція біблійних міфів; публіцистична заостреність лірики; орієнтація на загальнолюдські моральні цінності; найуживаніші художні засоби – епітет, метафора, анафора, ампліфікація, градація, риторичні питання.

Постановка завдання. Специфіка поетичної збірки «Тамплієри» потребує доклад-

ного вивчення в контексті поетичної творчості С. Жадана загалом із метою окреслення письменницького інструментарію, ознак індивідуального стилю.

Виклад основного матеріалу. На думку Ю. Логвиненко, унікальність генерації поетів 90-х років ХХ ст. (до них належить і С. Жадан), а відтак відмінна риса їхньої творчості, полягає в поєднанні модерністичного й постмодерністичного світоглядів [13, с. 5]. Так перша поетична збірка «Цитатник» (1995) С. Жадана чи не вперше в літературному просторі задекларувала думку про потребу адекватного сприйняття пострадянської реальності. Це був час, як пише К. Родик, коли «перед громадянами – і поетами, ясна річ, також, – постала дилема: триматися руїн імперії чи розібратися з власними національними комплексами» [16, с. 13]. У наступній збірці «Пепсі» (1998) письменник послідовно доводить думку: «Допоки будуть нам стояти в головах / великі небеса великої держави», в Україні нічого не зрушиться на краще. У «Баладах про війну та відбудову» (2001), «Історії культури початку століття» (2003) ліричний герой, як і кожна людина, шукає власну територію недоторканості. Письменницький погляд скерований і углиб внутрішнього «Я», і на суспільну проблематику. Песиміс-

тична суспільно-побутова ірреальність породжує сумну метафізику, яку автор намагається здолати. Окрім того, поет окреслив своє покоління, на долю якого випали значні суспільні зрушення. У збірці «У. Р. С. Р» (2004) висловлює почуття соціальної причетності до цілком нового покоління з «*відрізаним минулим, якому немає куди подумки вертатись*». С. Жадан руйнував штампи соцреалістичної естетики, формуючи нову естетичну платформу, з якої, на переконання Б. Пастуха, «відбулося багато стартів його поетичних наслідувачів – Андрія Любки, Дмитра Лазуткіна, Богдана-Олега Горобчука та ін.» [14, с. 71]. Поета не влаштовували виплекані соцреалізмом традиційно-трафаретні відповіді на життєво важливі питання. Однак нове мистецтво в комерціалізованому та корумпованому суспільстві витворило нові трафарети і штампи масового ужитку, чому намагається протистояти поет. «Протистояння попсі – це, вочевидь, один із домінуючих пунктів естетики та й усього світогляду Жадана», – як стверджує Є. Бадін [1, с. 37], або ж, за влучним висловлюванням О. Солов'я, «траєкторія Жадана – щоденні змагання ... з інерцією вітчизняного літературного та мистецького дискурсів» [18, с. 333]. Найперше С. Жадан всебічно відтворив й проаналізував стосунки людини і міста, наголошуючи на негативному впливові стрімких урбанізаційних процесів, суспільно-політичних змін, які руйнують особистість, нівелюють одвічні людські цінності. Місто у віршах письменника – не просто тема, топос чи тип пейзажу, воно існує як повноцінний художній образ. Інтерес до міста не випадковий у творчості С. Жадана: літературознавці вказали на суголосність із творчістю футуриста М. Семенка (захищена письменником дисертація за творчістю М. Семенка), в інтерв'ю не раз зізнавався, що хотів би пожити у Харкові 1914 року. Місто в ліриці С. Жадана – це, за означенням Б. Пастуха, «заводський гудок, мелодії заліза... шум наповненої технікою вулиці, спальних районів, хлопців у китайських «адідасах», молодого «блатняка» і міських маргінальних зон, де живуть звичайні «маленькі» люди зі своєю типовою любов'ю до гарних і не зовсім жінок» [14, с. 71]. Серед бетонних блоків міста ці маленькі люди (маргінали, повії, злодії, успішні і не дуже бізнесмени та ін.) переживають розчарування, біль, зневіру, внутрішню дисгармонію. Саме цю самотню й відірвану від джерел буття людину із соціальних груп опоетизовує С. Жадан. Друга прикмета його лірики – універсальність часу і простору, як її називає Є. Бадін – «детеритори-

зація і позачасся» [1, с. 37]. Б. Пастух, аналізуючи збірку «Вогнепальні і ножові», теж акцентує увагу на секулярності, тому що час у С. Жадана байдужий до свого вмісту. У цьому дослідник убачає навмисний художній прийом, своєрідну гру, в якій автор часто «видирає» із сакрального часу тематичну матрицю, фабулу історії і занурює її у час секулярний (гомогенний, порожній). Справді, у віршах часто відсутня вказівка на точний астрономічний час або на хронологічно відтворений час, натомість в одному вірші помітними будуть календарні зсуви або можуть відбуватися одночасно весняні, осінні та зимові явища. Натомість у соціально заангажованій ліриці Б. Пастух убачає «активне побутописання, рухливих манекенів замість персонажів». Універсальність (мови, емоцій, тем) веде до поверховості, де «час опиняється в побутовому вакуумі», і через це поезія стає «фактом соціальної технології», у якій «неврозні стани, підліткові надриви, зайвина, якої поет так і не позбувся» [14, с. 71]. Свій вибір персонажів до прозових творів чи героїв віршів з різними позиціями, історіями та біографіями С. Жадан пояснює намаганням убачати в них у першу чергу «живих людей, а не представників електорального поля». Художник О. Ройтбурд, який проілюстрував книгу «Тамплієри», узагалі сприймає С. Жадана як «голос розуму і вірець чесної позиції письменника у наш розшарпаний час у нашій вже вкотре в муках самонароджуваній країні» [9]. Очевидною стає проблема рецепції, сприйняття того чи того твору, загалом творчості письменника читачем, літературним критиком.

Варто зауважити, що в літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ ст. постать С. Жадана часто сприймається критиками винятково в контексті тези, висловленої Т. Гундоровою: «Вічний Підліток – таку антитезу західній старій культурі подає Жадан» [6, с. 117], аргументуючи це тим, що «Жаданів бездомний із 90-х знає, що не лише нова європейська реальність фальшива, але й побратимство 60-х і 90-х – також химера. Він шукає та чекає «натяку», якоїсь підказки, яку треба б розгадати, щоб жити далі» [6, с. 234]. Однак варто не забувати про те, що письменник часто удається до кітч, щоб показати розрив мистецтва з релігією, етикою, політикою, що став визначальним для антикультури 90-х років ХХ ст. Кітч загалом використовується в масовій літературі доби постмодернізму, однак С. Жадана не можна зараховувати виключно до масової літератури (а в минулому – соцреалістичної), де соціальні теми збирають сценічні овації та тисячні

тиражі. Очевидно, письменник навмисно вдається до кітч як способу перекодування культурних знаків епохи. На це вказувала і Т. Гундорова: «Сергій Жадан у своїй прозі використовує найвний кітч (панк, нарко-панк, молодіжний кітч, кітч революційного авангарду) як стильову домінанту, він також монологізує і демаскує кітч, як, наприклад, «корпоративну філософію» у «Гімні демократичної молоді», чи псевдофольклорний попсовий кітч українських пісень у «Депеш мод» [6, с. 245]. Письменник прагне зафіксувати в поетичному слові дух часу, послуговується різноманітними художніми прийомами. Використання кітч, іронії, пародіювання, каталогізації реальності, алюзій та ремінісценцій, хрестоматійних сюжетів, сленгової, брутальної лексики, американізмів, нецензурщини спровокувало критиків називати С. Жадана епігоном «карнавальної» творчості Ю. Андруховича чи творчості Й. Бродського. Так, І. Бондар-Терещенко безапеляційно стверджує: «Зазвичай у Жаданову поетику заходиш як до загального вагона, вщерть сповненого привидами із чужих мандрівних поетик» [4, с. 3]. Справді, у віршах письменника чимало алюзій. Так, у вірші «Переваги окупаційного режиму» їх кілька: з вірша Павла Тичини («Докіль поет тривожно промовля: я є народ, якого правди сила»), Тараса Шевченка («Старенький Перебендя коло тину»), Максима Рильського («У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград – красиве і корисне»). У «Цитатнику» алюзії з українського фольклору («І смерть – косою чи серпом врізає віку нам обом», з біблійної легенди про Лота та його дружину («і мста – густа, мов тінь хреста, між нами вперто вироста, і давить соляним стовпом небесна висота») [8]. Алюзії, декларування цінностей, часті концертні виступи дали підстави Т. Пастуху виявити схожість між С. Жаданом і Д. Павличком в юності. Однак автори належать до абсолютно інших часових, культурних площин, мають виразний індивідуальний стиль. Окрім того, не варто забувати про уписаність того чи іншого автора в літературний контекст, тяглість літературного процесу і поколіннєві розриви. Як справедливо зауважує О. Соловей, С. Жадан – один із тих поетів 90-х років, «які остаточно реабілітували українську лірику в очах вітчизняного читача» [18, с. 335].

Виразною домінантою у творчості С. Жадана стала реконструкція біблійних міфів (як ще одна ознака творчості), що є не лише підґрунтям для написання чергового твору. На переконання Ю. Логвиненко, традиційні міфічні образи

та сюжети стають основою для створення стилізації або варіацій на тему; для «проведення аналогій, для використання семантичних та емоційних полів, що створюють навколо себе ті чи інші міфи, для відтворення глибинних міфосинкретичних структур мислення, де відчутне порушення причинно-наслідкових зв'язків, поєднання різних часів і просторів» [13, с. 5]. Чимало віршів демонструють це твердження: «Сербохорватська», «Некомерційне кіно», «Атеїзм», «Генерал Юда», «Нам було непогано...» [8]. Натомість І. Бондар-Терещенко збірку «Вогнепальні і ножові» С. Жадана іронічно називає «кримінальною» реконструкцією біблійних міфів. У цьому критик убачає натужне самоповторення, «поетичну механіку», де вуркаганська тематика слугує безпрограшною спонукою для молоді читати вірші поета [4]. Однак Ю. Логвиненко пояснює насиченість біблійними й релігійними мотивами та образами загалом лірики 90-х ХХ ст., структуруванням образного мислення відповідно до виокремлення морально-етичних категорій: «Подієва основа та ідейно-сміслова насиченість у поезіях спроектовані до глибин людської психіки, і саме там вирішується проблема життєвого вибору та відповідальності за нього» [13, с. 6]. Часто біблійні міфи стають інструментом для змалювання стану суспільства, матеріалом для побудови внутрішніх монологів ліричних героїв, їхньої самооцінки і самосвідомості.

Окрім цього, можна виокремити публіцистичну загостреність лірики С. Жадана, яку К. Родик убачає в тому, що «поетична лексика рясніє протипоказаними ліриці заперечувальними частками «не»; думка обертається навколо проблеми «пам'ять/забуття», яка виходить далеко за межі поезії» [16, с. 13]. Якщо йти за логікою критика, то, очевидно, і улюблений поетом прийом ампліфікації, яка часто прибирає форму анафори, теж можна вважати підсилювальним засобом публіцистичної загостреної лірики. Відмова автора від силаботоніки на користь верлібру сприймається як прагнення до свободи вислову. Літературні критики виявили повторюваність тем у ліриці С. Жадана. Це дало підстави дорікати письменникові за самоповтори, «переливання змісту з форми у форму». Це, як пише Б. Пастух, «кримінал, релігія, любов, соціалка». О. Коцарев теж не без іронії стверджує: «Можна дорікнути Жадану за всі його наскрізні образи. Адже з книги у книгу мандрують нескінченні риби, Ісуси, янголи, всячі дощі й котрогось нетерплячого читача вони могли би вже й диктати. А з іншого боку, чим не фірмовий стиль?» [11, с. 26]. Попри це, незаперечними залишаються

зворушливість, щирість, правдивість ліричних історій і «висока, непретензійна культура слова, жесту дії» самого письменника, як пише О. Соловей [18, с. 334]. На його переконання, це автор, який позбавлений егоцентризму. За спостереженнями К. Родика, уже у збірці «Лілі Марлен» автор позбавився так званої «соціальності» і прагне відвертої розмови зі своїм читачем. Таку щирю розмову С. Жадан веде з читачем «Тамплієрів».

Збірка «Тамплієри» відкриває читачеві такі поетичні рефлексії на війну: «Життя Марії», «Антенa». Як громадянин, як письменник, як уродженець Луганщини, як волонтер, він глибоко розуміє настрої українців і гостро реагує на усі події. У своїй промові на врученні швейцарської літературної премії «Jan Michalski Prize» С. Жадан зауважив: «Мені пощастило народитися й вирости на Східній Україні – території, про яку мало знають навіть у нашій країні... Мені завжди страшенно бракувало вписаності цієї території, цих ландшафтів, присутності цих людей у доволі щільній текст... Тут у Європі, яка, здається, дала собі раду та знайшла спокій після неможливо кривавого ХХ століття, раптом стало очевидним, що загроза нової бійни, нової загальної війни є досить таки реальною, що історія й далі робиться на вулицях та в окопах» [20, с. 18]. Якою ж є роль письменника посеред війни? «Письменник, – як стверджує С. Жадан, – може далі писати... Розумію, що війною будуть пробувати багато чого прикрити та виправдати, і так само розумію, що в жодному разі про неї нікому не можна забувати» [20, с. 18]. С. Жадан активно зустрічається з читачами у різних містах України, долучається до волонтерського руху. Вважає, що основне завдання і письменника, і пересічного громадянина – це не боятися побачити речі не зовсім такими, якими хотілося б побачити.

Отже, поетичну збірку «Тамплієри» можна вважати своєрідним нагадуванням про присутність війни (в анотації – «Тамплієри – 39 віршів про війну, яку ніхто не оголошував...»). У такий спосіб письменник висловлює громадянську, суспільно-політичну позицію. Ліричні герої поезій, як пише В. Левицький, «не сповідально-балакучі й розмиті, а достатньо діяльні та впізнавані» [12, с. 11]. «Книга про них – про людей, які сьогодні намагаються тримати цей хребет батьківщини, цю конструкцію, з якої поступово вибудовуються риси того, що можна назвати нашим майбутнім», – як стверджує С. Жадан [9, с. 7]. Отже, головний акцент у збірці зроблено саме на людях нашого Сходу під час війни, яка, на жаль,

триває. І цих людей автор уписує як у ландшафт їхньої малої батьківщини, так і в загальноукраїнський контекст.

Назва збірки «Тамплієри» апелює до похмурої доби Середньовіччя. Автор вдається до улюбленого прийому алюзії, заохочує читача до історичних паралелей. Як пише в передмові до збірки сам автор: «І ось вони повертаються з війни... і помічають, що війна насправді тривала лише для них. І що відповідати за неї тепер доведеться лише їм. І прірва між їхньою відповідальністю та їхньою війною заповнена запеклістю й злістю, але також і вірою та наполегливістю. І подолати цю прірву може лише той, хто пам'ятає, з чого все почалося. А головне – знає, чим усе має закінчитися» [9]. Тому поетичну збірку С. Жадана можна розцінювати як спробу озвучити українське «покоління війни», яке формується. Як і у своїх попередніх збірках, автор намагається уникнути часопроторової конкретики, балансувати на межі символічності. Однак за окремими образами, лексикою вгадується сучасне: Київ, куди йдуть добровольчі батальйони, вокзали, шахти, «кнопочна нокія», «телефонні розмови з донецькими операми, трофейний опель з польськими номерами» та ін. Як і в попередніх збірках, письменник вдається до афористичного висловлювання, у чому простежується публіцистична заостреність думки: «Жити потрібно там, де тебе не лякає смерть», «Батьківщина – це там, де тебе розуміють, коли ти говориши вві сні», «Провидіння завжди стереже того, хто навіть не думав тікати», «Не треба рятувати світ, спробуй урятувати хоча б когось», «За війною найкраще спостерігати на відстані», «Мова зникає, коли нею не говорять про любов». В. Левицький пояснює це наслідком співпраці С. Жадана з рок-музикантами, нестачею лідерів громадської думки [12, с. 11]. Тяжіння автора до сконденсованої фрази, влучності вислову простежується і в попередніх його поетичних збірках, тому варто говорити і про рису індивідуального стилю письменника. Причину використання біблійних образів у збірці «Тамплієри» можна трактувати як суспільно осмислену необхідність знайти в мінливому, апокаліптичному світі, особливо у час війни, тривкі цінності та орієнтири. Верлібр дає авторові відчуття свободи поетичного вислову, а улюблений стилістичний прийом ампліфікації не створює ефекту монотонності сказаного, а зобов'язує самого письменника до кристалізації думки, акцентуації на головному.

Зважаючи на те, що урбаністика зазвичай потрапляє в поле зору С. Жадана, в «Тамплієрах»

місто наділене позитивним і негативним значенням, його творять символічні бінарні опозиції «світла – темряви», «життя – смерті». Домінантний настрій віршів – тривога. Філософ-екзистенціаліст Пауль Тілліх ґрунтовно проаналізував онтологію тривоги і виокремив три її типи: *тривогу долі і смерті, порожнечі і відсутності змісту, вини і осуду* [19]. Саме ці види тривоги проявляються у збірці «Тамплієри» С. Жадана на рівні змісту і на рівні стилю. В емоційно-чуттєвій та екзистенційній площинах ці символічні опозиції можна розподілити на дві групи:

– з негативними конотаціями, які утілюють образи чи символи тривоги (*смерть, мерці, чума, вода, ніч, темрява, змія, бритва*);

– з позитивними конотаціями, які стають образами чи символами надії (*сонця, дому, каменя, біблійного образу Йони, жінки (Прекрасної Дами)*).

Вірш «Другий рік місто косить чума», на перший погляд, апелює до доби середньовіччя, актуалізує почуття тривоги, навіть жаху через приреченість людини на смерть: «Другий рік місто косить чума. / Не працюють навіть борделі й тюрма. / Скінчився хліб, скінчилась вода. / З культурного життя – лише хресна хода. / Ходимо, кличемо святих отців. / На зворотному шляху підбираємо мерців. / Папське ім'я втрачає силу і міць / Відьми звільняються з робочих місць». Епідемія чуми, яка стала еталоном жаху, лютувала у Європі з 1348 по 1351 роки і знищила майже половину населення. Жодна інша хвороба не справила на людство такого враження, як чума. У перенаселених містах завмирала уся торгівля, ремесло. Хворобу вважали покаранням від Бога за незліченні гріхи людства, тому в першу чергу узялись за очищення громад від еретиків та грішників. Оскільки медицина виявилася безсилою, люди шукали спасіння в молитвах, релігійних процесіях довкола міст. Щоб відвернути епідемію, люди вдавалися або до самобичування, або до пияцтва, танців. Останні рядки вірша створюють ефект тривання чуми, очікування людьми порятунку: «*Лишаємось разом – мертві й живі, / Стоїмо по горло у високій траві, / Стоїмо на березі нічної ріки, / Запалюємо старі маяки. / На вогонь прилітає лише сарана. / Ніч глибока. Немає дна*». Зважаючи на сучасну пандемію коронавірусу COVID-19, вірш сприймається як пророцтво тривоги, смерті, того, що переживає сучасне людство. У поезії «В місті з'явилися невідомі святи» – «*море немає берега і не має дна*». Відсутність дна – це відсутність у сучасному суспільстві

морально-етичних орієнтирів, біблійні цінності втрачають свою силу, зло, ненависть, війна, наче висока трава, що підступає до горла і обмежує рух, сковає тіло. Іноді трупи хворих на чуму викидали в річки, морями дрейфували кораблі мертвяків. Моторошний наказ «*Кидай мертвих за борт*» викликає відчуття тривоги, навіть жаху: «*Кидай мертвих за борт, / Кидай мертвих за борт. / Пускай під воду холодні тіла, замотані в шовк. / Мертві не знають клопоту, не знають турбот... / Скидай прокажених у хвилі, / скидай зачумлених в ніч, / тих, кого з'їли сухоти, мов черва, / сотні мертвих сердець / і сотні холодних облич, / кидай мертвих за борт...*». Згідно з пізніми середньовічними свідченнями скидання мертвих у воду слугувало певним ритуалом. Pharmakosa (ним могла бути людина або дві людини – по одній кожної статі, чи тварина – собака, півень) годували з рук сиром, ячмінним пирогом та фігами, потім били пагонами цибулі-порєю та гіллям фігового дерева, далі спалювали і попіл розвіювали за вітром або ж кидали у море. Вважалося, що Pharmakos вбирає у себе всі гріхи, все зло, яке гинуло разом із ним у полум'ї вогнища. О. Івашина у «Загальній теорії культури», покликаючись на працю Мартіна Нільсона «Історія грецької релігії», прояснює завдання такого ритуального дійства: очистити місто від зла, яке проникло усередину [10]. Сучасний читач гостро відчуває цю тривогу (численні смерті від вірусу, війну), картина скидання мертвих за борт слугує образом подолання кризи у суспільстві.

Лексеми *смерть, мерці* актуалізують таку змістову настанову поета, поглиблюють відчуття тривоги: «*Тих, хто помер, не лякає смерть*» [9, с. 20], «*мертві не знають клопоту, не знають турбот*» [9, с. 22], «*мертвим місце між мертвих, скидай їх за борт*» [9, с. 23], «*ніби у вішалника, висне в небі сонця язик*» [9, с. 64], «*мерці годують від травня до серпня / молоду кукурудзу своїми серцями*» [9, с. 88], «*можна сприймати смерть як скорботу. / Але в смерті завжди будуть резони. / Мертві роблять свою роботу*» [9, с. 88], «*смерть вигадав той, хто не любить життя*» [9, с. 106]. У багатьох поезіях митець використовує традиційний образ *ночі* і близьких за семантикою образів *темряви, п'тьми, сутінок, мороку, тіней*, звичними відповідниками яких є таємничість та негатив або смерть, кінець життя: «*формуються світло й темрява, складаючись разом*» [9, с. 6], «*ночі не мають сенсу без темноти*» [9, с. 9], «*зроби хоч щось для тих, хто холоде в п'тьмі*» [9, с. 18], «*ніч глибока. / Немає дна*» [9, с. 21], «*дихає ночі теплий звіринець*», «*у темряві сплять птахи і тварини*»

[9, с. 36], «*все переходить на темноту*» [9, с. 48], «*ступаєш і заточуєшся в ніч, / і відпускаєш течію, ступаєш, / і темрява ступає за тобою*» [9, с. 53], «*темрява лише окреслює світло*» [9, с. 55] та ін. Відсутність світла, закрите від променів сонця місце, темний простір, пільма, яка настає з наближенням ночі, глибокі сутінки – усе це створює напругу, тривогу, безпорадність перед невідомим, тим, що не проглядається. У віршах ці образи відбивають внутрішній стан ліричного героя (смуток, розгубленість, відчай). Гнітючу атмосферу доповнює і дим: «*на перевалі дим / гусне після дощів*» [9, с. 70], «*дим підіймається з криниць*» [9, с. 30], «*вийшов би поміж димів*» [9, с. 70]. Дим має здатність швидко розсіюватися, розчинятися, зникати без сліду, але спочатку він викликає страх і занепокоєння. Контекстуально антонімічними до образів з негативним забарвленням у збірці «Тамплієри» С. Жадана виступають символи сонця, дому, каменя, біблійного образу Йони, жінки (Прекрасної Дами). Це ті образи, які стають ретрансляторами впевненості в можливості здійснення бажаного, потрібного, приємного, асоціюються із закінченням війни, поверненням людей до своїх осель, мирним життям.

Як уже зазначалося, гадюка – антитеза добра, світла, Бога, Спасителя. Натомість риба – знак Ісуса Христа, символ чистоти, праведності. Окрім того, риби в біблійній мові – це людські душі, які живуть у бурхливому життєвому морі. Однак душі духовно несвідомі, німі, безсловесні, це ті, яких варто урятувати з моря пристрастей, принісши їм істину, слово, відкривши уста. Риба – це узагальнений образ людства, архетип людської душі. Із цим образом нерозривно пов'язаний біблійний образ Йони. У череві риби Йона обдумує свої вчинки, усвідомлює свою провину. Через три дні кит виносить його на берег Ніневії. Там пророк закликає людей до покаяння. «І ніневітяни ввірували в Бога, і оголосили піст, і позодрягали верети, від найбільшого з них аж до найменшого», «і побачив Бог їхні вчинки, що звернули зі своєї злої дороги, і пожалував Бог щодо того лиха, про яке говорив, що їм учинить, і не вчинив» [2, с. 1028]. Автор дещо осучаснив цього персонажа, але загалом зберіг смислове його навантаження: втеча не найкращий спосіб порятунку, кожна людина повинна виконати свою місію. Йона «*написав пояснювального листа, / зібрав речі й рушив за океан*», хибно думаючи, що ніхто не захоче слухати його одкровенень, що він не зможе нічого вдіяти. Однак серед моря його зупиняє патруль, дірявить легеню «*найгострішою з куль*». Йона падає на дно моря,

«*якого немає*». Господь рятує грішника, однак відкриває істину про те, що Йона повинен жити у своїй країні: жодна людина не зможе бути щасливою там, де її ніхто не чекає, «*вигнання завжди обертається тишею на вустах*». Звісно, ніхто не хоче жити «*між бід і пожеж*», однак не можна утекти від себе. «*Тоді Йона сушить речі й проходить назад. / Провітрює дим, бачить, як розрісся яблуневий сад*». Якщо не збирати яблука, «*вони обов'язково помруть*», і «*за деревами слід доглядати щодня*» [9, с. 15]. Жити на своїй землі, плекати сади – ось головне призначення людини. Вдаючись до біблійного образу, автор утверджує думку про мирне, спокійне життя на Україні, об'єднання народу заради повернення своїх територій. Саме тому образ Йони насажений надією, має життєствердне начало, адже місія повернення виконана.

У багатьох віршах збірки архетипний образ дому асоціюється з його будівництвом, обов'язковим поверненням до нього. Це і захист, і притулок, але не лише споруда, а осередок моральних цінностей. Посеред спустошеності, відсутності будь-якої облаштованості («*під небесами зими*») люди зводять оселі, адже «*кожен повинен мати дах для поминок і весіль*». Не так важливо, з чого збудований дім («*водоростей і трави*»), як «*жити разом з усіма день при дні*». Дім асоціюється і з Україною, адже ми упродовж багатьох століть будували державність («*все життя ми будували свої домівки*»). Разом із порятунком дому, уникнуть небезпеки і його мешканці. Образом надії у збірці може слугувати камінь, слово-символ на позначення довкілля. Зазвичай ця лексема уживається у негативному контексті: кам'яна душа (бездушність), кам'яне серце (безсердечність). Найчастіше уживані з ним епітети: твердий, важкий, холодний, сірий, глухий, німий, дикий, бездушний, безплідний. Найбільший докір каменеві – за його безплідність. А. Содомора спростовує таке категоричне ставлення і безпідставно стверджує, що камінь – це життя, це «античний театр, це вичовгані східці, які ведуть до храмів, це націлені у космос піраміди, загадкові споруди та постаті, розсіяні усіма континентами. Висновок очевидний – камінь живий» [17, с. 99]. У віршах С. Жадана камінь – міцний будівельний матеріал, з якого вивершують будинки: «*Клади камінь при камені, будуй свій дім*». У цьому хисткому, мінливому і зрадливому світі камінь виявився тривким, незворушним у своєму віковичному існуванні. Він «*і далі буде твердим / між вологих куців*» [9, с. 70]. У збірці «Тамплієри» космогонічне

слово-символ (сонце) органічно вводиться у поетичну тканину тексту і уособлює надію. Чи не у кожному вірші автор для урівноваження добра і зла уводить образ сонця або його променистої енергії: «Літнє сонце перетікає в зими» [9, с. 6], «Міста будували з сонця і глини», «вулиці тонуть у сонячній млості» [8, с. 13], «Сонце – мед, домішаний у скло» [9, с. 46], «Сонце гусне в гарячому інеї» [9, с. 76], «Сонце прокачується, мов сік / легенями винограду» [9, с. 83], «Сонце, мов пальці, зігрівє ріки» [9, с. 88], «Сонце над ними горить золотою пластиною» [9, с. 114]. Поет послуговується традиційним для українського фольклору образом-символом небесного світила, утілює в ньому надію. Образ жінки у віршах збірки теж втілює надію. Куртуазний культ недосяжно-піднесеної *Прекрасної Дами* суголосний середньовічним уявленням. Саме тому, на переконання В. Левицького, стрижневим у збірці видається образ не власне тамплієрів, а саме жінки [12, с. 11]. Справді, за Середньовіччя співцями безмежної любові здебільшого ставали лицарі, що поверталися з тривалих виснажливих походів. Нові умови спонукали бувалих воїнів до служіння іншим ідеалам. Абсурд і біль баталій воїнам допомагає перемогти любов. Зримо постає образ п'ятнадцятирічної юнки, яка «торгує квітами на вокзалі». У такому нетривкому просторі, де на мить завмирають потяги і рушають далі, вона почувається, на диво, затишно. Це її місто, її територія, яку «не хочеться лишати надовго», «за неї, виявляється, хочеться чіплятись зубами» [9, с. 6]. Дівчина намагається усвідомити усе те, що відбувається: тривке і знайоме змінюється, відходить і зникає, лине неблаганно час. Як стримати течію часу? Пам'ятати усе й усіх. «Засинаючи, вона згадує кожного, хто звідси поїхав», – ось така медитація допомагає вижити, створити ілюзію присутності минулого, додає надії. У саме очікування перетворилася жінка з вірша «На кораблі вантажать зерно...». Поки триває робота, поки сиплеться стигле зерно, жінка чекає свого коха-

ного. Уже відвантажений хліб везуть у море, уже на землю упали серпневі сутінки, а рибалки й досі немає. Жінка сподівається, що він знайде потрібний шлях за зірками і доправить свого човна додому, адже «вона чекала його ці дні, / І чекатиме далі» [9, с. 82]. Надією пройнятий образ жінки, котра спить на пошрамованому передпліччі тамплієра. Чоловікові подобається усміхнене обличчя коханої, її волосся «в нічному вітрі», він навчився слухати її навіть тоді, коли вона мовчить. Ці відчуття захоплюють його, додають снаги, віри. Поет схильний ідеалізувати, навіть обожнювати образ жінки. Загалом у збірці урівноважуються концепти з негативними і позитивними емоційно-смысловими відтінками, трагічно-песимістична й оптимістична домінанти настрою.

Висновки і пропозиції. Збірка «Тамплієри» С. Жадана не випадає з контексту попередніх збірок письменника, автор послуговується уже апробованими художніми прийомами, апелює до загальнолюдських моральних цінностей. Негативні концепти характеризують дійсний, сучасний ліричному суб'єктові стан речей (головним чином, стан його творчої свідомості), тоді як позитивно насажені слова-образи виражають бажаний, належний, омріяний статус творчої свободи митця. Символи *сонця, дому, каменя, біблійного образу Йони, жінки (Прекрасної Дами)* стають ретрансляторами впевненості у можливості здійснення бажаного, потрібного, приємного, асоціюються із закінченням війни, поверненням людей до своїх осель, мирним життям. Письменник не хехтує часопросторовою конкретикою, універсальність хронотопу автор замінює накладанням середньовіччя на сьогодення (предмети, одяг, явища). Доречними у цьому контексті поступають алюзії, реконструкція біблійного міфу як улюблені художні прийоми автора. Публіцистична загостреність проявилася у сконденсованих поетичних рядках-афоризмах. З огляду на окреслені тези необхідне подальше теоретичне осмислення особливостей творчості С. Жадана в контексті сучасної української літератури.

Список літератури:

1. Бадін Є. Ворожіння на слові. Про поезію Сергія Жадана. *Березіль*. 2011. № 9-10. С. 34–39.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. Київ, Українське Біблійне Товариство, 2005. 1376 с.
3. Бондаренко С. Сергій Жадан: «Жити там, де тебе не лякає смерть». *Літературна Україна*. 2016. № 41 (27 жовтня). С. 7.
4. Бондар-Терещенко І. Опіум для народу. *Україна молода*. 2012. 26 квітня. С. 3.
5. Голобородько Я. Ді-джей української прози Сергій Жадан. *Слово і Час*. 2010. № 10. С. 100–107.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм. Монографія. / Вид. 2-ге, випр. допов. Київ : Критика, 2013. 344 с.
7. Дзюба І. Чорний романтик Сергій Жадан. Київ : Либідь. 2017. 112 с.

8. Жадан С. Капітал. Поезії. Харків : Фоліо, 2006. 797 с.
9. Жадан С. Тамплієри. Поезії. Чернівці : Книги–ХХІ; Meridian Czernowitz, 2016. 120 с.
10. Івашина О. Загальна теорія культури. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 215 с.
11. Коцарев О. Хохма і бомба про доброту від Сергія Жадана. *Книжник-review*. 2004. № 20. С. 26–27.
12. Левицький В. Важкі сни трубадурів. *Літературна Україна*. 2016. № 45 (24 листопада). С. 11.
13. Логвиненко Ю. Молода поезія 90-х рр. ХХ століття: проблеми художнього світобачення : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.01. 01. – українська література. Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2008. 15 с.
14. Пастух Б. Про дві лінії розвитку сучасної української лірики. *Слово і Час*. 2015. № 3. С. 70–76.
15. Пастух Б. Рімейк від Жадана. *Дзвін*. 2012. № 11–12. С. 155–157.
16. Родик К. Путівник «Жадан». *Україна молода*. 2009. 5 грудня. С. 13.
17. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів: Літопис, 1999. 476 с.
18. Соловей О. Солодкий привид Жадана. *Кур'єр Кривбасу*. 2008. травень– червень. С. 333–338.
19. Тілліх П. Мужність бути. Небуття і тривога. «І». 2005. № 37. С. 8–29.
20. Якимчук Л. Сергій Жадан у дорозі на Донбас. *Культура і життя*. 2015. № 5. С. 17–18.

**Siruk V. H. POEMS OF TAMPLIERY (THE TEMPLARS)
IN THE CONTEXT OF POETICAL CREATIVITY OF SERHIY ZHADAN**

The article deals with the leading motives in the collection of poetry Tamplieri (The Templars) by Serhiy Zhadan in the context of stylistic leading features of his poetical creativity. The article analyzes characteristic features of the creative generation of the young writers of the 90's of the XX century. It has been found that the concepts with negative and emotionally positive semantic meanings are equalized. Negative concepts characterize actual, modern to a subject state of affairs (mainly state of his creative consciousness), whereas the words-images bearing positive meaning convey the desired appropriate status of creative freedom of an artist. The following images-symbols are singled out: death, corpses, plaque, water, night, darkness, snake, razor. Symbols of sun, home, stone, biblical image of Jonah, woman (a beloved lady) become so-called "transmitter" of confidence in the possibility of realization of dreams and are associated with an end of the war, a return of people to their houses and a peaceful life. It has been observed that in such a context allusions and a reconstruction of a biblical myth are favorite stylistic devices of the author. The representation of an active citizenship is seen in the replete poetic strophes which are filled with aphorisms. The article proves that the poems by Serhiy Zhadan are not for the masses. His poems have nothing in common with agitprop in which the commercial theme of a war is broadcast. The city which became a centre of life trials (the plague and the war) is portrayed. The mediaeval period is resemblant to our times.

Key words: postmodernism, modern poetry, individual style, images-symbols, Serhiy Zhadan.

Шовкопляс Г. Є.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ХАРКІВСЬКИЙ ТЕАТР У СПОГАДАХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА: КОМЕНТАРІ ТА ВИСНОВКИ. ПРО ТЕАТР МОДЕРНИЙ І ТЕАТР НЕМОДЕРНИЙ

Книга спогадів «Я – мене – мені (і довкруги)» всесвітньо відомого славіста-мовознавця, історика української літератури, літературного та театрального критика, організатора суспільного і культурного життя української еміграції Юрія Шевельова (англ. George V. Shevelov) містить суб'єктивізований оповідний наратив: це спогади в чистому вигляді, але серед спогадів автора про себе і про свою добу дослідник знайде безліч цікавих і важливих фактів, спостережень, узагальнень і висновків, що стосуються театру загалом і театру українського зокрема. Беручи за модель провінційного театру харківський театр Миколи Сінельнікова, Шевельов дає визначення провінційного театру, перелічує ознаки провінційності. Провінційному театру Шевельов протиставляє театр модерний: до такого він відносить театр Леся Курбаса «Березіль». Леся Курбас для автора спогадів – взірць режисера нового, модерного типу. Шевельов характеризує Курбаса як генія, самотнього і трагічного, незрозумілого тогочасному глядачеві та неависного владі.

Мета статті – зібрати та проаналізувати факти, визначення, висновки у книзі спогадів Шевельова, що стосуються театру, для того, щоб узагальнити погляди та принципи автора щодо сучасного йому театру.

Ключові слова: провінційний театр, побутовий театр, «побутовізм», модерний театр, харківський період творчості Леся Курбаса, театр пропагандистський, нова інтерпретація класичного репертуару.

Постановка проблеми. Попри нескінченні дискусії щодо наявності або відсутності модернізму в українській літературі та модерності-немодерності української нації певні відповіді таки знайдено. У вступі до другого видання «Дискурсу модернізму в українській літературі» Соломія Павличко писала: «Якщо оглянути українську літературу ХХ століття, то може здатися, що маємо справу з літературою без модернізму. Або з немодерною літературою немодерної нації. В ній немає постатей, співмірних за масштабом із Джеймсом Джойсом чи Альбером Камю, або руху, аналогічного «Молодій Польщі» не за назвою, а за внеском у національну літературу» [5, с. 24]. Далі в тексті статті знаходимо твердження, що у творчості кожного українського письменника, на думку літературознавців, використовуються «елементи модернізму» [5, с. 24]. Ба більше – «в уяві критиків існує певна концепція чи теорія модернізму, котра настільки очевидна, що і говорити про неї не варто» [5, с. 24]. Концепцій багато, всі вони – різноманітні. О. Г. Астаф'єв у передмові до антології «Поети Нью-Йоркської групи» зазначає, «що кожен з цих поетів розумів модернізм по-своєму і по-своєму до нього ставився»

[6, с. 5]. Павличко написала про цей феномен так: «Очевидно, що модернізми 10-х, 20-х, 40-х і 60-х років мали свої специфічні дискурси. Водночас їх об'єднує певна тяглість естетичних завдань, художньої практики й теоретичної риторики, що можна довести на рівні інтертекстуальності» [5, с. 27]. Отже, у названих дискусіях про модерність – немодерність української літератури (культури) дослідники таки доходять висновку, що модерність є таки наявною і завжди містить пошук належності до старого, попереднього, тобто одразу виникає вертикальна дихотомія сучасного та старого, яка передбачає дихотомію горизонтальну провінційного / європейського. Для Юрія Шевельова зразком модерного українського театру був театр Леся Курбаса «Березіль», тоді як інший харківський театр, старий драматичний театр Миколи Сінельнікова є моделлю театру старого, немодерного, провінційного.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд книги спогадів «Я – мене – мені (і довкруги)» Юрія Шевельова щодо театру, щоб узагальнити погляди автора на сучасний йому театр.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, що книга Шевельова – це класичні мемуари, але серед

спогадів автора про себе і про свою добу знаходимо безліч цікавих і важливих фактів, спостережень, узагальнень і висновків, що стосуються театру. Попри те, що у спогадах ідеться лише про два харківські театри, які Шевельов відвідував у підлітковому віці та за юнацьких років, читач дуже добре розуміє, що описується розвиток українського театру загалом, а також про два його типи, які визначилися в перші десятиріччя ХХ століття. Беручи за модель провінційного, немодерного театру харківський театр Миколи Сінельнікова, автор, крім спогадів про відвідини цього найближчого до житла родини Шевельова театру, надає визначення провінційного театру, перелічує ознаки провінційності, зокрема його вторинність як театру колоніального і так званій побутовізм театру провінційного. Провінційному театру Шевельов протиставляє модерний, до такого він відносить театр Леся Курбаса «Березіль».

До театру в автора спогадів узагалі особливе ставлення: «Без театру я вже не мислив свого існування» [1, с. 126]. Один з упорядників видання в передмові під назвою «Прекраснодушність серед жахіття» пояснює цю закоханість Шевельова в театр таким способом: «Прекрасної душі не може бути й без естетичного складника – й нестримний, мало не маніакальний потяг Шевельова до мистецького життя (водночас і втеча від радянської буденності), вчацання насамперед до театрів, але й на всі приступні концерти та виставки – усе це сформувало той «фірмовий» авторський стиль, що зіллявся із самим авторським єством» [1, с. 10]. Отже, слід вважати театр у житті Шевельова ліками від «екзистенційного жахіття» [1, с. 17] радянського буття.

Автор згадує два «дорослі театри»: Драматичний театр та Оперний театр, що були розташовані неподалік від будинку «Саламандра», де мешкала родина Шевельова, названі театри були розташовані на вулиці Римарській і на вулиці Сумській відповідно. У примітках до книги спогадів читаємо, що «Римарська – недовга вулиця у середмісті Харкова, розташована приблизно на 150 м західніше від Сумської і рівнобіжна до неї. Будинок «Саламандра», в якому мешкали Шевельови, виходить східним фасадом на Сумську, західним – на Римарську» [1, с. 594]. Парадоксальним було те, що просторово театри були розташовані майже поруч, але розділяв їх не провулок між вулицями Римарською і Сумською, а прірва між масштабами, засобами, принципами.

Драматичний театр під проводом Миколи Сінельнікова спочатку був приватним. Після

революції став Державним академічним театром: «Харківський театр Сінельнікова був одним з кращих російських провінційних театрів імперії, але він був провінційний» [1, с. 121]. Шевельов називає театр Сінельнікова «театром актора»: роль режисера у такому театрі була обмежена тим, що він (режисер) «... тільки доглядав, щоб актори не відступали від рис доби, в якій відбувалася дія п'єси: бояри в «Смерті Івана Лютого» О. К. Толстого не повинні були виглядати, бути одягнені й до певної міри поводитися, як двір Павла I у відповідній п'єсі Д. Мережковського. Поза тим, режисер виконував ролю того, що окреслювалося словом «разводящий» – він згрубша визначав мізансцени, щоб актори не натикалися один на одного» [1, с. 121].

На тлі підліткових та юнацьких спогадів автор дає досить чітку класифікацію типів театру: «театр актора» – «театр режисера» – «пропагандистський театр». Шевельов розрізняє театр провінційний з його «побутовізмом» і театр модерний (експериментальний), якому притаманне абстрактне мислення та масштабність. Драматичний театр Миколи Сінельнікова Шевельов розглядає як модель театру провінційного, де, попри «культурний репертуар», панує вторинність, відсутність експерименту та колоніальна орієнтація на метрополію, як у чеховських трьох сестер, що квилять: «В Москву, в Москву, в Москву». Усі талановиті актори цього театру намагалися вирватися з провінції та якнайшвидше перебратися до Москви, щоб зробити собі столичну кар'єру.

Микола Сінельніков був типовим провінційним режисером, як писали про нього тогочасні театральні рецензенти, «без яких-либо технічних фокусів» [1, с. 166]. Але акторів Сінельніков любив, шукав нові таланти та дарування: саме він узяв у театр юного скрипаля Ісаака Дунаєвського та молоду співачку Клавдію Шульженко. Репертуар театру Сінельнікова був «культурний», до нього входили всі класичні твори а також розважальні мелодрами «на зразок «Фльорії Тоски» В. Сарду, «Обнаженной» А. Батайля, «Жінки, що вбила» С. Гаріка та, зрештою, «Чорної пантери» Винниченкової» [1, с. 126]. У трупі театру, згадує Шевельов, були два актори, які вважалися кумирами глядачів, – Віктор Петіпа та Всеволод Блюменталь-Тамарін. Відповідно, і публіка поділялася на дві групи шанувальників: «публіка любила й тих акторів, які в усіх ролях грали самих себе, якщо вони мали чар і випадали з буденності. Автор пригадує, що кожен з акторів мав своїх глядачок-шанувальниць (Шевельов називає їх «ентузіастками»), і «ворожнеча між петіпістками

і блюменталістками досягала майже ступеня нерозв'язаного конфлікту веронських родин Монтеккі і Капулетті» [1, с. 124].

За Шевельовим, провінційний театр – це «театр амплуа»: «Більшість з них (акторів) спеціалізувалася в певному, як тоді казали за традицією ще XIX ст., амплуа: любовник, комік, невинна дівчина (інженно), трагічна героїня, «старуха» тощо» [1, с. 122]. У такому театрі посилена роль актора і майже відсутній режисер. Попри провінційність театр не був антикультурним і мав класичний репертуар. Саме в цій провінційності-напівкультурності сінельніковського театру і сінельніковської традиції вбачав Шевельов небезпеку: «Так – парадоксально – не будши антикультурним, несучи в провінцію культуру, театр драми в Харкові плекав і увічнював провінційність Харкова і України» [1, с. 125].

Майже у всіх своїх працях Шевельов поєднує провінційність і колоніальну залежність, що позначилися на українській ментальності. Умову остаточного позбавлення колоніальної залежності Шевельов бачив у знищенні провінційності як складника українського мислення та самосвідомості. «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована. Або ми знайдемо свій ритм у нашу функційну добу, або нас не стане», – емоційно вигукує Шевельов у великій програмній статті «Над озером. Баварія» [8, с. 85]. Поняття провінційності як вторинності, імітації чужих моделей і зразків, орієнтації колонії на метрополію є постійними мотивами Шевельова. Протидією провінційності він бачить оригінальність, експериментальність, незалежність від усталених зразків. Усе це Шевельов знаходить у театрі модерному або – більш точно визначення – театрі авангардистському, з яскравою режисерською концепцією.

Улітку 1926 року Харків відвідують Мейерхольд зі своїм театром, Московська Студія Немировича – Данченка та Державний єврейський театр Грановського. «Розпобутовлення» театру відбувається на очах харківського глядача, що виріс на традиціях провінційного театру Сінельнікова. Глядач жахається «гіперболізованого, плякатного, свідомо вирваного з життєвого контексту» модерного театру. Глядач жахається, але на вистави ходить. Шевельов пояснює: «Це був успіх скандалу!» [1, с. 123]. Усі три митці учать глядачів нового: політичної плакатності (Мейерхольд), нового прочитання старих п'єс (Немирович-Данченко), гротеску та глузування з традиційного побуту (Гротовський). «Усі три вони готували хар-

ківського глядача до приїзду «Березоля». Із цього погляду якоюсь гранню вони торкаються й історії українського театру», – зауважує Шевельов [1, с. 143].

Не менш ніж провінційність картає Шевельов побутовізм-побутовість російськомовних харківських театрів. Саме з «побутовістю» як рисою провінційності в театрі боровся Лесь Курбас. Але «побутовість» стосовно традиційного музично-драматичного театру українських корифеїв, звідки пішов «на вільні хліби» Курбас, має свої об'єктивні причини. Дослідниця творчості Леся Курбаса Надія Соколенко пише: «Коли виник український театр корифеїв – Михайла Старицького, Марка Кропивницького, братів Тобілевичів і Марії Заньковецької, умови та цензура в Російській імперії дозволяли грати українською мовою лише про українське. Про аристократів, панів та інтелігенцію говорити зі сцени заборонялося. Лише село і сільське життя єдине визнавалися українським» [4, с. 119]. Омріяного Курбасом Шекспіра можна було ставити лише на аматорській сцені. Для аматорської сцени й перекладав «Гамлета» українською мовою Михайло Старицький. «Треба було аж дуже відважної і надзвичайно творчої особистості – Леся Курбаса (1887–1937), щоб до українського театру ввести модернізм, чи радше авангардизм; Курбас вирішив це зробити саме через Шекспіра», – зауважує дослідниця українського театру Лариса Залеська-Онишкевич [7, с. 423].

Лесь Курбас у спогадах Шевельова постає символом нового модерного театру. Театр Курбаса «Березіль» переїхав із Києва до Харкова у 1926 р. (харківська доба творчості Курбаса). На думку Шевельова, харківський глядач був певним чином підготований до появи «Березолю» літніми гастролями театрів Мейерхольда, Немировича-Данченка та Грановського.

Чи звертав Лесь Курбас увагу на успіх або неуспіх своїх перших харківських вистав? Шевельов вважає, що Курбас не брав того до уваги, бо «він був настільки поглинений своїми шуканнями, що забув про той третій стовп, на якому тримається театральне життя “режисер – драматург – глядач”». Але після повного бойкоту «Золотого черева» Курбас змушено йде на компроміс із харківським глядачем і ставить «чисто розвагову» [1, с. 124] «Шпану» В. Ярошенка, а пізніше – «Седі» й «Мікадо» (з англійських «добре зроблених п'єс») Сомерсета Моєма. Тоді харківський глядач пішов до театру. Але конфлікт Курбаса з глядачем не було розв'язано, Курбас залишається трагічно самотнім

як у Харкові, так і у своєму власному театрі. Зі спогадів постає ще одне випробування Курбаса, яке пов'язане з першою театральною рецензією Юрія Шевельова, що була підписана майже псевдонімом. Шевельов пише про напад ВУСППівців, які хотіли примусити Курбаса ставити побутові агітки, які «щороку поставляв Микитенко» [1, с. 216]. Іван Микитенко тоді був офіційно визнаним провідним радянським драматургом.

У студентському гуртожитку, відомому серед харківських студентів під назвою «Гігант», відбулася дискусія про «Березіль». Шевельов, як свідок тих легендарних подій, описує атмосферу дискусії: «Зала була напхана, очі горіли, серця калатали» [1, с. 216]. З промовою виступав Микитенко: «Обличчя його чи то бульдога, чи Муссоліні, із зловісно стисненими щелепами було агресивніше, ніж звичайно. З нелюдською впертістю якоїсь автоматичної гільйотини він висував проти Курбаса одне за одним політичні обвинувачення, що загрожували його діяльності й самому існуванню» [1, с. 217]. Що рухало Микитенком – ВУСППівська пристрасть до партійної одностайності чи звичайна заздрість до Миколи Куліша, чий п'єси ставив Курбас? Курбас намагався відповісти, але він був кращий режисер, ніж оратор.

Пізніше Курбас отримав перемогу в інший спосіб: він поставив п'єсу Микитенка «Диктатура» – перекроїв її на епізоди, вивів із неї побутовщину і зробив з цієї агітки трагедію. Зробив він це суто режисерськими (невербальними) засобами, не змінюючи тексту, додав пафосу у промови, відмовився від побутового жесту. Тут переважала праця режисера. Це була вистава режисера. На очах сучасників відбувалася війна геніального режисера за свою самобутність, за свій модерний експериментальний театр.

Канадська літературознавиця українського походження, професорка Оттавського університету Ірена Рима Макарик (англ. Irena Rima Makaryk) у книзі «Перетворення Шекспіра. Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років» (2010), досліджуючи тогочасний харківський театральний контекст, надає Іванові Микитенку несподівану характеристику: з'ясовується, що Іван Микитенко, якого зазвичай Шевельов іменував у своїх спогадах «драматургом-невдахою» [1, с. 126], в очах тогочасних радянських театрознавців, «охожих до всіляких ярликів», був «Гомер революції та Іван Шекспір» [2, с. 43]. Хоч Микитенко Шекспіром ніколи не цікавився. «Наділяючи третьосортного письменника видатним ім'ям, партія відновлю-

вала в українській культурі банальність і провінційність – всі ті риси, яким свідомо опонував Лесь Курбас і яких, зрештою, не бажали для українського театру ані традиціоналіст Панас Саксаганський, ані «політично спритний Гнат Юра», – пише Ірена Макарик [2, с. 235].

Прем'єра микитенківської «Диктатури» відбулася 31 травня 1930 року. Преса накинулася на Курбаса, за словами Шевельова, «з виттям і скавулінням» [1, с. 218]. Саме тоді зовсім молодий Шевельов пише свою першу рецензію, рецензію на захист Курбаса, під назвою «Вистава діалектичної думки» і прилаштовує статтю через знайому дівчину в журнал «Радянський театр». Розуміючи небезпеку такого захисту, автор статті не бере псевдонім («псевдоніми вже були під обстрілом» [1, с. 218], – помічає Шевельов), а лише змінює прізвище на «Г. Шевльов». Шевельов вважав цю рецензію дебютом, початком своєї літературної діяльності. Показово, що цей дебютний твір було присвячено «Березолі» і Курбасу, які височіли над тогочасним театральним Харковом і всією театральною Україною.

Курбас у спогадах Шевельова завжди трагічно-самотній: незрозумілий глядачам і ненависний владі. «Світ не зносить геніїв, у ньому панували і пануватимуть посередності», – робить невтішний висновок Шевельов. – Кілька разів я зустрічав Курбаса, як він простував з театру до свого мешкання на Жаткінському завулку, я бачу його і тепер, у брунатному, хутром підбитому шкіряному плащі, з сивіючою гордою чуприною над високим чолом і гордовитим прямим носом. Я ніколи не бачив його у супроводі інших акторів, у веселому товаристві; він був звичайно сам, зрідка зі своєю дружиною Валентиною Чистяковою. Може, це була випадковість, але сьогодні ця самотність здається мені закономірною і символічною» [1, с. 235]. На тій же ноті завершує свою статтю «Лесь Курбас: знаний і забутий» дослідниця Надія Соколенко: «Та все ж, здається, по-справжньому Леся Курбаса знають тільки одиниці, і мало в кого є бажання заглибитися у його творчість, а ще менше – популяризувати його ім'я. А поки цього не буде зроблено, Лесь Курбас так і лишатиметься напівзабутим ім'ям у скарбниці української культури [3, с. 121]. Отримавши вишкіл у «театрі корифеїв» і вийшовши з «театру корифеїв», Курбас намагався подолати майже трьохсотрічний розрив між українським і європейським театром, спрямувавши спочатку Молодий театр, а потім «Березіль» на європейську орбіту і компенсувавши трагічний розрив

засвоєнням досвіду світового театру через постановки кращих зразків класичної та модерної сучасної драматургії. Український театр завжди мав дві проблеми, що були пов'язані з ситуацією колонізованого бездержавного народу: «царська влада на тривалий час обмежила український театр до етнографічного змісту та радянська влада також обмежувала мистецьке експериментування та й деяку українську тематику» [7, с. 424]. Кожна вистава Курбаса перетворювалася на засвоєння нового театрального методу, освоєння акторами нових інструментів виразності, на виявлення нових, ключових властивостей простору й ритму.

У мемуарах Юрія Шевельова серед спогадів про молоді літа, що припали на важкі та жорстокі радянські часи 20–30-х років минулого століття, охарактеризовано стан українського театру на прикладі двох його моделей: від колоніального, напівкультурного та провінційного харківського драматичного театру Сінельнікова до нового авангардного театру, яким був «Березіль» Курбаса. Тема модерного театру і трагічний образ Курбаса не загубиться у творчості Шевельова. Він буде повертатися до них знов і знов, аналізуючи внесок режисера-реформатора у розвиток сучасного

театру. В есе «Зустріч з «Березолем» (1979), де йдеться про виставу грузинського театру Роберта Стуруа за п'єсою Брехта «Кавказьке крейдиане коло», Шевельов поєднує театр Стуруа з курбасівським «Березолем»: «Традиційний театр ілюструє. Театр Курбаса-Стуруа інтерпретує. Кому який театр більше подобається, справа смаку. Не хочу сказати, що ілюстративний театр мусить бути знищений. Особисто мені, однак, промовляє до серця театр інтерпретативний» [9, с. 326].

Висновки. Відповідно, у своїх спогадах Шевельов виступає не тільки свідком і оповідачем подій далекої юності, але викладає інтелектуальну історію свого зростання, розвитку ідей, що пов'язані зі станом українського театру: дві моделі театру – ілюстративний театр та інтерпретативний театр, хвороба провінційності, побутовізм і колоніальна залежність театру традиційного з послабленою роллю режисера та відверта експериментальність модерного яскравого режисерського театру. Можна стверджувати також, що автор у своїх мемуарах певною мірою закладає підвалини «курбасознавства», яке буде продовжено і розвинуто багатьма дослідниками творчості видатного українського режисера.

Список літератури:

1. Шевельов Юрій Я – мене – мені (і довкруги): Спогади. 1. В Україні Ю. Шевельов (Юрій Шерех); передм. С. Вакуленко; прим. С. Вакуленко; К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський; упоряд. С. Вакуленко, О. Савчук; худ. оформ. О. Чекаль. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. 728 с., 248іл. (Серія «Слобожанський світ». Вип. 11).
2. Макарик Ірена Перетворення Шекспіра. Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років. Київ : Ніка-Центр, 2010. 348 с.
3. Ткач Вірляна Курбас : Нові світи. *Газета «День»*. 19 жовтня 2018 року. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/kurbas-novi-svity>.
4. Соколенко Надія Лесь Курбас, знаний і забутий. *Дніпро*. 2012. № 2. С. 118–121.
5. Павличко Соломія Дискурс модернізму в українській літературі. *Павличко С. Теорія літератури*; упор. В. Агеєва, Б. Кравченко. 2-е вид. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. 679 с.
6. Астаф'єв Олександр Передмова. Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / упорядники: Олександр Астаф'єв, Анатолій Дністровий; передмова Олександра Астаф'єва. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 288 с. (Серія «Програма з літератури»).
7. Залеська-Онишкевич Лариса Про Шекспіра і Курбаса – для багатьох невідкрита територія. *Лариса Залеська-Онишкевич Текст і гра. Українська модерна драма*. Нью-Йорк – Львів : Літопис, 2009. С. 471.
8. Шевельов Юрій Над озером. Баварія. *Юрій Шевельов З історії незакінченої війни* / упорядники: Оксана Забужко, Лариса Масенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 468.
9. Шевельов Юрій Зустріч з «Березолем». *Юрій Шевельов З історії незакінченої війни* / упорядники: Оксана Забужко, Лариса Масенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 468.

Shovkoplias H. Ye. THE KHARKIV THEATER IN THE MEMOIRS OF YURIY SHEVELIOV: COMMENTARY AND CONCLUSIONS. ABOUT MODERN THEATER AND ABOUT NONMODERN THEATER

The article is dedicated to the analysis of the views, positions and principles related to the classification of types of theater, which are put forth in the memoirs of the world-famous Slavic culture and language researcher, historian of Ukrainian literature, a literary and theatrical critic, organizer of civic and cultural life of Ukrainian immigrants, Yuriy Sheveliov.

The book of memoir of Yuriy Sheveliov “I, me, for myself (and around)” contains a subject-based narrative, these are memoirs in their purest form, but among the memories of the author about himself and his era, a researcher is able to find numerous interesting and important facts, observations, generalizations and conclusions regarding theater. And although Sheveliov write about only two Kharkiv theaters, which he went to as a teenager and young man, an astute reader can understand that the narrative is about the development of Ukrainian theaters and two of its types that appeared in the first decades of the 20th century.

The Nikolay Sinelnikov Kharkiv theater is taken as the model for a provincial theater and Sheveliov not only recounts his memories regarding visiting it near his home and the famous “Salamander” insurance company, but also provides a definition of a provincial theater. This includes what he sees as derivativity and routine depictions presented there (“bytovizm” from “byt” – “everyday routine” in Russian).

The provincial theater in Sheveliov’s memoirs is counterposed by the “modern theater”, taking the Les Kurbas’s “Berezil” theater as the primary model. Les Kurbas himself is presented as the very image of a modern, progressive theater director. Sheveliov goes so far as to call him a genius, depicting him as a tragic and lonely figure, misunderstood by many viewers and hated by the authorities.

The goal of this article is to gather and analyze all the facts, observations, definitions, generalizations and conclusions in Sheveliov’s memoirs that relate to theater in order to paint a clear picture of the views and principles of the author regarding his contemporary theater as a phenomenon. The article also seeks to define the classification system of Ukrainian theater during the first two decades of the 20th century.

Key words: *provincial theater, routine theater (“bytovoy” theater), “bytovizm”, modern theater, Kharkiv period of Les Kurbas’s creative work, propaganda theater, new interpretation of classical repertoire.*

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.1-1.Ширяев«20»
DOI

Фокина С. А.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

РИМСКИЕ РЕАЛИИ В АВТОРСКОМ МИФЕ АНДРЕЯ ШИРЯЕВА

Постановку проблеми визначено актуальністю осмислення творчих інтенцій сучасних авторів, які орієнтовані на продовження традицій моделювання «римського тексту». У статті представлено спробу осмислення римських реалій як варіанту прояви «римського тексту» в поетичному світі сучасного поета-емігранта Андрія Ширяєва. Вивчення міського тексту (В. Топоров, Ю. Лотман, Н. Медніс, Д. Замятин та ін.), а також одного з його варіантів – «римського тексту» (В. Топоров, Т. Владимірова) – на даному етапі філологічних та культурологічних пошуків вже має великий досвід. Запропоновано дослідницьку стратегію, яка дозволяє об'єднати навички вивчення італійського тексту з інтегративним залученням біографічного, контекстуального, інтертекстуального підходів. У ході дослідження було з'ясовано ряд наступних положень. Виявлено фактор взаємодії авторського міфу та семіосфери міста. Висловлено припущення, що перевага для автора певного міського тексту є індикатором особливостей його творчої свідомості. Розглянуто звернення А. Ширяєва до римського простору, причому саме давньоримському, як діалогу зі значною російською поетичною традицією. Висунуто гіпотезу, що вибір поетом-емігрантом типу міського тексту є зумовленим стратегіями ідентифікації або ж ностальгії. Простежено специфіку інтерпретації А. Ширяєвим римського тексту у відповідності з прагненням знайти якийсь еквівалент Втраченого Раю. Було відзначено, що Римський текст у певному сенсі пов'язаний із темами перетворень та чаклунства, чому сприяє включення в семіосферу Вічного міста сатурналій, вергілієвської «Енеїди», овідієвських «Метаморфоз». Проаналізовано стратегії включення до авторського міфу А. Ширяєва образу Вергілія як мага та провісника й Овідія як вигнанця та ностальгіка. Продемонстровано, як сучасний поет-емігрант контамінує шекспірівські, булгаковські та пастернаківські ремінісценції. Виявлено включення до ліричного сюжету ідеї відображення діонісійських містерій та жертви й Воскресіння Христа.

Ключові слова: римський текст, локальний міф, семіосфера міста, авторський міф, поет-емігрант.

Постановка проблеми определена актуальностью осмысления творческих интенций современных авторов, ориентированных на продолжение традиций моделирования «римского текста».

Анализ последних исследований и публикаций. Изучение городского текста (В. Топоров [12], Ю. Лотман [8], Н. Меднис [9], Д. Замятин [7] и др.), а также одного из его вариантов – «римского текста» (В. Топоров [11], Ю. Лотман [8], Т. Владимірова [3]) – на данном этапе филологических и культурологических поисков уже имеет обширный исследовательский опыт. Но внимание к данному феномену не ослабевает и требует дальнейшей разработки. Особенно перспективным представляется изучение городских текстов в творчестве современных поэтов-эмигрантов. Среди поэтической диаспоры конца XX – начала

XXI веков заслуживает внимания наследие Андрея Ширяева – лауреата: при жизни V Международного Волошинского конкурса (2007), посмертно – литературной премии «Писатель XXI века» в номинации «поэзия» (2016).

Постановка задания. Цель данной статьи – на материале стихотворения А. Ширяева исследовать интерпретацию сознанием современного поэта-эмигранта римского текста на уровне реалий и семіосферы Вечного города.

Изложение основного материала. Для Андрея Ширяева характерно частое обращение к некоторым темам, как знаковым для творчества, так и во многом определяющим его жизненный путь. К таким темам можно отнести тему осени, эмиграции, музыки, одиночества, призрачности и трагичности бытия, а также смерти и возрождения.

Стихотворение А. Ширяева «Осенний хор. В ночной гостинице...» написано за два месяца до гибели поэта, и в нем может прочитываться некое подведение жизненных итогов. Осень становится лейтмотивным и эмблематическим временем года, используемым А. Ширяевым как знак меланхолии.

Поэтический текст, выбранный для анализа, показателен неким исповедальным характером и обращением к древнеримским реалиям:

Осенний хор. В ночной гостинице свирепея от немоты, созвать контральто и баритоны в единый сон – и завернуться в сухие перья попутных птиц, везущих к Риму от Барселоны.

Качнуться в такт её велянью, его влеченью, взойти на холм капитолийских интриг и слухов, крутить любовь, сплетаясь телом с виолончелью, играть в огне – и не бояться ни снов, ни духов.

Опубликовано 26.08.2013

Интересным поворотом в решении темы эмиграции становится включение поэтом ее в римский текст. По мнению Л. Бугаевой, для писателя-эмигранта экзистенциальное соответствие своему статусу «вырастает из общего ощущения бездомности, которое дает свободу в выборе пространства вписывания и раздвигает его границы» [2, с. 205]. Поэтическое сознание А. Ширяева тяготеет к пограничности: в плане социокультурной позиции – эмигрант; в авторском мифе – продолжение линии медиально-профетического видения мира поэтом; непосредственно в личном плане – предчувствие завершения жизненного пути. Выбор в подобной ситуации А. Ширяевым римского пространства, причем именно древнеримского, позволяет подключиться к значительной русской поэтической (от А. Пушкина до И. Бродского), а шире – литературной традиции в целом.

В. Топоров, введший само понятие «римский текст», связывает его зарождение с созданием «Энеиды», дух которой определяет «соотнесенность двух тем – Рима и мира, намеченная

у Вергилия» [11, с. 206]. Самобытность «римского текста» потенциально активизирует архетипические составляющие в различных римских реалиях. Т. Владимирова – исследовательница данного феномена, замечает, что «особое место в русской литературе, связанной с постижением чужого пространства, занимает Рим, который, как и некоторые другие значительные города, имеет свою мифологию и образует свой собственный городской текст» [3, с. 3]. Городской текст в целом показателен для различных модификаций современного дискурса, начиная со времени его зарождения до современной культурной ситуации. С точки зрения Н. Меднис, «город по отношению к деревне изначально мыслился как центр по отношению к периферии, что сформировало особую мифопоэтику города... <...> Более того, <...> всякий город, подобно Иерусалиму, имеет своего небесного двойника и своего небесного покровителя» [9]. Локализация городского текста – всегда важный показатель в плане авторского мифа, особенно в том случае, когда лирическое «я» предстает в качестве альтер-эго автора. По слову В. Топорова, «уже в пушкинское время принцип, лежащий в основе «гео-этнических» панорам, последовательно сужаясь, применялся при литературном освоении темы города, дома, интерьера, а позже и мира душевных состояний человека» [12, с. 48]. Показательна параллель между духом города и человеческим психотипом, призмой познания себя и мира. Городские тексты во многом определяются авторским мифом и интерпретацией неповторимой атмосферы города. Значима и городская семиосфера, включающая коды истории, архитектуры, культурной памяти, мифологии, легенд, апокрифов и даже анекдотов. Ключ к пониманию своеобразия локальных мифов, с точки зрения Д. Замятина, может дать «интерпретация взаимоотношений гения и места», что особенно актуально «для крупнейших культурных центров мирового значения – таких, например, как Париж, Лондон, Вена, Рим, Нью-Йорк, Москва и С.-Петербург. <...> Благодаря <...> творчеству гения место постоянно как бы <...> преобразуется...» [7, с. 30]. Репрезентативна и обратная ситуация, когда предпочтением автором определенного городского текста становится индикатором особенностей его творческого сознания, приоритетных мифологем, концептов, тем и сюжетов. Выбор же поэтом-эмигрантом типа городского текста обусловлен, прежде всего, стратегиями идентификации или же ностальгии. Так, согласно О. Демидовой, для

русской литературной эмиграции еще первой волны было характерно создание разного рода локальных свертхтекстов. Наиболее частотными были, по словам исследовательницы, достраивавшиеся «в эмиграции (петербургский, московский, уездный)», а также «выстраивавшиеся на их основе собственно эмигрантские тексты (берлинский, парижский <...> пражский и пр.)...» [5, с. 517]. В случае А. Ширяева его обращение к городским текстам и включение локальных мифологем в авторский миф обусловлено стремлением поэта обрести некий эквивалент Потерянного Рая и в соответствии с этим выстроить культурную и архетипическую преемственность. По замечанию Ю. Лотмана, «концентрическое положение города в семиотическом пространстве, как правило, связано с образом города на горе (или на горах). Такой город выступает как посредник между землей и небом, вокруг него концентрируются мифы генетического плана (в основании его, как правило, участвуют боги), он имеет начало, но не имеет конца – это “вечный город» [8, с. 209]. Обращение А. Ширяева к римским реалиям показательное в плане утверждения связей с русской культурой и литературой, для которых был весьма привлекателен римский текст, а шире итальянский. Не менее важен для А. Ширяева фактор актуализации античного мира, что неизменно значимо на протяжении всего ширяевского творчества.

Совмещая римские топосы с идеей эмиграции, А. Ширяев апеллирует к определенной литературной маске. Образ поэта-изгнанника, несомненно, соотносим с личностью Овидия. До А. Ширяева эта литературная маска была примеряема А. Пушкиным, думающим во время пребывания в Одессе об отъезде за границу, и реальным эмигрантом И. Бродским. Непосредственную значимость Овидия в авторском мифе А. Ширяева подтверждает стихотворение, отмеченное Волошинской премией: «...и сражение роз неизбежно, и злой лепесток...» («Так ли больно тебе, как тебе не умеется знать / об искусстве любви, безыскусный мой, бедный Овидий?»). Овидий еще в античном мире стал эмблемой поэта-ностальгика. Так, Ж. Старобинский отмечает, что тоску Улисса «применяет к себе Овидий, сосланный в Томы...» [10, с. 273]. Кроме того, наравне с Одиссеем Овидий воплощает мифологемы эмигранта и ностальгика еще в античном мире. Ж. Старобинский подчеркивает, что прощание с Римом Овидия окрашено тоской, соответствуя «печальнейшему образу потерянного мира (*tristissima imago*)...

В далеком прошлом проступает падение Трои – первая катастрофа великого римского рода. Это позволяет поэту поднять собственную судьбу на высоту легенды...» [10, с. 275]. Овидий связан с двумя темами, привлекательными в ширяевском поэтическом универсуме. Автор поэм «Метаморфозы» и «*Arms amandi*» задает определенные традиции для кодов превращений и эротики, неизменно востребованных в ширяевском поэтическом мире.

Римская тематика, несомненно, проецирует связь с «Энеидой», энеевым мифом, а также с личностью самого Вергилия. По наблюдению Т. Цивьян, примечательна модификация вергилианского мифа в Средневековье, где Вергилий предстает «как маг, мудрец, *vir doctus*, едва ли не демиург, изобретатель чудесных предметов, астроном и алхимик...» [16, с. 63]. Личность древнеримского поэта, соответствуя в народном восприятии «тому мощному мифопоэтическому заряду, который несет в себе поэзия» [16, с. 64], становится эквивалентной чудотворцу, обретая поистине архетипические черты. Римский текст в определенном смысле связан с темой чудес, превращений и колдовства, чему способствует включение в семиосферу Вечного города сатурналий, вергилиевской «Энеиды», овидиевских «Метаморфоз», а также мифологизация представлений об обоих поэтах: Вергилия как мага и предсказателя, Овидия как изгнанника и ностальгика.

Обращаясь к римским реалиям, А. Ширяев интерпретирует метатему Вечного города и его мифологию, включая в свой авторский миф. Показательно и ширяевское осмысление эмиграции, осуществляемое в различных ракурсах, затрагивая смысловой спектр от бесприютности до вечного поиска. С точки зрения Т. Владимировой, «в русской литературе Римский текст порождает собственный сюжет возрождения души, воскресения...» [3, с. 21]. Включение в ткань ширяевского лирического сюжета ассоциаций возрождения, дионисийских мистерий и восстания из мертвых Христа особенно важны, учитывая состояние меланхолии автора и, видимо, предчувствие ухода. Не обходит А. Ширяев и тему медиальных и колдовских способностей поэта. Не случайно в лирическом сюжете обыгрывается сцена организации случайных звуков в хор, подразумевая умение общаться с духами («созвать контральто и баритоны / в единый сон»). В поэтической визии А. Ширяева возникает тема грезовидения варьирующаяся от сна, фантазии, метаморфоз до полета, перехода границы и обретения новой жизни.

Онирическое путешествие лирического героя в Рим становится поворотной вехой сюжета стихотворения. Упоминание птиц, направляющих свой полет в сторону Рима, и обозначение римской реалии – Капитолийского холма («*взойти на холм капитолийских интриг и слухов*»), акцентирует тему древнеримских авгуров, возвещающих волю богов. Л. Кофанов отмечает, что именно «в высшей точке Капитолийского холма, известной как Агх, находилось специальное место для ночных наблюдений авгуров за звездами, называвшееся *auguraculum* или *augaculum*» [6, с. 83]. Гадания авгуров и предсказание будущего по полету птиц акцентируют профетический статус поэта и магические способности. Поэт – альтер эго автора, в лирическом сюжете А. Ширяева предстает одновременно обладателем тайного знания и объектом метаморфозы. По замечанию Е. Фарино, овнешнение «эквивалентно выворачиванию наизнанку, устремленности наружу, метаморфозам, которые ведут к самоотжеству мира...» [13, с. 280]. Дабы обрести свое сокровище «я», ширяевский лирический герой с помощью колдовского обряда примеривания чужой сущности обретает вид птицы. Для А. Ширяева частотен образ птицы, его можно отнести к лейтмотивным образам, явно знаковым для поэта. Птица с мифологической точки зрения воплощает идею пересечения границ, движения по горизонтали и вертикали, вверх и вниз, соединяя небесный и хтонический миры. Такая траектория, по мысли Т. Цивьян, «отождествляется с полетом души, оставляющей тело (ср. отождествление души с птицей). <...> у птицы есть и еще один важный признак: голос = речь» = пение, которое «легко «переводится» на человеческий язык» [15, с. 273]. Желание лирического героя «завернуться в сухие перья» можно расценивать как предчувствие савана и как связь с образом оружия поэта. В данном плане показателен комментарий самого А. Ширяева к другому поэтическому тексту, вполне могущий выполнить роль подстрочника и к отмеченному выше образу: «*Penna avis – птичье перо (гусиное, лебединое, павлинье), орудие письма, пришедшее на смену каламу*»¹ [17]. В ширяевском стихотворении аналогичной функцией трансгрессивности, помимо «сухих перьев», наделяется ряд объектов: «*в ночной гостинице*», «*остывший дворик*», «*чашка, окно*», «*и новый город за вечной сценой*». Вышеуказанные медиальные объекты позволяют лирическому герою преодолеть границы своего личностного бытия и реальности, проникнуть

в мифологически-мистериальный хронотоп, связывающий миры живых, призраков и фантазий.

Огонь в стихотворении выполняет очистительную и даже охранную функцию («*играть в огне – и не бояться ни снов, ни духов*»). Огненная стихия является знаковой и для А. Ширяева, родившегося 18 апреля под знаком Овна. В то же время поэта, видимо, привлекала эмблематическая поливалентность огня и разнообразие связанных с ним значений и мифологем, позволяющих расширить рамки ширяевскового лирического сюжета. По замечанию Г. Башляра, огонь «... столь очевидно наделен свойством принимать противоположные значения – добра и зла. <... > это сияние Рая и пекло Преисподней, ласка и пытка. <...> кухонный очаг и апокалипсис» [1, с. 19]. Помимо указанных выше функций, огненная семантика актуализирует значения опасности, согревания, творческого горения, сожжения, одержимости, освобождения. Среди микротем, связанных с огненной мифологией, ширяевской поэтической визии соответствует история Прометея, похитившего огонь, Диониса, метафорически связанного с огнем, темы любовной страсти, сожжения на костре, в том числе и саможжения Дидоны, легендарные пожары в Риме и Москве, знаменитая булгаковская фраза «Рукописи не горят».

В данном ширяевском стихотворении экзистенциалом лирического «я» избрано состояние духа, обозначенное «*играть в огне*». Емкость данного понятия, не случайна. По мысли Й. Хезинги, «человеческая культура возникает и разворачивается в игре» [14, с. 19], позволяет моделировать в рамках лирического сюжета мерцание смыслов. Наиболее значимым в ширяевском поэтическом универсуме и в данном поэтическом тексте, учитывая любовь А. Ширяева к музыке и опыт поэта-барда, несомненно, будет тема игры на музыкальном инструменте, тем более, что это подтверждают предшествующие строки «... *сплетаясь телом с виолончелью*». Но идея игры позволяет активироваться и другим смыслом и потенциальным сюжетам: игра с судьбой, актерская игра, расширяемая до экзистенциального масштаба, темы игрока, перехода между сном и явью, потенциального преодоления пограничности.

Несомнен интерес А. Ширяева как писателя фантаста и как художника слова в целом к творчеству М. Булгакова и непосредственно к роману «Мастер и Маргарита», изданному первоначально в римском издательстве. По наблюдениям Б. Гаспарова, в булгаковском вышеупомянутом романе есть «еще один, более глубоко скрытый

¹ <http://www.shiryayev.com/tag/latinskij-kamerton/page/3/>

план, в который выходит тема пожара. Это опять античная эпоха, но уже не столько Ершалаим, сколько *Рим* первых императоров» [4, с. 50]. Реминисценции из булгаковского романа «Мастер и Маргарита» можно выявить в третьем четверостишии ширяевского стихотворения. Мотив отказа от денег («беги от них в остывший дворик, и близоруко») трансформирует тему Иуды. «Остывший дворик» отсылает к двум сценам романа, будучи эквивалентен месту встреч Мастера и Маргариты, и месту, где Низа назначает свидание Иуде, обернувшееся его казнью. А. Ширяев переосмысляет образ, символическую и сюжетную нагрузку, связанную у М. Булгакова с букетом цветов, которые были у Маргариты в руках в день их знакомства с Мастером. В булгаковском романе цветы желтого цвета, что символизирует измену. Услышав о том, что Мастер не любит такие цветы, Маргарита их выбрасывает, и это становится началом отношений между героями. А. Ширяев обыгрывает уход от предательства и измены: отказ от денег / принятие цветов как высшего блага, чем активизирует тему Христа, Гефсиманского сада (трансформация темы цветов) и принятие чаши судьбы. Включая тему Христа через литературные аллюзии русской литературы Серебряного века, А. Ширяев контаминирует мотивы из «Мастера и Маргариты» и пастернаковского стихотворения «Гамлет», а шире – и самого романа «Доктор Живаго». Тема принятия цветов как дара, активи-

зируя шекспировскую максиму «Весь мир театр», становится знаком последнего поклона артиста, что, видимо, имело глубоко личный характер для А. Ширяева, учитывая его добровольный уход через два месяца после написания данного стихотворения.

Среди шекспировских реминисценций в ширяевской поэтической интерпретации возникает именно «Гамлет». Цветы эмблематически связаны с Офелией, сошедшей с ума, украсившей себя цветами и раздающей их другим в знак ожидающей их судьбы. С другой стороны, Офелия становится самоубийцей, что, видимо, оказывается значимым фактом для ширяевской меланхолии. Поэт вновь принципиально трансформирует литературный праисточник. В шекспировском оригинале один Гамлет не получает от Офелии цветка и отсутствует при этой сцене.

Выводы и предложения. Тема театра позволяет поэту-эмигранту контаминировать шекспировские, булгаковские и пастернаковские аллюзии, объединить идею дионисийских мистерий с жертвой и воскресением Христа. В ширяевском варианте лирический герой в плане веерных перекодировок, воплощающий ипостаси Энея, Вергилия, Овидия, Гамлета, Мастера, Христа, будучи альтер эго автора, получает прощальный букет.

В качестве исследовательской перспективы видется дальнейшее изучение «римского текста» в поэтическом наследии А. Ширяева.

Список литературы:

1. Башляр Г. Психологизм огня. Москва : Прогресс, 1993. 176 с.
2. Бугаева Л.Д. Литература и rite de passage. Санкт-Петербург : Петрополис, 2010. 408 с.
3. Владимирова Т.Л. Римский текст в творчестве Н.В. Гоголя. Автореф. Специальность 10.01.01 – русская литература. Томск, 2006. 22 с.
4. Гаспаров Б.М. Литературные лейтмотивы. Очерки по русской литературе XX века. Москва : Наука, 1993. 304 с.
5. Демидова О.Р. Эстетизация как стратегия мифотворчества: эмигрантский вариант. *Миф и художественное сознание XX века*. Москва : Канон-Плюс, 2011. С. 511–533.
6. Жреческие коллегии в раннем Риме / отв. ред. Л.Л. Кофанов. Москва : Наука, 2001. 328 с.
7. Замятин Д.Н. Геокультурный брендинг городов и территорий: от гения места к имиджевым ресурсам *Современные проблемы сервиса и туризма*. 2015. Т. 2(9). С. 25–31.
8. Лотман Ю.М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города. *История и типология русской культуры*. Санкт-Петербург : Искусство – СПб, 2002. С. 208–220.
9. Меднис Н.Е. Сверхтексты русской литературы. Новосибирск : ННРУ, 2003. 169 с.
10. Старобинский Ж. Чернила меланхолии. Москва : НЛО, 2016. 616 с.
11. Топоров В.Н. Вергилианская тема Рима *Исследования по структуре текста*. Москва : Наука, 1987. С. 196–215.
12. Топоров В.Н. «Гео-этнические» панорамы в аспекте связей истории и культуры *Культура и история. Славянский мир*. Москва : Индрик, 1997. С. 23–61.
13. Фарино Е. Введение в литературоведение. Санкт-Петербург : РГПУ, 2004. 639 с.
14. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. 416 с.
15. Цивьян Т.В. Птицы-курьеры. Мотив связи верхнего и нижнего мира в балканской перспективе *Язык: тема и вариации*: в 2 кн. Кн. 1, Москва : Наука, 2008. С. 271–279.

16. Цивьян Т.В. Вергилианский миф в средневековье *Язык: тема и вариации*: в 2 кн. Кн. 2. Москва : Наука, 2008. С. 63–68.

17. Ширяев А. Мастер зеркал – поэзия и проза. URL : <http://www.shiryaev.com/>

Fokina S. A. ROMAN REALITIES IN THE AUTHOR'S MYTH OF ANDREI SHIRYAEV

The presentation of the problem is determined by the relevance of thinking about the creative intences of modern authors, oriented to the continuation of traditions of modeling the "Roman text". The article presents an attempt to understand Roman realities as a variant of the manifestation of the "Roman text" in the poetry world of the modern poet immigrant Andrei Shiryayev. Study of the city text (V. Toporov, Yu. Lotman, N. Mednis, D. Zamyatin, etc.), as well as one of its variants of the "Roman text" (V. Toporov, T. Vladimirov), at this stage of philological and cultural searches already has extensive experience. A research strategy is proposed, which allows to combine the skills of studying the Italian text with integrative involvement of biographical, contextual, intertextual approaches. The study clarified a number of the following provisions. The factor of interaction has been revealed between the author's myth and the semiosphere of the city. It has been suggested that the author's preference for a certain city text is an indicator of the features of his creative consciousness. In the article was considered The appeal of A. Shiryayev to Roman space and it is ancient Roman, as a dialogue with a significant Russian poetry tradition. It has been hypothesized that the choice of urban text type by an immigrant poet is due to identification strategies or nostalgia. The specifics of A. Shiryayev's interpretation of the Roman text are traced in accordance with the desire to find some equivalent of the Lost Paradise. Strategies of inclusion were analyzed of the image of Virgil as a magician and predictor and Ovidius as an exile and nostalgic in the author's myth of A. Shiryayev. It is demonstrated as a modern immigrant poet contends Shakespeare, Bulgakov and Pasternak reminiscences. The inclusion in the lyrical plot has been revealed of the idea of reflecting Dionisian mystics and the sacrifice and Resurrection of Christ.

Key words: Roman text, local myth, semiosphere of the city, author's myth, immigrant poet.

Відомості про авторів

Агєєва В. О. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Арделян О. В. – доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету

Бадан А. А. – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Бездітко А. Р. – викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій Національної академії Національної гвардії України

Бондарєва Н. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вірич Н. В. – кандидат філологічних наук, викладач кафедри слов'янського мовознавства ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Вірич О. В. – кандидат філологічних наук, викладач кафедри слов'янського мовознавства ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Воскобойник В. І. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії

Гошилик В. Б. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Грабович М. В. – асистент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса

Гулустані Заміна – докторант кафедри гуманітарних наук Мінгечаурського державного університету

Дзюба Т. А. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Дяченко М. Д. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та практики перекладу Інституту іноземної філології Класичного приватного університету

Зякун А. О. – магістрант факультету іноземної та слов'янської філології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Іваницька Н. Б. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Канкаш Г. Д. – викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету

Капура О. М. – викладач української та іноземної мов Вінницького коледжу економіки та підприємництва Тернопільського національного економічного університету

Кизилова В. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філологічних дисциплін ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Кириленко Н. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Коваленко О. В. – викладач кафедри Англійської мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Козачук А. М. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Копитіна А. С. – аспірант, викладач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка

Крилова Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Факультету лінгвістики і соціальних комунікацій Національного авіаційного університету

Кузєбна В. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету

Куманська Ю. О. – здобувач кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Лучечко Т. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Назаренко Н. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Маріупольського державного університету

Науменко Н. В. – доктор філологічних наук, професор Національного університету харчових технологій

Недайнова І. В. – кандидат філологічних наук, професор кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Нікіфорова О. М. – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу лінгвістичного забезпечення лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Оруджева Мехрібан Джабіт гизи – дисертант кафедри Азербайджанської мови Гянджінського державного університету

Павлюк А. М. – студентка 3 курсу 351 групи спеціальності 035.04 Філологія (Германські мови та літератури (переклад включно), німецько-український переклад) факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Перцева В. А. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ

Пономарьова О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Приліпко І. Л. – доктор філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Романюк О. С. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови № 2 Національного університету «Одеська морська академія»

Савчин Н. Б. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Ситник О. Ю. – магістрант Центральноукраїнського державного педагогічного університету

Сірук В. Г. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Сухачова Н. С. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української, іноземних мов та перекладу Полтавського університету економіки і торгівлі

Тимченко І. І. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Томнюк Л. М. – кандидат філологічних наук, асистент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Усик Л. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Черкаського державного технологічного університету

Фокіна С. О. – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри світової літератури Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова

Халілова Рена Каміл гизи – дисертант Азербайджанського університету мов

Часнкова О. К. – старший викладач кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури

Шаповал І. А. – асистент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Шевкун А. В. – викладач кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету

Шовкопляс Г. Є. – доцент кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 2 2020

Частина 3

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. **Обл.-вид. арк. 23,62.** Ум.-друк. арк. 30,46. Зам. № 0720/182

Підписано до друку 29.04.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7

Телефон +38 (0552) 39 95 80,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.